נוסח פרק

"הזורק גט" בבבלי

על-פי כתבי-יד, קטעי גניזה, קטעי כריכה ודפוס ראשון,

בצירוף מבוא ודיון בענייני נוסח

מנשה פניאל

אוניברסיטת בר-אילן המחלקה לתלמוד רמת-גן תשע"ד

עבודה זו נעשתה בהדרכתו של ד"ר אהרן עמית

והוגשה כחלק מהדרישות לשם קבלת תואר מוסמך

במחלקה לתלמוד של אוניברסיטת בר-אילן

שלמי תודה

לבורא עולם, מגיד מראשית אחרית.

לד"ר אהרן עמית אשר הנחני בטוב טעם, בחכמה רבה ובשכל ישר בתוך נתיבי המחקר.

לפרופסור שמא יהודה פרידמן שהנחילני את עומקה של תורת המחקר ואת הסתעפות דרכיה.

לצוות מרצי המחלקה ובראשם לראש המחלקה לתלמוד פרופסור חיים מיליקובסקי שהחכימו אותי והובילוני עד הלום.

לגב' רבקה דגן, מרכזת המחלקה לתלמוד, על תמיכתה הרבה מתחילת דרכי במחלקה ועד לשלביה האחרונים של עבודה זו. תמיד היא שם לתת את הפתרונות הנכונים והעצות החכמות והטובות, אשריה.

למכון לתצלומי כתבי-יד בבית הספרים הלאומי בירושלים ולד"ר עזרא שבט על סיועם האדיב בנוגע לטיפול בעדי נוסח.

למאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן, שסייע רבות בידי בעיסוק בגרסאות עדי הנוסח של התלמוד הבבלי.

להוריי ר' בן-ציון ועליזה פיאטניקה שהורוני דרך תורה משחר ילדותי. ואחרונה חביבה רעייתי עדנה שתחי', שהשקעתה הרבה ונתינתה המסורה היוו את העוגן שעל יסודו באתי אל המוגמר. שלי - שלה הוא.

תוכן העניינים

תקציר.....א

מבוא 1

א. סקירת מצב המחקר 1

ב. תיאור עדי הנוסח..... 6

פרק ראשון: פילוג הענפים 17

א. קביעת עצם הפילוג לענפי נוסח 17

ב. אופי הענפים..... 23

ג. גורמים להתהוות הפילוגים..... 27

ד. דרך הצגת החילופים והמקורות 31

ה. שינויים במינוח התלמודי..... 32

ו. שינויים בלשונות הצעה וחציצה 34

ז. שינויים במינוח ובלשון 37

ח. שינויים בסדר החוליות או הצלעות..... 52

ט. שינויים בצורות הלשון 55

י. שינויים בסדר המילים 58

יא. הוספות בענף **מו** 60

יב. חיסורים בענף **מו** 70

יג. הוספות בענף **טש** 74

יד. עיונים על חילופים נבחרים..... 77

פרק שני: מקומו של קטע הגניזה ג1 במסורת הנוסח של פרק "הזורק" 108

א. אופיו 108

ב. נוסח קצר או מקוצר? 109

ג. גרסאות קצרות בקטע **ג1** כנגד גרסאות הענפים 115

ד. גרסאות קצרות בקטע **ג1** כנגד גרסאות יתר העדים 129

ה. שינויים בסדר מרכיבי הסוגיא 138

ו. שינויים במינוח ובלשון 143

ז. גרסאות ארוכות בקטע **ג1** כנגד גרסאות יתר העדים 153

ח. דרכי שילוב המשנה בתלמוד 155

ניתוח הממצאים ומסקנות 158

א. היחס בין ענפי **טש** - **מו** 158

ב. היחס בין נוסח קטע **ג1** לבין הנוסח המשותף ביתר העדים 158

ג. היחס בין נוסח קטע **ג1** לבין הענפים בהוספות וחיסורים בין הענפים 162

ד. היחס בין נוסח קטע **ג1** לבין הענפים בפילוגים בין הענפים בגרסת היסוד 164

ה. היחס בין נוסח קטע **ג1** לבין הענפים בגרסאות "ליתא" בקטע **ג1** בהן מצויה התפלגות הענפים 168

ו. היחס בין נוסח קטע **ג1** הן לנוסח יתר העדים והן לנוסח ענפי **טש** - **מו** 169

ז. היחס בין נוסח השאילתות לבין נוסח הפרק 169

רשימה ביבליוגרפית 171

א. עדי הנוסח 171

ב. ספרות חז"ל 172

ג. ספרות גאונים, ראשונים ואחרונים 173

ד. מחקרים, ספרים וכלי עזר 173

נספח- המהדורה הסינופטית 181

תקציר באנגלית ..... **I - IV**

תוכן עניינים מפורט

תקציר..... א

מבוא 1

א. סקירת מצב המחקר..... 1

ב. תיאור עדי הנוסח 6
1. כתבי-יד ודפוס ראשון..... 6
א. **מ**= כתב-יד מינכן Munich 95 6
ב. **ו**= כתב-יד וטיקן Vatican 140 7
ג. **א**= כתב-יד אוקספורד ספריית הבודליאנה, לפי נייבויאר, קטלוג (368) Oxford Opp. 38 ... 8
ד. **ר**= כתב-יד אראס (צרפת) Arras 889..... 8
ה. **פ**= כתב-יד לנינגרד-פירקוביץ St. Petersburg - RNL Evr. I 187 8
ו. **ט**= כתב-יד וטיקן Vatican 130 9
ז. **ש**= דפוס שונצינו רמ"ח Soncino Print (1488) 10
2. קטעי הגניזה..... 10
א. **ג1**= טופס 1 10
ב. **ב**= מגיה קטע הגניזה ג1..... 12
ג. **ג2** = טופס 2..... 15
ד. **ג3** = טופס 3..... 15
3. קטעי כריכה 15
א. **כ1**= קטע כריכה 1..... 15
ב. **כ2**= קטע כריכה 2..... 16
4. עדי נוסח עקיפים..... 16

פרק ראשון: פילוג הענפים 17

א. קביעת עצם הפילוג לענפי נוסח..... 17
1. תיאור הפילוג 17
2. הקריטריונים לבחירת החילופים המובהקים..... 18
3. הפילוג הבסיסי בין שתי קבוצות עדי נוסח..... 19
4. שיוך עדי נוסח נוספים לקבוצות היסוד..... 21

ב. אופי הענפים 23

ג. גורמים להתהוות הפילוגים 27
1. פישוטי לשון, הבהרות ושכלול..... 27
2. תיקון מכוון על-פי מקורות אחרים..... 27
3. תיקון עקב קושי פרשני והלכתי 27
4. פרשנות אחרת 27
5. שימוש בגרסאות הקיימות במקומות אחרים..... 28

6. לשון 30
7. סדר מילים, סדר חוליות וסדר צלעות 30

ד. דרך הצגת החילופים והמקורות 31

ה. שינויים במינוח התלמודי 32
1. עז ע"א שורה 3 32
2. עח ע"א שורה 41 33
3. עח ע"א שורה 44 33

ו. שינויים בלשונות הצעה וחציצה 34
1. עז ע"ב שורה 34 34
2. עז ע"ב שורות 29-30, שורות 39-40 35
3. עט ע"ב שורות 4-5 36

ז. שינויים במינוח ובלשון 37
1. עח ע"א שורה 31 37
2. פ ע"ב שורות 36-37, 40 39
3. עז ע"ב שורה 41 40
4. עח ע"ב שורה 15 40
5. עח ע"ב שורה 16 40
6. פ ע"א שורה 11 41
7. עז ע"ב שורה 16 42
8. עח ע"א שורה 30 43
9. עח ע"ב שורה 32 44
10. עח ע"א שורה 48 44
11. עז ע"ב שורה 7 45
12. פ ע"ב שורה 31 46
13. פ ע"ב שורה 32 46
14. עט ע"א שורה 2 46
15. עט ע"ב שורה 1 47
16. פא ע"א שורה 3 48
17. פא ע"א שורה 5 49
18. עז ע"א שורה 10 49
19. עט ע"א שורה 50, עט ע"ב שורה 8 49
20. עז ע"ב שורה 13 50
21. עז ע"ב שורה 14 51
22. עז ע"ב שורה 15 51

ח. שינויים בסדר החוליות או הצלעות 52
1. עט ע"א שורה 51, עט ע"ב שורה 9 52
2. פא ע"א שורה 20 53
3. פא ע"א שורות 25-26, 31 54
4. פ ע"ב שורות 36, 40-41 54

ט. שינויים בצורות הלשון 55
1. עח ע"ב שורה 13 55
2. עח ע"ב שורה 15 55
3. פ ע"ב שורה 37 56
4. עט ע"ב שורה 2 57
5. עז ע"ב שורה 15 57

י. שינויים בסדר המילים 58
1. עט ע"א שורה 25 58
2. פב ע"א שורה 5 58
3. עז ע"ב שורה 12 59
4. עז ע"ב שורה 16 60

יא. הוספות בענף מו 60
1. פ ע"ב שורה 41 60
2. דף פ ע"ב שורה 32 61
3. פא ע"ב שורה 50 62
4. פא ע"א שורה 4 62
5. פא ע"א שורה 8 63
6. פא ע"ב שורה 35 64
7. עח ע"א שורה 47 64
8. עח ע"א שורה 57 65
9. עט ע"א שורה 50, עט ע"ב שורה 8 66
10. עט ע"א שורה 52, עט ע"ב שורה 10 68
11. עט ע"א שורה 47 68
12. פא ע"ב שורה 51 69
13. עז ע"ב שורה 13 69

יב. חיסורים בענף מו 70
1. פ ע"ב שורות 36, 40 70
2. פ ע"ב שורה 38 70
3. פא ע"א שורה 3 70
4. עח ע"א שורה 30 71
5. עז ע"א שורה 1 72
6. עז ע"א שורות 2-3 72
7. עז ע"ב שורות 16-17 73

יג. הוספות בענף טש 74
1. עח ע"א שורה 30 74
2. עט ע"א שורה 10 74
3. עח ע"ב שורה 21 75
4. עז ע"א שורה 11 75
5. עח ע"א שורות 51-52 75
6. פא ע"ב שורה 32 76

יד. עיונים על חילופים נבחרים 77
1. פ ע"ב שורות 36-37, 40 77
2. עז ע"א שורות 1-3 81
א. גרסאות, מקבילות ושיטות ראשונים 82
ב. התחקות אחר גרסת היסוד וגלגוליה 83
3. עח ע"ב שורה 15, 16 85
א. בחינת ההצעה בה נוסח ענף **טש** הוא המוקדם 86
ב. בדיקת ההצעה ההפוכה בה נוסח ענף **מו** הוא המוקדם 88
4. עז ע"א שורה 3 89
א. "תניא אידך" / "ותניא אידך" 89
ב. "תניא נמי הכי" / "ותניא נמי גבי X כי האי גוונא" 90
ג. "ותניא נמי גבי גנב כי האי גוונא" תמורת "תניא אידך" 91
.5 עז ע"א שורה 10 94
6. עח ע"א שורה 47 98
7. עח ע"א שורות 51-52 100
א. מוצע להחשיב את גרסת כי"ט- המקורית 100
ב. מוצע להחשיב את גרסת כי"ט- המשנית 101
ג. תירוץ פסק הרמב"ם לאור פיענוח גרסתו 102
8. עז ע"ב שורות 29-30, 39-40 104
א. פילוג **טש** - **מו**. הצעה להחשיב את גרסת ענף **טש** קמאית מבחינה עניינית 104
ב. הצעה הפוכה, לבכר את ענף **מו** משיקולים כלליים 104
ג. שיקולים להערכת קדמות הגרסה ולהעדפת ענף **טש** 105
ד. רש"י כענף **מו** 106

פרק שני: מקומו של קטע הגניזה ג1 במסורת הנוסח של פרק "הזורק" 108

א. אופיו 108

ב. נוסח קצר או מקוצר? 109

ג. גרסאות קצרות בקטע ג1 כנגד גרסאות הענפים 115
1. עח ע"א שורה 31 115
2. עז ע"ב שורות 29-30, קטע ג1 שורות 39-40 116
3. עז ע"ב שורות 13-14 118
4. עז ע"ב שורה 16 120
5. עח ע"א שורות 45-52 121
6. עח ע"ב שורות 28-30 123
7. עט ע"א שורות 43-45 124
8. פ ע"ב שורה 31 127
9. עז ע"ב שורה 26 128
10. פא ע"ב שורה 28 128
11. עח ע"א שורה 30 129

ד. גרסאות קצרות בקטע ג1 כנגד גרסאות יתר העדים 129

1. עז ע"ב שורה 41 129
2. עח ע"א שורות 27-28 130
3. עט ע"ב שורה 15 131
4. עח ע"ב שורה 35 131
5. פא ע"א שורה 4 131
6. עז ע"ב שורות 22-23 132
7. עט ע"ב שורות 6-7 132
8. פ ע"ב שורות 2-3 132
9. פא ע"ב שורות 36-57 133
10. עז ע"ב שורות 14-15 137

ה. שינויים בסדר מרכיבי הסוגיא 138
1. עט ע"א שורה 45 - עט ע"ב שורה 12 139
2. עז ע"ב שורות 27-40 141

ו. שינויים במינוח ובלשון 143
1. פ ע"א שורה 8, 11 143
2. פ ע"ב שורה 2 143
3. פ ע"ב שורה 38, 39 144
4. פ ע"ב שורה 43, 44 144
5. עז ע"ב שורה 8 145
6. עז ע"ב שורה 25 146
7. עט ע"א שורה 31 146
8. עז ע"ב שורות 44-45 147
9. עח ע"א שורה 8 147
10. עט ע"א שורות 47-48, 52-53, עט ע"ב שורות 5-6, 10-12 148
11. עט ע"א שורות 48, 53, עט ע"ב שורות 6, 12 149
12. עט ע"א שורה 13, 19 149
13. עח ע"א שורה 49 150
14. עט ע"א שורה 38 150
15. עז ע"ב שורה 12 151
16. עז ע"ב שורה 14 153

ז. גרסאות ארוכות בקטע ג1 כנגד גרסאות יתר העדים 153
1. עז ע"ב שורה 43 - עח ע"א שורה 2 153
2. פ ע"א שורה 14 154

ח. דרכי שילוב המשנה בתלמוד 155

ניתוח הממצאים ומסקנות 158

א. היחס בין ענפי טש – מו 158

ב. היחס בין נוסח קטע ג1 לבין הנוסח המשותף ביתר העדים 158

ג. היחס בין נוסח קטע ג1 לבין הענפים בהוספות וחיסורים בין הענפים..... 162

ד. היחס בין נוסח קטע ג1 לבין הענפים בפילוגים בין הענפים בגרסת היסוד 164
1. עח ע"ב שורה 36 167
2. עח ע"ב שורה 38 167
3. עח ע"ב שורה 39 167
4. עח ע"ב שורה 42 167
5. עח ע"ב שורות 37-38 167
6. עח ע"ב שורה 38 168
7. עח ע"ב שורה 39 168
8. עח ע"ב שורה 41 168

ה. היחס בין נוסח קטע ג1 לבין הענפים בגרסאות "ליתא" בקטע ג1 בהן מצויה התפלגות הענפים 168

ו. היחס בין נוסח קטע ג1 הן לנוסח יתר העדים והן לנוסח ענפי טש – מו 169

ז. היחס בין נוסח השאילתות לבין נוסח הפרק 169

רשימה ביבליוגרפית..... 171

א. עדי הנוסח 171
1. עדי נוסח ישירים 171
א. כתבי-יד ודפוס ראשון 171
ב. קטעי הגניזה..... 171
ג. קטעי כריכה 172
2. עדי נוסח עקיפים 172
א. כתבי-יד של האלפסי על פרק "הזורק" 172
ב. כתבי-יד של רש"י על פרק "הזורק"..... 172

ב. ספרות חז"ל 172

ג. ספרות גאונים, ראשונים ואחרונים..... 173

ד. מחקרים, ספרים וכלי עזר 173

נספח- המהדורה הסינופטית..... 181

תקציר באנגלית..... I - IV

תקציר

חשיבות רבה נודעת לחקר הנוסח של ספרות חז"ל בכלל ושל התלמוד הבבלי בפרט. הבנת התהליכים שהובילו לעיצוב הנוסחים, מקדמת רבות את הידיעות אודות הסיבות להתהוות שינויי הנוסח. בעזרת התובנות הללו ניתן לחתור אחר חשיפת הגרסאות המקוריות המשקפות את הנוסחים הקדומים ביותר הידועים לנו של התלמוד הבבלי. כמו כן בכך נפתח צוהר להבנת חקר התהוות תוכן התלמוד, שתחילת העיון בו נושקת לסופו של חקר היווצרות הנוסח.

חרף העיסוק הרב בחקר הנוסח של התלמוד הבבלי בשנים האחרונות, חלק קטן בלבד מן הבבלי נחקר באופן יסודי ושיטתי. במאה הקודמת מסכת גיטין זכתה למחקר מקיף של פרופסור מאיר שמחה פלדבלום המנוח, ולאחרונה הפרק התשיעי שלה נחקר על ידי מורי פרופסור שמא יהודה פרידמן יבלט"א. ברם, הפרק השמיני "הזורק", לא זכה עד כה למחקר מפורט. עבודתנו על פרק זה מתבססת על מהדורה סינופטית שיצרנו המציגה את כל עדי הנוסח הישירים הידועים לנו על הפרק, אשר מהווה תשתית לבחינה מדוקדקת של הגרסאות. בעבודה זו נחשפנו לתופעות רבות שלא היו ידועות עד כה אודות נוסח הפרק, ועשויות להוסיף נופך לחקר נוסח התלמוד. להלן יועלו תובנות ומסקנות ביחס לשתי הסוגיות המרכזיות הנוגעות לחקר הנוסח של הפרק.

א. פילוג נוסח פרק "הזורק" בבבלי גיטין לשני ענפי מסירה מובדלים

המיון והסיווג השיטתיים של כל חילופי הגרסה, העלו שקיים פילוג יסודי ועקבי בבבלי גיטין פרק שמיני בין שני ענפי מסירה מובדלים, אשר בא לידי ביטוי בקרוב למאתיים חילופים מובהקים.

ענף אחד כולל כתבי-יד ודפוס ראשון כדלקמן: **ט**= כתב-יד וטיקן 130; **ש**= דפוס ראשון (שונצינו, שנת רמ"ח); **פ**= כתב-יד לנינגרד, הספריה הציבורית ע"ש סלטיקוב-שצ'דרין, פירקוביץ 187; **ר**= כתב-יד אראס, צרפת, 889; **כ1**= קטע כריכה 1- בלוניה, ארכיון המדינה ebr. 7; **כ2**= קטע כריכה 2- טריאר, הספרייה העירונית ס2 Inc 524 , ס2 Inc 526, ס8 Inc 526. לצורך קיצור ונוחיות המעיין כינינו ענף זה בשם **טש**, על שם עדי הנוסח- כתב-יד וטיקן 130 ודפוס שונצינו. בחרנו בשני עדי נוסח אלה, משום שדרכם ניכרת בנקל ההתפלגות העקבית של שני ענפי הנוסח בפרקנו, בהיות שני עדי נוסח אלה מקיפים את כל הפרק. נוסף על כך נתגלתה בעבודה ייחודיות כי"ט, המתבטאת בכך שמקצת מגרסאותיו הוערכו כראשוניות. בשל כך אף בחרנו בו כנציג המובהק והבכיר של ענף זה, בעוד שדפוס שונצינו, חרף היותו נציג של ענף **טש**, קלט את גרסת הענף האחר לערך בעשרים אחוזים מכלל הפילוגים.

הענף השני כולל את כה"י האשכנזיים: **מ**= כתב-יד מינכן 95; **ו**= כתב-יד וטיקן 140; **א**= כתב-יד אוקספורד ספריית הבודליאנה, Opp. 38 (קטלוג 368). את הענף הזה כינינו בשם **מו** מפני שנציגיו, כתב-יד מינכן 95 וכתב-יד וטיקן 140, מקיפים את כל הפרק.

את קטעי הגניזה **ג2** ו-**ג3** לא שייכנו לאחד הענפים מפני מיעוט הפילוגים שנמצאו בהם (3-4), באשר אינם יכולים לשמש קנה מידה לאופיו של הנוסח לאורך כל הפרק. אף את קטע הגניזה **ג1**= טופס 1- אוקספורד ספריית הבודליאנה (לפי ניבויאר) 2836,3 (5-14) Oxford - Bodl. heb. d. 68, למרות שהוא שרד לכמעט כל הפרק, לא ייחסנו לאחד הענפים דווקא, באשר זהות גרסאותיו חצויה בין שני הענפים, על כן לא היה ניתן לקשרו לענף אחד יותר מאשר לענף השני.

אשר ליחס בין הענפים, העלנו שענף **טש** משקף על-פי רוב את הנוסח השמרני של פרקנו, בין השאר עקב לשונו הקצר והפשוט, ואילו ענף **מו** מתגלה כפעיל יותר. השינויים באים לידי ביטוי הן בחילופים בגרסת היסוד והן בהרחבות וקיצורים. אשר לשינויים בגרסת היסוד, ישנם שינויים במינוח, בלשונות הצעה וחציצה, בלשון, בסדר החוליות או הצלעות, בצורות הלשון ובסדר המילים.

ישנם גורמים שונים לסיבת היווצרות החילופים. מצאנו שענף **מו** מרבה לפשט את הלשון. הוא גורס את המונח המפורש יותר, מבהיר את המכוון, וככלל נמצא משכלל את הנוסח. מגמה זו באה לידי ביטוי אף בהרחבת הלשונות. מתקבל הרושם שיש וגרסני ענף **מו** אף מתקנים את גרסת הברייתא על-פי מקורותיה הארץ ישראליים המונחים בפניהם, כדוגמת התוספתא והירושלמי. אף נראה שבענף **מו** מתקנים את הגרסה עקב קושי פרשני או הלכתי בסוגיא. השוואת לשונות, העברות ואשגרות, מצויות בפרקנו הן בחילופי גרסת היסוד והן בהוספות על-פי מקורות אחרים. התופעה באה לידי ביטוי בענף **מו** אך לא פוסחת אף על ענף **טש**. באשר לחילופי לשון, דומה שמרבית הדוגמאות בפרקנו מראות שענף **טש** הוא השמרני, כאשר בדרך כלל הוא גורס לשון עברית, ולעומתו ענף **מו** הפעיל, התאים והשווה את הלשון לארמית. בנוגע לשינויים בסדר מילים, סדר חוליות וסדר צלעות, בדוגמאות אשר בפרקנו בדרך כלל נראה שהשינויים נובעים מפעילות המעתיקים, פרט לדוגמה אחת בה מסתמן שפשר החילוף נובע מפעולת עיבוד של הגרסנים. ראוי לציין שחילופים שונים נובעים מטעויות משותפות הבאות בעדי נוסח מאותו ענף. תופעת ההרחבות והקיצורים ניכרת במידה רבה יותר בענף **מו**. ככלל עולה שאף בענף **טש** מצויים שינויים אם כי מועטים הם, כגון חילופים על-פי מקורות אחרים.

ראוי לציין שמתוך כלל החילופים, לא נמצאו שינויי עריכה או תוכן משמעותיים, אלא בעיקר שינויי עיצוב הנוסח שנועדו לשכללו, לשפרו ולתקנו לפי דעתם של המסרנים, וכן שינויים פחות מכוונים. ברם, ההשלכות מחילופי הגרסה עשויות להרחיק לכת עד לכדי שינויים בפרשנות ובהלכה.

התבאר שאף ענף **מו** איננו נראה ביסודו פיתוח ענף אשכנזי באירופה, אלא דומה שמקור התהוותו עוד בבבל. אולם, האמור אינו שולל שרבדים מענף **מו** המשיכו להתפתח ומשקפים פעילות מאוחרת. וכפי שתיאר פרופסור ישראל מאיר תא שמע, אודות פעילותם היוצרת של סופרי אשכנז המייצרת ענף נוסח לעצמו. אי לכך, על השכבה המאוחרת של פעילות הענפים ניתן לומר שענף **מו** המורכב מכתבי-יד אשכנזיים, משקף אף את הפעילות היצירתית באשכנז, וענף **טש** המעורב בכתבי-יד ספרדיים, משקף חלק מהפעילות בארצות ספרד.

אשר לנוסח הגאונים, מצאנו שכבר בכתביהם ישנה עדות לפילוג הנוסח, בכך שלא רק ענף **טש** אלא אף ענף **מו**, משתקף בנוסח התלמוד בפרקנו של גאוני בבל כבעל השאילתות ובעל ההלכות גדולות. ברם, מיעוט הדוגמאות שחקרנו הקיימות בפרקנו, אינן מאפשרות להעלות הערכה מבוססת דיה אודות שאלת יחס הקדימות בין נוסח הגאונים לבין פילוג ענפי **טש - מו**, ועוד חזון למועד.

כמו כן מצאנו עדות לפילוג הנוסח בגרסאות הראשונים הקדומים ביותר, כבעל הערוך לרבי נתן מרומי, רש"י והרי"ף. ניתן לקבוע שגרסאותיהן מעורבות מהענפים השונים, שעמדו כבר לפניהם במידה כזו או אחרת של מיזוג, באשר זהות גרסאותיהן מתפצלת בין נוסחי הענפים. ראוי לציין שניכרת נטייה של כמה מהם לנוסח מסוים. למשל גרסת רש"י קרובה לזו של ענף **מו**, ואף נראה מדוגמאות פרקנו שנוסח ענף **מו** עמד לפני רש"י ולא להיפך. אולם מתקבל הרושם שמצויה בענף **מו** אף פעילות מאוחרת של סופרים ש"תיקנו" את הנוסח על-פי גרסת רש"י. לעומת זאת יש וגרסת הרי"ף קרובה לענף **טש**. זאת

תופעה טבעית באשר למיקומם של ראשונים אלו היסטורית וגיאוגרפית ובאשר להשפעות המאוחרות המתפתחות כל העת בענפים השונים. אולם טרם נעשתה בדיקה מדוקדקת ומקיפה לכלל גרסאותיהם.

פרופסור שמא פרידמן תיאר שאף בפרק המגרש מצויה חלוקה לשני ענפי מסירה, ואף היא מתממשת על-פי אותם עדי הנוסח כשל פרקנו. לאמור, כתבי-יד האשכנזיים מינכן 95, וטיקן 140, ואוקספורד, בודיליאנה, Opp. 38 (קטלוג 368) משתייכים בשני הפרקים לאותו ענף, וכך הוא באשר לעדי הנוסח דפוס ראשון (שונצינו, שנת רמ"ח), כ"י לנינגרד, הספריה הציבורית ע"ש סלטיקוב-שצ'דרין, פירקוביץ 187, וכ"י וטיקן 130, השייכים לענף השני. אף באשר ליחסם ההדדי, בשני הפרקים הענף שכינינו **מו** הינו הפעיל על-פי המאפיינים שתיארנו. לאור הפילוג האמור בשני הפרקים האלה, יש לקיים בדיקה יסודית של החילופים לאורך מסכת גיטין כולה על מנת לקבוע מסקנה האם הפילוג קיים אף בפרקים נוספים.

ב. מקומו של קטע הגניזה ג1 במסורת הנוסח של פרק "הזורק"

הערכת מיקום קטע הגניזה **ג1** בתולדות גיבוש הנוסח של בבלי גיטין פרק שמיני, חשובה היא לחקר התהוות הנוסח של התלמוד הבבלי. זאת, משום שלאור ייחודיות נוסח קטע **ג1**, קיימת האפשרות שהנוסח המקורי של הפרק לפחות בחלקו, נשתמר דווקא בגרסאותיו. כמו כן, הממצאים שנחשפו ודרכי הערכתם, עשויים לשפוך אור על חקר הנוסח במקומות נוספים בבבלי.

אמנם כתיבו המזרחי משקף תכונות כתיב משלב מוקדם של זמן הגאונים, בטרם התגבש הכתיב הסטנדרטי של התלמוד הבבלי, אולם אין בכך די כדי ללמד ולהכריע אודות עיקר מבוקשינו- מידת מקוריותו של נוסח קטע **ג1**. אשר לנוסח, בדיקה שיטתית בכל חילופי הגרסאות בפרקנו, בין קטע **ג1** לבין כל שאר עדי הנוסח, העלתה הבדלי נוסח רבים ובולטים ביניהם בקטגוריות מגוונות. הלכך, חילקנו את חקר הנוסח של קטע **ג1** לשלוש סוגיות עיקריות:

1. היחס בין נוסח קטע ג1 לבין הנוסח המשותף ביתר העדים

יחס הנוסחים נבחן דרך סוגים שונים של חילופים כדלקמן:

גרסאות קצרות בקטע ג1 כנגד גרסאות יתר העדים. מצויות גרסאות רבות כאלה ומסתבר שבמרבית הגרסאות, קטע **ג1** משקף את הנוסח הראשוני. אולם ישנן לא מעט גרסאות קצרות בקטע **ג1** אשר נראה שהן נובעות מטעויות מעתיקים.

גרסאות ארוכות בקטע ג1 כנגד גרסאות יתר העדים. מצויות לא מעט כאלה ובחלקן מסתבר שגרסת קטע **ג1** הינה התניינית, ואילו באחרות סביר שגרסת קטע **ג1** נובעת מטעות מעתיק.

גרסאות חלופיות בגרסת היסוד בין קטע ג1 לבין יתר העדים. בחילופים אלו מצויים שינויים בסדר מרכיבי הסוגיות, באופן שיחידת תלמוד מועברת למקום אחר בסוגיא. ישנם חילופים הבאים לידי ביטוי בדרך כלל במינוח ובלשון, בהם גרסת קטע **ג1** נראית קמאית, כאשר נוסח יתר העדים נוטה להמיר את הגרסה בלשון מבואר, מפורש ומהוקצע יותר. בשינויים אחרים נראה שתהליך הסטנדרטיזציה של התלמוד הבבלי גרם לנוסח יתר העדים, לשנות את הגרסה ולהשוות את הלשונות. לסיכום, העלנו שבמרבית החילופים מסוג זה מסתבר שגרסת קטע **ג1** הינה הראשונית, ובמיעוטם סביר שגרסת קטע **ג1** נובעת מטעות מעתיק.

מסיכומי הממצאים נמצאנו למדים שקטע **ג1** משקף בחילופים רבים את הנוסח הראשוני. ברם, מצויות בו טעויות מעתיקים רבות וכן שקועות בו לא מעט הגהות ותוספות שהן מאוחרות מהנוסח המוכר. ביארנו שאין להסיק מעובדות אלה שאף יתר הגרסאות הינן משניות. זאת, משום שהטעויות מעידות על איכות המעתיקים בלבד ולא על טיב הנוסח שעמד בפניהם. כמו כן התוספות עשויות להעיד על פעילות מעתיקים מתוך כתבי-יד שונים, בהוספת הגהות ולשונות פירוש, אשר שובצו לאחר מיכן בגוף הנוסח ולא נודע כי באו אל קרבו. אי לכך, ראוי להפריד ולבודד את הגרסאות הבאות מחמת שיבושים והוספות, ועל ידי כך להעריך את טיב הגרסאות האחרות בפני עצמן. לאור האמור נמצא שקטע **ג1** משקף ביסודו את הנוסח הראשוני של פרקנו אשר חלקים ממנו נותרו בדומה לאבי הנוסח ללא מגע יד המגיהים, ואילו באחרים שוקעה בתוך הנוסח פעילות המגיהים וטעויות המעתיקים.

2. היחס בין נוסח קטע ג1 לבין נוסח הענפים

בדיקת הנוסח של קטע **ג1** מעלה תופעות נוספות שראוי לתת עליהן את הדעת. בחילופים שבין ענפי הנוסח **טש** - **מו**, בהשקפה ראשונה גרסת קטע **ג1** מתנהלת כעד נוסח מעורב ומאוחר באשר גרסאותיו חצויות בזהותן עם הענפים, מה שעשוי ללמד על קליטה מוגברת של גרסאות הענפים אל תוך נוסח קטע **ג1**. מאידך, מצויים שינויים רבים ובולטים בין נוסח קטע **ג1** לבין יתר עדי הנוסח, שחלקם מצביעים על קמאיות הנוסח של קטע **ג1**. וכן ישנן גרסאות "ליתא" בקטע **ג1** שכנגדן באה גרסה המתפלגת בין ענפי **טש** – **מו**. בחילופים אלו נראה שמוסיפים הענפים במקביל את גרסאותיהם על הנוסח החסר שעמד בפניהם המשתקף בנוסח קטע **ג1**.

מתבקשת אפוא השאלה האם ניתן להעלות על הדעת שאף בפילוגים בין ענפי **טש** - **מו**, אפשר שגרסאות קטע **ג1** שזהותן חצויה בין הענפים, משקפות דווקא את הנוסח המקורי ממנו התפלגו ענפי הנוסח, להיפך ממה שהעלינו תחילה. אם נציע כך, יהיה צורך להסיק שבכל הפילוגים בין ענפי **טש** - **מו**, הגרסה הזהה לקטע **ג1** צריכה לשקף את הגרסה המקורית, בין שמדובר בגרסת ענף **טש** או ענף **מו**, שהרי לפי הצעה זו נוסח הענפים תלוי בנוסח קטע **ג1**. על מנת להתחקות אחר פתרון הבעיה בצורה המיטבית ביותר, עלה על דעתנו להפריד בחקירתנו, בין חילופי הענפים בהוספות וחיסורים, לבין אלו בפילוגי גרסת היסוד, באשר נקל יותר בראשונים להבחין בגרסאות המאוחרות המשתקפות רבות בתוספות לשון כדלקמן.

היחס בין נוסח קטע ג1 לבין הענפים בהוספות וחיסורים בין הענפים. חילקנו את החילופים האמורים על-פי המאפיינים הבאים: א- זהות גרסת קטע **ג1** לאחד הענפים; ב- אם גרסת קטע **ג1** "ליתא" או "איתא". כלומר, לארבע קבוצות של חילופים: גרסאות "איתא" בענף **מו**, וכנגדן גרסת ענף **טש** וקטע **ג1**- "ליתא"; גרסאות "איתא" בענף **טש**, וכנגדן גרסת ענף **מו** וקטע **ג1**- "ליתא"; גרסאות "איתא" בענף **מו** ובקטע **ג1**, וכנגדן גרסת ענף **טש**- "ליתא"; גרסאות "איתא" בענף **טש** ובקטע **ג1**, וכנגדן גרסת ענף **מו**- "ליתא".

בדיקת תכונתן של גרסאות קטע **ג1** על-פי שיוכן לארבעת הקבוצות הללו, העלתה שהן משקפות על-פי רוב את הנוסח המקורי. נראה שהלשונות הקצרים הרבים בקטע **ג1** הזהים לגרסת אחד הענפים, נוצרו כך מראשיתם, בטרם נוספו לשונות הפירוש הבאים בגרסת הענף השני. כמו כן עולה, שהלשונות הארוכים בקטע **ג1** הזהים לגרסת אחד הענפים, אינם באים מחמת הוספה, אלא משקפים את שמירת

הנוסח של הגרסה המלאה המקורית, הן בהקפדה על גרסאות נדרשות ומובנות בסוגיא, הן בשמירה על הגרסאות השלמות של המימרות, הן בשמירה על שרשרת המסירה של שמות האמוראים והן בהבאת ציטוט מלא מהפסוק.

היחס בין נוסח קטע ג1 לבין הענפים בפילוגים בין הענפים בגרסת היסוד. חילקנו את החילופים האלה לשתי קבוצות המתאפיינות בזהותו של קטע **ג1** לכל אחד מן הענפים. קבוצת חילופים אחת כאשר קטע **ג1** גורס כענף **טש** כנגד גרסת ענף **מו**; קבוצת חילופים שנייה כאשר קטע **ג1** גורס כענף **מו** כנגד גרסת ענף **טש**. ניתוח הממצאים העלה שקטע **ג1** מתגלה במרבית החילופים כנוסח הראשוני, הן כנגד ענף **מו** והן כנגד ענף **טש**. המקרים שנותרו מסופקים עשויים להיות מוכרעים לאור המגמה המשתקפת בחילופים האחרים. בניגוד לכך, החילופים המועטים בהם קטע **ג1** גורס כענף **מו** - שגרסתו נראית תניינית ביחס לגרסת ענף **טש** - עשויים להצביע על ראשוניות נוסח ענפי **טש - מו** ביחס לנוסח קטע **ג1**. מעתה העלנו שתי אפשרויות ליישוב הקושי על ידי הצעת יחס הקדימות בין נוסח קטע **ג1** לבין נוסח הענפים.

האפשרות הראשונה מציעה שקטע **ג1** משקף את הנוסח הראשוני. הערכה זו מתבססת על ממצאי חילופים רבים כפי שתוארו לעיל. לפיה, ביארנו שניתן לפתור בשני אופנים את הקושי אודות הגרסאות המועטות בהן גרסת קטע **ג1** הזהה לגרסת ענף **מו** נראית התניינית. ראשית, לאור הנטייה לראשוניות המשתקפת בקטע **ג1** במקומות רבים, ניתן עתה לקבל את ההסבר האחר לפיו דווקא גרסת ענף **מו** וקטע **ג1** בחילופים אלו היא הקמאית. שנית, אפשר שמדובר בהגהה מאוחרת בידי מעתיק על-פי נוסח ענף **מו**, שהשתקעה בנוסח קטע **ג1**. עדות נוספת לראשוניות נוסח קטע **ג1** עולה מגרסאות "ליתא" המצויות בקטע **ג1** שבמקומן באות גרסאות מפולגות בין הענפים, אותן הערכנו כתוספות של הענפים כל אחד בדרכו על הנוסח המקורי המשתקף בקטע **ג1**.

האפשרות השנייה מציעה שקטע **ג1** משקף את הנוסח המאוחר והמעורב מן הענפים. הערכה זו מתבססת על החילופים המועטים בהם גרסת קטע **ג1** נתלית בזו של ענף **מו** הנראה תנייני. סבירות הצעה זו הינה נמוכה מפני הישענותה על ההסבר, שבכמעט כל הפילוגים בין הענפים, גרסת קטע **ג1** קלטה **במקרה** דווקא את הנוסח הראשוני ולא את המשני חרף היותה מאוחרת משניהם.

אף אם יועלה שמקצת גרסאות מקוריות בלבד נשתמרו בקטע **ג1** והיתר משקפות נוסח מאוחר ומעורב מן הענפים בניגוד להערכותינו, על כל פנים יהיה צורך להתבסס על האמור שקטע **ג1** משקף ביסודו את הנוסח המקורי, אלא שבמשך הזמן פעילות הסופרים שהגיהו את קטע **ג1** על יסוד הנוסח המוכר, על-פי גרסאות הענפים ועל דעת עצמם, וכן טעויות העתקה, הן אלה שטשטשו את הנוסח המקורי ויצרו טקסט העשוי להראות תנייני, מאוחר ומעורב מן הענפים.

3. היחס בין נוסח קטע ג1 הן לנוסח יתר העדים והן לנוסח ענפי טש - מו

מצאנו גרסאות "ליתא" בקטע **ג1** כנגד גרסאות יתר העדים הנושאות לשונות ארוכים שבתוכם ישנם פילוגים מצומצמים בין ענפי **טש - מו**. בחילופים אלו מתקבל הרושם שגרסת "ליתא" הבאה בקטע **ג1** הינה המקורית, ובנוסח המוכר באה תוספת פירוש, וענפי **טש - מו** התפלגו בחלק מגרסאותיה. במילים אחרות, נוסח קטע **ג1** בחילופים אלו משקף את נוסח השורש שממנו התפתח הגזע המשתקף בנוסח המוכר, ומתוכו התפצלו הענפים הניכרים בענפי **טש - מו**.

מבוא

א. סקירת מצב המחקר

שתי מהפכות במאה העשרים, חוללו תנופה רבה בחקר הנוסח[1] של ספרות חז"ל: האיסוף המקיף של כתבי-היד בראשיתה,[2] והפיתוח המואץ בעולם המחשוב בהמשכה.[3] בעטיין, התעצם הידע של המחקר התלמודי במידה כזו שלא שייערוהו אבות המחקר. בתהליך מקביל לשתי המהפכות, החל עידן חדש בחקר נוסח התלמוד הבבלי,[4] על ידי תיאוריית פילוגו לשני נוסחים לגיטימיים שונים כבר בבבל. ההשערה הועלתה לראשונה על ידי אלכסנדר מארכס[5] בשנת 1910, ובעשורים האחרונים שינתה פניה ופותחה באופן שיטתי על ידי מורי פרופסור שמא יהודה פרידמן, בעזרת דגם המסביר את התהוותם ושכלולם של שני ענפי מסירת נוסח בבליים.[6]

שורש הבעיה נעוץ בגילויים של שינויי גרסאות רבים[7] שאינם דומים לטעויות סופרים הנפוצות בהעתקת נוסח, ומאידך אינם משקפים עיבוד אחר של התלמוד.[8] לפתרונה הציע רוזנטל,[9] שהחילופים נוצרו לאחר עריכת התלמוד הבבלי כאשר זה המשיך להימסר על-פה בהרצאה חופשית, שוטפת וזורמת

---

[1] אודות חשיבות חקר הנוסח, ראה לדוגמה: רוזנטל, המורה, עמ' טו: "על שלושה דברים כל פרשנות פילולוגית היסטורית עומדת: על הנוסח; על הלשון; על הקונטקסט הספרותי וההיסטורי-ריאלי כאחד. אלה הם היסודות שרק לאחר קיבועם יש תקווה לעלות מהם ועל ידם, ובסדר הזה דווקא- אל המשמעות, המובן, 'הלוגוס' של היצירה"; פרידמן, הנוסח, עמ' 3: "תכלול המהדורה מה שתכלול, היא חייבת להתבסס על שלושה דברים: הנוסח, המקבילות והפרשנות" (ספרות על ניסוח משולש מעין זה ראה שם, הערה 1); הנשקה, משנה ראשונה, עמ' 1, מנסח אחרת את שלושת המרכיבים, ומתאר את חשיבות ההפריה ההדדית בין המתודולוגיות השונות.

[2] ראה למשל רוזנטל, תרומתם: "אין ספק בעיני, שמשימה זו של אסוף כל כתבי היד והשוואתם זה לזה" וכו' "משימה זו היא הנקודה הארכימדית במדע התלמוד".

[3] "זוהי מציאות חדשה לחלוטין שחוקרי הדורות הקודמים לא היו יכולים אפילו לחלום עליה" (זוסמן, כתבי-יד, לקראת הסוף). וראה פרידמן, כיצד מדקדקין, עמ' 148, "העתיד לבוא", ובייחוד בעמ' 158-160.

[4] להבדל בין חילופי הגרסאות בבבלי לבין אלה שבירושלמי, ראה מוסקוביץ, מסורת-נוסח, עמ' 538, תחילת סעיף ח', שבירושלמי אין חילופי גרסאות מובהקים ברמה של פילוג לענפי נוסח כבבלי.

[5] סקירה, עמ' 279-285; וראה פרידמן, לאילן, עמ' 102. ובפרוטרוט אודות שיטתו ראה בנוביץ, נוסח, עמ' 3; הנ"ל, ענפי, עמ' 5-6, ושם בהערה 1.

[6] ראה להלן בסמוך.

[7] הנחשפים על ידי בחינת כלל עדי הנוסח במיוחד כאשר הם סדורים זה לצד זה בשיטתיות.

[8] בהתבסס על קביעת אפשטיין, מבוא, עמ' 1, אודות ההבדל בין "חילופי נוסחאות" (Varianten), לבין "חילופי לשונות - פנים אחרות" (Versionen), רוזנטל, תולדות הנוסח, עמ' 3, הציג במחקריו על מסכת פסחים תופעה שאינה דומה לאף אחת מהאפשרויות הנ"ל. לאמור, טיב השינויים מראה שאין מדובר בטעויות העתקה ומאידך אין מדובר בעריכה אחרת באשר סדר המקורות ומהלך הסוגיא זהה בכל הנוסחים.

[9] שם עמ' 7-8.

בלתי כבולה לנוסח כתוב מחייב. הוא כינה תופעה זו בשם "לישנא אחרינא".[10] ברם, לפי פרידמן[11] לא נוצרו החילופים מפאת ההרצאה החופשית והשוטפת, אלא הנוסח היה כבר מוגמר וקבוע, ובכפיפה אחת גמיש ופתוח[12] לשינויי לשון ומינוח אפילו מפליגים, ולעיתים להבדלי תוכן כל שהם.[13] עובדת היות הטקסט ברובו הגדול קבוע וזהה בכל הנוסחים - פרט למילים בודדות בכל חילוף - ממחישה שאין החילופים נראים תוצר של הרצאה על-פה זורמת.[14] החילופים המצביעים על ענפי נוסח שונים, מכונים על ידי פרידמן: "חילופים מובהקים",[15] וכן "איכא דאמרי בזעיר אנפין".[16]

ראוי לציין שפרידמן לא בא לשלול לחלוטין דגמים אחרים שהוצעו[17] להסברת חילופי הנוסח בבבלי, אלא כל מקרה יש לדון לגופו, תוך שמירה על אפשרות של ריבוי דגמים- "רב דגמיות".[18] אם כי הוא מדגיש[19] באשר לחילופים דמבראשית "איכא דאמרי" בלתי מוכרעים מתורה שבעל פה, שתופעה זאת מצומצמת ביותר אם בכלל היא קיימת.[20]

לפי פרידמן[21] פילוג הענפים התרחש אמנם לאחר עריכת תוכנו ולשונו של התלמוד הבבלי, אולם נראה שהוא מתייחס עוד לתקופה בה פעלו בעלי סתם התלמוד לערך במאה השביעית.[22] בתקופת

---

[10] לסיכום שיטתו ראה: פרידמן, להתהוות, עמ' 67-71; עמית, מקומם, עמ' לא-לה. בנוסף, רוזנטל, תמורה, עמ' 325-344, הציג גם דגם אחר שכונה "לישנא אחרינא של תמורה" אשר בו השינויים בין הנוסחים באים לידי ביטוי בתוכן ובסדר ההצעה. כמו כן הגמישות והפתיחות של הגרסאות באות במידה רבה. לכן לדעתו שתי הלישנאות הן כשתי עריכות שונות של המסכת, שתי מהדורות, כעין שני אמוראים.

[11] הנוסח, עמ' 25-26; להתהוות, עמ' 73-77, בעקבות מחקריו על בבלי בבא מציעא, פרק שישי.

[12] "כאש המתלקחת בתוך הברד" (הנוסח, עמ' 25).

[13] להתהוות, עמ' 73.

[14] שם. אמנם רוזנטל כאמור עסק במסכת פסחים ושם יש הרחבות ותוספות ארוכות הרבה מעבר לכמה מלים בודדות, אשר לדעתו ניתן הרושם שבחילופים דמבראשית בהרצאת הדברים על פה עסקינן. אולם עמית (נוסח, עמ' 64-98; מקומם, עמ' נא-עג; על גרסת עמ' 135-143), הוכיח שהרחבות ותוספות אלו מצביעות דווקא על משניותם ואיחורם של נוסחים אלו, במיוחד שהוא מצא תיעוד דומה בלשונות הפירוש של רש"י ורבנו חננאל (עמית, מקומם, עמ' נב-נז). סבתו, על מוקדם, עמ' 149-153, חלוק עליו וסבור כרוזנטל ואכמ"ל (הרחבה על דעותיהם ראה לקמן, פרק שני, סעיף ב).

[15] וולד, אלו עוברין, עמ' 272, הערה 13, מציין את ההבדל בין המינוח "חילופים מובהקים" לפי פרידמן, לאילן, עמ' 95, לעומת "לישנא אחרינא" אצל רוזנטל. המכוון בשניהם, לאותם חילופי יסוד שהוזכרו. אולם המינוח השונה מתאים לשיטתם, באשר "לישנא אחרינא" משמע שינוי נרחב או לשון אחר, ואילו "חילוף מובהק" משמע הבדל נקודתי יותר.

[16] להתהוות, עמ' 82.

[17] לסקירת הדגמים שהובאו על ידי רוזנטל, ראה פרידמן, להתהוות, עמ' 71, הערה 14.

[18] שם, עמ' 101.

[19] הנוסח, עמ' 26.

[20] בפרק שחקר, בבלי בבא מציעא פרק שישי.

[21] לאילן, עמ' 140.

[22] אפילו ענף **פמ** בבבלי בבא מציעא פרק שישי, היה קיים כבר בזמנו של בעל התלמוד המאוחר של מסכת נדרים שהעבירו לבבא מציעא (פרידמן, הנוסח, עמ' 42).

הגאונים כבר התקבל נוסח מונח שהמשיכו לשכללו אך בצורה מתונה יותר.[23] התפצלות זו חצתה אזורים גיאוגרפיים ואינה מאופיינת דווקא בחלוקה בין כ"י אשכנזיים לספרדיים.[24] מאידך ראוי לציין שבמקומות רבים אין בנמצא פילוג לענפי נוסח.[25]

לאור המודל הנ"ל מגיע פרידמן להבחנה נוספת בהתהוות השינויים הללו.[26] בנוסח מוגמר עסקינן אך המסרנים טיפלו בו בדרך של שכלול, תוספות הבהרה, תיקונים על-פי מקורות אחרים - תנאיים או אמוראיים - וככלל יצרו תהליך של לכידות פנימית סוגייתית וסטנדרטיזציה לתלמוד.[27] אי לכך ניתן לנסות ולעמוד על הנוסח המקורי, אותו שכללו ופיתחו.[28] לעומת זאת אם החילופים היו באים בהרצאה השוטפת לא היה שייך לדבר על מקורי-משני או מוקדם-מאוחר, אלא על שתי מסורות או שני לשונות של אותו תוכן יסודי.[29]

במודל של פרידמן, יש אפשרויות שונות להעריך את התפתחות התהוות החילופים. לאמור שענף אחד שומר על הנוסח המקורי והשני משכלל; שהאחד משפר את נוסח היסוד והשני מפתח אף יותר; שענף אחד מוסיף או משמיט, מרחיב או מקצר לשונות מסוגים שונים; שענפי הנוסח מוסיפים במקביל על הנוסח היסוד. כמובן יש לדון כל חילוף לגופו, וכן ראוי לנסות להבין את אופי הפעילות של הענף היוצר את החילופים.

בשנים האחרונות המחקר החל לעסוק במידה רבה בענייני הנוסח של התלמוד הבבלי,[30] וזאת בעיקר על יסוד מהדורות סינופטיות. ברם לאור היקפו העצום, נחקר עד היום בסך הכל מיעוטו הקטן.[31] מרבית

---

[23] עמית, נוסח עמ' 11.

[24] פרידמן, לאילן, עמ' 139-142, סבור שענף **פמ** המורכב מעדי נוסח אשכנזיים היה מונח כבר לפני הגאונים, ואף קדום מכך (וראה לעיל, הערה 22). הפילוג עובר גבולות גיאוגרפיים (בנוביץ, נוסח, עמ' 20; הנ"ל, ענפי, עמ' 9), אם כי על קבוצה אחת נמנים בעיקר כתבי-יד שמוצאם באשכנז ועל השנייה ספרדיים ומזרחיים (בעדני, נוסח, עמ' 6). וראה שרמר, משפחות, עמ' 124-125.

[25] "ויותר מאלה, יש הרבה מסכתות ופרקים שקטים, שכמעט ואי אתה מוצא בין עדי הנוסח שינויי גירסא כלל, פרט לשינויים קלים הקיימים תדיר בין עדי נוסח שונים לאותו מקור, ופשיטא שבמצב זה אין מקום לדבר על פילוג לענפי מסירה בעלי ממצאי גרסה משמעותיים" (פרידמן, שלושה חכמים, עמ' 1).

[26] ראה בפרוטרוט, הנ"ל, להתהוות, עמ' 74 ואילך; הנוסח, עמ' 26 ואילך. כאן הובאה תמצית הדברים.

[27] ראה הערה קודמת. גם במקרא מחדש פרידמן שיש מקבילות המתפתחות לפי התכונות הללו. ראה להתהוות, עמ' 74, הערה 17 בהרחבה. דוגמת פעולה של שכלול, הראה כבר וייס, התהוות, עמ' 232, על המונח "אמרי", אשר סגנון הטקסט שבו רופף בגרסאות.

[28] "אמור מעתה, אף כאן, מקור והרחבה, מוקדם ומאוחר, ולאו דווקא שתי לישנאות שוות בערכן ונבדלות משרשן" (פרידמן, הנוסח, עמ' 25, הערה 1). יש להדגיש שחרף התקבלותן של מסורות נוסח התלמוד כלגיטימיות - שהרי בזמן עיצוב הנוסח בבבל עסקינן באשר המסרנים רואים עצמם מנסחי התלמוד - חקר הנוסח יפה לו בחתירתו אחר חשיפת הנוסח הקדום ביותר, על ידי בחינת הגרסאות השמרניות והמוקדמות לעומת הפעילות ומאוחרות (וראה גם בנוביץ, ענפי, עמ' 8, הערה 16).

[29] כך הוא לפי ברודי, ספרות הגאונים, עמ' 276. אך פרידמן, להתהוות, עמ' 93, הערות 46-49, מגיב לכך ואף מוסיף שמורגשת תחושה במחקרי רוזנטל שנוטה לתת יתרון לענף **עתו**, אם כן יש כאן נוסח מקורי.

[30] לרשימה מפורטת של עבודות לחקר נוסח הבבלי ראה לנדאו, נוסח, עמ' 4, הערות 16-18. יש להוסיף עליה כעת את ברנר, יומא.

המחקרים מצאו התפלגות לשני ענפי נוסח, שנוצרו לאחר עריכת התלמוד הבבלי.[32] השוני הקיים בין חלקי התלמוד השונים - עקב גלגוליהם השונים של הנוסחים עד הגעתם אלינו - אינו מקל על הגעה למסקנה כללית.

אשר למסכת גיטין טרם נחקרה כולה בכלים העומדים לרשותנו היום. פרופסור פלדבלום המנוח חקרה לפני למעלה מ-40 שנה בשני שלבים: ערך מהדורה ביקורתית ראשונה[33] למסכת גיטין שקראה "דקדוקי סופרים".[34] על בסיסה כתב את ספרו "פירושים ומחקרים בתלמוד: מסכת גיטין",[35] וכך קיבלנו מודל שהונחל לרבים בהקדמת חקר ביקורת הנוסח לחקר ביקורת המקורות.[36] עבודתו המקיפה והיסודית על כל המסכת, מזכה את הרבים למצוא על אתר שינויי גרסה. הוא אף שיפר את צורת ההצגה לעומת הסדרה המונומנטלית "דקדוקי סופרים" של רנ"נ רבינוביץ,[37] בכך שהוסיף עמוד עם צילום הדפוס, לצד עמוד עם ציון שינויי הנוסחים. זאת ועוד, פלדבלום מציין במדור שינויי הגרסאות שלו את כל עדי הנוסח המצויים לפניו, להבדיל מ-רבינוביץ שמביא את כ"י מינכן והדפוס זה לצד זה, ושאר עדי הנוסח בהערות שבתחתית העמוד. ברם, הוא מעיד שלא מיצה את כלל המקורות שבאים בחשבון בעבודה כזו.[38] אף לא עסק בבירור השאלה האם קיימים ענפי נוסח, וכן מהדורתו אינה סינופטית.

מכון התלמוד הישראלי השלם הוציא לאור לאחרונה את הספר "דקדוקי סופרים השלם" על בבלי גיטין חלק ד, הכולל את פרק "הזורק". תרומתו הגדולה והמקפת של מפעל זה לחקר נוסח התלמוד הבבלי, היא מן המפורסמות. פרידמן[39] תיאר ופירט את החשיבות ואת התועלת המונפקת מהאוצר הנ"ל,

---

[31] שבעה - שמונה אחוזים. ראה לנדאו, נוסח, עמ' 4, הערה 19.

[32] למשל, בנוביץ: נוסח, ענפי; שרמר: משפחות; סבתו: כתב-יד תימני, כתבי-יד, סנהדרין; עמית: נוסח, מקומם, ענפי; וולד, אלו עוברין; רוזנטל, כריתות. אולם יש והעריכו שלפניהם חילופים יסודיים מעין עריכה אחרת, למשל שרמר (בין מסורת, עמ' 375-399; לישנא אחרינא, עמ' 117-161), הציג קטע גניזה ממסכת מועד קטן, בו ישנן לדעתו הבדלי עריכה (שם, עמ' 117): "הוספות וחסרונות של מאמרי אמוראים ויחידות תלמוד, ולעיתים אף בסידור שונה של החומר. מכאן שקטע הגניזה לא יוכל להיחשב עד נוסח של התלמוד המוכר לנו, באשר מתקבל הרושם שקטע זה משקף מסורת עריכה שונה".

[33] שהרי רנ"נ רבינוביץ לא הספיק במפעלו הענק להגיע לסדר נשים כנודע (ראה פלדבלום, דקדוקי סופרים, עמ' 7, הערה 2).

[34] "כולל שינויי גרסאות והערות לכל המסכת על-פי כתבי-יד של המשנה והגמרא וקטעי כ"י מגניזת מצרים, ועם ספרי הגאונים והראשונים" (מתוך עמוד השער).

[35] "עם מבוא כללי על המשנה, התוספתא, ושני התלמודים" (מתוך עמוד השער).

[36] כפי שביקש זאת ממנו מורו ורבו ר"א וייס (פלדבלום, דקדוקי סופרים, עמ' 7).

[37] מינכן תרכ"ח-תרפ"ו, בכל המסכתות שהדפיס.

[38] לא השיג את כתב היד פירקוביץ מלנינגרד (פלדבלום, דקדוקי סופרים, עמ' 8), וכן לא בדק באופן סיסטמתי חלק גדול מהספרות הגדולה של השאלות והתשובות של הראשונים (שם). לכך יש להוסיף את קטעי הגניזה והכריכה שנודעו מאז (ראה להלן בתיאור עדי הנוסח).

[39] כיצד מדקדקין, עמ' 133-146.

אולם יחד עם זאת ביאר את יתרונותיה של המהדורה הסינופטית[40] להבדיל משיטת האפראט המשמשת את מהדורות המכון הנ"ל ברישום וניתוח הגרסאות.[41]

פרידמן[42] פרסם תיאוריה ביחס לענפי הנוסח של פרק המגרש במסכת גיטין, וספרו על פרק זה עומד לצאת לאור. עיונו בעדי הנוסח העלה "חלוקה ברורה לשני ענפי מסירה מובדלים ועצמאיים"[43] בפרק תשיעי של מסכת גיטין. הענף הראשון מיוצג על ידי כתבי-היד האשכנזיים:[44] מינכן 95, וטיקן 140, ואוקספורד, בודיליאנה, Opp. 38 (קטלוג 368). הענף השני מיוצג באמצעות עדי הנוסח: דפוס ראשון (שונצינו, שנת רמ"ח), כ"י לנינגרד, הספריה הציבורית ע"ש סלטיקוב-שצ'דרין, פירקוביץ 187, וכ"י וטיקן 130. פרידמן מציין שקיימת מידה ניכרת של עקיבות לגבי חלוקה זו בגרסאות נוספות בפרק תשיעי של גיטין. אודות זמנם של הענפים קובע פרידמן: "שני הענפים הללו משקפים כל אחד מסורת עתיקה של גרסת הפרק. שזמנה כמה וכמה 'דורות' של העתקה קודם לזמנם של רוב כתבי-היד, שהועתקו במאות השתים עשרה - השלוש עשרה לערך".

נוסף על קביעת עצם חלוקת הענפים, פרידמן[45] קידם את הבהרת היחס ביניהם, תוך הבעת הסתייגות, שמיעוט הדוגמאות בהן עסק, מציב את המחקר "רק בתחילת הדרך ואינו מאפשר לקבוע מסקנה והלכה פסוקה". הוא הציע אפשרות להסביר את פילוג הענפים בהתחשב בשני סוגים של שינויים.

> אשר למינוח ולשון, הענף הראשון...מוסר את הצורות הקדומות, ובעניין זה קטעי הגניזה מסכימים לגרסתם של כתבי-יד אלה. הדוגמאות הללו מהענף הראשון לא תוקנו אפוא בידי מתקיני לשון, שעדכנו כמה צורות סגנון ולשון בכמה מסורות של נוסח התלמוד. ואילו בנוסח דברי התלמוד עצמם ובגרסה של דיבורים שלמים כתבי-יד אלה של הענף הראשון הם המחדשים דווקא, משכללי המשפטים והדיבורים, ומן הבחינה הזאת קטעי הגניזה מצטרפים דווקא לענף השני, המקיים את הגרסה המקורית.

פרידמן הסיק מהערכה זו: "ממצאים אלו מאשרים את השיטה שיש לבודד ענייני לשון מענייני גרסה באפיון עדי הנוסח ובחלוקתם לקבוצות, ואת שניהם מעניינים פלאוגרפיים - קודיקולוגיים". דבריו עמדו לנגד עינינו בבואנו לבחון את נוסחי הפרק הסמוך- פרק "הזורק".

אף לכל אורך פרק "הזורק" מצאנו פילוג לשני ענפי נוסח מובדלים זה מזה, שכינינו אותם ענף **טש** וענף **מו** כאשר יתבאר בפרק הראשון. שם נבאר בפרוטרוט את אופן חלוקתן הנהיר של שתי קבוצות עדי

---

[40] בראיית הנוסחים בשלמות, ביעילות השוואתם, בחשיפת נוסחים קדומים ועוד (שם, עמ' 149-150). ראה עוד: שם, עמ' 158, בהערה 112, ובספרות שציין; פיינטוך, סידורם, עמ' 143-170; מיליקובסקי, החיפוש, עמ' 349-385; ברודי, גיבוש, עמ' 79-81; ויס, נוסח, עמ' 63-64.

[41] ראה פרידמן, הנוסח, עמ' 95, שכותב "ואע"פ שספר זה אינו יכול לעמוד בדרישות של הצגת גירסאות המחייבות אותנו כיום" וכו'; ראה הסברו המפורט שם בהערה 119.

[42] כיצד מדקדקין, עמ' 154-155, 157.

[43] שם, עמ' 157.

[44] שם, עמ' 155. מכאן ואילך עד סוף הפסקה, המובאות מדברי פרידמן מתייחסות לעמוד זה.

[45] שם, עמ' 157. מכאן ואילך עד סוף הסעיף, המובאות מדברי פרידמן מתייחסות לעמוד זה.

נוסח, את היקף הפילוג ואת יחסי הגומלין בין הענפים. הווי אומר מוקדם-מאוחר, שמרני-פעיל, תוך התמקדות בדרך התהוותם ובאופיים.

אשר לקטע הגניזה **ג1** בפרקנו, עקב שונותו הרבה בתכונותיו מיתר העדים, ייוחד הפרק השני לבחינה מקיפה אודות טיב נוסחו. במוקד הדיונים תמצא שאלת דרך היווצרותו ביחס ליתר עדי הנוסח, ועל ידי כך ננסה להעריך את מקומו במסורת הנוסח של פרקנו. לבסוף יוצגו המסקנות העולות מכלל הממצאים אודות התהוות נוסח פרק "הזורק".

עתה נציג את תיאור עדי הנוסח המהווים את התשתית שעל יסודה בנויה העבודה.

נציין כעת את דרכינו בכתיבת ההפניות למקומות אחרים בעבודה. לדוגמה: פרק ראשון, ז, 2, כוונת ההפניה היא לפרק ראשון, סעיף ז, סעיף קטן 2; מבוא, ב, 1, א, ההפניה מתיחסת למבוא, סעיף ב, סעיף קטן 1, תת-סעיף קטן א. אם לא מופיע שם הפרק, סימן שמדובר באותו הפרק. למשל, ראה ג, 3, ב = סעיף ג, 3, ב = דוגמה ג, 3, ב. ניתן בנקל למצוא את העמוד המדובר בעזרת תוכן העניינים המפורט המובא בתחילת העבודה.

ב. תיאור עדי הנוסח

1. כתבי-יד ודפוס ראשון

עדי הנוסח של המסכת תוארו זה מכבר על בספרות המחקר. על כן נסתפק בכאן בתיאור של האפיונים העיקריים ושל הממצאים שעלו מתוך העבודה על פרקנו, הנוגעים לנושא הנדון.

א. מ= כתב-יד מינכן *Munich 95*

ראה ספרות נרחבת ב-זוסמן, אוצר, עמ' 668. החומר- קלף. הכתב- למשנה, אשכנזי מרובע; לתלמוד, אשכנזי בינוני גותי. הזמן- נכתב בשנת 1342. המקום- אין ספק שהוא נכתב בתחום האשכנזי; יש מי שמשער שנכתב בצרפת.[46] ההיקף- באופן יוצא דופן כולל את כל מסכתות הבבלי[47] ופרקנו בכללן. הגהות- מספר קטן של הגהות מאת הסופר הראשי. רוב ההגהות נכתבו על ידי ר' יהוספה בנימין. קולופון ובעלים - ראה אצל גולינקין.[48]

טיב הנוסח- כי"מ הוא כתב אשכנזי מובהק ונוסחו מקורב באופן קבוע לכה"י האשכנזיים ול-ילקוט שמעוני, אור זרוע ורש"י,[49] אולם תמונת המחקר אינה אחידה בסוגיא זו.[50] בפרקנו כי"מ הוא מייצג מובהק של ענף **מו** ששורשיו עוד בבבל יחד עם כי"ו, ומצטרף אליהם כי"א, כפי שיתבאר.[51]

---

[46] ראה דיון ב-גולינקין, יום טוב, עמ' נ, ושם בהערה 156א.

[47] ראה רשימת תיאורים ב-גלינקין, יום טוב, עמ' מח.

[48] יום טוב , עמ' מג-מד.

[49] גולינקין, יום טוב, עמ' נ.

[50] ראה לנדאו, נוסח, עמ' 12, הערה 55.

גולינקין[52] מציין שהנוסח ארוך כמו הנוסחים האשכנזיים האחרים. פרידמן[53] מדגיש את המגמה הנחרצת של כי"מ לקראת קיצור כגון דיבורים חוזרים שהושמטו דווקא מתוך תפישת המעתיק שאפשר לוותר עליהם. בפרקנו ניכרת מחד מגמת האריכות בהבהרה ובסגנון כשאר עדי הנוסח מהענף **מו** ביחס לענף **טש**. מאידך כי"מ מקצר רבות ביחס לענף ממנו שואב את נוסחו. די לציין שבפרקנו מספר המילים הכולל של כי"מ הוא 2893 המהווה 83 אחוזים בלבד מכמות המילים בפרק (3468) של רעו כי"ו המשתייך לאותו ענף נוסח **מו!**[54]

סיבה נוספת לקיצורו, היא היותו כולל את המספר הרב ביותר של דילוגים מפני הדומות ביחס לשאר עדי הנוסח מעבר להשמטות בולטות נוספות כמודגם להלן:[55]

דילוג מחמת הדומות על קטע המתחיל במילים זהות לאלו של הקטע הבא (homeoteleuton) :

עז ע"ב שורות 45-46: "בחצר"; עט ע"א שורות 38-41: "אלא".

דילוג מחמת הדומות על קטע המסתיים במילות הקטע הקודם, במילים אחרות דילוג מחמת הדומות לאחור (homeoarcton):

עז ע"ב שורות 36-37: "לדעתה"; עח ע"א שורות 5-6: "מגורשת"; עח ע"א שורות 10-11: "קלתה"; עח ע"א שורות 14-15: "בה"; עח ע"ב שורה 5: "אמה"; עח ע"ב שורה 8-9: "לשומרו"; עח ע"ב שורה 10: "לשומרו"; פ ע"א שורה 18: "לספריה"; פא ע"ב שורה 29: "לעדות".

השמטות בולטות נוספות: פא ע"ב שורות 18-23: "ומודים...ומי אמר"; פא ע"ב שורות 34-35: "למימ'...דכ"ע". ככלל רבו בו השיבושים אף בפרקנו.

ב. ו= כתב-יד וטיקן *Vatican 140*

אוסף היסוד של הוטיקן, אסימאני 140. ראה ספרות ב-זוסמן, אוצר, עמ' 694. החומר- קלף. הכתב- אשכנזי באותיות מרובעות, כתב יפה ועימוד נאה. הזמן- נכתב קרוב לשנת 1400.[56]

ההיקף- מכיל 152 דפים. כולל גמרא עם פירוש רש"י מסכתות גיטין ושבועות וכולל את כל פרקנו. הגהות- בגיליונות ובין השיטין יש תיקונים והגהות על טעויות ושינויי נוסח. קולופון ובעלים- בסוף הקובץ חתום שמו של אשר בן יקותיאל. שם הסופר משה.[57]

הנוסח- בפרקנו הוא אחד מנציגיו המובהקים של ענף **מו**. נוסחו ארוך יותר מרעו לענף- כי"מ,[58] בעיקר עקב השמטות האחרון, אולם אף בכי"ו מצויות השמטות בולטות כדלהלן:

---

[51] לקמן, בפרק ראשון, סעיף א. תיאורי הנוסח הבאים בסעיף זה המתייחסים לענפי הנוסח, אף הם יתבארו בפירוט בפרק ראשון ולא נציין בכל אזכור הפניה לשם. תיאורי הנוסח האמורים הובאו כאן מההיבט של ראיית כל עד נוסח בפני עצמו.

[52] יום טוב, עמ' נ.

[53] הנוסח, עמ' 66.

[54] שני כ"י אלו הם היחידים בענף זה, המשתרעים על פני כל הפרק.

[55] ניתן להביט בהן גרפית במהדורה ולהתרשם מהכמות.

[56] פלדבלום, דקדוקי סופרים, עמ' 11.

[57] ראה דק"ס השלם, גיטין, א, עמ' 34, הערה 4.

[58] ראה לעיל בסמוך בתיאור כי"מ.

עט ע"א שורה 17: "כמאן כו'" עד שורה 20: "נימחק".

דילוג מחמת הדומות לאחור:

עז ע"ב שורות 46-48: "הוי"; עט ע"א שורות 33-35: "דידיה"; פ ע"א שורה 18: "לספריה"; פ ע"ב שורה 11: "רב"; פא ע"ב שורות 1-2: "זנות"; פא ע"ב שורות 17-18: "ביאה";[59] פב ע"א שורות 4-5: "רצופין".

ג. א= כתב-יד אוקספורד ספריית הבודליאנה, לפי נייבויאר, קטלוג (368) *Oxford Opp. 38*

ראה ספרות ב-זוסמן, אוצר, עמ' 79. החומר- קלף. כתב- אותיות אשכנזיות מרובעות. זמן- נכתב במאה ה-14. בגיליונות יש הערות מאוחרות- רובן על השמטת הסופר. ההיקף- הכ"י כולל מסכת גיטין ועל גיליון ובשולי הדפים נמצא פירוש רש"י. בפרקנו מתפרס כתב-היד על פני הדפים: עח ע"ב -עט ע"ב; פ ע"א -פא ע"א. נוסח- מצטרף לענף **מו**.

ד. ר= כתב-יד אראס (צרפת) *Arras 889*

ספריית המנזר מס' 889. ראה ספרות ב-זוסמן, אוצר, עמ' 759. החומר- קלף. הכתב- אותיות מרובעות הנהוגות בצרפת או באשכנז, כתיבה יפה ועימוד נאה. הזמן- נכתב במאות 14-15. ההיקף- כולל גמרא עם פירוש רש"י ותוספות על מסכת גיטין. הכ"י היחידי שמכיל גפ"ת (גמרא, פירוש רש"י, תוספות) כמו בדפוס.[60] בפרקנו חסרים רובם של הדפים: עז ע"ב-עח ע"ב; פ ע"ב-פא ע"א; פב ע"א-פב ע"ב.[61] הגהות- מספר קטן של הגהות בגיליון ובין השיטין.

טיב הנוסח- חרף היותו כתב אשכנזי, כי"ר משתייך לנוסח המעורב **טש**.

ה. פ= כתב-יד לנינגרד-פירקוביץ *St. Petersburg - RNL Evr. I 187*

לנינגרד-פטרסבורג, הספריה הציבורית ע"ש סלטיקוב-טשרדין, מאוסף א' של פירקוביץ.[62] ראה ספרות ב-זוסמן, אוצר, עמ' 805. החומר- מקצתו על קלף ומקצתו על נייר[63] בגודל קורטו. הכתב- חצי מרובע מזרחי או ביזאנטי.[64] הזמן- נכתב כנראה לא לפני המאה ה-14.[65] נכתב על ידי שלושה סופרים. מגיטין דף פ ואילך נכתב בכתב אחר, ונראה שהוא מאוחר מהכתב הראשון.[66]

ההיקף- קובץ של 177 דפים, כולל מסכתות כתובות וגיטין. הגהות- בכמה מקומות נוספו בגיליונות נ"א או ה"ג עם הוספות קצרות של נוסחים אחרים.[67] בגיליונות ובין השיטין נרשמו תיקוני טעויות הסופר.[68]

---

[59] חיסור משותף עם קטע הגניזה **ג1**.

[60] פלדבלום, דקדוקי סופרים, עמ' 9-10.

[61] לרשימת החיסורים המלאה, ראה דק"ס השלם, גיטין, א, עמ' 33, הערה 3.

[62] ראה דק"ס השלם, גיטין, א, עמ' 32-33; פרידמן, הנוסח, עמ' 113, חילוף 2.

[63] ראה דק"ס השלם, גיטין, א, עמ' 32 הערה 2.

[64] שם, הערות 3-4.

[65] שם, עמ' 33, הערה 6.

[66] ראה דק"ס השלם, כתובות, א, עמ' 65.

[67] שם.

הכתיב- ישנם כתיבים ייחודיים, המראים על קרבת כה"י לכתיב המזרחי הדומה במקצת לקטעי הגניזה.[69] דוגמאות:[70] **האוי** / הוי; **אינמי** / אי נמי; **איהכי** / אי הכי; **אילא** / אלא; **צריכה** / צריכא .

הנוסח- משתייך לענף **טש**.

ו. ט= כתב-יד וטיקן *Vatican 130*

אוסף היסוד של הוטיקן, רשימת אסימאני 130. ראה ספרות ב-זוסמן, אוצר, עמ' 693. החומר- קלף. הכתב- אשכנזי באותיות מרובעות, כתיבה יפה ותמה; עימוד נאה- עמודים ארוכים ושוליים רחבים, כל עמוד ב' טורים.[71] הזמן- לפי פלדבלום[72] נכתב במאה ה- 13 או ה- 14. בסיום מסכת נדה מופיע זמן כתיבתו ושם הסופר: 'אני יהושעיה בן הרב ר' אברהם...ממשפחת יוסף המעוני כתבתי סדר נשים זה ...וסיימתיו בי"א יום לחודש שבט קמ"א';[73] הווי אומר שנת 1381, היות וחודש שבט בדרך כלל בא לאחר סוף דצמבר דאשתקד.

ההיקף- מכיל 128 דפים. כולל מסכתות גיטין וכתובות וכולל את כל פרקנו.[74] גם אוספי 110, 111 נכתבו על ידי אותו סופר ומכילים בסך הכול סדר נשים ונדה בשלמות.[75] הגהות- הוגה כמה פעמים ותוקן בכתב קורסיבי אשכנזי; בגיליונות נוספו קיצורי פירושים שרובם דומים לעיקרי פירוש רש"י.[76]

הנוסח- כתב זה מצטיין בדיוקו וחשוב הוא בנוסחיו השונים, שרבים מהם הובאו בראשונים, או זהים הם עם קטעי גניזות ושאר כתבי-יד.[77] בפרקנו ביררנו שכי"ט נושא נוסח השומר על גרסאות מקוריות, לעיתים נוסח יחיד הנראה כשומר נוסח נקי וקמאי. בחרנוהו כנציגו המובהק של ענף **טש**.[78]

---

[68] הנ"ל, גיטין, א, עמ' 33.

[69] ראה צורות כתיב של קטע הגניזה **ג1** בתיאורו בהמשך.

[70] בכל דוגמה בתחילה באה גרסת כתב-היד מודגשת ולאחר הלוכסן באה גרסת יתר העדים. לא נכללו במדור זה שינויים קטנים ביתר העדים כגון קיצורים וכדומה.

[71] דק"ס השלם, כתובות, א, עמ' 67.

[72] דקדוקי סופרים, עמ' 11.

[73] ראה דק"ס השלם, סוטה, א, עמ' 29.

[74] דק"ס השלם, כתובות, א, עמ' 67.

[75] שם, עמ' 28.

[76] דק"ס השלם, כתובות, א, עמ' 67.

[77] ראה שם.

[78] כה"י וטיקן 140 (**ו**) ו-וטיקן 130 (**ט**), מצויים משני עברי פילוג הענפים אשר בפרקנו שיבואר בהמשך, עם עשרות רבות של חילופיי נוסח מובהקים ביניהם. אמנם על פניו מאפייני שני כ"י אלו דומים מאד. שניהם אשכנזיים, ונכתבו בפרק זמן קצר. הם שייכים לאוסף Olim Palatina, כלומר מהספרים שראשי הוטיקן לקחו מאוניברסיטת היידלברג (מצוטט בפלדבלום, דקדוקי סופרים, עמ' 11 בשם מ.ל.). אולם יש כמה הבדלים מהותיים ביניהם המסבירים חלק מהתופעות הנגלות בהם לעינינו. כי"ו בא כפי שצוין בכתב אשכנזי ועם פירוש רש"י בצדדיו בכתב רש"י (שם, עמ' 10). חלק לא מבוטל מחילופי הגרסה בין כ"י אלו נובע מהקרבה של כי"ו לגרסת רש"י, ועובדת הימצאותם יחד באותו טופס אינה מקרית וההשפעה ניכרת. לעומת זאת כי"ט אין בו פירוש רש"י וגם נוסחו אינו מושפע מגרסת רש"י. דרכי שילוב המשניות בתלמוד מצאו נתיבים שונים, בעוד כי"ו משלב את המשניות במקומם לאורך הפרק בדומה לדפוסים ולרש"י, בכי"ט משניות כל הפרק באות יחד בתחילתו. לקמן נדון

דוגמאות של חילופים יסודיים בהם כי"ט שומר על גרסה יחידה ואילו רעו לענף **טש-** דפוס שונצינו,[79] גורס כענף **מו**:[80] (סדר הצגת החילופים: "[כי"ט] / [דפוס שונצינו יחד עם ענף **מו**]").

עט ע"א שורה 50 חילוף 1: "בחצר / ברשות היחיד"; עט ע"ב שורה 13: "בתוך זו / לפנים מזו"; פא ע"א שורה 9: "אמאי יוציא / (ליתא)"; פא ע"א שורה 26: "פירות / פירותיהן"; פא ע"א שורה 27: "אותן / פירותיהן"; פא ע"א שורה 28: "חייב / מתחייב"; פא ע"ב שורה 15: "ולא איכא / וליכא"; פב ע"א שורות 2-3: "בין בסוף בין באמצע / בין באמצע בין בסוף"; עז ע"א שורה 3 חילוף 2: "תניא אידך / תניא נמי"; עז ע"ב שורה 15: "לה / נהלה, ניהליה"; עח ע"א שורות 51-52:"אלא בכפות / (ליתא)"; עט ע"א שורה 2: "עליו / לה, לו"; פא ע"א שורה 20: "האחרונים ר' דוסא דורות הראשונים בית שמאי / הראשונים בית שמאי דורות האחרונים ר' דוסא".

ז. ש= דפוס שונצינו רמ"ח (*Soncino Print (1488*)

לראשונה, הודפסה מסכת גיטין בדפוס שונצינו בחודש אדר רמ"ח עם פירושי רש"י ובעלי התוספות. רנ"נ רבינוביץ[81] ביאר את תולדות הדפסת התלמוד ומסכת גיטין כולל הדפוסים הראשונים. כל הדפוסים של מסכת גיטין הם בעיקר העתקה של דפוס שונצינו משנת רמ"ח, פרט לדפוס פארה[82] הנדפס מתוך כתב-יד שבספרד.[83]

נוסח דפוס שונצינו הנפרש על פני כל הפרק נבחר להיות אחד הנציגים של הענף **טש**. אולם כפי שביררנו נוסחו קלט גרסאות מהענף האחר ואף נתרחב, על כן אינו נציג מובהק של הענף כמו כי"ט. הרחבת נוסחו משתקפת גם בעובדת היותו הנוסח הארוך ביותר מבין כל הנוסחים של הפרק. דפוס שונצינו כולל 3603 מילים לעומת 3062 בלבד לכי"ט ובכך אורך נוסח האחרון הוא רק 85 אחוזים מאורכו של נוסח הדפוס. וזאת חרף זהותם של נוסחי הדפוס וכי"ט בחילופים יסודיים רבים, מה שמאחד אותם באותו ענף נוסח! אכן, ניכר אפוא בכמה חילופים יסודיים, שנוסח הדפוס קלט את גרסתו מענף **מו**, וכי"ט נותר נציגו הבלעדי של ענף **טש**.[84]

2. קטעי הגניזה

א. ג1= טופס 1

אוקספורד ספריית הבודליאנה (לפי ניבויאר) Oxford - Bodl. heb. d. 68, (5-14) 2836,3

בגישת המחקר באשר לקדימות הצורה השנייה, ואכן כי"ט המשקף דרך זו, הוערך בעבודתנו כשמרני וקרוב לנוסח היסוד שבפרקנו.

[79] ובדרך כלל במקרים אלה, גם שאר עדי הנוסח ששייכנו לענף **טש** קלטו את ענף **מו**.

[80] חלקם נדונו בדיונים בהתהוות החילופים בהמשך העבודה, בהם ביררנו את הגרסה הראשונית.

[81] מאמר, לכל אורכו. וראה עוד פלדבלום, דקדוקי סופרים, עמ' 13; דק"ס השלם, כתובות, א, עמ' 68-69; הנ"ל, גיטין, א, עמ' 35.

[82] שחלקים ממנו שרדו במסכת גיטין אבל לא בפרקנו.

[83] להבדיל מרוב כה"י על המסכת שמקורם אשכנז וצרפת.

[84] ראה לעיל בסמוך בתיאור כי"ט.

ראה ספרות ב-זוסמן, אוצר, עמ' 114.

החומר- נייר. עשרה דפים. מחוברים: א...י. רצופים. ברובם יש קרעים קטנים וחסרה הפינה השמאלית התחתונה.[85]

הכתב- מזרחי בינוני. ניקוד טברני חלקי (מעורב?).

ההיקף- כולל עז ע"ב שורה 1 - פב ע"א שורה 6.

הגהות- הרבה תיקונים בין השורות ובשוליים. נוספו פירושים קצרים בגיליון.

זמנו של קטע הגניזה **ג1** מוערך אצל פלדבלום[86] מן המאה ה-14. ברם, כתיב קטע הגניזה **ג1** ניכר בשונותו משאר העדים, ולאור הסממנים השונים שהבחנו בו בכתיב, יש לומר שקטע הגניזה **ג1** משקף את תכונותיהם של כתבי הגאונים, אף המצטטים מן התלמוד הבבלי.[87] הווי אומר, היות ומאפייניו הם ככתיבים הידועים אצל הגאונים, אפשר שיש להקדימו לפחות לתקופתם, להבדיל משאר כה"י שכתיבם נושא אופי בעל מאפיינים מאוחרים יותר. ושמא כתיב קטע הגניזה **ג1** משקף רובד מוקדם טרום התגבשותו של הכתיב הסטנדרטי התקני הבבלי וטרום ייצובו של הנוסח הרווח בתלמוד הבבלי כדלקמן.[88] מצאנו כתיבים ייחודיים[89] שיש בהם סממנים של כתיבי הגאונים כהלכות פסוקות,[90] ואחרים הדומים למה שנחשב במחקר כתיבים ארץ ישראליים. אף מצאנו חוסר עקיבות בכתיבים מסוימים.[91] לאור זאת דומה שהכתיב הנחשב ארץ ישראלי, היה כנראה גם בבבל, אלא שעם הזמן הוחלף בהדרגה למה שנחשב בעיני החוקרים הכתיב הבבלי. אם כן, כתיב **ג1** משקף תקופת ביניים בהתפתחות זאת שבה עדיין שימשו שני סוגי הכתיב הנ"ל בערבוביה, טרם התפרדו, תוקנו ומוסגרו הכתיבים השונים. אשר לחוסר העקיבות של הכתיב, עתים כך ועתים אחרת, נלמד שגם באשר לכתיב בכלל, ידם של מתקיני הלשון טרם טיפלה בכ"י זה, שנותר בטבעיותו ועממיותו. על כן משקף קטע הגניזה **ג1** שלב טרום-סטנדרטיזציה של הכתיב הבבלי.

דוגמאות של כתיב ייחודי לקטע הגניזה **ג1**:[92]

---

[85] דק"ס השלם, גיטין, א, עמ' 45.

[86] דקדוקי סופרים, עמ' 13 לפי הערכת מ' לוצקי.

[87] ראה להלן בסמוך.

[88] הקטע הבא מתבססת על פרידמן, שיירי, עמ' 9-23, באשר ראינו את הדמיון הרב שיש בין תיאורו לבין ממצאי קטע הגניזה ג1 בפרקנו.

[89] השווה לדברי פרידמן, שיירי, עמ' 21, אודות כתיב קטע הגניזה **ג1** בבבלי בבא מציעא פרק שישי, וכן הנ"ל, רב כהנא, עמ' 455, אודות קטע הגניזה ג בבבלי בבא קמא קיז ע"א-ע"ב, הנושאים כתיבים מיוחדים בעלי סממנים דומים לאלו של קטע הגניזה **ג1** הנדון כאן.

[90] ראה קוטשר, מחקרים, עמ' רנא, שדימה ספר זה כמשקף את כתיבם הייחודי וקדום של הגאונים, וראה פרידמן, שיירי, עמ' 9, הדן על כך ועל יחסו של קונטרס הגניזה בבבא מציעא אליו.

[91] מלאי א או לא, סופי א או ה וכדומה.

[92] בכל דוגמה בתחילה באה גרסת קטע **ג1** מודגשת ולאחר הלוכסן באה גרסת יתר העדים. לא נכללו במדור זה שינויים קטנים ביתר העדים כגון קיצורים וכדומה.

עז ע"ב שורה 14: "**תקוף** / תקף". לשון ייחודית בבלית קדומה. אפשטיין קובע שנותרו **שרידים אחדים** של פעול בארמית בבלית.[93] אחת מדוגמאותיו היא "תקוף" (תענית ז ע"א כי"מ = בבא מציעא קו ע"ב כי"ה). היה אפשר אפוא להוסיף לרשימה של אפשטיין את תיבת "תקוף" על-פי קטע הגניזה **ג1**, המסתמן כאחד ממכתבי-היד השומר על מסורות כתיב קדומות.

להלן רשימת דוגמאות נוספות:

עז ע"ב שורה 12: **שכב** / שכיב; שורה 15: **ניקינהו** / ניקנייה / ליקנייה; שורה 41: **אזא** / אזל; שורה 52: **דאמי** / דמי.

עח ע"א שורה 6: **כיליו** / כליו; שורה 8: **דיגביהא** / דגבוה; שורה 47: **נוער** / ניעור; שורה 54: **זה הוא** / זהו.

עח ע"ב שורה 2: **ראבה** / רבה.

עט ע"א שורה 12: **כן** / כאן; **אילא** / אלא; שורה 28: **ראבא** / רבא; **ראמי** / רמי; שורה 39: **דבאעי** / דבעי; שורה 31: **חיסדא** / חסדא; שורה 31: **או נימא** / אילימא; שורה 35: **סופה** / סיפא; שורה 41: **דאשילוה** / דאושלה; שורה 46: **גטין** / גיטין.

פ ע"א שורה 18: **חונ'** / הונא; שורות 19-20: **הינו** / היני; **שילו** / שילי; **דימסרא** / דמסרי / דמסרן / דממסרן.

פ ע"ב שורה 3: **אוסתן דרא** / איסתנדרא / איסתדרא; שורה 38: **אדה** / אדא ; **אהבא** / אהבה .

אשר ליחס בין צורות הכתיב לבין הנוסח, פרידמן[94] אפיין ארבע קבוצות של כ"י על-פי כתיבם ולא על-פי נוסחם. לא כלל שם את קטע הגניזה **ג1** שמופיע רק בפרקנו בבבלי. אולם אין ההתפלגות על-פי הכתיב מעידה בהכרח על חלוקה זהה לענפי נוסח, כי למסורת הכתיב והנוסח דרכי התפתחות שונות זה מזה.[95]

הנוסח- שונותו מיתר עדי הנוסח שהם לא מן הגניזה באה לידי ביטוי בין היתר בחילופים בגרסת היסוד, כגון שינויים בסדר מרכיבי הסוגיות, ושינויים במינוח ובלשון, וכן בגרסאות קצרות ביחס ליתר העדים ואף בארוכות. מעבר לשוני ואיכות השינויים, גם כמות השינויים רבה. פלדבלום[96] סבור שקטע הגניזה **ג1** כנראה נעתק מכתב-יד לקוי ומישהו הוסיף ותיקן את הנוסח. עקב שונותו הרבה בגרסאותיו, ייוחד הפרק השני לעיון מקיף אודות טיב הנוסח של קטע ג1.

ב. ב= מגיה קטע הגניזה ג1

קבענו מדור בנפרד לתיאור מגיה קטע הגניזה מפני חשיבות התועלת בהפרדה זו לבחינת הנוסחים. הכמות הגדולה של תיקוניו, גרסאותיו ופירושי המגיה מאפשרים להעריך את טיב נוסחו ואת יחסו ליתר

---

[93] דקדוק, עמ' 33.

[94] טיפולוגיה, עמ' 163-182, וראה בהערה 7.

[95] ראה פרידמן, הנוסח, סוף עמ' 38, ושם בהערה 75. וראה בהערה הקודמת.

[96] דקדוקי סופרים, עמ' 13 לפי הערכת מ' לוצקי.

הנוסחים. הפרדת ההתייחסות אל הגהות המגיה לעומת הנוסח של קטע **ג1** עצמו ובחינת הבדליהם, חושפת היטב את אופיים השונה והייחודי של שני הנוסחים, כפי שמתברר בעבודה.

עיון בתצלום הדיגיטלי של כה"י באתר ספריית הבודליאנה באוקספורד,[97] מאפשר להבחין ללא ספק שהמגיה אינו הסופר של הכתב-יד. צורת כתיבו, עובי הדיו וצבעו השונה, מאששים זאת. בנוסף לפי סוג הגהותיו, היה למגיה נוסח הדומה למשותף של שני הענפים ובייחוד לנוסח ענף **טש** ועל פיו "תיקן" את נוסח קטע **ג1**, פרט למקומות ספורים שנוסחו מתפתח מתוך קטע הגניזה **ג1**. בחלקו מתקן שיבושים ברורים ובחלקן הוא המשבש. הנוסח המובא על ידי המגיה הוא הפעיל ומפרש לעומת נוסח **ג1** השמרני. קרוב לומר שזמנו של המגיה מאוחר משמעותית - אולי כמה דורות - מזה של סופר קטע **ג1**.

נמחיש את הערכות האמורות בהצגת השוואה בין גרסאות קטע **ג1** לבין הגהות המגיה מתוך רצף שינויים בסוגיא אחת (פ ע"ב שורה 33 - פא ע"א שורה 1) בטבלה הסמוכה. לאור הדיוק בגרסאות נעלה קווי אפיון לתכונותיהן.[98]

קטע **ג1** כולל המגיה **(ב)**	קטע **ג1** לחוד
ר' אלעזר אמ' אם לאלתר יצא (הרי זה) [אינו] גט אם לאחר זמן יצא (אינו) [הרי זה] גט שלא הכל מן הראשון לאבד זכותו של שני:	ר' אלעזר אמ' אם לאלתר יצא **הרי** זה גט אם לאחר זמן יצא **אינו** גט **שלא הכל** מן הראשון לאבד זכותו של שני:
היכי דאמי לאלתר היכי דאמי לאחר זמן	היכי דאמי לאלתר היכי דאמי לאחר זמן
1. אמ' רב יהוד<..> 'מ' שמו' כל זמן שיושבין זה הוא לאלתר עמדו זה הוא לאח<.. ..>ן	1. **אמ' רב יהוד<..> 'מ' שמו'** כל זמן **שיושבין** זה הוא לאלתר עמדו זה הוא לאח<.. ..>ן
2. ורב אדה בר אהבא אמ' כל זמן **[..ין]** שלא נישאו זה הוא **[לאלתר] (עמדו) [נשאו] [עמדו]** זה הוא לאחר זמן:	2. ורב **אדה** בר **אהבא** אמ' כל זמן שלא **נישאו זה הוא** ~~עמדו~~ **נשאו זה הוא** לאחר זמן:
תנן לא הכל מן הראש' לאבד זכותו שלשני	תנן **לא הכל מן הראש' לאבד זכותו שלשני**
בשלמא **למאן דאמ' [לרב אדה בר אהבה] נישאו**	בשלמא **למאן דאמ' נישאו**
הינו **דאיכא (שני)[ראשון ושני]** אלא **[לשמואל]למאן דאמ' לא נישאו** מאי שני	הינו **דאיכא** שני אלא **למאן דאמ' לא נישאו** מאי שני
זכות הראויה לשני	זכות **הראויה** לשני

"אמ' אם לאלתר יצא (הרי זה) [אינו] גט אם לאחר זמן יצא (אינו) [הרי זה] גט"- כאן ברור שסופר קטע הגניזה **ג1** טעה טכנית בהעתקה, כאשר אותה תבנית חוזרת על עצמה באותו משפט פעמיים: "יצא [אינו/הרי זה] גט". טעות סופרים זו גורמת להפיכת תוכן דין המשנה, והמגיה תיקן במקום. מכאן[99] שמא נאמר שיש כאן סופר עם הארץ שאינו חש לתוכן, וגם אם עושה טעויות בהעתקה - ככל סופר - יש

[97] http://genizah.bodleian.ox.ac.uk/fragment/MS_Heb_d_68/5a.

[98] בתחילה מוצג נוסח המשנה ולאחר מיכן נוסח התלמוד. המצוין בין סוגריים עגולים () סומן למחיקה, ובין סוגרים מרובעים [] מסומנות הגהות המגיה.

[99] וממקומות נוספים לאורך הפרק.

ללמוד ממנו על שמירת נוסח המקור,[100] ויש בזה יתרון שאינו מחשיב עצמו חכם דיו כדי "לתקן" לפי ראות עיניו את הטקסט ויש שנמצא מקלקל,[101] ובשל כך מותיר לנו את הנוסח כפי שהוא ללא תיקונים אך עם שיבושים.

"כל זמן [..ין] שלא"- כך מופיע במאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן, אולם מתוך עיון בתצלום הדיגיטלי של כה"י באתר ספריית הבודליאנה באוקספורד,[102] ניתן לראות שכתוב "ושבין" וכנראה האות יו"ד נמחקה. אם כן המגיה כתב כאן בטעות "יושבין" השייך לקטע הקודם.

"שלא נישאו זה הוא [לאלתר]"- המגיה הוסיף ע"פ שאר עדי הנוסח וע"פ ההיגיון המתבקש, שהמשפט קטוע לאחר "זה הוא" אמור לבוא "לאלתר" לפי שאלת התלמוד. כנראה נשמט בגרסת כתב-היד.

"(עמדו) [נשאו] [עמדו] זה הוא לאחר זמן"- במאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן, לא ניתן להבחין אם המחיקה או התיקון נעשו על ידי סופר כה"י או על ידי המגיה, ויש לכך משמעות לשחזור הטקסט המקורי. עיון בתצלום הדיגיטלי של כה"י באתר ספריית הבודליאנה באוקספורד,[103] מאפשר להבחין שהסופר עצמו מחק גרסת "עמדו" על ידי קו מאוזן על המילה ובמקומה כתב "נשאו". כנראה העביר את "עמדו" מהקטע הקודם אך שם לב לכך מיד ותיקן. לעומתו המגיה הוסיף "לתקן" ומעל ל-"נשאו" התעקש להגיה "עמדו", מה שלא נכון כאן. על כן בטקסט המשוחזר של קטע הגניזה **ג1** רשמתי רק את פעולות סופר קטע **ג1**.

"בשלמא למאן דאמ' [לרב אדה בר אהבה]"- הגהה זו נוספה ע"פ הנוסח המשותף ביתר העדים. וראה להלן.

"דאיכא (שני)[ראשון ושני]"- ראשית יש לתקן שבמאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן מופיע שנמחק "(שני)", ואילו בתצלום הדיגיטלי באתר ספריית הבודליאנה באוקספורד,[104] נראה בבירור שלא נמחק רק המגיה הוסיף בין השיטין גרסה אחרת [ראשון ושני] ע"פ נוסח לא מוכר שכנראה היה בידיו. נוסח שאר העדים הוא "דקתני שני". נראה שנוסח המגיה הוא תולדה של נוסח כה"י ומבהיר יותר את הסגנון הקצר "שני" ל"ראשון ושני" הבאים במשנה. וזאת אף-על-פי שמספיק לגרוס "שני" על מנת להבין את המכוון שרק למאן דאמר "נישאו" יובן בנקל טעם ר' אליעזר שאין לראשון לפסול את השני שכבר נישא, אולם למאן דאמר "עמדו" אין עדיין שני שיפסל. על נוסח שאר העדים ראה להלן.

"אלא [לשמואל] למאן דאמ' לא נישאו"- גם כאן מגיה ע"פ נוסח שאר העדים, וראה להלן ההסבר.

---

[100] תיאור דומה לכך נמצא אצל פרידמן, ענף נוסח חדש, עמ' 8-9, אודות סופר כ"י מן הגניזה על מסכת שבת - כ"י שלאחרונה הגדירו כענף נוסח ייחודי - ומבקש להסיק שהסופר מוסר כ"י לרוב מדויק אבל לעיתים בשיבוש. וקרוב לומר שכה"י הנ"ל משקף מסורת חיה של כמה דורות לפני כן, הראויה לייצג ענף נוסח שלם ומכובד וראה עוד פרידמן, שיירי עמ' 9-23.

[101] על תיאור תופעה מעין זאת ראה זוסמן, כתב יד אשכנזי, עמ' 49, בסמוך להע' 93.

[102] http://genizah.bodleian.ox.ac.uk/fragment/MS_Heb_d_68/5a.

[103] שם.

[104] שם.

מהאמור עולה שהמגיה התבסס על נוסח הדומה עד למאוד לשאר העדים, פרט למקום אחד בו הנוסח מתפתח מתוך קטע הגניזה **ג1**. בחלקו מתקן שיבושים ברורים ובחלקן הוא המשבש. הנוסח המובא על ידי המגיה הוא הפעיל והמפרש לעומת נוסח **ג1**.

ג. ג2 = טופס 2

ספרות- דק"ס השלם, גיטין, א, עמ' 50-51.

טופס זה כולל שלושה קטעים על פרקנו:

קמבריג', ספריית האוניברסיטה Cambridge T-S AS 77, 236

שני דפים לא רצופים, עם קרעים. מטושטש.[105]

דף ראשון- עח ע"א. דף שני פ ע"ב - פא ע"א.

קמבריג', ספריית האוניברסיטה Cambridge T-S AS 79, 59

כחציו של דף הקרוע לאורכו. חלקו התחתון מחתך ונמצא בקטע הבא. מטושטש קצת. בצד הראשון פא ע"ב. בצד השני פא ע"ב המשך לא סמוך של הצד הראשון.

קמבריג', ספריית האוניברסיטה Cambridge T-S AS 75, 27

כשלושת רבעי דף וחצי דף. חצי הדף מטושטש קצת ומתחבר לחצי הדף בקטע הקודם. בצד הראשון פא ע"ב. בצד השני פא ע"ב המשך לא סמוך של הצד הראשון.[106]

כתיבה ספרדית רבנית עתיקה. כתיבים: **אילא** / אלא; **נאנס** / ננס; **דאמי** / דמי; **באעי** / בעי.

ד. ג3 = טופס 3

ספרות- דק"ס השלם, גיטין, א, עמ' 49-50.

קמבריג', ספריית האוניברסיטה Cambridge T-S F2(1), 10

כשני שליש של שני דפים רצופים שנקרעו לאורכם באלכסון בצדם השמאלי. בדף הראשון בצד הראשון פא ע"ב עד סוף הפרק. השאר נוגע לפרק תשיעי.

כתב מרובע כנראה איטלקי. סימון ורוח בין פסקה לפסקה. כתיב מלא.

כתיבים- **ראבה** / רבא; **מימאי** / ממאי; **ראשה**/ רישא; **סופה** / סיפא; **אילא** / אלא; **כואתיה** / כוותיה; **דאמי** / דמי.

3. קטעי כריכה[107]

א. כ1= קטע כריכה 1

בלוניה, ארכיון המדינה Bologna - Archivio di Stato Fr. ebr. 7

ראה ספרות ב-זוסמן, אוצר, עמ' 29; דק"ס השלם, גיטין, א, עמ' 63.

שני דפים גדולים שלמים בלתי רצופים. בדף השני, עח ע"א-פ ע"א .

---

[105] ראה גם ב-זוסמן, אוצר, עמ' 437.

[106] ראה גם ב-זוסמן, אוצר, עמ' 406.

[107] אודות ההבדל בין "קטעי כריכה" ל-"קטעי גניזה" במינוח ובתוכן, ראה פרידמן, כיצד מדקדקין, עמ' 147, הערה 68.

כתיבה איטלקית מרובעת. בגיליונות יש כתובות לטיניות.

ב. כ2= קטע כריכה 2

טריאר, הספרייה העירונית ס2 Inc 524

ראה ספרות ב-זוסמן, אוצר, עמ' 664; דק"ס השלם, גיטין, א, עמ' 61-62.

שלושה עמודים. בעמוד הראשון עח ע"א- עח ע"ב. בעמוד השני המשך עמוד הקודם -עח ע"ב - עט ע"א. בעמוד השלישי פ ע"א - פא ע"ב.

טריאר, הספרייה העירונית ס2 Inc 526

כולל מ-דף פ ע"א - פא ע"א.

טריאר, הספרייה העירונית ס8 Inc 526

כולל מ-דף פ ע"א - פ ע"ב .

כתיבה מזרחית מרובעת (?). כנראה קלף. הוספות והגהות בגיליון ובין השורות. כתיב לדוגמה- **פלני** / פלוני.

4. עדי נוסח עקיפים

נתנו דעתנו אף על בדיקת גרסאות עדי הנוסח העקיפים ויחסם אל עדי הנוסח הישירים. לא עברנו על כל עדי הנוסח העקיפים כי רבים הם ומלאכה מעין זו הייתה חורגת ממסגרת עבודה זו. בדקנו והתייחסנו לגרסאות הגאונים בעל השאילתות, בעל הלכות גדולות, וכתאב אלטלאק מספרי רב שמואל בן חפני לפי המהדורות המפורטות בביבליוגרפיה. וכן התייחסנו לגרסאות הראשונים, כר"ח, רי"ף, רש"י, הערוך, הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א, הר"ן, המאירי, פסקי רי"ד, רא"ש, תוספות רא"ש, מרדכי, הרמב"ם ביד החזקה שלו, ועוד. לא בכל מקום הובאו כל הנסחים אלא באופן חלקי העשוי לשקף מגמות. כמובן שמחקר מקיף אודותם הינו רק בראשיתו. יש לציין שלא מצאנו גרסאות מפרקנו במדרש הגדול ובהגדות התלמוד. בזה האחרון זה פשוט באשר אין הגדות בפרקנו, אולם בילקוט שמעוני על התורה נעשה שימוש.

פרק ראשון: פילוג הענפים

א. קביעת עצם הפילוג לענפי נוסח

1. תיאור הפילוג

המיון והסיווג השיטתיים של כל עדי הנוסח בפרק, העלו שפילוג יסודי לפנינו בין שתי קבוצות עדי נוסח. כינינו אותן "ענפי מסירת הנוסח" לאור אופיין, באשר נראה שהסיבה לחלק לא מבוטל מן החילופים אינה נובעת מהתרחשויות רגילות בהעברת מסורות נוסח כגון תיקוני סופרים, טעויות העתקה והשמטות, ואף לא נעוצה בעיבוד או עריכה אחרת של התלמוד. אלא ככל הנראה פשר השינויים נגרם כתוצאה מאופי פעילותם של מסרני וגרסני התלמוד[1] שהמשיכו לעצב במידה מסוימת את נוסח התלמוד, כאשר יתבאר בדינים על החילופים.

ענף אחד כולל כתבי-יד ודפוס ראשון, הלא הם: **ט**= כתב-יד וטיקן 130; **ש**= דפוס שונצינו, שנת רמ"ח; **פ**= כתב-יד לנינגרד-פירקוביץ 187; **ר**= כתב-יד אראס, צרפת, 889; **כ1**= קטע כריכה 1= בלוניה, ארכיון המדינה ebr. 7; **כ2**= קטע כריכה 2= טריאר, הספרייה העירונית ס2 Inc 524 , ס2 Inc 526, ס8 Inc 526.

לצורך קיצור ונוחיות המעיין נכנה ענף זה **טש** על שם עדי הנוסח- כתב-יד וטיקן 130 ודפוס שונצינו. בחרנו בשני עדי נוסח אלה, משום שדרכם ניכרת בנקל התפלגות עקבית של שני ענפי נוסח בפרקנו, בהיות שני עדי נוסח אלה מקיפים את כל הפרק.

נוסף על כך התבאר בעבודתנו אודות ייחודיות כי"ט באשר חלק מגרסאותיו הקמאיות לימדונו את היותו הנציג המובהק והבכיר של ענף זה. יש לציין שדפוס שונצינו, חרף היותו נציג של ענף **טש**, קלט[2] את גרסת הענף האחר בכ-עשרים אחוזים מכלל הפילוגים.

הענף השני כולל את כה"י האשכנזיים **מ**= כתב-יד מינכן 95; **ו**= כתב-יד וטיקן 140; **א**= כתב-יד אוקספורד ספריית הבודליאנה, לפי נייבויאר, קטלוג (368) 38. את הענף הזה נכנה בשם **מו** מפני שנציגיו- עדי הנוסח כתב-יד מינכן 95 וכתב-יד וטיקן 140, מקיפים את כל הפרק. ראוי לציין שכי"ו גורס כענף **טש** בכ-חמישה אחוזים מכלל החילופים המובהקים של הפרק. תופעה זו ניתן להסביר בשני אופנים. או שבחילופים אלו כי"ו קלט את גרסת ענף **טש**, או שדווקא גרסת כי"מ היא שהשתנתה בהתפתחות מאוחרת.

את קטעי הגניזה **ג2** ו-**ג3** לא שייכנו לאחד הענפים מפני מיעוט הפילוגים שנמצאו בהם (3-4), באשר אינם יכולים לשמש קנה מידה לאופיו של הנוסח לאורך כל הפרק. אף את קטע הגניזה **ג1** לא שייכנו

---

[1] השווה לתיאורו של אפשטיין, אמוראים, עמ' 140-141, אודות אופי פעילות הגרסנים אשר יצרה את הלשונות האחרים בהם שינויי לשון וסגנון.

[2] = "קונטמינציה", ונקרא גם "תמזיג" (ראה בירנבאום, לשון המשנה בגניזת קהיר, עמ' 141).

לאחד הענפים באשר זהות גרסאותיו חצויה בין שני הענפים, על כן לא ניתן לשייכו לאחד מהם יותר מאשר לשני. בנוסף, מצאנו שינויים רבים ובולטים בין נוסח קטע הגניזה **ג1** היחידאי לבין שאר עדי הנוסח, על כן ייחדנו את הפרק השני לדיון מקיף אודות מקור גרסאותיו.

2. הקריטריונים לבחירת החילופים המובהקים

ניתן לאפיין את כתבי-היד של התלמוד הבבלי, ובכללן את כתבי-היד של פרקנו, על-פי שלושה סוגי מיון:[3] א] על-פי הגדרתם הפליאוגרפית[4]- קודיקולוגית.[5] פירוט תכונות אלו המתייחסות לכתבי-היד של פרקנו, הובא לעיל בתיאור עדי הנוסח.[6] ב] על-פי סוג הכתיב. אף תיאור סוג הכתיב של כתבי-היד הבאים בפרקנו, הובא לעיל בתיאור עדי הנוסח. היחס בין תכונות כתב-היד על-פי הכתיב ועל--פי הנוסח נחקר על ידי פרידמן[7] שציין את חשיבות הפרדתם. ג] על-פי אופי הנוסח. חקר הנוסח של פרקנו מקבל את עיקר המיקוד העיוני בעבודה זו.

למיון הנתונים בדרך המיטבית ביותר בחרנו להעמיד מהדורה סינופטית[8] הכוללת את כל עדי הנוסח הישירים של הפרק. עדי הנוסח העקיפים (גאונים וראשונים) לא נכללו בה עקב הבעייתיות העקרונית הקיימת בהשתמשות בהם,[9] אולם נעזרנו בהם לבחינת הנוסח בזהירות המתבקשת.[10] בחירת סדר הצגת

---

[3] ראה פרידמן, הנוסח, עמ' 38, הערה 74 ובספרות שציין שם למאמריו. חלוקה זו מאפשרת אפיונים עצמאים ולאו דווקא חופפים.

[4] ראה בית אריה, פלאוגרפיה; בית אריה, תיאור פליאוגרפי.

[5] ראה בית אריה קודיקולוגיה; בית אריה, מקורות.

[6] מבוא, סעיף ב.

[7] טיפולוגיה, עמ' 165-182. פרידמן זיהה ארבע קבוצות כתיב: אשכנזי, ספרדי, תימני וקבוצה רביעית. וראה בעדני, נוסח, עמ' 8, שבפרק "היו בודקין", הפילוג לענפי נוסח מתבטא בשינוים קלים, על כן הקדיש חלק נכבד ממחקרו לשינויי כתיב. על מחקרי פרידמן בעניין האפיון על-פי הכתיב, ראה וולד, אלו עוברין, עמ' 276, הערה 22, בספרות שציין שם.

אפיון כתבי היד על-פי הכתיב והלשון יצביע על מסורות טקסטואליות, אך בעבודה זו בחרנו להתמקד במסורות נוסח. אולם ראה פרידמן, הנוסח, עמ' 38-39, ושם, בהערה 68, על ייתכנות הקשר בין מסורת ענף **פמ** בבבלי בבא מציעא לבין מסורת סופרי כתבי היד האשכנזיים. ובהערה 75: "אם תתבררנה הוכחות העשויות לקשור את מסורת הנוסח שבענף פמ לארץ ישראל, אזי יוכלו הנוסח והכתיב לחזור ולהתחבר בעדות משותפת". וראה לעיל, מבוא, לקראת סוף סעיף א, מה שהעלה מעיוניו בפרק המגרש "שיש לבודד ענייני לשון מענייני גרסה באפיון עדי הנוסח ובחלוקתם לקבוצות, ואת שניהם מעניינים פלאוגרפיים - קודיקולוגיים".

[8] ראה מיליקובסקי, עריכה, עמ' 138-139, שישנם שני סוגים של מהדורות סינופטיות: מאונכת ומאוזנת. בחרנו בסוג השני חרף הקושי בביצוע, משום היותה מדויקת יותר עבור טיפול במילים בודדות.

[9] ראה רוזנטל, משנת עבודה זרה, עמ' 23, שמציין ארבעה קשיים לשימוש בראשונים: א] דייקנותם בהעתקת טקסטים; ב] לעיתים מוסרים פרפראזה; ג] יש לבדוק רגישותם לנוסח ולחפש נוסחים מדויקים; ד] יש להשוות אותם למהדורות המודפסות.

[10] ראה פרידמן, לאילן, עמ' 107 בין השאר: "הגרסאות שבחיבורי הגאונים והראשונים כדאי להשוותן לענפי מסירה שהיחס בין אלה הוא יסוד גדול במחקר התלמודי", ועל כך ציין בהערה 75: "כפי שהורה הגר"ש ליברמן", וראה בספרות שציין שם; ראה עוד, פרידמן, הנוסח, עמ' 45 ובהערה 112, על הזהירות המתבקשת בהשתמשותם, ובספרות שמביא שם על שיטת רישום הגרסאות.

עדי הנוסח (סדר השורות) בוצעה דינמית לפי התקדמות המחקר והשוואת הנוסחים זה מול זה. הסבר על הסדר הסופי של הופעת עדי הנוסח במהדורה, מצוי בתחילת המהדורה עצמה הבאה כנספח בסוף עבודה זו.

להלן דרכי בדיקת שינויי גרסה בעדי הנוסח, שנבחנו בעזרת המהדורה הסינופטית, תוך התמקדות בחשיפה שיטתית של חילופי גרסה מובהקים:

א. איתור חילופי גרסה יסודיים המיוצגים על ידי **קבוצות** עדי נוסח.[11]

ב. בחירת החילופים **המובהקים** על-פי קריטריונים מבוררים לעומת שינויים הבאים דרך שיבושים[12] או הגהות.[13]

ג. חילופים מהותיים על ידי גרסה **יחידאית** או על ידי **הוספות**[14]- סיכויים למשניות גדול יותר על כן בדקנו בכל מקרה לגופו אם לשייכם לענפי הנוסח הקדומים.

לאור הממצאים, על-פי החילופים המובהקים העקביים, שייכנו את העדים לענפי נוסח שונים. לגבי שאר העדים, בדקנו את מידת השתייכותם למסורת נוסח כלשהי לעומת עירובן מן הנוסחים האחרים (קונטמינציה).

3. הפילוג הבסיסי בין שתי קבוצות עדי נוסח

הטבלאות הבאות מציגות שורות סיכומים בלבד. על מנת לקבוע את עדי הנוסח המשתייכים לאותה קבוצת עדי נוסח, נעשה שימוש בקריטריונים קשוחים. לפיכך לא נכללו חילופי הוספות או חיסורים, משום החשש להיותם מאוחרים לפילוגים הקדומים. וכן לא נלקחו בחשבון חילופים המתגלים רק דרך גרסה יחידאית, משום החשש לחוסר מהימנותם והיווצרותם המאוחרת על ידי תיקון סופר בודד. כמו כן לא נספרו חילופים המובדלים רק בכתיב מפני שאינם מעידים דווקא על פילוג בנוסח, וכן לא נכללו אלה שהתהוותם נראית נעוצה בהתפתחות מאוחרת של העתקת סופרים.[15]

---

[11] גרסאות יחידאיות יש להיזהר מהן, אמנם לא מן הנמנע שמעידות על נוסח קדום אולם אין מספיק בעד אחד להוכיח, ואפשר שהם פרי שינוי ופיתוח מאוחר. אם וכאשר ייקבעו ענפי הנוסח, ניתן לבדקם שוב ולשלבם בהתאם. השווה לדברי פרידמן, סוגיות בחקר התלמוד, עמ' 477 שהובאו להלן, סעיף א, 4. ראה עוד, עמית, נוסח, עמ' 19-20; וולד, אלו עוברין, עמ' 275-274.

[12] לסוגי השיבושים ראה קארה, כתבי-יד, עמ' 9-12; סבתו, סנהדרין, עמ' 290-291.

[13] להבחנת רוזנטל בין שינויים מובהקים לתיקוני סופרים, ראה וולד, אלו עוברין, עמ' 274-275; עמית, נוסח, עמ' 19 ובהערה 1.

[14] על איחור ההוספות ראה ברודי, ספרות הגאונים, עמ' 270; סבתו, סנהדרין, עמ' 224-225.

[15] אולם לאחר קביעת משפחות הנוסח, חלק מן התופעות האמורות התבררו כשייכות לפילוג היסודי.

סך חילופים מובהקים	חילופים מובהקים בהם מופיעים עדי הנוסח- **מוטש**	חילופים מובהקים בהם יש ניגוד עקבי בין קבוצות עדי הנוסח: **מו** / **טש**	קבוצת העדים **מו** מופיע יחד בחילוף	קבוצת העדים **טש** מופיע יחד בחילוף	גרסת נציג אחד מקבוצת עדים נוגדת גרסת נציג מהקבוצה השנייה **ט** או **ש** / **מ** או **ו**
88	72	64	65	67	72
		89%	90%	93%	100%

הסבר הטבלה:

נספרו 88 חילופים מובהקים בין **קבוצות** עדי נוסח ואלה מופיעים בעמודה הראשונה של הטבלה (מימין). כמעט בכל החילופים האמורים ישנו ניגוד עקבי בין אותן שתי קבוצות נוסח. מצד אחד כתבי-היד מינכן 95 = **מ**, וטיקן 140 = **ו**, שסומנו **'מו'**, ומצד שני עדי הנוסח וטיקן 130= **ט**, דפוס שנונצינו רמ"ח =**ש**, שסומנו **'טש'**. קבוצות עדי נוסח אחרות כמעט ולא באו לידי ביטוי בחילופים המובהקים פרט למספר חילופים בודדים, על כן לא מצאנו טעם להציגן.

בעמודה השנייה מוצג רק מספר החילופים בהם מצויים ארבעת עדי הנוסח האמורים, וזאת כדי לבדוק כיצד התפלגו בינם לבין עצמם ולבין העדים האחרים. נספרו 72 חילופים כאלו. בעמודה השלישית מוצג רק מספר החילופים בהם מתנגדים עדי הנוסח **מו** לעדי הנוסח **טש**. התוצאה- ההתנגדות בין שתי קבוצות אלו התרחשה ב-64 חילופים שהם **שמונים ותשעה אחוזים** מכלל החילופים (צוין בשורה האחרונה בטבלה).

ישנה תופעה בתהליך מסירת הנוסח המתרחשת על ידי מעתיקים, בה נקלטות גרסאות ממקורות שונים ומתרחשת זליגה של גרסאות ממסורת נוסח אחת אל האחרת. בדקנו בכמה חילופים כה"י **מו** מצויים יחד בקבוצתם, אף אם בקבוצה הנגדית נסדקה אחדותם ופרש לפחות עד נוסח אחד.[16] הממצא (הובא בעמודה הרביעית): ב-65 חילופים שהם תשעים אחוזים מסך החילופים, כה"י **מו** ישנם בקבוצתם ומתנגדים לגרסה האחרת. באשר לעדי הנוסח **טש** ביצענו אותה בדיקה ונמצא (הובא בעמודה החמישית): ב-67 חילופים המהווים תשעים ושלושה אחוזים, עדי הנוסח האלו מצויים יחד בקבוצתם.

אם ימצא שיש זליגה של אחד מארבעת עדי הנוסח **טש - מו** מקבוצתו, עדיין תוכר ההבדלה בין קבוצות עדי הנוסח, כאשר לפחות גרסת עד אחד מכל קבוצה תהיה מנוגדת לגרסת העד האחר מן הקבוצה השנייה. הממצא לכך הוא (הובא בעמודה החמישית) ש-72 חילופים, כלומר מאת אחוזים מתוך כלל החילופים המובהקים שנספרו בפרק בהם מופיעים ארבעת עדי הנוסח **טש - מו**, יש בהם ניגוד בין נציגים של שתי הקבוצות, לפחות עד נוסח אחד מכל קבוצת עדים. מעתה לאור תוצאות הממצאים

[16] פרידמן, לאילן, עמ' 135, מתאר שבענף **גה** קישורן הפנימי של עדי הנוסח הדוק יותר משל ענף **פמ** ואינם נפרדים אפילו בדרך של זליגה שמצא בענף **פמ**. ראה שם דוגמאות.

האמורות, נמצאנו למדים שנוסח התלמוד בפרקנו מפולג בין שתי קבוצות עדי נוסח, מצד אחד העדים **מו** ומצד שני העדים **טש**.

כדאי להבהיר את ההשלכה מהעובדה שהחילופים המובהקים נבחרו על-פי הקריטריונים הקשוחים שהצגנו למעלה.[17] מדובר בכמות רבה של חילופים יסודיים, שמצטרפים אליהם חילופים נוספים לפי הקריטריונים המקלים יותר שהצגנו שם. אי לכך, כמות עקבית כזאת של חילופים יסודיים בין שתי קבוצות עדי נוסח, אינה יכולה לשקף מסורות שונות בלבד, העשויות להתרחש על ידי טעויות או תיקוני מעתיקים בהעברת הנוסחים. אלא לפי אופי החילופים,[18] לפנינו תופעה עמוקה יותר המשקפת פילוג יסודי הנעוץ בפעילות עיצוב הנוסח על ידי המסרנים או הגרסנים בבבל כאשר יפורט בהמשך.[19] מעתה כדאי לבאר שהמינוח בו משתמשים לתאר תופעה כזו של חילופי נוסחים, איננו סמנטי בלבד כי אם נושא משמעות רחבה יותר. על מנת להמחיש את מידת איכות החלוקה בין הנוסחים, ראוי להדגיש מינוח הולם לכך. לאמור, שינויים כתוצאה מטעויות מעתיקים וכדומה היוצרים נוסחים שונים, ניתן לתאר במינוח "קבוצות עדי נוסח", "מסורות נוסח" או "משפחות עדי נוסח". ואילו חילופים המתעדים פילוג על ידי מעצבי הנוסח עוד מבבל, ניתן לתאר במינוח "**ענפי מסירת הנוסח**", באשר מתוך הנוסח הקבוע המונח בפני הגרסנים, שהוא בבחינת "**נוסח השורש**" או "**נוסח היסוד**", מתפצלים הענפים ואף מתפתחים כפי שיתואר בהמשך. כמו כן אין מדובר בשינויים או חילופים רגילים בין הגרסאות, אלא ב-"חילופים מובהקים" או "חילופים יסודיים" הראוי אף לכנותם "**פילוגים**".[20]

4. שיוך עדי נוסח נוספים לקבוצות היסוד

להלן מוצגות תוצאות הבדיקות ביחס למידת שיוך עדי נוסח נוספים לענפי הנוסח **טש** - **מו**.

זהות לענף **טש** (לפי סדר יורד):

כה"י	כ2	כ1	פ	ר	ג2	ג3	ג1	א
היקרויות	26	16	41	26	3	2	25	7
מידת השיוך	87%	80%	76%	76%	75%	67%	45%	35%

זהות לענף **מו** (לפי סדר עולה):

כה"י	כ2	כ1	פ	ר	ג2	ג3	ג1	א
היקרויות	4	4	13	8	1	1	30	13
מידת השיוך	13%	20%	24%	24%	25%	33%	55%	65%

[17] לעיל סעיף א, 2.

[18] שיוצגו בהמשך העבודה, החל מסעיף ה.

[19] לקמן, סעיף ב.

[20] ראה עמית, נוסח, עמ' 12.

מסיבות שונות,[21] לא כל עדי הנוסח באים בכל החילופים המובהקים שמנינו. אי לכך שיטת המחקר בכאן הייתה, לספור את כל המקרים בהם גרסת עד נוסח כלשהו מזדהה עם קבוצה זו או אחרת, ולחשב את היחס לסך המקרים בהם העד נוסח מופיע בכל החילופים המובהקים. היחס האמור צוין בטבלה באחוזים.

מתוצאות סיכום הממצאים נמצאנו למדים כי קטעי הכריכה **כ2** ו-**כ1** הם מייצגים קרובים של ענף נוסח **טש**. מצטרפים אליהם כי"פ הספרדי וכי"ר האשכנזי. באשר לקטעי הגניזה **ג2** ו-**ג3** מעטים מדי שרידי הטקסטים שנותרו, וכמו כן מועטות גרסאותיהם הבאות בחילופים המובהקים (**ג2**= 3 מתוך 4, **ג2**= 2 מתוך 3), על כן יומרני מדי לקבוע משהו מתוך כך. בטבלה השנייה מוצג כי"א האשכנזי כמתקרב יותר לקבוצת כה"י **מו** האשכנזים אף הם.[22]

אשר לקטע הגניזה **ג1**, השתייכותו לענפי הנוסח חצויה. רוצה לומר, ב-20 פילוגים המהווים חמישים וחמישה אחוזים משתייך לענף **מו** לעומת 30 פילוגים המהווים ארבעים וחמישה אחוזים בהם גורס כענף **טש**. על מנת לבחון באם ישנו שינוי מגמה, בדקנו את כל החילופים המובהקים הכוללים אף תוספות והשמטות, ונמצא ב-43 פילוגים המהווים ארבעים ותשעה אחוזים, נוסח קטע הגניזה **ג1** הוא כשל ענף **טש**. לעומת זאת ב-44 פילוגים המהווים חמישים ואחד אחוזים, נוסח קטע הגניזה **ג1** גורס כענף **מו**. נמצאנו למדים שדווקא מגמת השוויון בין שני הענפים היא זאת שהתחזקה, על כן לא ניתן לשייכו לאחד הענפים.

מעבר לפילוגים האמורים המתועדים על ידי שתי קבוצות העדים **טש** - **מו**, מצאנו בפרקנו תופעה נוספת בה רבים החילופים שעל-פי אופיים נראים שייכים לפילוג הענפים הקדום, אולם משתקפים לפנינו רק בגרסה יחידה. כאשר הפילוג לענפי נוסח מתועד בענף אחד על ידי עד נוסח יחיד בלבד, ראוי לבדוק לפי תכונותיו[23] באם נמצא שהוא מהווה הנציג הבלעדי של הענף. אם כך אין עובדת יחידותו בהכרח מראה על טעויות מעתיקים או על תרחישים מצויים במסירת נוסח. על הדרך להעדפת נוסח בכגון זה כבר כתב פרידמן,[24] שאין להעדיף גרסה רק מפני שרוב כה"י גורסים כן, שהרי אף כשגרסת כתב-יד מסוים יחידאית היא, לא מן הנמנע שהיא מייצגת גרסה עתיקה ואמתית של אותו ענף. דבריו הולמים ביותר גרסאות רבות של כי"ט בפרקנו, שהגם והם יחידאיות, יש ומשקפות את הנוסח הראשוני. ואילו בנוסח דפוס שונצינו, רעו לענף **טש**, מצויה תופעה של קליטת גרסאות מן ענף **מו** בכעשרים אחוזים.[25] ברבים ממקרים אלה, אין דפוס שונצינו גורס לבדו כענף **מו**, אלא מצטרפים אליו שאר עדי ענף **טש** כגון כה"י **פ ר כ1 כ2** שאף הם קולטים את נוסח ענף **מו**. נמצאנו למדים שחרף שייכותם לענף **טש**, עדי

[21] יש וחסרים קטעים שונים בכ"י מסוימים, ישנם חיסורים מחמת קרעים, יש שאין את הקטע הנדון בנוסח כ"י מסוים, וכדומה.

[22] יש לציין שטעויות משותפות כהשמטות, דילוגים מחמת הדומות וכדומה בין עדי הנוסח, משקפים את המשך השתלשלות אותם קבוצות נוסח. לדוגמה אותו דילוג מחמת הדומות "לספריה" (פ ע"א שורה 18), מתרחש בכה"י **מ**, **ו** המיוחסים לענף **מו**. ודוגמה מענף **טש**, דילוג מחמת הדומות "קרוב" (פא ע"ב שורות 35-36) הבא בכה"י **ט**, **פ**.

[23] ראה עמית, נוסח, עמ' 13, ובהערה 45.

[24] סוגיות בחקר התלמוד, עמ' 477, "לישנא אחרינא של הגאונים בסוגיית 'הבא לי גיטי'". דבריו אמנם מתייחסים לנוסחי בבלי בבא מציעא שמקבילים לקטע במסכת גיטין, אולם לפי בירורינו בעבודה זו, נראה שהולמים ביותר אף תופעות נוסח שבפרקנו.

[25] ראה דוגמאות לעיל בתיאור עד הנוסח כי"ט.

הנוסח דפוס שונצינו ורעיו במקרים לא מעטים, קלטו את נוסח ענף **מו**, ובחילופים אלו נייחס את ענף **טש** לגרסת כי"ט השומר גרסאות מקוריות של ענף **טש**.[26] לאור הממצאים האלה, נמצאנו למדים שבפרק "הזורק" קיים פילוג עקבי בין שני ענפי נוסח עצמאיים ומובדלים זה מזה שכינינו אותם ענף **טש** וענף **מו**.

לפי תיאור פרידמן האמור לעיל,[27] אף בפרק המגרש מצויה חלוקה זו על-פי אותם עדי הנוסח. לאמור, כתבי-יד האשכנזיים **מ ו א** משתייכים בשני הפרקים לאותו ענף, וכך הוא באשר לעדי הנוסח **ט ש פ** השייכים לענף השני. נוסף לכך יש לציין שעדי נוסח נוספים שפרידמן לא הזכיר בנוגע לפרק תשיעי, נמצאו משתייכים לענף **טש** בפרק "הזורק". הלא הם כ"י **כ2 כ1 ר**.

דמיון נוסף בין שני הפרקים מצוי בקטעי הגניזה. אמנם מדובר על קטעים שונים אולם מכל מקום מקורם במזרח. בשני הפרקים קטעי הגניזה מתחלקים בגרסאותיהם בין שני ענפי המסירה. אשר לקביעת פרידמן בדבר מקוריותן של הגרסאות הנתמכות בקטעי הגניזה בפרק המגרש, חלקם בענף **טש** וחלקם בענף **מו**, המצב בפרק "הזורק" יתברר בדיונים הפרטניים בחילופי הגרסה.

עד כה התברר עצם הפילוג בין ענפי הנוסח בפרקנו. עתה נבאר את יחסי הגומלין ביניהם.

ב. אופי הענפים

ספרנו בפרקנו[28] קרוב למאתיים חילופים מובהקים בין ענפי מסירת הנוסח **טש** - **מו**. ככל שביצענו אבחונים חוזרים ונשנים אודות למאפייני החילופים, הלכה והתבהרה שונות אופי ענפי המסירה, ופשר

---

[26] וראה בתיאורו, שהוא ידוע כנוסח משובח גם ממקומות אחרים בתלמוד.

[27] מבוא, לקראת סוף סעיף א.

[28] מבדיקת חילופים יסודיים במסכת גיטין עולה שאותם משפחות העדים מוסיפות להתפלג בדרך דומה מעבר לפרקנו. תופעה זו עשויה להצביע על עקביות החלוקה לשני ענפי נוסח על-פי אותם עדי נוסח לאורך המסכת. ראה לדוגמה לקמן, יד, 8, בעיונים על החילוף עז ע"ב שורות 29-30, "דכיון / והויא לה", ובמה שמוסבר שם שניכרת בו התפלגות זהה על-פי אותם עדי הנוסח המתחלקים בחילוף בפרק שביעי עז ע"א "(אינו) / והוי לה גט מחיים", ובבסיסם מצוי הפילוג בין ענף **טש** לבין ענף **מו**. זאת ועוד, לא זו בלבד שנמצא פילוג לאותם ענפי הנוסח בפרק אחר, אלא שאופיים שם מאשש את מה שהועלה בפרקנו, לאמור היות ענף **מו** הפעיל, מפתח ומוסיף לשונות הבהרה, להבדיל משמרנותו של ענף **טש**. וכמובן להערכה מיטבית נדרש מחקר יסודי ביתר הפרקים.

אמנם אפשר שבפרקים הראשונים לא ניכרת חלוקת הענפים. שמא הדבר נובע מהלימוד האינטנסיבי שהתקיים במשך הדורות שהתמקד בתחילתן של המסכתות. העיסוק הרב אף בנוסח שיכללוהו וסדרוהו על ידי השוואתו עם שאר הנוסחים. השווה פרידמן, מדקדקין, עמ' 157, אודות ההבדל בין נוסחי בבבלי בבא מציעא פרק שלישי שהחילופים בו הינם מועטים לבין פרק שישי בו הם בולטים.

דומה שלאור בדיקת ההערכות של החוקרים אודות נוסח פרקים או מסכתות בתלמוד הבבלי, ניתן להסיק משהו על הפילוג של נוסח התלמוד בכלל, רק דרך עדי הנוסח הפרושים על כלל המסכתות, הלא הם כי"מ ודפוס ראשון (בד"כ שונצינו או וניציה). מכלל המחקרים עולות לכאורה שתי מסקנות: א] שני אלה מתוארים במחקרים שונים, כנציגיהם של שני ענפי נוסח שונים בבבלי וכך הוא גם בפרקנו. ב] עולה בדרך כלל מהמחקרים שבעוד דפוס שונצינו מייצג את הענף השמרני, כי"מ מייצג את הפעיל.

דרכי פעילותם הייחודית בעיצוב הנוסח. לאחר לבטים[29] הדרך הנראית הסבירה לפרנס את הסיבות להתהוות הפילוגים בפרקנו היא כדלקמן. ממצאי הפרק מצביעים במידה רבה על כך שענף **טש** משקף לרוב את הנוסח השמרני של פרקנו, בין השאר עקב לשונו הקצר,[30] והפשוט. ואילו ענף **מו** הוא בבחינת "תנא תוספאה"[31] הפעיל במידה רבה על הנוסח, ממיר גרסאות יסוד באחרות וכן מרחיב ומקצר. הרחבות והקיצורים ניכרים במידה רבה יותר בענף **מו**. ישנן כ-120 הוספות בענף **מו** לעומת כ-20 בענף **טש**, וכן כ-20 חיסורים בענף **מו** לעומת כ-2 בענף **טש**. פעילות ענף **מו** באה בדרך כלל מתוך מגמת פישוט הלשון, הבהרה ופירוש, לרוב בדיבורים של סתם התלמוד, וכן עקב תופעות בלתי מודעות כאשגרות והשמטות. אמנם אף ענף **טש** נושא שינויים אם כי מועטים הם ביחס לאלו של ענף **מו**.

ראוי לציין שמתוך כלל החילופים, לא נמצאו שינויי עריכה או תוכן משמעותיים,[32] אלא בעיקר שינויי עיצוב הנוסח שנועדו לשכללו, לשפרו ולתקנו לפי דעתם של המסרנים, וכן שינויים פחות מכוונים. ברם, ההשלכות מחילופי הגרסה עשויות להרחיק לכת עד לכדי שינויים בפרשנות ובהלכה כפי שיתבאר בדיוני החילופים.

ראוי להעריך כי שורש הפילוג בין ענפי **טש** - **מו** אירע ככל הנראה עוד בבבל, עבר גבולות גיאוגרפיים והגיע כבר מפוצל לאירופה. הערכה זו נתמכת ביסודה בכך שמדובר בפילוגים עקביים לאורך הפרק שתכונתם משקפת פילוג יסודי בין שני ענפי מסירה, הנעוץ בפעילות עיצוב הנוסח על ידי המסרנים או הגרסנים בבבל. כמו כן אין בהכרח קשר גיאוגרפי בין עדי הנוסח מאותה קבוצה, מה שמלמד שלא קרבתם בזמן או במקום גרמה את הנוסח המשותף באותה קבוצת עדים, אלא מקור הפיצול כנראה עוד מבבל כמה דורות לפני הופעת עדי הנוסח הראשונים.[33]

---

[29] מקצתם יוצגו במסקנות העבודה.

[30] אודות קמאיות לשונות קצרים ראה להלן פרק שני, ב.

[31] ראה בבלי עבודה זרה ט ע"א, רש"י ד"ה "תנא תוספאה".

[32] מבחינת כמות המילים, אורך פרקנו נע בין 4500 ל- 6500 מילים לפי עדי הנוסח השונים. מרבית החילופים אורכם כ-מילה עד שלוש מלים בדרך כלל. סך כלל החילופים הנ"ל מהווים אחוז מצומצם של בין שנים עד ארבעה אחוזים בלבד מכלל הפרק. מצב עובדתי זה של כ-95 אחוזים מהנוסח היסודי הכמעט זהה בין הענפים, מוסבר היטב בדגם בו הנוסח היה מוגמר וקבוע ועליו נעשו שינויים נקודתיים זהירים, עיתים מודעים ועיתים בלתי-מודעים. תיאור זה דומה לדגם של פרידמן על נוסח בבלי בבא מציעא פרק שישי (הובא במבוא עמ' 2, שם סוכם היחס בינו לבין הדגם של רוזנטל הסמוך). ואילו הדגם של רוזנטל מתאר את השינויים בנוסח בכך שבאו על ידי הרצאה בעל פה שוטפת וזורמת, כשתכני הסוגיא בלבד היו מונחים ולא עריכתם הלשונית. דגם כזה לכאורה היה אמור להשתקף בפרקנו בשינויים רבים ונרחבים יותר מאלו שמצאנו ולא כן הוא. אולם כל חילוף לגופו, ויש אשר ניתן להסביר או נראה לפרש את מהות החילוף דווקא בהרצאה על-פה. אמור מעתה, הכמות הזעירה של החילופים המובהקים יחסית לאורך נוסח הפרק, ואופיים הקצר, מצביעים על היות הנוסח היסוד ערוך ומוגמר וקבוע בדרך כלל אף מבחינת הלשון, טרם ההתפלגות לענפי הנוסח.

[33] נוסיף על כך את העובדה שכ"י אשכנזיים שנכתבו בפרק זמן קרוב האחד מן השני (מאות 13-15 כמבואר בתיאור עדי הנוסח), מפולגים לענפי נוסח שונים, לדוגמה **מ ו** מצד אחד ו- **ט ר** מצד שני, וכן את העובדה שכ"י ספרדיים יחד עם אשכנזיים מייצגים אותה מסורת נוסח המשתקפת בענף **טש**. מעתה יש מקום להעלות שאף עובדות אלה מלמדות על קדמות הפילוג מעבר

אמור מעתה, שאף ענף **מו** איננו ביסודו פיתוח ענף אשכנזי באירופה בלבד, אלא נראה שמקור התהוותו בבבל. אולם, האמור אינו שולל שרבדים מענף **מו** המשיכו להתפתח. ואכן ידוע על דרך פעילותם היוצרת של סופרי אשכנז שפעילותם מייצרת ענף נוסח לעצמו.[34] אמנם פרידמן סבור[35] שאף הפעילות בענף **פמ** האשכנזי בבבלי בבבא מציעא, קדומה היא ושורשיה עוד בבבל, וכן שגם בנוסחים השמרניים יש מידה לא מבוטלת של התערבות יצירתית. אי לכך, על השכבה המאוחרת של פעילות הענפים ניתן לומר שענף **מו** המורכב מכתבי-יד אשכנזיים, משקף אף את הפעילות היצירתית באשכנז, וענף **טש** המעורב בכתבי-יד ספרדיים, משקף חלק מהפעילות בארצות ספרד.

אשר לנוסח הגאונים, מצאנו שכבר בכתביהם ישנה עדות לפילוג הנוסח, בכך שלא רק ענף **טש**[36] אלא אף ענף **מו**,[37] משתקף בנוסח התלמוד של גאוני בבל כבעל השאילתות[38] ובעל ההלכות גדולות.[39] ברם, מיעוט הדוגמאות שחקרנו הקיימות בפרקנו, אינן מאפשרות להעלות הערכה מבוססת דיה אודות שאלת יחס הקדימות בין נוסח הגאונים לבין פילוג ענפי **טש - מו**, ועוד חזון למועד.

לזמן בו הוא מופיע, שהרי לאור קרבת זמן כתיבתם, אין לטעון שהפילוג נובע מהריחוק בזמן בין כתיבת הנוסחים דרך התפתחות רגילה של שינויים, אלא בכך שכל כתב-יד עשוי לשקף מסורת נוסח שונה.

[34] תא שמע, ספרייתם, עמ' 298-309.

[35] תוספתא עתיקתא, עמ' 80, הערה 274; הנ"ל, הנוסח, עמ' 25 ואילך.

[36] שיש בו עדי נוסח ספרדיים ואשכנזיים.

[37] המורכב מכתבי-יד אשכנזיים בלבד.

[38] לדוגמה בחילוף פא ע"א שורה 4, דוגמה יא, 4: "**והרי היא** יושבת", בענף **טש** "ליתא" תוספת "והרי היא", ואילו בענף **מו** ובשאילתות (שמות, שאילתא מב, עמ' כג) "איתא". ראה שם את האפשרויות השונות שהצענו לבאר את התהוות החילוף. בדוגמה ז, 16, גרסת השאילתות "גט לגרש את" כוללת את שתי גרסאות הענפים: ענף **מו** "לגרש את" וענף **טש** "גט ל". ביארנו שם את האפשרויות ההפוכות לבאר יחס הקדימות בין השאילתות לבין ענפי **טש - מו**. וראה בדוגמה יב, 3, אודות גרסת ענף **טש**: "יצא עליו קול" לעומת גרסת "ליתא" בענף **מו**. נוסח השאילתות תומך שם בענף **טש**. וראה שם בהערות אודות גרסאות "ליתא" בשאילתות ביחס לענף **טש** וביחס ליתר עדי הנוסח הנראות קמאיות.

[39] בדוגמה ז, 7, ענף **טש** :"דיתיב", ענף **מו** "דאית", בעל הלכות גדולות גורס "דמתנח". ביארנו שם שגרסתו נראית הגהה מבהירה אם כי הסתייגנו באשר לאפשרות שאין מדובר בגרסה אלא בפרפרזה של בעל הלכות גדולות. ראה עוד בדוגמה ז, 20, על החילוף בדף עז ע"ב שורה 13, "הספיק / אספיק". ענף **מו** מתועד בפילוג זה בגרסת בעל הלכות גדולות. וכן בדוגמה ז, 21, חילוף עז ע"ב שורה 14, "לה / ניהלה", גרסת ענף **מו** "ניהליה" באה בגרסת בעל הלכות גדולות אף מעובדת לכאורה כ"ניהלה" מדוקדקת בלשונה הנקבי. עוד יש לציין אודות גרסת בעל הלכות גדולות הבאה בדוגמה ז, 22, חילוף עז ע"ב שורה 15, שגורס כענף **טש** "לה" למרות שלעיל בשורה 14 ציינו שגרסת בעל הלכות גדולות היא כשל ענף **מו**, מה שעשוי להצביע על הערכה שנוסח בעל הלכות גדולות מאוחר מזה של שני הענפים **טש - מו** וקלט משניהם, ואף ראינו לאורך העבודה שהוא זהה יותר לנוסח ענף **מו** אף בדרך פעילותו הנראית תניינית. מאידך תיתכן האפשרות ההפוכה, שהענפים הם אלו שקלטו את גרסאותיהן מנוסח בעל הלכות גדולות, באשר אין הוכחה מוחלטת שגרסאות בעל הלכות גדולות הזהות לאחד הענפים, בייחוד לענף **מו**, אכן הינן משניות ומאוחרות.

וכן מצאנו עדות לפילוג הנוסח בגרסאות הראשונים הקדומים ביותר, כבעל הערוך לרבי נתן מרומי מהמאה השתים עשרה,[40] רש"י והרי"ף.[41] ניתן לקבוע שגרסאותיהן מעורבות מהענפים השונים, שעמדו כבר לפניהם במידה כזו או אחרת של מיזוג, באשר חלק לא מבוטל מגרסאותיהן זהות לגרסאות שהערכנו כמאוחרות ובאות בעיקר בענף **מו**. ראוי לציין שניכרת נטייה של כמה מהם לנוסח מסוים. למשל גרסת רש"י קרובה לזו של ענף **מו**, ואף נראה מדוגמאות פרקנו שנוסח ענף **מו** עמד לפני רש"י ולא להיפך, אולם נראה שמצויה בענף **מו** אף פעילות מאוחרת של סופרים ש"תיקנו" את הנוסח על פי גרסת רש"י.[42] לעומת זאת יש וגרסת הרי"ף קרובה לענף **טש**. זאת תופעה טבעית באשר למיקומם של ראשונים אלו

---

[40] ראה דוגמה ז, 3, בחילוף עז ע"ב שורה 41, ענף **טש**: "אזל"; ענף **מו**: "איגנדר", גרסת הערוך עצמה מתפצלת בין שני ענפי הנוסח. ובדוגמה ז, 1, בחילוף בדף עח ע"א שורה 31, גרסת הערוך "ושקלתיה" כענף **מו** ולא "ושלפתיה" כענף **טש**.

[41] ראה ז, 7, על החילוף עז ע"ב שורה 16, "דאית / דיתיב", בו עדי הנוסח של הרי"ף מתפלגים בין ענפי **טש** - **מו**. דוגמאות של גרסת הרי"ף כענף **מו**: ז, 20, "**אספיק** / הספיק"; ז, 22, "**ניהלה** / לה"; ט, 5, "**ניקנייה** / ליקנייה"; יא, 13, "**הוה** / (ליתא)"; ד, 10, "**זילו** / (ליתא)". דוגמא של גרסת הרי"ף כענף **טש**: יד, 1, "**שיושבין** / שעסוקין באותו ענין". על היחס בין גרסת הרי"ף לגרסת כי"ו ראה דוגמה יא, 1, אודות הלשון "כוותי' דרב אדא בר אהבה מסתברא". יש לציין שבעבודה הובאו מקצת דוגמאות בלבד.

[42] במספר חילופי גרסה ניכרת ההשפעה ההדדית בין נוסח רש"י לבין נוסח ענף **מו**. להלן מבחר דוגמאות: יד, 2, עז ע"א שורה 1: ענף **מו**- "ידה", ענף **טש**- "ונתן בידה", שורה 3: ענף **מו** "ונתן", ענף **טש**- "ונתן בידה". הוסבר בדיונים שרש"י נדחק להסביר את לשון התלמוד על-פי גרסתו המשתקפת בנוסח ענף **מו**. לעומת זאת, ראשונים אחרים הקשו על פירושו והסבירו בפשטות את הסוגיא על-פי נוסחם המשתקף בענף **טש**. יד, 5, עז ע"א שורה 10: ענף **מו** ורש"י- "דכתב", ענף **טש**- "בכותב". יד, 8, עז ע"ב שורות 29-30: ענף **מו** ונראה שכך גם רש"י גורסים "והויא לה", ואילו ענף **טש**- "דכיון". יד, 1, פ ע"ב שורות 36-37, 40: ענף **טש**: "שיושבין", ענף **מו** ורש"י: "ועסוקין באותו ענין". יא, 8, עח ע"א שורה 57: "כגון שהיו שניהן עומדין בארבע אמות **מצומצמות**", רש"י קובע שלא גורסים "מצומצמות". הוסבר שנראה מכאן **שנוסח ענף מו היה מונח בפני רש"י ולא להיפך**. וב-יא, 9, עט ע"א שורה 50: "נעץ קנה ברשות היחיד **ובראשו טרסקל**", כי"מ המשויך לענף **מו** ורש"י לא גרסו תוספת זאת. הוסבר שאפשר שלרש"י הייתה גרסת כי"מ לפניו או להיפך שכי"מ גרס כן בעקבות גרסת רש"י.

כי"מ נכתב כ-200 שנה לאחר פירוש רש"י וכי"ו אחריו. יש מקום להעלות על הדעת שגרסתם נוצרה על-פי נוסח רש"י שהגיע ליד סופריהם (סבתו, כתב-יד תימני, עמ' 258, סבור שהדפוס וכ"י מינכן 95 הושפעו באופן מכריע מהגהות רש"י. יש לסייג שהוא בדק רק את מסכת סנהדרין, ורק את המקומות שרש"י מתייחס בפירוש לגרסה [כגון "הכי גרסינן" וכדו'] ולא את שאר הגרסאות [שם, עמ' 229], אף כי גם מהן ניתן ללמוד על יחס גרסת רש"י לכי"מ, וכפי שהדגמנו בהיקרויות שבפרקנו). מאידך ממצאי פרקנו מלמדים שכתבי-היד **מו** משקפים מסורת נוסח קדומה שהייתה קיימת עוד לפני רש"י ויש שרש"י גרס על פיה.

ההתאמה לנוסח רש"י באה לידי ביטוי אף בכך שכה"י המשקפים את מסורת הנוסח **מו**, הם אשכנזיים דווקא לעומת העירוב הקיים במסורת הנוסח **טש**. אמנם שני עדי הנוסח לפרקנו הבאים מספריית הוטיקן, מצד אחד כתיבתם אשכנזית ומאידך גרסותיהם מנוגדות עקבית בהיקרויות רבות. כי"ט יש בו נוסח התלמוד לבד, לעומתו כי"ו מעוטר בפירוש רש"י ולא במקרה הוא מייצג מובהק של ענף **מו** אשר משוקעות בו גרסאות רש"י (ראה שרמר, לישנא אחרינא, עמ' 124, שגם בבבלי מועד קטן מצא חלוקה דומה בין כ"י אשכנזיים לבין אחרים. וכן שם, הערה 32, שמקורה של מסורת נוסח של כה"י האשכנזיים אינה בבתי המדרש של ראשוני אשכנז).

היסטורית וגיאוגרפית[43] ובאשר להשפעות המאוחרות המתפתחות כל העת בענפים השונים. אולם טרם נעשתה בדיקה מדוקדקת ומקיפה לכלל גרסאותיהם, ועוד חזון למועד.

ג. גורמים להתהוות הפילוגים

בסעיף זה מוצגים גורמים שונים להתהוות פילוגי הענפים. בהמשך, נציג את החילופים מקובצים על-פי צורת הופעתם, ונדון בסיבות שהשפיעו על היווצרותם.

1. פישוטי לשון, הבהרות ושכלול

מצאנו שענף **מו** מרבה לפשט את הלשון. הוא גורס את המונח המפורש יותר, מבהיר את המכוון, וככלל משכלל את הלשונות. מגמה זו באה לידי ביטוי בחילופים בגרסת היסוד וכן בהרחבת הלשונות ובתוספות. כמו כן אפשר שההוספות באות בשני הענפים במקביל על גרסת היסוד הקצרה המונחת בפניהם.[44]

2. תיקון מכוון על-פי מקורות אחרים

מתקבל הרושם שיש וגרסני ענף **מו** אף מתקנים את גרסת הברייתא על-פי מקורותיה הארץ ישראליים המונחים בפניהם, כדוגמת התוספתא והירושלמי.[45]

3. תיקון עקב קושי פרשני והלכתי

נראה שבענף **מו** מתקנים את הגרסה עקב קושי פרשני והלכתי בסוגיא.[46]

4. פרשנות אחרת

חילופים בגרסת היסוד, חיסורים או תוספות המתרחשים בתלמוד במהלך תולדות מסירת הנוסח, עשויים להוליד פרשנות מאוחרת שונה, המשנה את המשמעות של אותה יחידת תלמוד. עבודתנו מתרכזת בחתירה אחר דרכי היווצרות נוסח הפרק, ואינה מתמקדת בהשלכות הפרשניות וההלכתיות שעשויות

---

[43] רש"י וכתבי-יד **מ ו א** המרכיבים את ענף **מו** הם אשכנזיים ואילו הרי"ף וחלק מעדי נוסח ענף **טש** - ספרדיים.

[44] דוגמאות: עז ע"א שורה 3. גרסת "תניא נמי גבי גנב כהאי גוונא" הבאה בענף **מו**, מחליפה את הגרסה "תניא אידך" הבאה בענף **טש**, על מנת לנקוט בלשון מפורשת, ומשוכללת. הווי אומר, כדי להבהיר את המכוון. עז ע"ב שורה 34. בענף **טש** גורסים "ואידך" ובענף **מו** מבהירים שהכוונה ל-"ור' אושעיא". פ ע"ב שורות 36-37. בענף **טש** הגרסה פשוטה וקמאית: "שיושבין", ובענף **מו** הגרסה מורחבת ומבוארת ל-"עסוקין באותו עניין". וכן רבות לאורך העבודה.

[45] ראה דוגמה יד, 3, על החילופים בדף עח ע"ב שורה 15, 16.

[46] לדוגמה עט ע"ב: "לא יעמוד אדם **בגג זה** ויקלוט מי גשמים מגגו של חבירו", "בגג זה" תמורת "על גגו". (ראה דיון בדוגמה ז, 15); "ואי אשמעי' מלכות מדי ומלכות יון משום **דמלכותא הוו**", "דאיכא שם מלכות בעולם" תמורת "דמלכותא הוו" (ראה דיון בדוגמה ז, 6).

להשתלשל מתוך חילופי הגרסה. אי לכך ציינו בעבודה תופעות כאלה בסיווג ההולם את פשר היווצרותם, ולא בקטלוג המתייחס להבדלי התוכן הפרשני או ההלכתי, אף אם יש חילופים אשר מולידים תכנים שונים לחלוטין וגם הבדלים בהלכות למעשה, כאשר נבאר לקמן בדיונים על החילופים.[47]

5. שימוש בגרסאות הקיימות במקומות אחרים

יש ונמצאת גרסה מקוימת על ידי כל עדי הנוסח ובמקום אחר אותה גרסה או דומה לה מאד, מתפלגת בין הענפים. תופעה זו עשויה להתרחש ביתר שאת באותה סוגיא, אולם אף במקומות מרוחקים בתלמוד. האפשרות להסביר שבנוסח היסוד היו מונחות הגרסאות הזהות והגרסנים שינו אחת מהם, טעונה הבהרה. לעומת זאת סביר שהגרסנים פעלו **ושינו** גרסה אחת על-פי גרסה אחרת, מה שיצר את השוואת הגרסאות. וכן יש **והוסיפו** גרסה על-פי מקור אחר. תופעה זו באה בפרקנו ביתר שאת על ידי ענף **מו**. ניתן להבין את פשר היווצרותה בדרכים שונות.

פרידמן בעסקו בתיאור אופיו של הענף היצירתי **פמ** בבבלי בבא מציעא פרק שישי, מציין את פעילות **האחדת הסגנונות** בתוך הסוגיות[48] ובתלמוד בכלל.[49] מאידך גיסא לא מן הנמנע שתהליך טבעי **בלתי מודע** הבא לידי ביטוי על ידי **אשגרות לשון**, הוא הבסיס לתופעות אלו.[50]

יש מקרים בפרקנו שנעשה שימוש בגרסאות הקיימות כבר במקום אחר, וברי שמדובר באשגרות שהן בלתי מודעות. הערכה זו עשויה ללמד על יתר ההיקרויות, שאין מדובר בפעילות מכוונת של **השוואת הלשונות**, אלא אף הן אשגרות בהיותן בלתי מודעות. ברור שאין להסיק מסקנה גורפת וכל מקרה ידון לגופו.

---

[47] דוגמאות: עז ע"א שורה 1, 3. גרסת ענף **מו**: "מנא הני מילי דתנו רבנן **ידה** אין לי אלא ידה גגה חצרה וקרפיפה מנין ת"ל **ונתן** מכל מקום". גרסת ענף **טש** לעומת זאת: "מנא הני מילי דתנו רבנן **ונתן בידה** אין לי אלא ידה גגה חצרה וקרפיפה מנין ת"ל **ונתן בידה** מכל מקום". סביר שחלופים אלה הולידו פרשנות שונה לחלוטין בין שיטות הראשונים שגרסו כענף **טש** לבין רש"י שגרס כענף **מו**. ענף **טש** שומר על הגרסה הקרובה לנוסח הירושלמי "וכתב ונתן בידה אין לי אלא בידה בגינתה בחצירה מניין ת"ל **ונתן ונתן**", והפרשנות לפיה פשוטה. לעומת זאת פירוש רש"י דחוק באשר מתאים לנוסח ענף **מו**. (ראה על כך בדיון בדוגמה יד, 2). עח ע"א שורות 51-52, "והילכתא בכפות / **אלא בכפות** והילכתא בכפות". פילוג הגרסה הנובע מפעילות של הוספות וחיסורים קדומים, כנראה הוא שהוליד את ההבדל ההלכתי בין הרמב"ם הנוקט לפי כי"ט השומר על הגרסה הקדומה לבין ראשונים אחרים ההולכים אחר הנוסח האחר (ראה דיון בדוגמה יד, 7).

[48] הנוסח, עמ' 30. וראה שם, הערה 20, אודות התופעה של האחדה והטלת שוויון הניכרת בעצם פועלו של הבבלי וביצירות אחרות בספרות התלמודית.

[49] שם, עמ' 28 "תגבור לשונו הסטראוטיפי של הבבלי".

[50] אשגרות לשון הן העברות של צירופי ביטויים שאינם מתאימים למקומם החדש הנעשית שלא מרצון, מתוך הרגל השימוש בהם. מקור המושג הנ"ל נמצא בדברי רב חסדא בירושלמי: "רב חסדא אמר לית כאן חרש באשגרת (השגרת) לשון היא מתנית'" (ברכות פ"ב ה"ד [ד ע"ד], מגילה פ"ב ה"ה [עד ע"ב] ועוד). תופעה זו נפוצה בתלמוד. עיין על כך ב-אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 492-504.

פשר היווצרות האשגרות ודרך זיהוין הן פרשות כבירות,[51] ואין אפשרות לקבוע בהן דבר-מה על סמך מספר חילופים בפרק אחד מן התלמוד הבבלי. אולם את העולה מממצאי פרקנו ניתן לצרף לכלל ההערכות.

הבה נבאר כיצד נוצרו האשגרות. יורב[52] מתאר שהאשגרות יכולות להיות קשורות לבעיות זיכרון, ריכוז ותת-מודע היכולות להתרחש אצל סופרים ומעתיקים בכתב. מקצת מהגדרתו:

> הוספת מילים או שינוי מילים בגלל קשר אסוציאטיבי **שנוצר אצל הכותב**, כשנתקל במילה המהווה חלק מניב ידוע, או לביטוי מיוחד. לפעמים, אפשר שזו פשוט חזרה על מילה או ביטוי שהופיעו בטקסט כמה שורות למעלה, ונשארו בזיכרון המעתיק. אם ביטוי זה נפוץ בטקסט, הוא יכול 'להיתקע' בזיכרון ואז המעתיק חוזר עליו עוד ועוד, אם צריך או לא צריך.

לדעת סבתו[53] סביר שחלק מן האשגרות נוצרו בשלב הלימוד על פה לפני שלב המעתיקים. מדובר באשגרות בין סוגיות הדומות בלשון ובמבנה אך שונות בתוכנן, ורחוקות זו מזו במקומן. השפעת סוגיא אחת הרחוקה מחברתה מסתבר יותר שנעשתה בשלב הלימוד על פה מאשר בשלב ההעתקה מנוסח כתוב.

לאור האמור נמצא שמקור תופעת האשגרות עשוי לנבוע הן משלב הלימוד על פה, מפעילות ה"תנאים" או גרסנים שהיו משננים ומעבירים הלאה את נוסח התלמוד, והן מהעתקות סופרים המחזיקים בתת-מודע את הביטוי החוזר על עצמו ומחדירים אותו לגרסה; אף הדמיון הגרפי מצטרף להטעיית הסופר. בדוגמאות פרקנו לא נמצאה הכרעה גורפת באשר לסיבת היווצרות האשגרות, אלא כל מקרה הוערך לגופו לפי הקשרו ועניינו.

המונח "אשגרות" מתייחס להעברות **לא מכוונות** של לשונות ממקומות אחרים. לעומת זאת התופעה הרחבה יותר, נושאת **השוואת לשונות** על-פי מקורות אחרים אשר יש לבדוק לגופן אם סביר שמדובר בשינוי מכוון אם לאו. תופעה זו נרחבת ומופיעה בפרקנו בחילופים מסוגים שונים. לעיתים בהשקפה ראשונה נדמה שהחילוף נוצר מסיבה פרשנית או אחרת, ורק לאחר עיון מקיף נחשף שפשר היווצרותו נעוץ בהעברה ממקום אחר קרוב או רחוק. השוואות הלשונות מצויות בפרקנו בחילופי גרסת היסוד, למשל בשינויים בלשונות ההצעה וחציצה, במינוח ובלשון, בסדר המילים, ובוודאי בהוספות העשויות לבוא על-פי מקורות אחרים.[54] התופעה באה לידי ביטוי בענף **מו** אך לא פוסחת אף על ענף **טש**.

---

[51] ראה ספרות אודות תופעת האשגרות ב-סבתו, כתב-יד תימני, עמ' 290 הערה 39.

[52] נורמה.

[53] כתבי-יד, עמ' 93-94; כתב-יד תימני, עמ' 290-291. שם בהערה 42, מביא את דברי רז"ו רבינוביץ המתאר את תהליך הלימוד שהיה נהוג על פה שהביא להיווצרות האשגרות.

[54] דוגמאות של חילופים העשוים לנבוע מתופעת השוואת הלשונות בענף **מו**: ו, 2, ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "דכיון", ענף **מו** (ע"פ כי"מ): "והויא לה". ו, 3, ענף **טש**: "הני מילי", ענף **מו**: "ועד כאן לא פליגי רבנן עליה דר' אלא". יד, 1, ענף **טש**: "שיושבין", ענף **מו**: "שעסוקין באותו ענין". ז, 11, ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "קשיא", ענף **מו** (ע"פ כי"מ): "מיקני'". יא, 7, ענף **טש**: ליתא. ענף **מו**: "ומשמרתו". יא, 8, ענף **טש**: ליתא. ענף **מו**: "מצומצמות". יא, 9, ענף **טש** (ע"פ כ"י ט): ליתא, ענף **מו** (ע"פ כ"י ו): "ובראשו טרסקל".

6. לשון

אף חילופי לשון בתלמוד נעוצים בגורמים שונים.[55] עמית,[56] מציין שידוע שיש נטייה של גרסנים - במיוחד המאוחרים - לתרגם מארמית לעברית, ומוסיף[57] שיש מקומות שתופעה זו היא לעיתים בכה"י התימניים בלבד. בנוביץ,[58] סבור שאם מצאנו ביטוי ארמי בהקשר עברי, והביטוי האחר כולו בשפה אחת, האחרון הוא המשני שעשה הגהה מסגנת לשם השוואת השפה. לדעת פרידמן,[59] חילופים אלו באים אף משיקולים נוספים, כמסורות לשוניות שונות, או שימוש בלשונות המופיעים כבר בסוגיא היוצר אחידות סגנונית.[60] דומה שמרבית הדוגמאות בפרקנו מראות שענף **טש** הוא השמרני, כאשר בדרך כלל הוא גורס לשון עברית, ולעומתו ענף **מו** הפעיל, התאים והשווה את הלשון לארמית.[61]

7. סדר מילים, סדר חוליות וסדר צלעות

סביר לציין על שינויי סדר מילים שנובעים בדרך כלל מטעויות סופרים. וכן כותב יורב[62] שמדובר בטעות בתת-מודע של סופרים הרגילה בהעתקות. פרידמן[63] מציין שלעיתים חילוף כזה הוא קדום המצביע על מוקדם ומאוחר. יש ומשתנה סדר המילים הרגיל בתחביר הארמית של הבבלי הבא לידי ביטוי בדרך כלל בהקדמת המושא הישיר לעקיף.[64] שינויים בסדר החוליות של משפט ויותר מכך בסדר הצלעות, הם משמעותיים יותר ועשויים להצביע על קדימותן מעבר לזמן המעתיקים אל זמן הגמישות של

דוגמאות של חילופים העשוים לנבוע מתופעת השוואת הלשונות בענף **טש**: ז, 1, ענף **טש**: "ושלפתיה", ענף **מו**: "ושקלתיה". ז, 19, ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "בחצר", ענף **מו**: "ברשות היחיד". י, 2, ענף **טש**: "רצופין בענן", ענף **מו**: "בענן רצופין". יג, 2, ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "עקיבא", ענף **מו**: ליתא.

[55] ראה פרידמן, הנוסח, עמ' 39, "עברית וארמית".

[56] מקומם, עמ' מו.

[57] שם, הערה 72.

[58] ענפי, עמ' 34, פסקה יא.

[59] הנוסח, עמ' 37, "מסורות לשוניות", למשל "מעידית **ד**נכסיו / מעידית **שב**נכסיו" הנסמך בעברית לעומת ארמית.

[60] שם, עמ' 30, "האחדת הסגנון בתוך הסוגיא", לדוגמה שם "דאתי למחשדי / מפני החשד"- החלפת ארמית לעברית על-פי המשך הסוגיא וכך מושווה הלשון לזה של המימרא בהמשך.

[61] דוגמאות: חילופים בהם ענף **טש** נראה כשמרני (נציגו ראשון): עז ע"א שורה 10 "**ב**כותב / **ד**כתב". בחילוף זה מתרחש מעבר מעברית לארמית בנסמך: "ב / ד", הנובע מכך שבמימרא עסקינן שכהרגלה לשונה בעברית, ובעלי ענף **מו** המאוחרים לה פועלים בארמית. עז ע"ב שורה 13 "**הספיק** / אספיק". עז ע"ב שורה 14 "**לה** / ניהלי'", וכן בשורה 15 "**לה** / ניהליה". עז ע"ב שורה 52 "**גבוה** / גביה" פעמיים. עח ע"א שורה 8 "**[ד]גבוה** / דגבי". עח ע"א שורה 16 "**שמעון בן לקיש** / ריש לקיש".

[62] נורמה.

[63] הנוסח, עמ' 156, חילופים 18, 19. ושם עמ' 37.

[64] פרידמן, הנוסח, עמ' 157. וראה לקמן דוגמה י, 3: ענף **טש**: "גיטא לדביתהו". ענף **מו** (ע"פ כי"מ): "לדביתהו גיט'".

הגרסנים. בדוגמאות אשר בפרקנו בדרך כלל נראה שהשינויים נובעים מפעילות המעתיקים פרט לדוגמה אחת בה מסתמן שפשר החילוף נובע מפעולת עיבוד של הגרסנים.[65]

ד. דרך הצגת החילופים והמקורות

נציג את החילופים המובהקים מקובצים על-פי אופן הופעתם ונדון בגורמים שהשפיעו על התהוותם. בתחילה יוצגו שינויים בגרסת היסוד מסוגים שונים, ובהמשך- ההוספות והחיסורים. כמו כן, ישנם חילופים שנדונו מזוויות שונות באופן מקיף. על מנת שהמעיין יביט תחילה ברצף בתמצית תכונות הפילוגים בזה אחר זה, מוצגים עיונים אלה לחוד בסעיף יד- "עיונים על חילופים נבחרים".

כל דוגמה הנדונה בעבודה נושאת כותרת המכילה הפניה לדף ועמוד בו מופיע החילוף, על-פי דפוס וילנא. ואילו מספר השורה הובא על-פי המהדורה הסינופטית. בסמוך לכותרת ולפני תחילת הדיון, מובא בגופן זעיר לשון התלמוד הנושא את החילוף הנדון. באין ציון אחר לשון זה מובא על-פי דפוס וילנא. הגרסה הנדונה מסומנת בו בסגנון גופן מודגש. בסמוך לו מוצגות גרסאות שני ענפי הנוסח בדרך המבליטה את ההבדל ביניהן, על כן מובאת גרסה אחת מכל ענף. אם הגרסה הזאת מקוימת על ידי שני הנציגים הראשיים מכל ענף (עדי הנוסח **ט**, **ש** בענף **טש** וכתבי-יד **מ**, **ו** בענף **מו**), לא מצוין על-פי איזה עד נוסח מובאת הגרסה. אולם בהינתן שהגרסה הנדונה באה רק בחלק מהעדים האמורים, או שיש הבדל בגרסה שלהם, או אז צוין על-פי איזה עד מדובר, פרט למקרים בהם מדובר בהבדלים קלים, לא רלוונטיים לבחינת הנוסח, כגון קיצורים או שינויים אורתוגרפיים. מכל מקום לקבלת תמונה שלמה של גרסאות כל עדי הנוסח יש לעיין במהדורה הסינופטית המצויה בנספח העבודה.

הגרסאות הריקות שאינן נושאות כלל את הלשון שבגרסה האחרת, צוינו במילה "ליתא" אך ללא מירכאות, להבדיל מגרסאות רגילות עם מירכאות, וזאת על מנת להבהיר שאין מדובר בהשמטה או חיסור מחמת קרע או אפילו בחסרון בנוסח אלא פשוט גרסת "ליתא" בלי לקבוע את אופייה. סברנו שהמונח- "חסר", פחות מוצלח משום שעשוי להשתמע ממנו שחסרה גרסה שהייתה ראויה להיכלל בו.[66]

לאחר הצגת גרסאות הענפים, יש ומוצגות גרסאות עדים עקיפים כגון אלו של הגאונים והראשונים, והן באות בכתב נטוי.

יש סעיפים אשר הצגת הגרסאות באה בדרך טבלאית או אחרת לפי העניין, לטובת בהירות הבנת מורכבות החילוף. בכדי להקל על המעיין, בטבלאות המציגות נוסחים, ההוספות באות בכתב מודגש, ואילו החילופים בגרסת היסוד סומנו על ידי קו תחתון.

בדיונים עצמם, הציטוטים מקטעי התלמוד המופיעים ללא ציון מקור הנוסח, הינם על-פי דפוס וילנא, כמראה מקום בלבד, ולעיתים עם פיסוק לפי פרויקט השו"ת. יש ציטוטים שהובאו להדגיש גרסה מסוימת

---

[65] דוגמה ח, 1, עט ע"א שורה 51.

[66] השווה אפשטיין, אמוראים, עמ' 610-611, אודות הסיבה הראשונה להעדיף את נוסח צרפת של אגרת רב שרירא גאון. שם בעמ' 611, הערה 5, מציין שלוין תיקן על פיו במקצת חילופים- "אינו" במקום "חסר" בנוסח הצרפתי, מאחר שנראה שהוא הקדום ביחס לתוספות המשתקפות בנוסח הספרדי.

על-פי עד נוסח כלשהו. בהם אין הקפדה על ציטוט מדויק של שינויי גרסה נוספים הבאים יחד עם הגרסה הנדונה, כגון קיצורים, ראשי תיבות או כתיב. לעיתים הדגשנו תיבות מסויימות בתוך הציטוטים להבלטת עיקר המכוון. בדרך כלל ההדגשות אינן במקור אלא אם כן צוין בפירוש אחרת.

ה. שינויים במינוח התלמודי

1. עז ע"א שורה 3[67]

גגה חצרה וקרפיפה מנין ת"ל ונתן מכל מקום **ותניא נמי הכי גבי גנב** ידו אין לי אלא ידו

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "תניא אידך".

ענף **מו** (ע"פ כי"מ) : "ותני' נמי גבי גנב כי האי גונ'".

המונח "תניא אידך" מובא בתלמוד הבבלי כדי להציע ברייתא לאחר שהובא מקור תנאי אחר. מתוכן לשונו אין לדעת אם הברייתא תובא כדי להדגיש את הדמיון או את השוני למקור התנאי הקודם. ואכן יש בבבלי היקרויות של המונח "תניא אידך" משני הסוגים. לעומת זאת המונח "ותניא נמי..." מורה בבירור שהברייתא מוצעת כדי להציג את הדמיון בינה לבין המקור התנאי הקודם.

בהקשר הרחב של החילוף, הברייתא השנייה המתייחסת לקניין הגנב בחצר, מובאת כדי להציג את דמיונה בדין לברייתא הקודמת המתמקדת בקניין הגט בחצר. השוואה זאת נחוצה כבסיס ל"צריכותא" הסמוכה, העוסקת בהבנת הצורך בכפילות של שתי הברייתות. אי לכך מתקבל הרושם שהנוסח המקורי בסוגייתנו משתקף בגרסת ענף **טש** "תניא אידך", ואילו גרסני ענף **מו** ממירים אותו בלשון "ותניא נמי גבי גנב כהאי גוונא" על מנת להבהיר ללומד שהברייתא תובא כדי להציג את דמיונה למקור הקודם. זאת ועוד, בענף **מו** אף מרחיבים את הלשון ומוסיפים "גבי גנב כהאי גוונא" מתוך אותה מגמת הבהרת הדמיון בין המקורות.

נוסיף על כך שנדירות השימוש בלשון "תניא אידך" בבבלי בהקשר של "צריכותא" סמוכה, עשוי ללמד על תהליך השינוי במינוח הבבלי למונחים ברורים יותר ללומדים כמו הלשון "ותניא נמי..." שכוונתו ברורה לכל. בסוגייתנו שינוי זה בא לידי ביטוי בגרסת ענף **מו**.

יתירה מזאת, אפשר שענף **מו** עושה שימוש בלשון "תניא נמי..." הלקוח מקרוב מקום מהסוגיא בהמשך הפרק (עח ע"ב): "תניא נמי הכי: אמר לה כנסי שטר חוב זה, ... וצריכא; דאי איתמר בהך קמייתא...". שם מצוי אותו מבנה כשל סוגייתנו. רוצה לומר, ראשית מובא מקור תנאי, שם מדובר על המשנה. לאחר מיכן מוצעת ברייתא הנושאת אותו דין כבמקור הראשון. לשון ההצעה שם בכל עדי הנוסח הוא "תניא נמי ...". ומיד בסמוך באה "צריכותא" ביניהן. אפשר שגרסת ענף **מו** מושפעת מהסגנון הברור שבא לידי ביטוי בסוגיא האמורה המורכבת באותו מבנה כסוגייתנו.

---

[67] להלן בסמוך מובאים עיקרי תוצאות הדיון אודות חילוף זה. עיון מפורט הכולל הפניות לאזכורים כאן, מצוי לקמן בדוגמה יד, 4.

2. עח ע"א שורה 41

וצריכא דאי **איתמר** בהך קמייתא בההיא קאמר

ענף **טש**: "איתמר".

ענף **מו**: "אשמעינ'".

ראה בחילוף הבא.

3. עח ע"א שורה 44

ואי **איתמר** בהא בהא קאמר ר' שמעון בן אלעזר

ענף **טש**: "איתמר".

ענף **מו** (ע"פ כי"ו): "אשמעינ'".

חילוף זה וקודמו באים באותה סוגיא והם בעצם חילוף אחד הנושא פילוג לאותם תיבות על ידי אותם הענפים. אמנם בחילוף האחרון נראה שכי"מ קלט את גרסת הענף השני. נציג את החילופים האמורים עם פירוט עדי הנוסח.

44	41	שורה
איתמ'	אשמעי'	**מ**
אשמעינ'	אשמעינ'	**ו**
אשמע'	אשמעינן	**ג1** *ילקוט שמעוני*[68]
איתמ'	איתמר	**כ1**
איתמר	איתמר	**ט ש פ כ2**

המונח "איתמר" מתפרש בהוראת "נאמר". לאור זאת בחילופים הנדונים, פירוש הטקסט "ואי איתמר בהא" יהיה "אם נאמר בברייתא זאת" וכו'. נוסף על כך יש לביטוי "איתמר" במקומות רבים בבבלי מובן של מאמר הנושא לשון קבוע בצורה ספרותית, הפועל על חומר תלמודי ידוע שנמסר בעל פה בצורה חיה.[69] המונח "אשמעינן" נושא משמעות של אמירה שיש בה חידוש. לאמור, בא להשמיע לנו דבר מה. הוראה זאת מתאימה להלך רוח הסוגיא השואלת מה בא להשמיענו כל צד.

לדרך היווצרות הגרסה ראוי לבחון, אם המונח "איתמר" הוא הגרסה המקורית, מובן שהגרסנים שינו ל-"אשמעינן", מחמת שהמונח "איתמר" אינו מדגיש שבאים לחדש דין, אלא רק שנאמר הדין. לעומתו המונח "אשמעינן" בא לחדד, להגביר את מתח הדיון, להבהיר יותר את המכוון שבחידוש עסקינן. זאת ועוד, המונח "אשמעינן" מאפשר להבין טוב יותר את דברי סתם התלמוד. לאמור, שכל אחד מהתנאים בא לחדש היבט אחר, ושאין זה נכון לראות את שתי הברייתות כאילו הן באות לחדש את אותו הדין, משום שיש בכך כפילות.

---

[68] משפטים, רמז שמג.

[69] ראה: וייס, לחקר התלמוד, עמ' 64, 70-80; פלדבלום, הערכת דרכו, עמ' כו-כז.

יתר על כן, ההשערה ההפוכה הווי אומר קדמות גרסת "אשמעינן", נתקלת בפרכה. קשה להבין מדוע הגרסנים ישנו ל-"איתמר" וילכו לאחור בהעדפתם ביטוי פשוט ומחוספס, כאשר היה בידם מונח טוב משוכלל יותר ומלוטש כאמור.[70] לאור האמור, היה נראה לומר שענף **טש** שומר בכאן על הגרסה המקורית ביחס לגרסת ענף **מו** המשכללת את המינוח התלמודי.

מצד שני, ביצענו בדיקה מקפת של לשונות אלו על מנת להתחקות אחר דרכי השימוש בהם. חיפשנו את הקרויותיהם בכל התלמוד הבבלי לפי כל עדי הנוסח המצויים במאגר עדי הנוסח על שם שאול ליברמן.[71] כדי למצוא את הלשונות לפי ההטיות השונות והשינויים האפשריים האורתוגרפיים, בדקנו את האפשרויות הבאות: [ו / ד]אי אשמע[' / י' / ינ' / ינן] בה[א/ ך], [ו / ד]אי איתמ[' / ר] בה[א/ ך].

הבדיקה העלתה שישנן 256 מופעים של הצירוף "*אי איתמ* בה*" לעומת 171 של "*אי אשמע* בה*" על הטיותיהם השונות. לא נראתה חלוקה עקבית של עדי הנוסח, אלא עתים זה גורס בכה ועתים זה בכה. מהאמור עולה שגרסני הבבלי עשו שימוש בלתי עקיב בלשונות אלו ללא שיטה סדורה, על כן לא נראה שניתן להעלות הערכה של מוקדם / מאוחר אודות ליחס בין הלשונות הללו, אלא הם בבחינת שתי מסורות מקבילות שהגרסנים והמעתיקים עשו בהם שימוש. אפשר אף שמתוך השימוש המרובה בשני הלשונות, המעתיקים העבירו ממקום למקום את הלשון שהיה שגור להם באותו רגע. זו תופעה קלאסית של אשגרה. תמיכה להערכה זו מצויה בפרקנו בנוסח קטע ג1, שבעוד בחילוף הנדון גורס "אשמעינן" כענף מו, הרי שבחילוף אחר בינו לבין גרסת יתר העדים, מתרחשת תופעה הפוכה.[72]

ו. שינויים בלשונות הצעה וחציצה

1. עז ע"ב שורה 34

מר סבר כידה מה ידה בסמוכה אף חצרה בסמוכה **ואידך** אי מה ידה בדבוקה אף חצרה בדבוקה

ענף **טש**: "ואידך".

ענף **מו**: "ור' אושעיא".

"ואידך": ילקוט שמעוני.[73]

סתם התלמוד מציע את טענת רבי אושעיא על דברי עולא שהובאו זה עתה. הענפים מתפלגים בגרסת לשון ההצעה. נראה שהמונח התלמודי "ואידך", אשר אינו מציין בפירוש במי מדובר, משקף כאן את גרסת היסוד, הבאה כאן בענף **טש.** בענף **מו** מפשטים ומבהירים הגרסנים שהמכוון במונח "ואידך" במקרה זה הוא ל-"ור' אושעיא".

---

[70] והנה מובא בשם בעל הנודע ביהודה (בש"ס מתיבתא בסוגיא א' בהערות, אך לא מצאתי את המקור) ששאל בחושו הביקורתי מדוע כתוב "ואי אשמעינן" הרי בד"כ בכהאי גוונא גורסים "ואי איתמר" כשעוסקים ב"צריכותא" בין שני פסוקים, ומתרץ על דרך החידוש. אולם בחילוף הנדון מדובר על "צריכותא" בין שתי ברייתות ואין קושי.

[71] במקרה זה לא עשינו שימוש בתוכנה המקוונת אלא בזו שבתקליטור, משום שמאפשרת חיפוש חכם המתאים לצרכינו.

[72] ראה ביאורינו לקמן, פרק שני, ו, 1.

[73] דברים, רמז תתקלו.

2. עז ע"ב שורות 29-30, שורות 39-40[74]

והיא כמי שבתוך ביתה והיא כמי שבתוך חצרה **דכיון** דחצר משתמרת לדעתה היא מתגרשת

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "דכיון".

ענף **מו** (ע"פ כי"מ): "והויא לה".

מדובר בפילוג הענפים במונח שמציע את הטעם של תשובת התלמוד. נעלה את האפשרות לשקול את הערכת גרסת ענף **מו** כראשונית בהסתמך על כמה גורמים. הלשון הארמי מתאים לבוא כתשובה לשאלת סתם התלמוד שאף היא הייתה בארמית "והא ...קתני". נוצר רושם כלשהו שניכר הלשון הארמי במידה רבה יותר בגרסת ענף **מו**. זאת משום הסגנון "והויא לה" בארמית מאשר "דכיון" בעברית, שרק אות הקישור ד' במילה זו באה בארמית. וכן בסוף המשפט באה הגרסה "דמגורשת" ולא "מתגרשת" כבענף **טש**.

נוסיף על כך שהמונח "והויא לה" הבא בגרסת ענף **מו** נדיר בבבלי ביחס ל-"דכיון". מה שיכול היה ללמד על סטנדרטיזציה המתפשטת להשוות את המונחים למוכרים יותר. הלכך היה מקום להעלות על הדעת שגרסת "והויא לה" הבאה בענף **מו** הינה הראשונית ביחס לגרסת "דכיון" הנפוצה ממנה לאורך התלמוד.

מאידך סביר שגרסת ענף **טש** משקפת את הגרסה הקמאית מכמה טעמים. ראשית על-פי ההקשר, באים להסביר את הטעם של דברי ר' אושעיא, ואם כן אמורה להיות מצוינת **הסיבה** לדין, והיא אכן מובאת במילת הקישור הסיבתית "דכיוון" הבאה בגרסת ענף **טש**. ואילו בגרסת ענף **מו** בא לשון **תוצאה** ולא סיבה מהאמור: "והויא לה". על כן נראה שטבעי יותר לשון גרסת ענף **טש**.

זאת ועוד, מצאנו את סגנון גרסת ענף **מו** לקמן (עח ע"א שורה 48) בהקשר מאד דומה, ושם לפי כל עדי הנוסח גורסים צורת "[ד]הויא לה" ולא "דכיון" שאינה שייכת לשם. הלכך אפשר שגרסת ענף **מו** נשאבת מהסגנון האמור.

ואף זאת, מצאנו שאף בסוף הפרק הקודם (עז ע"א) ענף **מו** בלבד גורס תוספת לשון הדומה לסגנון האמור- "**והוי לה** גטא מחיים". אי לכך לא מן הנמנע שגרסת ענף **מו** מושפעת מאותו סגנון לשון הבא בקירוב מקום בקטעים אחרים.

אפשרות שלישית היא לבאר שפשר הפילוג הנדון נעוץ בהוספה בשני הענפים במקביל. זאת משום שמדובר בלשון הצעת התשובה ואפשר להעלות על הדעת שהסגנון הראשוני היה מחוספס חסר הקישור ללשון הקודם ורק תוכן התשובה עצמה באה: "חצר המשתמ' לדעת' הי' דמגורש'". על-פי זה לשון ההצעה נוסף לאחר מיכן במקביל בשני הענפים. תמיכה לאפשרות זאת עשויה להתקבל מגרסת ה"ליתא" בקטע הגניזה **ג1** בדיוק בפילוג זה, אלא אם כן נאמר שמדובר בהשמטה.[75]

---

[74] להלן בסמוך מובאים עיקרי תוצאות הדיון אודות חילוף זה. עיון מפורט הכולל הפניות לאזכורים כאן, מצוי לקמן בדוגמה יד, 8.

[75] דיון על היחס לגרסת קטע **ג1** בחילוף זה נמצא לקמן בפרק שני, ג, 2.

3. עט ע"ב שורות 4-5

שכשם שדיורין חלוקין מלמטה כך דיורין חלוקין מלמעלה **הני מילי** לענין שבת

ענף **טש**: "הני מילי"

ענף **מו**: "ועד כאן לא פליגי רבנן עליה דר' אלא"

דברי רבא "שלש מדות בגיטין" וכו' מובאים בתחילת הסוגיא (עט ע"א שורה 45). לפי עורך הסוגיא רבא מציג שלוש תכונות שיש בדיני גיטין השונות מדיני שבת. התכונה השלישית מוצגת על ידי המימרא הנושאת את החילוף הנדון (עט ע"ב שורה 1): "והא דאמר רב יהודה אמר שמואל: לא יעמוד אדם בגג זה ויקלוט מי גשמים מגגו של חבירו, שכשם שדיורין חלוקין מלמטה כך דיורין חלוקין מלמעלה, **הני מילי** לענין שבת, אבל לענין גט" וכו'. דברי שמואל שאין לאדם לעמוד בגג ולקלוט מי גשמים מהגג של חברו מתייחסים להלכות שבת. בעל הגמרא מסביר שחלות הגט תלויה בהקפדה על השימוש במקום ולא בבעלות עליו. על כן למרות שבהלכות שבת אין לקלוט גשמים מהגג של חברו, בהלכות גיטין ניתן לתת גט בגג חברו. הסבר הגמרא מבואר לפי גרסת ענף **טש**. אולם לפי גרסת ענף **מו** מובא שהמחלוקת בין רבנן לרבי היא רק לעניין שבת ולא לעניין גיטין. המחלוקת הזאת אינה קשורה כלל לדברי שמואל ולא הוזכר עניינה בדבריו. היא עוסקת בעניין אחר לגמרי- האם "קלוטה כמי שהונחה". היא אכן הובאה לעיל בתכונה הראשונה שרבא הזכיר (עט ע"א שורה 45): "אמר רבא: שלש מדות בגיטין; הא דאמר רבי: קלוטה כמי שהונחה, ופליגי רבנן עליה, **הני מילי** לענין שבת, אבל הכא משום אינטורי הוא, והא מינטר". וכן הובאה לפני כן פעמיים בסוגיא אחרת העוסקת בהסבר לשון המשנה "הוא מלמעלה והיא מלמטה וזרקו לה" (עט ע"א שורה 10): "א"ל ר' אבא לעולא: כמאן? כרבי, דאמר: קלוטה כמי שהונחה דמיא! א"ל: אפילו תימא רבנן, **עד כאן לא פליגי רבנן עליה דרבי - אלא** לענין שבת, אבל הכא משום אינטורי הוא, והא קא מינטר". וכן בסמוך לה (שורה 16) "א"ל רבי זירא לר' אסי: כמאן? כרבי, דאמר: קלוטה כמי שהונחה דמיא! א"ל: אפילו תימא רבנן, **עד כאן לא פליגי רבנן עליה דרבי** - אלא לענין שבת" וכו'. בקטעים הנ"ל אכן דנים במחלוקת הזאת בין רבי לרבנן אבל בקטע הנדון בו מופיעה המחלוקת בענף **מו** אין עסוקים בה כלל.

לאור זאת סביר שהועבר אזכור מחלוקת רבי ורבנן לכאן מהלשונות הנ"ל הנשנים כמה פעמים בקרוב מקום לפני החילוף הנדון. נראה שמדובר באשגרה הנובעת מהדמיון הרב שבין צורת שלושת הלשונות שהזכירו את המחלוקת עד כה, וכן בהקשר בו נתונים הדומה להקשר של החילוף הנדון. רוצה לומר, הדמיון במבנה הקטעים מתבטא בכך שבכל הלשונות שהזכירו את המחלוקת בין רבי לרבנן, וכן בלשונות שלושת המדות בגיטין האמורים, ראשית הובא דין כגון "קלוטה כמי שהונחה דמיא" ובמקרה הנדון הובא דינו של שמואל "לא יעמוד אדם" וכו'. בסמוך לאחריהם באה ההבחנה בין הלכות שבת לבין דיני גיטין. לשון הצעת ההבחנה באה בסגנונות הבאים: "הני מילי" או "עד כאן לא פליגי". סביר שבענף **מו** החליפו את ההבחנה הבאה בלשון "הני מילי" בזו האחרת "ועד כאן לא פליגי רבנן עליה דר' אלא" על-פי לשון המקומות האמורים, אולם כאמור אין ללשון זה מקום בהקשר הנדון של דברי שמואל.

לאור האמור נמצאנו למדים מהדוגמה שלפנינו, שהחזרה על לשון מסוים מספר פעמים, והדמיון הרב בסגנון לשונות ההצעה, מהווים גורם סביר ליצירת אשגרות של לשונות הצעה בין ההיגדים התלמודיים הנמצאים בקרוב מקום.

ז. שינויים במינוח ובלשון

1. עח ע"א שורה 31

לא צריכא דערק לה חרציה **ושלפתיה**

ענף **טש**: "ושלפתיה".

ענף **מו**: "ושקלתיה".

"ושקלתיה" - כתאב אלטלאק,[76] *ערוך.*[77]

(ליתא) - רבינו חננאל.[78]

בעל הגמרא שאל על לשון המשנה "או שמצאתו מאחוריו" שלא מתקיים בכך דין נתינת הבעל. על כך מובאת התשובה: "לא צריכא דערק לה חרציה...". רוצה לומר[79] שהבעל עיקם את מותניו, מקום שהגט תחוב, ואחר זאת האישה נטלה את הגט משם. תנועה זו של הבעל מקיימת את דין הנתינה שחויב בה הבעל. במקום זה מתפצלות הגרסאות. לפי ענפי **טש** - **מו** בסוף התשובה מוסיף התלמוד ומתאר את לקיחת הגט על ידי האישה כך: ענף **טש-** "ושלפתיה"; ענף **מו-** "ושקלתיה".

דמיון גרפי רב יש בין הגרסאות. בבסיס המילה מרבית האותיות משותפות: "**וש-ל-תיה**". רק אות אחת בתוך המילה מתחלפת ביניהם, דהיינו לפי ענף **טש** באה אות פ' לאחר אות ל', ולפי ענף **מו** באה האות ק' לפני האות ל'. אף הצליל של שתי תיבות אלו דומה. הלכך היה מקום להעלות על הדעת שהחילוף יכול לנבוע מעשייה בלתי מודעת אולי בלימוד על-פה של הגרסנים או שמא מפעילות המעתיקים בכתב.

אמנם שתי התיבות שונות הן במשמעותן, שוני העשוי ללמדנו מה היא הגרסה הראשונית. בגרסת ענף **טש** "שלפתיה" מודגשת פעילות האישה השולפת את הגט מהבעל. בגרסת ענף **מו** "שקלתיה" מעשה האישה מצטמצם רק לנטילת הגט ממקומו, פעולה המתאימה ביותר להקשר בו הבעל הוא זה שמקרב את מקום הגט לעברה ומאפשר לה לקיחה נוחה. היות ובעל הגמרא רוצה להדגיש בתירוץ זה את התרחשות הנתינה מצד הבעל, גרסת "ושקלתיה" המפחיתה את אקטיביות האישה, נראית מבהירה יותר טוב יותר את כוונת בעל הגמרא בתירוצו.

---

[76] אברמסון, כתאב אלטלאק, עמ' 147.

[77] ערוך השלם, ו, עמ' 179, ערך "עויק", וכן בדפוס ונציא רצ"א, עמ' קסד. וראה עוד על גרסאות אלו שבערוך השלם, באוצר הגאונים, י, עמ' 50 הערה ב.

[78] מובא באוצר הגאונים, י, עמ' 50.

[79] על פי הערוך המובא בהמשך, שם נדון בפרוטרוט אודות פירוש קטע זה.

לאור האמור יש לבחון איזו היא הגרסה הקדומה בהתחשב אף בהקשר הרחב שמדובר בתירוץ השני בסוגיא. אם נניח שהגרסה הראשונית הייתה דווקא "ושלפתיה" כבענף **טש**, הרי שתירוץ זה משתמש באותו המינוח שבגרסת התירוץ הראשון: "אימא שלפתו" (שורה 30) הבאה לפי כל ענפי הנוסח. לפי גרסה זו יש להסביר שההבדל בין התירוצים בא לידי ביטוי בהוספת פעילות הבעל בתירוץ השני המהווה את נתינת הגט. אולם פעילות האישה לא משתנית ביחס לתירוץ הקודם. לאור זאת יוסבר שהשינוי לגרסת "ושקלתיה" אשר בענף **מו**, נועד לחדד ולהבהיר עוד את ההבדל בין התירוצים בהמעטת פעילות האישה, שרק נוטלת פסיבית ולא שולפת אקטיבית את הגט מהבעל. זאת ועוד, גרסת "ושקלתיה" מפרשת טוב יותר את התירוץ השני עצמו שעיקר כוונתו היא להדגיש את פעילות הבעל המקיימת את הוראת "ונתן בידה" על חשבון פעילות האישה.

מאידך גיסא אם נניח שדווקא הגרסה "ושקלתיה" באה בתחילה, מובן מאד מדוע מינוח זה נבחר, שהרי הוא מתאים הרבה יותר להשתבץ בתירוץ זה, הן עקב הקשרו המיידי עם פעילות הבעל המפחיתה את פעילות האישה, והן עקב הבהרתו את הבדל בין התירוצים וכפי שהוסבר לעיל. גרסת "ושלפתיה" פחות מוצלחת עניינית. ניתן להציע את סיבת שילובה בכאן, או על ידי אשגרה או על ידי תיקון מדעת, מפאת הישנותה מספר פעמים בסוגיא. גרסה זו לפי שורש של"פ באה הן בתירוץ הקודם, והן בנוסח ענף **טש** המוסיף בשאלה השנייה: "**שלפתו** מאחוריו נמי הא בעינא ונתן בידה" (ע"פ כי"ט). כמו כן היא באה גם כן בברייתא הסמוכה,[80] שהובאה כסיוע לתירוצי התלמוד (שורות 31-34), וכן בתוספתא בא הלשון "ששלפתו מאחוריו".[81] עובדות אלה עשויות לחזק את ההצעה שדווקא ענף **טש** השווה את לשון "שלפתו" בארבע היקרויותיו הסמוכות.

---

[80] סיוע הברייתא שמדובר ב"ששלפתו" מכוון בעיקר לתירוץ הראשון "אימא ששלפתו" ואינו סותר את הגרסה "ושקלתיה" שבתירוץ השני.

[81] גיטין, פ"ו ה"א, עמ' 269. דומה, שתהליך הגרסה בסוגיא, החל מהספרות התנאית הוא כך: בתחילה הגרסה הייתה "שמצאתו מאח[ו]ריו" (משנתנו בבלי, גיטין פ"ח מ"ב). גרסה זו משתקפת במקורות נוספים (תוספתא גיטין, פ"ו ה"א, עמ' 269, לפי כ"י וינה; ספרי, דברים, רסט, עמ' 290). הברייתא בסוגייתנו, משקפת את נוסח התוספתא עם שינויי לשון וסגנון, ודומה ששינתה ל-"ששלפתו מאחוריו" בעקבות שאלת התלמוד כאן על המשנה: "הוה ליה טלי גיטך מעל גבי קרקע", שנשאלה כנראה גם כמה דורות קודם על התוספתא. התירוץ הבא בסוגייתנו: "אימא ששלפתו" אודות השאלה על המשנה, מועמד להחליף גם גרסתה, (ראה אפשטיין, מבוא, עמ' 9, בנוגע להגהות על המשנה) ולא רק להבהירה ולפרשה. בדרך דומה משקפת גרסת הברייתא "ששלפתו מאחוריו" מעין הגהה על נוסח התוספתא "שמצאתו מאחריו", וכבר מופיע לפנינו כחלק מגרסת הברייתא עצמה!

מאוחר יותר באה שאלת התלמוד על נוסח המשנה "שמצאתו מאחוריו", ותירוצה "אימא ששלפתו [מאחוריו]" (התוספת [מאחריו] היא רק על-פי ענף **טש**). חיזוק לתירוץ מובא מהברייתא שכך יש להגיה במשנה (חרף העובדה שכנראה הברייתא עצמה הוגהה בעבר על-פי אותה שאלה וכדלעיל).

בתוספתא עמ' 269 ע"פ כ"י ערפורט וליקוטין (ולא כפי כ"י וינה והנדפס) הגרסה היא "מצאתו מאחריה". גרסה זו נראית עיבוד בעקבות אותו הקושי המועלה בסוגייתנו אודות גרסת "מצאתו מאחוריו" שבמשנה ("טלי גיטך" וכו'), ורק הפתרון שונה- במקום "שלפתו מאחוריו", בא "מצאתו מאחוריה". כך גם הגר"א תיקן מדעתו. והחסדי דוד הגיה בתוספתא מאותה סיבה "ושלפתו". מתאים עיבוד זה לכ"י ערפורט אשר ליברמן וחוקרים הרבו לתאר את עיבודיו על-פי הבבלי (אולם השווה שרמר, נוסח התוספתא, עמ' 43, "ניתן איפוא לראות, שקיים חוסר בהירות [או חוסר אחידות] כלשהו בתפיסתו של ליברמן

תמיכה לקדימות גרסת "ושקלתיה" מצויה בגרסת כתאב אלטלאק. זה לשונו: "דעאיין ליה חציה **ושקלתיה** ופירשו...שעקם עצמו לאחריו עד שנעשו מתניו[82] בבית קיבול **ונטלה** גיטה מאותו מקום דהות ליה כנותן בידיה". אם כן הגאון גורס "ושקלתיה" ואף מסביר לנו שפירוש הגרסה הוא "ונטלה". לפירושו, הבעל עשה את עיקר הפעילות הגופנית ובזה מקיים "ונתן בידה" והותיר לאישה רק את נטילת הגט מהמקום המוכן ומזומן לה.

סיוע נוסף להיותה גרסת "ושקלתיה" הקדומה, ניתן להבחין דרך גרסת הערוך. הערוך גורס "דעויק ליה בחרציה **ושקלתיה**", ועל כך הוא מפרש "פי' שעקם מתניו ומצלה ליתן לה הגט והיא **שולפתו** ממתניו". השתמש ב"שולפתו" כדי להסביר ולהבהיר את הפועל "שקלתיה". על כן נראה שהיות וגרס "ושקלתיה" ועשה שימוש במילה "שולפתו" כדי לפרש, שמא כך פעלו לפניו גם הגרסנים או המעתיקים עד שנקלטה גרסת "ושלפתיה" במקום רעותה. לאור זאת גרסת ענף **מו** נראית הקדומה.

אפשרות שלישית להסביר את חילוף הגרסאות בכאן היא ההצעה שבמקור עמדה גרסת "ליתא", ועליה נוספו במקביל גרסאות שני ענפי הנוסח **טש - מו**, שהרי תוספת זאת אינה נצרכת לתשובת התלמוד ונראית הוספה מאוחרת המתארת את מעשה האישה. בנוסף הערכה זו נתמכת על ידי גרסת "ליתא" הבאה בקטע **ג1**. על אפשרות זו נרחיב לקמן.[83]

2. פ ע"ב שורות 36-37, 40[84]

אמר רב יהודה אמר שמואל כל זמן **שיושבין ועסוקין באותו ענין** זהו לאלתר עמדו זהו לאחר זמן

ענף **טש**: "שיושבין".

ענף **מו**: "שעסוקין באותו ענין".

מספר גורמים מצביעים על כך שגרסת "עסוקין באותו עניין" נראית פרי עיבוד של ענף **מו**, ואילו גרסת ענף **טש** "שיושבין" מתגלה כגרסה הפשוטה והקמאית. ראשית נראה שגרסת ענף **מו** שובצה במקום גרסת ענף **טש** בהיותה מבארת את טעמה שלא מובן בפשטות בגרסת ענף **טש**. זאת ועוד, אפשר שגרסת ענף **מו** נוצרה בהשפעת לשון התוספתא בפרקנו. ואף זאת, לא מן הנמנע שמדובר באשגרה מלשון הסוגיא בקידושין (ו ע"א) שהועבר לכאן.

באשר למושג 'שתי מסורות'" וכו'). ברם דווקא בנוגע לגרסה זו אשר בכ"י ערפורט, מוצא לנכון ליברמן (שם עמ' 269 בפירושו הקצר, וראה בתוספתא כפשוטה שם, עמ' 889), לבכרה על פני רעותה מכ"י וינה (הובאה בתחילית ההערה). וכן אלבק, בהשלמות לפירושו על המשנה, גיטין, פרק שמיני, עמ' 405, סבור כאמור שגרסת כ"י ערפורט היא הגרסה הנקייה ובבבלי התקבלה גרסה אחרת "מאחוריו" אך היא לא דוגמה יפה. ביחס לדברי ליברמן כבר תמה פרידמן (תוספתא עתיקתא, עמ' 84, הערה 300) והציג גם הוא שבפשט התוספתא אפשר לקיים את גרסת כ"י וינה והנדפס וכדברי ליברמן עצמו שם על הירושלמי (עיין שם).

[82] סוקולוף, בבלית, עמ' 484, תירגם "חרציה"- "loins" -ירכיו.

[83] פרק שני, ג, 1.

[84] להלן בסמוך מובאים עיקרי תוצאות הדיון אודות חילוף זה. עיון מפורט הכולל הפניות לאזכורים כאן, מצוי לקמן בדוגמה יד, 1.

3. עז ע"ב שורה 41

ההוא גברא דזרק לה גיטא לדביתהו הוה קיימא בחצר **אזל** גיטא נפל בפיסלא

ענף **טש**: "אזל".

ענף **מו**: "איגנדר".

עורך הסוגיא מתאר עובדה, בה הבעל זרק את הגט אשר התגלגל ונפל בקרש. מצד אחד ניתן להעלות על הדעת שבהיות הביטוי "איגנדר" פחות נפוץ - תרגומו להתגלגל במורד[85] - לאמור קריאתו היא lectio difficilior, על כן שינו ל-"אזל"[86] להקל על המעיין. מאידך היות והביטוי "אזל" [=הלך] הוא פשטני וכוללני, אפשר שהמירוהו ללשון- "איגנדר" שהוא יותר מדויק וציורי.

אין נראה להעריך שגרסת ענף **מו** "איגנדר" משקפת התפתחות בתהליך ההעברה בתוך הענף האשכנזי **מו**, אלא גרסה קד

ומה יותר לפנינו, בה ההבדל היסודי בין התיבות לא נותן מקום להעלות על הדעת שמדובר בחילופי מעתיקים. זאת ועוד, גרסת ענף **מו** "איגנדר" מתועדת אף במקורות מזרחיים כגון בכי"פ הספרדי, בר"ן, ובספר הערוך לר' נתן מרומי האיטלקי מהמאה ה-12. הפילוג הנדון חדר אף לבעל הערוך שהרי בערך "גנדר" באה הגרסה "איגנדר"[87] ואילו בערך "פסל$_2$" מופיעה הגרסה "אזל".[88]

4. עח ע"ב שורה 15

אלא לאו ה"ק **כל שקרוב** לה מלו

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "כל שהוא קרוב".

ענף **מו**: "אע"פ שקרוב".

ראה בחילוף הבא.

5. עח ע"ב שורה 16[89]

ואילו בא כלב ונטלו

ענף **טש**: "ואילו".

ענף **מו**: ליתא.

---

[85] סוקולוף, בבלית, עמ' 294.

[86] יש לציין שקטע הגניזה **ג1** גורס "אזא", גרסה המשקפת כתיב מזמן הגאונים, (ראה אפשטיין, דקדוק, עמ' 58, יא, 'נחי פ"א: אזל בלמ"ד, אזא בלי למ"ד') אולם מבחינת הנוסח יש בה אותה משמעות כשל ענף **טש**: "אזל".

[87] ערוך השלם, ב, עמ' 318.

[88] ערוך השלם, ו, עמ' 379.

[89] להלן בסמוך מובאים עיקרי תוצאות הדיון אודות חילוף זה. עיון מפורט הכולל הפניות לאזכורים כאן, מצוי לקמן בדוגמה יד, 3.

על פניו מדובר בהוספה בענף **טש** ואם כך מקום הצגת החילוף אמור להיות במדור הוספות. אולם אותה הסיבה היא הגורמת להיווצרות שני החילופים, על כן ניתן להעריכם כחילוף אחד. לאור זאת נציגם יחד במדור זה באשר החילוף הקודם "כל שהוא קרוב" / "אע"פ שקרוב", ודאי שייך לחילוף בגירסת היסוד.

נוסח ענף **טש** נושא את הגרסה "הכי קאמ' **כל שהוא** קרוב לה מלו **ואילו** בא כלב ונטלו הוא" (ע"פ כי"ט), ואילו נוסח ענף **מו**: "הכי קא' **אע"פ ש**קרוב לה מלו ובא כלב ונטלו" (ע"פ כי"ו). ניתן להבדיל בין הגרסאות בכוונת הלשון, אם ביאת הכלב מתוארת כאפשרות תיאורטית או כמציאות ממשית, אך אין זה משנה את המסקנה ההלכתית.

נראה להסביר את פשר השינויים, בכך שגרסת ענף **טש** משקפת את הנוסח המקורי. היא מתאימה לסגנון התלמוד הבבלי בכך שלאחר הלשון "הכי קאמר" לא בא התיקון בתוך לשון הברייתא עד שמגיעים לתיבה הנדרשת: "ואילו...". זאת ועוד, השינוי בגרסת ענף **מו** מובן אם נעשה כתיקון על-פי המקורות הארץ ישראליים המונחים בפניהם, המשתקפים לפנינו בלשון התוספתא והירושלמי הדומים מאד.

6. פ ע"א שורה 11

ואי אשמעי' מלכות מדי ומלכות יון משום **דמלכותא הוו** אבל בנין הבית מאי דהוה הוה

ענף **טש**: "דמלכותא הוו".

ענף **מו**: "דאיכא שם מלכות בעולם".

בהקשר הרחב, המשנה (בבלי גיטין עט ע"ב) העמידה שאין לכתוב את הזמן של הגט לפי מלכות שאינה הוגנת, או מלכות מדי ויוון, או בנין הבית וכו'. התלמוד מסביר שהסיבה לכך נעוצה בשלום המלכות הנוכחית. רש"י (גיטין פ ע"א, ד"ה "משום שלום מלכות") פירש זאת כך: "שיהא לנו שלום עמהם שיאמרו חשובים אנו בעיניהם שכותבים שטרותיהם בשמינו". הווי אומר שיש לכתוב לשם המלכות שנמצאים בה ולא לשם מלכות אחרת שלא תתקנא בה.

והנה התלמוד דן מדוע נצרך כל הפירוט במשנה ולא היה מספיק להעמיד פרט אחד וללמוד ממנו את השאר. לשם כך מובאת "צריכותא" כדלקמן. אם היה שנוי במשנה "מלכות שאינה הוגנת" בלבד, היינו חושבים שאסור לכתוב לשמה כי המלכות מולכת בפועל, אולם מלכות מדי ויוון כבר לא קיימות והיינו חושבים שמותר לכתוב לשמן, על כן שנו אותם במשנה ללמדנו שאף על פי כן אסור. וממשיך התלמוד להסביר שאם היה שנוי "מלכות מדי ויוון", היינו חושבים שאסור לכתוב לשמן מפני סיבה מסוימת. בלשון הסיבה מצוי פילוג הענפים. לפי ענף **טש** "משום דמלכותא הוו", לאמור שהם היו מלכות בשונה מבנין בית המקדש שאצלו מה שהיה היה. גרסה זאת קריאתה קשה, שהרי בתשובה הקודמת התלמוד השיב אודות מלכות מדי ויוון מה שעכשיו אומר על בנין הבית "מה דהוה הוה". דהיינו שמלכויות אלה היו בעבר ולא עכשיו על כן היינו חושבים שמותר לכתוב לשמן. אם כך כיצד התשובה "דמלכותא הוו" מסבירה שהיום יש מלכות, הרי קודם אמרו שמלכותם כבר עברה מן העולם כמו בית המקדש.

אלא כנראה הכוונה היא ששם מלכות יש להם למלכות מדי ויוון אף היום למרות שהמלכות האמתית כבר איננה. כלומר המלכות הנוכחית עשויה להקפיד משום שעדיין שם מלכותם נפוץ בעולם, משאין כן

בנין בית המקדש שהיה בעבר ובעיני המלכות הנוכחית אין לזה זכר ומשמעות. והנה בדיוק הסבר זה מובא בגרסת ענף **מו**: "דאיכא שם מלכות בעולם". רוצה לומר שאמנם אין את מלכות מדי ויוון בפועל היום, אולם שמם עדיין רלוונטי בעולם. לאור כל זאת סביר להעלות שגרסני ענף **מו** החליפו את הגרסה הראשונית המשתקפת בגרסת ענף **טש**, עקב קריאתה הקשה. אי לכך בחרו להמירה בגרסה מבוארת ומורחבת המפרשת את תשובת התלמוד בדרך המשביעה את הדעת. במילים אחרות נראה שבעוד שענף **טש** שמרני, הרי שענף **מו** מעבד את הלשון.

מאידך גיסא אין לשלול לחלוטין שענף **טש** הוא המאוחר ומקצר את הלשון הבא בענף **מו**, על ידי שמעמידו על העיקר: "דמלכותא". הווי אומר איזכור "מלכות" בגט עשוי לגרום להקפדת המלכות עלינו, בכך שמזכירים מלכות אחרת אף אם אבדה מן העולם. לחלופין, בכתיבת "בנין הבית" אין הזכרת מלכות אחרת במפורש, על כן היינו חושבים שלא יתקנאו ויהיה מותר. בנוסף אין לשלול שבשתי מסורות מקבילות עסקינו המשתקפות בשני הענפים שלפנינו.

7. עז ע"ב שורה 16

אמר להו זילו אמרו ליה ליקניה ניהלה לההוא דוכתא **דיתיב** ביה גיטא ותיזל איהי

ענף **טש**: "דיתיב".

ענף **מו**: "דאית".

בקטע זה רבא אומר לשואלים שילכו ויאמרו לשכיב מרע שיקנה לאישה את המקום בו **נמצא** הגט. הענפים חלוקים בגרסה זו. נראה שגרסת ענף **טש** מבהירה יותר בהסבירה שהגט לא רק **ישנו** באופן כללי- "דאית" כגרסת ענף **מו**, אלא הוא **מצוי** שם- "דיתיב" עם הדגשה על מקום מסוים.

נציג את פירוט העדים:

דאית	בי'	גיט'	**מ**
דאית	ביה	גיטא	**ו** -*ף1*
(ליתא)			**ג1**
[דיתיב	בה	גיטא]	**ב** -*ף3, ף4 ובדפוסים.*
דיתיב	ביה	גיט'	**ש**
דיתיב	ביה	גיטא	**ט פ**
דמתנה	*ביה*	*גיטא*	*ה"ג*[90]
דמנה	*ביה*	*גיטא*	*ר"ש*,[91] *רא"ש*[92]
דאית	*בה*	*גיטא*	*מרדכי*[93]

[90] סימן לט, עמ' תה.

[91] מעשר שני פ"ה ה"ט.

[92] שם.

[93] גיטין, פרק "הזורק", תלג.

גרסה אחרת מתועדת בבעל הלכות גדולות המסגנן ביטוי מבהיר עוד יותר, לפיו הגט מונח - "דמתנח" שם ולא רק נמצא. זהו שכלול סגנוני הבא בלשון אחד הגאונים. אולם יש להסתייג באשר לאפשרות שאין מדובר בגרסה אלא בפרפרזה של בעל הלכות גדולות הבאה להבהיר.

בדומה לכך בר"ש והרא"ש באה הגרסה "דמנח". מתוך הקשר הציטוט, נראה שהראשונים הנ"ל מצטטים מן הבבלי על כן מדובר בגרסה, אולם תמיד קיימת תמיד האפשרות אף כאן שמדובר בפרפרזה מבהירה. גרסת המרדכי- "דאית בה" משקפת את מסורת ענף **מו** של כתבי-יד אשכנזיים, אזור פעילותו.

לא נעלמת האפשרות שלא מפני שיקול הבהרת המכוון אלא משום דמיונן בצליל ובכתיב: "דיתיב / דאית", או עקב טעות שמיעה באותיות נחות - המועדות יותר להמרה - הוחלפו תיבות אלו זו בזו. אולם יש כאן חלוקה ברורה של ענפי המסירה **טש - מו** על-פי נציגיהם המובהקים.[94]

ראוי לציון שהפילוג לענפים בא לידי ביטוי לא רק בעדי הנוסח התלמודיים אלא גם באלה של הרי"ף בכך שכתבי-היד ף3 ו-ף4 גורסים "דיתיב בה גיטא" ואילו כתב-היד ף1 גורס "דאית ביה גיטא". מכאן שאין נוסח הרי"ף משקף את ענף **טש** בלבד אלא אף את ענף **מו** חרף היותו מורכב מכתבי-יד אשכנזיים. הווי אומר שאין הפילוג לענף **מו** נעשה באירופה אלא הוא קדום מהרי"ף.

פילוג דומה מצא פרידמן בבבא מציעא:[95] "ובלא דעתיה **אותביה** ההוא גברא", ענף **גה** שם גורס "אתביה" לעומת ענף **פמ** שגורס "אנח" וכן הוא בבעל הלכות גדולות! פרידמן מסביר שם שלשון "אותביה" פחות מבורר כי ניתן לפרשו כ-"הושיבה" או "הניחה", על כן ענף **פמ** נקטו גרסה מבוארת המכריעה את המשמעות של הביטוי. אשר לבעל הלכות גדולות, גרסתו משתמשת באותו שם פועל הן בבבא מציעא- "אנח", והן אצלנו- "דמתנח", שתיהן גרסאות מבהירות ומבוררות לעומת הגרסה הבסיסית עליה פעלו. שמא נלמד מכך שגרסאות בעל הלכות גדולות במקומות שונים בבבלי משקפות נוסח פעיל-מבהיר.[96]

ראוי לציין את גרסת "ליתא" הבאה בחילוף זה בקטע הגניזה **ג1**, העשויה לשקף השמטת סופר או לחלופין- גרסה קדומה טרם נוסף לשון הפירוש הבא בשאר העדים. דיון על כך ייוחד לקמן.[97]

8. עח ע"א שורה 30

אימא ששלפתו מאחוריו שלפתו נמי הא **בעינא** ונתן בידה וליכא

ענף **טש**: "בעינא".

ענף **מו**: "בענן".

מבדיקת ההיקרויות של ביטוי זה בכל התלמוד הבבלי בכל עדי הנוסח,[98] עולה שגרסת "והא - בעינא / בענא" מופיעה רק 54 פעמים לעומת גרסת "והא - בעינן / בענן" הבאה 120 פעמים. כמו כן רוב גדול

[94] והשווה בעניין זה לחילוף ז, 20, "הספיק / אספיק".

[95] הנוסח, עמ' 254.

[96] וראה כעין זה אודות גרסתו "ותיעול", בדוגמה י, 4.

[97] פרק שני, ג, 4.

[98] אשר מופיעים במאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן.

של היקרויות הגרסה "והא - בעינן / בענן" באות בעדי הנוסח המזוהים עם אלה של ענף **מו** בפרקנו כמו בחילוף הנדון. באותה הדרך הגרסה "והא - בעינא / בענא" מזדהה כמעט תמיד עם עדי הנוסח המזוהים עם אלה של ענף **טש**. אמור מעתה, אפשר שהחילוף הנדון הוא רק קצה הקרחון של תופעה רחבת היקף בתלמוד הבבלי בה גרסת ענף **טש** "והא בעינא" נדירה ביחס לגרסת ענף **מו** "והא בעינן" השכיחה. אפשר שהעולה מעובדות אלה הוא שהננו עדים לתהליך שינוי הדרגתי של הביטוי "והא בעינא" בלשון יחיד לביטוי "והא בעינן" בלשון רבים המגביר את התודעה שהשאלה באה בבית המדרש על ידי לומדים רבים.

9. עח ע"ב שורה 32

אמר רב חסדא גט בידה ומשיחה בידו **אם** יכול לנתקו ולהביאו אצלו אינה מגורשת

ענף **טש**: "אם".

ענף **מו**: "כל שאילו".

הביטוי "כל שאילו" נפוץ במימרות וברייתות, ומופיע 169 פעמים בעדי הנוסח של התלמוד הבבלי.[99] לפנינו במימרת רב חסדא אפשר שענף **טש**, הופך לחד וקצר את הביטוי "כל שאילו" ל-"אם", ואילו בענף **מו** שומרים בדייקנות על הגרסה המלאה של המימרא. האפשרות ההפוכה היא שענף **מו** ביקש לפשט את הלשון הקצר "אם", להרחיבו ולהשוותו ללשונות מימרות התלמוד "כל שאילו". זאת ועוד, פירוש תיבת "אם" פשוט, מדובר בתנאי ברור. ואילו הביטוי "כל שאילו" נראה כמחליף את תיבת "אם" בהיותו מופשט יותר. רוצה לומר, אינו דורש את התנאי המעשי של "לנתקו ולהביאו אצלו", אלא מספיק **החישוב** שאילו היה רוצה "לנתקו ולהביאו אצלו" היה יכול לעשות זאת, בתור קנה מידה מספק כדי שלא תהיה מגורשת. לפי אפשרות זו גרסני ענף **מו** המירו את המינוח במימרא למינוח מופשט ומשוכלל יותר.

10. עח ע"א שורה 48

דהויא ליה חצר המשתמרת שלא לדעתה

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "דהוי".

ענף **מו**: "הויא לה".

מצאנו בפרקנו שענף **טש** נוטה לקשר חוליות על ידי "ד"-X. למשל (נציג החילופים לפי סדר- ענף **טש** / ענף **מו**): פא ע"א שורה 15: "דכיון דמשני הוא (ע"פ כי"ט) / כיון דמשני הוא (ע"פ כי"מ)", פא ע"ב: "דכיון דאין לבו גס בה / כיון דאין לבו גס בה" (ע"פ כי"ו), עז ע"ב שורה 29: "דכיון דחצר משתמרת / והויא לה חצר המשתמרת" כעין החילוף הנדון.

[99] על-פי מאגר עדי הנוסח הנ"ל.

11. עז ע"ב שורה 7

אמר ליה רבינא לרב אשי רבא יד דאשה **קא קשיא** ליה

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "קשיא".

ענף **מו** (ע"פ כי"מ): "מיקני'".

אמנם בחילוף הנדון גרסת כי"מ היא יחידאית, ואפשר שמדובר בחילוף מאוחר. אולם נעיין באופיו של החילוף ונבדוק אם שייך להעלות שבפילוג לענפים עסקינן ואם כן גרסת כי"מ משקפת שריד יחיד לענף **מו**.

הדיון בסוגיא נסב אודות טעם ההלכה שחצרה של האישה מזכה לה את גט, חרף היות החצר קנויה לבעל. רבא אמר שידה של האישה קנויה לבעל וכן חצרה. וכפי שמועיל קניין הגט לידה משום "גיטה וידה באים כאחד", מאותה סיבה יועיל קניין הגט לחצירה. בעל הסוגיא שואל רטורית האם הוקשה לרבא האפשרות שהאישה תקנה את הגט באמצעות ידה, הלא ברור שאין יד האישה קנויה לבעל ואין כל קושי שתזכה בגט בידה. אח"כ מתורץ שאכן רבא לא דיבר אודות יד האישה אלא בנוגע ליד העבד, שהרי יד עבד נחשבת כיד רבו, וכיצד יזכה בשחרורו. סגנון הביטוי "קשיא ליה" מחוספס ואינו ברור כל צרכו בהקשר הנתון. יותר ברור היה לנסח "מי קניא ליה" והשאלה הרטורית הייתה לפי זה, האם רבא סובר שהיד עצמה של האישה קנויה לגמרי לבעל כפי שהוא אומר? ומיד הסוגיא משיבה שאכן דברי רבא הובאו לא נכון באשר המכוון היה אודות יד העבד. נראה שגרסת כי"מ אכן **משפרת** כך את הקריאה הקשה, כדי **להבהיר** את משמעות השאלה **וליצור חדות בכוונתה**, רק שנצמדו המילים בכתיבה ונוצר "מיקני'" תמורת "מי קניא". ייתכן שהוא גם שאב את המינוח מקירוב מקום, שהרי הביטוי "מי לא קני" בא בשורות 5-4, והביטוי "מי קני" בא בשורה 8, אמנם בהקשרים מעט שונים. לא מן הנמנע אפוא, שהסיבה לשינוי הגרסה היא **אשגרה** מהמקומות הנ"ל.

סביר אפוא שהגרסה המקורית הייתה "קשיא". בשורה 9 בתשובה לשאלה זו של התלמוד, באה הגרסה על-פי כל עדי הנוסח: "רבא יד העבד **קא קשיא** ליה". מתשובה זו ניתן ללמוד שהשאלה בהתאמה אליה הייתה: "רבא יד דאשה **קא קשיא** ליה". גרסה זו מתועדת הן בכי"ט - השומר על גרסאות מקוריות לאורך פרקנו - והן בקטע הגניזה **ג1**. שמא הקושי בגרסה "קשיא" בהקשרינו, הסב את שינויי הגרסה הרבים. מגיה כי"ט כבר מחק ושינה ל-"מי קניא" בדומה לכי"מ, ושמא קלט את גרסתו. כי"פ ודפוס שונצינו הוסיפו "קא" להגברת מתח השאלה. שינוי אחר משתקף כבר בכי"ו - בדרך כלל נציגו האחר של ענף **מו** - שהוסיף "מאי" שהוא פחות מוצלח בהבנה וכי"מ עשה את המהפך השלם. ניתן לשרטט את תהליך הטיפול בגרסה כך:

עדי נוסח	**ג1, ט**	**פ, ש**	**ו**	**מ**	מגיה **ט**
גרסאות	קשיא	קא קשי'	מאי קש[י]א	מיקני'	מי קניא

ההצעה הפוכה ש"מיקני'" היא הגרסה המקורית צריכה להסביר מדוע יחליפו גרסה המבהירה היטב את השאלה בגרסה כללית "קשיא" מחוספסת, לא מסבירה מהו הקושי. הוראת המילה "ליה" שונה לפי כל גרסה. בעוד ש-"מיקני' ליה" מתייחס לבעל, "קשיא ליה" מתייחס לרבא. בעוד ברורה השאלה "האם יד האשה קנויה לבעל?", פחות ברורה השאלה "האם יד האשה קשה לרבא?". אולם ההסבר לפי גרסת ענף

טש עשוי להיות שבעל הגמרא שואל, האם **היה קשה לרבא** כיצד קונה גט ידה של האשה? מה קושי בכך, "נהי דקני ליה למעשה ידיה ידה גופה מי קני ליה". נוסף לכך, המגיה של כי"ט מראה לנו מה היה לפניו ולאיזו גרסה הגיה, וזה עצמו ראיה על גרסת ענף **טש** הקדומה וקריאתה הקשה המוחלפת בגרסת כי"מ.

לאור האמור אודות אופי החילוף הנדון, אפשר שבפילוג ענפים עסקינן בו מתגלה ענף **מו** על ידי נציגו כי"מ, כמפתח ומשכלל את הסגנון ליעשותו מובהר, או כמעביר ביטויים מקירוב מקום, או כיוצר האחדה לשונית פנים סוגייתית. אולם אפשר אף שמדובר בפעילות מעתיקים מאוחרת שבאה לידי ביטוי בגרסה היחידאית של כי"מ.

12. פ ע"ב שורה 31

ואי אשמעי' **הכא** משום דקא רמיא קמיה

ענף **טש**: "הכא".

ענף **מו** (ע"פ כי"מ): "הא".

ראה חילוף הסמוך.

13. פ ע"ב שורה 32

אבל **התם** דלא רמיא קמיה אימא לא

ענף **טש**: "התם".

ענף **מו** (ע"פ כי"מ): "רישא".

בשני החילופים, בענף **טש** הנוסח מחוספס, בלתי מוגדר, היכן המכוון ל"הכא" ול"התם". נוסח כי"מ **מבהיר** שמדובר בבבא הזאת ובלשונו - "הא", ובחילוף השני שמדובר ב"רישא". גרסת כי"ו כענף **טש**. יש לשאול האם כי"מ מייצג לבדו את ענף **מו** וכי"ו קלט את נוסח ענף **טש**, או שמא גרסת כי"מ נוצרה כפיתוח אשכנזי מאוחר. ניתן להעלות שאופי החילוף, בו מדובר בתיבות שונות לגמרי, שאין לתלות את היווצרותן בטעויות העתקה, מסמן את האפשרות שבפילוג לענפים עסקינן. זאת ועוד, ההתאמה לחילופים רבים אחרים בהם ענף **מו** מתגלה כמבהיר, מחזקת אפשרות זאת. ואף זאת, ניתן להסתייע בגרסת מגיה קטע הגניזה **ג1**, שחרף מקורו במזרח גורס "רישא" כמו כי"מ האשכנזי, מה שעשוי להצביע שלפנינו נוסח ענף **מו** הקדום מבבל המשתקף בכתבי-יד שמקורם שונה.

14. עט ע"א שורה 2

אמר רב יהודה א"ר שמואל בגג שיש **לו** מעקה עסקינן

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "עליו".

ענף **מו** (ע"פ כי"מ): "לו".

גרסת "עליו" המתועדת בכי"ט, מובדלת מהנוסח האחר ומתקבל הרושם שהיא השריד היחיד של גרסת ענף **טש**, באשר בנדפס ובכה"י השייכים לענף **טש** נקלטה אפוא גרסת ענף **מו**. פשר היווצרותה ניתן לייחס לגרסני ענף **טש** ששיפרו במימרא זאת את לשונה בסגנון המבהיר את היות המעקה ממש **על** הגג

ולא רק את שיוכו הכללי **לגג**. או כלך לדרך פשוטה שבטעות גרפית עסקינן על פיה נוצרה גרסת "עליו" מתוך דמיונה לגרסת "לו". ואם כך אפשר שאין מדובר כאן בפילוג הענפים אלא בגרסה יחידאית של סופר כי"ט.

להנחה ההפוכה שהגרסה המקורית הייתה "עליו", יהיה קשה להסביר מדוע ענף **מו** ימירו אותה למילה פחות קונקרטית, אלא אם כן נאמר שאירעה השמטה או קיצור: "עליו" - "לו". ואכן העובדה שיש פיצול בתוך גרסאות ענף **מו**, עשויה להצביע שמקור גרסת הענף בא כתוצאה מהשמטה חלקית באבות הגרסה של האות "ע", ומהתיבה "עליו" נותר "ליו" בלבד. עובדה זאת גרמה לפיצול בתוך הענף בניסיון לפענח את מקור גרסת "ליו" המוטעית על ידי מציאת תיבה הדומה לה גרפית אך שיהיה בה משמעות. כך אפשר נולדו הגרסאות "לו" הבאה בעדי הנוסח **מ**, **א**, **ש**, **כ1**, **ג1**, ומצד שני גרסת "לה" הבאה בכה"י **ו**, **ר**, **כ2**. משמעות גרסתן היא יחס זכר ("לו") או נקבה ("לה") אל הגג. לפי דרך זאת גרסת ענף **טש** "עליו" היא המקורית, ואילו גרסת ענף **מו** נובעת מהשמטת אות ע'- "ליו" באבות הגרסה, ובניסיון לפענח אותה בשתי דרכים: "לו" או "לה". לאור האמור, האפשרות הראשונה לפיה גרסת ענף **מו** נראית הראשונית, היא הדרך הפשוטה והסבירה מבין השתים.

15. עט ע"ב שורה 1

לא יעמוד אדם **בגג זה** ויקלוט מי גשמים מגגו של חבירו

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "על גגו".

ענף **מו**: "בגג זה".

רש"י:[100] *"על גגו".*

תוספות,[101] *רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, ר"ן, מאירי: "בגג זה".*

רא"ש:[102] *"על גג זה".*

גרסת "על גגו" בכי"ט נתמכת בגרסת "בגגו" הבאה בכ"י **כ1** המשתייך אף הוא לענף **טש**. דומה שגרסת ענף **מו** נקלטה בנדפס, בכי"ר ובקטע **ג1**. וכן נראה שלא מדובר בחילוף זה בטעות העתקה, משום שאין דמיון גרפי בין גרסת "על גגו" לבין גרסת "בגג זה", אלא בפילוג לענפים עסקינן ובתיקון מכוון כדלקמן.

מצד אחד אין גרסת ענף **מו** "בגג זה" מבוארת דיה, לאמור לא ברור מתוכה למי שייך "גג זה". על כן היה מקום לומר שבענף **טש** מבהירים שמדובר בגגו: "על גגו / בגגו", כדי לא להותיר ספקות בדבר ייחוס הגג אל האדם הנזכר במימרא.

אולם יש מקום להעלות אפשרות הפוכה שגרסת ענף **מו** "בגג זה" באה לטשטש את המובן שבגרסת ענף **טש** הקמאית "על גגו", המשייכת את הגג לבעליו. וזאת משום ההשוואה בין הלכות שבת לגיטין שיוצר התלמוד במקום זה. אכן הרשב"א[103] הקשה כאן שאין הדינים דומים, שהרי בהלכות שבת מדובר

---

[100] ד"ה "והא דאמר רב יהודה לא יעמוד אדם **על גגו** ויקלוט מי גשמים".

[101] ד"ה "והא דאמר רב יהודה אמר שמואל לא יעמוד אדם **בגג זה**".

[102] גיטין פ"ח ס"ז.

[103] ד"ה 'וא"ת מאי קמ"ל שמואל'.

על גגות של אנשים שונים ואילו בדיני גיטין עסוקים בגגות של אותו אדם, שאם לא כך כיצד תזכה בגט מגג אדם אחר ולא מהגג של בעלה? הרשב"א מתרץ בפירושו ואכמ"ל. אמנם הרמב"ם[104] חולק וסובר שגם בגט מדובר בגגות של שני אנשים, והפרשנים עמלים להסביר את דעתו. מכל מקום שמא רצו ליצור גרסה שמטשטשת את הבעלות על הגג לשם ההשוואה עם דיני גיטין בהם מדובר בגגות של אותו אדם. על כן אין מייחסים לבעל הבית את הגג וגורסים "בגג זה" סתם. וכן בהמשך המימרא מגיה קטע הגניזה **ג1** מוחק "מיגגו של חב' [=חברו]" וגורס "מגג אחר", כנראה מהסבה שאמרנו, כדי לטשטש את הבדל הבעלויות של הגגות, וכך מדובר בגגות של אדם אחד : "בגג זה...מגג אחר" להבדיל מהנוסח האחר "על גגו...מגגו של חברו". אם כך פני הדברים, הגהת ענף **מו** תובן בהצטרף אליה תיקון מגיה קטע **ג1** באופן שניתן יהיה להסביר את מימרת שמואל **שנאמרה על הלכות שבת** בשני אופנים: לעניין שבת אף את הלשון "בגג זה...מגג אחר" ניתן לפרש שכל גג מן הסתם שייך לבעלות אחרת, אם כן שינוי הגרסה אינה משנה בהכרח את המשמעות של בעלויות שונות בשבת. ולעניין גיטין, יוסבר שמדובר בשני גגות של אותו אדם, על כן מסביר התלמוד שהאישה תתגרש משום שהבעל אינו מקפיד שבכל אחד מן הגגות תוכל להתגרש. כך תתאים הסוגיא לשיטת הרשב"א שבגיטין מדובר על גגות של אותו אדם. לפי דרך זאת בענף **מו** מתקנים את הגרסה עקב קושי פרשני והלכתי בסוגיא. אמנם אפשרות זו קשה מפני שלא מצאנו את תיקון מגיה קטע **ג1** בשאר עדי הנוסח, ולא סביר להישען רק על גרסה יחידאית זו, מה גם שהיא לא ממש עד נוסח אלא תיקון של מגיה קטע **ג1**.

אמנם הדרך הראשונה שביארנו דווקא עשויה לקבל חיזוק מהעובדה שרק בגרסה יחידאית של כי"ט באה ההגהה המסגננת ומבהירה "על גגו" וב **כ1** "בגגו", ואילו בשאר עדי הנוסח **מ ו א ג1 ר ש** באה הגרסה הכנראה מקורית "בגג זה". כמו כן אין לשלול את האפשרות של שתי מסורות מקבילות.

16. פא ע"א שורה 3

איש פלוני כהן כתב **גט לאשתו**

ענף **טש**: "גט ל".

ענף **מו**: "לגרש את.

חילוף זה נראה שנושא שתי גרסאות במקביל מעין "איכא דאמרי בזעיר אנפין" הבאות בשני הענפים, באשר אין עדיפות של אחת על פני רעותה. דומה שמדובר בסגנונות שונים ששנו גרסני הענפים.

גרסת השאילתות על הנדון היא ארוכה יותר: "גט לגרש את".[105] מחד גיסא אפשר שהיא משקפת הכלאה של שתי גרסאות הענפים: ענף **מו** "לגרש את" וענף **טש** "גט ל". מאידך גיסא ניתן להציע שהיא משקפת את גרסת היסוד ממנה התפלגו הענפים.

---

[104] גירושין, פ"ה הי"א. והנה פסק הרמב"ם שמדובר בגיטין בגגות של אנשים שונים, מתאים לגרסת כי"ט "על גגו" לעומת הרשב"א וסייעתו לפיהם מדובר בגיטין בגגות של אותו אדם, וגורסים "בגג זה" כענף **מו**. אף בחילוף "אלא בכפות / (ליתא)" (יג, 5, עח ע"א שורות 51-52) הסברנו שהרמב"ם גרס לפי כי"ט.

[105] שמות, שאילתא מב, עמ' כג.

17. פא ע"א שורה 5

שלח ליה תצא והדבר צריך בדיקה מאי **היא**

ענף **טש**: "היא".

ענף **מו**: "צריך בדיקה".

הביטוי "הדבר צריך בדיקה" נזכר כבר קודם בסמוך במימרא. כעת סתם התלמוד שואל עליו מה משמעותו. אפשרות אחת היא להסביר שנוסח ענף **מו** הוא הקמאי ומצטט את הביטוי שהוא נושא שאלת התלמוד.[106] אם כך, גרסני נוסח ענף **טש** מקצרים ומחליפים את הביטוי בתיבת "היא" שכוונתה להצביע על הקטע ששואלים עליו: "הדבר צריך בדיקה", מבלי לצטטו.

מאידך עולה על הדעת לבאר ,שדווקא נוסח ענף **טש** הוא הראשוני, על כן הוא הקצר והלא ממוקד. רוצה לומר, לשון "היא" אינו מפורש מהו המכוון, אלא אנו יודעים מתוך ההקשר שהוא מצביע על קטע המימרא שהוזכר לעיל. לאור הצעה זו, בענף **מו** הרחיבו וציטטו את הביטוי "צריך בדיקה" כדי שהשאלה תהיה מבוארת ומפורשת מעצמה ולא רק דרך הקשרה.

18. עז ע"א שורה 10[107]

חצרה מה שקנתה אשה קנה בעלה א"ר אלעזר **בכותב** לה דין ודברים אין לי בנכסיך

ענף **טש**: "בכותב".

ענף **מו**: "דכתב".

שני שינויים מתרחשים בחילוף זה. אחד הינו החלפת האותיות ב' / ד' מעברית לארמית: "**ב**כותב / **ד**כתב", והשני- מלשון הווה ללשון עבר: "**בכותב** / **דכתב**". פשר השינויים מבואר שבמימרא עסקינן שכהרגלה לשונה בעברית, ובעלי ענף **מו** המאוחרים לה פועלים בארמית. השינוי ללשון עבר משנה את המשמעות ממצב שהבעל כותב זאת לכתחילה בעודו מאורס, למצב בו מתואר שהבעל כתב זאת לאחר נישואיו. שינויים אלה מתאימים את הלשון להקשר הסוגיא.

לאור האמור, נראה לבכר את גרסת ענף **טש** "בכותב" כמקורית במימרא, על פני גרסת ענף **מו** "דכתב" המשקפת את השפעת סגנון סתם התלמוד במימרא.

19. עט ע"א שורה 50, עט ע"ב שורה 8

והא דאמר רב חסדא נעץ קנה **ברשות היחיד** ובראשו טרסקל וזרק ונח על גביו

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "בחצר".

ענף **מו**: "ברשות היחיד".

---

[106] ובקטע הגניזה **ג1** הגרסה: "הדבר צריך בדיקה". שמא הוסיפו את תיבת "הדבר" להשלמת המשפט, או שמא גרסת קטע **ג1** ראשונית- ובענף **מו** החל תהליך קיצורה.

[107] להלן בסמוך מובאים עיקרי תוצאות הדיון אודות חילוף זה. עיון מפורט הכולל הפניות לאזכורים כאן, מצוי בדוגמה יד, 5.

מימרא זאת בשם רב חסדא באה אף בבבלי שבת (סוף ז ע"א): "והאמר רב חסדא: נעץ קנה ברשות היחיד וזרק ונח על גביו, אפילו גבוה מאה אמה - חייב, מפני שרשות היחיד עולה עד לרקיע", ומקורה שם (סוף ז ע"ב): "גופא, אמר רב חסדא: נעץ קנה ברשות היחיד וזרק ונח על גביו, אפילו גבוה מאה אמה - חייב, מפני שרשות היחיד עולה עד לרקיע". בכל עדי הנוסח בשתי ההיקרויות האמורות הגרסה היא "ברשות היחיד". אף בסוגייתנו רק כאן בכי"ט ובכ"י **כ1**, הגרסה היא "בחצר".

בסוגיות בבבלי שבת,[108] כלל לא הוזכר דין חצר שהרי עסוקים שם בהלכות שבת המתייחסות לרשות היחיד ולרשות הרבים. בפרקנו הוזכר "חצר" כמה פעמים מספר שורות לפני המימרא וכן הוזכר פעמים רבות לאורך הפרק, באשר עסוק רבות בדרכים השונות של קנין הגט על ידי זריקתו לחצר. קרוב לוודאי שהאמור הוביל לאשגרה בגרסת "חצר" כאן במקום "רשות היחיד".

עדי הנוסח של ענף **מו** גורסים "ברשות היחיד",[109] ואילו גרסת ענף **טש** "בחצר" מקוימת על ידי כה"י **ט** ו-**כ1**. גרסת כ"י **כ1** "בח?[צר]? הרבים" תמוהה, באשר אין מקום כאן לתוספת "הרבים" שהרי ברשות היחיד עסקינן. נראה שאף היא מקורה באשגרת לשון של תיבת "חצר" כאמור. הביטוי "חצר רבים" מהווה היפוכו של "רשות היחיד" כאן, וכן נמצא במשנה לעיל (עז ע"א שורה 52): "היתה עומדת ברשות הרבים וזרקו לה קרוב לה מגורשת", על כן אפשר שאף זו אשגרה או טעות. לאור האמור שאף גרסת כ"י **כ1** מקורה בשיבוש, אפשר שגרסת כי"ט היחידאית "בחצר" אינה שייכת לפילוג הענפים אלא לאשגרת מעתיקים מאוחרת.

20. עז ע"ב שורה 13

דכתב לה גיטא לדביתהו בהדי פניא דמעלי שבתא ולא **הספיק** למיתביה לה

ענף **טש**: "הספיק".

ענף **מו**: "אספיק".

גרסת ענף **טש** הינה "הספיק" ואילו גרסת ענף **מו** -"אספיק". הנוסח כמעט כולו בארמית מעורב בו קצת עברית. שמא ענף **מו** מתרגם לארמית "אספיק" כדי להשוות את הלשון, והרי זו הגהה מסגננת.[110] ענף **מו** מתועד בפילוג זה בגרסת בעל הלכות גדולות,[111] הרי שהוא נראה קדום מזמן הגאונים, וכן בגרסת הרי"ף.[112] לא נעלמת האפשרות שיש כאן טעות שמיעה באשר אותיות נחות (בלתי מבוטאות) מועדות ביותר להחלפה כבכאן "ה / א". מכל מקום גם אם אין מדובר כאן ב"מסורות נוסח" קדומות, לכל הפחות

---

[108] שם הובאה מימרא זאת במקור בהיותה עוסקת בדיני שבת.

[109] גרסת קטע הגניזה **ג1** שאף היא כגרסת ענף **מו**, מופיעה בדף עט ע"ב שורה 8 באשר שם מיקומה עקב שינוי סדר קטעי התלמוד בכאן.

[110] השווה בנוביץ, ענפי, עמ' 34, פ' יא, על השוואת כל הנוסח לשפה אחת כדי לסגנן, מה שמצביע על תנייניות הגרסה. על הגורמים לשינויי לשון ראה לעיל עמ' 30.

[111] סימן לט, עמ' תה.

[112] לט ע"ב בדפי הרי"ף.

ב"גרסאות מסירה"[113] מאוחרות עסקינן הנוצרות בידי מעתיקים, המתפלגות בין שני ענפי המסירה **טש - מו**, ומתועדות בעקביות לאורך הפרק.

21. עז ע"ב שורה 14

דכתב לה גיטא לדביתהו בהדי פניא דמעלי שבתא ולא הספיק למיתביה **לה**

ענף **טש**: "לה".

ענף **מו** (ע"פ כי"מ): "ניהלי'".

"ניהלה": ה"ג,[114] רי"ף,[115] פסקי רי"ד.

גרסת ענף **טש** היא "לה" ואילו בגרסת ענף **מו** כי"מ גורס "ניהלי'" וכי"ו גורס "ליה". בדומה לחילוף הקודם ("הספיק / אספיק") אפשר שענף **מו** מתרגם לארמית להשוות את לשון הסיפור כולו לאותה שפה, כאשר בגרסה הראשונית הנוסח היה מעורב אם כי רובו בארמית. תנייניות ענף **מו** תוכר גם על ידי השינויים שחלו בכי"ו: "ביה ליה", ובכי"מ "ניהלי'", לשון זכר כשמדובר על אשתו.[116] אפשר שכי"פ משכלל ללשון ספציפי יותר- "ניהלה" [=לפניה] שמתאים כשמדובר בפעולה כלפיה ולא רק "לה" הטבעי יותר במשמעות של "עבורה", וכפי שבא בכל עדי הנוסח בשורה 12: "דכתב לה".

אפשרות הפוכה היא להסביר שכי"ט משקף כאן את הנוסח הפעיל מכמה סיבות. אפשר שבגרסה המקורית לא הקפידו על ההבדל בין לשון זכר לנקבה, על כן בענף **טש** ביצעו הגהה מסגננת ללשון ניקבי כראוי לפי ההקשר. אף הלשון העברית השונה משאר המשפט עשויה לשקף את ההגהה שנעשתה. אפשר אף שענף **טש** קיצר את הלשון.

22. עז ע"ב שורה 15

אמרו ליה ליקניה **ניהלה** לההוא דוכתא

ענף **טש** (ע" כי"ט): "לה".

ענף **מו**: "ניהליה".

"לה": ה"ג,[117] ר"ש.[118]

"ניהלה": רי"ף[119].

אפשר שכי"ט נותר השריד היחיד של גרסת ענף **טש** "לה", ויתכן שדפוס שונצינו וכי"פ הגורסים "ניהלה" קלטו את גרסת ענף **מו** "ניהליה". במיוחד שתופעה זו מתרחשת לא אחת בפרקנו כמוסבר בתיאור כי"ט. לפנינו שני הענפים עקביים בלשונם, ענף **טש** בעברית וענף **מו** בארמית. אם נעלה על

---

[113] על ההבדל בין המונחים האלו ראה יורב, נורמה.

[114] סימן לט, עמ' תה.

[115] לט ע"ב בדפי הרי"ף.

[116] ואין להעמיס ולדחוק שהכוונה לשליח הולכה שהאיש לא הספיק לתת לו.

[117] סימן לט, עמ' תה.

[118] משנה מעשר שני פ"ה ה"ט.

[119] לט ע"ב בדפי הרי"ף.

הדעת שגרסת ענף **מו** ("ניהליה") היא המקורית, הרי שענף **טש** הוא הפעיל שתרגם "לה" אולי כדי לחדד על-פי לשון המקרא "וכתב ונתן לה ספר כריתות", או כדי לעשות שימוש בלשון קצרה או משום השמטת חלקה הראשון של התיבה כך: "~~ניה~~ליה". וראה בחילוף הקודם (שורה 14) "לה / ניהלי'" שיקולים נוספים, וכן גם את האפשרות ההפוכה, והשלם לכאן. גרסת ענף **טש** "לה" מתועדת כבר בבעל הלכות גדולות וכן גורס הר"ש, ואילו הרי"ף גורס "ניהלה". עוד יש לציין אודות גרסת בעל הלכות גדולות שאמנם כאן בשורה 15 היא כגרסת ענף **טש** ואילו באותו חילוף אשר בשורה 14 גרסת בעל הלכות גדולות היא כשל ענף **מו**. השאלה היא אם נוסח בעל הלכות גדולות משקף עירוב של הענפים ומאוחר להם או להיפך שהוא בבחינת השורש ממנו הם התפצלו, ועוד חזון למועד.

ח. שינויים בסדר החוליות או הצלעות

סעיף זה עוסק בשינויים נרחבים העשויים לכלול מספר מילים שמועברות למקום אחר, על כן על מנת שתמונת החילוף תהיה בהירה יותר, נציג את החילופים בצורה טבלאית.

1. עט ע"א שורה 51, עט ע"ב שורה 9

	ענף **מו** (על-פי כי"ו)		ענף **טש**[120] (על-פי כי"ט)
א	והא דא' רב חסד' נעץ קנה ברשו' היחיד ובראש טרסקל וזרק ונח על גביו	**א**	והא דאמ' רב חסדא נעץ קנה בחצר וזרק ונח על גביו
ב	אפי' גבוה מאה אמה	**ג**	חייב
ג	חייב	**ב**	ואפילו גבוה מאה אמה
ד	לפי שרשות היחיד עולה עד לרבוע	**ד**	שרשות היחיד עולה עד לרקיע

הנוסח המופיע לפנינו בענף **מו**, הוא הנראה התקני והבנוי נכון תחבירית והגיונית מבין השניים. לפיו בפסקה א מובאת תחילת מימרת רב חסדא: "והא דא' רב חסד' נעץ קנה ברשו' היחיד ובראש טרסקל וזרק ונח על גביו", בה מתואר המקרה הנדון . בפסקה ב מובאת חוליה נוספת במימרא, שתוכנה מרחיבה את היקף אפשרויות התרחשות האירוע: "אפי' גבוה מאה אמה". בפסקה ג מובא כצפוי הדין המתייחס לאירוע שתואר בפסקאות א-ב. בפסקה ד מופיע טעם הדין, ואף זאת כמצופה. היות וסדר חלקי הקטע לפי נוסח זה בנוי היטב, היה מקום להניח שלפנינו הגרסה הקמאית. ברם אם כן הוא, קשה למצוא הסבר מניח את הדעת לשינוי שהתרחש בנוסח ענף **טש**, בו פסקה ב עברה מקום לאחר פסק הדין שבפסקה ג. מדוע יוקדם הדין החל הן על החוליה שלאחריו (פסקה ב) והן על שלפניו (פסקה א), אלא אם כן נאמר שלפנינו טעות סופר, שהקדים את פסקה ג בשוגג ולא רצה למחקה, ובמקום זאת הוסיף לאחריה את פסקה ב.

[120] בחילוף זה ענף **טש** מקוים על ידי כה"י **ט** ו-**כ1**. דפוס שנוצינו וכי"ר קלטו את גרסת ענף **מו**. גרסת קטע הגניזה **ג1** בקטע זה הינה כשל ענף **מו**. כפי שצויין בכותרת החילוף, היא באה בהמשך הפרק (עט ע"ב שורה 9), עקב שינוי בסדר מרכיבי הסוגיא, הנדון בפרק שני, ה, 1.

מאידך גיסא דומה שסיבת החילוף קדומה היא ביחס לטעויות סופרים, ושמא יש לפענחה באמצעות הביקורת הגבוהה של התהוות התלמוד בקטע זה. אפשר שהחילוף נעוץ בכך שלמימרת רב חסדא נוסף רובד שני. רוצה לומר, ניתן לשער שבתחילה המימרא הייתה קצרה וכללה רק את פסקאות א, ג וכפי שמשתקף בנוסח ענף **טש**: "אמ' רב חסדא נעץ קנה בחצר וזרק ונח על גביו חייב". בשלב מסוים נוספה החוליה שתוכנה מחדשת את הרחבת היקף הדין של המימרא: "ואפילו גבוה מאה אמה" (פסקה ב). ומובן ש-ו' החיבור - הבאה רק בגרסת ענף **טש** - מקשרת את החוליה הזאת למימרא. לא מן הנמנע שאלה שהוסיפו פסקה זו, לא הרהיבו עוז לשנות את המימרא עצמה, לפיכך רק הוסיפו עליה, תוך שמירת נוסחה המקורי. אם אכן אלה היו קורות הנוסח שלפנינו, יהיה מובן אפוא, שגרסני ענף **מו**, בראותם מימרא הנושאת מבנה קשה שאינו מתיישב יפה, תיקנו וסידרו לדעתם מחדש את הגרסה, בהחליפם את פסקאות ג-ב. על ידי כך הלשון הנוסף (פסקה ב) הפך להיות חלק מהמימרא עצמה ולכן הושמטה ו' החיבור בתחילת לשון זה. כך התקבל הנוסח המשוכלל הבא בענף **מו**.

האפשרות להניח שנוסח ענף **מו** הוא שהיה מונח תחילה, וגרסני ענף **טש** שינוהו ושיחזרו את הנוסח המקורי שהיה בהתהוות התלמוד, למרות שהפכוהו לקריאה קשה יותר, איננה סבירה שהרי בימים ההם לא עסקו בשחזור הסוגיא הקדומה, אלא רק פעלו להתקנת הלשונות ושיפור קריאתם.

2. פא ע"א שורה 20

	ענף **טש** (על-פי כי"ט)[121]	ענף **מו** (על-פי כי"מ)
א	אמ' רבה בר בר חנה [א'ר יוחנן] משום ר' יהודה (נשיאה) בר אילעאי בוא וראה שלא כדורות [הראשוני'] הראשונים [דורות האחרוני']	א' רב' בר בר חנ' א"ר יוחנן משו' ר' יהוד' ב"ר אלעאי בא ורא' שלא כדורו' הראשני' דורו' האחרוני'
ב	**דורות האחרונים ר' דוסא דורות הראש' בית שמאי** דתניא שבוייה אוכלת בתרומה דברי ר' דוסא א'ר דוסא וכי מה עשה לה ערבי זה מפני שמיעך לה בין דדיה פסלה מן הכהונה	**דורו' הראשני' ב"ש דורו' האחרוני' ר' דוס'** דתני' שבויה אוכל' בתרומ' דברי ר' דוס' וכי מה עש' ערבי זה מפני שמיעך לך בן דדיה פסלה

לפנינו שינוי בסדר החוליות. במקום הגרסה "דורות הראשוני' - ב"ש, דורות האחרונים - רבי דוסא", באה בכי"ט הגרסה ההפוכה: "דורות האחרונים ר' דוסא דורות הראש' בית שמאי". ראוי לציין שגרסת כי"ט יחידאית בניגוד לשאר עדי הנוסח, על כן נראה שאין מדובר בפילוג הענפים אלא בטעות סופר, בייחוד לפי הסבר פשר החילוף כדלקמן.

בפסקה א מובאת מימרת רבה בר בר חנה ולפי כל עדי הנוסח מקדימה את הדורות הראשונים: "בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים". בבא זאת מהווה את הכותרת של דבריו והיא נשנית שוב בהמשך (ראה בחילוף הבא) בדיוק באותו נוסח לפי כל העדים, מה שמצביע על יציבות נוסחה.

בפסקה ב מובאת המשך המימרא הנושא את ההסבר של דברי הכותרת. השינוי בגרסה מתרחש כאן בכי"ט. אף בחילוף הבא מתרחש השינוי בדברי ההסבר של המימרא (ראה בחילוף הבא). נראה שהיות

[121] בחילוף הנדון, פרט לכי"ט יתר עדי הנוסח גורסים כענף **מו**.

ומובאים שני דברי הסבר שונים בדברי רבה בר בר חנה, נוצר הפתח לשינויים. בחילוף זה נראה שהפיכת החוליות משקפת את נטיית סופר כי"ט למבנה כיאסטי.

3. פא ע"א שורות 25-26, 31

	ענף **טש** (על-פי כי"ט)	ענף **מו** (על-פי כי"מ)[122]
א	ואמ' רבה בר בר חנה אמ' ר' יוח' משום ר' יהוד' בר' אלעאי בוא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים	א' רב' בר בר חנ' א"ר יוחנן משו' ר' יהוד' ב"ר אלעאי בא ורא' שלא כדורות הראשני' דורו' האחרוני'
ב	דורות הראשונים מכניסין פירות דרך טרכסמון כדי לחייבו במעשר	
ג	דורות האחרו' מכניסין אותן דרך גגות ודרך חציר' וקרפיפות כדי לפוטרן מן המעשר דא'ר ינאי אין הטבל חייב במעשר עד שיראה פני הבית שנ' בערתי הקודש מן הבי' ור' יוח' אמ' אפילו חצר קובעת שנ' ואכלו בשערי' ושבעו	דורו' האחרוני' הכניסו פירותיהן דרך גגו' וקרפיפו' כדי לפוטרן מן המעשר דא"ר ינאי אין הטבל מתחייב במעשר עד שירא' פני הבי' שנ' בערתי הקד' מן הבי' ור' יוחנן א' אפי' חצר קובע' שנ' ואכלו בשעריך
ב		ודורו' הראשני' היו מכניסין פירותיהן דרך טרסקמון כדי לחייבו במעשר

לפנינו שינוי בסדר הצלעות. בגרסת כי"מ פסקה ב עוברת מקום לאחר פסקה ג. ראוי לציין שגרסת כי"מ יחידאית בניגוד לשאר עדי הנוסח, על כן נראה שאין מדובר בפילוג הענפים אלא בטעות סופר, בדומה למה שהוסבר בחילוף הקודם אודות גרסת כי"ט, בייחוד לפי הסבר פשר החילוף כדלקמן.

בפסקה א מובאת מימרת רבה בר בר חנה ולפי כל עדי הנוסח מקדימה את הדורות הראשונים: "בא וראה שלא כדורות הראשונים דורות האחרונים". כפי שהוסבר בילוף הקודם, בבא זאת מהווה את הכותרת של דבריו והיא נשנית כאן בפעם השנייה בדיוק באותו נוסח לפי כל העדים, מה שמצביע על יציבות נוסחה.

בפסקאות ב-ג מובאת המשך המימרא הנושא את ההסבר של דברי הכותרת. השינוי בגרסה מתרחש כאן בכי"מ. כבחילוף הקודם מתרחש השינוי בדברי ההסבר של המימרא, על כן נראה שאף בחילוף זה הפיכת הצלעות הבא לידי ביטוי בשינוי סדר הפסקאות, משקפת את נטיית סופר כי"מ למבנה כיאסטי כמצוי בספרות חז"ל.

4. פ ע"ב שורות 36, 40-41

	ענף **טש**	כ"י **מ**	כ"י **א ו**
א	אמ' רב יהוד' אמ' שמואל	א' שמו'	
	כל זמן שיושבין	כל זמן שעסוקין באותו	
	זהו לאל?ת?ר	עניין זהו לאלת'	
	עמדו זהו לאחר זמן	עמדו זהו לאחר זמן	
ב	ורב אדא בר אהבה אמ'	ורב אד' א'	רב אדא בר אהבה אמ'

[122] בחילוף הנדון, פרט לכי"מ יתר עדי הנוסח גורסים כענף **טש**.

	כל זמן שלא נישאת	כל זמן שלא ניס'	כל זמן שלא נישאת
	זהו לאלתר	זהו לאלתר	זהו לאלתר
	נישאת לאחר זמן	ניסת זהו לאחר זמן	נישאת לאחר זמן
א			<u>ושמו' א'</u>
			כל זמן שעסוקין באותו
			עניין זהו לאלתר
			עמדו זהו לאחר זמן

סדר הצלעות משתנה בתוך ענף **מו**, כאשר אפשר שכה"י **א ו**, מעבירים את פיסקה א] לאחר פיסקה ב]. זה גורם גם לשינוי סדר מילים, במקום "אמר שמואל", נהפך ל- "ושמואל אמר" בגלל המיקום החדש לאחר הצלע הראשון. נראה להסביר **שאין זה נראה שינוי עריכה קדום** אלא בתחילה הובא בטעות הצלע השני "רב אדא בר אהבא...", ולאחר מיכן שובץ הצלע הראשון מיד בסמוך לו. על כן התאימו למשפט הקודם וגרס "ושמואל אמר..." המבטא שהיה דובר לפניו, במקום "אמר שמואל" המתאים לבוא בראש הפסקה. זאת ועוד, סדר הצלעות משקף סדר הדורות והוא הסדר ההגיוני בסוגיא, על כן אין זה סביר שיחליפו את סדר הצלעות בכוונה לדחות את דברי שמואל לאחר דברי רב אדא בר אהבה. הלכך לא נראה שהיפוך הצלעות נובע מאיזו סיבה הקשורה לעריכה אלא נראה שמדובר בהתפתחות של מעתיקים. יש לציין שכפי שמוצג בטבלה דלעיל, כי"מ קלט את סדר הצלעות הבא בגרסת ענף **טש**. לאור האמור, ברי שגרסת ענף **טש** היא המקורית.

ט. שינויים בצורות הלשון

1. עח ע"ב שורה 13

רבי אליעזר אומר כל **שהוא** קרוב לה מלו

ענף **טש**: **"שהוא** קרוב".

ענף **מו**: **"ש**קרוב".

ראה בחילוף הבא.

2. עח ע"ב שורה 15

אלא לאו ה"ק **ש**קרוב לה מלו

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): **"שהוא** קרוב".

ענף **מו**: "**ש**קרוב".

לפנינו שני חילופים המתייחסים לדברי רבי אליעזר בברייתא. כי"ט שומר בדייקנות את הגרסה המפרידה בין התיבות: "שהוא קרוב" ואילו ענף **מו** מצרף אותן: "שקרוב". מדובר בעניין של צורות לשון ולאו דווקא של נוסח.[123] נושא חלוקת תיבות כעין אלה וצירופן, הרגיל בכתבי-יד, תואר על ידי אפשטיין.[124]

[123] השווה פרידמן, הנוסח, עמ' 38.

פרידמן[125] הגדיר את יחוסו של הסגנון "שהוא + [בינוני]" אשר במשנה כ"טיפוס הארץ-ישראלי", לעומת "ש + [בינוני]"- סגנון בבל. אמנם כפי שנציג בהמשך, עיסוקנו בברייתא המשקפת את דברי התוספתא בפרקנו.[126] עם זאת בשני החילופים שלפנינו, נראה שגרסת ענף **טש** ובייחוד כי"ט: "שהוא קרוב" משקפת את הסגנון הארץ-ישראלי האמור, ואילו זו של ענף **מו**: "שקרוב" משקפת את הסגנון הבבלי. לעומת זאת בבבא מציעא מזהה פרידמן[127] בענף הפעיל **פמ**[128] שיש בו מן הצורות הארץ-ישראליות.

3. פ ע"ב שורה 37

א. כל זמן שיושבין ועסוקין באותו ענין **זהו** לאלתר

ב. עמדו **זהו** לאחר זמן

ג. ורב אדא בר אהבה אמר לא נישאת **זהו** לאלתר

ד. נישאת **זהו** לאחר זמן

ענף **טש** (ע"פ כי"פ): "זה הוא".

ענף **מו**: "זהו".

החילוף ("זה הוא / זהו") מופיע ארבע פעמים בסוגיא כמוצג למעלה. היה מקום להעלות שבהחלט אין מדובר בפילוג הענפים באשר מרבית העדים משני הענפים גורסים בכל ארבעת החילופים "זהו".[129] אולם

כנגדם כי"פ - שאף הוא עד מובהק לענף **טש** - וקטע **ג1**, גורסים בכל אותם חילופים "זה הוא", ואפשר שהם השרידים לגרסת ענף **טש**. תמיכה להערכה זו מתקבלת מעיון בשתי הדוגמאות שהוצגו בסמוך למעלה, הנושאות את החילוף "שהוא קרוב" תמורת "שקרוב". סביר שלא במקרה דווקא ענף **טש** הוא זה שגרס את הצורה הלשונית של הפרדת התיבות "שהוא קרוב" בשני החילופים האמורים, ואף בארבעת החילופים הנדונים גורס בעקביות את הפרדת התיבות "זה הוא" על ידי נציגו כי"פ ועל ידי קטע **ג1**.

אף סביר שדווקא כשמדובר בצורות לשון, עדי נוסח אלה שמקורן - כי"פ ספרדי וקטע **ג1** מזרחי, שומרים יותר על הצורות הלשוניות הבאות בנוסח המונח בפניהם, בעוד שיתר העדים קלטו את גרסת הענף השני. התבאר לעיל[130] אודות חלוקת תיבות כעין אלה שאפשר לשייכו לטיפוס הארץ-ישראלי, ואת צירופן אפשר לשייך לבבלי.

---

[124] מבוא, עמ' 1217.

[125] הנוסח, עמ' 38, ובעמ' 77 ואילך.

[126] ראה לקמן עמ' 83.

[127] הנוסח, עמ' 38.

[128] גם ענף **מו** בפרקנו כולל את כי"מ כענף **פמ** שם, ועולה לאורך עבודה זו שיש בשניהם סממני פעילות דומים.

[129] פרט להיקרות אחת (שורה 39) בה נשמטה הגרסה בכי"ט.

[130] ט, 2.

4. עט ע"ב שורה 2

ויקלוט מי גשמים **מגגו** של חבירו

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "מן גגו".

ענף **מו**: "מגגו".

חילוף זה נושא מאפיינים הדומים לחילופים 1-2 הסמוכים לעיל, בכך שבחלוקת תיבות מעין אלה וצירופן עסקינן. ואף בחילוף הנדון בהתאמה לחילופים הנ"ל התיבות באות בנפרד בענף **טש**: "מגגו" - "מן גגו". ראה מה שביארנו בחילופים הנ"ל על-פי אפשטיין ופרידמן והחל לכאן. ראוי לציין שקשה לקשור חילוף זה לפילוג הענפים, משום שרק כי"ט גורס "מן גגו", ואפשר שגרסת ענף **מו** נקלטה בשאר עדי ענף **טש**. קטע הגניזה **ג1** גורס כענף **מו** אבל בכתיב מלא: "מיגגו".

5. עז ע"ב שורה 15

זילו אמרו ליה **ליקנייה** ניהלה לההוא דוכתא

ענף **טש**: "ליקנייה".

ענף **מו** (ע"פ כי"ו): "ניקנייה".

לפנינו חילוף כתיב דקדוקי בין הענפים. ענף **טש** גורס "ליקנייה" וענף **מו**- "ניקנייה". מדובר בחילוף בין שני הצורנים לעתיד נסתר "ל-", "נ-" בארמית בבלית. אמנם היה מקום לחשוב שאין זה פילוג הענפים כי אם גרסה יחידה "ניקנייה" הבאה בכי"ו לעומת יתר העדים. אולם מצאנו חילוף בעל תכונה זהה לשלנו בפרק תשיעי הסמוך: "אי חוץ סבירא ליה, **ל**ותיב חוץ" (פג ע"ב), בו מתחלקים הענפים בצורה ברורה, כאשר שלושת העדים **מ ו א** גורסים "**נ**ותיב" ואילו העדים האחרים גורסים "**ל**וטיב".[131] ממצא זה מראה לנו שבפילוג עקבי בין הענפים עסקינן, באשר בשני החילופים ענף **מו** משתמש בעתיד נסתר בצורת "נ-" ואילו ענף **טש** ב-"ל-". בחילוף דידן יש לומר שכי"ו נותר הנציג המובהק היחיד של ענף **מו** המשקף את גרסתו.

אפשטיין מציין שהשימוש ב"נ-" או "ל-" בגוף שלישי מצוי בבבלי סתם ובמנדעית.[132] הוא אף קובע ש"ערבוביה גדולה שוררת בזה בנוסחאות",[133] ואין כל הבדל במובן בין נ' ול'.[134]

נציג פירוט הגרסאות:

	ליקנייה	**מ פ ט ש** -*רש"י, מרדכי*
(ניקינהו)	[ניקנייה]	**ג1**
	ניקנייה	**ו** -*רי"ף*[135]
	לקנו	*ה"ג*[136]

[131] ראה פרידמן, גיטין, עבודתו בהכנה.

[132] דקדוק, עמ' 31.

[133] שם, עמ' 32.

[134] שם, בשם נלדקה.

[135] לט ע"ב בדפי הרי"ף.

ליתשיל	*ר"ש*[137]
לושיל	*רא"ש*[138] *תוס' רא"ש*[139] *תוס' שאנץ*[140]
לקנייה	*רא"ש*[141]

אפשר שאבות גרסאות ר"ש, רא"ש ותוס' שאנץ כאן שינו מפועל הקנייה לפועל השאלה ("ליתשיל / לושיל") עקב "הקושיא" שאסור להקנות בשבת. אם כך, לפנינו המשך פיתוח הגרסה בתקופה מאוחרת והגהתה על ידי תיקונים מדעת מחמת "קושיא".

י. שינויים בסדר המילים

פשר השינויים בסדר המילים עשוי לנבוע מפילוג הענפים או מטעויות מקריות של סופרים.[142] נתבונן בדוגמאות הבאות.

1. עט ע"א שורה 25

לא שנו אלא שקדם גט לדליקה אבל **קדמה דליקה** לגט לא

ענף **טש**: "קדמה דליקה".

ענף **מו**: "דלקה קודם".

משפט תקין היוצא מפי האומר זאת במקור, כשבא להבדיל אילו מבין שני המצבים **קדם**, הוא להתחיל את שני חלקי ההשוואה עם אותו הפועל "קדם", ולהדגיש ברורות את ההבדל בין **קדם** גט לדליקה לבין **קדמה** דליקה לגט. כך גרסת ענף **טש**. אם כך אפשר שענף **מו** הפך את הגרסה ל-"דלקה קודם" משום הנטייה למבנה כיאסטי, באשר המשיכו לעשות שימוש באותה מילה "דלקה" תחילה.

2. פב ע"א שורה 5

ושמע מינה מכל תלתא מקיימינן ולא בעינן רצופין דאי סלקא דעתך **בעינן רצופין**

ענף **טש**: "רצופין בענן".

ענף **מו**: "בענן רצופין".

---

[136] סימן לט, עמ' תה.

[137] משנה מעשר שני פ"ה מ"ט.

[138] שם ובבבא מציעא סימן לא; שם מתבסס על גרסתו, על מנת לדון באם ניתן להשאיל קרקע בחליפין, אולם מעניין שבפרקנו, סימן ב, גרסתו "לקנייה" ובכלל גרסאות העובדא שונות, על כן נראה שבגיטין ובבבא מציעא השתמש בנוסחים שונים.

[139] קידושין כז ע"א.

[140] בתוך שיטה מקובצת, בבא מציעא יא ע"ב.

[141] סימן ב.

[142] הובאו דעות חוקרים על כך לעיל, ג, 7.

אף בחילוף זה אפשר שענף **טש** הפך את הגרסה ל-"רצופין בענן" משום הנטייה למבנה כיאסטי ביחס ללשון הקודם "ולא בעינן רצופין". ואפשר לשער ההיפך, שבענף **מו** שינו את הסדר ל-"בענן רצופין" על-פי הלשון הקודם בו כל עדי הנוסח גורסים כן. המניע לשינוי עשוי להיות אשגרה.

אשר לקטעי הגניזה, אמנם אבדה גרסתם בחילוף זה מחמת קרע, אולם שריד מגרסת קטע **ג3** נותר בשורה הקודמת הנ"ל, בה גורס בדומה ליתר העדים: "בענן רצו<..".

יש לציין שבכי"ו הגרסה "ליתא" מחמת דילוג מפני הדומות: גרסת "בענן רצופין" מהשורה הקודמת וזאת שאמורה להיות כאן. הדומות עצמן מוכיחות שגרסת אב נוסח כי"ו היא זהה לזאת של כי"מ: "בענן רצופין". בחילוף זה נראה שדפוס שונצינו קלט את גרסת ענף **מו**, אולם כה"י **ר**, **פ**, **ט** נותרו מייצגים את ענף **טש**.

3. עז ע"ב שורה 12

ההוא שכיב מרע דכתב לה **גיטא לדביתהו**

ענף **טש**: "גיטא לדביתהו".

ענף **מו** (ע"פ כי"מ): "לדביתהו גיט'"

סדר המילים הרגיל בתחביר הארמית של הבבלי הוא בהקדמת המושא הישיר לעקיף[143] כגון "ההוא גברא דזבין **ארעא לחבריה**" (גיטין עג ע"א), ובפרקנו: "ההוא גברא דזרק לה **גיטא לדביתהו**" (עז ע"ב שורה 40), "ואת לא תעביד עובדא עד דמטי **גיטא לידה**" (עח ע"ב שורה 19), וכן רבות. ובאלה אין שינויי גרסה בין הנוסחים לגבי סדר המילים. בחילוף שלפנינו סדר המילים הרגיל בבבלי נשמר בגרסת ענף **טש**: "**גיטא לדביתהו**", וכן מתועד במרבית העדים הישירים והעקיפים כפי שמוצג בטבלה הבאה:

לדביתהו		גיט'	**מ**
גטא		לדביתהו	**ו פ ש**
גיטא		לדבֵיתיה	**ג1**
גיטא	(בהדי)	לדביתהו	**ט**
גיטא		*לדביתהו*	*ה"ג,[144] ר4, תוספות[145]*
גט		*לדביתהו*	*ר3*

מעתה, שינוי הגרסה המתועד בכי"מ, נציג ענף **מו** הפעיל יותר בשינויים, הוא המאוחר. אמנם ייתכן שחילוף זה אין מקורו בענפים הקדומים אלא בפעילות המעתיקים.[146] עובדת הופעתו בכי"מ בלבד, רק מחזקת השערה זו.

---

[143] פרידמן, הנוסח, עמ' 157.

[144] סימן לט, עמ' תה.

[145] ב"ב קנו ע"ב, ד"ה "קונין מש"מ".

[146] ראה הנ"ל, שם, הסבר לתופעה כזו בבבלי בבא מציעא פרק שישי.

4. עז ע"ב שורה 16

ליקניה ניהלה להההוא דוכתא דיתיב ביה גיטא ותיזל איהי **ותיחוד ותפתח** ותחזיק ביה

ענף **טש**: "ותיחוד ותפתח".

ענף **מו** (ע"פ כי"מ): ותפתח ותיחוד".

כי"מ הופך את סדר המילים ל-"ותפתח ותיחוד" בדומה לחילוף דלעיל "גיטא לדביתהו", בניגוד לכל שאר עדי הנוסח כמוצג בטבלה הבאה:

ותיזיל	איהי	ותפתח		ותיחוד		ביה	**מ**
ותיזיל	איהי	ותיחוד		ותפתח		ביה	**ו**
		ותיחוד		ו<..			**ג1**
ותיזיל	איהי	ותיחוד		ותפתח	ותחזיק	ביה	**פ ש**
ותיזיל	איהי	ותיחוד		ותפתח			**ט**
ותיעול	*איהי*	*ותחוד*		*ותפתח*	*ותחזיק*	*ביה*	*ה"ג*[147]
ותיזיל	*איהי*	*ותחוד*	*דשא*	*ותפתח*		*ביה*	*מרדכי*[148]

אף חילוף זה אפשר שאין מקורו בענפים הקדומים אלא בפעילות המעתיקים כפי שציינו בחילוף הקודם. בגרסת הספרים הבאה במרדכי ישנה תוספת גרסה: "דשא". מגמתה לפרש ולהבהיר שמדובר בדלת, למרות שזה ברור מתוך ההקשר. שמא העביר המרדכי גרסה זו מפירושו לעירובין נט ע"ב "ולא שייך לומר ותיחוד לדשא".[149] וכדאי לציין את הלשון "ותיעול" הבא בגרסת בעל הלכות גדולות. אף לשון זה נראה שכלול מבהיר לגרסה הקדומה "ותיזיל". לאמור האישה לא סתם "תלך" אלא מובאת הבהרה ספציפית- "תעלה" למקום המסוים. הנה שוב מוצאים גרסה מעובדת בבעל הלכות גדולות, ושמא מדובר בפרפרזה ולא בגרסה.

יא. הוספות בענף מו

1. פ ע"ב שורה 41

עמדו זהו לאחר זמן **כוותי' דרב אדא בר אהבה מסתברא** דתנן לא כל הימנו מן הראשון (ע"פ כי"ו)

ענף **טש**: ליתא.

ענף **מו** (ע"פ כי"ו): "כוותי' דרב אדא בר אהבה מסתברא".

גרסת "כוותי' דרב אדא בר אהבה מסתברא" באה רק בכי"ו נציגו המובהק של ענף **מו**, ואפשר שהיא השריד היחיד של גרסת ענף **מו** בחילוף זה. לפנינו תוספת לשון הצעה בה מוסבר שעומדים להביא את המשנה כדי לדייק ממנה שפירוש רב אדא במשנה הוא הסביר ולא פירוש שמואל. ברי שוויתור על לשון

[147] סימן לט, עמ' תה.

[148] גיטין, פרק "הזורק", רמז תלג.

[149] השווה לשם פירושי רש"י ותוס' רא"ש "תיחוד דשא".

זה אינו משנה את פירוש הסוגיא. יתירה מזאת, הגרסה מהוה מעין כפילות ללשון "בשלמא לרב אדא בר אהבה" המובא בסמוך שכוונתו אף "כוותי' דרב אדא בר אהבה מסתברא".

לשון דומה מאד לתוספת זו אנו מוצאים בדברי הרי"ף: "מדקא מפרשינן דברי ר' אליעזר שמע מינה הילכתא כואתיה **ומסתברא כדקא פריש רב אדא בר אהבה** דדיקא מתניתין כואתיה ואף על גב דפריק שמואל שינויא בעלמא הוא ולא סמכינן אשינויא". דמיון התוכן והמילים בין לשון הרי"ף לבין גרסת כי"ו אינו מוטל בספק.

אמנם ברור שגרסת כי"ו לא הייתה לנגד עיני הרי"ף. הגע עצמך, אם גרסה זו עמדה לפני הרי"ף, הוא היה צריך להביא **אותה** כראיה לדבריו, אולם מכך שכתב "מסתברא" מוכח שמדובר בסברה עצמית של הרי"ף, ושגרסת כי"ו לא עמדה נגד עיניו.[150]

לאור זאת עולה על הדעת להציע שתי אפשרויות לבאר את התהוות גרסת כי"ו ויחסה אל לשון הרי"ף.

א] תוספת זו נכנסה בכי"ו על-פי הרי"ף ועל כן היא מאוחרת ממנו. היא נוספה במגמת ההכוונה שיש לפסוק כרב אדא ולא כשמואל.

ב] היות וגרסת כי"ו, לא למטרת פרשנות הסוגיא שובצה, אלא בעיקר לצורך מתן נימוק לפסיקת ההלכה כרב אדא ולא כשמואל, על כן אפשר שנוספה על ידי הגאונים לפי דרכם.[151] סביר שנוסח התלמוד הקבוע החל כבר להתפשט בטרם נוספה גרסה זו, לכן אינה מצויה במרבית עדי הנוסח של התלמוד. לאור זאת מובן שגרסת כי"ו לא נתגלתה לפני הרי"ף, חרף התהוותה בזמן הגאונים הקדומים ממנו. כאמור גרסת הרי"ף הייתה "ליתא" כשל ענף **טש**. מקורו הספרדי של הרי"ף ושל חלק מעדי ענף **טש** מחזקים את קרבת הנוסחים. מאידך תוספת גאונים זו התגלגלה לאירופה ומשתקפת דווקא בגרסת ענף **מו** ששרדה בכי"ו האשכנזי.

איך שלא יהיה, עינינו הרואות שאף בחילוף זה תוספת הלשון באה בענף **מו**, וענף **טש** שומר על קרבתו לנוסח היסוד.

2. דף פ ע"ב שורה 32

אבל הת' דלא רמיא קמיה **לייבם** אימ' לא (על-פי כי"ו)

ענף **טש**: ליתא.

ענף **מו**:"לייבם".

---

[150] הרי"ף פוסק הלכה כרב אדה בר אהבה. ויש לשאול מדוע לפסוק כמותו בניגוד לשמואל? הרי"ף משיב - היות וכדי לתרץ את שמואל הוצרך התלמוד להעמיד "שינויי דחיקא", לא סומכים עליו להלכה כי פוסקים לפי הפשט הנראה יותר במשנה (על הכלל שאין פוסקים להלכה על-פי שינויים דחוקים בתלמוד, וכפי העולה מדברי הרי"ף בסוגייתנו, ראה אלבק, מבוא לתלמודים, עמ' 548, שלא התייחס כלל לגרסת כי"ו והניח שהרי"ף אמר זאת מסברתו). וכן פירשו טעמו של הרמב"ם (גירושין פ"י הי"א) שפסק כרי"ף (כסף משנה ומגיד משנה, שם).

[151] על השוני שהחל בזמן הגאונים במגמה לפסיקת הלכה מתוך התלמוד ראה פוקס, דרך ההכרעה, עמ' 100. וראה עוד לקמן על כך בדוגמה יד, 7, אודות הדיבור הפותח ב"והלכתא".

על פניו מדובר בתוספת בענף **מו**, הבאה להבהיר שמדובר במצוות יבום, אולם ניתן להבין מהלשון "דלא רמיא קמיה" שמדובר במצות ייבום לפי העניין שעסוקים בו. אמנם יש לעיין האם מדובר בהשמטה או בסיבה אחרת באשר קטע **ג1** משמיט תיבת "ייבום" בארבעת היקרויותיה האחרונות, ובשתי הראשונות הלשון נותר לא מובן. ראה במהדורה בשורה 30 פעמיים, ובשורות 31 ו-32.

3. פא ע"ב שורה 50

הנח שלש' כמקושר **דמדרבנן** ולאו דמדאוריית' (ע"פ כי"ו)

ענף **טש**: ליתא.

ענף **מו**: "דמדרבנן".

לפנינו מובא תירוץ לשאלה מדוע הקלו להכשיר עד קרוב. עניינו שעשו זאת מפני שדין גט מקושר אינו מדאורייתא, על כן חכמים הקלו.

גרסת היסוד באה בקטעי הגניזה ובענף **טש** עם תשובה קצרה. ענף **מו** הפעיל, מפרש ומבאר יותר את המכוון, על כן מרחיב את ההסבר ומוסיף את תיבת "דמדרבנן", למרות שזה מובן מתוך דיוק בביטוי "ולאו דמדאורייתא".

ראוי לציין שגרסת קטע הגניזה **ג1** חסרה במקצת כאן מפאת קרע בקלף. במאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן באה רק המילה השנייה "דאורייתא". עיון בתצלום הדיגיטלי של כה"י באתר ספריית הבודליאנה באוקספורד,[152] מראה בבירור במילה הקודמת את האות "א" בסוף המילה הקצרה. כפי שנראה מההקשר מדובר בסוף המילה "לא". זאת ועוד, גם קטע **ג3** - שמקורו כאחיו בגניזה הקהירית תחת אותם אבות גרסה המזרחיים - אכן גורס "לא דאורייתא".

בנוסח קטעי הגניזה, הביטוי "לא דאוריתא" הוא קצר. אפשר שאין בו עדיין את השכלול של אותיות קישור לחלק הקודם של המשפט. התופעה דומה במקצת לנוסח קמאי שמלוטש על ידי ענף **טש** בהוספת אות ד' לקישור המשפט "**ד**לאו דאוריתא".

4. פא ע"א שורה 4

כתב לגרש את אשתו **והרי היא** יושבת תחתיו (על-פי כי"ו)

ענף **טש**: "ו".

ענף **מו**: "והרי היא".

ניתן להעלות על הדעת שגרסני ענף **טש** מחסירים את הלשון במימרא מתוך מגמתם לקצר או שחלה השמטה בגרסת ענף **טש**, ואילו גרסת ענף **מו** שומרת בכאן על הלשון המקורי הברור של המימרא. מאידך אפשר להעלות את ההיפך, לאמור שגרסני ענף **מו** הם אלה המרחיבים את הלשון באופן שמתאר ומדגיש את מצב האישה ביחס לאיש, וזאת מאחר והגרסה Lectio brevior "ויושבת תחתיו", מובנת אף

[152] http://genizah.bodleian.ox.ac.uk/fragment/MS_Heb_d_68/5a.

ללא הרחבתה. אפשר אף להסביר אחרת, שמדובר בשתי מסורות שונות שנמסרו על ידי הגרסנים ואין ידועה האמת ההסטרית.

בגרסת השאילתות[153] באה תוספת זו, דבר העשוי להצביע על כך שנוסח השאילתות קלט אף את גרסת ענף **מו**. ואם היא המשנית, הווי אומר שנוסח השאילתות מעורב משני ענפי המסירה של פרקנו, באשר אף קלט גרסאות ענף **טש**, דהיינו שלכאורה נוסח השאילתות מאוחר לפילוג נוסח התלמוד. הערכה זאת עומדת בניגוד למה שהעלה אפשטיין ביחס לשאילתות על בבלי סוכה,[154] ואכן אין לקבוע דעות כלליות כאלה מתוך דוגמא בודדת. אולם היות ואין הכרע בדבר הגרסה הקדומה, ממילא אין להוכיח מכאן אודות היחס של נוסח השאילתות אל פילוג הענפים, וכן דברי אפשטיין בעינם עומדים.

5. פא ע"א שורה 8

דאיקרי לנתינה כתיבה **אי לא קרו לנתינה כתיבה** (על-פי כי"א)

ענף **טש** (ע"פ דפוס שונצינו) : ליתא.

ענף **מו** (ע"פ כ"י א): "אי לא קרו לנתינה כתיבה".

דומה שהנוסח השלם של תשובת בעל הסוגיא, משתקף בענף **מו**: "דאי קרו לנתינה כתיבה אי לא קרו לנתינה כתיבה". ופירושה שבודקים את משמעות כוונת הקול שהתפשט "איש פלוני כהן כתב גט לאשתו". רוצה לומר, האם הלשון "כתב גט" בזמן ובמקום שנאמר, כולל אף את הכוונה שבנוסף לכתיבה התרחשה גם "נתינת גט", או שרק נכתב הגט אך טרם ניתן וכפשוטו של הלשון. אם "נתינת הגט" נכללת במשמעות לשון הקול שנפוץ- האישה תצא, כי יחשבו שחרף נתינתו את הגט היא יושבת תחתיו. אם לאו, מבינים שלא אירעה "נתינת הגט" ורשאית לשמשו. הצלע השני של לשון התלמוד המופיע בענף **מו**: "אי לא קרו לנתינה כתיבה" הוא לא פחות חשוב מהראשון, שהרי הוא זה שמספק את הסיבה להיתר ההלכתי שאשתו תשב תחתיו, מפני שלא הייתה נתינת גט. אי לכך אפשר שהנוסח המלא הוא זה שהיה מונח בפני הגרסנים והמשקף את נוסח היסוד. ניתן אפוא להסביר את השינויים שחלו בו בדרך הבאה לפי הסדר המוצג לקמן:

מ, א, ג1: "דאי קרו לנתינה כתיבה אי לא קרו לנתינה כתיבה".

ו : "דאי קרו לנתינה כתיבה אי לא קרו".

ט : "דאי קרו לנתינה כתיבה או לא".

ש, פ : "דאי קרו לנתינה כתיבה".

היות וניתן להסיק את תוכן הצלע השני מתוך דיוק הצלע הראשון, הוחל תהליך קיצורו כבר בענף **מו** עצמו, בו כי"ו הותיר על כנו את תחילתו של הצלע השני: "אי לא קרו". ענף **טש** שנטייתו בקיצורי מינוח והפיכתם לגרסה חדה, ברורה ופשוטה, הותיר לפי כי"ט רק "או לא", ולפי כי"פ והנדפס, כל הצלע נשמט. מאידך נעלה את האפשרות בה הנוסח הקמאי היה הקצר: "דאי קרו לנתינה כתיבה" בלבד, וממנו

[153] שמות, שאילתא מב, עמ' כג.

[154] אפשטיין, שרידי שאילתות, עמ' 460. וראה עוד על דעתו לגבי קדמות השאילתות בפרק שני, תחילת סעיף ה.

ניתן להבין את שתי האפשרויות שהתלמוד בודק. לפי זה, בענף **מו** השלימו את הצלע השני כדי להסביר ולהבהיר לנו את שני צדדי הדיון ביתר קלות.

6. פא ע"ב שורה 35

דכולי עלמ' **מידע** ידעי כי קרוב הוא (על-פי כי"ו)

ענף **טש**: ליתא.

ענף **מו**: "מידע".

ניתן לתאר שהגרסה הראשונית היא הביטוי "מידע ידעי" ולהעלות שכך הייתה שגרת לשונם. אולם לשונו כפול ומסורבל במקצת, על כן באים מתקיני הלשון והמינוח בענף **טש** והופכים אותו לחד וקצר: "ידעי". יש לציין שחילוף זה הוא היחיד בין ענפי **טש - מו**, בו מופיעה גרסת קטע הגניזה **ג2**. כרעו **ג1**, מתהלך קטע הגניזה **ג2** באותה הדרך שמצאנוה בחילופים רבים, בזהות עם ענף **מו**, ובמה שנראה כשיקוף הנוסח המקורי במינוח ובלשון בטרם לוטש על ידי ענף **טש**. נראה שענף **טש** מתועד כאן על ידי כי"ר והנדפס. בכה"י **פ**, **ט** ישנו חיסור מפני דילוג הדומות: "קרוב" בין שורות 35-36. אי לכך לא נותר לנו תיעוד מגרסתם, ומן הסתם גרסו כאחיהם לענף.

מאידך גיסא אפשר גם להציע שנוסח ענף **טש** הקצר "ידעי" הוא הקמאי. אם כך, גרסני ענף **מו** הרחיבו את הגרסה לביטוי מוכר ומדגיש יותר את העניין בהכפילו את מילותיו: "מידע ידעי".

7. עח ע"א שורה 47[155]

א' רבא כתב לה גט ונתנו ביד עבדה ישן ומשמרתו הרי זה גט ניעור **ומשמרתו** אינו גט (ע"פ כי"ו)

ענף **טש**: ליתא.

ענף **מו**: "ומשמרתו".

"ומשמרתו": כתאב אלטלאק.[156]

ניתן להעלות על הדעת שבענף **מו** הועברה הגרסה "ומשמרתו" מתוך החוליה הקודמת שבמימרא: "ישן ומשמרתו הרי זה גט" - שם באה גרסת "ומשמרתו" בכל הנוסחים - אל החוליה הסמוכה אחריה הנושאת את החילוף הנדון: "ניעור ומשמרתו אינו גט". אם כך הגרסה הקצרה של ענף **טש** מתגלה כמקורית.

ברם, ניתן להציע את ההיפך, שהגרסה הקדומה היא המלאה אך נשמטה בענף **טש**. תמיכה לגישה זו ניתן לקבל מניתוח המבנה של דברי רבא. את מימרת רבא ניתן לחלק לשלוש חוליות. הראשונה: "אמר רבא כתב לה גט ונתנו ביד עבדה" מתארת את אירוע נתינת הגט. השנייה: "ישן ומשמרתו הרי זה גט" והשלישית: "ניעור ומשמרתו אינו גט", הן מנוגדות האחת אל רעותה. בשתיהן מתואר א] מצב העבד בעת נתינת הגט ב] פסק הדין. בשתיהן מצבי העבד וכן פסקי הדין מנוגדים. בעוד שבחוליה השנייה העבד ישן והגט חל, הרי שבזו השלישית העבד ניעור והגט איננו חל. מבחינת איזון המבנה ושמירת חדות הניגודיות, מובן יותר שגרסת "משמרתו" נשמרת בשתי החוליות באשר הוא חלק מתיאור המצב שאינו

[155] להלן בסמוך מובאים עיקרי תוצאות הדיון אודות חילוף זה. עיון מפורט הכולל הפניות לאזכורים כאן, מצוי בדוגמה יד, 6.

[156] אברמסון, כתאב אלטלאק, עמ' 148, וכן בעמ' 159.

משפיע על ההבדל בדין. לו הייתה הגרסה של החוליה השלישית חסרה את תיבת "ומשמרתו" - כבענף **טש** - לא היה ברור דיו הניגוד המוחלט בין החוליות, האם ישן לעומת ניעור או משמרתו תמורת חוסר שמירתו, או שמא שני הגורמים גם יחד. לאור זאת עולה שהבהירות והחדות באיזון ובפירוש של מימרת רבא לפי גרסת ענף **מו**, מחזקים את העדפת גרסה זו כראשונית.

זאת ועוד, הבה נבחן את לשון הפירוש של התלמוד: "דהויא ליה חצר המשתמרת שלא לדעתה", הבא מיד בסמיכות למימרא והמסביר את החוליה השלישית הנדונה: "ניעור ומשמרתו אינו גט". לשון פירוש זה בא בשני ענפי הנוסח. אם כן ניתן לשאול על גרסת ענף **טש**, שאם אין גורסים "ומשמרתו" בחוליה השלישית הנ"ל, התלמוד היה יכול לנקוט בפירוש הדין לשון פשוט: "דהויא ליה חצר שאינה משתמרת לדעתה" בהיות העבד ניעור. נקיטת לשון אחר המסורבל במקצת בזה שהחצר מצד אחד "משתמרת" ומאידך "שלא לדעתה" ולכן אין הגט חל, עשוי ללמדנו שהוכרח לכך מפני הגרסה שעמדה לפניו בחוליה השלישית שכללה את תיבת "משמרתו". נמצא שלשון התלמוד המפרש את החוליה השלישית עשוי ללמדנו שבפניו עמדה גרסת ענף **מו**: "ניעור ומשמרתו אינו גט".

הצעה זו פחות סבירה מהראשונה וכדלהלן. לגבי האיזון בין שני הלשונות, כובד המשקל של השיקול אינו רב, במיוחד שמבחינת התוכן, הסיפא באה לומר ש"ניעור" אינו גט בכל מקרה. אמנם יש כאן חידוש שאפילו כשהיא "משמרתו" אינו גט כיון ש"ניעור", אולם לא נראה שלשם חידוש זה באה הגרסה. אשר לשיקול השני, ההבדל בין שני הלשונות האפשריים בתלמוד אינו כל כך מכריע. לעומת זאת השיקול להעדיף את ההצעה הראשונה חזק יותר באשר תופעת האשגרות נפוצה הן בתלמוד בכלל והן בפרקנו בפרט, ובייחוד היא ניכרת יותר בענף **מו** כמבואר לאורך העבודה. לאור זאת סביר שבענף **מו** התרחשה העברה בלתי מודעת זו של גרסת "ומשמרתו" מהחוליה הראשונה אל הסמוכה לה.

מצאנו ב"כתאב אלטלאק" מן הגאונים שגורס "ומשמרתו" כענף **מו**. האם נעדיף את גרסת ענף **מו** כי היא נתמכת על ידי הגאונים או את גרסת ענף **טש** שהתבררה על פי הגיון מחקרי כראשונית? נציג שתי שיטות. שיטה אחת מכריעה את נכונות הגרסאות על פי הזהות עם הגאונים. היא מניחה שפילוג הענפים, אם בכלל נחשב, הוא מאוחר לגאונים, על כן יש להסתמך עליהם כנגד סברות אף שמשתמשות בכלים מחקריים. לפי השיטה השנייה אם לאור ההגיון על-פי אופיו נראה שהוא חילוף מובהק יסודי ואף קדום מהגאונים, הרי שאין עדות הגאון יכולה לסייע מפני שהיא עשויה לשקף את גרסת אחת הענפים שהתקבלה אצלו. על כן עיקר כובד המשקל להציע איזו גרסה היא הקמאית ואיזו תניינית לה, מונח על כתפי חכמת הסבירות. במקרה הנדון מצד אחד סביר להעדיף את גרסת ענף **טש** הקצרה על פני גרסת ענף **מו**, באשר התוספת "ומשמרתו" נראית תוצאה של אשגרה. מצד שני אפשר להעדיף את גרסת ענף **מו** כאמור, מה גם שנתמכת בכתב-יד מן הגאונים.

8. עח ע"א שורה 57

כגון שהיו שניהן עומדין בארבע אמות **מצומצמות**

ענף **טש**: ליתא.

ענף **מו**: "מצומצמות".

בענף **מו** מופיעה גרסת "מצומצמות" ואילו בענף **טש** ובקטע הגניזה **ג1** הגרסה הזאת איננה. ובהמשך (שורה 59) כל עדי הנוסח גורסים "הכא בח' אמות **מצומצמות** עסיקינן". ומוכרח כן, כי שם התיבה "מצומצמות" היא עיקר התשובה, באשר מדובר בשמונה אמות מדויקות והגט עומד בדיוק באמצע בין ארבעת האמות שיש לכל אחד, על כן לא מגורשת. אולם כאן מדובר על ארבע אמות בלבד ואין זה משנה המיקום המדויק של הגט בתוכם, ואין צורך כלל בתוספת "מצומצמות", באשר דנים האם אפשר שהגיעו יחד האיש והאישה לאותם ארבע אמות, על כן נראה שגרסת "מצומצמות" הועברה מהמשך הנ"ל.

רש"י כותב במפורש על החילוף הנדון: "ולא גרסינן מצומצמות".[157] מדבריו עולות שתי אפשרויות לתאר אילו גרסאות עמדו לפניו. אפשר שהיו לו כאן את גרסאות שני הענפים ובחר בגרסת **טש** מסברה - כפי שהסברנו לעיל - על פני גרסת **מו**. או שמא הייתה בידו רק את גרסת ענף **מו** ומחק את הגרסה מסברה. ניתן גם לדייק שלולא הקושי הנ"ל רש"י היה גורס תוספת זו, עובדה העשויה ללמדנו שרש"י קיבל בדרך כלל את נוסח ענף **מו**, ולא להיפך.

9. עט ע"א שורה 50, עט ע"ב שורה 8

דאמר רב חסדא נעץ קנה ברשות היחיד **ובראשו טרסקל** וזרק ונח על גביו

ענף **טש** (ע"פ כ"י ט): ליתא.

ענף **מו** (ע"פ כ"י ו): "ובראשו טרסקל".

מימרת רב חסדא כאן באה בבבלי שבת (סוף ז ע"א): "והאמר רב חסדא: נעץ קנה ברשות היחיד וזרק ונח על גביו, אפילו גבוה מאה אמה - חייב, מפני שרשות היחיד עולה עד לרקיע". לפי כל העדים שם, אין גורסים תוספת זו. מימרת רב חסדא שם מתמקדת לדין ברשות היחיד: "האמר רב חסדא נעץ קנה **ברשות היחיד** וזרק ונח על גביו אפילו גבוה מאה אמה חייב מפני שרשות היחיד עולה עד לרקיע". לפני מימרת רב חסדא שם באה ברייתא עם דין דומה מבחינת הלשון אך שונה בתכלית מבחינת הדין. ברייתא זו בשם רבי יוסי בר' יהודה מתייחסת דווקא לדין ברשות הרבים: "דתניא רבי יוסי ברבי יהודה אומר נעץ קנה ברשות הרבים ובראשו טרסקל זרק ונח על גביו חייב". בחילוף הנדון מתווספת הגרסה "ובראשו טרסקל" למרות שמדובר במימרת רב חסדא הדנה על רשות היחיד, אי לכך ניכר שגרסה זאת נוספה לכאן שלא כראוי. על כן סביר שאף כאן גרסת היסוד הייתה "ליתא" כמשתקף בכה"י **ט**, **ר**, **מ**, ובקטע הגניזה **ג1**.

נראה שפשר תוספת הגרסה בסוגייתנו נובעת מאשגרה קדומה מהברייתא שם. אין ספק שמקומה של הסוגיא המקורית הוא במסכת שבת באשר עוסקים שם בהרחבה בדינים אלו של זריקה והנחה בשבת ברה"ר וברה"י. וכן מקור מימרת רב חסדא מובא שם (בבלי שבת סוף ז ע"ב): "גופא, אמר רב חסדא: נעץ קנה ברשות היחיד וזרק ונח על גביו, אפילו גבוה מאה אמה - חייב, מפני שרשות היחיד עולה עד לרקיע". ובשתי המובאות של דברי רב חסדא שם העוסקות ברשות היחיד לפי כל העדים אין גורסים את

[157] ד"ה "כגון שהיו שניהם עומדים בד' אמות".

התוספת "ובראשו טרסקל". ואילו בסוגייתנו, ישנה רק מובאה חלקית מתוך הסוגיא הרחוקה במסכת שבת, שעשויה לגרום לאשגרת התוספת "ובראשו טרסקל".

כה"י **ט**, **ר**, **ג1**, **א**, גורסים "ליתא", מתוכם כה"י **ט**, **ר**, שייכים בדרך כלל לענף **טש**. ואילו עדי הנוסח ו, ש, **כ1**, ב, גורסים "ובראשו טרסקל", ומגיה כי"א גורס: "וטרסקל בראשו". מתוכם כי"ו ומגיה כי"א משתייכים בדרך כלל לענף **מו**. מצד אחד העובדה שעדי הנוסח המובהקים המייצגים את ענפי **טש - מו**, הלא הם כי"ו וכי"ט מנוגדים בחילוף זה, ומתלווים אליהם עדי נוסח מאותו ענף, עשויה ללמדנו על פילוג בין הענפים שאמנם החל להיקלט בעדי נוסח שונים. מאידך הערבוביה בין עדי הנוסח עשויה להצביע שאין מדובר בפילוג הענפים . כי"מ המשויך לענף **מו** ורש"י[158] לא גרסו תוספת זאת, כנפוץ שמתהלכים רבות באותה גרסה. אפשר שלרש"י הייתה גרסת כי"מ לפניו או להיפך שכי"מ גרס כן בעקבות גרסת רש"י. התוספת "ובראשו טרסקל" באה אף בדפוס שונצינו הרגיל לקלוט גרסאות מענף **מו**. בכי"א המשתייך גם כן לענף **מו**, ניכרת פעילות ההוספה בכך שבאה אצלו בגיליון בטרם חדרה לגוף הנוסח. תהליך דומה מתרחש בנוסח קטע הגניזה **ג1** שהמגיה מוסיף גרסה זאת "ובראשו טריסקל".[159]

המפרשים גילו עניין רב בגרסה זו עקב השלכותיה להלכה, וחלוקים הם בגרסה וכתוצאה ממנה בהלכה כדלקמן. נפקא מינה להלכה יש באם גורסים "ובראשו טרסקל", אם הזורק חפץ על הקנה חייב בשבת רק במקרה שנופל בתוך טרסקל[160] המונח מכבר שם. הרשב"א כתב על המקום[161] :"כך הג' ברוב הספרים שלנו אבל רש"י ז"ל ל"ג ובראשו טרסקל". המהרש"א תמה על הרשב"א מהסוגיא בבבלי שבת (ד ע"א), ממנה עולה שחייבים רק אם הניח על מקום חשוב,[162] על כן מקיים המהרש"א את הגרסה כאן "ובראשו טרסקל" המבארת שהוא חייב כי הנחה על טרסקל נחשבת הנחה על מקום חשוב. ברם, הרשב"א רמז[163] לתירוצו במה שכתב כאן לעיין בחידושיו לפרק קמא דשבת. ואכן שם מסביר הרשב"א שכל הצורך במקום חשוב כדי לחייב את המניח, קיים רק ברשות הרבים, אך ברשות היחיד חייב על אף שלא הניח במקום חשוב. אמנם בזמן המהרש"א טרם נדפסו חידושי הרשב"א על מסכת שבת,[164] על כן הוא לא ראם. אולם דברי המהרש"א מוקשים בלא זה מרש"י שכתב במפורש בשבת שאין צורך בטרסקל ברשות היחיד שהקנה נחשב כד' על ד' ורק ברשות הרבים הצריכו טרסקל. המהר"ם שיף בתחילה מנסה להסביר תוספת גרסה זו שלמרות שלעניין שבת אין בה צורך וחייב גם בלי טרסקל, שובצה כאן לצורך הגט לחדש שאפילו עם טרסקל אינו גט כי הוא לא נשמר שם. בהמשך דבריו כותב מעין דברינו שלאמתו של דבר יש כאן טעות סופר, שהרי במסכת שבת כמה פעמים מופיע דין זה ללא התוספת של טרסקל.

---

[158] לא מוכח מדבריו, אך כך סובר הרשב"א אודות גרסת רש"י.

[159] יש לציין שכל מימרת רב חסדא בקטע הגניזה **ג1** עברה מקום ובאה להלן בדף עט ע"ב שורה 8.

[160] "כעין סל המונח בראש הקנה" רש"י שבת ה ע"א.

[161] בחידושיו על גיטין; הובא גם במהרש"ל.

[162] ד' על ד' אמות או ידו של אדם החשובה כ-ד' על ד'.

[163] ראה הגהות מצפה איתן ומעדני מלך.

[164] כך כותב ביד דוד.

והטעות נובעת מאותם קטעים בהם מופיע "ובראשו טרסקל" בהקשר לרשות הרבים, שעל פיהם כנראה **הוכנס** לכאן בדין רשות היחיד. ובמילים שלנו כפי שצוין- הועבר לכאן.

דוגמה זאת מלמדת כיצד **ייתכנו הבדלים יסודיים בין הנוסחים**, לא רק בתוכן אלא **שמשליחים אפילו על ההלכה למעשה**, ואולם **אין לייחס מקורן בעיבוד אחר, אלא באשגרה קדומה** - ייתכן מתורה שבעל פה[165] - שעל ידה השתרבבה גרסה ונוספה בסוגיא רחוקה מזו המקורית.

10. עט ע"א שורה 52, עט ע"ב שורה 10[166]

עד לרקיע **ופליגי רבנן עליה דר'** הני מילי לענין שבת אבל הכא משום אינטורי

ענף **טש**: ליתא.

ענף **מו** (ע"פ כי"ו): "ופליגי רבנן עליה דר'".

דברי רבא "שלש מדות בגיטין" וכו' מובאים לעיל בסוגיא (עט ע"א). לפי עורך הסוגיא רבא מציג שלוש תכונות שיש בדיני גיטין השונות מדיני שבת. המידה השנייה מוצגת על ידי מימרת רב חסדא הנושאת את החילוף הנדון. המימרא מתייחסת לזורק חפץ בשבת על קנה הנמצא ברשות היחיד שחייב. בעל הגמרא מבדיל בין הלכות שבת שם הדין הוא שחייב לבין דיני גיטין שבמצב זה הגט לא חל, משום שדין חלות הגט תלוי בשמירה עליו ולא בהעברתו מרשות לרשות. הצעת ההבדל האמור באה בלשון "הני מילי לענין שבת אבל הכא משום אינטורי הוא והא לא מינטר". לפנינו ענף **מו** מוסיף לפני לשון ההצעה "הני מילי", את הלשון "ופליגי רבנן עליה דר'", שאינו קשור כלל לדברי רב חסדא כאן, באשר אין בדבריו שום התייחסות וקשר למחלוקת זאת. לשון זה הובא לעיל במידה הראשונה של רבא (עט ע"א שורה 47): "הא דאמר רבי קלוטה כמי שהונחה ופליגי רבנן עליה דר' הני מילי לענין שבת אבל הכא משום אינטורי הוא והא מינטר". אותו הלשון "הני מילי לענין שבת אבל הכא משום אינטורי" בא בשתי המידות של רבא, אשר על כן סביר שעקב הזהות בלשונות בענף **מו** העבירו שלא במכוון את הביטוי "ופליגי רבנן עליה דר'" הבא שם לפני ובצמוד ללשון "הני מילי..." מהמידה הראשונה לשנייה בדיוק באותו המקום: "ופליגי רבנן עליה דר' הני מילי לענין שבת אבל הכא משום אינטורי". חיזוק לכך מתקבל מהעובדה שבמידה הראשונה ענף **טש** גרס "ופליגי רבנן עליה" בלבד, ואילו התוספת "דר'" באה רק בענף **מו**, ורק ענף **מו** גורס בשני המקומות את הלשון "ופליגי רבנן עליה דר'" עם תוספת זו, מה שמראה שהלשונות מועתקים זה מזה.

11. עט ע"א שורה 47

דא"ר קלוט' כמי שהונח' דמיא ופליגי רבנן עליה **דר'** הני מילי לעניין שבת (ע"פ כי"ו)

ענף **טש**: ליתא.

ענף **מו**: "דר'".

---

[165] על אשגרות בעל פה או בכתב, ראה סעיף ג, 5.

[166] להצגה הטבלאית של ההקשר הרחב ראה בפרק שני, ה, 1.

בעל הגמרא מזכיר את המחלוקת "הא דאמר רבי: קלוטה כמי שהונחה, ופליגי רבנן עליה". כבר מתחילת דבריו הוזכר "רבי" וממילא מובן שהביטוי "ופליגי רבנן עליה" כוונתו שרבנן חולקים על רבי. מכל מקום כדי להבהיר זאת, בענף **מו** הוסיפו את הלשון "דר'". אי לכך גרסת ענף **טש** הקצרה משקפת את הגרסה המקורית. זאת ועוד אף למעלה הוזכר במפורש רבי לפי כל עדי הנוסח[167] כמה פעמים שרבנן חולקים עליו בדין זה: (עט ע"א): 'כמאן? כרבי, דאמר: קלוטה כמי שהונחה דמיא! א"ל: אפילו תימא רבנן, עד כאן לא פליגי רבנן עליה דרבי - אלא לענין שבת, אבל הכא משום אינטורי הוא, והא קא מינטר'.

12. פא ע"ב שורה 51

תני' נמי הכי גט קרח **הכל משלימין עליו** קשריו שבע' ועדיו שש' (על-פי כי"מ)

ענף **טש**: ליתא.

ענף **מו**: "הכל משלימין עליו".

בענף **מו** בברייתא, המשפט "הכל משלימים עליו" - העוסק בדיני העדים - מתווסף בצמוד לפסקה העוסקת בעניין אחר - פירוט צורת גט קרח - והוא לא טבעי במקום זה, שכן דיני העדים באים בברייתא לפי כל עדי הנוסח, רק לאחר פירוט צורת גט קרח. תוספת זו אינה מופיעה בתוספתא,[168] ולא במימרא,[169] המקבילות לברייתא זו בתוכנן ובצורתן. דומה שהתוספת צורפה על-פי המשנה וכדרכם של סופרים להשלים ברייתות על-פי המשנה.[170] אולם כאן מעבר לחוסר התאמתה במיקומה, דומה שתוספת זו גם מייצרת בעיה פרשנית-הלכתית ביצירת רושם כאילו לדברי הכל - שהרי מוזכרת באופן סתמי - "הכל משלימים עליו". ולא כן הוא, שכן זו דעת בן ננס בלבד וכפי שמובא מייד לאחריה במשנה, אך רבי עקיבא חולק שם שאין הכול משלימים עליו; ואף כאן בברייתא מחלוקתם באה ומוסברת לאחר פסקה זו שהיא סתמית ואינה עוסקת אלא בתיאור הגט הקרח ולא בדין העדים הראויים להשלימו שהרי זה נתון במחלוקת. ולא ייתכן לשבץ דעת בן ננס כחלק מהתיאור הסתמי באשר אינו כן.

13. עז ע"ב שורה 13

בהדי פניא דמעלי שבתא **הוה** (ע"פ כי"ו)

---

[167] תוספת הגרסה "עקיבא" בנוסף ל"רבי" הבאה בכי"ט לא שייכת לדיון זה ונדונה בנפרד.

[168] גיטין, פ"ו (פ"ח בכי"ע) ה"ט, עמ' 272, שורה 38.

[169] פא ע"ב שורה 38.

[170] כדברים האלה כותב ליברמן, תוספתא כפשוטה, ח, עמ' 900, שורות 39-40, על לשון התוספתא שבפרקנו (גיטין, פ"ו [פ"ח בכי"ע] ה"ט, עמ' 272, שורה 40): "שלשה קשרים ושני עדים פחות מיכן אין משלימין עליו אלא קרובין הראוין להעד במקום אחר". לדעתו לשון התוספתא "אלא קרובין הראוין להעד במקום אחר" משובש, כיון שלפי דברי התוספתא "פחות מיכן", הרי שמדובר שאין בגט אלא שני קשרים ועד אחד, ובוודאי שבכהאי גוונא אין משלימים קרוב. על כן סבור ליברמן שגרסה זו נוספה על ידי סופרים **שדרכם הייתה להשלים את דברי התוספתא המקוצרים על-פי המשנה וכן נהגו גם במדרשי הלכה**. השווה ליחס בין דברי ליברמן האמורים לבין החילוף דלקמן יג, 6.

ענף **טש**: ליתא.

ענף **מו**: "הוה".

ענף **מו** מוסיף "הוה" להבהרה וסיגנון מובן יותר. כי"פ אף מסגנן עוד יותר בהוספת "ו" -"ובהדי", שמתאימה לבוא עם "הוה" בסוף כמשפט נפרד המפרש שובערב שבת היה. כאן משתקפת גרסת ענף **מו** בגרסת בעל הלכות גדולות,[171] מה שעשוי להראות על קדמות נוסחה עוד מבבל ולא רק פיתוח יצירתי מאירופה בימי הביניים, וכן גורס הרי"ף.[172]

יב. חיסורים בענף מו

1. פ ע"ב שורות 36, 40

היכי דמי לאלתר והיכי דמי לאחר זמן **אמר רב יהודה** אמר שמואל

ענף **טש**: "אמר רב יהודה".

ענף **מו**: ליתא.

בלשון המקביל הבא במסכת קידושין ו ע"א, כל עדי הנוסח גורסים את הנוסח המלא.[173] סביר שאף כאן ענף **טש** שומר בדייקנות על שרשרת המסירה שהושמטה בענף **מו**.

2. פ ע"ב שורה 38

ורב אדא **בר אהבה** אמר לא נישאת זהו לאלתר

ענף **טש**: "בר אהבה".

ענף **מו** (ע"פ כ"י מ): ליתא.

כי"מ גרסה יחידאית השמיט מתוך שרשרת המסירה את "בר אהבה" כפי שעשה בחילוף הסמוך לעיל בנוגע ל-"אמר רב יהודה". כ"י זה ידוע בקיצוריו ובהשמטותיו,[174] עובדה המשתקפת גם כאן, על כן אפשר שאין מדובר בפילוג לענפים אלא לתופעה מאוחרת של השמטה על ידי מעתיקים.

3. פא ע"א שורה 3

רב יוסף בריה דרב מנשה מדויל לשמואל ילמדנו רבינו **יצא עליו קול** איש פלוני כהן כתב גט לאשתו ויושבת תחתיו

ענף **טש**: "יצא עליו קול".[175]

ענף **מו**: ליתא.

---

[171] סימן לט, עמ' תה.

[172] ע"פ על העדים שלפנינו.

[173] לתצוגה טבלאית של שינויי הגרסאות והשוואת המקורות, ראה לקמן יד, 1.

[174] ראה במבוא, ב, 1, א.

[175] גרסת קטע **ג1**: "יצא עליה קול". לפנינו חילוף סופרים קל בין גרסת "עליה" לבין גרסת "עליו". היות ומדובר שיצא קול הן על האיש והן על האישה, שתי הלשונות- זכר או נקבה, הולמות את המכוון.

גרסת ענף **מו** היא הקצרה, על כן עולה על הדעת שהיא הגרסה הקמאית, ואילו בגרסת ענף **טש** באה התוספת "יצא עליו קול", אולי על-פי המשך הסוגיא שדנה אם מבטלים את הקול.

ברם, לפי גרסת ענף **מו** העיקר חסר מן הספר, שהרי שאין בשאלת רב יוסף שום אזכור לכך ש"יצא עליו קול", והרי כל הדיון התלמודי (שורה 6) על מימרא זאת מתייחס לשאלה האם מבטלים את הקול אם לאו. ואם לא היה הלשון "יצא עליו קול" מונח במימרא בפני בעלי הגמרא, מנין ידעו שאכן יצא קול, שהרי דנו האם לבטלו או לא? אלא נראה מתוך הדיון התלמודי על המימרא, שהלשון "יצא עליו קול" אינו תוספת לה אלא חלק יסודי מגוף המימרא. חיזוק להערכה זו מתקבל מגרסת השאילתות "יצא קול עליו"[176] התומכת בגרסת ענף **טש** בכך שגורסת חוליה זו.[177] לפיכך יש להציע שגרסת ענף **טש** המלאה היא המקורית ומשום מה בגרסת ענף **מו** הושמטה גרסת "יצא עליו קול".

מאידך גיסא היה ניתן להעלות על הדעת שאף ללא לשון "יצא עליו קול" במימרא, היה ברור לבעלי הגמרא לפי עולם המושגים בו הם חיו, שכוונת השאלה היא, אף אם לא נאמר במפורש, שהיות ומדובר שיצא קול, האם יש לבטלו או לא. אם כך, היה ניתן שוב לבכר את גרסת ענף **מו** הקצרה, ולאור זאת להציע שבענף **טש** הוסיפו במימרא את הלשון "יצא עליו קול" כדי שתהיה יותר מבוארת. ברם, כאמור הסבר הסוגיא הפשוט יותר ותמיכת גרסת השאילתות, מעניקים לגרסת ענף **טש** את הסבירות לשקף את הגרסה המקורית.

4. עח ע"א שורה 30

שלפתו נמי הא בעינא ונתן **בידה** וליכא

ענף **טש**: "בידה".

ענף **מו**: ליתא.

אפשרות אחת היא להסביר שבענף **מו** החסירו תיבת "בידה" מהציטוט מתוך מגמת קיצור. על-פי ההקשר השאלה הייתה שצריך לקיים נתינה מהאיש לידי האישה כנאמר "ונתן בידה" ולא שהיא תיקח בידה ממנו. אפשרות הפוכה להציע היא שבענף **טש** ובקטע הגניזה **ג1** השלימו את הציטוט מהפסוק: "ונתן **בידה**". עיקר שאלת התלמוד הייתה שחסרה נתינת הבעל ולשם כך די בציטוט "ונתן" בלבד כפי גרסת ענף **מו**. שמא הענפים פעלו על-פי השוואת הגרסאות שבכאן ושבחילופים: עז ע"א שורה 1 "ונתן

---

[176] שמות, שאילתא מב, עמ' כג.

[177] ביחס לשינוי בסדר המילים "קול עליו" בגרסת השאילתות לעומת "עליו קול" בתלמוד שלנו, יש לציין שמרבית העדים של נוסח השאילתות אינם גורסים את התוספת "עליו" (ראה שמות, שאילתא מב, עמ' כג, חילופי נוסחאות שורה 13). ואפשר שנוספה על-פי ענף **טש** שלא במקום. מכל מקום לפי מרבית העדים גרסת השאילתות היא הקצרה לעומת זו של ענף **טש** אך ארוכה מגרסת ענף **מו**. וכן בתחילת הפסקה בסוגייתנו (פא ע"א שורה 2): "שלח ליה רב יוסף", כל העדים גורסים "ליה", משאין כן לפי גרסת השאילתות שהיא קצרה יותר ותיבת "ליה" "ליתא" לפי כל העדים המוכרים לנו (שמות, שאילתא מב, עמ' כג, חילופי נוסחאות שורה 12).

בידה / ידה", שורות 2-3 "ונתן בידה / ונתן".[178] **לפנינו עקביות פעילות הענפים אם להשלמת הציטוט ואם לקיצורו.**

5. עז ע"א שורה 1

דתנו רבנן **ונתן ב**ידה אין לי אלא ידה גגה חצרה וקרפיפה מנין

ענף **טש** (ע"פ דפוס שונצינו): "ונתן ב".

ענף **מו**: ליתא.

ראה בחילוף הבא.

6. עז ע"א שורות 2-3[179]

אין לי אלא ידה גגה חצרה וקרפיפה מנין תלמוד לומר ונתן **בידה** מכל מקום

ענף **טש** (ע"פ דפוס שונצינו): "בידה".

ענף **מו**: ליתא.

מתיאור חילופי הגרסאות על-פי מרבית מייצגי הענפים[180] ניתן לשער ולשרטט את גרסת ענפי הנוסח בשני החילופים המונחים לפנינו בדרך הבאה.

גרסת ענף **מו**: "מנא הני מילי דתנו רבנן **ידה** אין לי אלא ידה גגה חצרה וקרפיפה מנין ת"ל **ונתן** מכל מקום".

גרסת ענף **טש**: "מנא הני מילי דתנו רבנן **ונתן בידה** אין לי אלא ידה גגה חצרה וקרפיפה מנין ת"ל **ונתן בידה** מכל מקום".

גרסת ענף **טש** נראית הראשונית מכמה סיבות. לפי גרסת ענף **טש** הדרשה מובנת בנקל כפשוטה, בכך שדין קנין הגט בחצר נלמד מכפילות התיבות "ונתן בידה" בשני פסוקים שונים. ואילו לגרסת ענף **מו** לא משמע שמדובר בכפילות של שני פסוקים אלא בלימוד משתי תיבות באותו פסוק, על כן הפרשנות הופכת להיות דחוקה כפי שנראית בפירוש רש"י הגורס כענף **מו**.

זאת ועוד, גרסת ענף **טש** מתאימה ללשון הירושלמי בתחילת פרקנו הן בלשונה והן בפירוש הפשוט שלמדים מכפילות הפסוקים. על כן נראה שלשון הירושלמי משתקף בסוגייתנו בגרסת ענף **טש**. הווי אומר, בדרשה ממקורות ארץ ישראליים עסקינן, והנוסח הקרוב אליה מוצג בענף **טש** שנראה המקורי בבבלי לעומת גרסת ענף **מו** בה חלו השינויים.

יתירה מזאת, על-פי ענף **טש** אף הלימוד הסמוך ללימוד הנדון- אודות ה"גנב", נעשה באותה דרך של כפילות כפי שנעשה לגבי הגט, ואילו לפי ענף **מו**, שני הלימודים שונים מאד בצורתם למרות הזהות בתוצאתם. לפיכך נראה שגרסת ענף **טש** משקפת את הגרסת הקמאית ואילו בגרסת ענף **מו** התרחשו השמטות בציטוטי הפסוקים מה שגרם אף לפרשנות שונה.

---

[178] דיון על חילופים אלו ראה בדוגמה יד, 2.

[179] להלן בסמוך מובאים עיקרי תוצאות הדיון אודות חילוף זה. עיון מפורט הכולל הפניות לאזכורים כאן, מצוי בדוגמה יד, 2.

[180] ראה להלן בעיונים האמורים בהערה הקודמת.

7. עז ע"ב שורות 16-17

ליקניה ניהלה לההוא דוכתא דיתיב ביה גיטא ותיזל איהי ותיחוד ותפתח **ותחזיק** ביה

ענף **טש** (ע"פ כי"פ): "ותחזיק".

ענף **מו**: ליתא.

כדי להקל על המעיין נציג את הנוסחים מקובצים לפי סדר התהוות אפשרי:[181]

ותיחוד	ותפתח		דתנן נעל גדר פרץ כל שהוא הרי זו חזקה	**ט**
ותיחוד	ותפתח	**ותחזיק ביה**	דתנן נעל גדר פרץ כל שהוא הרי זו חזקה	**פ ש**
ותיחוד	ותפתח	**ביה**	דתנן נעל גדר פרץ כל שהוא הרי זו חזקה	**מ ו**

גרסת כי"ט הקצרה אינה גורסת "ותחזיק ביה". אפשרות אחת היא להסביר שהיא הראשונית ורבא תיאר רק את פעולות האישה "ותיחוד ותפתח" ואת התוצאה "ותחזיק ביה" לא פירט כי סמך על דבריו בהמשך: "דתנן...הרי זו חזקה".

לפי דרך זו גרסת "ותחזיק ביה" משקפת אפוא תוספת הבהרה לדברי רבא או השלמת דבריו הנשאבת לכאן מן ההמשך "נעל גדר ופרץ...הרי זו חזקה". ולא מן הנמנע שמשכלל הגרסה רצה לייצר הקבלה ספרותית בין "תיחוד- תפתח - תחזיק" לבין "נעל -פרץ - חזקה". גרסה זו מתועדת בעדי הנוסח **פ ש**, וכן בבעל הלכות גדולות.[182]

הבה נברר מה מקומה של המילה "ביה" בגרסת ענף **מו**: "ותיחוד ותפתח ביה". שהרי בגרסה הארוכה "ותיחוד ותפתח ותחזיק ביה", המילה "ביה" באה על אותו משקל כדרכה בביטוי דלעיל "דיתיב ביה",[183] שבשניהם כוונת "ביה" [=בו] מתייחסת לגט, אם כך מובן שלאחר פעולת סגירת ופתיחת הדלת, חל קניין החזקה בגט. אולם בענף **מו** דומה שהושמטה גרסת "ותחזיק" מה שיצר גרסה לא ברורה "ותפתח ביה" שהרי אם גם כאן המכוון בגרסת "ביה" הוא לגט, אין זה סביר לומר שהאישה סוגרת ופותחת בגט אלא בדלת [=בה]. בשני עדי ענף **מו** יש לפי זה השמטה משותפת. טבעי שגרסת הענף **מו** מתועדת גם במרדכי[184] שמקורו מאותם אזורים גיאוגרפיים בהם פעלו כה"י המרכיבים את נוסח ענף **מו**.

לאור זאת נמצא כי גרסת היסוד הקצרה משתקפת בזו של כי"ט, עליה נוסף לשון "ותחזיק ביה" בהתפתחות פנימית של הענף (עדי הנוסח פ ש). התרחשות מאוחרת בענף **מו** מחסירה גרסת "ותחזיק" ומותירה את המילה "ביה".

בפירוש זה קשה קצת שרבא לא השלים את דבריו כשתיאר את מה שעל האישה לעשות. מתאים שיאמר "ותיזל איהי ותיחוד ותפתח ותחזיק ביה" וכך מוזכרת פעולת הקנין שהיא עיקר מטרת דבריו, ועל כך הוא מביא ראיה "כדתנן...". וכן גרסת "ותחזיק ביה" מהווה תוספת מידע אודות דברי רבא הנוספים האלה, ושמא היה מקום לשאול מניין ידעו הגרסנים להוסיפם מסברה?! לפי דרך זו היה עולה על הדעת ביאור הפוך: שהנוסח המלא "ותחזיק ביה" הוא הראשוני, בענף **מו** הושמטה המילה "ותחזיק",

[181] הטקסטים מוצגים על-פי דפוס וילנא ומובלט בהם הגרסה הנדונה בלבד. יתר השינויים לא מובאים כאן.

[182] סימן לט, עמ' תה.

[183] עז ע"ב שורה 16.

[184] גיטין, פרק "הזורק", רמז תלג.

ובכי"ט הושמט הטקסט או קוצר לגמרי אולי מפאת האיזכור "הרי זו חזקה" בסמוך, שמספק לנו את המידע אודות הקנין המדובר בו.

יג. הוספות בענף טש

1. עח ע"א שורה 30

אימא ששלפתו **מאחוריו** שלפתו נמי הא בעינא ונתן בידה

ענף **טש**: "מאחוריו".

ענף **מו**: ליתא.

נראה שבענף **טש** הוסיפו את תיבת "מאחוריו" ובכך השלימו את המשפט, על-פי הברייתא הסמוכה בהמשך (שורה 31-33), בה כל העדים גורסים זאת: "תניא נמי הכי אמר לה כנסי שטר חוב זה או ששלפתו **מאחוריו** קראתו והרי הוא גיטה".

2. עט ע"א שורה 10

א"ל ר' אבא לעול' כמן כר' **עקיבא** דאמ' קלוטה כמה שהונחה דמיא (על-פי כי"ט)

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "עקיבא".

ענף **מו**: ליתא.

פרט לסוגייתנו, בשלושה מקומות בבבלי מופיעה המחלוקת אם אומרים "קלוטה כמי שהונחה דמיא", ומוזכרים בהם שמות התנאים הנושאים אותה. במסכת שבת (ד ע"א): "**רבי עקיבא** סבר אמרינן קלוטה כמי שהונחה דמיא ורבנן סברי לא אמרינן קלוטה כמי שהונחה דמיא"; ב"ק (ע ע"ב): "כמאן **כר' עקיבא** דאמ' קלוטה כמי שהונחה דמיא דאי כרבנן כיון דמטיא לחצר ביתו קנה"; שבת (צז ע"ב): "**דרבי יהודה** סבר אמרינן קלוטה כמה שהונחה ואיתעבידא ליה מחשבתו ורבנן סברי לא אמרינן קלוטה כמה שהונחה ולא איתעבידא ליה מחשבתו". בשלושת ההיקרויות הנ"ל, **כל עדי הנוסח** גורסים אותם שמות התנאים המוזכרים. בסוגייתנו בא אותו הלשון בשני מקומות, בדף עט ע"א בשורות 10-11 ובשורות 16-17: "כמאן כרבי דאמר קלוטה כמי שהונחה דמיא", אך רק בפרקנו מתפלג הנוסח כאשר בניגוד לשאר העדים שגורסים "כר' / כרבי", כי"ט מוסיף וגורס "כר' עקיבא". יש מקום להעלות על הדעת כי הגרסנים או המעתיקים, הוסיפו את תיבת "עקיבא" על-פי הסוגיות במסכתות שבת וב"ק מתוך מגמת השוואת הסוגיות וזהות בשמות התנאים נושאי אותם תכנים, או מחמת אשגרה בלתי מודעת. בשאר העדים כאמור ישנן שתי גרסאות: "כר' / כרבי". אפשר שהקיצור מ"רבי" ל"ר"' גרם להוסיף את "עקיבא" באשר היה נראה למגיה שגרסת "ר"' אינה מכוונת ל"רבי" שהרי לא נכתב באורך מלא, אלא ל"ר' עקיבא".

באותה הדרך מופיע בפרקנו חילוף זה, גם בהיקרויות הבאות בדברי סתם התלמוד. יש לציין שהחילוף מתחלק באופן עקבי על ידי אותם עדי הנוסח, כאשר רק כי"ט גורס את תוספת "עקיבא": עט ע"א שורה 12: "אפילו תימ' רבנן עד כאן לא פליגי רבנן עליה דר' **עקיב'** אלא לעיניין שבת" (על-פי כי"ט); עט ע"א שורה 16: "א"ל ר' זיר' לר' אסי כמן כר' **עקיבא** דאמ' קלוטה כמי שהונחה" (על-פי כי"ט); עט ע"א

שורה 18: "אפילו תימא רבנן עד כאן לא פליגי (ע)[ר]בנן עליה דר' **עקיבא** אלא לעיניין שבת" (על-פי כי"ט). וכן בהיקרות נוספת במימרת רבא,[185] עח ע"א שורה 46: "אמ' רבא שלש מדות בגיטין הא דאמ' ר' **עקיב'** קלוטה כמי שהונחה דמיא" (על-פי כי"ט).

עולה על הדעת להציע שדווקא גרסת כי"ט משקפת את הגרסה המקורית והיא אכן הולמת את גרסאות אותה מחלוקת במסכתות האחרות כאמור. אם כך, יש לומר שבענף האחר התרחשה השמטה ובמקום "רבי עקיבא" נותר "רבי" בלבד. בהתחשב בעובדה שתופעה זו מתרחשת בחמישה חילופים כאמור, אין זה סביר שנשמטה גרסה כל כך הרבה פעמים. נראה יותר שגרסת ענף **מו** ושאר העדים היא הראשונית, ונוסף עליה גרסת "עקיבא" בכי"ט כאמור. אפשר שבפילוג לענפים עסקינן וגרסת כי"ט היא שריד מגרסת ענף **טש**, באשר מדובר על הבדל משמעותי בין הנוסחים וגרסת כי"ט אינה נראית מקרית אלא באה במספר לא מבוטל של חילופים, בכל פעם שמוזכרת המחלוקת האמורה.

3. עח ע"ב שורה 21

הוה עובדא **הכי** ואצרכוה חליצה

ענף **טש**: " הכי".

ענף **מו**: ליתא.

אפשר שהגרסה הקצרה הבאה בענף **מו** היא הקמאית, ואם כך לתוספת הבהרת המכוון נוסף "הכי" בענף **טש**. מאידך לא מן הנמנע שהגרסה המלאה היא הראשונית באשר כך מסוגנן בדרך כלל בבלי ואילו בענף **מו** הגרסה חסרה כשם שמשמיטים במקומות אחרים.

4. עז ע"א שורה 11

וכי כתב לה **הכי** מאי הוי

ענף **טש**: " הכי".

ענף **מו**: ליתא.

סממני החילוף שלפנינו דומים לזה שלפניו. על כן ניתן לערוך אותו הדיון אף כאן.

5. עח ע"א שורות 51-52[186]

והאמ' רבא כל שאילו מהלך לא קנה עומד ויוש' לא קנה **אלא בכפות** והילכתא בכפות (ע"פ כי"ט)

ענף **טש** (ע"פ כי"ט) : "אלא בכפות".

ענף **מו**: ליתא.

מצד אחד מתקבל הרושם שהגרסה "והלכתא בכפות" נראית תוספת מאוחרת שבאה על ידי הגאונים כדי להורות את פסק ההלכה. וכן במהלך הסוגיא הגרסה "והלכתא בכפות" נראית לא טבעית, שהרי יש כאן

[185] אולם לא מן הנמנע שאלו לשונות פירוש של סתם התלמוד המשובצים בתוך דברי רבא ומסבירים את הכלל שלו "שלש מדות בגיטין" ואכמ"ל שהרי אין זה מעניין בקורת הנוסח אלא בקורת המקורות ופירוש הסוגיא שנעסוק בה אי"ה במועד אחר.

[186] להלן בסמוך מובאים עיקרי תוצאות הדיון אודות חילוף זה. עיון מפורט הכולל הפניות לאזכורים כאן, מצוי בדוגמה יד, 7.

שאלה ומתבקשת תשובה. סגנון גרסת "אלא בכפות" הוא הנראה המתאים להיות משולב כתשובה המקורית. אי לכך עולה על הדעת להציע שגרסת "אלא בכפות" משקפת את הגרסה המקורית, עליה נוספה התוספת "והלכתא בכפות". לאור הכפילות הניכרת בשני לשונות אלו, מרבית העדים הותירו רק את גרסת "והלכתא בכפות" משום חשיבותה ההלכתית. אמנם גרסת "אלא בכפות" באה רק בכי"ט, אולם אפשר שהוא שריד יחיד בחילוף זה של ענף **טש**, בייחוד לאור ההערכה האמורה על אופייה וקדמותה של גרסה זו.

ברם, סביר יותר להציע שגרסת כי"ט היא המשנית וכדלקמן. תמונת הגרסאות מראה שכל עדי הנוסח המצויים בקטע התלמודי הנדון, גורסים "והלכתא בכפות". רק בכי"ט באה התוספת "אלא בכפות". סביר שהגרסה הקצרה שהיא אף מתועדת בכל העדים משקפת את הגרסה המקורית, ואילו בגרסת כי"ט היחידאית באה ההוספה המאוחרת. זאת ועוד, מצאנו מקורות מקבילים ללשון זה בתלמוד בבלי ובדרך כלל הגרסה היא "והלכתא בכפות" בלבד, אם כן יש לומר שאין מדובר בפילוג לענפים אלא גרסת כי"ט היא יחידאית ומשנית.

6. פא ע"ב שורה 32

ר"ע אומר אין משלימין עליו אלא קרובים הראויין להעיד **במקום אחר**

ענף **טש** (ע"פ דפוס שונצינו): "במקום אחר".

ענף **מו**: ליתא.

אם בחילוף זה מדובר בפילוג הענפים, הרי שהגרסה "במקום אחר" מקוימת בענף **טש** על ידי נציגו דפוס שונצינו ומצטרף אליו קטע הגניזה **ג1**. אולם כבר נוכחנו לדעת שיש ודפוס שונצינו קלט את גרסאות ענף **מו**, או שדרכו של הדפוס להשלים את הדיבורים והציטוטים. וכן קטע **ג1** חצוי בין הענפים כך שאפשר שאין זה פילוג הענפים, או על כל פנים בחילוף זה אין הפילוג לענפים ניכר באופן מובהק מחמת עירוב עדי הנוסח.

מכל מקום הגרסה "במקום אחר" חסרה בשאר עדי הנוסח. אפשר שמדובר בהשלמת הציטוט מהמשנה על ידי סופרים - ואם כן קטע הגניזה **ג1** ודפוס שונצינו משקפים את הנוסח הפעיל - או להיפך: בהשמטת סיום זה מן הציטוט המקורי, ואם כן דווקא עדי הנוסח האחרים הם המאוחרים.

ליברמן נקט לגבי חילוף דומה הבא כאן בתוספתא[187] שהגרסה משובשת ונוספה על ידי סופרים שדרכם הייתה להשלים ברייתות ומדרשי הלכה על-פי המשנה. חיזוק לדעתו מוצא בכך שמתוך התוספת יש הבדל בין כ"י וינה בו מצוי כל הציטוט לבין כ"י ערפורט שחסר בו הגרסה "במקום אחר". לדבריו, גמגום הגרסה מראה שהיא השלמה על-פי המשנה, ובכ"י וינה הושלם יותר מבכ"י ערפורט.[188]

[187] תוספתא כפשוטה, ח, עמ' 900, שורות 39-40; ראה עוד אודות דבריו אלה לעיל, יא, 12.

[188] שם.

אין להקיש מדבריו לנעשה בחילוף הנדון. בתוספתא וודאי מדובר בשיבוש כפי שליברמן מפרש שם,[189] על כן יש להניח שהתוספת שם היא השלמת סופרים על-פי המשנה. בסוגייתנו, מדובר בשאלת התלמוד בנוגע לרבי עקיבא המובא במשנה, ומדייקים מקטע זה במשנה שדווקא קרוב כשר לעדות ולא גזלן, שהרי שנינו במשנה (גיטין פ"ח מ"י): "רבי עקיבא אומר אין משלימין עליו אלא קרובים הראויין להעיד במקום אחר", משמע קרוב ראוי להעיד במקום אחר, אולם גזלן פסול בכל מקום, על כן אינו כשר לעדות כאן בגט קרח.

מעתה הציטוט השלם מהמשנה הכולל את הסיום "במקום אחר", נראה מסביר טוב יותר את השאלה והדיוק, על כן דומה להיות המקורי. אמנם ניתן להבין את השאלה אף אם מחסירים את הסיום הנ"ל, ואפשר שהשמיטוהו בשאר עדי הנוסח. אולם קשה להכריע ואפשר שהגרסה החסרה היא המקורית והשלימוה בנוסח האחר.

יד. עיונים על חילופים נבחרים

כאמור בסעיף ד', להלן מובאים עיונים אשר תמציתם הוצגה בקצרה בסעיפים הקודמים.

1. פ ע"ב שורות 36-37, 40

אמר רב יהודה אמר שמואל כל זמן **שיושבין ועסוקין באותו ענין**[190] זהו לאלתר עמדו זהו לאחר זמן

ענף **טש**: "שיושבין".

ענף **מו**: "שעסוקין באותו ענין".

"שיושבין": רי"ף,[191] רשב"א, ריטב"א, פסקי רי"ד, האגודה.[192]

"שעסוקין באותו ענין": רש"י.[193]

בכותרת החילוף ציינו שפילוג זה נפרש בשני מקומות. בשורות 36-37 באה גרסת "שיושבין" בעדים **ט ש פ ג1 כ1**, וכן גרסת "שעסוקין באותו ענין" בכ"י **מ**. גרסה זו באה אף ביתר עדי ענף **מו**, כתבי-יד **ו א** בשורה 40. פיצול זה נובע מהיפוך סדר הצלעות בעדים אלו.[194]

דברי שמואל[195] בהם מצוי החילוף הנדון, מתיחסים לסוף המשנה דלעיל (גיטין פ ע"א):

---

[189] שלא ייתכן להכשיר עד קרוב כשמדובר שיש עד אחד בלבד ע"ש.

[190] בדפוס וילנא יש קונפלציה [=הכלאה] של שתי מסורות הנוסח "כל זמן **שיושבין ועסוקין באותו עניין** זהו לאלתר". אפשר שטעם הדבר נעוץ בעובדה שבפני המדפיסים היו מונחות שתי הגרסאות: "שיושבין" הבאה בפוס שונצינו, ו-"שעסוקין באותו ענין" הבאה בגרסת רש"י וחיברו ביניהן. נראה שגרסת הדפוסים באה בעקבות הגהת המהרש"ל בספר חכמת שלמה, קראקא, דפוס ראשון שמ"ז, וזה לשונו: "אמר רב יודא אמר שמואל כל זמן שיושבין ועסוקין באותו ענין זהו כו' כצ"ל".

[191] מב ע"ב בדפי הרי"ף.

[192] גיטין, פרק ח, סימן קמט.

[193] ד"ה "באותו עניין".

[194] דיון על חילוף זה ראה לעיל, ח, 4.

[195] מקצת גרסאות אינן גורסות "אמר רבי יהודה אמר שמואל" אלא משמיטות את אזכור רבי יהודה (ראה במהדורה).

כתב סופר גט לאיש ושובר לאשה וטעה ונתן גט לאשה ושובר לאיש ונתנו זה לזה ולאחר זמן הרי הגט יוצא מיד האיש ושובר מיד האישה תצא מזה ומזה וכל הדרכים האלו בה רבי אליעזר אומר אם לאלתר[196] יצא אין זה גט אם לאחר זמן יצא הרי זה גט לא כל הימנו מן הראשון לאבד זכותו של שני

המשנה מתארת שהסופר טעה ונתן את הגט לאישה ואת השובר לאיש, ולאחר מעשה הגירושין הגט יוצא מיד האיש והשובר מיד האישה. האיש טוען שעקב טעות הסופר נתן את השובר לאישה במקום הגט, והאישה נתנה לו את הגט, על כן האישה לא קיבלה את הגט ולא התגרשה. מובא במשנה שאם כבר נישאה לבעל שני על סמך שחשבה שהיא גרושה, תאלץ להתגרש ממנו וכן מהבעל הראשון, וחלות כל החומרות המצוינות בתחילת המשנה. רבי אליעזר חולק על כך וסובר שאם הגט יוצא מיד הבעל הראשון "לאלתר" אכן הוא נאמן שלא נתן את גט והאישה אינה מגורשת, אולם אם הבעל מציג את הגט "לאחר זמן", אינו נאמן לטעון שלא נתן את הגט ולבטל על ידי כך את זכות הנישואין עם הבעל השני.[197]

בסוגייתנו מובאים דברי שמואל המבארים את כוונת רבי אליעזר. לפי גרסת ענף **טש** אלו דברי שמואל: "כל זמן **שיושבין** זהו לאלתר עמדו זהו לאח' זמן" (ע"פ דפוס שונצינו). ואילו לפי גרסת ענף **מו** אלו דבריו: "כל זמן **שעסוקין באותו עניין** זהו לאלת' עמדו זהו לאחר זמן" (ע"פ כי"מ).

גרסת "כל זמן שיושבין" מתארת את המציאות בפועל לאחר נתינת הגט. אין שום משמעות לעצם הישיבה הפיזית כגורם לפסילת הגט. וכן "עמדו" שהיא הפעולה ההפוכה הפיזית של "יושבין" הנחשבת "לאחר זמן", לא היא עצמה גורמת לדין שאין הראשון יכול לפסול את גירושיה. אם כך יש להבין מדוע פעולות אלו מולידות את דיני המשנה.

אפשר שההסבר המתאר את המשמעות העומדת מאחורי כל אחת מן הפעולות הגורמות את הדין - "שיושבין" ו"עמדו", טמון בגרסת ענף **מו**. כשהם "יושבין" הם עדיין "עסוקין באותו עניין" של נתינת הגט, והיות ומטרת האיש הייתה לגרש את האישה, דבריו[198] עומדים בניגוד לסיבת כינוסו עם האישה-לגרשה, על כן הוא נאמן והאישה אינה מגורשת. אולם כשעמדו, הם הפסיקו לעסוק בגט, והאישה התנתקה מבעלה הראשון. אי לכך יש חשש שהבעל מעוניין לפסול את נישואי האישה עם הבעל השני ואינו נאמן לפסול את הגירושין ביניהם.

לאור זאת נראה סביר להציע שהגרסה הראשונית הייתה גרסת ענף **טש**: "שיושבין", שהיא במידה מסוימת lectio difficilior בכך שאינה מוסברת מספיק עבור המעיין, ולעומתה גרסת "עסוקין באותו

---

[196] כך היא הגרסה לפי כתבי-היד בתלמוד, אולם יש גרסת כ"י על המשנה "על אתר" וכן הגרסה בירושלמי (גיטין פ"ח ה"ח, מט ע"ג, עמ' 1089, שורה 20, הגרסה לאחר שתוקנה או הושלמה שם): "ר' אליעזר אומר אם על אתר יצא...איזהו על אתר ר' זעירא אומר".

[197] משום שחוששים שהבעל הראשון והאישה עשו קנוניה ביניהם והחליפו את השטרות לאחר שנישאת עם הבעל השני, על מנת שתצא ממנו (על-פי רש"י, פ ע"א ד"ה "לאבד זכותו של שני"). בירושלמי מוסבר שיש ספק אם היה גט אם לאו "ר' אלעזר חושש שמא לא טעה" (גיטין פ"ח ה"ח, מט ע"ג, עמ' 1089, שורה 18) ויש דעה (שם, שורה 22) שאפילו התארסה וכ"ש אם נישאה, אין לו לאבד את זכותו של שני.

[198] שלא הצליח לגרשה מפני שנתן לאישה בטעות את השובר ולא את הגט.

עניין" הבאה בענף **מו** מסבירה את סיבת הדין, שהייתה ברורה למי שניסח גרסת "שיושבין" שציין את הפעולה הפיזית בלבד. אפשר שבחלוף הזמן מהיווצרות הגרסה המקורית, סיבת הדין כבר לא הייתה מובנת מאליה, על כן גרסני ענף **מו** חשו צורך לבאר אותה.[199]

חיזוק לטענת ראשוניות גרסת "שיושבין" מתקבל, בניגוד הברור הניכר בין שני הפעלים "יושבין" - "עמדו" הבאים בגרסתה, ומתאים שבעל המאמר רצה להמחיש לנו את ההבדל בין שני המצבים על ידי תיאור הניגודיות ביניהם. לעומת זאת בגרסת ענף **מו** הביטוי "עסוקין באותו עניין" אינו מנוגד לפועל "עמדו" אלא אולי ל-"הפסיקו", אך לא זו הגרסה. על כן הניגודיות פחות ברורה ומתקבל הרושם שגרסה זו הוגהה בענף **מו**.

סיוע נוסף להצעה שגרסת ענף **טש** היא המקורית, הוא האפשרות שגרסת ענף **מו** מושפעת מלשון התוספתא בפרקנו כדלקמן. לשון התוספתא (גיטין, פ"ו ה"ח, עמ' 271, שורה 31):[200] "הוליך אשתו אצל **לבלר** ונטל גיטה ונתנו לה ולא אמ' לה הוא גיטיך ר' יוסה או' **אם עסוקין באותו עניין** מגורשת ואם ליו אינה מגורשת" מבלי להיכנס ליחס שבין התוספתא לבין המשנה,[201] יש להניח שהלכה זו משקפת מקורות ארץ ישראליים בדומה למשנה, ולא מן הנמנע שהייתה מונחת במקורה בקשר עם משנתנו.[202] חרף היותה עסוקה בדין אחר, אי אפשר להתעלם מהדמיון שביניהם. במשנתנו מופיע "סופר" ובתוספתא "לבלר". בשתיהן מדובר בספק גירושין[203] שאפשר לפטור אותו ברגעים הסמוכים לאחר נתינת הגט, ולפי התוספתא רגעים אלה מכונים "עסוקין באותו עניין". לא מן הנמנע שהגרסן שינה "שיושבין" ל-"עסוקין באותו עניין" ע"פ התוספתא המבוארת יותר.[204]

---

[199] סימן לדבר "אמרו כל זמן שיושבין ועוסקין בתורה היו עושין מקנאין זה לזה" (אבות דרבי נתן נוסחא א, פ"א ד"ה "משה נתקדש"). הביטוי "עוסקין בתורה" בא בנוסף לתיבת "שיושבין" שמשקפת את הפעולה הפיזית הבסיסית ולא להיפך.

[200] זאת גרסת כ"י וינה, אולם גרסת כ"י ערפורט היא: "הלך אצל לבלר ונטל גיטה ונתן לה ואחר כך א' לה הא גיטיך". בניגוד לגרסת כ"י וינה שהאיש לא אמר לה "הוא גיטך", לפי גרסת כ"י ערפורט אחר כך כן אמר לה "הא גיטיך". ליברמן, תוספתא כפשוטה, גיטין, פ"ו, עמ' 897-898, מציין ששתי הגרסאות מקוימות על ידי ראשונים בסוגייתנו. איך שלא תהיה גרסת התוספתא שעמדה בפני הגרסנים, אין בכך כל שינוי באשר לגרסה המשותפת בין עדי הנוסח שם: "אם עסוקין באותו עניין" שעליה אנו דנים כאן.

[201] על כך יוחד ספרו של פרידמן, תוספתא עתיקתא, ראה שם בהרחבה, עמ' 15-95.

[202] בדומה למה שהעלנו אודות התוספתא בנוגע לחילופים בדף עח ע"ב שורה 15, 16, דוגמה יד 3,.

[203] אמנם הספקות שונים וכן הדינים הפוכים, במשנה כשהם עסוקים באותו עניין הבעל נאמן שלא נתן גט והאישה אינה מגורשת. ואילו בתוספתא למרות שהבעל לא אמר לאישה "הא גיטך", היא מגורשת מכיוון שהם עסוקין באותו עניין וזה נחשב כאילו אמר לה.

[204] וכן מצאנו את הביטוי "עסוקין באותו עניין" בדין דומה רק לעניין קידושין "נתן לה קידושיה ולא אמ' לה הרי את מקודשת [לי] ר' יהודה או' אינה מקודשת ר' או' אם עסוקין באותו עניין מקודשת אם לאו אינה מקודשת" (תוספתא קידושין פ"ב ה"ח). וכן במסכתנו "לימא, כשמואל סבירא ליה! עסוקין באותו ענין הוו; דתניא, אמר רבי אלעזר בר רבי צדוק: לא שנו אלא כשאין עסוקין באותו ענין, אבל עסוקין באותו ענין -כשר" (יח ע"א). שמא ביטוי זה השגור על הגרסן השפיע עליו (וראה להלן בסמוך על חזרת הביטוי הזה בבבלי קידושין ו ע"א).

יתר על כן, אפשר שגרסת ענף **מו** נובעת מאשגרה הנובעת מסוגיא רחוקה במיקום, אך בעלת דמיון רב במבנה, בלשון ואפילו בשמות החכמים, כדלקמן (בבלי קידושין ו ע"א על-פי דפוס ונציה ר"פ):

גופ' היה מדבר עם האש' על עיסקי' גיט' וקיד ושיה ונתן לה גיט' וקידושיה ולא פירש ר' יוסי אומ' דיו ר' יהוד' אימ' צריך לפרש **אמ' רב יהוד' אמ' שמואל והוא שעסוקי' באותו ענין** וכן א' רבי אלעזר א' ר' אושעי' **והוא שעסוקין באותו עניין** כתנאי ר' אומ' **והוא שעסוקין באותו** עני' ר' אליעזר בר ר' שמעו' אומ' אע"פ **שאין עסוקי' באותו** עני' ואי לאו **דעסוקי' באותו ענין** מנא ידע' מאי קא"ל אמר אביי מענין לענין באותו ענין.

לפנינו חזרה מרובה על הביטוי **"שעסוקין באותו עניין"**, ובהצטרף לשאר המקומות שהבאנו לעיל, סביר שגרסן השגור לו ביטוי זה, עשוי ללהעבירו ולשבצו במקום הגרסה "שיושבין".

עתה, נערוך השוואה בין הלשונות המקבילים על-פי עדי הנוסח:

קידושין ו ע"א	גיטין פ ע"ב
"אמ' רב יהוד' אמ' שמואל והוא שעסוקי' באותו ענין" (לפי עדי הנוסח אוקספורד, וטיקן 111, מינכן 95, דפוס ונציה ר"פ)	"א' שמו' כל זמן שעסוקין באותו עניין" (**מ**) "ושמו' א' כל זמן שעסוקין באותו עניין" (**ו א**) "אמ' רב יהודה א' שמואל כל זמן שיושבין" (**ט ש פ ג1 כ2**)
אמ' רב הונא אמ' שמואל הלכה כר' יוסי והוא שעסוקין באותו ענין (לפי הדפוס הספרדי)	

עיון בגרסאות מעלה שבבבלי קידושין ו ע"א הדפוס הספרדי נושא גרסה יחידאית: "רב הונא" במקום "רב יהודה". שונותה מכל שאר עדי הנוסח והדמיון הגרפי הרב בין "הונא" ל-יהודה" מעלים על הדעת את הסבירות שמדובר בטעות בדפוס הספרדי. אכן, יתר העדים שם גורסים "אמ' רב יהוד' אמ' שמואל והוא שעסוקי' באותו ענין". בסוגייתנו בגיטין, ענף **טש** אינו מושפע מגרסה זאת כי על אף שגורס בתחילה "אמ' רב יהודה א' שמואל", המשכו "כל זמן שיושבין" מראה על עצמאותו של הנוסח שנשמר בענף **טש**. לעומת זאת אפשר שענף **מו** מושפע מהלשון בבבלי קידושין האמור. זאת ועוד, יש כמה שינויים בסוגיא בזו בבלי גיטין המורים על פעילות יתרה של ענף **מו** על הנוסח וחוסר שמירת המקור כמות שהוא, וכפי שניתן להתרשם מהחילופים שבה.[205]

והנה מצאנו את שני הנוסחים הללו באים כשני לשונות חלוקים זה בזה על ידי אמוראים: "איתמר קניין [עד] אימתי חוזר רבה אמ' כל זמן **שיושבין** ורב יוסף אמ' כל זמן **שעסוקין באותו ענין**" (בבלי בבא בתרא קיד ע"א ע"פ כ"י המבורג 165 וכן בשאר עדי הנוסח בשינויים קלים). ומיד בהמשך מובאת נפקא מינה בין הטעמים ונפסק שם: "והיל' כותיה דרב יוסף" שאמר "כל זמן **שעסוקין באותו ענין**". לפנינו שני לשונות חלוקים המיוחסים לאמוראים נקובי שם והמשובצים בנוסח הקבוע של התלמוד הבבלי, ואילו בסוגייתנו אפשר שאותם שני לשונות דמבראשית, לא שובצו בצורה מוגמרת בגרסת היסוד של התלמוד, ומתגלים לפנינו בשני ענפי הנוסח **טש - מו**.

במחלוקת בבבא בתרא מדובר בשני לשונות חלוקים להלכה כאשר האחד מאפשר זמן ממושך יותר מהשני, ואילו בסוגייתנו ההמשך המשותף "עמדו זהו לאחר זמן", המגביל את שני הלשונות הבאים

[205] ראה דוגמאות ח, 4; ט, 3; יא, 1.

בענפי הנוסח **טש** - **מו**, מציב אותם כמעין "איכא דאמרי בזעיר אנפין" ללא הבדל בהלכה וכפי שביארנו לעיל שההבדל ביניהם עשוי להיות רק בפרשנות המבוארת יותר בענף **מו**.

2. עז ע"א שורות 1-3

דרשה זו נזכרת אף בבבלי בבא מציעא י ע"ב, נו ע"ב. עדי הנוסח שם יציינו כך: המבורג 165 = **ה**; פירנצה, הספרייה הלאומית II I 8 = **פ**; מינכן 95 = **מ**; אסקוריאל G I 3 = **א**; וטיקן 115 = **1ו**; וטיקן 114 = **2ו**; דפוס שונצינו = **ש**.

א. דתנו רבנן **ונתן בידה** אין לי אלא ידה גגה חצרה וקרפיפה מנין (שורה 1)

ענף **טש**: "ונתן בידה". גיטין עז ע"א: **ש ר**- *מאירי*,[206] *(רמב"ן)*,[207] *(ריטב"א)*,[208] *ילקוט שמעוני*.[209]

בבא מציעא י ע"ב: **א ו1 ו2**- *רשב"א*,[210] *מגיד משנה*,[211] *פסקי רי"ד*, *תוספות רא"ש*.[212]

בבא מציעא נו ע"ב: **א ש**.

"בידה". גיטין עז ע"א: **ט**.

בבא מציעא י ע"ב: *ר"ח*.

ענף **מו**: "ידה". גיטין עז ע"א: **מ ו פ** - *ה"ג*,[213] *ילקוט שמעוני*.[214]

בבא מציעא י ע"ב: **ה פ מ**- *רי"ף*,[215] *רא"ש*,[216] *ריטב"א*.

בבא מציעא נו ע"ב:[217] **ה ו1 פ**.

ב. אין לי אלא ידה גגה חצרה וקרפיפה מנין ת"ל **ונתן** מכל מקום (שורה 3)

---

[206] זה לשונו: "והוא שאמרו **ונתן בידה** אין לי אלא ידה גגה וכו' מנין ת"ל ונתן בידה כלומר תרי זימני והאחד מותיר לדרשא".

[207] אמנם לשונו הוא פירוש ולא גרסה, אולם יכול להשתמע מתוכנו שהוא גרס "ונתן בידה" גם במופע הראשון. וזה לשונו: "אלא **תרי ונתן בידה** כתיב בפרשה והשני מיותר לדרשא", במיוחד שהמאירי מפרש כמוהו ואכן גרס "ותן בידה" כמבואר בהערה הקודמת.

[208] כנ"ל לגבי הרמב"ן.

[209] שמות, רמז שמג. הוא גורס כך בסוגיא : "ותניא נמי וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה אין לי אלא ידה גגה חצרה וקרפיפה מנין ת"ל ונתן בידה מ"מ, וצריכא דאי אשמעינן גט" וכו'. משמע שגרסת "ונתן בידה" בתוך הפסוק המצוטט מופיעה אצלו בברייתא.

[210] זה לשונו בתוך פירושו על ד"ה "ת"ל ונתן בידה מ"מ": "ויש מפרשים דהכא מרבוי דידה יתירא נפקא **וה"ק ונתן בידה אין לי אלא ידה גגה חצרה וקרפיפה מנין ת"ל ונתן בידה** דכתיב גבי בעל שני אלמא חצרה משום ידה אתרבאי".

[211] גירושין פ"א ה"ג. זה לשונו: "פ"ק דבבא מציעא ונתן בידה אין לי אלא ידה גגה חצרה וקרפיפה מנין ת"ל ונתן מ"מ".

[212] ד"ה "המצא תמצא". זה לשונו: "וכן צריך נמי לפרש לקמן דדריש **ונתן בידה** אין לי אלא בידה דסמיך אכללא דושלחה מביתו".

[213] סימן לט, עמ' תה.

[214] דברים, רמז תתקלו.

[215] ב"מ ה ע"ב בדפי הרי"ף.

[216] ב"מ פ"א סכ"ט.

[217] בכ"י מ שם, כל כל המובאה הזאת מגיטין מושמטת.

ענף **טש**: "ונתן בידה". גיטין עז ע"א: **פ ר ש**- *ה"ג*,[218] *רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, מאירי*,[219] *ילקוט שמעוני*.[220]

בבא מציעא י ע"ב: **א**- *רשב"א, ריטב"א*.

בבא מציעא נו ע"ב: **א ו1**[221] **פ**.

ענף **מו**: "ונתן". גיטין עז ע"א: **ט מ ו**- *רש"י, תוספות*, תוספות רא"ש.

בבא מציעא י ע"ב: **ה ו1 ו2 פ מ** -*רי"ף*,[222] *ר"ח, רש"י, פסקי רי"ד, תוספות רא"ש*.

בבא מציעא נו ע"ב: **ה ש**- *רש"י*.

א. גרסאות, מקבילות ושיטות ראשונים

לפנינו פילוג בין הענפים המתועד בראש ובראשונה בקבוצות עדי נוסח המייצגות את הענפים. בחילוף הראשון גרסת "ונתן בידה" מתועדת על ידי נציגי ענף **טש** עדי הנוסח **ש ר**. יש להסתפק אודות גרסת "בידה" הבאה בכ"י **ט**, אם אף היא משקפת את הענף ופשוט הושמטה תיבת "ונתן" ונותרה תיבת "בידה". גרסת ענף **מו** "ידה" מתועדת על ידי נציגיו עדי הנוסח **מ ו**, ואף כ"י **פ** קלטה. בחילוף השני גרסת ענף **טש** "ונתן בידה" מתועדת על ידי נציגיו העדים **פ ר ש**, ואילו גרסת ענף **מו** "ונתן" מתועדת על ידי הנציגים שלו העדים **מ ו**, וכ"י **ט** קלטה.

אף בנוסחי בבלי בבא מציעא, בשני האזכורים בו מופיע קטע התלמוד שלפנינו (י ע"ב, נו ע"ב), ישנה התפלגות בגרסאות בין העדים בשני החילופים. נתן אף להבחין שכתב-יד **ה** שם, עקבי בגרסאותיו כענף **מו** בגיטין, ואילו כתב-יד **א** שם, גורס כענף **טש** אצלנו. אף בעדי הנוסח העקיפים מצאנו תיעוד לגרסאות בשני החילופים. אמור מעתה, הפילוג הנדון הינו נרחב ומותיר את רישומו בכל אזכוריו. הבה נתחקה אחר שורשיו.

ישנה מחלוקת ראשונים בביאור הדרשה המלמדת את המקור לדין שניתן לתת גט לאישה לא רק בידה אלא גם בחצרה ובכך לגרשה. לשיטת רש"י כל הלימוד הוא מפסוק אחד, מכך שכתוב "ונתן בידה" ולא "בידה יתננו",[223] ולשיטת בעלי התוספות[224] הלימוד הוא מכלל- "ונתן", פרט- "בידה", וחזר הכלל- "ושלחה". פירוש- לפי הפרט הגט יכול להינתן דווקא "בידה". בא הכלל ללמד את הרחבת הדין מעבר לפרט, לאמור לא רק בידה יכול לחול הגט אלא אף בחצרה.

אולם הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א והר"ן, הקשו על דוחקם של פירושי רש"י ובעלי התוספות,[225] והמירוהו בפירושם. לשיטתם הלימוד מתייחס לחזרת הכתוב על המילים "ונתן בידה" בשני פסוקים שונים! עובדה המהווה ייתור לרבות חצרה. פירושם משתקף בלשון הירושלמי (גיטין פ"ח ה"א, מט ע"ב, עמ' 1087, שורה 1): "וכתב ונתן בידה אין לי אלא בידה בגינתה בחצירה מניין ת"ל ונתן ונתן", ואכן

---

[218] סימן לט, עמ' תה.

[219] זה לשונו: "והוא שאמרו ונתן בידה אין לי אלא ידה גגה וכו' מנין **ת"ל ונתן בידה** כלומר תרי זימני והאחד מותיר לדרשא".

[220] שמות, רמז שמג; דברים, רמז תתקלו.

[221] "ונתן בידיה".

[222] ה ע"ב בדפי הרי"ף.

[223] ראה רש"י בסוגייתנו ד"ה 'ת"ל ונתן מ"מ'.

[224] ד"ה 'ת"ל ונתן'.

[225] ראה בפירושם בסוגייתנו בגיטין ובבבא מציעא י ע"ב.

הם מסתייעים בו להוכחת שיטתם. אולם אף עליהם מקשה הכתב סופר שהעיקר - הדגשת הכפילות "ונתן ונתן" המופיעה בירושלמי - חסר מן הספר בבבלי.[226]

ניתן להציע שמקור מחלוקת הראשונים אינו נעוץ בדרכם השונה בלימוד הדרשה, אלא בנוסחים השונים שעמדו לפניהם. בעוד רש"י גורס כענף **מו**,[227] הרי שהרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א והר"ן גורסים כענף **טש**.[228] על כן ברור שלרש"י שאינו מתייחס כאן כלל לירושלמי,[229] ושלגרסתו כל הדרשה נסבה רק על פסוק אחד, **ישנו אילוץ** להסביר שסדר המילים באותו פסוק "ונתן בידה" מלמד את הריבוי.[230] וכן התוספות נאלצים להסביר לפי כלל ופרט בדוחק. ואילו לשיטת הרמב"ן ואחרים, הבבלי הולך בעקבות הירושלמי, ואכן הם גורסים כענף **טש**, ובכך סרה קושיית הכתב סופר מעליהם, שהרי מפורשת הכפילות של שני הפסוקים "ונתן בידה" בגרסתם בדומה לדברי הירושלמי.

לפי דרך זו שמחלוקת הראשונים בביאור תוכן דרשת התלמוד נובעת מהסבר גרסאות חלופיות, הרי לכאורה לפנינו **חילוף תוכן**. לאמור שמא יסוד מחלוקת ראשונים זו נובע מחילוף גרסה בו מצוטטים הפסוקים בדרך שונה מה שגרם להבנה שונה של הלימוד.

ב. התחקות אחר גרסת היסוד וגלגוליה

אם נציע שגרסת ענף **מו** מייצגת את הנוסח המקורי, יהיה עלינו להסביר שגרסני ענף **טש** הוסיפו עליו השלמות מהפסוק לשם הצגה שלמה יותר של המקור, על מנת להקל על המעיין, ושמא מדובר באשגרה או העתקה מ-"ונתן בידה" הראשון לשני.

זאת ועוד, בהיות גרסת ענף **מו** - lectio brevior, דומה להיות המוקדמת, ואם כך עולה המחשבה שמחמת הקושי עליה - המשתקף בקושיות הראשונים על רש"י - וכדי לפרש אחרת את הדרשה, ייתכן שגרסני ענף **טש** הוסיפו את "ונתן" בחילוף הראשון ו"בידה" בשני, ובכך מובהר שהלימוד הוא מהכפילות של שני פסוקים, ואין מדובר בביטוי אחד בלבד שבא בפסוק בודד.

---

[226] הכתב סופר שאל כך שאם הלימוד הוא מהכפילות, אמור היה לבוא בתלמוד כאן משפט שיציין זאת (כעין "ונתן תרי זימני" בירושלמי).

[227] ד"ה 'ת"ל **ונתן** מ"מ'. הרי שלפנינו רש"י גורס בד"ה שלו רק "ונתן" ולא "ונתן בידה".

[228] 'ת"ל **ונתן בידה**' . כך מובא בגרסת הרשב"א הריטב"א והר"ן.

[229] אודות לסיבה לאי אזכורו את הירושלמי או לאי פירושו את הדרשה הנדונה כמוהו, מצד אחד ניתן לומר שאין דרכו של רש"י להזכיר את הירושלמי ואין וודאות שהכירו באותו הזמן (על השאלה באיזו מידה הכיר רש"י את הירושלמי ובאילו נסיבות השתמש בו, ראה מוסקוביץ', על מובאה אחת, עמ' 381, ובספרות המסומנת שם בהערות 1-2) ולכן לא פירש כמותו. מאידך אפשר שגרסת הבבלי לפי ענף **מו** שהייתה לפניו, דחקו לפרש כפי שפירש ולא כפירוש הירושלמי.

[230] "ונתן בידה" ולא "בידה יתננו".קושית הרמב"ן, הרשב"א, הריטב"א הייתה שאין בכך שום יתור לדעתם. וראה בספר פני יהושע (גיטין עז ע"א ד"ה 'תוספות בד"ה תלמוד לומר ונתן בידה') ישובו את שיטת רש"י וכן הבחנתו בגרסה השונה של רש"י: "וכן נראה להדיא מדקדוק לשון רש"י ז"ל בשמעתין, ומשמע נמי דל"ג ונתן בידה מ"מ אלא ת"ל ונתן מ"מ וכן הוא בגמרא דפ"ק דבבא מציעא (י' ע"ב)".

חיזוק להצעת מקוריותה של גרסת ענף **מו**, מתקבל בגרסת הספרי (דברים, רסט, עמ' 290): "בידה, אין לי אלא בידה מנין לרבות גגה חצרה וחורבתה תלמוד לומר ונתן מכל מקום".[231] גרסת הספרי נראית כתומכת בגרסת ענף **מו**. אפשר להעלות על הדעת שגרסת הספרי ולא זו של הירושלמי, עמדה בבסיס גרסת ענף **מו**.

מאידך גיסא עיון מקיף מציג תמונה שונה בהחלט, בה ההצעה בדבר ראשוניות גרסת ענף **טש** נראית מבוססת ביותר. לפי גרסת ענף **טש** הדרשה מובנת בנקל כפשוטה, בה הלימוד הוא מכפילות הפסוקים, ונמנע בכך הדוחק של פירוש רש"י. כמו כן גרסה זו מתאימה ללימוד בירושלמי הנדון שהוא אכן מובן ופשוט.

יתירה מזאת, על-פי ענף **טש** אף הלימוד אודות ה"גנב" נעשה באותה דרך של כפילות כפי שנעשה לגבי הגט, שהרי אצל הגנב מובאת במפורש כפילות של "המצא תמצא" לרבות חצר וכו' כמו הכפילות של "ונתן" אצל גט לרבות חצירה וכו'. ואילו לפי ענף **מו**, שני הלימודים שונים מאד בצורתם למרות הזהות בתוצאתם. והרי סתם התלמוד מנסה להציג כמה שיותר זהות בשני הלימודים כדי להקשות על הישנותם וליצור "צריכותא" ביניהם, אי לכך גרסת ענף **טש** מתאימה יותר להיות משובצת מלכתחילה לצד הלימוד על הגנב.

לאור זאת סביר שהתלמוד הבבלי קיבל מדרש הלכה כעין זה שבירושלמי מתורת ארץ ישראל. הנחה זו משתקפת אף בפירוש בעל הלכות גדולות על סוגייתנו שהוא מתהלך באותו הדרך של הירושלמי.[232] ומכאן שגרסת ענף **טש** משתקפת כבר בגרסת הגאונים ושורשה נראה קדום אף יותר.

אשר לגרסת הספרי שהובאה לעיל בסמוך, כתומכת בגרסת ענף **מו**, אפשטיין[233] קבע שקטע זה בספרי שייך לבית מדרשו של רבי עקיבא שדרש את דין קנין החצר מהכפילות של "ונתן בידה" כמובא

---

[231] ראה שם בחילופי הגרסאות את גרסת המדרש הגדול שכנראה משקפת הגהה על-פי הבבלי. ובמדרש תנאים (דברים כד, א, עמ' 154) "בידה אין לי אלא ידה גגה או חצירה וקרפיפה מנ' ת"ל ונתן מכל מקום". שמא חילוף הענפים כאן הוא קדום ביותר. אולם לא מן הנמנע שגרסת הספרי היא המשנית ובאשר גרסת "בידה" לעומת "ידה" אשר בספרי ובכ"י ט מרמזת על השמטת "ונתן" שהייתה לפניה אולי מתוך מגמת קיצור המובאות והותרת העיקר.

המשניות בספרי עשויה להשתקף בעוד שינוי גרסה. "וחורבתה" בספרי המהווה חילופה ולא מן הנמנע מקורה של "קרפיפה" המפוזרת בכל הבבלי, שהרי היא בעברית פשוטה ומובנת. מאידך ניתן לטעון שהקושי במילה "קרפיפה" והניסיון לפשט ולבאר את הלשון גרם למנסחי הספרי לגרוס "חורבתה" . נוסיף שבירושלמי הנדון הגרסה היא "גגה וחצירה" ללא מילה שלישית. כנראה זאת צורת הביטוי המקורי, ואם כך אפשר שבבבלי ובספרי הוסיפו "קרפיפה" ו-"חורבתה" בהתאם. אמור מעתה, הוספה פרשנית במקביל של הבבלי והספרי על נוסח היסוד המשתקף בגרסת הירושלמי.

[232] בעל הלכות גדולות מסביר את לימוד הדרשה על ידי הכפילות בפסוקים והוא אכן גורס "ונתן בידה" פעם שנייה בדומה לירושלמי, וזה לשונו: (סימן לט עמ' תה)

ומאן דמגרש איתתא מיבעי ליה למיכתב גיטא ומיתבא ניהלה, דכתיב וכתב לה ספר כריתות ונתן בידה. ולא תימא ידה דוקא, אלא אפילו זרקיה ניהלה לתוך ביתה או לתוך חצירה מיגרשא, דתנו רבנן (גיטין עז א) ידה, אין לי אלא ידה, חצירה גגה קרפיפה מנין, תלמוד לומר ונתן בידה מכל מקום, מכדי כתב חדא זימנא מהדר מיכתב ונתן בידה אחרינא למה לי, לרבויי גגה חצירה וקרפיפה הוה מיעוט אחר מיעוט ואין מיעוט אחר מיעוט אלא לרבות.

[233] תנאים, עמ' 521, אות א.

בירושלמי בתחילת פרקנו (הובא לעיל בסמוך). לפי קביעה זו של אפשטיין שאף הספרי משקף את דברי הירושלמי, יש לומר שגרסת הספרי במקור הייתה מלאה ובשלב מאוחר קוצרה, או שבלשונו הקצר מתכוון הספרי לדרשת רבי עקיבא כפי שמשתקפת בירושלמי. נמצאנו למדים שהמקורות הארץ ישראלים הקדומים, למדו את הדרשה מהכפילות של "ונתן בידה" דבר המחזק את מקוריותו של ענף **טש**.

דומה שלאחר שינויי הגרסה שבאו בענף **מו**, נוצרו הפירושים המשתקפים בדברי רש"י ובעלי התוספות. ושמא ניתן לשער את התפתחות הגרסה כך. כ"י ר ודפוס שונצינו גורסים בשתי ההיקרויות בסוגייתנו "ונתן בידה". גרסה זו היא הדומה ביותר לירושלמי דלעיל באשר נראה שהלימוד בא מהכפילות, על כן נראה שהם שומרים על הגרסה המקורית ביותר. מגמת הקיצור החלה לפעול, אולם גם לאחר שהושמט בחילוף הראשון "ונתן" בכ"י ט, נותרה הגרסה "בידה" המאפיינת את הענף ומזכירה את תחילת המשפט "ונתן" לעומת "ידה" של ענף **מו**. גם בכ"י פ, בחילוף השני נותר "ונתן בידה" כשאר ענף **טש**. תהליך הקיצור נמשך עד שנוצרה גרסת ענף **מו** שלא מן הנמנע גרמה לרש"י ותוספות את הדוחק בהסברם.

3. עח ע"ב שורה 15, 16

א. אלא לאו ה"ק **כל שקרוב** לה מלו (שורה 15)

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "כל שהוא קרוב".

ענף **מו**: "אע"פ שקרוב".

ב. ואילו בא כלב ונטלו (שורה 16)

ענף **טש**: "ואילו".

ענף **מו**: ליתא.

בסוגיא זו יש מחלוקת יסודית בפירוש דין המשנה "קרוב לה מגורשת". לפי רב, הביטוי "קרוב לה" מתייחס לקרבה מבחינת המקום, ואילו לרבי יוחנן המכוון הוא לקרבה אל האדם במובן של מידת יכולתו לשמור את הגט.[234] כסיוע לרבי יוחנן מובאת הברייתא: "תניא נמי הכי רבי אליעזר אומר כל שהוא קרוב לה מלו ובא כלב ונטלו אינה מגורשת". עליה שואל בעל הגמרא "כל היכי תינטריה ותיזיל", כלומר האם כדי להיות מגורשת האישה תצטרך כל הימים לשמור את הגט?[235] הלא אם התגרשה כבר, כיצד ייפסל הגט בכך שיבוא כלב בעתיד וייטול אותו? על כך באה התשובה: "אלא לאו ה"ק כל שקרוב לה מלו ואילו בא כלב ונטלו והוא יכול לשומרו והיא אינה יכולה לשומרו אינה מגורשת". לאמור מידת יכולתה לשמור על הגט, אף אם יבוא כלב ליטול אותו, היא שקובעת את גירושיה. נוסח הברייתא לאחר תירוצה מתפלג לפנינו לשני ענפי נוסח יסודיים בצלע הראשון שלה: "כל שקרוב...כלב ונטלו". הבה נבדוק באיזו מידה שינה כל ענף נוסח את הגרסה של הברייתא לאחר התירוץ לעומת גרסתה לפני התירוץ.

---

[234] רב לשיטתו בירושלמי, אולם רבי יוחנן שם סובר כשמואל כאן "עד שתשוח ותטלנו" (ראה ליברמן, תוספתא כפשוטה, ח, עמ' 887, שורה 1-2, ובהערה 1).

[235] ראה רש"י.

הברייתא לפני התירוץ	הברייתא לאחר התירוץ	
על-פי דפוס וילנא	ענף **טש** (על-פי כי"ט)	ענף **מו** (על-פי כי"ו)
כל שהוא קרוב לה מלו ובא כלב ונטלו אינה מגורשת	**כל שהוא** קרוב לה מלו **ואילו** בא כלב ונטלו הוא יכול לשומרו והיא אינה יכולה לשומרה[236] אינה מגורשת	**אע"פ ש**קרוב לה מלו ובא כלב ונטלו והוא יכול לשומרו והיא אינה יכולה לשומרו אינה מגורש'

לפי גרסת ענף **טש**, תחילת הברייתא לאחר תירוצה "כל שהוא" זהה לגרסת הברייתא מלפני התירוץ. לעומת זאת לפי ענף **מו** הגרסה השתנתה ל-"אע"פ ש". לפי גרסת ענף **טש** נוסף בהמשך הברייתא השינוי "**ואילו**" ביחס לגרסת הברייתא שמלפני התירוץ, ואילו בגרסת ענף **מו** אין שינוי.

עוקץ שאלת בעל הגמרא לפי ענף **טש** ניטל בכך שאין מדובר בברייתא שאכן **ממש** בא כלב **לאחר** גירושיה, אלא ההשערה **אילו** היה בא כלב **בעת** גירושיה והיה נוטל את הגט מהווה קנה מידה לקבוע שהגט איננו מספיק **שמור** על ידה - כשיטת רבי יוחנן - ולכן אינה מגורשת. לפי ענף **מו** אמנם כן מתוארת המציאות שבא כלב ונטל את הגט, אולם האירוע התרחש באותה הפעם הראשונה שהגיע הגט קרוב לה, ועל כן זה מוכיח שהגט לא היה מספיק שמור ואינה מגורשת.

נמצא שיש הבדל בין ענפי הנוסח בתוכן. לאמור, אם ביאת הכלב מתוארת כאפשרות תיאורטית או כמציאות ממשית, אך המסקנה לפי שני ענפי הנוסח אחת היא. רוצה לומר, מידת יכולתה של האישה לשמור את הגט היא הקובעת את היותה מגורשת לפי שיטת הברייתא המובאת לסייע לרבי יוחנן.

א. בחינת ההצעה בה נוסח ענף טש הוא המוקדם

לבחינת קדמות הגרסה הבה נדייק עוד בהבדלי הנוסח בין ענפי המסירה. הקושי על הברייתא שהובאה תחילה "כל שהוא קרוב לה מלו ובא כלב ונטלו אינה מגורשת", החל מהחוליה "ובא כלב...", עליה שאל בעל הגמרא מדוע הכלב יפסול את הגט כאמור. תשובת התלמוד מתאימה ביותר לפי ענף **טש** המוסיף על הברייתא בדיוק במקום זה את הביטוי "**ואילו**", וכפי שהסברנו. לעומתו, בענף **מו** השינוי בא בראשית הברייתא: "**אע"פ** שקרוב לה מלו ואילו בא כלב...", ובמובן זה המיקוד פחות מדויק. נוסיף על כך שבדרך כלל בתלמוד הבבלי לאחר לשון ההצעה "הכי קאמר" מובא אותו המקור עליו הקשו ולא משנים אותו מתחילתו אלא רק ממקום הקושי.[237] דרך זו מתאימה לנוסח ענף **טש** כאן.

אם אכן נוסח **טש** הוא המוקדם יש לשאול מדוע גרסני ענף **מו** שינו את הגרסה, הרי אין נוסחו מובן או מפורש יותר?

בירושלמי (גיטין פ"ח ה"ב, מט ע"ב, עמ' 1087, שורה 44) באה הגרסה: "תני רי לעזר **אפי'** קרוב לזה מלזו ובא הכלב ונטלו אינה מגורשת". בתוספתא (גיטין פ"ו ה"א, עמ' 269) על-פי כ"י וינה: "ר'

[236] יתר עדי הנוסח גורסים "לשומרו" וכצ"ל כי בגט עסקינן ואין זו אלא ט"ס.

[237] לדוגמה: "חוץ מן המומר והמנסך יין והמחלל שבתות בפרהסיא...אלא לאו הכי קאמר: חוץ מן המומר לנסך ולחלל שבתות בפרהסיא" (עירובין סט ע"ב); "הפסח ששחטו שלא לשמו, וקבל והלך וזרק שלא לשמו...אלא לאו הכי קתני: הפסח ששחטו שלא לשמו...דהויא לה שתי עבודות" (פסחים ס ע"א); "מעשה ידיה ומציאתה אע"פ שלא גבתה, ... אלא לאו הכי קאמר: מעשה ידיה כמציאתה" (כתובות מג ע"א), וכן רבות.

ליעזר[238] או' **אפי'** קרוב לה מיל[239] ובא כלב ונטלו אינה מגורשת ואם לאו מגורשת".[240] ובכ"י ערפורט שבהיקרות זו קרוב לשקף את הנוסח המקורי[241]: "ר' אלעזר אומ' **אפילו** קרוב לה מילו ובא כלב ונטלו אינה מגורשת". הקושי שהעלה בעל הסוגיא בבבלי על הברייתא, מתורץ מראש הן בירושלמי והן בתוספתא: "אפילו...".

תירוץ הבבלי לפי נוסח ענף **מו** המוסיף בתחילת הברייתא "אע"פ...", קרוב לנוסח הברייתא שבירושלמי ושבתוספתא, פרט להבדל בין גרסתם "אפילו" לבין גרסת ענף **מו** "אע"פ", אולם אין ההפרש בעניין ובסגנון, להבדיל מענף **טש** שכלל לא משנה את הגרסה בתחילת הברייתא, אלא מוסיף בהמשכה "ואילו", וכמבואר.

לאור זאת, נוסח ענף **טש** הנושא את הגרסה "**ואילו** בא כלב" נראה הראשוני, ופשר השינוי בנוסח **מו** יובן אם נעשה כתיקון על-פי מקורות ארץ-ישראלים שהיו מונחים בפני הגרסנים הדומים מאד לתוספתא

---

[238] שם התנא הוא רבי אליעזר (ליעזר) בכ"י וינה ובסוגייתנו בבבלי לפי כל כה"י. ושמו רבי אלעזר (לעזר) בכ"י ערפורט, בליקוטין ובירושלמי (ראה ליברמן, שם, עמ' 888). ליברמן אמנם מביא גרסאות אלה, אולם בדיונו בשם התנא אין מזכיר את היות כ"י ערפורט כירושלמי לעומת כ"י וינה כבבלי וראה להלן.

[239] ליברמן,שם, בהערות על שורה 1, מכריע שהגרסה הנכונה צריכה להיות "מיל'" [= מילו] כגרסת כ"י ערפורט והתלמודים. וכך מסביר בתוספתא כפשוטה, ח, עמ' 887-888, שסופרי כ"י וינה השמיטו בטעות את סימן הקיצור ונהיה מיל. ומפרש שבוודאי אין מדובר על מרחק מיל למרות שלעיל בסוגיא דיברו על מאה אמה, ראה שם. וראוי להעיר שרק קטע הגניזה **ג1** גורס בסוגייתנו "מילו" בכתיב מלא, אולם שאר כה"י גורסים "מלו" (ראה שם, הערה 6, שציין לאפשטיין, מבוא, עמ' 1218 והילך המביא דוגמאות לכך כגון "מישתרם", "מישבא", "מיכן").

[240] תוספת "ואם לאו מגורשת" באה רק בכ"י וינה, ואיננה בכ"י ערפורט, בליקוטין (ראה ליברמן שם, הערה 4), בירושלמי, ובבבלי בכל עדי הנוסח.

לסיכום חילופי הנוסח בברייתא ובמקבילותיה כאן, דומה שכ"י ערפורט כולל את הגרסאות היותר משובחות ביחס ל-כ"י וינה, וכן הוא הקרוב מביניהם לנוסח הירושלמי! (החוקרים דנו זה מכבר בטיבן ויחסם של כ"י אלה לבבלי ולירושלמי [ראה ספרות מחקר אצל שרמר, נוסח התוספתא, עמ' 35, הערה 130]. לדוגמה זוסמן, ושוב לירושלמי נזיקין, עמ' 61-62, נטה לומר בדעת ליברמן שכ"י ערפוט עיבד את נוסחו על-פי הבבלי ומקורות אחרים, ולעומתו שרמר, נוסח התוספתא, עמ' 36, כותב: "ברוב רובן של הדוגמאות...דווקא גרסת כ"י ערפורט היא זו שתואמת את המסורת שבירושלמי", ומסכם, בעמ' 38, שלדעתו מדבר ליברמן גם על "חילופים יסודיים וקדומים מאוד, שעמדו לנגד עיני התלמודים". וכן והביא רשימה של דוגמאות להשוואת נוסח כ"י ערפורט דווקא לזה של הירושלמי [שם, עמ' 35, הערה 132] המעובד. והנה בנדון שלנו ישנה דוגמה נוספת לקרבת נוסח כ"י ערפורט לירושלמי - הראויה להכלל ברשימתו - ולטיב נוסחו המשתקף בשני התלמודים, וכפי שביארנו. אמנם כבר סיכם ותיאר בפרוטרוט פרידמן [תוספתא עתיקתא, עמ' 79-86] את אופיו המעובד - רבות ע"פ הבבלי - והתנייני בדרך כלל של כ"י ערפורט. אולם כמו כן קבע שיש וכ"י זה משקף דווקא את המסורת הקדומה לעומת נוסחי וינה והדפוסים, וכמו שמצא בנוסחי הבבלי בבבא מציעא שגם בענף השמרני [**גה**] יש תופעות של שכלל ופיתוח לעומת הענף הפעיל [**פמ**] בדרך כלל [ראה בייחוד שם, עמ' 82, ובהערה 293]).

[241] ראה בהערה הקודמת.

או לירושלמי שלנו, פרט לשינוי שהזכרנו. אם כך היה, ניתן להעלות על הדעת שנוסח דומה מאד לתוספתא או לירושלמי שלנו, היה מונח בפני בעלי ענף **מו**,[242] שתיקנו על פיו.

נוסיף על כך שלדעת אפשטיין[243] המונח הבבלי "הכי קאמר" משמש לרוב במובן של "חסורא מחסרא".[244] כמו כן לדעתו[245] רגיל בבבלי השימוש ב-"הכי קאמר" לברייתות, במקום "חסורי מחסרא" המצוי ביותר,[246] וכך הוא בנדון שלנו המתייחס לברייתא המובאת גם בתוספתא ובירושלמי בשינויים קלים. לפי אפשטיין המונחים "חסורי מחסרא" או "הכי קאמר" על-פי רוב אינם **הגהה**, כלומר אינן מורים של **שיבוש** שיש לתקנו. ויש שהם רק פירוש והצעת המשנה.[247] בסוגייתנו, נוסח הדומה לשל התוספתא והירושלמי משתקף בנוסח המתורץ של הברייתא. אין זה סביר לומר שמקורות שונים כירושלמי ותוספתא - הן לפי כ"י וינה והן לפי כ"י ערפורט - שאבו את נוסחם מלשון הברייתא הבבלית לאחר תיקונה בתירוץ התלמוד. אם אכן הנוסח המקורי של הברייתא, משתקף בנוסח דומה של התוספתא ושל הירושלמי, יש לומר שלמרות שהגיע לבבלי בצורה שונה, בעל הסוגיא כיוון אליו מסברה בעקבות תירוצו את ה"קושיא". אי לכך בהיקרות שלנו דומה שבעל הסוגיא כן **מגיה** את נוסח הברייתא באומרו "הכי קאמר". אולם ניתן לומר שהוא רק מציע כיצד יש להבין את הברייתא ולאו דווקא משנה את הנוסח עצמו. ואין הבדל בזה - באם מגיה את המקור הדומה לתוספתא ולירושלמי או רק מפרשה - בין נוסח ענף **טש** לבין נוסח **מו**, למרות שהדמיון הרב שבין נוסח ענף **מו** לבין זה של התוספתא ושל הירושלמי, מצביע על כך שאם "הכי קאמר" משקף אצלנו הגהה, היא נעשתה בענף **מו** על-פי מקור שהיה בידיהם הדומה מאד לתוספתא או הירושלמי שלנו.

ב. בדיקת ההצעה ההפוכה בה נוסח ענף מו הוא המוקדם

האפשרות ההפוכה היא להציע שהנוסח המוקדם היה זה של ענף **מו**. דרך זו תוסבר בכך שהדמיון של ענף **מו** לתוספתא ולירושלמי מראה שהתלמוד כיוון בתשובתו ושיחזר כמעט - "אע"פ" במקום "אפילו" - את נוסח הברייתא המקורית. רוצה לומר, ההנחה היא שהתקבלה בתלמוד הבבלי ברייתא ארץ ישראלית שגוייה ולאחר הקושיה והתירוץ של התלמוד, נמצאת הברייתא מתוקנת כנוסח הדומה מאד לזה

---

[242] השווה פרידמן, הנוסח, עמ' 27, ושם, עמ' 171-173, שמצא תיקון על-פי התוספתא באחד מענפי הנוסח של בבא מציעא פרק שישי. וראוי לציון שכי"מ הוא אחד הנציגים של הענף המתקן גם שם וגם כאן! השווה עמית, "טעה" בדבר משנה, עמ' 127-135.

[243] מבוא, עמ' 645.

[244] ואין שום הבדל בין המונחים "חסורא מחסרא והכי קאמר", לבין "הכי קאמר" כשבא לבד, ובין "הכי קתני" לבין "הכי קאמר" (שם). ולא כדברי ר' יצחק קנפאנטון, דרכי התלמוד, עמ' 65, שמבדיל בין "חסורי מחסרא" שלדעתו עניינו היעדר אותו מאמר לגמרי בכח ובפועל, לבין "הכי קאמר" שלסברתו עוסק בחסרון המאמר בפועל אבל לא בכח. אולם השווה : אפשטיין, אמוראים, עמ' 92 "הטרמין חסורי מחסרא אין בכל המסכת אלא משתמש הוא במקמו בהכי קאמר" וכו'. וראה עוד, שרמר, משפחות, עמ' 142, הערה 98.

[245] מבוא, עמ' 645.

[246] אולם בנדפס "הכי קאמר" בא מאות פעמים ואילו "חסורי מחסרא" עשרות פעמים.

[247] שם, עמ' 671.

של התוספתא והירושלמי. אולם התרחשות זו הייתה במקרה, שהרי לא היו מונחים בפני בעלי התלמוד המקורות הארץ הישראלים כפי שהם לפנינו.[248] ההשערה **שבמקרה** כיוונו לנוסח המקורי אינה כל כך סבירה לעומת ההצעה שתיקנו על-פי הנוסח המונח לפניהם וכפי שביארנו בהצעה הקודמת את תיקון הנוסח על ידי גרסני ענף **מו** על-פי נוסח הדומה מאד לזה של התוספתא והירושלמי.

לפי דרך זו יש להסביר שהעדיף ענף **טש** לשנות אפילו בברייתא עצמה לגרסה "כל שהוא" במקום "אע"פ", כדי להשאיר את המינוח כפי שהובא בברייתא בסמוך לפני התירוץ. וכן כדי להשוות את סגנון התירוץ לשל התלמוד במקרים של "הכי קאמר" המתחיל באותה גרסה של הברייתא, ורק במקום הנחוץ והמוקשה בה, מובא השינוי "ואילו". אף סברה זו אינה נראית שהרי אם זו דרכו של התלמוד, נוסח זה אמור לשקף את מקוריותו בכך שזהו הסגנון הטבעי, הרגיל של הבבלי.

4. עז ע"א שורה 3

גגה חצרה וקרפיפה מנין ת"ל ונתן מכל מקום **ותניא נמי הכי גבי גנב** ידו אין לי אלא ידו

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "תניא אידך".

ענף **מו** (ע"פ כי"מ) : "ותני' נמי גבי גנב כי האי גונ'".

המונחים "תניא נמי" ו-"תניא אידך" נפוצים הם בתלמוד הבבלי. הבה נתבונן בגרסאות ובצורות השונות בהן המונחים האלה באים לידי ביטוי.

א. "תניא אידך" / "ותניא אידך"

המונח "תניא אידך" מציין מקור תנאי אנונימי אחר,[249] שבא בדרך כלל לאחר מקור תנאי המוצג על ידי "תניא", "דתניא", "תנו רבנן" וכד'.[250] הוא מופיע בתלמוד הבבלי בשתי צורות עיקריות: "תניא אידך" (ללא ו'), ו-"ותניא אידך" (בתוספת ו'). הצורה הראשונה מופיעה 123 פעמים בתלמוד הבבלי הנדפס,[251] והשניה- 114 פעמים.

המונח "תניא אידך" ללא ו', בדרך כלל מורה על **ברייתא הבאה לסייע לזולתה** אשר הובאה לפניה, וכדברי ה-"יד מלאכי" המציין שמצא רק פעם אחת שברייתא כזו באה לחלוק ולא לסייע.[252]

---

[248] מקובל במחקר, שהתוספתא או הירושלמי שהגיעו לידינו, לא היו מונחים בפני בעלי התלמוד עצמם. על כך ראה פרידמן, הנוסח, עמ' 27, הערה 4.

[249] אפשטיין, מבוא, עמ' 153, תחת הכותרת "ברייתות אנונימיות שבבבלי" וכו', מגדיר בלשונו כך: "'תניא אידך' (אחרת - משנה או ברייתא - שנוייה)". הוא דן שם באשר ליחס הברייתות האלה אל המשנה דווקא - שלא כבנדון שלנו בו "תניא אידך" מתייחס ל-"תנו רבנן" שהיא ברייתא קודמת - ומביא שתי רשימות קצרות של "תניא אידך": הראשונה, אלה שאינן מתאימות למשנה; השנייה, אלה שמייצגות את המשנה ומוקבלות לברייתא; עיין שם.

[250] ראה צירופים שונים נוספים עם "תניא אידך" באוצר לשון התלמוד, כרך מא, עמ' 356 ואילך.

[251] הבדיקות בתלמוד הנדפס נעשו על-פי פרויקט השו"ת של בר-אילן. אלו הכוללות גם עדי נוסח שונים לקמן, בוצעו במאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן.

[252] כללי התיו, כלל תרנב.

לעומתו, המונח "ותניא אידך" (בתוספת ו') בא **לעורר הבדל** בין הברייתות. מעל מחצית מההיקרויות שלו- 59 במספר, מתחילות עם הבאת המקור הראשון תחת המונח "תני חדא", ומיד לאחר המקור השני המובא תחת "ותניא אידך", בא תירוץ במינוח- "לא קשיא הא ב-X והא ב-Y" ללא ציון מפורש שהייתה כאן "קושיא", דבר שהיה לתלמוד מובן מאליו. במקרים אחרים שאינם מתחילים עם "תני חדא" אלא ב-"תניא", "תנו רבנן" וכדומה, לאחר "ותניא אידך" באים: "קשיין / קשיא אהדדי", "נימא X תנאי הוו", "מאי בינייהו", "תנאי היא" וכדומה, מונחים המבהירים שב"קושיא" עסקינן. הווי אומר, חרף סגנונות המונחים השונים הסמוכים לפני "ותניא אידך", הוראתו בכל מקרה מכוונת ל**הדגשת ההבדל בין הברייתות** ולא באשר לסיוע של ברייתא אחת לשנייה.

אי לכך, טבעי הוא למצוא דיון המסביר את ההבדל שהתעורר בין שתי מקורות תנאיים, **לאחר** "ותניא אידך" (בתוספת ו') המעורר את ה"צריכותא". לעומת זאת, היות והמונח- "תניא אידך" ללא ו' מורה על סיוע למקור שהובא קודם, בדרך כלל אין אחריו שום דיון, הואיל והסיוע נאמר כבר והוא מספק.[253]

ברם, במקומות מועטים מופיע המונח "תניא אידך" ללא ו' לא כסיוע, וזאת בניגוד להוראתו שהוצעה, אלא במשמעות המעוררת את הקושי שבכפילות הברייתות, בדומה לרעו- "ותניא אידך". בהיקרויות אלה, מובא גם כן בסמוך להן דיון בצורת "צריכותא" אודות היחס בין שתי הברייתות. פרט לסוגייתנו על-פי ענף **טש**, בשני מקומות בלבד בתלמוד הבבלי לאחר "תניא אידך" באה "צריכותא" העוסקת בפתרון הכפילות שבין שתי הברייתות.[254]

לאור האמור עולה, שהמונח "**ו**תניא אידך" בדרך כלל מהווה הקדמה ל"קושיא" הבאה בצורת "צריכותא". לעומתו, "תניא אידך" בדרך כלל מהווה סיוע. **נדירותו** וחוסר עיבודו של המונח "תניא אידך" במשמעות המעוררת "צריכותא", הוראתו הבלתי ברורה מראש אם כמסייע אם כבא להקשות, עשויים להקנות לו מעמד של **ראשוניות**. וזאת, עוד בטרם התבארה אופייה של הגרסה החלופית המשתקפת בענף **מו**.

ב. "תניא נמי הכי" / "ותניא נמי גבי *X* כי האי גוונא"

לאחר המונח- "[ו]תניא נמי" מובאת ברייתא בדרך כלל כסיוע לברייתא קודמת או למימרא. ישנן 351 היקרויות של מונח זה בתלמוד הבבלי הנדפס, כאשר ברובם הגדול מופיע "תניא נמי" ללא ו' (338 פעמים). מתוכן כמעט תמיד (333 פעמים) הוא בא בצמוד למילה "הכי" כך: **"תניא נמי הכי"**.[255]

רק ב-13 היקרויות מופיע "ותניא נמי" עם ו' כבסוגייתנו. במקרים אלה, הוא בא בשני אופנים: "ותניא נמי גבי X כהאי גוונא" (5 פעמים) וכך הוא על-פי ענף **מו** בסוגייתנו,[256] או "ותניא נמי הכי" (8

---

[253] אך יש מקרים שנדונים פרטים של הברייתא עצמה לאחר הבאתה.

[254] קידושין כד ע"ב; זבחים יט ע"ב. ה"צריכותא" בתענית ל ע"א, אינה בין שתי הברייתות הקודמות לה, אלא בין שני פסקי רבא שנאמרו לאחר הברייתא האחרונה, ע"ש.

[255] רק ארבע פעמים מופיע "תניא נמי גבי".

[256] בכי"ו בטעות הסופר העביר כנראה מהמשפט הקודם (עז ע"א שורה 2) את "ונתן" והחליפו במקום "ותניא", שהם גם דומים באיות בהחלפת "תנ" ב-"נת".

פעמים). רק פעמיים בתלמוד הבבלי הנדפס מופיע השילוב "הכי" עם "גבי" כך: "ותניא נמי הכי גבי גנב". אחת מהם היא ההיקרות בסוגייתנו רק על-פי הנדפס.[257] בכל ההיקרויות בתלמוד הבבלי[258] שיש לאחריהן "צריכותא" על הברייתות,[259] סגנון ההצעה של הברייתא השנייה הוא "ותניא נמי גבי X כהאי גוונא"[260] ולא "תניא נמי הכי". כך גם גרסת סוגייתנו על-פי ענף **מו**.

המונח "תניא נמי הכי" בא בצורה פסקנית **כסיוע ברור** לנאמר קודם ולא כמבוא לשאלה, על כן טבעי שאין לאחריו שום דיון או "צריכותא" על יחסם ההדדי של שני המקורות שהובאו. לעומתו, סגנון "תניא נמי גבי X כהאי גוונא" מורה על דמיון ולא שוויון ("כהאי גוונא" תמורת "הכי"). כמו כן הביטוי "גבי X" מורה על שוני כל שהוא, באשר מצביע על נושא אחר שיש לו דמיון אך לא **זהות** לנושא הנדון. על כן הניסוח **"ותניא נמי גבי X כהאי גוונא"**, **מהווה מעין מבוא המוביל אל ה"צריכותא"**, באשר מובאות שתי ברייתות בנושאים אחרים המלמדות דבר דומה, ובעל הגמרא מעוניין להקשות מדוע נצרכות שתיהן? משום כך מובנת הסיבה לכך שסגנון ההצעה של הברייתא השנייה הוא "ותניא נמי גבי X כהאי גוונא" ולא "תניא נמי הכי" בכל ההיקרויות בתלמוד שיש לאחריהן "צריכותא" על הברייתות.

הואיל וכך, גרסת סוגייתנו על-פי ענף **מו**- "ותניא נמי גבי גנב כי האי גוונא" ולא "תניא נמי הכי" משקפת את הניסוח המתאים והמפותח המביע את המבוא ל"צריכותא".

נמצאנו למדים שהמונח "תניא נמי הכי" ללא ו', הוראתו- סיוע ברור לנאמר קודם. הלשון "ותניא נמי גבי X כהאי גוונא", מהווה מעין מבוא המוביל אל הקושיא או ה"צריכותא", הבאה בסמוך. גרסה זו הבאה בענף **מו**, משקפת את הניסוח המשוכלל המביע באופן מיטבי את המבוא ל"צריכותא".

ג. "ותניא נמי גבי גנב כי האי גוונא" תמורת "תניא אידך"

לאחר בדיקה מקיפה בכל התלמוד הבבלי,[261] עולה **שסוגייתנו היא היחידה שיש בה פילוג לחילופי גרסאות בין "תניא אידך" ל-"תניא נמי"** כאשר אלו באים לפני "צריכותא".

אשר למונח-"תניא אידך", הועלה לעיל שנדירותו וחוסר עיבודו, ומשמעותו הבלתי ברורה מראש אם כמסייע אם כבא להקשות, עשויים להקנות לו מעמד של ראשוניות. אם כן, לאור האמור לעיל אודות גרסת "ותניא נמי גבי גנב כהאי גוונא" הבאה בענף **מו**, עושה הרושם שהיא החליפה את הגרסה "תניא אידך" הבאה בענף **טש**, על מנת לנקוט **בלשון מלוטשת**, **מפורשת**, **ומשוכללת**. הווי אומר, **כדי להבהיר ולהקדים** שהברייתא מובאת במטרה להקשות ביחס לכפילות הניכרת בינה לבין קודמתה. זאת ועוד, **סגנון זה נועד להגביר את המתח** בסוגיא החסר קצת בגרסת "תניא אידך".

---

[257] וכן ביומא סב ע"ב.

[258] גיטין עח ע"א (דיון על הקשר של גרסה זאת לדיונינו ראה בהמשך); בבא מציעא קיח ע"ב; חולין קכ ע"א, קכח ע"א.

[259] כך הוא בכל עדי הנוסח שנבדקו בהיקרויות האלה במאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן.

[260] בבבא מציעא קיח ע"ב, כך הגרסה בכ"י אסקוריל; אולם בכ"י: המבורג 165, ותיקן 115, פירנצה ודפוס שונצינו, במקום "ותניא", גורסים "ותנן" : "ותנן נמי גבי ערלה כי האי גוונא".

[261] על-פי מאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן.

אפשרות נוספת להסבר פעילות ענף **מו** כאן מתבססת על קטע בהמשך הפרק בדף עח שורות 31-32. כל עדי הנוסח גורסים שם: "תניא נמי הכי", וגם שם לאחר הברייתא השנייה באה "צריכותא" ביניהן: "תניא נמי הכי אמר לה כנסי שטר חוב זה או ששלפתו מאחוריו קראתו והרי הוא גיטה אינו גט... וצריכא דאי איתמר בהך קמייתא בההיא". בנוגע ל"צריכותא", הגרסה קשה באשר סגנון "תניא נמי הכי" לפי מה שהועלה לעיל בדרך כלל משקף סיוע ולא קושי. לא מן הנמנע שבתחילה ניסוח זה הובא שם כסיוע ורק לאחר מכן הוסב ל"צריכותא". מכל מקום, הן קריאתה הקשה בהקשר ה"צריכותא", והן עובדת היות גרסתה משתקפת בכל עדי הנוסח, עשויות ללמד על ראשוניותה. שמא יש מקום לומר שגרסני ענף **מו** בסוגייתנו, השתמשו בסגנון התלמוד מדף עח שם "ותניא נמי" תמורת "תניא אידך", אך אימצוהו בהוספת הסגנון המתאים יותר ל"צריכותא": "גבי גנב" תמורת "הכי".

הצעה נוספת במתודולוגיה דומה. הוסבר שהמונח "תניא נמי" בא להורות על הדמיון ואף הזהות שבין הברייתא הבאה לזו שלפניה. זאת בשונה מ-"תניא אידך" היכול להתפרש בכיוונים שונים אם לסיוע אם להבדיל בין המקורות. סביר אם כן להניח שהגרסנים הסבו לסגנון "תניא נמי..." כדי להבהיר יותר את זהות הדינים בשתי הברייתות בנוגע למשמעות-"יד" הן לגבי גיטין והן לגבי גנב, אשר אין פירושה יד עצמה בלבד, אלא כוללת גם חצרה, גגה וקרפיפה. לא סביר להניח שהגרסנים יחליפו ביטוי מבהיר בכזה שהוא פחות חד משמעי, שהרי כוונתם מן הסתם לשכלל ולא לסגת לאחור לנוסח מחוספס.

פרידמן סובר בדרך דומה אודות לחילוף הגרסה "תניא נמי הכי / תניא כוותיה דר' יוחנן" בבבלי בבא מציעא פרק שישי.[262] הגרסה השנייה שם משכללת את הסגנון בכך שמבהירה למי בדיוק מסייעת הברייתא, לעומת הגרסה הראשונה שמורה רק על וודאיות הסיוע. ובסוגייתנו כאמור ניכרת ודאיות המבוא ל"צריכותא" בגרסת ענף **מו-** "תניא נמי גבי גנב כי האי גוונא" תמורת גרסת- "תניא אידך" שאינה מורה בפירוש אם המכוון לסיוע או להקשות.

וכן סובר פרידמן ביחס לחילוף "והתניא / ורמינהי".[263] המונח הראשון יש בו שתי משמעויות אפשריות, ומוחלף במונח השני שיש לו משמעות אחת ברורה המגבירה את המתח. המונח "והתניא" לפעמים בא בניחותא ולא כקושיה, להבדיל מ"ורמינהי" שתמיד מקשה, והוא מונח יותר מפותח ומדויק המחריף את העימות בין המקורות הסותרים.[264] על כן העדיפו לגרוס אותו שם בענף **פמ**. ראוי לציין את הדמיון בין ענף **פמ** בבבא מציעא לענף **מו** בפרקנו באופי פעילותם המפשטת ומבארת ובהתפשטותם בארצות אשכנז.[265]

---

[262] הנוסח, עמ' 220, חילוף 6.

[263] הנוסח, עמ' 151.

[264] לנדאו, נוסח, עמ' 62, כתב אודות החילוף: "מתניתא תנא / תניא נמי הכי", שהראשון הוא המפתח, אך לאור דיונינו כאן נראה לומר להיפך, ואכמ"ל.

[265] ראה לעיל, סעיף ב.

באשר לחילוף הגרסה "תנן / תא שמע" מציין פרידמן[266] שזה האחרון מעניק תחושה של מתח ולכידות הסוגיא עם החלק הקודם. הוא משקף שלב מפותח יותר ומופיע בבבא מציעא בענף **פמ** המשכלל.[267]

יתר על כן, כדאי לציין את שינויי הגרסאות הרבים הבאים בענף **מו** להבדיל מגרסת "תניא אידך" הקשוחה והמוגמרת אשר בענף **טש**, העשויים אף הם ללמדנו על פעילות רבה של שיפור ושכלול הנוסח המשתקפת בענף **מו**, ומאידך על שמרנות גרסת ענף **טש**.

בדבר השאלה אם אכן בעל הגמרא הביא את הברייתא השנייה מראש מתוך מגמה לערוך "צריכותא" על הכפילות, יש לבחון מדוע השתמש בתחילה בסגנון "תניא אידך" הנראה כתנא דמסייע ולא כמי שבא להקשות ואף אינו מתאים כמבוא ל"צריכותא" וכפי שהתבאר. אפשר לפרש את התהליך גיבוש הגרסה כך: ברובד הראשון בעל הגמרא השתמש במונח "תניא אידך" על מנת להביא ברייתא מסייעת. לא היה בשלב ההוא כל דיון על יחסם ההדדי של הברייתות, כלומר- לא היתה קיימת עדיין ה"צריכותא". וזאת, כפי שנמצא בהרבה היקרויות בתלמוד כאשר מובא "תניא אידך" כאמור. גרסה זו נשתמרה בענף **טש**. בשלב מאוחר יותר בעל גמרא שני שינה את כוונת פני הדברים, בהפיכתו את הסיוע לשאלה ובחיבורו את ה"צריכותא",[268] אולם לא תיקן את המונח "תניא אידך" הנראה יותר כמסייע מאשר כמוליך אל "קושיא". לאחר מכן באו הגרסנים והחלו לשכלל את הלשון. בתחילה החליפו גרסני ענף **מו** את המונח "תניא אידך" ללשון- "ותניא נמי" המייצרת יותר מתח כשמורגשת ה"קושיא" וכשמתבקשת יותר ה"צריכותא", ולאחר מיכן הוסיפו עוד כדרכם.

אפשר שהגרסה הנדונה הלכה והתרחבה בהדרגה בדרך שמוצג בטבלה הסמוכה, בה סודרו שינויי הגרסאות לפי סדר מתפתח מלמטה למעלה, מן שורש נוסח היסוד אל התפשטות גזעו וענפיו.

ותניא	נמי		גבי	גנב	כי	האי	גוונא	דתניא		**פ**
ונתן	נמי		גבי	גנב	כי	האי	גוונא			**ו**
ותני'	נמי		גבי	גנב	כי	האי	גונ'			**מ**
ותניא	נמי	הכי	גבי	גנב						**ש**
תניא	אידך									**ט ר**

גרסת היסוד "תניא אידך" משתקפת בכתבי-היד **ט ר**, מנציגי ענף **טש**. דפוס שונצינו בחילוף זה קלט את גרסת ענף **מו** המוצגת בטבלה בשורה הבאה בסדר עולה: "ותניא נמי הכי" עם הוספת הלשון "גבי גנב" הבא להבהיר במה תעסוק הברייתא שתובא בסמוך.

בשלב הבא נוסף בענף **מו** הלשון "כי האי גוונא", המבהיר את הכפילות בין הברייתות באשר מלמדות אותו הדין- שאף חצר קונה. תוספת זו מובאת על מנת שיובן הצורך ב"צריכותא" הסמוכה הבאה לתרץ את הצורך בשתי הברייתות.

---

[266] הנוסח, עמ' 142.

[267] על החילוף "תנו רבנן / תניא אידך" בתוך רצף חילופים, ראה עמית, ענפי, עמ' 238, חילוף 20.

[268] עובדת היות יותר מבעל גמרא אחד בסוגיית סתם התלמוד, העשויה ליצור בעינינו אי התאמה כלשהיא, כבר נודעה והוזכרה אצל פרידמן, הפירושים, הסוגיא השישית, עמ' 178-180; הנ"ל, סוגיות בחקר התלמוד, עמ' 58; שם, עמ' 60 ובהערה 14.

הרחבה נוספת מצויה בכי"פ והיא לשון הצעת הברייתא: "דתניא". הצורך להוסיף לשון הצעת ברייתא פעם שנייה, נעוץ בכך שלשון ההצעה הראשון: "ותניא נמי" הבא בתחילת המשפט, התרחק כבר מהברייתא השנייה עקב לשון ההבהרה הנוסף אחריו: "גבי גנב כי האי גוונא", על כן נוסף שוב לשון הצעת הברייתא "דתניא".

אם התהליך המצוין, מתאר באופן מניח את הדעת את שינויי הגרסאות, הרי הוא עצמו התנא דמסייע לסבירותו, וזאת מעבר לתימוכין האחרים שביארנו.[269]

דוגמא להתפשטות האחדת סגנון התלמוד הבבלי בדרך של ענף **מו** כאן, מצויה בבבלי בבא מציעא (קיח ע"ב). שם יש סוגיא בעלת מבנה זהה לשל סוגייתנו בנוגע להופעת ה"צריכותא" על ברייתות. מסורת הש"ס שם מגיה- "תניא נמי גבי מקח וממקר כי האי גוונא" תמורת "ואזדא לטעמיו". כנראה שכבר נקבע מטבע לשון כפי גרסת ענף **מו** שבחילוף הנדון, והוא הנראה ראוי בעיני בעל מסורת הש"ס לבוא בתבנית זו.

החילוף הנדון בסוגייתנו מצטרף לחילופים בהם כי"ט הוא הנציג המובהק של הענף בעוד דפוס שונצינו קלט את גרסת הענף האחר.[270] אולם התבאר לעיל שעל כל פנים שמר דפוס שונצינו את הגרסה הקצרה של ענף **מו**, מה שמלמד אולי שקליטתו כאן הייתה בתחילת התפתחות הגרסה. בדפוס שונצינו נוספה גם הגרסה "הכי" שאינה מתאימה לסגנון "ותניא נמי גבי גנב כי האי גוונא" אלא לניסוח "תניא נמי הכי", ולא מן הנמנע שהסיבה לכך נעוצה באשגרה מביטוי נפוץ זה, המופיע גם בהמשך פרקנו.[271]

נמצאנו למדים כי קרוב לוודאי שהמונח- "תניא אידך" הבא בגרסת ענף **טש**, משקף את הגרסה הקדומה, מחמת קיצורו, פשטותו, נדירותו בהקשר האמור, חוסר עיבודו, ומשמעותו הבלתי ברורה מראש אם לסיוע אם להקשות. מאידך סביר שגרסת ענף **מו**: "ותניא נמי גבי גנב כהאי גוונא" החליפה את הגרסה "תניא אידך", מתוך מגמת הבהרת המכוון, פירוש, ליטוש, והגברת המתח הסוגייתי. על ידי כך מתקבל נוסח בו לשון מבואר מהוקצע ומשוכלל.

5. עז ע"א שורה 10

חצרה מה שקנתה אשה קנה בעלה א"ר אלעזר **בכותב** לה דין ודברים אין לי בנכסיך

ענף **טש**: "בכותב".

ענף **מו**: "דכתב".

---

[269] חילוף גרסה כעין הנדון, מצוי במסכת ראש השנה (יב ע"ב): "תניא (אידך) נמי הכי". בדפוס נוצרה קונפלציה [=הכלאה] של שתי הגרסאות והגרסה "אידך" תוקנה על ידי מסורת הש"ס ל- "נמי הכי", ואף שם כי"מ גורס "תניא נמי הכי" וכן כ"י אוקספורד 23. לעומת זאת הדפוס הספרדי (1516) ודפוס פיזרו (1515) גורסים "תניא אידך" (לא באתי לפרט כאן את כל עדי הנוסח בחילוף שם).

[270] ראה על כך לעיל, בסעיף א, 4.

[271] עח ע"א שורות 31-32 ועוד.

"בכותב": ילקוט שמעוני,[272] תוספות,[273] רמב"ן, רשב"א, ריטב"א, ר"ן, מאירי, תוספות רא"ש, ספר הישר לר"ת,[274] מגיד משנה[275].

"דכתב": רש"י.

רבות ומגוונות הן הסיבות האפשריות אודות שינויי הלשון בתלמוד.[276] בחילוף הנדון- "בכותב / דכתב" מתקיים שינוי מהשפה העברית לארמית או להיפך. אמנם פשר החילוף עשוי להיגזר מגורמים שונים פרט למגמה של שינוי השפה. הבחנת שינויי השפה בין מרכיבי הסוגיא, עשויה כמובן להצטרף להערכות נוספות אשר יחדיו תצלחנה להעניק הסבר מיטבי אודות התהליך שהביא לחילוף הגרסה.

הסוגיא מתבארת היטב לפי גרסת ענף **מו** "דכתב". על השאלה הסתמאית "חצרה מה שקנתה אישה קנה בעלה", משיב התלמוד "א"ר אלעזר **דכתב** לה דין ודברים אין לי בנכסיך". ניתן לפרש שבתשובה הנוכחית מדובר שלאחר נישואיה[277] כתב לה הבעל שהוא מסתלק מנכסיה. העמדה זו מדוייקת מתוך התשובה השנייה בסוגיא: "בכותב לה בעודה ארוסה". לאור זאת, אם לאחר הנישואין עסקינן, מתאימה גרסת ענף **מו** "דכתב" בלשון עבר המשקף תיאור אירוע שהתרחש. זאת בניגוד לגרסת ענף **טש** "בכותב" שלשונה בהווה משקף תיאור פעולה לכתחילה שמתאימה יותר להאמר על הארוס הבא להינשא כאמור בתשובה הבאה בסוגיא. מכאן שגרסת ענף **טש** נראית תניינית בכך שהיא פחות מתאימה למכוון בו הבעל כתב כן לאחר הנישואין, ולא ניכר בגרסאות תשובותיה ההבדל בין "כותב" שמשמע מהאירוסין לבין "דכתב" שמשמע לאחר הנישואין.

על התירוץ הראשון האמור הקשה מייד בעל הגמרא: "וכי כתב לה הכי מאי הוי..." היינו שהסתלקותו אינה מועילה לאחר נישואיהם משכבר הנכסים ברשותו. ומתרץ שהבעל עשה זאת לכתחילה עוד מהאירוסין: "אמרי דבי ר' ינאי **בכותב** לה ועודה ארוסה", כלומר מובא שיש על האיש לכתוב כך עוד מהאירוסין. הגרסה "בכותב" שבתירוץ זה, היא פשוטה ומתאימה בהחלט באשר לשונה בהווה - לכתחילה. ואכן גרסת "בכותב" (שורה 14) שבתירוץ זה באה לפי כל עדי הנוסח. בהשקפה ראשונה עולה על הדעת להניח שעל-פי גרסת התירוץ השני **החליפו** גרסני ענף **טש** בתירוץ הראשון את הלשון "דכתב" תמורת "בכותב". אפשר שהשינוי נבע מפעולה מכוונת של השוואת והאחדת לשונות בסוגיא או מתוך אשגרת לשון בלתי מודעת.

זאת ועוד, עיון בתלמוד הבבלי מעלה שבשני מקומות נוספים באה אותה תשובה: "**דכתב** לה דין ודברים",[278] והגרסה בשניהם לפי כל כתבי-היד היא: "דכתב" הזהה לזו של ענף **מו** בסוגייתנו.

---

[272] דברים, רמז תתקלו.

[273] ד"ה "בכותב לה".

[274] סימן קלג (חלק החידושים).

[275] גירושין פ"ה ה"ב.

[276] תיאור הסיבות מצוי בעמ' 30.

[277] ראה רש"י ד"ה "דכתב לה".

[278] ב"ב, מג ע"א, "דכתב ליה דין ודברים" וכו', כך לפי כל כ"י עם שינויים קלים: אוקספורד 249 (369), אסקוריל G-I-3, פלורנסה II-I-9, המבורג 165, מינכן 95, פריס 1337, ותיקן 115, דפוס פיזרו (1551).

ממצא זה עשוי להצביע על כך שגרסת "דכתב" משקפת את הסגנון הרגיל של סתם התלמוד בבואו לתרץ כך. ואף זאת ראוי לציין, שמדובר בלשון ארמית כיאה לסתם התלמוד, ובלשון עבר המורה על בדיעבד. לאור האמור אפשר היה להעלות על הדעת שגרסת ענף **מו** "דכתב" היא המקורית אף בסוגייתנו.

ברם, יש להבדיל בין המקבילות האמורות שבהן מופיעה תשובה זו בדברי סתם התלמוד בלשון השגורה בפיהם- ארמית, לבין התשובה בסוגייתנו בה מובאת מימרא אמוראית נקובת שם, שסביר שתנקוט לשון עברית, במיוחד כאשר נאמרת מפי רבי אלעזר שהוא אמורא ארץ-ישראלי.

זאת ועוד, בהקשר הרחב ניתן להבחין על פי סממנים שונים - בין השאר על פי הלשון - בשני רבדים שונים בסוגיא.

שכבה א:

חצרה, מה שקנתה אשה קנה בעלה! א"ר אלעזר: בכותב לה דין ודברים אין לי בנכסיך.

שכבה ב:

וכי כתב לה הכי מאי הוי? והתניא: האומר לחבירו דין ודברים אין לי על שדה זו, ואין לי עסק בה, וידי מסולקת הימנה - לא אמר כלום! אמרי דבי ר' ינאי: בכותב לה ועודה ארוסה; וכדרב כהנא, דאמר רב כהנא: נחלה הבאה לו לאדם ממקום אחר, אדם מתנה עליה שלא ירשנה; וכדרבא, דאמר רבא: האומר אי אפשי בתקנת חכמים כגון זו - שומעין לו. מאי כגון זו? כדרב הונא אמר רב, דאמר רב הונא אמר רב: יכולה אשה שתאמר לבעלה איני ניזונית ואיני עושה.

השכבה הראשונה באה כולה בלשון עברית. לא רק המימרא אלא אפילו שאלת סתם התלמוד "חצרה, מה שקנתה אשה קנה בעלה", ורק לפי ענף **מו** גורסים במימרא "דכתב" בארמית. בשכבה השנייה כל הלשונות של סתם התלמוד באים בארמית: השאלות, לשון הצעת הברייתא, לשונות הצעת המימרות וקטעי הקישור (הדגשנו אותם בקטע למעלה בקו תחתון). משאין כן הברייתא והמימרות - האחרונות הן אף נקובות שם להבדיל מסתם התלמוד - הבאות בלשון עברית.

רק מכך ניתן להעריך שהשכבה הראשונה נקבעה בשלד הסוגיא בפני עצמה, ולאחר מיכן נוספה השכבה השנייה. כנראה השכבה הראשונה נאמרה על ידי בעל גמרא ארץ ישראלי או בבלי קדום שלשונו עברית, ואילו השכבה השנייה נאמרה על ידי בעלי סתם התלמוד הבבלי.

יתירה מזאת, ברור שהשכבה השנייה לא נאמרה יחד ועל ידי אותו בעל גמרא של הראשונה, אף משום שהשכבה השנייה הועברה לסוגייתנו מהסוגיא בבבלי כתובות (פג ע"א) בה מופיעה מילה במילה, וכפי שציינו כבר בעלי התוספות.[279] עניינית שם מקורה באשר המשנה "הכותב לאשתו דין ודברים אין לי

ב"ב מט ע"א, "דכתב לה דין ודברים" וכו', כך לפי כל אותם כ"י של המקור הקודם, פרט לכ"י פריס 1337 שגורס" דאמ' לה דין ודברי'". וכך גם יצחק קרקושא (בשיטת הקדמונים), פסקי רי"ד, ספר אור זרוע חלק ג פסקי בבא קמא סימן שסו, רשב"א שיטה מקובצת בשם עליות דר' יונה שם.

[279] תוספות בסוגייתנו עז ע"א ד"ה "והתניא האומר לחבירו", ובלשונם: "משום דבפרק הכותב אצטריך לשנויי הכי משני נמי הכא". וכן סבור אלבק, מבוא, עמ' 470, הערה 27, בעוסקו בסוגיות מועברות בתלמוד, ופשוט.

בנכסיך הרי זה אוכל פירות בחייה" וכו', עוסקת בעיקר הדין הנדון בקטע זה. שם שאלתה מוסבת על הברייתא "תני רבי חייא: האומר לאשתו" המוסבת אף היא על המשנה.

לאור זאת סביר שהשכבה הראשונה הייתה כולה בלשון עברית כפי גרסת ענף **טש**, ואילו גרסת ענף **מו** "דכתב" בארמית, משקפת פעילות מאוחרת של שינוי לשון המימרא להתאימה לעניין השכבה השנייה שנוספה אף היא מאוחר יותר. רוצה לומר, מימרת רבי אלעזר נאמרה על המשנה ולא חילקה בין אירוסין לנשואין, רק לאחר קושית התלמוד ותירוצו באה הבחנה זאת, ואפשר שבעקבות כך בעל הגמרא הסתמאי שינה במימרא ל"דכתב" מחמת שגרסה זאת מסבירה יותר טוב את המכוון שמדובר לאחר הנישואין, בהיבדלה מלשון התירוץ השני "בכותב" שמובנו לכתחילה מהאירוסין וכפי שדייק רש"י,[280] שגרס כענף **מו**.[281] סביר שבעל גמרא זה פעל בלשונו הארמי המורגל בו, מה שחושף את מעורבותו במימרא שבמקורה נשנתה בלשון עברית. אפשר אף שהשינוי ל"דכתב" נעשה כחלק מהמגמה להאחדת סגנון ארמי זה בבבלי או מפני אשגרת לשון מהמקבילות בבבלי שהזכרנו למעלה בהן הגרסה המקורית היא "דכתב".

אין להציע את ראשוניות גרסת "דכתב" על יסוד הסברה המבחינה בין הלשון "דכתב לה" שהם דברי רבי אלעזר עצמו, לבין "דין ודברים" שהם הדברים שאותם כותב הבעל לאישה, וזאת מכמה סיבות. ראשית לאור האמור הבחנו בהבדל הבולט בין השכבה הראשונה לבין השנייה, באשר כל הראשונה נאמרה בלשון עברית, אפילו דברי סתם התלמוד וקל וחומר דברי האמורא הארץ ישראלי רבי אלעזר וכך הוא לפי גרסת ענף **טש**. ואילו לפי השכבה השנייה למרות שכל דברי סתם התלמוד נאמרו בארמית, לגבי המימרות האמוריאות וישנן כמה כאלה, אף לא מילה אחת נאמרה בארמית אלא כל חלקי המימרות נאמרו בעברית. אם כן לא מסתבר להניח שדווקא בקטע שאפילו דברי סתם התלמוד נאמרים בארמית, נעדיף את הגרסה הארמית הבאה בתוך המימרא עצמה!

זאת ועוד, הרובד השני יכול ללמד על הראשון אף ביחס להבחנה בתוך המימרא בין דברי האמוראים עצמם העשויים לבוא בלשון ארמית, לבין המובאות שהם מציגים הבאות בלשון עברית. על הנחה זו יש לשאול, מדוע אין מוצאים הבחנה כזו בכל המימרות ברובד השני וודאי לא בברייתא בכל עדי הנוסח?

---

[280] ד"ה "דכתב לה כו' - השתא משמע דכתב לה כן לאחר שכנסה". וברש"י בהמשך: "בכותב לה - דין ודברים כו' בעודה ארוסה קודם שזכה בנכסים וא"צ לכתוב לשון מתנה דיכול להתנות כדרב כהנא". ההבדל בין התירוצים לפי פירוש רש"י מבואר, שבהקשר הנתון שזרק גט לחצרה, הוא כתב לה "דין ודברים" וכו' לפני הזריקה אך בסמוך לה. כך משמע לשון "דכתב", שמדובר באותו האירוע. לעומת זאת "בכותב" בהווה, משמע הוראה כללית שהאדם כותב לכתחילה ללא קשר למקרה מסוים, ואת זאת עושים באירוסין בטרם נישאים.

[281] יש להוכיח שגרסת רש"י הייתה כגרסת ענף **מו**, שהרי היא מוצגת בדיבור המתחיל שלו: "דכתב לה". יתירה מזאת, רש"י מדייק מתוך שינויי הגרסה בין התירץ הראשון "דכתב לה" לבין התירוץ השני "בכותב לה", שבראשון מדובר לאחר הנישואין, ובלשונו: דכתב לה כו' - השתא משמע דכתב לה כן לאחר שכנסה. אם כן ברור שרש"י גרס כענף **מו**. אמנם אין להוכיח מכאן מי קדם. כי אפשר שגרסת ענף **מו** המצויה בידינו בכה"י **מ ו** המאוחרים מפירוש רש"י, שובצה על ידי המעתיקים על פי פירוש רש"י.

האם אין ללמוד מכך שהבחנה כזו אינה נתמכת מהמקורות האמוראיים? ואם היא מצויה רק במקור אחד ובו יש פילוג בין ענפי הנוסח, האין זה סביר שמדובר בגרסה תניינית בענף **מו**?

להלן דוגמאות מהשכבה השנייה מכך שבתוך הברייתא והמימרות, אף מילות הדובר עצמו (מודגשים בקו תחתון) ולא רק מובאותיו, הינם בלשון עברית, וקל וחומר לשכבה הראשונה שאין בה שום לשון ארמית אף לא בלשון סתם התלמוד:

והתניא: האומר לחבירו דין ודברים אין לי על שדה זו, ואין לי עסק בה, וידי מסולקת הימנה - לא אמר כלום! אמרי דבי ר' ינאי: בכותב לה ועודה ארוסה; וכדרב כהנא, דאמר רב כהנא: נחלה הבאה לו לאדם ממקום אחר, אדם מתנה עליה שלא ירשנה; וכדרבא, דאמר רבא: האומר אי אפשי בתקנת חכמים כגון זו - שומעין לו...כדרב הונא אמר רב, דאמר רב הונא אמר רב: יכולה אשה שתאמר לבעלה איני ניזונית ואיני עושה.

היה ניתן להבחין לדוגמה בין דברי רב עצמו: "יכולה אשה שתאמר לבעלה", לבין דברי האישה שהוא מביא: "איני ניזונית ואיני עושה", וכן ביתר הדוגמאות. אולם עינינו רואות שהבחנה זאת לא מתקיימת ואף דברי האמורא וקל וחומר התנא עצמו באים בעברית.

יתירה מזאת, מימרא אחת בתוך השכבה השנייה דמיונה רב למימרת רבי אלעזר ואפשר היה ללמוד ממנה באשר למינוח הלשוני. בייחוד שאף היא באה בשם אמוראים ארץ ישראלים בדומה לרבי אלעזר: "אמרי דבי ר' ינאי: בכותב לה ועודה ארוסה". יש לשים לב שבמימרא זו כל עדי הנוסח גורסים "בכותב". בנוסף אם ניישם כאן את ההבחנה בין דברי האמורא עצמו לבין דברי הבעל, הרי שכאן כל המימרא הם דברי האמוראים דבי ר' ינאי "בכותב לה בעודה ארוסה", באשר מוסבר מתי כותב לה את הדין האמור, וחרף זאת כל הלשון בא בעברית. על כן אף במימרא: "א"ר אלעזר: בכותב לה דין ודברים אין לי בנכסיך", לא רק דברי הבעל אלא אף דבר רבי אלעזר "בכותב לה" סביר שנאמרו בעברית כנוסח ענף **טש**.

אין להעלות תירוץ שמימרת רבי אלעזר מתמקדת בזמן של אחר הנישואין, לכן לשונה "דכתב" כפי שפירש רש"י. הלא כבר הזכרנו שהבחנה זו נולדה רק לאחר שהובאה השכבה השנייה ושאלתה, אולם דברי רבי אלעזר עמדו בתחילה בפני עצמם ולא חילק בדבריו בין נישואין לאירוסין. לאור כל האמור סביר שהגרסה הראשונית הינה גרסת ענף **טש** "בכותב" שלשונה עברית. ואילו בעלי ענף **מו** שינו את הגרסה ל-"דכתב" על מנת לשפר את ההבנה בסוגיא על ידי הדגשת ההבחנה בין המצב לאחר הנישואין לבין זה של האירוסין.

6. עח ע"א שורה 47

א' רבא כתב לה גט ונתנו ביד עבדה ישן ומשמרתו הרי זה גט ניעור **ומשמרתו** אינו גט (ע"פ כי"ו)

ענף **טש**: ליתא.

ענף **מו**: "ומשמרתו".

העלנו לעיל[282] את האפשרויות השונות להתחקות אחר פשר היווצרות פילוג זה. עתה נעקוב אחר ההבדל בתוכן הנובע מהפילוג. אכן, לפנינו חילוף גרסה בתוך מימרא של רבא שיוצר שינוי בתוכן ההלכה. ענף **מו** גורס "ניעור **ומשמרתו**", ובענף **טש** חסר "ומשמרתו". מבחינת התוכן ניתן לדייק שלגרסת ענף **טש** דווקא אם העבד ניעור אינו גט אך אם הוא ניעור ומשמרתו הרי הוא גט, וזאת בניגוד לגרסת ענף **מו**. דיוק זה מתאים להפליא למה שהועלה בחילוף הגרסה "ליתא / אלא בכפות"[283] הבא בסוף אותה סוגיא, שכי"ט גורס "אלא בכפות" בנוסף ל"והילכתא בכפות". ביארנו בחילוף הנ"ל שלפי כי"ט אפשר שההלכה היא שגם אם ניתן הגט לעבד ניעור אך כפות, האישה תהיה מגורשת, ולפי החילוף כאן מובן הטעם, מפני שאם הוא כפות אינו ניעור סתם אלא נחשב ניעור ומשמרתו והוא מספיק שמור להיחשב גט. הסברנו לעיל שכנראה כך גרס הרמב"ם שפסק בניגוד לנוסח המוכר, אשר על כן הקשו עליו המפרשים, עיין שם. לעומת זאת גרסת ענף **מו**: "ניעור ומשמרתו אינו גט" בתחילת הסוגיא וגרסת "והילכתא בכפות" בסופה, מתאימות לאותה שיטה שאינו גט עד שיהיה בו שני התנאים- ישן וכפות. וכך פסקו שאר הראשונים בניגוד לרמב"ם.

מכאן שסוף הסוגיא "והלכתא בכפות", מסביר שמעתה כוונת "משמרתו" בתחילת הסוגיא בדברי רבא היא שמירה קפדנית "בכפות". לפי ענף **מו** דברי רבא מתפרשים כך: ישן וכפות הרי זה גט, ניעור וכפות אינו גט. וכשיטת רוב הראשונים המצריכים שני תנאים להחשיבו גט, ישן וכפות. אולם כפות בלבד כשהוא ניעור לא יועיל. ברם לפי נוסח ענף **טש** דברי רבא מתפרשים כך: ישן וכפות הרי זה גט, ניעור אינו גט. ויש לשאול על גרסה זו מדוע ניעור אינו גט? התשובה היא מפני שאיננו כפות, אולם כפות בלבד מספיק. דרך זו מתאימה לגרסת כי"ט בסוף הסוגיא "אלא בכפות", כפי שביארנו. וכשיטת הרמב"ם.[284]

לפי הסבר זה בגרסת ענף **טש** יש לשאול מה ההבדל בין עבד ישן לעבד ער? התשובה פשוטה היא. המימרא דיברה בלשון הווה, בדרך כלל עבד ישן הוא שמור וקל לכפות אותו, משאין כן עבד ער אינו שמור וקשה לכפותו. אולם עיקר ההבדל בין החוליות לעניין הדין מתמקד בין עבד שמור כפות שנחשב כחצר המשתמרת לדעתה לבין עבד שאינו כפות. ברור שפירוש זה דחוק, אבל מתאים לסוף הסוגיא כאמור וזהה לפסק ההלכה של הרמב"ם. עד כאן לעניין פרשנות אפשרית לפי הרמב"ם. אולם אין זה

---

[282] דוגמה יא, 7.

[283] ראה בסמוך בחילוף הבא.

[284] אולם לפנינו גרסת הרמב"ם "נתן גט ביד עבדה והוא נעור **והיא משמרתו** אם היה כפות הרי זה גט" (גירושין פ"ה הי"ז) היא כענף **מו** וכקטע הגניזה מצד התוספת "והיא משמרתו". מאידך מוסיף "כפות" כתנאי הקובע. מדברי הרמב"ן והר"ן המסבירים את הרמב"ם ודוחים אותו, משמע שלא עולה על דעתם שיש לרמב"ם נוסח אחר, רק שהוא יסביר שהפירוש "והלכתא" הוא "אלא בכפות" ויעמיס את דינו בדברי רבא הראשונים.

הרמב"ן מקשה על הרמב"ם כאמור שאינו סביר שהסוגיא חוזרת בה לגמרי מדברי רבא הראשונים, שהרי טרחה והסבירה את הטעם של סוף דברי רבא: **"הויא לה** חצר המשתמר שלא לדעת" ולכן ניעור אפילו בכפות אינו גט, כי עדיין משתמר לדעת העבד ולא לדעת האישה. אולם לפי מה שביארנו בחילוף הקודם שפסקה זו היא תוספת פירוש ולא הייתה מצויה בסוגיא המקורית וכפי שמשתקף אף בקטע גניזה, הרי שחוזרת הסבירות לפסק הרמב"ם. ואף אם הוא גרס פסקה זו, לא מן הנמנע שפסק על-פי עיקר גוף התלמוד ולא על-פי תוספת הפירוש (ואכמ"ל בדבר שיטתו בפסק ההלכה).

משנה את הערכת גרסת ענף **טש** כראשונית, וההסבר הפשוט בה אינו זה של הרמב"ם אלא המבדיל בין עבד ישן כאשר האישה משמרתו שעליו חל הגט, ולעומתו עבד ניעור שאין הגט חל עליו.

7. עח ע"א שורות 51-52

והאמ' רבא כל שאילו מהלך לא קנה עומד ויוש' לא קנה **אלא בכפות** והילכתא בכפות (ע"פ כי"ט)

ענף **טש** (ע"פ כי"ט) : "אלא בכפות".

ענף **מו**: ליתא.

ליתא: כתאב אלטלאק.[285]

א. מוצע להחשיב את גרסת כי"ט- המקורית

רבות עסקו החוקרים בתופעה הנראית כתוספות סבוראים או גאונים אשר שובצו בתלמוד הבבלי, ובייחוד בדיבור הפותח בלשון "והלכתא", הנראה אף בסוגייתנו כגוף זר המועמד להיחשב לשון הוספה מהסוג האמור.[286] לאור זאת עולה על הדעת שבכ"י ט שרדה הגרסה הקדומה בה סתם התלמוד רק השיב "אלא בכפות" ובכך תירץ כיצד ניתן להעמיד את הדין המוקשה. וזאת בטרם עסקו בפסק ההלכה, וכפי שידוע שלא פסקו הלכה בדרך כלל בתלמוד הבבלי, אלא בעיקר עסקו במשא ומתן תלמודי.[287]

תשובה כזו המתחילה בתיבת "אלא", טיפוסית היא וכמוה רבות בבבלי. לפי זה, דומה שהנוסח בקטע זה התגלגל בדרך הבאה. לאחר שהייתה קיימת גרסת "אלא בכפות", הוסיפו בזמן הסבוראים או הגאונים את לשון "והילכתא בכפות" כדרכם שהיו גוזרים הלכה מתוך התלמוד.[288] ובשלב הבא לאור הנוסח הקשה הכמעט כפול שנוצר מפאת הגוף הזר: "אלא בכפות והילכתא בכפות", קיצרו והותירו רק את גרסת "הלכתא בכפות" שהיא בהשקפת המגיהים עיקר המכוון של התלמוד, לאמור פסיקת ההלכה. אי לכך רק בכי"ט נמצא שריד לגרסה המקורית התלמודית - "אלא בכפות".

נוסף לכך, בשונה מלשונות פירוש שניתן להתייחס אליהן כהוספות מאוחרות מפאת טיבן המבאר,[289] הרי שגרסת "אלא בכפות" מוסיפה מידע ממשי לסוגיא, וללא גרסה זו סוף המהלך לא ברור, שהרי נותרים בעלי הסוגיא ב"קושיא" ואפילו לא אומרים "קשיא" או סיום אחר מקובל, והסיום "והלכתא בכפות" אינו נראה חלק מהמהלך. וכן לולא התשובה "אלא בכפות" הטקסט התלמודי נראה חסר, כאילו הושמט משהו.

---

[285] אברמסון, כתאב אלטלאק, עמ' 148: "עומד ויושב לא קנה ופרקו וקאלו הילכתא בכפות"; ובעמ' 159: "עומד ויושב לא קנה ופרקו ואמרו [ו]הלכתא בכפות". שם על סוגיית גיטין כא ע"א גורס :"עומד ויושב לא קנה והילכתא בכפות".

[286] פרידמן, הפירושים, עמ' 201-202, עוסק בדיבור הפותח בלשון "והלכתא" בבבלי בבא מציעא פרק שישי, ומעריך את טיבו בעזרת ראיות שונות כתוספת מן הגאונים, ואף מציע את שם הגאון הנושא אותה. ראה ספרות נרחבת אודות תופעה זו שם, עמ' 201, הערה 13; פוקס, דרך ההכרעה, עמ' 100, הערה 2.

[287] פוקס, דרך ההכרעה, בייחוד בעמ' 100-101.

[288] שם.

[289] ראה לדוגמה, פרידמן, הנוסח, עמ' 34, "תוספות הבהרות לניסוח התירוצים".

יתר על כן, הגרסה "והלכתא בכפות" נראית לא טבעית במהלך הסוגיא, שהרי יש כאן שאלה ומתבקשת תשובה, ו-"אלא בכפות" היא ממש מתאימה להיות משולבת כתשובה המקורית. לאמור הרי לא שאלו מהי ההלכה, אלא הובאה "קושיא" שעליה מתאים תירוץ בסגנון "אלא בכפות".

לפיכך נראה שגרסת "והלכתא בכפות" לא באה להשיב על השאלה של הסוגיא, אלא מתאימה להיות תוספת מאוחרת הבאה לענות על הצורך לפסוק את ההלכה מתוך התלמוד כדרכן של הגאונים וכאמור לעיל.

נוסיף על כך את העולה מעיון בסוגיא המקבילה הנראית כמעט מילה במילה כסוגייתנו (גיטין כא ע"א):

> אמר רבא כתב לה גט ונתנו ביד עבדו וכתב לה שטר מתנה עליו קנאתהו ומתגרשת בו ואמאי חצר מהלכת היא וחצר מהלכת לא קנה וכי תימא בעומד והאמר רבא כל שאילו מהלך לא קנה עומד ויושב לא קנה והלכתא בכפות.

שתי הסוגיות פותחות בממירות שונות של רבא העוסקות בנתינת גט לאשה על ידי עבד. ובשתי הסוגיות בא על המימרות אותו שקלא וטריא סתמאי: "אמאי חצר מהלכת היא ...עומד ויושב לא קנה והלכתא בכפות".

מימרת רבא המוסבת על משנתנו מתאימה לה באשר עוסקת בחלות הגט במצב ישן וניעור בדומה למשנה: "ישינה ניעורה". לא מן הנמנע שהמשא ומתן על המימרא הוסב אף על המימרא השניה שבפרק שני. בסוגיא בדף כב ע"א על-פי כי"ט הגרסה היא: "והא' רבא כל שאילו מהלך לא קנה עומד ויושב לא קנה **והילכת' בכפות**".[290] גם שם כל עדי הנוסח גורסים "והלכתא בכפות" עם שינויים קלים פרט לכי"ו שגורס: "והא' רבא כל שאילו מהלך לא קנה עומד ויוש' לא קנה **בכפות והלכה בכפות**". אותו קושי והסבר שהצענו על סוגייתנו, ניתן להציע אף שם. שהרי יש איזו כפילות בתשובה "בכפות" שעליה מוסיפים "והלכה בכפות" שאינה נצרכת למהלך הסוגיא. בנוסף ובשונה מסוגייתנו, שם תוספת זו באה בעברית "והלכה בכפות / והילכתא בכפות", מה שמבליט היותה גוף זר במהלך סתמאי שכל כולו היה בארמית: "ואמאי חצר...", "וכי תימא בעומד...", "והא' רבא". על כן לא מן הנמנע שבכי"ו שרדה התשובה המקורית של סתם התלמוד: "בכפות" טרם נמחקה על ידי התוספת המאוחרת: "והלכה בכפות".

ב. מוצע להחשיב את גרסת כי"ט- המשנית

ברם, יש להציע אפשרות אחרת לפיה גרסת כי"ט היא המשנית. תמונת הגרסאות מראה שכל עדי הנוסח המצויים בקטע התלמודי הנדון, גורסים "והלכתא בכפות". רק בכי"ט באה התוספת "אלא בכפות". סביר שהגרסה הקצרה שהיא אף מתועדת בכל העדים משקפת את הגרסה המקורית, ואילו בגרסת כי"ט היחידאית באה ההוספה המאוחרת.

חיזוק לדעה זו מתקבל מפילוח הגרסאות של לשון התלמוד הנדון המופיע בכמה מקומות בבבלי. אף בסוגיא המקבילה (גיטין כא ע"א) כל עדי הנוסח[291] גורסים "והלכתא בכפות" פרט לכי"ו שגורס את

---

[290] כך בדפוס שונצינו. בכ"י מינכן 95 ובדפוס וילנא "והלכתא בכפות" ללא יו"ד.

[291] על-פי מאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן, ועל פיו אף הגרסאות המובאות בהמשך.

התוספת: "**בכפות** והלכה בכפות". בכי"פ שם באה גרסה מיוחדת עם הגהות: "עומד ויושב לא קנה (והלכה) [אלא] בכפות [והלכתא בכפות]". הגרסה הבסיסית שם היא "והלכה בכפות" כמו בכי"ו דלעיל, ונמחקה תיבת "והלכה" ובמקומה נוספה על ידי המגיה תיבת "אלא".[292] אפשר שתהליך זה עשוי לשקף לנו את דרך פעולתם שמחליפים את הגרסה "והלכה" בתיבת "אלא" המשתלבת היטב במהלך המשא ומתן התלמודי. מכאן שאף בסוגייתנו אפשר שגרסת כי"ט, הנושאת תוספת הלשון "אלא בכפות", משקפת הליך של הוספה לשם התאמה למהלך הסוגיא.

נוסף על אלה ישנו קטע שאמנם עוסק בקניית בהמה וכלים, אולם הלשון ומהלך סוגיא שם דומים לאלו של סוגייתנו (בבא מציעא ט ע"ב): "אמר רבא אי אמר ליה קני בהמה וקני כלים מי קני כלים חצר מהלכת היא וחצר מהלכת לא קנה וכי תימא כשעמדה והא כל שאילו מהלך לא קנה עומד ויושב לא קנה והלכתא בכפותה". כל עדי הנוסח גורסים שם "והלכתא בכפותה" ולא באה באף אחד מהם תוספת לשון, פרט לתוספת "והלכתא **דקנה** בכפותה" הבאה בכה"י וטיקן 114 ו-וטיקן 115. עובדה זו דווקא מחזקת את מקוריות גרסת "והלכתא בכפותה" באשר מתקבל הרושם שהיא זאת שעמדה בפני הגרסנים, ועליה הוסיפו את תיבת "דקנה" להבהרה ולהדגשת המכוון.

וכן קטע נוסף בעל מאפיינים דומים (בבא קמא יב ע"א):"כי עודן עליו מאי הוי חצר מהלכת היא וחצר מהלכת לא קנה וכי תימא בעומד והא אמר רבא כל שאילו מהלך לא קנה עומד ויושב לא קנה והלכתא בכפות", כל העדים גורסים "והלכתא בכפות" ללא תוספות. לאור האמור קרוב לומר שגרסת "והלכתא בכפות" היא היסודית בכל המקומות בהם מופיע לשון תלמודי זה, ואילו גרסת "אלא בכפות" מתגלה כתוספת לשון.

אודות הלשון "והלכתא בכפות" הוסבר לעיל שמפני היותו נראה כגוף זר שלא כל כך מתאים למהלך הסוגיה דומה להיות תוספת מאוחרת, יש לומר שבמקרה שלנו שלא הובאו בסוגיה שתי דעות מפורשות, ולא היה צורך להכריע בהן, אפשר שלשון זה אינו תוספת גאונים אלא חלק מהסוגיא.

בגרסאות הגאונים נמצא שבעל הלכות גדולות גורס (על סוגיית גיטין כא ע"א האמורה למעלה) כמרבית העדים ואכן הוא פוסק שצריך את שני התנאים- ישן וכפות, כדי שיחול הגט.[293] וכן הובאו למעלה במדור שינויי הנוסח גרסאות מספרי הגאונים שאין בהם את התוספת "אלא בכפות".

ג. תירוץ פסק הרמב"ם לאור פיענוח גרסתו

לחילוף הנדון יש השלכה נוספת וחשובה לא רק פרשנית אלא גם הלכתית. לשון הרמב"ם (גירושין פ"ה הי"ז):

> נתן הגט ביד עבדה והוא **נעור** והיא משמרתו, אם היה **כפות** הרי זה גט וכאילו הגיע לחצירה שהיא עומדת בצדה ואם אינו כפות אינו גט, נתנו ביד העבד והוא **ישן** והיא משמרתו הרי זה פסול ואם היה **כפות** הרי זו מגורשת

[292] ההגהה הנוספת שבאה בסוף הטקסט: "[והלכתא בכפות]", סביר שנוספה על-פי מרבית הנוסחים שגורסים כך בכל ההיקרויות של לשון זה בבבלי.

[293] סימן לט, עמ' תה. ראה בהמשך אודות המחלוקת בפסיקת ההלכה בדין זה.

התקשו הראשונים והמפרשים בנוגע לדברי הרמב"ם,[294] הכיצד הוא פוסק שאם נתן הגט ביד עבדה, בין העבד ניעור ובין ישן, הגט חל בתנאי שהוא כפות. וזאת בניגוד לסוגייתנו בה הקשו אודות נתינת גט ביד עבדה כשהוא ישן, שלא יחול הגט כי העבד נחשב כחצר מהלכת שאינה מקנה גט לאשה. על כך תירצו "והלכתא בכפות", כלומר כאשר העבד כפות אינו נחשב כחצר מהלכת. משמע שהוסיפו את התנאי שיהיה כפות, ולא דחו את ההעמדה הקודמת שמדובר בישן.[295] לפיכך עולה מפשטות הסוגיא שצריך את שני התנאים : ישן וכפות.

אולם על-פי גרסת כי"ט התירוץ **דוחה** את הנאמר לעיל וכרגיל בתלמוד שהמינוח "אלא ב..." בא לדחות ולהציע דרך אחרת. לאור זאת לא עובדת היות העבד "ישן" מאפשרת את חלות הגט, אלא עובדת היותו "כפות". הלכך אין זה משנה אם העבד ניעור או ישן ובלבד שיהיה כפות. פירוש זה המשתקף מכי"ט מוביל בדיוק אל פסקו של הרמב"ם.[296]

לעומת זאת נראה שניתן להוכיח שלרמב"ן, מבין הראשונים החולקים על פסק זה של רמב"ם, לא היה לפניו גרסת כי"ט. הרמב"ן מקשה על הרמב"ם כיצד פסק בניגוד לסוגיא. ראשית הוא מזכיר רק את גרסת "והלכתא בכפות" ולא את גרסת "אלא בכפות". נוסף לכך הוא דן מסברה שצריך את שני התנאים, ישן וכפות כדי שיחולו הגירושין. יתרה מזאת, הרמב"ן מבאר בסוף דבריו, מדוע לא סביר שרבא יחזור בו מכל הרעיון הקודם שניעור נחשב כחצר המשתמרת שלא לדעתה וממילא כך יהיה גם בכפות שלא ישתנה הדין. הנה לשונו: "ועוד דהא משום חצרה המשתמרת שלא לדעתה נסיב לה טעמא ולא משמע דסתיר לכולה שמעתא דרבא ומשבש לה". אולם לפי גרסת כי"ט מתרחש בדיוק מה שהרמב"ן חושבו לבלתי סביר. רוצה לומר שבעקבות הקושיה, הסוגיא חוזרת בה ומשיבה "אלא בכפות", ומכאן שבין ער ובין ישן מה שקובע הוא היותו כפות. מכאן נראה שלרמב"ן לא היה את גרסת כי"ט כדי להכריע אחרת.

שבט פרסם לאחרונה מאמר על שיטת הרמב"ם בנקודה זו.[297] בו הוא מציין שבכתב-היד של הרמב"ם יש מחיקה בקטע זה, ולדעתו פסק הרמב"ם שהתפשט בתפוצות ישראל ועליו תמהו המפרשים הוא אכן פסקו הראשוני של הרמב"ם, ולאחר מיכן תיקנו וחזר בו לסבור כדעת רש"י ואחרים שיש צורך בשני התנאים- ישן וכפות כדי שיחול הגט לאישה על ידי העבד. מדבריו עולה שאף לדעתו אין הסבר משביע את הדעת לפשר פסק ההלכה של הרמב"ם בטרם תיקנו כביכול, הניצב בניגוד לגרסת התלמוד המוכרת.

---

[294] ראה למשל רמב"ן, רשב"א, ריטב"א. והמאירי והכסף משנה (המתמיהים על הגרסה), ובשו"ע אה"ע קלט ז, פסק המחבר כרמב"ם וביש אומרים כדעה החולקת.

[295] כך הבין גם בעל הלכות גדולות סימן לט, עמ' תה, ומרבית הראשונים.

[296] הגר"א (על רמב"ם גירושין פ"ה הי"ז) כמעט חזה את הגרסה הזו בחושו ובקיאותו התלמודיים, כאשר כותב שלפי הסגנון הבבלי הרגיל בתלמוד היה צריך לבוא בתשובה "אלא בכפות" או "בכפות", אולם משהשתנתה התשובה לסגנון זר: "והלכתא בכפות", מסיק הגר"א שהרמב"ם פירש זאת שהתלמוד בא לקבוע דבר חדש בניגוד לקודם שכפות לבד מספיק בין ישן בין ניעור. ברם כעת אכן כפי שציפה הגר"א מצאנו שרידי הגרסאות "בכפות" בכי"ו בסוגיא בדף כא ע"א, ו"אלא בכפות" בסוגייתנו, וזו האחרונה היוותה הבסיס לפסק הרמב"ם.

[297] ע' שבט, גילוי מילתא בעלמא, המילה האחרונה של הרמב"ם, ס' אישות חלק ב', http://imhm.blogspot.co.il/

ברם, לפי בירורנו עולה שהפסק המקורי של הרמב"ם - טרם המחיקה - הנפוץ והמוקשה, אפשר שנובע מגרסת כי"ט שכנראה בחילוף זה נשתמרה רק במזרח, ואילו לאירופה הגיעה רק הגרסה האחרת וכעדות הרמב"ן שמכריע לפיה ועל-פי סברה.

העולה מהנ"ל שלהצעתנו ניתן לפטור את הקושי על גרסת הרמב"ם המקורית בהסתמך על הישענות דעתו על בסיס גרסת כי"ט. אפשר שאילו היו רואים המפרשים את גרסת כי"ט, ייתכן שהייתה פוחתת המחלוקת על הרמב"ם. ושמא לאחר ראיית הרמב"ם את מרבית הגרסאות, נטה לחזור בו מהישענותו על גרסת כי"ט ותיקן על פיהם את פסקו המקורי והנפוץ.

8. עז ע"ב שורות 29-30, 39-40

והיא כמי שבתוך ביתה והיא כמי שבתוך חצרה **דכיון** דחצר משתמרת לדעתה היא מתגרשת

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "דכיון".

ענף **מו** (ע"פ כי"מ): "והויא לה".

א. פילוג טש - מו. הצעה להחשיב את גרסת ענף טש קמאית מבחינה עניינית

לדעת ר' אושעיא אפילו האישה נמצאת בציפורי וחצרה בטבריה או להיפך הרי היא מגורשת. דבריו נסבו על המשנה, על כן בעל הגמרא שאל עליו, שמלשון המשנה עולה שהאישה צריכה להיות בתוך ביתה ובתוך חצרה, אם כן מנין לר' אושעיא שהאישה יכולה להתגרש בהיותה במרחק גיאוגרפי כה רב מחצרה? התשובה המובאת היא שיש להעמיד את המשנה כך שהאישה נחשבת כאילו ("כמי") נמצאת בבית או בחצר חרף ריחוקה הפיזי, וזאת משום שהחצר משתמרת לדעתה.

בסיפא של לשון התשובה מתפלגות הגרסאות בין הענפים. לפי ענף **טש** (ע"פ כי"ט) גורסים: "דכיון דחצרה משתמרת לדעתה היא מתגרשת", ואילו לפי ענף **מו** (ע"פ כי"מ) הגרסה היא: "והויא לה חצר המשתמ' לדעת' הי' דמגורש'".

דומה שהבדל עדין יש במשמעות הגרסאות שבשני הענפים. לפי ענף **מו** מודגשת **התוצאה**, הווי אומר שמדובר על חצר המשתמרת לדעתה: "והויא לה חצר המשתמרת לדעתה" וממילא הדין הוא שמגורשת. לעומת זאת לפי ענף **טש** הלשון מתמקד ב**סיבת** הדין במענה לשאלה מדוע היא מתגרשת. על כן מובאת בגרסה זו מילת קישור המציינת קשר סיבתי: "דכיון".

נראה שגרסת ענף **טש** המציינת סגנון סיבתי, מתאימה יותר לתשובת התלמוד המבקשת את פשר הדין, על כן אפשר להעריכה כמועמדת להיחשב הגרסה הראשונית.

ב. הצעה הפוכה, לבכר את ענף מו משיקולים כלליים

נציג את פירוט גרסאות העדים:

והויא	**לה**	חצר	המשתמ'	לדעת'		הי'	דמגורש'	**מ**
והויא	**לה**	חצר	המשתמרת	לדעתה	והרי	היא	מגורשת	**ו**
		חצר'	המשתמרת	לדעתה		<..>הי	מגורשת	**ג1**
...	...	...	משתמרת	לדעתא	...	...	...	**ב**
		דחצר	משתמרת	לדעתה		היא	ומגורש	**פ**
דכיון		דחצר	משתמרת	לדעתה		היא	מתגרשת	**ש**

דכיון דחצרה משתמרת לדעתה היא מתגרשת | **ט**

השאלה בסוגיא נשאלה ע"י סתם התלמוד וכהרגלו- בארמית. על כן היה מקום לחשוב שמתאים יותר ההמשך "והויא לה" בארמית מאשר "דכיון" בעברית שרק אות הקישור ד' במילה זו באה בארמית. וכן בסוף המשפט "דמגורשת" ולא "מתגרשת" כבענף **טש**.[298] אם כי בתוך ענף **מו** נראה שחלה התפתחות הדרגתית של שיפור הסגנון לעברית וכי"ו משכלל עוד את הלשון ומוסיף "והרי" להבהרת יתר וכן "מגורשת" ורק בכי"מ באה הגרסה "דמגורשת" עם האות ד'.

המונח "והויא לה" נדיר בבבלי, ולעומתו "דכיון" נפוץ: 6 מופעים לגרסת "והויא לה" לעומת 133 ל-"דכיון".[299] מתוך כלל כתבי-היד של התלמוד היחס דומה- 51 לעומת 686.[300] ובעדי הנוסח שבמסכת גיטין גרסת "והויא לה" מופיעה רק פעמיים, והן שתי הגרסאות בסוגייתנו הבאות בכתבי-היד **מ** ו, המייצגים המובהקים של ענף **מו**. לעומת זאת גרסת "דכיון" מופיעה 19 פעמים כאשר כי"ט הגורס כך בחילוף הנדון, הוא גם גורסה יותר פעמים מכל כתב יד אחר במסכת.

על-פי השיקול של נדירות הגרסה העשוי ללמד על קדמותה, היה נראה מכאן שגרסת "והויא לה" ראשונית ביחס לגרסת "דכיון" הנפוצה ממנה לאורך התלמוד, דבר שיכול היה ללמד על סטנדרטיזציה המתפשטת להשוות את המונחים למוכרים יותר. לאור כל האמור גרסת ענף **מו** הייתה נראית כשמרני בחילוף זה.

ג. שיקולים להערכת קדמות הגרסה ולהעדפת ענף טש

ראוי לבחון את מרבית השיקולים הניתנים להשגה על מנת להגיע להערכה מבוססת יותר. אין להסתפק אפוא בשיקולים חיצוניים בלבד שיש לתת להם משקל יחסי נמוך ביחס לשיקולים ענייניים.

השיקול שנבחן לעיל בסמוך באשר לארמית חלש הוא מפני שלמען האמת אין כל כך הרבה הבדל במידת הארמית שבגרסה בין הענפים. וכן השיקול של חריגות הגרסה מבחינת מספר היקרויותיה בכל בתלמוד, עשוי להוות אינדיקציה מסוימת בלבד, משום שניתן להציע את ההיפך. לאמור, גרסת "והויא לה" היא שהחלה להתפרס בבבלי במקום גרסת "דכיון", אולם תופעה זו משתקפת במעט מקרים מחמת שאולי התהליך עודנו בראשיתו. הלכך אפשר שההיקרויות הרבות של גרסת "דכיון" משקפות את הנוסח הבסיסי. לאור זאת גרסת ענף **טש** "דכיון" עשויה להיות הראשונית.

נוסף לכך, הוסבר בתחילת תיאור החילוף שמבחינת משמעות העניין, גרסת ענף **טש** הולמת יותר את הנוסח המקורי.

יתירה מזאת, ביטוי כמעט זהה בהקשר מאד דומה מופיע בהמשך הפרק (עח ע"א שורה 48, חילוף "הויא לה / דהויא ליה") ושם לפי כל כתבי-היד גורסים צורת "[ד]הויא לה" ולא "דכיון" שלא שייכת

[298] וראה לעיל, סעיף ג, 6, אודות הגורמים להתהוות חילופי הלשון.

[299] על-פי פרויקט השו"ת.

[300] לפי מאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן. - בבבא מציעא קב ע"א הגרסה לפי כל עדי הנוסח (נבדקו כ"י פירנצה, מינכן 95, המבורג, אסקוריל, וטיקן 115 ודפוס שונצנו) היא "והויא לה כחצר המשתמרת". שם בא אותו מונח "והויא לה" באותו הקשר של חצר המשתמרת. אולם אין ללמוד משם על היותה הגרסה ראשונית, מחמת שההקשר שם מצריך דווקא גרסת "והויא לה", עיין שם.

שם. היות והמשפט שם זהה לשל החילוף הנדון, לא מן הנמנע שהועבר לסוגייתנו ביטוי זה באשגרת הגרסנים הלא מכוונת, או כחלק מהשוואת והאחדת הסגנונות המודעת. לפיכך דומה שגרסת ענף **טש** היא הקמאית.

ואף זאת, ניתן ללמוד ולהשליך לחילוף הנדון מקטע הנמצא בקרוב מקום בפרק שביעי (גיטין עז ע"א, קצת לפני תחילת פרקנו) חילוף הגרסה "(אין) / והוי לה גטא מחיים":

ע"מ		שתצא	חמ'	מנרתיק'	מעכש'	קא'		**מ**
על	מנת	שתצא	חמה	מנרתיקה	מעכשיו	(ה)[ק]א[']		**ו**
על	מנת	שתצא	חמה	מנרתיקה	מעכשיו	קא'		**ט ש**

לה	והוי		גט	מחיים		וכדרב	הונ'	**מ**
לה	והוי	לה	גטא	מחיים		וכרב	הונא	**ו**
לה					דאמ'	רב	הונא	**ט ש**

גרסת "והוי לה גטא מחיים" הבאה בכתבי-היד **מ ו**, היא תוספת לעומת גרסת "ליתא" הבאה בעדים **ט ש**. תוספת זו על גרסת היסוד הינה לשון פירוש מאוחר מכיוון שניתן לוותר עליה ללא שינוי במשמעות הנאמר. זאת משום שלפני לשון זה בסמוך לו אמרו את האפשרות ההפוכה: "וכי מיית בליליא הוי גט לאחר מיתה", וברור לפי ההקשר שמשמעות "מעכשיו קאמר לה" פירושו שנחשב שאמר לה זאת מעכשיו כשהוא עוד בחיים ולכן הגט חל, על כן גרסת היסוד לא נושאת לשון פירוש זה.

לאור זאת, היות ומדובר בפילוג לפי אותם עדי נוסח ועל-פי אותם הענפים כשל פרקנו, אפשר שהשימוש בלשון זה בסוגייתנו בענף **מו** נשאב מהלשון הנזכר שבפרק שביעי באשגרת הגרסנים הלא מכוונת, או כחלק מהשוואת והאחדת הסגנונות המודעת,[301] או מלשון הסוגיא בדף עח ע"א כאמור.

ד. רש"י כענף מו

רש"י אמנם אינו מוסר לנו את גרסתו בחילוף זה, אולם מתוך פירושו נראה שמוקד העניין הוא, היותה החצר משתמרת לדעתה. וכך הוא כותב: "כמי שבתוך ביתה - כאילו היא בתוך ביתה ומאי היא **דבעי'** דתיהוי חצרה משתמרת לדעתה כלומר על פיה ועל צוויה". היות והוא כותב **שבעינן** חצר כזאת, סביר שגרס "**והויא לה חצר** המשתמרת לעתה" כמענה לצורך זה שמוקד הדיון הוא מה **נחשבת** החצר ולא "דכיון דחצרה משתמרת...**מתגרשת**" שהיה משתמע שמוקד הדיון הוא- סיבת הדין. במילים אחרות דברי רש"י: "בעינן דתיהוי" אינם משקפים סיבה כמו "דכיון" אלא תיאור מציאות דינית כמו "והויא לה". וכן כותב רש"י בהמשך הפרק, ולא מן הנמנע שזה מעיד גם על גרסתו כאן: "ניעור אינו גט - שהעבד משמר

[301] דומה שחילוף זה בפרק שביעי מהווה דוגמה מאלפת לכך שנמצא מעבר לפרקנו פילוג לאותם ענפי נוסח ואפילו ועם אותו ביטוי שבסוגייתנו "והויא לה". זאת ועוד, לא זו בלבד שנמצא פילוג לאותם ענפי הנוסח, אלא שאופיים שם מאשש את מה שהועלה בפרקנו, לאמור היות ענף **מו** הפעיל, מפתח ומוסיף לשונות הבהרה, להבדיל משמרנותו של ענף **טש**. וכמובן להערכה מבוססת נדרש מחקר יסודי ביתר הפרקים.

את עצמו ואת מה שבידו **והויא לה חצרה המשתמרת** שלא לדעתה" (עח ע"א).[302] מכאן נראה לומר שרש"י גורס כענף **מו**.[303]

[302] אודות היחס בין החילוף שם לבין החילוף הנדון, ראה לעיל, דוגמה ז, 10.

[303] בנוגע לקשר בין נוסח רש"י לנוסח ענף **מו**, ראה לעיל, סעיף ב.

פרק שני: מקומו של קטע הגניזה ג1 במסורת הנוסח של פרק "הזורק"

מוצג בזה תצלום מתוך קטע ג1 בפרקנו (פא ע"ב).[1] ניתן להתרשם מאופי כתב-היד, הגהות המגיה והקרעים שבו.

א. אופיו

חשיבות הערכת מיקומו של קטע הגניזה **ג1** בתולדות נוסח הפרק, רבה היא לחקר גיבוש נוסח התלמוד הבבלי. קטע הגניזה **ג1**[2] ייחודי ושונה הוא באופן בולט מכל שאר עדי הנוסח של הפרק. אשר לכתיב, משקף תכונות כתיב משלב מוקדם של זמן הגאונים, בטרם התגבש הכתיב הסטנדרטי של התלמוד הבבלי.[3]

---

[1] מתוך אתר ספריית הבודליאנה באוקספורד (http://genizah.bodleian.ox.ac.uk/fragment/MS_Heb_d_68/13b).

[2] ודומים לו בחלקן קטע **ג2** וקצת ממה שנותר מקטע **ג3**. מיעוט החומר המתועד בהם מקשה את הבחנת טיבם.

[3] ראה בתיאור עד הנוסח. השווה להערכת הכתיב של קטעי הגניזה בבבלי בבא מציעא פרק שישי (פרידמן, שיירי, עמ' 9-23), בבא קמא קיז ע"א-ע"ב (הנ"ל, רב כהנא, עמ' 455), מועד קטן (שרמר, לישנא אחרינא, עמ' 118-123).

אשר לנוסח, בדיקה שיטתית בכל חילופי הגרסאות שבפרק, בין קטע הגניזה **ג1** לבין כל שאר עדי הנוסח, העלתה הבדלים רבים ובולטים ביניהם במגוון קטגוריות.

ביחס לחילופים בגרסת היסוד, מצויים שינויים בסדר מרכיבי הסוגיות, באופן שיחידת תלמוד[4] מועברת למקום אחר בסוגיא. ישנן גרסאות בקטע הגניזה **ג1** הנראות קמאיות, כאשר הנוסח האחר נוטה להחליף הלשון באחר מבואר, מפורש ומהוקצע יותר. בשינויים אחרים נראה שתהליך הסטנדרטיזציה של התלמוד הבבלי גרם לנוסח יתר העדים לשנות את הגרסה ולהשוות את הלשונות. שינויים אלה באים לידי ביטוי בדרך כלל במינוח ובלשון. לאור זאת, נוסח קטע **ג1** מתגלה פשוט ועממי, כפליטת קולמוס הראשונה הטבעית. וקרוב לומר, המשתווה ביותר למה שנראה שיצא מפי אמרם. מאידך ניתן לפרש חלק מהחילופים בדרך הפוכה, רוצה לומר שנוסח קטע הגניזה **ג1** הוא הפעיל והמשנה ללשון ארמית ולמינוח פשוט ורגיל אצל מנסחיו, וכן מפאת טעויות המצויות בו.

בנוסף, מצאנו חילופים קצרים בהם מתפלגים ענפי **טש - מו** ואולם גרסת קטע הגניזה **ג1** באותם מקומות "ליתא". אשר על כן דומה שמוסיפים הענפים במקביל את גרסאותיהם על נוסח השורש הקצר המשתקף בנוסח קטע הגניזה **ג1**. וכן מצאנו הוספות בנוסח יתר העדים לעומת גרסאות קטע **ג1**. נראה שתופעות אלו באות מתוך מגמת הבהרה ופירוש, וכך מתפתח לו הנוסח על ידי כל ענף בדרך משלו. מאידך, יש ונראה שהגרסאות הקצרות הבאות בקטע **ג1** נובעות מחיסורים, השמטות וממגמת קיצור. וכן ישנם קטעים בהם נוסח קטע הגניזה **ג1** נושא גרסאות ארוכות לעומת יתר עדי הנוסח, בהן נראה שהוא מוסיף לשונות פירוש על גוף נוסח התלמוד. לאור האמור, דומה שאין נוסח קטע הגניזה **ג1** עשוי מעור אחד ומצד אחד יש היקרויות בהן נראה שהוא מתנהל כנוסח הראשוני, ויש אחרות בהן עושה הרושם שהוא המעבד. וכן יש חילופים בהם קשה לצאת מידי ספק וניתן להסביר בשתי דרכים הפוכות את היחס בינו לבין הנוסח האחר. הלכך נציג להלן דיונים החותרים לחשוף את הגרסאות הקמאיות, ולבסוף ננתח את העולה מכלל הממצאים, אודות מידת מקוריות הנוסח של קטע **ג1**.

אשר לדרכי השילוב של המשניות בנוסח התלמוד, יבואר שכנראה התרחש תהליך בתקופה בתר אמוראית- תקופת הגאונים, בו שולבו המשניות בנוסח התלמוד הבבלי והוא נכתב בדרך הקרובה לצורתו על-פה כפי שהייתה לפני כן. הווי אומר, כשלמדו על-פה, היו מביאים פסקאות מהמשניות ודנים עליהן. יש ובקטע הגניזה **ג1** משתקפת דרך זו, ומשולבות פסקאות בתוך התלמוד סמוך לדיונים התלמודיים. בכך ניכרת דרך הלימוד המתבטאת בדיונים הבאים על יסוד פסקת המשנה הקרובה.

ב. נוסח קצר או מקוצר?

אחד הנושאים החשובים הנדון בביקורת הנוסח הלא הוא היחס ללשון הקצר- Lectio brevior. סוגיה זו מוצאת עניין רב בעבודתנו, בייחוד לגבי קטע הגניזה **ג1**. בדיונים אודות ענפי הנוסח בפרקנו, העלנו שבדרך כלל הלשונות הקצרים הבאים בענף **טש** משקפים את מקוריותו, ואילו בלשונות הקצרים הבאים

[4] כגון מימרות או לשונות פירוש.

בענף **מו** מצויות השמטות. אשר לקטע **ג1**, מצאנו תופעה נרחבת של לשונות קצרים וחסרים, ובכללם ישנן גרסאות "ליתא" בקטע **ג1** כנגד יתר העדים, וכן יש אשר באות במקומן שתי גרסאות מפולגות בין ענפי **טש - מו**. כמו כן מצויים בקטע **ג1** לשונות ארוכים. לאור זאת ננסה להתחקות אחר דרך התהוותן של גרסאות אלה. הווי אומר, האם הגרסה הקצרה תוערך כראשונית והאחרת כמרחיבה את הלשון או שמא מדובר בקיצור או השמטה לעומת הגרסה המלאה הקמאית. לאור העיסוק הרב בפרקנו בשאלה זו, בייחוד לגבי קטע **ג1**, עלה על דעתנו להציג גישות במחקר אודות הנוסחים הקצרים לעומת הארוכים, במיוחד בנוגע לכתבי-היד התלמודיים הדומים במאפייניהם לקטע **ג1**.

היחס אל הלשונות הקצרים והארוכים מובא כבר על ידי רב שרירא גאון בנוגע לדרך התהוותם של לשונות התנאים. להלן מובאים דבריו אודות הסיבות שעל פיהן בחר רבי לפסוק ולהביא את דברי רבי מאיר, תלמידו של רבי עקיבא:[5]

> ונקט ר׳ בהילכתא אורחה דר׳ מאיר דהי[6] אורחא דר׳ עקיבה כיון דחזא דקצרה וקרובה ללמוד[7] ודבריה מחוברים חבור יפה כל דבר ודבר עם מה שדומה לו ומד[ו]קדקין הרבה יותר מכל התנאין ואין בם שפת יתר וכל מילתא ומילתא מסקא לטעמיה כדלא[8] אמר בה מילתא דטופינא דלא צריכה ולא מחסרא מידעם אלא בדוכ(ו)אתא מעיטאתא.

רב שרירא גאון מתאר את עדיפות דרכם של רבי מאיר ורבי עקיבא רבו בעיני רבי. היתרון הראשון שהוא מונה הינו שדרכם קצרה ובכך קל ללמד ללא פיתולים. אח"כ מוסיף שאין בהם שפת יתר, ושכל העניין מובא בטעמו בלי להוסיף פירושים שאינם נצרכים ולא חסר דבר, אלא יש את המעט המספיק. היתרון השני הוא, שחלקיה ומילותיה של השמועה מחוברים ומלוכדים היטב ללא פיזורים והסתעפויות, ומדוקדקים הרבה מאד.

בנוסח הספרדי נוסף בסוף קטע זה הלשון "וארחא קייטא".[9] נראה שהוספה זו באה להסביר עוד ולתרגם לארמית את התיאור של דרכו הקצרה של רבי מאיר. בנוסח הצרפתי, רעיון זה הובא כאמור במלים "אורחא דר'...דקצרה וקרובה ללמד", "ואין בם שפת יתר", "בדלא אמר בה מילתא דטופינא דלא צריכה ולא מחסרא מידעם אלא בדוכ(ו)אתא מעיטאתא" ללא תוספת זו.

מוקדם יותר מתיחס רב שרירא גאון[10] ליוצרי השמועות שכל אחד מלמד בדרך שירצה, יש המלמד דרך קצרה ויש המלמד בדרך ארוכה.[11] בסמוך לכך עובר לעסוק בתלמידיהם מעבירי השמועות לדורות הבאים, ושם מתאר שכל אחד מרבנן לימד כדרך שלימדוהו רבותיו, אולם "והאי מקדים האי מילתא והאי

---

[5] אגרת רב שרירא גאון, עמ' 28-29, נוסח צרפתי.

[6] [= דהיא] דהאי (שם הערה 26).

[7] ללמד (שם הערה 2).

[8] בדלא (שם הערה 12).

[9] שם, עמ' 29, שורה 9.

[10] שם, עמ' 18-19.

[11] ורק מזכיר את הביטוי "דרך קצרה", ומשבח דרך זו כאשר מצטט- "לעולם ילמד דרך קצרה", וכן "משנת רבי אליעזר קב ונקי".

מאחר לה והאי קאיט לישנא והאי מרוח ליה". בנוסח הספרדי במקום גרסת "קאיט" באה גרסת "קייט". אמנם בהקשר הנתון כוונתם זהה שקיצרו או קטעו את הלשונות. שני הנוסחים גורסים שמעבירי השמועות יש שקיצרו או קטעו את השמועה ויש שהוסיפו עליה.[12] המכנה המשותף ביניהם הוא שפעלו ושינו לפי טעמם. זאת להבדיל מיוצרי או מנסחי השמועה הראשוניים, שלשונותיהם היו קצרים מלכתחילה, על כן בחר בהם רבי לנוסח המובחר.

מהאמור עולה שניסוח רב שרירא אודות הלשון המשובח הקצר מלכתחילה - שמשום אופיו רבי החליט לפסוק כרבי מאיר - הוא כך: בנוסח הצרפתי מנוסח "דקצרה" ובנוסח הספרדי- "קייטא". ואילו ניסוח דברי רב שרירא אודות התלמידים שקיצרו וקטעו את הלשונות בא בנוסח צרפתי בלשון "קאיט" ובנוסח הספרדי שוב "קייט". נמצאנו למדים שהנוסח הצרפתי הוא המדויק, הווי אומר שלפיו יש לשון קצר ויש לשון מקוצר- "קאיט". ואילו הנוסח הספרדי מתגלה תנייני באשר משתמש באותו מונח "קייט" לשתי המשמעויות ההפוכות. ואכן הנוסח הצרפתי עצמו הוא הקצר ולא גורס את התוספת "קייט" כאמור.[13] ושמא בנוסח הספרדי ניתן היה להבחין בין "קאיט"- קטוע, מקוצר, לבין "קייטא" - קצר.[14] מכאן שכבר בדברי רב שרירא בהתייחסו לתנאים, באה ההבחנה בין לשונות קצרים ומקוריים לבין מקוצרים וקטועים על ידי התלמידים.[15]

הגאונים התייחסו אף ללשונות פירוש שבאו בתלמוד לאחר רב אשי ויצרו לשונות ארוכים וכן ללשונות קיצור. בהקדמת פירוש המשנה המיוחס לרבי נתן אב הישיבה[16] כותב אודות "הבאים אחרי רב אשי" כגון "רבנן סבוראי וזולתם מראשי הישיבות" שהיו מוסיפים פירושים על התלמוד לבאר את "הסתומות שבעניינים", והיו תולים הפירושים האלו בין השיטין או בגיליונות תחת הסימן: "פירוש", "מפני שאין זה מן הגמרא". וכן היו מקצרים את הלשונות וכפי שנראה בספר "הלכות פסוקות". והנה

---

[12] וראה בדברי רב שרירא גאון, שם, עמ' 36, על שלא הביא רבי את כל הטעמים אלא תיקן וביקש לומר עיקרי הדברים "ולישנא קאיטא", ורבי חיא הוסיף ופירט טעמים וכו'. לוין, שם, הערה א, מביא את תשובת רב האי גאון "אלא גאריס לישאנא קייטא" ומדגיש את היותו גם פועל צר! "קייט / קאיט לישניה".

[13] ראוי לציין שאפשטיין, אמוראים, עמ' 610-611, כבר העדיף את הנוסח הצרפתי של אגרת רב שרירא גאון, בין היתר מפאת קיצורו, לאמור העדר הוספות מאוחרות שבאו בנוסח הספרדי. שם בעמ' 611, הערה 5, מציין שלוין תיקן על-פי אפשטיין "אינו" במקום "חסר" בשתי פסקאות, לאחר שינוי דעתו ביחס לנוסח הקצר הצרפתי, באשר אין קיצורו מפאת חיסורו אלא מחמת ראשוניותו, ועליו יש תוספות המשתקפות בנוסח הספרדי!

[14] אמנם בערוך השלם, ד, עמ' 77, ערך "קטא, קיטא", פירשו מלשון קיצור וקטוע, ומביא הפניות למשמעות זו בדברי הגאונים ובכללן אגרת רב שרירא גאון כאן: "האי קייט לישניה, ולישנא קייטא, מילתא דקייט, אורחא קייטא".

[15] דברי הרש"ג הובאו כמראה מקום ורקע בלבד לנושא lectio brevior. לא באנו כאן להשען על דבריו מבחינת משקלם המחקרי היות ורבו המחקרים אודותם, ואין כאן מקומם. אודות השפעת משנת רבי מאיר על משנת רבי ראה עוד ב- אפשטיין, תנאים, עמ' 29 ואילך; אלבק ,מבוא למשנה, עמ' 76 [ובסקירת השיטות מעמ' 99 ואילך]; גולדברג, צורה ועריכה בספרות חז"ל, עמ' 25, הערה 1; הליבני, מדרש משנה וגמרא, עמ' 57; כהן, משנה ותוספתא שבת, עמ' 11 ועוד. אודות נימוקים נוספים בנוגע לבחירת משנת רבי מאיר על ידי רבי ראה פרידמן, לתורתם של תנאים, עמ' 57, הערה 221, ובספרות המצוינת שם. בנוגע להעדפת לשונות ארוכים דווקא, בספרות התנאית, ראה כהן, ברייתות אמוראיות, טרם פורסם.

[16] דבריו מובאים ב-אסף, תקופת הגאונים וספרותה, עמ' רצח.

שפיגל,[17] מתאר שבמרוצת הזמן שוקעו פירושים אלו בתלמוד ונשמט סימון זה על ידי המדפיסים, אולם יש וניתן למוצאו בכתבי-יד, ובדברי הראשונים. אמור מעתה, כבר בתקופת הגאונים הנוסחים הקצרים נחשבו בדרך כלל כמקוריים, והארוכים שיקפו הרחבות הבהרה ופרוש מאוחרים, אלא אם כן היה מדובר בקיצורים.

במאה הקודמת נחלקו החוקרים בנוגע למיקומה בתולדות הנוסח של "לישנא אחרינא דתמורה". אפשטיין[18]קבע אודותיה: "בכלל מצטיין 'ל"א' בהרחבתו ואריכות לשונו, וכל זה מורה ומראה על איחור זמנו". וכן תוארה על ידו[19] כמאוחרת המוסיפה פירושים וקטעי משא ומתן, כעין "התרביצא"[20] להבדיל מ-"הכלה"[21]. כמו כן סובר ש-"לישנא אחרינא דתמורה" שייכת לסידור מאוחר מראשית זמן הגאונים כמסכתות נזיר, נדרים וכריתות.[22] לעומתו רוזנטל[23] הקדים את נוסח "לישנא אחרינא דתמורה" באשר לדעתו בדגם זה, השינויים בין הנוסחים באים לידי ביטוי בתוכן ובסדר ההצעה. כמו כן הגמישות והפתיחות של הגרסאות באות במידה רבה.[24] לדעתו שתי הלישנאות הן כשתי עריכות שונות של המסכת, שתי מהדורות, כעין שני אמוראים. סידורה של מסכת תמורה לפי הצעתו קדום עוד מלפני תקופת הסבוראים.[25]

מתוך המחקרים בעשורים האחרונים, נחלקו החוקרים אודות מיקומה בתולדות הנוסח של "לישנא אחרינא דפסחים". רוזנטל[26] וסבתו[27] ביכרו אותה על פני הנוסח הרווח, ולעומתם עמית[28] ו-וולד[29] תיארוה כמעורבת משני ענפי נוסח קדומים ומאוחרת מהם. לדעתם תוספות הפירוש והרחבות הלשון

---

[17] עמודים, עמ' 148.

[18] אמוראים, עמ' 143.

[19] אמוראים, עמ' 137.

[20] התלמידים שמחוץ לשבע שורות הישיבה וכותליה.

[21] עיקר הישיבה.

[22] ולא מדובר על הוספות סבוראים כפי שסבר ר"ז פרנקל (שם, עמ' 143-144).

[23] תמורה, עמ' 325-344.

[24] סוגי השינויים: א] שינויים בדיבורי ההצעה. ב] נראים כמשתמשים בקובצי בריתות שונות. ג] פעמים אף מוחלף סידורה הפנימי של השמועה. ד] יש אף חסר ויתר של סוגיית תלמוד אמוראית ממש; ועם מאמר אמורא בתוכו. ה] יש שלשונותיה של תמורה חלוקות בטרמינולוגיה הלכתית. ו] יש שלשונותיה של תמורה חלוקות בהלכה ממש. ז] יש שהקבלת המסורות זו מול זו מגלות צורת התלמוד המקורית. ח] ואף אפשר שדווקא ב"לישנא אחרינא" נשתמרה צורתה הקדומה.

[25] תמורה 328-329.

[26] תולדות הנוסח, עמ' 28. רוזנטל סובר שיש בכתבי-היד התימניים תוספות סיפורים עממיים משניות, אך תוספות המשנות את אופייה או צורתה של הסוגיא הם המקוריות והושמטו בנוסח הקצר. בנוביץ ענפי, עמ' 17, הערה 51, חולק וסובר שבדוגמאות שמביא רוזנטל, מדובר בקטעי קישור שמתאימים להיות נוספים לאחר היותו שלד הסוגיא קיים. לספרות אודות מחקרי רוזנטל ביחס לטיב כתבי-היד התימניים, ראה: עמית, מקומם, עמ' לב, הערה 2; סבתו, על מוקדם, עמ' 145, הערה 3.

[27] על מוקדם, עמ' 149-153.

[28] נוסח, עמ' 64-98; מקומם, עמ' נא-עג; על גרסת עמ' 135-143.

[29] אלו עוברין, עמ' 269-283.

הבאות בה הן חלק מהתופעות המשקפות את היותה נוסח מאוחר, עמית[30] אף מצא בלשונות הפירוש של רש"י ורבנו חננאל תיעוד דומה לגרסת "לישנא אחרינא", ולדעתו הגרסה נוספה על-פי פירושם, תופעה המתאימה לגישת התימנים ללקט גרסאות מכל הבא ליד.[31] מאידך יש בדגמים הללו דמיון לשוני לקטעים מן הגניזה, לנוסחי הגאונים, ולמסכתות המיוחדות כנדרים וכו', ולכל הדעות יש בהן חלקים קדומים יותר.

אשר לנוסח בבלי סנהדרין, סבתו קבע על-פי בדיקתו שמצא 150 הרחבות בכ"י ת לעומת 40 בכה"י דמפ"ק.[32] הוא מסיק שנטייתו של כ"י ת ל-"לישנא רוויחא". בסיכומו, מסביר שמרבית ההרחבות הן תוספות פירוש והבהרה, פרט לכאלו שיש בהם תוספת מידע, שאין להוסיפן מסברה וכנראה הילכו במסורת על-פה ונכנסו לנוסח התלמוד בזמן קדום. הוא מתאר שבתחילה הבדילו בין גופי התלמוד לבין תוספות אלה, אולם אח"כ שוקעו בלשון התלמוד.[33] על-פי עדות גאון שמביא, כבר התקבל אצלו כך התלמוד עם התוספת. על כן[34] מסביר מדוע אין לבכר את מסורת דמפ"ק[35] על פני מסורת תימן, אלא הם בבחינת "תרי לישאני חד טעמא", נוסח אחד הוא בבחינת "לישנא רוויחא" והאחר הוא בבחינת "לישנא קייטא".[36]

שרמר[37] מצא במסכת מועד קטן, נוסח מן הגניזה שעקב שינוייו הבולטים והחריפים לדעתו מן הנוסח המוכר, הציע לכנותו- "לישנא אחרינא",[38] או מהדורה אחרת של מסכת מועד קטן, והוסיף שמתקבל הרושם שהנוסח משקף מסורת עריכה שונה, ואף אין להחשיבו כעד נוסח של התלמוד שלנו. במהלך פירוט הבדלי הנוסח, שרמר הציע שתכונתו הבולטת לעין של קטע הגניזה היא היותו מאריך בפירוט רב כסגנונה של מסכת נדרים.[39] הוא אף מציין דוגמה של הכלאת שני הנוסחים האחרים בתוך גרסת קטע הגניזה.[40]

---

[30] מקומם, עמ' נב-נז.

[31] ליברמן, תימן, עמ' 39.

[32] כתב-יד תימני, עמ' 308.

[33] שם, עמ' 340.

[34] ומסיבות נוספות שלא קשורות דווקא להרחבות, מתאר מדוע נראה לו להעדיף את נוסח תימן כמקורי ביותר. ביניהן האופי הייחודי של כה"י התימניים הדומה לקטעי הגניזה, וכן סבור בעקבות רוזנטל שהכתיב המיוחד מצטרף לשיקולים להעדיפם (סבתו, על מוקדם, עמ' 145, הערה 3). גישתו המבכרת את כה"י התימניים חרף אריכות לשונם, נעוצה במחקרי רוזנטל הנזכרים לעיל בסמוך.

[35] הנוסח הרווח במסכת סהדרין.

[36] על לשונות אלו, מקורם ומשמעותם, ראה: לוין, איגרת, עמ' 19, 30, 36 ושם הערה א; תשובות הגאונים- הרכבי, עמ' 50; אוצר הגאונים, ברכות, חלק התשובות, עמ' 5-6. לסיכום הספרות ראה סבתו, כתבי-יד, עמ' 94, הערה 69.

[37] לישנא אחרינא.

[38] על-פי המובן שהשתרש במחקר לציון דגם זה (כאמור לעיל על דגמי רוזנטל).

[39] שם, עמ' 123.

[40] שם, עמ' 125.

גולינקין[41] מתאר נוסח קצר של קטע הגניזה בפרק יום טוב של מסכת ראש השנה, ומכנהו בשל גרסאותיו העצמאיות "לישנא אחרינא". הוא מקביל אותו ומבדיל אותו משלושת ענפי הנוסח אחרים- המזרחי, הספרדי והאשכנזי, ואין מעמידו כנוסח קדום ומקור ממנו או מדומיו שאבו האחרים.[42] בדיקתו לא כללה את הדף השני של כה"י.[43]

מעתה דומה שראוי לבדוק כל מקרה לגופו האם הנוסח הקצר משקף את הראשוני טרם באו ההרחבות או שמא את התנייני המקצר וקוטע. נוסיף שיש וניתן להבחין בנוסח הארוך כמקורי כאשר נראה להסביר את פשר היווצרות הגרסאות הקצרות על ידי מגמת קיצור המחבר או המעתיק, או מפני תקלה טקסטואלית כגון השמטה מפני הדומות וכדומה, או משום קיצור עקב קושי בנוסח הארוך,[44] או מפני השמטות מחמת חוסר ריכוז וכדומה.[45]

בבבלי בבא קמא קיז ע"א-ע"ב, אודות סיפור רב כהנא ורבי יוחנן, מצוי קטע גניזה שרבים מלשונותיו קצרים ביחס לנוסח הרווח. בניגוד לדעת גפני,[46] סבור פרידמן[47] שכתבי-יד **גה** משקפים את הנוסח התנייני והמעובד. חרף הדמיון בכתיב שיש בין נוסח קטע הגניזה **ג1** שחקר פרידמן[48] בבבלי בבא מציעא פרק שישי לבין נוסח קטע הגניזה **ג** בבא קמא האמור, הפרש יש ביניהם לדעת פרידמן ביחס לנוסח. אמנם שני הנוסחים האלה הם הקצרים ביחס לנוסח האחר, אולם נוסח קטע הגניזה **ג1** בבבא מציעא יחד עם כי"ה משקפים את הנוסח הקמאי,[49] ואילו נוסח כתבי-יד **גה** בבבא קמא משקפים כאמור את הנוסח התנייני והמעובד. והנה דמיון רב מצוי בין מאפייני קטע הגניזה **ג1** בבבלי בבא מציעא וקטע הגניזה **ג** בבבלי בבא קמא האמורים, לבין מאפייני קטע הגניזה **ג1** בפרקנו, הן באשר לכתיב כפי שביארנו בתיאורו, והן ביחס לאופי נוסחו שאף הוא הקצר במקומות רבים. ברם, בנוגע לטיב נוסח קטע **ג1** אשר בפרקנו, אם משקף את הנוסח הראשוני בדומה לקטע **ג1** בבבלי בבא מציעא האמור, או להיפך את התנייני בדומה לקטע **ג** בבבלי בבא קמא האמור, או שמא יוערך באופן אחר ומורכב, יש לבדקו לגופה של כל גרסה על מנת להסיק מכלל הממצאים, הערכה מסוימת ביחס למידת מקוריותו.

לאור כל זאת יוצגו לקמן חילופי גרסאות בין קטע **ג1** בפרקנו לבין יתר עדי הנוסח, ונבחן בכל אחת מהן את כל האפשרויות להתהוות החילוף. וכן ננסה למצות האם סביר יותר שמדובר בלשונות קצרים מלכתחילה או שמא בקיצורים והשמטות .

---

[41] יום טוב, עמ' יג-יד.

[42] ראה שם בתרשים שלו, עמ' נג.

[43] שם, עמ' יד.

[44] ראה בנוביץ, ענפי, עמ' 16, "הוספות", המביא חלק מהסיבות.

[45] ראה סיבות נוספות ב-יורב, נורמה.

[46] מצוין יחד עם חוקרים נוספים שעסקו בנושא זה ב-פרידמן, רב כהנא, עמ' 409, הערה 1.

[47] רב כהנא, בעמ' 445 מצויה מסקנתו על עיבוד גרסת כתבי-היד **גה**, ובעמ' 457-458 מציג הוכחות לתנייניות כתבי-יד **גה** לעומת הנוסח הרווח.

[48] שיירי, עמ' 9-23.

[49] הנוסח, עמ' 26 ואילך.

ג. גרסאות קצרות בקטע ג1 כנגד גרסאות הענפים

להלן בציון חילופי הגרסאות, מובא לשון התלמוד על-פי דפוס וילנא אלא אם צוין אחרת. גרסת החילוף הנדון מוצגת מודגשת. לאחר מיכן בא פירוט הגרסאות על-פי המאפיינים שקבענו אודות הצגת הנוסחים בפרק הקודם.[50] למען הקיצור, נציין את גרסת קטע הגניזה **ג1** כך: "**ג1**", ואת גרסת הנוסח המשותף ביתר העדים, נציגה תחת השם "משותף".

1. עח ע"א שורה 31

לא צריכא דערק לה חרציה **ושלפתיה** תניא נמי

ג1: ליתא.

ענף **טש**: "ושלפתיה".

ענף **מו**: "ושקלתיה".

"ושקלתיה"- כתאב אלטלאק,[51] *ערוך*.[52]

(ליתא) - *רבינו חננאל*.[53]

אודות דין המשנה: "או שמצאתו מאחוריו קוראה והרי הוא גיטה אינו גט עד שיאמר לה הא גיטיך", הובאו שתי שאלות בסוגייתנו הסתמית, האחת על גבי השנייה. בראשונה שאלו שלקיחת האישה את הגט באופן "שמצאתו מאחוריו", זהה היא למציאות דין: "טלי גיטך מעל גבי קרקע" ורבא קבע שבמקרה כזה הדין הוא שהגט אינו חל. תירצו בסוגיא שמדובר "ששלפתו" ולקיחתה אינה מעל גבי קרקע.

על כך שאלו בשנית: "והא בעינן ונתן בידה וליכא", כוונת השאלה היא שהגם שהאישה שלפה את הגט ממותני הבעל ולא מהקרקע, עדיין חסרה הנתינה האקטיבית הנדרשת מצד הבעל, הנלמדת מהפסוק "ונתן בידה", ואם כן הגט אינו יכול לחול. על שאלה זאת השיבו "לא צריכא דערק לה חרציה...", רוצה לומר[54] שהבעל עיקם את מותניו, מקום שהגט תחוב, ואחר זאת האישה נטלה את הגט משם. תנועה זו של הבעל לפי תשובה זו מקיימת את דין הנתינה שחויב בה הבעל. במקום זה מתפצלות הגרסאות. לפי קטע **ג1** הגרסא "ליתא", הווי אומר שהסתיימה התשובה. לפי ענפי **טש** - **מו** בסוף התשובה מוסיף התלמוד ומתאר את לקיחת הגט על ידי האישה כך: ענף **טש-** "ושלפתיה"; ענף **מו-** "ושקלתיה".

עולה על הדעת להסביר את חילוף הגרסאות בכך שבמקור עמדה גרסת "ליתא", ועליה נוספו במקביל גרסאות שני ענפי הנוסח **טש** - **מו**. הבסיס להצעה זאת הוא, שכתשובה לשאלת התלמוד השנייה באשר חסרה פעילות נתינת הגט על ידי הבעל, מספק התיאור "דערק לה חרציה" המדגיש שתנועה זו של הבעל משתווה לפעולת הנתינה הנדרשת. התוספת המפולגת בין הענפים המתארת את פעילות האישה, אין בה

---

[50] פרק ראשון, סעיף ד.

[51] אברמסון, כתאב אלטלאק, עמ' 147.

[52] ערוך השלם, ו, עמ' 179, ערך "עויק".

[53] מובא באוצר הגאונים, י, עמ' 50.

[54] גרסאות ופירושים מפורטים על לשון זה תמצא בפרק ראשון, ז, 1.

צורך בנוגע לתשובה וניתן לוותר עליה ללא פגיעה בהבנת תירוץ התלמוד. זאת ועוד, הגמגום בגרסאות בנקודה זו דווקא מחזק את תחושת היותן תוספות מאוחרות.

נוסיף לכך את הסבר הנראה מתקבל על הדעת אודות להוספה של כל ענף במקביל, שנועדה להשלים את תיאור האירוע ולהכליל בו גם את מעשה האישה מלבד של האיש. לפי זה יוסבר שענף **מו** הוסיף גרסת "ושקלתיה" שהיא מציינת את מעשה האישה וגם מבהירה את חלקה המצומצם. לעומתו ענף **טש** הוסיף גרסת "ושלפתיה" לציין את פעולת האישה, על-פי חזרתו של מינוח זה בסוגיא כאמור לעיל.[55]

חיזוק נוסף לטיעון שיש בכאן הוספה של שני הענפים במקביל, מתקבל בהבחנת גרסת "ליתא" אשר בקטע הגניזה **ג1** במקום הספציפי הזה. לפי עד נוסח זה תשובת התלמוד באה ללא תוספות, כפי שהיינו מצפים שיהיה במקור, וכמו שהוסבר לעיל. לאור זאת קטע הגניזה **ג1**, מותיר רושם שלפנינו גרסה המשקפת את נוסח היסוד של התלמוד הבבלי בכאן.

שמא יועלה על הדעת שבגרסת קטע הגניזה **ג1** חלה השמטה והוא משקף נוסח לקוי?[56] הבה נעיין בגרסת רבנו חננאל. בפירושו הוא כותב "דאדיק ליה חרציה ופי' כגון שהיה הגט דבוק במותניו בחוזק וצמצם מתניו ונתחלחלו [ונטלתו] כאילו הוא נותנו לה". נראה שר' חננאל מוצא צורך לתרגם את הקטע הזה לעברית מפני שכולל מילים נדירות. בתוך פירושו-תרגומו לאחר תיאור פעולת הבעל, באה הגהה "ונטלתו" שהיא תרגום של "ושקלתיה". יש לציין שבגרסת רבנו חננאל המובאת בערוך דפוס וניציא הגהה זו חסרה.

דומה שהמגיה על פירוש רבנו חננאל קלט כבר את גרסת "ושקלתיה" הבאה בענף **מו**.[57] אולם הגרסה שהייתה בידי רבנו חננאל[58] היא כנוסח הקצר המשתקף בקטע הגניזה **ג1** וללא תוספות ענפי **טש - מו**! נמצאנו למדים מעובדה זו, א] תימוכין לגרסת קטע הגניזה **ג1** נמצאו בגרסת רבנו חננאל; ב] גרסת קטע הגניזה **ג1** היא קדומה לפחות כגרסת רבנו חננאל, ואפשר שגרסאות קטע הגניזה **ג1** ורבנו חננאל שמקורן מן המזרח, משקפאת את נוסח השורש של התלמוד בחילוף זה, טרם פילוגו לענפי הנוסח.

2. עז ע"ב שורות 29-30, קטע ג1 שורות 39-40

והיא כמי שבתוך ביתה והיא כמי שבתוך חצרה **דכיון** דחצר משתמרת לדעתה היא מתגרשת

ג1: ליתא.

ענף **טש**: "דכיון".

ענף **מו**: "והויא לה".

---

[55] אודות היחס בין ענפי **טש** - **מו** בחילוף זה, ראה בפרק ראשון, ז, 1.

[56] השווה להערכה שהובאה ב-פלדבלום, דקדוקי סופרים, עמ' 13, לפי הערכת מ' לוצקי, הסבור שקטע הגניזה **ג1** כנראה נעתק מכתב-יד לקוי.

[57] איני יודע לעת עתה את קדמות גרסת המגיה, העשויה ללמד על קדמות גרסת ענף **מו** בחילוף זה.

[58] באשר לגרסאות רבנו חננאל המשקפות נוסח תלמוד שהיה בידו, ולא נוסח שהוא תיקן מדעתו, ראה שפיגל, עמודים, עמ' 82, בייחוד בסיכום הדברים בשם א"ה וייס, סמוך להערה 34.

בפרק ראשון הובא דיון ביחס לפילוג הענפים בחילוף זה. עתה נדון בגרסת קטע הגניזה **ג1**[59] ויחסה אל פילוג הגרסאות. גרסת קטע הגניזה **ג1** קצרה היא. בלשון הצעת התשובה במקום גרסת ה-"ליתא" שלה באות הגרסאות "דכיון" בענף **טש** ו-"והויא לה" בענף **מו.**

בגרסת קטע הגניזה **ג1**, הלשון "חצר המשתמרת לדעתה <..>הי מגורשת" בא בתחילתו ללא לשון הצעה המקשר להיגד הקודם. אפשר שגרסת קטע **ג1** זה משקפת את הנוסח הקדום, הפשוט והבלתי מלוכד עם הסוגיא על ידי מילות קישור, בו ישנה גרסת יסוד הכוללת את עיקר דברי ההסבר. לפי זה הענפים פעלו לשכלל את הנוסח ולהציע את לשון התשובה בסגנון המציין קשר סיבתי, על מנת שתהיה הקריאה זורמת ומובנת ללומד. אם כך, כל ענף הוסיף כדרכו במקביל את לשון הקישור.

תמיכה להצעה זו עשויה להתקבל מכך שגרסת קטע **ג1** זהה יותר לגרסת ענף **מו** מאשר לגרסת ענף **טש**. נציג את גרסאות קטע **ג1** וענף **מו** לעומת גרסת ענף **טש**:

קטע **ג1**: "חצר' המשתמרת לדעתה <..>הי מגורשת".

ענף **מו**: "והויא לה חצר המשתמ' לדעת' הי' דמגורש'".

ענף **טש**: "דכיון דחצרה משתמרת לדעתה היא מתגרשת".

ההבדלים בין קטע **ג1** וענף **מו** לבין ענף **טש** הם: "חצר / דחצר", "המשתמרת / משתמרת", "מגורשת / מתגרשת". זהויות אלה בחילופים אלו מצביעות על שיוכם של קטע הגניזה **ג1** וענף **מו** בקטע זה לאותם אבות הנוסח להבדיל מגרסת ענף **טש**.

סגנון גרסת ענף **מו** וקטע **ג1** נראה עצמאי יותר היכול לבוא ללא לשון ההצעה הראשון. זאת משום שגרסת ענף **טש** פותחת בלשון "דחצרה משתמרת" וכו', וניכר ממנו על ידי האות ד' של "דחצרה", הקשר הסיבתי לטעם "דכיון". ואילו גרסת ענף **מו** וכן קטע **ג1** היא "חצרה המשתמרת". מדובר בסגנון עצמאי שראוי לבוא לבד ללא מילות הקישור "והויא לה". כך אף הוסבר לעיל בדיון על פילוג הענפים שסגנון ענף **מו** משקף תוצאה הראויה לבוא בפני עצמה ולא סיבה התלויה המילת הקשר "דכיון".[60] לאור זאת אפשר שגרסת קטע **ג1** משקפת את נוסח היסוד וגרסאות הענפים משקפות הוספה במקביל כל ענף לפי סגנונו, כאשר גרסת ענף **טש** הותאמה לתחילת הלשון "דכיוון" על ידי הגרסה (ע"פ כי"ט): "דחצרה משתמרת לדעתה", ואילו גרסת ענף **מו** נותרה בסגנון המקורי (ע"פ כי"מ): "והויא לה חצר המשתמ' לדעת' הי' דמגורש'", עם התוספת "והויא לה".

בדומה לכך, אודות החילוף "הויא לה / דהוי" (עח ע"א שורה 48),[61] הוסבר[62] שתוספות מלות קישור אלו באות כנראה כתוצאה של הוספה במקביל בשני הענפים על הנוסח הקדום המשתקף בנוסח קטע הגניזה **ג1**. מאידך לא נשלול הצעה הפוכה, שבקטע הגניזה **ג1** נשמטה הגרסה שהייתה בתחילת המשפט המקשרת לקטע הקודם.

---

[59] אודות עובדת הימצאותה של גרסת קטע הגניזה **ג1** בהמשך הסוגיא (שורות 39-40 ולא בשורות 29-30 בהן מופיעות גרסאות שאר עדי הנוסח), נדון לקמן בדוגמה ה, 2.

[60] פרק ראשון: ו, 2; יד, 8.

[61] לתיאור אופי פילוג הענפים בו, ראה לעיל, פרק ראשון, ז, 10.

[62] לקמן, ג, 5.

3. עז ע"ב שורות 13-14

דכתב לה גיטא לדביתהו בהדי פניא דמעלי שבתא ולא **הספיק** למיתביה לה

ג1: ליתא.

ענף **טש**: "הספיק".

ענף **מו**: "אספיק".

פילוג גרסת הענפים (**טש**: "הספיק", **מו**: "אספיק") מונח על גרסת "ליתא" בקטע **ג1**. גרסה זו הבאה בקטע **ג1** מצויה בקרע בקלף, ועל פניו לא היינו אמורים להתייחס אליה, שהרי אין היא גרסת "ליתא" במקור, כי אם מפני הקרע. בנוסף, אין מדובר בקרע במקום מילה בודדת, אלא בקרע רחב כמודגם בקטע הבא מתוך המהדורה:

13	מ	בהדי	פני'	דמעלי	שבת'	(?ח?)	הוה	ולא	אספיק	לכותבי'	
	ו	בהדי	פניא	דמעלי	שבתא		הוה	ולא	אספיק	למיתבה	ביה
	ג1	<...>	[פניא]	ד<..>	ל<..						
	ר										
	פ	ובהדי	פניא	דמעלי	שבתא		הוה	ולא	אספיק	למיתביה	
	ש	בהדי	פניא	דמעלי	שבתא			ולא	הספיק	למיתביה	
	ט	בהדי	פני'	דמעלי	שבתא			ולא	הספיק	למיתב	
14	מ	ניהלי'			למחר		תקי'	ליה	עלמ'	טובא	אתו
	ו	ליה			למחר	(ק)	תקף	ליה	עלמ'		אתו
	ג1		...>	(בשבת)	[למחר]		תקוף	ליה	עלמא		אתו
	ר										
	פ	ניהלה			למחר		תקף	ליה	עלמ'		אתו
	ש	לה			למחר		תקף	ליה	עלמ'		אתו
	ט	לה	במעלי	שבתא	למחר		תקף	ל'	עלמא		אתו

בקטע מן המהדורה מובלט האזור בו מצוי הקרע בקטע **ג1**. לכאורה אין לדעת בוודאות אם קטע **ג1** גרס או לא את הלשון "לא הספיק למיתביה לה", האמור להיות מצוי באזור הקרע, הידוע לנו על-פי יתר העדים. החשד לשוני הנוסח מתחזק עוד, באשר עיון בתצלום הדיגיטלי של כה"י באתר ספריית הבודליאנה באוקספורד,[63] מעלה שהטקסט החסר מפני הקרע, כנראה קצר הוא מזה של יתר הנוסחים, ואם כן לא היה בו את כל המלל הארוך המופיע בהם. על ידי עיון בתצלום ניתן לערוך השוואה: שתי שורות לפני העובדא דידן, בסוף השורה "ידו וגיטו <...>"[64] (שורה 11) חסרה לפי ההקשר ולפי שאר העדים מילה אחת: "באין". לפיה אפשר לשער את אורך השורות, שיש בהן קרע לכל גובה הצד השמאלי. בעובדת שכיב מרע יש קרע : "גיטא לדביתהו <...> בשבת" (שורות 13-14). ובעוד שביתר הנוסחים יש בין כשמונה לעשר מילים (תלוי בעד נוסח) בחיסור זה: "בהדי פניא דמעלי שבתא ולא הספיק למיתביה לה", בקטע הקרוע של קטע **ג1**, על-פי השוואה לשורה שציינו לעיל יש מקום לשלוש עד ארבע מילים. להלן מוצג צילום קטע הגניזה הנדון, בו ניתן להבחין באמור. יש לשים אל לב ליחס בין השורה הארוכה ביותר המסתיימת ב"גטו" לבין הנדונה שתיים אחריה המסתיימת ב"לדביתיה":

[63] http://genizah.bodleian.ox.ac.uk/fragment/MS_Heb_d_68/5a.

[64] הגרסה בקטע הגניזה **ג1** הפוכה מיתר העדים שגורסים "גטו וידו".

אף ניתן להוכיח כך מתוך החסר שבשורות הבאות. לדוגמה, שתי שורות לאחר הנ"ל (שורה 16) הקרע בסוף השורה בא לאחר "ותיחוד ו<..>" ובשורה הבאה "נעל גדר" וכו'. במקום הקרע היה מקום לטקסט "תפתח דתנן" (לפי כי"ט[65]). לאור האמור באשר נותר מקום מצומצם לכמה מילים בקרע האמור (שורות 13-14) ניתן לשער אילו מילים היו ואלו לא. ניתן לזהות שמעל הקרע הבא לאחר המילה "לדביתיה" נותר שריד גרסת המגיה שתלה בין השיטין את ההגהה "פניא". אמנם אין לנו את הטקסט המוגה מתחתיה, אולם מתוך הגהה זו אין ספק שהטקסט היה שייך לחלק הנוסח "בהדי פניא דמעלי שבתא" וכנראה לא הייתה מצויה הגרסה "פניא" והמגיה השלימה. טקסט זה ממלא את כל מקום הקרע לפי האמור, ומכאן סביר להעלות שהגרסה "ולא הספיק למיתביה לה" לא הייתה קיימת **מעיקרה** בנוסח קטע הגניזה **ג1**.

שמא יועלה על הדעת שהחיסרון בגרסה נובע מחמת הדומות ("ד/במעלי שבתא") לפני ואחרי טקסט זה. על כך ראוי לציין שרק בכי"ט יש התוספת "במעלי שבתא", שאף נראית תוספת פרשנית מאוחרת המבהירה מתי הבעל לא הספיק לתת הגט, דבר המובן מהנכתב קודם בסמוך "בהדי פניא דמעלי שבתא". לאור זאת אין בסיס טקסטואלי לתופעת הדילוג מחמת הגומות בחיסור זה. על כן יש מקום להעלות שגרסת "ליתא" לא הייתה קיימת **מעיקרה** בנוסח קטע הגניזה **ג1**.

ראוי לציין שבלשון הקצר הזה שקטע **ג1** אינו גורסו, מצויים שני פילוגים בין ענפי **טש** - **מו**: "הספיק / אספיק"; "לה / ניהליה".[66] ממצא זה עשוי לתמוך בהנחה שגרסת "לא הספיק למיתביה לה" היא תוספת לשון מאוחרת, על כן הגרסה פחות יציבה ומגומגמת, מה שמקל את הימצאותם של פילוגים.

אשר לפירוש העובדא ללא גרסה זאת, ביארנו זאת להלן אודות החילוף "דזרק / דכתב".[67] ובכך תתחזק אחת ההבנות בכוונת הסיפור כפי שתואר לפי נוסח קטע הגניזה **ג1**. אם הבעיה שהסיפור בא להביע, היא טלטול גט שהוא מוקצה בשבת, מובנת התוספת "ולא הספיק למיתבה לה [במעלי שבתא]" להבהיר את הקושי שבערב שבת לא הספיק לתת ועכשיו משנכנסה שבת יש איסור מוקצה, וביותר מובהר לפי התוספת של כי"ט. אולם אם אין הבעיה קשורה להלכות שבת, אלא פשוט כיון שהגט היה

---

[65] וראה ביתר העדים מילה או שתיים נוספות.

[66] לדיון אודות פילוגם ראה פרק ראשון: ז, 20 ("הספיק / אספיק"); ז, 21 ("לה / ניהליה").

[67] להלן בדוגמה ו, 15.

זרוק ולא היה בכוחו להגיע אליו, לא ידע כיצד להקנות לה, אם כן אין טעם לתוספת התלמודית הזאת,[68] ואדרבה ללא התוספת יש כאן ניגודיות- יום אחד זרק לה גט ואילו יום אחר "משתגע" שלא מצליח לגרשה.

4. עז ע"ב שורה 16

ליקניה ניהלה להההוא דוכתא **דיתיב** ביה גיטא ותיזל איהי ותיחוד

ג1: ליתא.

ענף **טש**: "דיתיב".

ענף **מו**:"דאית".

גרסה זו:" דאית / דיתיב - בה גיטא ותיזל איהי" המתפלגת בין ענפי **טש - מו**, מונחת על נוסח "ליתא" של קטע הגניזה **ג1**. אפשרות אחת היא להסביר שגרסת קטע הגניזה **ג1** משקפת כאן את נוסח היסוד, עליו נוסף לשון פירוש שהתפלג אח"כ במינוח לשני ענפים. לשם מיצויה יש לבחון את כל הלשון החסר בקטע **ג1** כמוצג בטבלה הבאה:

קטע **ג1**	ענף **טש** (ע"פ כי"ט)	ענף **מו** (ע"פ כי"ו)
ניקינהו ניהלה להההיא דוכתא	ליקניה <u>לה</u> להההוא דוכתא	ניקנייה <u>ניהל'</u> להההוא דוכתא
	<u>דיתיב</u> ביה גיטא ותיזל איהי	**<u>דאית</u> ביה גיטא ותיזל איהי**
ותיחוד ו<..	ותיחוד ותפתח	ותיחוד ותפתח

הגרסה "דיתיב ביה גיטא ותיזל איהי" חסרה בנוסח קטע **ג1**. יש לשאול האם מדובר בלשון פירוש שאפשר שנוסף על גרסת היסוד, או שמא לשון זה הוא חלק מובנה בעובדא ואם כן גרסת ה"ליתא" בקטע **ג1** נעוצה בהשמטת מעתיק?

הבה נבחן את הגרסה מתוך הקשרה. לשון הסיפור(עז ע"א):

> ההוא שכיב מרע דכתב לה גיטא לדביתהו בהדי פניא דמעלי שבתא ולא הספיק למיתביה לה למחר תקף ליה עלמא אתו לקמיה דרבא אמר להו זילו אמרו ליה ליקניה ניהלה להההוא דוכתא דיתיב ביה גיטא ותיזל איהי ותיחוד ותפתח ותחזיק ביה

מסופר על שכיב מרע שכתב גט לאשתו בערב שבת ולא הספיק לתתו לה בטרם נכנסה שבת. בשבת חלשה דעתו מכך ובאו לשאול את רבא כיצד לנהוג. רבא אמר לשואלים שילכו ויאמרו לשכיב מרע שיקנה לאישה את המקום בו מונח הגט והיא תלך, תסגור ותפתח את דלת החדר ובכך תעשה תקנה את הגט. הרי כשנאמר "ליקניה ניהלה להההוא דוכתא" מובן מההקשר הנאמר מקודם "דכתב לה גיטא לדביתהו", שמדובר על המקום בו כתב את הגט עליו מוסב כל הדיון בסיפור ואין צורך להזכירו. וכן מדובר כבר על כך שהבעל יקנה לאישה- "ליקניה ניהלה" וההמשך הטבעי היא שהיא תעשה פעולת הקניין- "ותיחוד ותפתח" וכו'. הלכך, אם כל הלשון החסר בגרסת קטע הגניזה **ג1** אינו מוסיף לעצם העניין וניתן בנקל לייתרו, דומה ששובץ כאן כתוספת פירוש והבהרה. ומשנוסף, גרסאותיו פחות יציבות

[68] מעבר לעובדה שצויינה בחילוף הנ"ל שלשון "לא הספיק למיתבה" אינו מתיישב עם זריקת הגט שכבר נעשתה.

מנוסח היסוד, ומתרחש בו פילוג הסגנונות "דאית / דיתיב" בענפי **טש - מו** הממשיכים לשכלל את הלשון.[69]

מאידך אפשר שהלשון "דיתיב ביה גיטא ותיזל איהי" החסר בקטע **ג1** הוא אכן היה במקור הסיפור. מטרת הלשון "דיתיב ביה גיטא" היא להסביר ללומד באיזה מקום ("דוכתא") מדובר הגם שזה די ברור, אולם לא נאמר במפורש עד כה. וכן ההמשך "ותיזל איהי" מוסיף מידע לסיפור. אמנם מובן שאם האישה תסגור את הדלת, ברור שהלכה אליה מקודם, אך בסיפור אפשר שרבא מפרט את סדר פעולותיה: קודם תלך ואחר כך תסגור. מכאן אפשר שהגרסה הנדונה הייתה במקור ואם כך יש לומר שחלה השמטה מחמת טעות מעתיק בנוסח קטע הגניזה **ג1**.

תופעה נוספת החוזרת לא מעט בפרקנו, היא שמגיה קטע הגניזה **ג1** משלים את הלשון החסר בקטע **ג1**. במקרה הנדון הגהת קטע הגניזה **ג1** "דיתיב ביה גיטא" נעשתה על-פי גרסת ענף **טש**, ובמקרים רבים גורס כמוהו.

5. עח ע"א שורות 45-52

ניעור אינו גט **דהויא ליה** חצר המשתמרת שלא לדעתה

ג1: ליתא.

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "דהוי".

ענף **מו**: "הויא לה".

להבהרת מורכבות הדוגמה, ראשית נציג את ההקשר הרחב של הסוגיא על חילופיה, בטבלה הבאה:

	קטע **ג1**	ענף **מו** (על-פי כי"ו)	ענף **טש** (על-פי כי"ט)
1	אמ' ראבא כתב גט ונתנו ביד עבדה ישן ומשמרתו הרי זה גט נוער[70] **ומשמרתו** אינו גט	א' רבא כתב **לה** גט ונתנו ביד עבדה ישן ומשמרתו הרי זה גט ניעור **ומשמרתו** אינו גט	אמ' רבא כתב **לה** גט ונתנו ביד עבדה ישן ומשמרתו הרי זה גט ניעור אינו גט
2		< **ניעור ומשמרתו אמאי איננו גט** >[71]	
		הויא לה חצר המשתמר שלא לדעת'	**דהוי חצר המשתמרת שלא לדע'**
3		**ישן ומשמרתו הרי זה גט**	**ישן ומשמרת הרי זה גט**
	והא חצר המהלכת היא	אמאי חצר מהלכת היא	ואמאי חצר מהלכת היא
		וחצר מהלכת לא קנה	**וחצר מהלכת לא קנה**
4	וכו תימ' ישן שני והא' רבא כל שאילו מהלך לא קנה עומד ויושב	וכי תימ' ישן שני והא' רבא כל שאילו מהלך לא קנה עומד ויושב	וכי תימ' ישן שאני והאמ' רבא כל שאילו מהלך לא קנה עומד ויוש' לא

[69] תיאור פילוגם והערכת דרך התהוותו מצוי בפרק ראשון, ז, 7.

[70] "נוער" כתיב ייחודי ל-קטע **ג1**, שמא משובש.

[71] על-פי כי"פ.

לא קנה	לא קנה	קנה **אלא בכפות** והילכתא בכפות
והילכתא בכפות	והילכתא בכפות	

החיסורים הבאים בפסקאות 2 ו-3, עשויים להצביע על הנוסח הקצר הקדום, שעליו נוספו תוספות המשתקפות בנוסח המשותף של יתר העדים. הוכחה לכך היא שניתן לוותר על התוספות הללו ללא גרימת כל שינוי בהבנת הסוגיא. זאת ועוד, עיקר שלד הסוגיא נשמר בנוסח קטע הגניזה **ג1**.[72] אין וודאות שהחיסור בפסקה 2 הוא מחמת הדומות ("גט"- בסוף פסקה 1 "אינו גט" ובפסקה 3 "הרי זה גט"), שהרי המילה גט חוזרת על עצמה עוד פעמים בסוגיא, מפאת היותה עיקר הנושא, וכשיש סיבה טובה עניינית לחיסור, חרף כובד המשקל של דילוג מחמת הדומות, על כל פנים מדי ספק לא יצאנו. יתירה מזאת, החיסור הזה מתאים להיות קדום עקב תוכן התוספת הבאה במקומו שאינה נצרכת ושמעבירה את מיקוד הסוגיא להמשך דברי רבא, ועל כן לאחר מיכן יש אילוץ לחזור לדיון על דבריו הראשונים כפי שיוסבר להלן בסמוך. לעומת זאת לפי נוסח קטע **ג1** הסוגיא זורמת וממוקדת רק בדברי הרישא של רבא. ואף זאת, החיסור בקטע **ג1** בסוף פסקה 3 "וחצר מהלכת לא קנה" אף הוא נראה מקורי באשר מדובר בלשון פירוש, ושם לא שייך דומות. לאור כל זאת מתקבל הרושם שלפנינו נוסח קצר וקדום, עליו נוספו קטעי קישור, הצעה ופירוש.

נסביר אפוא כיצד אמורה הייתה להראות הסוגיא המקורית. שלד הסוגיא בנוי על מימרת רבא המובאת בפסקה 1, שאלת התלמוד- פסקה 3, ולבסוף התשובה- פסקה 4, שלפניה באה "הווה אמינא" הנדחית על ידי מימרא נוספת של רבא. הסוגיא לפי זה פשוטה וכל הדיון שלה הוא על עיקר דברי רבא הבאים בתחילת דבריו "כתב גט ונתנו ביד עבדה ישן ומשמרתו הרי זה גט". וכל זאת ישנו בנוסח קטע הגניזה, על כן דומה שהוא משקף את נוסח היסוד. ברם אין לשלול לחלוטין את הסברה שחלו השמטות בנוסח קטע הגניזה **ג1** כאמור והנוסח המלא הוא הקדום.

נעבור לדיון במשמעות הגרסאות. בפסקה 1 בנוסח המשותף נוסף "א' רבא כתב **לה**" להבהרה למי כתב הגט. בנוסח המשותף בפסקה 2 נוסף פירוש לדין השני של רבא, וכדי להבין על מה מוסב הפירוש, נוספה לפניו (לפי כ"י פ) השאלה על הדין השני של רבא: "ניעור ומשמרתו אמאי איננו גט" המובילה לפירוש: "הויא לה חצר המשתמר שלא לדעת'". לשון פירוש זה ניתן לייתרו משום שטעם זה ידוע כבר והוזכר לעיל (עז ע"ב) "לאפוקי חצר המשתמרת שלא לדעתה", ושמא בעל גמרא אחר הוסיפו כאן על-פי הסוגיא הנ"ל. אולם ניתן לומר להיפך שהסוגיא שם שואבת טעם זה מכאן וכמשמעות פירוש רש"י לעיל (עז ע"ב ד"ה כמי שבתוך ביתה): "לאפוקי הא דאמרי' בפרקין לקמן (דף עח) נתן גט ביד עבדה ניעור אינו גט דהויא לה חצר המשתמרת שלא לדעתה שהוא משמר עצמו מדעתו".

[72] כ"י **כ1** כולל חיסור אף רחב יותר המשמיט גם את סוף דברי רבא "גט ניעור ומשמרתו אינו גט". היה מקום להציע את מקוריות נוסח **כ1** ולהסביר שסוף דברי רבא אינם הכרחיים שהרי הם דיוק מדבריו הראשונים, שהדין בניעור הפוך משל ישן. אולם קשה לטעון כך אל מול טענת חיסור מחמת הדומות החזקה, שהרי הדומות משמעותיות וארוכות הן: "ישן ומשמרתו הרי זה גט", גרסה הבאה בפסקאות 1 ו-3.

לאור זאת, החילוף בפסקה 2 "הויא לה / דהוי", נראה שבא בא כתוצאה מהוספה במקביל בשני הענפים על הנוסח הקדום המשתקף בגרסת קטע הגניזה **ג1**, אשר כל ענף מוסיף כדרכו.[73]

בפסקה 3 דומה שבנוסח היסוד הייתה רק השאלה "והא חצר המהלכת היא" כנוסח קטע הגניזה **ג1**. בנוסח המשותף מאחר שבפסקה 2 כאמור נוסף לשון הפירוש על הדין השני של רבא, היה צורך להחזיר את מוקד העניין לדין הראשון של רבא על ידי הוספת הציטוט מדבריו "ישן ומשמרתו הרי זה גט".

הלשון "וחצר מהלכת לא קנה" מהווה תוספת פירוש לשאלה "והא חצר המהלכת היא" עליה מוסבת, שהרי מתוך השאלה נראה שברור לשואל שחצר מהלכת לא קונה, על כן מקשה זאת.

לאור האמור נמצאנו למדים שנוסח קטע הגניזה **ג1** הוא הקצר, והסוגיא מתפרשת על פיו באופן פשוט וישר. אי לכך דומה שהוא הקדום ומשקף את נוסח השורש באשר הוא נטול כמה תוספות פירוש, זורם ועקבי, ואינו עובר מנושא לנושא וחוזר חלילה. לעומתו, נוסח ענפי **טש - מו** בחילופים אלו עשויים לשקף התפתחות מאוחרת. הנוסח המשותף להם יש בו תוספות הבהרה ופירוש. תוספת מקבילה בשני הענפים באה בשינוי מה בכל אחד מהם לפי דרכו. ברם, העלינו את האפשרות ההפוכה להסביר שפשר השינויים נעוץ בחיסור הראשון בהשמטת הדומות, ושמא אף בחיסור השני באה השמטה נוספת בידי מעתיק קטע **ג1**.

6. עח ע"ב שורות 28-30

אי הכי מאי למימרא **לא צריכא** דאמר ליה זרוק לי חובי בתורת גיטין

ג1: ליתא.

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "אלא".

ענף **מו** (ע"פ) כי"מ: "לא צריכ'".

נציג את ההקשר הרחב, מחולק לשלוש פסקאות כדלקמן:

1. הכא במאי עסקינן דאמר ליה זרוק לי חובי ותיפטר **אי הכי מאי למימרא**
2. **לא צריכא** דאמר ליה זרוק לי חובי בתורת גיטין
3. **ואכתי מאי למימרא** מהו דתימא מצי אמר ליה משטה אני בך קמ"ל

קטע **ג1**	ענף **טש**	ענף **מו**
1. פשיטא	אי הכי מאי למימרא	אי הכי מאי למימרא
2.	**אלא**	**לא צריכא**
3. והא נמי פשיטא	ואכתי מאי למימרא	ואכתי מאי למימרא

פסקה 1. לפנינו לשון חציצה ולא מן הנמנע שבשתי מסורות שהתפתחו במקביל עסקינן, מכיון שיש כאן שני תירוצים שמילים אלו באות לקשר ביניהם. או שנאמר שנוסח קטע הגניזה **ג1** מקצר ומחדד, או שהנוסח המשותף מאריך ומסביר יותר את השאלה, כאשר נוסח קטע הגניזה **ג1** שומר על מונח קצר ופשוט.

[73] אודות פילוג זה ראה בפרק ראשון, ז, 10.

גרסת "פשיטא" נפוצה הרבה יותר בבבלי,[74] ונתון זה ניתן לפרשו בשני כיוונים. אפשרות אחת היא שנדירות גרסת "אי הכי מאי למימרא" ביחס ל"פשיטא" מצביעה על ראשוניותה וטשטושה על ידי המונח הנפוץ, ואפשרות שנייה היא להיפך, שמתרחש תהליך של עיבוד המונח "פשיטא" לסגנון יותר משוכלל ומוסבר: "אי הכי מאי למימרא", מה שנראה סביר יותר בדומה למה שיוסבר להלן אודות פסקה 3.

בדקנו[75] אף את שכיחות המונח "אי הכי מאי למימרא" לאחר תירוץ המוצע על ידי המונח "הכא במאי עסקינן" ומצאנו שמונה היקרויות. וכן בדקנו את שכיחות המונח "פשיטא" לאחר תירוץ המוצע על ידי המונח "הכא במאי עסקינן" ומצאנו שבע היקרויות, כך שאין להסיק מכך דבר לגבי דרכו של המינוח התלמודי בבבלי באופנים אלו. אף אם המונח "אי הכי מאי למימרא" היה הנפוץ במקרים אלו, אין זה אומר שגרסת קטע ג1 משובשת, אלא דווקא נדירותה וקריאתה הקשה עשוי להצביע על מקוריותה.

פסקה 2. גרסת קטע הגניזה **ג1** "ליתא" ואפשר שענפי **טש - מו** הוסיפו לשון הצעה במקביל כל אחד כדרכו. מאידך, בדרך כלל בסגנון זה של שאלת "פשיטא" באה התשובה עם לשון הצעתה "לא צריכא" כך שאפשר שמדובר כאן בהשמטת מעתיק.

פסקה 3. העקביות מסגנון פסקה 1 ממשיכה, כאשר גרסת קטע הגניזה **ג1** ממשיכה לשמור על נוסח פשוט ולעומתה הגרסה האחרת דומה שהיא מפותחת ומדגישה יותר את בקשת החידוש בשאלה: "והא / ואכתי", "פשיטא / מאי למימא". לאור זאת מתקבל הרושם שנוסח קטע הגניזה **ג1** הוא הראשוני בהיותו הקצר והפשוט.

7. עט ע"א שורות 43-45

תרי מקומות לא מושלי אינשי **א"ל מידי איריא דלמא הא כדאיתא והא כדאיתא רישא בגג דידה וחצר דידיה סיפא בגג דידיה וחצר דידה** אמר רבא שלש מדות בגיטין

ג1: "שמ' מי'".

ענף **טש**: "א"ל מידי איריא דלמא הא כדאיתא והא כדאיתא רישא בגג דידה וחצר דידיה סיפא בגג דידיה וחצר דידה".

ענף **מו**: "א"ל מידי איריא דלמא הא כדאיתא והא כדאיתא".

נציג בטבלה הבאה את ההקשר הרחב:

	קטע **ג1**[76]	**ב**, ענפי **טש - מו**[77]
1	אימא סופה הוא מלמע' והיא מלמטה וזרקו לה כיון שיצא מרשות הגג נמחק או נשרף הרי זו מגורשת ?וא?ו חצר דידיה חצר דידיה אמאי מיגרשה	אימא סיפא הוא מלמעלה והיא מלמטה וזרקו לה כיון שיצא מרשות הגג נמחק או נשרף הרי זו מגורשת ואי בגג דידה וחצר דידיה אמאי מגורשת
2		**אלא בגג דידיה וחצר דידה**[78] **רישא בגג דידה וחצר דידיה סיפא בגג דידיה וחצר דידה**[79]

[74] 918 היקרויות לעומת 38, על-פי פרוייקט השו"ת.

[75] על-פי פרוייקט השו"ת. תוצאה דומה מבחינה יחסית התקבלה על ידי מאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי.

[76] מובא ציטוט מ-קטע הגניזה **ג1**, פרט למספר מקומות שהשלמתי קרעים, קיצורים וכדומה.

[77] ע"פ דפוס וילנא.

3	אלא לאו דאושלה מקום דחד מקום מושלי אינשי שני מקומות לא מושלי אינשי	אלא לאו דאושלה מקום דחד מקום מושלי אינשי תרי מקומות לא מושלי אינשי
4		

קטע **ג1**	ענף **מו**	ענף **טש**
שמ' מי'	**א"ל מידי איריא דלמא הא כדאיתא והא כדאיתא**	**א"ל מידי איריא דלמא הא כדאיתא והא כדאיתא רישא בגג דידה וחצר דידיה סיפא בגג דידיה וחצר דידה**

עצם עובדת היותה גרסה כל שהיא קצרה, אינה מקנה לה אוטומטית את זכות הראשוניות. לפנינו (פיסקה 4) אין בגרסה המורחבת לשון פירוש או הבהרה אודות האמור בגרסת קטע הגניזה **ג1**. אלא מופיע סופו של דיון אודות דברי רב חסדא: "רשויות חלוקות בגיטין" (שורה 27), בו רמי בר חמא משיב לרבא ואינו מקבל את דעתו. בעוד שלפי גרסת קטע הגניזה **ג1** מענה זה איננו, ובמקומו מובאת מסקנת התלמוד: שמ' מי' [=שמע מינה] המכריעה ומקבלת את דעת רבא.

לו שיערנו שאחת הגרסאות הנזכרות משקפת את הנוסח הקדום, היה צורך לתאר שגרסני הנוסח השני המירו אותה ובמקומה גרסו גוף תלמוד בעל מידע ממשי אחר, אשר איננו נמצא באותה גרסת יסוד, ולא זו בלבד אלא שגם חלוק עליו. לכאורה אין החילופים משקפים רבדים של יצירת התלמוד, אלא שלבי מסירת נוסחו בזמן שהתלמוד כבר ערוך ומונח. סביר אפוא שלפנינו שתי מסורות החלוקות ביניהן אודות הדרך בה הסתיימה הסוגיא, מעין "איכא דאמרי". ברם, מיקומם בסוף הסוגיא של מסורות אלו גורר השלכות לא רק באשר להבדלי תוכנן אלא גם בהלכה המופקת מהן. כמו כן חומר תלמודי אחר עשוי לשפוך אור על קדמותו והתפתחותו של החילוף הנדון.

ראשית הבה נסביר את מהלך הסוגיא. הדיון בסוגיא נסב על דברי רב חסדא:[80] "רשויות חלוקות בגיטין", רוצה לומר שאם הבעל משאיל מקום ברשותו לאישה לקבלת הגט, הוא מקפיד ומשאיל לה רק את המקום בו היא נמצאת, כגג או חצר ואין משאיל לה מקום אחר אשר ברשותו. רמי בר חמא שואל את רבא מניין דין זה לרב חסדא. רבא מציג הוכחה מהמשנה, ולדעתו לא סביר לומר שהרישא תעסוק בגג בבעלות האישה ובחצר בבעלות האיש, ולעומתה בסיפא ידובר בהיפוך הדברים. אלא רבא סבור שמדובר בכל המשנה באופן שהבעלות הן על הגג והן על החצר היא של האיש. ברישא מדובר שהשאיל לה את הגג - וממילא מקפיד לא להשאיל לה את החצר - ובסיפא מדובר שהשאיל לה את החצר ולא את הגג (פסקה 3). מכאן מתפלגות הגרסאות (פסקה 4). לפי קטע הגניזה **ג1** מובאת מסקנת התלמוד: "שמ' מי'" המכריעה ומקבלת את דעת רבא. נמצא שבשתי הבבות שבמשנה מדובר שהן הגג והן החצר מצויים בבעלות האיש. לעומת זאת, לפי הנוסח האחר: "אמר ליה" וכו', רמי בר חמא מסיים את הדיון ודוחה את

---

[78] ראה במהדורה כאן גרסה שונה למגיה קטע הגניזה (ב).

[79] קטע זה שבפסקה 2, היה מקום להעריכו כתוספת משא ומתן והסבר בנוסח המשותף, שהרי בכל מקרה מגיעים מייד לאחריו לאותה מסקנה גם בלשון המקוצרת. אולם יש כאן אפשרות של דילוג מפני הדומות: "אלא" בתחילת פסקה 2 ובתחילת פסקה 3. זאת ועוד גם בכי"מ ובכי"ט ישנו אותו דילוג, והוא אינו מתפלג לענפים אלא בכ"י עצמאיים, מה שמחזק את הערכה שמדובר בדילוג מפני הדומות.

[80] עט ע"א שורות 27-28.

דברי רבא באומרו שניתן להעמיד כל אחת מהבבות באופן שונה לפי עניינה- "הא כדאיתא והא כדאיתא". ענף **טש** מוסיף על ענף **מו** ומפרש את כוונת הנאמר- "רישא בגג דידה וחצר דידיה סיפא בגג דידיה וחצר דידה". רוצה לומר ברישא של המשנה מדובר שהגג בבעלות האישה והחצר בבעלות האיש ובסיפא היפוכם של דברים.

ההבדל בין הגרסאות אינו מסתכם רק בדרך כיצד להעמיד את הבבות של המשנה, אלא חילוף הגרסאות אף משקף מסקנה הלכתית שונה הנגזרת מפרשנות המשנה. מסקנת הסוגיא לפי גרסת קטע הגניזה **ג1** היא שלפי רבא יש הוכחה מהמשנה להצדקת מימרת רב חסדא שרשויות חלוקות בגיטין, וכפי שפירשה רבא (פסקה 3 בטבלה, שורות 41-43 במהדורה): "דחד מקום מושלי אינשי תרי מקומות לא מושלי אינשי".

לעומת זאת על-פי הנוסח האחר הסוגיא מסתיימת בתגובת רב חמא שמקשה על מסקנה זו ומסביר שלא חייבים להעמיד כך את המשנה אלא ניתן להעמידה בדרך שהעמידוה תחילה: "רישא בגג דידה וחצר דידיה סיפא בגג דידיה וחצר דידה". ואם כך לדעת רב חמא אין הוכחה מהמשנה לדין "דחד מקום מושלי אינשי תרי מקומות לא מושלי אינשי". ואכן רבא לא השיב על שאלה זו לפי נוסח זה. ראוי לציין שענפי **טש** - **מו** מתפלגים בנוסח תגובת רב חמא. בעוד הנוסח הקצר בא בענף **מו**: 'א"ל מידי איריא דלמא הא כדאיתא והא כדאיתא", הרי שבגרסת ענף **טש** נוסף לשון פירוש המסביר את כוונת "הא כדאיתא והא כדאיתא". ענף **טש** מבהיר שהמכוון הוא "רישא בגג דידה וחצר דידיה סיפא בגג דידיה וחצר דידה".

ברם, אין זה מחייב שלא יתקבל להלכה דין רב חסדא הנתמך בהסבר רבא מסיבות שונות,[81] אף לפי הנוסח המשותף של יתר העדים. אכן דין זה עם חלק מהמשא ומתן בין האמוראים, נשנה שוב בסוגיא אחרת בפרקנו לעיל[82] על ידי בעלי סתם התלמוד ללא מחלוקת ובתוספת גדרים הלכתיים, והדעת נותנת ששאבו את החומר המובא שם מסוגייתנו.[83] חיזוק לכך מתקבל אף מעובדת פילוגם הכמעט זהה בין הנוסחים בשתי הסוגיות,[84] מה מה שעשוי להראות שלשון אחד נוצר מהשני.

לאור זאת ניתן אף לשער שאכן לפנינו חילוף קדום משלבי ריבודיה האחרונים של הסוגיא. לפי דרך זאת בתחילה הייתה קיימת גרסת ענפי **טש** - **מו** ובה תגובת רמי בר חמא לדברי רבא. בשלב מאוחר יותר בעלי סתם התלמוד שאבו מכאן את החומר שהעבירו לסוגיא דלעיל[85] הכולל את ההלכה כדברי רבא. מעתה אפשר שלמען יצירת אחידות בין שתי הסוגיות במסר הבא לקבוע את פסק ההלכה הנ"ל, הושמטה

---

[81] כגון שבכל מקרה פוסקים כרב חסדא ורבא ולא כרמי בר חמא.

[82] דף עז ע"ב שורה 49: "אילימא בחצר דידה כי הוי ד' אמות מאי הוי אלא בחצר דידיה כי לא הוי ארבע אמות מאי הוי לא צריכא דאושלה מקום דחד מקום מושלי אינשי תרי מקומות לא מושלי אינשי". השווה ללשון סוגייתנו.

[83] כך סבור וייס, מחקרים בתלמוד, עמ' 226, אות ב, עיין שם.

[84] בתחילת סוגיית החילוף הנדון מצוי החילוף "**היכי דאמי**" / במאי עסקינן" (עט ע"א שורה 31) ולאחריו "אימא בגג דידה...", ואף בסוגיא האחרת בא החילוף "**היכי דאמי**" / במאי עסקינן" (עז ע"ב שורות 44-45) ולאחריו אותו לשון:"אימא בגג דידה...". אודות איפיון חילופים אלו, ראה לקמן, ו, 7; ו, 8.

[85] עט ע"א שורות 27-28.

בקטע **ג1** תגובת רמי בר חמא, המותירה את רבא ללא מענה, ובמקומה שובצה הכרעה קצרה וחד משמעית: "שמ' מי'". אם כך פני הדברים, פעילות זו משתקפת רק גרסת קטע **ג1**, אבל יתר עדי הנוסח שומרים על הגרסה המקורית. דומה הדבר לפעילות הגאונים לשבץ הגהות הלכתיות כגון "והכי הילכתא" הבאות להעניק ללומד מענה הלכתי מתוך המשא ומתן התלמודי.[86]

קרוב לוודאי שנוסח קטע הגניזה **ג1** לא שרד והנוסח האחר התקבל בספרות הפרשנית[87] וההלכתית. אכן הרמב"ם כותב בדיוק כנוסח הזה:[88] "היתה עומדת בראש הגג שלה והוא מלמטה בחצרו" וכו'; "היה הגג שלו והוא מלמעלה בו והיא מלמטה בחצר שלה" וכו'. ולא רק שאין מעירים עליו שנמצא נוסח אחר לפיו נקבעה העמדת של רבא במשנה, אלא שיש המפרש[89] על הרמב"ם בפשטות- "**והעמידוה** רישא בגג דידה וחצר דידיה סיפא בגג דידיה וחצר דידה". כלומר העמידו בגמרא את המשנה באופן הנ"ל, ואין זכר לנוסח קטע הגניזה **ג1** שאין מעמיד כך, אלא כרבא- שהן הגג והן החצר הינם בבעלות האיש.

8. פ ע"ב שורה 31

ואי אשמעינן הכא משום **דמעיקרא** רמיא קמיה (ע"פ כי"ט) **לייבום** (ע"פ כי"ו)

ג1: ליתא.

ענף **טש**: "דמעיקרא".

ענף **מו**: "לייבום".

גרסת **ג1** קצרה: "דרמיא קמיה". המגיה מחק זאת ושינה ל-"דחזיא קמיה", כנראה ניסוח יותר מבואר ועדין לדעתו ופירושו שהאישה נהיית ראויה לפניו. נראה שענפי **טש - מו** הוסיפו לשונות הבהרה על גרסת היסוד שהייתה מונחת לפניהם "דרמיא קמיה", המשתקפת כאן בגרסת קטע הגניזה **ג1**.

"ענף **טש** הוסיף לפניה: "דמעיקרא" ע"פ כי"ט ו-"דקא" לפי דפוס שונצינו. ענף **מו** הוסיף לאחריה: "לייבום". אמנם היה מקום להעלות שתוספת גרסת הדפוס "דקא" אין לה משמעות פרשנית מיוחדת ודומה עניינית לגרסת קטע **ג1**. ואם נאמר כך הרי שקטע **ג1** אינו גרסה יחידה כאן ושמא היא שייכת לענף **טש**. אולם נראה להעלות שאפשר שתוספת "דקא" הבאה בדפוס, היא העתקה מקוצרת של התוספת "דמעיקרא" הבאה באותו ענף בכי"ט, והדמיון הגרפי יעיד על כך באשר שלושת האותיות של המילה "דקא" מפוזרות בתחילת, אמצע וסוף תיבת "**דמעיקרא**" כמודגש. אם כן שוב נראה שגרסת קטע **ג1** היא היחידה שאין בה כל תוספת לפניה או לאחריה.

---

[86] ראה לעיל, פרק ראשון: יד, 7, א; יא, 1.

[87] רש"י בד"ה "הא כדאיתא והא כדאיתא" כותב "רישא בגג דידה וחצר דידיה..."; קרוב לומר שגירסתו היתה כענף **מו** - כך הוא בדרך כלל - על כן השלים בפירושו את אותו הקטע שכבר מופיע בגרסת ענף **טש**.

[88] גירושין, פ"ה ה"ג-ד.

[89] מגיד משנה שם ה"ג-ה.

פילוג הגרסה לפנינו משקף תוספת הבהרה בשני הענפים במקביל על גבי נוסח השורש המשתקף בגרסת קטע הגניזה, כאשר כל ענף לא זו בלבד שפעל כדרכו במינוח שונה, אלא גם בשיבוץ התוספת במיקום אחר - לפני או אחרי גרסת היסוד.

9. עז ע"ב שורה 26

ר' אושעיא אמר אפילו **היא** בטבריא וחצרה בציפורי

ג1 : ליתא.

ענף **טש**: "היא".

ענף **מו** (ע"פ כי"מ): "הית'".

הלשון הקצר "ר' אושעיא אמר אפילו בטבריא וחצרה בציפורי", מובן בהקשר של המשפט שלפניו "א' עולא **והיא** שיושבת בצד ביתה". בייחוד שקטע הגניזה גורס שם "והיא"[90] ולא כעדים אחרים "והוא". רוצה לומר, שכבר דובר על האישה שעומדת בצד חצרה ואף הוזכרה בלשון "והיא", אי לכך אין חובה להזכיר שוב "היא". לאור זאת אפשר שענף **טש** הוסיף "היא" לתוספת הבהרה וכי"מ שכלל עוד ל-"הית'" המתארת יותר את המציאות.

מאידך סביר שמדובר בהשמטת מעתיק בגרסת קטע הגניזה **ג1** באשר מתאים לתאר בלשון מלא "היא בטבריא וחצרה בציפורי" הכולל גרסת "היא". בייחוד כשר' אושעיא מבדיל בין מיקום האישה למיקום חצרה, מתאים להזכיר את שני הנושאים העיקריים: "היא" ו-"חצרה".

10. פא ע"ב שורה 28

ור"ע עבד מאי טעמא לא **דאתו למימר** כשר לעדות

ג1 : ,דאמר?י?".

ענף **טש**: "דאתו למימר".

ענף **מו**: "משום (דילמא) דקא אתו למימר".

בענף **מו** גרסת העדים **מ ו** הינה "משום דאתו למימר" ובכ"י **ר** הגרסה: "משום (דילמא) דקא אתו למימר". התלמוד שואל מה הטעם של רבי עקיבא שפוסל עבד מלהיות עד בגט קרח, ומשיב שחוששים שיאמרו שהוא יכול להיות כשר אף לעדות רגילה. התפלגו הגרסאות בתיאור החשש. קטע ג1 גרס לשון קצר ופשוט "דאמרינן". רוצה לומר, שהאנשים אומרים או עשויים לומר שהעבד כשר לעדות. נראה שענף **טש** מרחיב ומשפר את הגרסה ליותר מבוארת "דאתו למימר". הווי אומר **שעשויים לומר** שהעבד כשר לעדות. הלשון **עשויים לומר** ברור יותר כחשש מהלשון **אומרים**. ענף **מו** כדרכו מבאר אף יותר את הלשון ומוסיף את מילת הקישור הסיבתית "משום" בתחילת המשפט, המציעה את לשון הסיבה שפוסלים את העבד. לאור האמור נראה שגרסת קטע **ג1** הקצרה ופשוטה הייתה מונחת ביסוד הנוסח וכל ענף הרחיב את הלשון כדרכו במגמת שכלול וביאור.

---

[90] וכן גורסים העדים **ט פ ו**: "והיא". לעומתם **ש מ**: "והוא".

11. עח ע"א שורה 30

אימא ששלפתו מאחוריו **שלפתו נמי** הא בעינא ונתן בידה וליכא

ג1 : ליתא.

ענף **טש** (ע"פ כי"ט): "שלפתו מאחוריו נמי".

ענף **מו**: "שלפתו".

על דין המשנה שאם האשה מצאה את הגט מאחורי הבעל ואמר לה הא גיטך מגורשת, שאל התלמוד ממקור אחר כיצד חל הגט והשיב שמדובר שהאשה שלפה את הגט ממנו ולא מהקרקע. על כך שואל שוב התלמוד שעדיין קשה שהרי אם היא השולפת את הגט, הרי לא מתקיים בכך דין "ונתן בידה" שמשמעו שהבעל נדרש לבצע את הפעולה של הנתינה. בנוסח קטע ג1 השאלה קצרה וברורה למבינים: "הא בעינא ונתן בידה" כלומר, הלא צריך לקיים את דין "ונתן בידה" על ידי הבעל. ענף מו מוסיף בתחילת השאלה את תיבת "שלפתו" הבאה להסביר יותר טוב את השאלה. אולם ניתן לוותר על גרסה זאת שהרי ידוע מהתשובה הקודמת "אימא ששלפתו" שמדובר במקרה שאישה "שלפתו". ענף טש מסביר לנו יותר טוב את השאלה "שלפתו מאחוריו נמי" כלומר, שואל התלמוד על המשיב: תשובתך שמדובר בכך ששלפתו מאחוריו, גם כן ("נמ") לא עוזרת כי צריך לקיים "ונתן בידה". אף כאן ניתן לוותר על הסבר והצעת השאלה שהוא מובן מתוך ההקשר.

לאור האמור נראה שגרסת קטע **ג1** "ליתא" הייתה מונחת ביסוד הנוסח וכל ענף הוסיף והרחיב את הלשון כדרכו במגמת הצעת השאלה ופירושה.

ד. גרסאות קצרות בקטע ג1 כנגד גרסאות יתר העדים

למען הקיצור, נכנה את גרסת הנוסח המשותף ביתר העדים: "משותף".

1. עז ע"ב שורה 41

ההוא גברא דזרק לה גיטא לדביתהו **הוה קיימא בחצר** אזל גיטא נפל בפיסלא

ג1: ליתא.

ב, משותף: "הוה קיימא בחצר".

נראה שלשון "הוה קיימא בחצר" הבא בנוסח המשותף, מהווה תוספת הבהרה שאינה חיונית להבנת העובדא, באשר אינה דנה כלל במיקומה של האישה אם היא בחצר אם לאו, אלא בדין הגט שנפל על חתיכת עץ[91] - מקום בולט וחשוב - האם עובדה זו אינה מהווה מניעה לחלות הגט. וכן הדיון נתלה בשאלה האם החצר שייך לאישה או לבעל.[92] אין שום השלכה על הסיפור או על הדיון שבו, לעובדת

[91] על-פי רש"י כאן, והרשב"ם, ב"ב דף נו ע"א כתב אודות פיסלא: "כגון חתיכת עץ או עמוד".

[92] לשון הסוגיא: "ההוא גברא דזרק לה גיטא לדביתהו הוה קיימא בחצר אזל גיטא נפל בפיסלא אמר רב יוסף חזינן אי הויא ארבע אמות על ארבע אמות פלג ליה רשותא לנפשיה ואי לא חדא רשותא היא במאי עסקינן אילימא בחצר דידה כי הוי ד' אמות מאי הוי אלא בחצר דידיה כי לא הוי ארבע אמות מאי הוי".

היות האישה בחצר, אלא אם כן נקשרם למחלוקת שהובאה בסוגיא הסמוכה לפניה, העוסקת בשאלה האם המשנה: "הזורק גט לאשתו והיא בתוך ביתה או בתוך חצרה" מתפרשת באופן שהאישה בתוך חצרה ממש או כאילו בתוך החצר אולם לאמיתו של דבר נמצאת רחוקה ממנו. לא מן הנמנע שסוגייתנו הייתה עצמאית ובשלב העריכה שובצה בסמיכות לאחר הסוגיא הנ"ל. אם כך, הגרסנים הוסיפו לשון זה שהאישה נמצאה בחצר, כהערת אגב לבל נתלה את הדיון גם במחלוקת שבסוגיא הקודמת באם צריכה להיות בחצר אם לאו כדי שיחול הגט, שהרי במקרה שהיא נמצאת בתוך החצר אין מחלוקת . לאור זאת גרסת קטע הגניזה **ג1** הקצרה ללא התוספת, עשויה להיות המשקפת את הנוסח המקורי שעמד בפני גרסני הנוסח המשותף.

מאידך גיסא יוצע שהלשון: "הוה קיימא בחצר" אינו תוספת כי אם הגרסה הקמאית המלאה. זאת מפני שבלעדיה, מניין לתלמוד השואל בסמוך "אילימא בחצר דידה" שאכן מדובר שהגט בחצר? על כן היה מקום להניח שגרסה זאת הייתה כבר מונחת בפני השואל ונשמטה בגרסת קטע הגניזה **ג1**. אולם בנקל ניתן להבין את הגרסה הקצרה באשר הייתה המקורית, שאם הבעל זרק לה גט ונפל בחתיכת עץ, מן הסתם ההתרחשות הייתה בחצר, וכך ראינו בסוגיות מתחילת הפרק עד הנה שהבעל זרק גט לחצר.

2. עח ע"א שורות 27-28

גמ' **כי אמר לה הא גיטיך מאי הוי** הוה ליה טלי גיטיך מעל גבי קרקע

ג1: "מצאתו".

משותף: "כי אמר לה הא גיטיך מאי הוי".

ההקשר מהמשנה: "מתני' אמר לה כנסי שטר חוב זה או **שמצאתו** מאחוריו קוראה והרי הוא גיטה אינו גט עד **שיאמר לה הא גיטיך**" נוסח קטע הגניזה **ג1** מצטט את המילה "מצאתו" מהמשנה,[93] והיא הרלוונטית לדיון בסוגיא. שאלת התלמוד "הוי הוה ליה טלי גיטיך מעל גבי קרקע ואמר רבא טלי גיטיך מעל גבי קרקע לא אמר כלום" פשוטה בנוסח זה, שהרי הקושי הוא במה שאין לאישה ליטול הגט מהקרקע, ונטילה זאת היא בדיוק מה שעושה האישה לפי המשנה לפי הנאמר בה: "מצאתו", באשר משתמע בבירור שיכול להיות שמצאה את הגט בקרקע. לעומת זאת לפי הנוסח המשותף דומה שהשאלה פחות ברורה, כי אין הקושי מהמשנה בא מהקטע "עד שיאמר לה הא גיטך", שהרי אין הוא קשור ישירות לנטילת הגט מהקרקע, אלא בעקיפין מתוך שחל הגט כשאומר לה "הא גיטך" ממילא מדובר כשהאישה "מצאתו". אולם סוף סוף השאלה מובנת אף לפי הנוסח המשותף.

זאת ועוד, לשון הנוסח המשותף ארוך יותר לעומת הנוסח הקצר, החד והקולע של קטע הגניזה **ג1**. יש לציין שבגרסת כי"פ ישנה הכלאה של שתי הגרסאות, ולאור אופי כי"פ בפרקנו וכן לאור תכונות הגרסאות בכאן, סביר שגרסת כי"פ משקפת עירוב של שתי הגרסאות ולא שורשן טרם התפצלותן.

לאור האמור נראה שנוסח קטע הגניזה **ג1** הוא הקמאי, הקצר, הפשוט והברור והנוסח האחר הרחיב להסביר ויש שההוספה גורעת את הבהירות והחדות בבחינת כל המוסיף גורע.

---

[93] שלאחר הבאתה מתחילה מכאן גרסת התלמוד.

3. עט ע"ב שורה 15

הרי זו מגורשת **מאי טעמא** פנימית גופה במחיצות החיצונה קא מינטרה

ג1: ליתא.

משותף: "מאי טעמא".

לפנינו גרסת "ליתא" בקטע **ג1** וביתר העדים נוסף לשון הצעה "מאי טעמא" החוצץ בין מימרת אביי לבין טעם דינה. אפשר שהתווסף להפרדת החלקים התורמת לבהירות הבנת הנאמר, וכן לקביעת תווי המתאר של טעם דין המימרא. אי לכך גרסת קטע **ג1** נראית משקפת את הנוסח המקורי. אף בבבלי בבא מציעא פרק שישי מצוי חילוף הנושא את תוספת הלשון "מאי טעמא" על פני גרסת "ליתא", ומתואר על ידי פרידמן כתוספת בענף **פמ** על פני הגרסה הראשונית המשתקפת בענף **גה**.[94]

4. עח ע"ב שורה 35

ואם לאו מגורשת מאי טעמא בעינן כריתות **וליכא**

ג1: ליתא.

משותף: "וליכא".

חילוף זה מצוי בסוף המימרא: "אמר רב חסדא גט בידה ומשיחה בידו אם יכול לנתקו ולהביאו אצלו אינה מגורשת ואם לאו מגורשת מאי טעמא בעינן כריתות וליכא". סתם התלמוד מסביר את טעם הדין של מימרת רב חסדא, בכך שהאישה אינה מגורשת מפני שצריך להתקיים בנתינת הגט דין של "כריתות", כלומר ניתוק מוחלט מהבעל. והיות ומדובר שהגט קשור במקצת לבעל, על כן אינה מגורשת. התוספת "וליכא" ממחישה יותר את טעם הדין, כלומר את העובדה שאין כאן כריתות. אולם ללא תוספת זו הטעם מובן מתוך ההקשר, שהרי נאמר מפורשות "גט בידה ומשיחה בידו", כלומר בכך שהחוט[95] הקשור לגט נאחז ביד הבעל, על כן אין בכך דין "כריתות". דומה אפוא שתוספת הלשון "וליכא" באה להבהיר יותר את המובן ללא ההוספה. אם כך נראה שגרסת קטע הגניזה **ג1** הקצרה משקפת את הנוסח הקמאי, אולם אין לשלול לחלוטין את האפשרות שהיא המקצרת ומשמיטה מהנוסח המלא.

5. פא ע"א שורה 4

איש פלו' כהן כתב לגרש את אשתו והרי היא **יושבת** תחתיו ומשמשתו מהו (לפי כי"ו)

ג1: ליתא.

משותף: "יושבת".

ניתן לוותר על לשון "יושבת" בלא לאבד את המשמעות, הלכך לא מן הנמנע שבתוספת הבהרה עסקינן. אולם כדאי להדגיש שאין מדובר בלשון סתם התלמוד אלא במימרא ובלשון עברית. ייתכן שמדובר

---

[94] הנוסח, עמ' 32, "לשונות הצעה וחציצה".

[95] על-פי רש"י: "ומשיכה- חוט שהגט קשור בו."

בחיסור הבא בגרסת קטע הגניזה, וכך נראה מתוך עיון בגרסאות אודות חילוף זה המובאות בנוסח שאילתות.[96]

6. עז ע"ב שורות 22-23

והא אמרה רבא **מעיקרא כי אמרה** רבא אהאי מעשה אמרה

ג1: ליתא.

משותף: "מעיקרא כי אמרה".

בנוסח קטע הגניזה **ג1**, מחד ישנה גרסת "איתא": "חדא זימנא", ומאידך גרסת "ליתא": "מעיקרא כי אמרה", כמודגם בטבלה הבאה:

קטע **ג1**	נוסח משותף
והא אמרה ראבא **חדא זימנא**	והא אמרה רבא
ראבא אהאיי מעשה אמרה	**מעיקרא כי אמרה** רבא אהאי מעשה אמרה

ניתן להסביר שסגנון השאלה בנוסח המשותף "והא אמרה רבא" חסר. לאמור לא מוסבר מתי אמרה רבא וזה נראה סגנון לקוי. על כן הגרסה המלאה בנוסח קטע הגניזה **ג1** נראית המקורית. אי לכך התשובה על-פי נוסח קטע הגניזה **ג1** היא קצרה ומדויקת, ולעומתה הנוסח המשותף עקב חיסורו בשאלה, חש צורך להוסיף הסבר על התשובה המסדיר את מימרות רבא.

הצעה הפוכה היא להעלות שנוסח קטע הגניזה **ג1** הוסיף על השאלה את ההבהרה "חדא זימנא", ועל כן השמיט בתשובה את "מעיקרא כי אמרה" באשר כבר לא היה בפירוש זה צורך.

7. עט ע"ב שורות 6-7

הני מילי לענין שבת אבל לענין גט משום קפידא הוא **וכולי האי לא קפדי אינשי**

ג1: "והכי לא קפדי".

משותף: "וכולי האי לא קפדי אינשי".

נראה שהלשון מפותח יותר בנוסח המשותף שמוסיף גרסת "אינשי" ליתר הבהרה. וכן מגיה קטע הגניזה מביא נוסח דומה למשותף כחלק מתהליך פישוט הלשון ומבאר אף יותר: "משקל גיטה ממקום אחד לא קפדי אינשי".

8. פ ע"ב שורות 2-3

ההוא **גיטא דהוה כתיב ביה** לשם איסטנדרא דבשכר

ג1: "דכת'".

משותף: "גיטא דהוה כתיב ביה".

---

[96] ראה להלן, "ניתוח הממצאים ומסקנות", ו.

אפשר שהנוסח המשותף מרחיב ומבאר במה מדובר. כי"ט קרוב במקצת לגרסת הגניזה ג1 בזה שאינו גורס "גיטא". גרסת קטע ג1 קצרה ביותר ואולי מספקת לאומרה, שהרי מובן שעסוקים בשמועות במי שכותב גט לאשתו. נעלה אפשרות הפוכה, שקטע הגניזה מקצר או משמיט כאן מן הגרסה המלאה המבוארת. לפי זה המגיה פועל להשלים את הנראה חסר בקטע הגניזה.

9. פא ע"ב שורות 36-57

חמשה ועדיו ארבעה ארבעה ועדיו שלשה **עד כאן מחלוקת בן ננס ורבי עקיבא** השלים עליו עבד

ג1: ליתא.

משותף: "עד כאן מחלוקת בן ננס ורבי עקיבא".

שינויים גדולים במסורות הנוסח בולטים לעין בסוגיא זו.[97] יחידות תלמוד שלמות נראות כהועברו או הועתקו ממקומן למקום חדש.[98] אין מדובר במילים ספורות, כי אם במשפטים ארוכים. וכן אין מדובר בתוספות פירוש או משא ומתן כי אם בפסקאות יסודיות של מימרא אמוראית וברייתא תנאית אשר שלדם הבסיסי השתנה, עד כי על פניו היה נראה שהבדלי הנוסחים משקף עריכות שונות![99]

אולם ההתחקות אחר תהליך היווצרות החילופים מראה שאין מדובר בעיבוד אחר, אלא בהגהות והעברות ממקום למשנהו שהתרחשו לאחר עריכת הסוגיא.[100] יש לתת טעם לכך ששינויים גדולים מעין אלה התפלגו בין קטעי הגניזה[101] לבין הנוסח המשותף. דומה, שסיבת ריכוז חילופים אלו ברצף אחד, נעוצה בעובדה שבסוגיא זו באות מימרא וברייתא הנושאות תוכן זהה, ובמקור כנראה גם נוסח זהה.[102] הסמיכות הרבה בין אחת לשנייה, אריכות הדברים בשתיהן והרצון לקצר במשהו ולסגנן מחדש, מהווים חלק מהמניעים שקידמו את תהליך התפתחות הנוסח, אשר בסיומו קיבלנו את הבדלי הנוסח הגדולים הנחשפים מבין עדי הנוסח השונים.

לאחר בחינת חלופות שונות, מוצע הסבר לתאר על ידו את ההתרחשויות שעברו הנוסחים במהלך עיצובם. הדיון מוסב בעיקרו על שינויים בין פסקאות ולא על שינויי גרסה זעירים. שינויי גרסה הרלוונטיים לדיונינו צוינו בהערות.

קטע **ג1**	מגיה קטע **ג1 (ב)**	נוסח משותף (על-פי כי"ט)
1] א'ר זירא אמ' רבה בר שאילתא אמ'	1] א'ר זירא אמ' רבה בר שאילתא אמ'	1] א'ר זירא אמ' רבה בר שאילתא אמ'
רב המנונא סבא אמ' רב אדא [בר	רב המנונא סבא אמ' רב אדא [בר	רב המנונא סבא אמ' רב אדא [בר

[97] במיוחד - אך לא רק - בין נוסח קטעי הגניזה לבין הנוסח המשותף.

[98] נדגימם בפרוטרוט בסמוך.

[99] כהגדרת רוזנטל, תולדות הנוסח, עמ' 26: "סידור שונה של העניינים בהקדמת המאוחר או באיחור המוקדם" וכו'. אודות ההבדל בין "עריכה שונה" לבין שינויים בסדר מרכיבי הסוגיא הנעוצים בפעילות מאוחרת, ראה לקמן, תחילת סעיף ה.

[100] כפי כפי שיתבאר בהמשך.

[101] השינויים ניכרים בקטע הגניזה **ג1** המתועד היטב לאורך הסוגיא. מבין הקרעים שבמקצת הקטעים ששרדו בקטעים **ג2** ו-**ג3** נותרו קטעי נוסח זעירים, אולם גם מהם הצלחנו להפיק ברכה להערכת הנוסח (ראה בהמשך).

[102] יתבאר להלן בסמוך.

אהבה] גט קרח קשריו שבעה ועדיו ששה קשריו ששה ועדיו חמשה חמש' ועדיו ארבעה ארבעה ועדיו שלשה

2]

3] עד כאן מחלוקת בן ננס ור' עקיבא

4] **השלים על<..> עבד ר' עקי' אומ' הוולד ממזר ובן ננס אומ' הוולד כ<..>**[103]

5] אבל קשריו שלשה ועדי' שנים דברי הכל אין משלמין עליו אלא קרוב

6] א'ל ר' זירא לרבה בר שאילתה מכדי כל שלשה במקושר כשנים בפשוט דמי מה התם קרוב לא אף הכא קרוב לא א'ל אף לדידי קשיא לי שאילתיה לרב המנונא ורב המנונא לרב אדא בר אה[ב]א וא'ל הנח לשלשה במקושר דלאו דאורייתא

7] תניא נמי הכי גט קרח קשריו שבעה ועדיו ששה קשריו שש' חמשה ועדיו ארבעה ארבעה ועדיו שלשה

8]

9] השלים עבד עליו[104]

ר' עקי' אומ' הוולד ממזר ובן ננס אומ' הוולד כשר[105]

10] אבל קשריו [2] שנים ועדיו [1]

אהבה] גט קרח קשריו שבעה ועדיו ששה קשריו ששה ועדיו חמשה חמש' ועדיו ארבעה ארבעה ועדיו שלשה

2] **[אבל קשריו שלשה ועדיו שנים דברי הכל אין משלים עליו ..לא קרוב]**

3] עד כאן מחלוקת בן ננס ור' עקיבא

4]

5] אבל קשריו שלשה ועדי' שנים דברי הכל אין משלמין עליו אלא קרוב

6] א'ל ר' זירא לרבה בר שאילתה מכדי כל שלשה במקושר כשנים בפשוט דמי מה התם קרוב לא אף הכא קרוב לא א'ל אף לדידי קשיא לי שאילתיה לרב המנונא ורב המנונא לרב אדא בר אה[ב]א וא'ל הנח לשלשה במקושר דלאו דאורייתא

7] תניא נמי הכי גט קרח קשריו שבעה ועדיו ששה קשריו שש' חמשה ועדיו ארבעה ארבעה ועדיו שלשה

8]

9] השלים עבד עליו

בן ננס או' הוולד כשר ור' עקיב' או' הוולד ממזר

10] אבל קשריו [2] שנים ועדיו [1]

אהבה] גט קרח קשריו שבעה ועדיו ששה קשריו ששה ועדיו חמשה חמש' ועדיו ארבעה ארבעה ועדיו שלשה

2]

3] עד כאן מחלוקת בן ננס ור' עקיבא

4]

5] אבל קשריו שלשה ועדי' שנים דברי הכל אין משלמין עליו אלא קרוב

6] א'ל ר' זירא לרבה בר שאילתה מכדי כל שלשה במקושר כשנים בפשוט דמי מה התם קרוב לא אף הכא קרוב לא א'ל אף לדידי קשיא לי שאילתיה לרב המנונא ורב המנונא לרב אדא בר אה[ב]א וא'ל הנח לשלשה במקושר דלאו דאורייתא

7] תניא נמי הכי גט קרח קשריו שבעה ועדיו ששה קשריו שש' חמשה ועדיו ארבעה ארבעה ועדיו שלשה

8] **עד כאן מחלוקת בן ננס ור' עקיב' [שאם]**[106]

9] השלים עליו עד פסול [/ עבד]

בן ננס או' הוולד כשר ור' עקיב' או' הוולד ממזר

10] אבל קשריו [2] שנים ועדיו [1]

---

[103] נוסף בקטע הגניזה **ג1** ומקצת שרד בקטע **ג2**. אמנם קטעי הגניזה **ג1** ו-**ג2** משקפים את עצם המצאות הפסקה הזאת כאן, להבדיל מהנוסח הרווח המשמיטה. אולם לפירוט גרסתה, קטע **ג2** מחליף את סדר הצלעות ומתחיל מדברי בן ננס, ולהלן בברייתא קטע הגניזה **ג1** שומר על אותו הסדר שבכאן ומקדים את דברי רבי עקיבא, לעומת הנוסח הרווח שמהפכו. שמא קטע **ג2** משקף שלב ביניים בהתפתחות הנוסח מקטע הגניזה **ג1** לעבר הנוסח הרווח. אין לנו כמעט תיעוד על קטע **ג2** , כדי שנוכל להסיק עליו משהו.

[104] סדר מילים הפוך מיתר הנוסחים.

[105] בקטע המסומן גרסת קטע הגניזה **ג1** הפוכה משאר עדי הנוסח, והיא זהה לזו שבפסקת 4 מה שמצביע על אפשרות העתקן זו מזו.

[106] חסר בקטע הגניזה **ג1**. התיבה "שאם" באה רק בכי"ט.

שלשה דברי הכל אין משלמין עליו אלא קרוב שלשה דברי הכל אין משלמין עליו אלא קרוב שלשה דברי הכל אין משלמין עליו אלא קרוב

מהלך הסוגיא - מימרת רב אדא בר אהבה מובאת על ידי ר' זירא[107] על חלקיה,[108] ולאחריה[109] באות שאלת ר' זירא והתשובה עליה המתייחסות לחלקה האחרון[110] של המימרא. כחיזוק למענה, מובאת הברייתא[111] שתומכת בדברי המימרא, ואין ביניהם אלא הסמכות ההלכתית של הברייתא. שני מקורות נוספים, מזינים את עיקר תוכן דיני גט קרח המובא בסוגייתנו: משנתנו[112] והתוספתא בסוף הפרק.[113]

כל ארבעת המקורות האמורים[114] בנויים משני חלקים הבאים בשלוש פסקאות. החלק האחד - הגדרת הגט הקרח. השני - רשימת העדים המורשים לחתום בגט קרח חרף היותם פסולים בנושאים אחרים. הגדרת הגט הקרח מובאת במשנה בכותרת תמציתית לאחר הגדרת העדים,[115] ובשלושת המקורות האחרים מובא תיאור הגט הקרח בפירוט רב,[116] לפני אפיון העדים המורשים.

החלק השני - דיני העדים הרשאים או הפסולים לחתום בגט - הוא המורכב יותר, ועליו באו השינויים החריפים בנוסח. במשנה מובאת המחלוקת בין רבי עקיבא לבן ננס באשר לסוג העדים הרשאים להשלים גט קרח.[117] בתוספתא מובא דין[118] שאינו מתאים למקרה עליו נסב ועל כן קרוב להיות שיבוש הנובע מנטיית הסופרים להשלים את התוספתא על-פי המשנה.[119] אפשרות אחרת הנראית בכ"י ערפורט, עם שינויים קלים, היא להציע שהתוספתא היא אשר משתקפת בברייתא בבבלי, אולם לשם כך יש צורך לשנות כמה גרסאות מה שלא נראה סביר.[120] בברייתא, דין העדים הפסולים לחתום בגט קרח, מתחלק לשניים. א] דין הגט שחתמו בו עדים השנויים במחלוקת בין רבי עקיבא לבין- בן ננס, וממילא דין הוולד לאחר גירושיה עם גט זה. ובעוד הובאה מחלוקתם במשנה בדיון העקרוני לכתחילה, אלו עדים רשאים להשלים גט קרח, הרי שבברייתא מובאת מחלוקתם בדיעבד, מה הדין לאחר שחתמו. ב] המקרה של "קשריו שלושה ועדיו שנים" בו, רבי עקיבא ובן ננס מסכימים בדין. אם כן, מבנה הברייתא המקורי מורכב משני חלקים שהם שלוש פסקאות: הגדרת גט קרח הבאה בפסקה 7. דיני העדים המשלימים אותו:

---

[107] בשם שרשרת מסירה ארוכה, הזהה בכל הנוסחים (פסקה 1).

[108] פסקאות 1-5.

[109] בפסקה 6.

[110] פסקה 5.

[111] פסקאות 7-10.

[112] גיטין פ"ח מ"י.

[113] גיטין, פ"ו (פ"ח בכי"ע) ה"ט, עמ' 271-272.

[114] המשנה, התוספתא, הברייתא והמימרא הרלוונטיים.

[115] גיטין פ"ח, סוף משנה י'.

[116] במימרא כאן בפסקה 1; בבריתא בפסקה 7; בתוספתא, שם, עמ' 272, שורות 38-40.

[117] שם, משנה י' ברישא.

[118] שם, שורה 40.

[119] שם, הערת ליברמן על שורה 40; ובתוספתא כפשוטה, ח, עמ' 900, שורות 39-40.

[120] ראה בתוספתא כפשוטה, שם.

מחלוקת רבי עקיבא ובן ננס הבאה בפסקה 9, הסכמת רבי עקיבא ובן ננס בדין הבאה בפסקה 10. שלד הברייתא אכן מופיע בכל עדי הנוסח הידועים לנו. אשר למימרא, במקורה- צורתה ותוכנה שווים לאלו של הברייתא: א] פסקה 1 = פסקה 7; ב] פסקה 4 = פסקה 9; ג] פסקה 5 = פסקה 10.

תהליך השינויים החל כאשר נוספה בשלב שני, פסקה 3 במימרא. מטרת הכנסת תוספת זו הייתה, החלפת פסקה 4 בפסקה 3, ובכך לקצר את המימרא ולגוונה ביחס ללשון הברייתא, על ידי ניסוח כללי בדבר מחלוקת רבי עקיבא ובן ננס, היכול להחיל הן את המשנה והן את הברייתא על הבדליהם. אולם בפסקה 5 לא נגעו, כי השאלה והדיון עליה, היוו עיקר סיבת הבאת המימרא כולה. על-פי הסבר זה, מובן שאכן פסקה 4 הוסרה ונותרה במקומה פסקה 3, כמשתקף בנוסח המשותף. ואולם נוסח קטע הגניזה **ג1** נותר שמרני והותיר גם את פסקה 4.

הצעה אחרת היא, שמטרת שיבוץ פסקה 3 הייתה להוסיף הסבר על פסקה 4 ומעין מבוא לפסקה 5. כנראה בתחילה נוספה בגיליון ולאחר מכן הוכנסה לתוך גוף הנוסח, אולם בטעות התוספת הוכנסה לפני ולא לאחר פסקה 4.[121] ולפי דרך זו יש לומר שבראותו נוסח צורם, ובו פסקה 3 מסכמת מחלוקתם של רבי עקיבא ובן ננס, ורק לאחריה מובאת מחלוקתם, חש מעצב הנוסח המשותף את הצורך להשמיט פסקה 4. לעומתו, מסדר קטע הגניזה **ג1**, הותירה על כנה בשמרנותו.

בשלב זה הנוסח המשותף התקדם למצב בו כולל את הפסקאות 1, 3, ו- 5, המייצגות נאמנה את שלושת הצלעות הבסיסיות של מבנה המימרא והברייתא. לעומתו, נוסח קטע הגניזה **ג1** כלל את פסקאות 1, 3, 4, ו- 5.

בשלב הבא מתערב מגיה קטע הגניזה **ג1** - שעושה זאת בדרך כלל על-פי הנוסח המשותף או נוסח ענף **טש**[122] - ומוסיף בין השיטין מעל פסקה 3, שיש לקרב את פסקה 5 - השווה לנוסחו - שהרי היא מהווה את עיקר סיבת הבאת המימרא.

אשר לברייתא, שלדה היסודי משתקף בשלושת הפסקאות 7, 9 ו-10. פסקה 8 אינה מתאימה להימצא כאן בברייתא מכמה סיבות. ראשית, מפני אותו הקושי שהעלינו ביחס למימרא, שאם פסקה 8 כבר מוכנסת, תשובץ לאחר פסקה 9, בהיות פסקה 8 מסכמת את מחלוקתם של רבי עקיבא ובן ננס הבאה בפסקה. התוספת "שאם" הבאה רק בכי"ט נועדה להקל במקצת על הקושי הנ"ל ולחבר בכך את פסקה 9 כאילו קדמה לפסקה 8, וודאי שלכתחילה הסדר היה אמור להיות הפוך, ובכך הייתה נמנעת גם הוספת תלאי מקשר. אף רש"י (ד"ה "עד כאן מחלוקת בן ננס ור"ע") שמתוך גרסת דיבור המתחיל שלו ניכר שגרס כנוסח המשותף, חש בקושי שהלשון צורם במקום זה, ותיקן זאת על ידי פירושו "**שאם** השלים עבד" וכו'. זאת ועוד, פסקה 8 מהווה תוספת פירוש המתאימה אולי להימצא במימרא או עליה, אבל לא כחלק מובנה מהברייתא המוסברת היטב בלשונה הקצר. נוסף על כך, תוכן פסקה 8 בא כבר בפסקה 9 בה מוזכרת מחלוקת רבי עקיבא ובן ננס בשמם המלא. יתירה מזאת, מתוך לשון פסקה 10: "אבל...דברי הכל..." - מובן שרק הדין בפסקה זו הוא לדברי הכול, אולם הדין הקודם שבפסקה 9 נותר במחלוקת, אם

[121] וכפי שמתרחש לעיתים שנכנסים גיליונות לתוך גוף הטקסט שלא במקום המיועד מראש.

[122] כפי שנראה רבות לאורך הפרק.

כן אין צורך באזכור המחלוקת שבפסקה 8. ואף זאת, קטע הגניזה **ג1** אינו גורס תוספת זו המשקפת כנראה התפתחות מאוחרת, והועתקה לכאן ממושבה במימרא - שם גורסים אותה כל עדי הנוסח - ושובצה כאן בדיוק באותו המקום הצורם, לפני ולא אחרי הפסקה שאחריה.[123] תהליך זה אשר גרם להכנסת תוספת זו שלא במקומה משתקף בנוסח המשותף בלבד.

נמצאנו למדים מבירור הגרסאות, שלפנינו שני חילופים בולטים בין הנוסחים, אולם אינם שינויי עריכה, כי אם פרי הגהות קדומות. הסיבות לשינויים נעוצות בהכנסת תוספות פירוש שלא במקומן. בשתי ההיקרויות - אחת במימרא והאחרת בברייתא - הוצע שנוסח קטע הגניזה **ג1** מתגלה כשמרן לעומת הנוסח המשותף הפעיל, וזאת חרף העובדה שבמימרא, קטע **ג1** נראה המוסיף ובברייתא להיפך. הוסבר שבמימרא לפי הנוסח המשותף הושמטה פסקה 4 אך נותרה בקטע הגניזה; בברייתא על-פי הנוסח המשותף נוספה פסקה 8, אולם גרסת "ליתא" המקורית נשתמרה בקטע הגניזה **ג1**.

10. עז ע"ב שורות 14-15

למחר תקף ליה עלמא אתו **לקמיה דרבא אמר להו זילו** אמרו ליה ליקניה ניהלה

ג1: ליתא.

משותף: "לקמיה דרבא אמר להו זילו".

בהיות גרסת קטע הגניזה **ג1** lectio brevior ואין כאן סיבה הנראית לעין להשמטה, היה מקום לומר שנוסח שאר העדים הוא תוספת מאוחרת לו. לאמור, במקור מסופר שבאו ואמרו לשכיב מרע ("אתו אמרו ל...") להקנות את הגט אגב קרקע. ולפי נוסח שאר העדים נוסף שבאו לרבא לשאול מה לעשות, ורבא הוא זה שאמר להם להקנות את מקום הגט. אולם על-פי המשך הסיפור שרב עיליש שאל את רבא כיצד פסק כך בניגוד לכלל "מה שקנתה אישה קנה בעלה"? ורבא "איכסיף", מוכח שגרסת "איתא" היא המקורית באשר רבא עמד במוקד הפסק הלכה, אם כן יש כאן השמטה בגרסת קטע הגניזה **ג1**.

נציג עתה טבלת פירוט העדים:

אתו	לקמי'	דרבא	א'	להו	זילו	ואמרו	ליה	ליקנייה	**מ**
אתו	לקמיה	דרבא	א'	להו	זילו	אמרו	ליה	ניקנייה	**ו**
אתו	לקמיה	דרבא	א'	להו	זילו	אמרו	ליה	ליקנייה	**פ ש**
אתו						אמרו	ל<.. >	(ניקינהו)	**ג1**
אתו	לקמיה	דרבא	אמ'	להו				לקנייה	**ט**
אתו	*לקמיה*	*דרבא*	*אמר*	*להו*	*זילו*			*לקנו*	*ה"ג*[124]
אתו	*לקמי'*	*דרבא*	*א'*	*[להו]*	*זילו*	*אמרו*	*ליה*	*נקנייה*	*רי"ף*[125]

[123] ראה לעיל בסמוך ההשלכות על המימרא בהכנסת התוספת שלא במקום המיועד.

[124] סימן לט, עמ' תה.

[125] לט ע"ב בדפי הרי"ף.

אף נוסח כי"ט הוא lectio brevior כאן לעומת שאר העדים. התוספת שלהם "זילו ואמרו ליה" אפשר לוותר עליה ללא שינוי במשמעות דברי רבא. היא דומה לתוספת העשרה וקטעי קישור בין חלקי הסיפור. אולם ניכר כאן דילוג מחמת הדומות: "להו / ליה", וקשה להסביר אחרת נגדו. כי"מ משכלל עוד בהוספת ו' הקישור - "ואמרו ליה". בגרסת בעל הלכות גדולות מצוי קיצור אחר, השמטת התיבות "אמרו ליה" ובהמשך גורס "לקנו" בשונה מיתר העדים הגורסים "ליקנייה /ניקנייה". מתקבל הרושם שיש בגרסת בעל הלכות גדולות פעילות ועיבוד הגרסה. ואילו בגרסת הרי"ף ישנה השמטה אחת בלבד שתוקנה על ידי הגהה "להו".

ה. שינויים בסדר מרכיבי הסוגיא

ראוי לבדוק האם שינויים בסדר מרכיבי הסוגיא נובעים מפעילות מעבירי הנוסח ומעתיקים, או מעריכה שונה של הסוגיא בכוונה תחילה. "עריכה שונה" הוגדרה על ידי רוזנטל כך: "סידור שונה של העניינים בהקדמת המאוחר או באיחור המוקדם. הבדל בקישור העניינים ובמבנה המשא ומתן".[126] מדובר בשינוי הסדר הנעשה בכוונה תחילה לצורך כלשהו. נתאר את התייחסותם של שנים מן החוקרים לשינויים מעין אלה. סבתו[127] מצא דוגמאות בודדות על פני כל מסכת סנהדרין, שלדעתו יש בהן שינוי סדר סוגיות - חוליות, בין מסורות הנוסח שהגדיר: הרווחת והמשתקפת לטעמו בכה"י התימני שם. הוא סבור שאין בין השינויים הללו הבדל במשמעות, ושמדובר בדוגמאות בודדות, לפיכך לדעתו אין מדובר בעריכה אחרת אלא בהבדל שהתרחש במסורת הנוסח. עמית[128] תיאר שני שינויים בולטים בסדר מרכיבי הסוגיא בפרק "היה קורא" במסכת ברכות, והעריכם כעין "איכא דאמרי", באשר אינם משפיעים על מהות הסוגיא,[129] ויש בהם מן השכלול הספרותי.[130]

נחדד את המכוון בהגדרת "עריכה שונה" דרך הדוגמה הבאה העוסקת בחילוף בפרקנו בין גרסת השאילתות לבין גרסת יתר העדים. דוגמה זו עשויה אף לתרום להערכת קדמות נוסח פרקנו ביחס לנוסח השאילתות, וכן למשקל העשוי להיות לגרסת השאילתות כאשר תומכת באחת הגרסאות להערכת מקוריות הגרסה.

בפרקנו איתא (פא ע"א שורות 8-12): "אלא וכי קרו לנתינה כתיבה לכתיבה גופה מי לא קרו לה כתיבה אין דאי מיגליא מילתא דקרו לנתינה כתיבה דלמא נתן קאמרי תצא".[131] גרסת השאילתות קצרה

---

[126] תולדות הנוסח, עמ' 26.

[127] כתב-יד תימני, עמ' 279-280.

[128] ענפי, עמ' 242-244.

[129] שם, עמ' 242.

[130] שם, עמ' 243.

[131] על-פי דפוס וילנא. וראה במהדורה שינויי נוסח לא משמעותיים ביחס לנדון כאן.

מגרסת שאר העדים ושונה משמעותית:[132] "ומי קרי לכתיבה נתינה אלא אפילו לא קרי לה לכתיבה נתינה תצא".

אמנם מסקנת תוכן שני הנוסחים זהה: "תצא", אולם תוכן השאלה והבירור של התלמוד שונה בשני הנוסחים. השוני בא לידי ביטוי בהיפוכן של משמעות הטקסטים. מצד אחד "ומי קרי לכתיבה נתינה" לפי גרסת השאילתות, ומאידך גרסת יתר העדים: "דאי קרו לנתינה כתיבה". אף תיאור פני הדברים שונה ביניהן. לאמור, בעוד שבגרסת השאילתות מעלים את האפשרות שלא קוראים לכתיבה נתינה, הרי שבגרסה האחרת עסוקים באפשרות שכן קוראים לנתינה כתיבה. אולם כאמור המסקנה ההלכתית "תצא" נותרת זהה בשני הנוסחים.

הפילוג המשמעותי בין הגרסאות, הבא לידי ביטוי בהבדלי הרצאת הדיבורים שבין הגרסאות, עשוי לשקף סימפטומים מעיבודים שונים של התלמוד. לאור זאת אפשר שלפנינו שריד מעיבוד אחר של התלמוד המשתקף בגרסת בעל השאילתות, והיותה גרסה קצרה היה עשוי ללמד על קדמותה ביחס לגרסת התלמוד שלנו. ברם, אין לקבוע דבר על סמך דוגמה בודדת ש אין בה הוכחה חד משמעית.

ראוי לציין את דברי אפשטיין:[133] "הספר הבבלי הזה, הראשון שאחרי התלמוד, חשוב הרבה לחקר התלמוד הבבלי...לא מפני שיש בו כמה נוסחאות טובות...אלא בייחוד מפני שכמה מנוסחאותיו אינם כלל נוסחאות התלמוד הבבלי שלנו אלא קדומות לעריכתו האחרונה של התלמוד, וכמה מלשונותיו אינם אלא מן לישנא אחרינא ומסורת אחרת". מדבריו עולה שיש בגרסאות השאילתות השתקפות של עריכה שונה וקדומה לעריכה האחרונה של התלמוד שלנו. לעומתו, ברודי[134] סבור שהבדלי עריכה המתייחסים לחלקי הסוגיא הבודדת, יש לשייכם להבדלי ניסוח ולא להבדלי עריכה. אך את ההבדלים בהרכבת מערכות מסוגיות בודדות ניתן לשייך להבדלי עריכה.

הבה נבחן שינויים בסדר מרכיבי הסוגיא בפרקנו בין קטע **ג1** לבין יתר העדים, וננסה להתחקות אחר פשרם וסיווגם. היות וסעיף זה עוסק בשינויים נרחבים העשויים לכלול מספר מילים שמועברות למקום אחר, נציג את החילופים בצורה טבלאית, על מנת שתמונת החילוף תהיה בהירה יותר.

1. עט ע"א שורה 45 - עט ע"ב שורה 12

קטע **ג1**[135]	נוסח משותף (על-פי דפוס וילנא)	
אמר ראבא שלש מדות בגטין	אמר רבא שלש מדות בגטין	
הא דאמ' רבי קלוטה כמי שהונחה ופליגי רבנן עליה לא	הא דאמר רבי קלוטה כמי שהונחה ופליגי רבנן עליה הני	א
שנו ?א?לא לענין שב' אבל לעינ' גטין משום אינטורי	מילי לענין שבת אבל הכא משום אינטורי הוא והא מינטר	

[132] שמות, שאילתא מב, עמ' כד. (שאילתא מ' לפי דפוס ונציה ש"ו).

[133] שרידי שאילתות, עמ' 460. דבריו עוסקים בנוסח השאילתות בבבלי סוכה. וראה הנ"ל, שרידי שאילתות ב, עמ' 61, הערה 26.

[134] ספרות הגאונים, עמ' 254-255. וראה הרחבת הדברים ודיון ביחס לשאילתות על בבלי סוכה: שושטרי, סוכה, עמ' 163-153, הסובר גם כן שנוסח השאילתות בבבלי סוכה הוא הקדום ביחס לנוסח התלמוד שלנו.

[135] מובא ציטוט מקטע הגניזה **ג1**, פרט למספר מקומות שהשלמתי קרעים, קיצורים וכדומה.

הוא והא מינטר

	והא דאמר רב חסדא נעץ קנה ברשות היחיד **ובראשו טרסקל** וזרק ונח על גביו אפילו גבוה מאה אמה חייב לפי שרשות היחיד עולה עד לרקיע הני מילי לענין שבת אבל הכא משום אינטורי הוא והא לא מינטר	ב
והא דאמר רב יהודה אמר שמואל לא יעמוד אדם בגג זה ויקלוט מי גשמים מגג של חבירו כשם שדיורין חלוקין מלמטה כך דיורין חלוקין מלמעלה הני מילי לענין שבת אבל לענין גטין משום קפידא הוא והכי לא קפדי	והא דאמר רב יהודה אמר שמואל לא יעמוד אדם בגג זה ויקלוט מי גשמים מגגו של חבירו **ש**כשם שדיורין חלוקין מלמטה כך דיורין חלוקין מלמעלה הני מילי לענין שבת אבל לענין גט משום קפידא הוא וכולי האי לא קפדי אינשי	ג
והאמ' רב חסדא נעץ קנה ברשות היחיד וזרק ונח על גביו אפילו גבוה מאה אמה חייב שרשות היחיד עולה עד לרקיע לא שנו אילא לענין שב' אבל לעינ' גטין משום אינטורי והא לא מינטר		ב
אמר אביי שתי חצרות...	אמר אביי שתי חצרות...	

בסוגיא זו מובאת מימרת רבא ולאחריה 3 פסקאות, וכפי שמופיע בטבלה דלעיל. סדר הפסקאות לפי הנוסח המשותף הוא א-ב-ג. בקטע הגניזה **ג1** הסדר הוא א-ג-ב. בסוגיא מובאים שלושה מקורות שונים המפרנסים את דברי רבא: "שלש מדות בגטין". היה עולה על הדעת שאין סיבה נראית לעין לחשוב, שסדר הקטעים אמור להיות כך או אחרת, ואין השינוי בסדר המובאות משפיע על משמעות הסוגיא. זאת, מכיוון שעורך הסוגיא מעוניין להביא שלוש מקורות **שונים** - אמוראיים או תנאיים - המשקפים את שלושת המידות בגיטין שהזכיר רבא. אי לכך, אין כל חשיבות **לסדר** המובאות. זאת ועוד, חילוף זה הוא מהמקרים הבודדים בפרק הנושאים שינוי בעל משמעות במידה כזו של סדר קטעי תלמוד.[136] לאור זאת היה מקום להסיק שאין מדובר בעריכה אחרת אלא מעין "איכא דאמרי" או בשינוי שהתרחש על ידי סופרים במהלך מסירת הנוסח.

מאידך גיסא, היה מקום להעלות שמדובר בשינוי בעריכת מרכיבי הסוגיא שהתבצע על ידי מעצב הנוסח המשותף, בהנחה שהוא קיבל את הנוסח המשתקף בקטע הגניזה **ג1**. אם מגמתו מתבטאת בין השאר ב-השוואת לשונות והאחדתן, לכידות סוגיות, ויצירת איזון ספרותי, הרי שהוא פועל כאן לשם כך על ידי ביצוע שני שינויים משמעותיים. א] יש מן המשותף בפסקאות א ו-ב, באשר שתיהן מסתיימות בביטוי "הני מילי לענין שבת **אבל הכא משום אינטורי הוא**" וכו', להבדיל מפסקה ג המסתיימת בביטוי "הני מילי לענין שבת **אבל לענין גט משום קפידא הוא**" וכו'. כדי להשוות את רצף הפסקאות, שישתמשו באותו סוג של ביטוי, העברת פסקה ב לצד פסקה א יוצרת אחידות זו. ב] אותם שתי פסקאות א ו-ב מסוגננות בקטע הגניזה כך: "**לא שנו אילא** לענין שבת", להבדיל מפסקה ג: "**הני מילי** לענין

[136] אולם נמצאו גם היקרויות של שינוי סדר צלעות או מילים אשר הוצגו לאורך העבודה (ראה פרק ראשון, סעיפים: ח, י) אך אין בהם אותו סדר גודל של היקף מילים ומשמעות, והן נראות תופעות רגילות המתרחשות במסירת הנוסח.

שבת". ושוב מפאת אותה מגמה של השוואת הלשונות והסגנונות, על ידי העברת פסקה ב לצד פסקה א, מעצב הנוסח המשותף משנה את שתיהן מ-"לא שנו אלא" ל-"הני מילי", ובכך יוצר האחדה נוספת, והפעם בין פסקה ג לבין פסקאות א ו-ב, שבשלושתן יופיע הצמד- "הני מילי". ראוי לציין שבשונה מכ"י ת שחקר סבתו על כל מסכת סנהדרין בה מצא רק חילופים בודדים מעין אלו,[137] ביחס לקטע הגניזה **ג1** אין לנו תיעוד אלא על רוב פרק "הזורק" בגיטין בלבד, ותו לא. אין לדעת כמה תופעות כאלה יכולנו למצוא במסכת כולה.

האפשרות ההפוכה היא לומר שמוסר הנוסח המשתקף בקטע הגניזה **ג1**, הוא אשר החליף את סדר הפסקאות המונחות לפניו, על ידי העברת פסקה ב לאחר פסקה ג. הסבר לכך עשוי להיות, הרצון לסידור הפסקאות לפי סדר כרונולוגי. הווי אומר פסקה א- רבי / רבנן, פסקה ג- רב יהודה בשם שמואל, ופסקה ב - רב חסדא השייך לדור הסמוך. לאור זאת, אפשר שחילוף זה אכן משקף עריכה אחרת מדעת - בכוונה תחילה שבוצעה על ידי מעצבי אבות הנוסח המשותף או לחלופין על ידי מעצבי נוסח קטע **ג1**. אולם אין להתעלם מהאפשרות להעלות שמדובר במעין "איכא דאמרי" או בהעברת קטע תלמודי ממקומו בטעות על ידי מעתיקים.

2. עז ע"ב שורות 27-40

	קטע **ג1**[138]	ענף **טש**	ענף **מו**
1	ר' אושעיא אמר אפילו היא בטבריא וחצרה בציפורי היא בציפורי וחצרה בטבריא	ר' אושעיא אמר אפילו היא בטבריא וחצרה בציפורי היא בציפורי וחצרה בטבריא	ר' אושעיא אמר אפילו היא בטבריא וחצרה בציפורי היא בציפורי וחצרה בטבריא **הרי זו מגורשת**
2		והא היא בתוך ביתה ובתוך חצרה קתני ה"ק והיא כמי שבתוך ביתה והיא כמי שבתוך חצרה **דכיון** דחצר משתמרת לדעתה היא מתגרשת	והא היא בתוך ביתה ובתוך חצרה קתני ה"ק והיא כמי שבתוך ביתה והיא כמי שבתוך חצרה **והויא לה** חצר המשתמרת לדעתה והרי היא מגורשת
3	לימא בהא קמיפלגי דמר סבר וכו' לאפוקי חצר המשתמרת שלא לדעתה	לימא בהא קמיפלגי דמר סבר וכו' לאפוקי חצר המשתמרת שלא לדעתה	לימא בהא קמיפלגי דמר סבר וכו' לאפוקי חצר המשתמרת שלא לדעתה
2	ואילא הא קא תני היא בתוך ביתה ובתוך חצרה הכי קא תני קתני היא כמשבתוך ביתה והיא כמשבתוך חצר' חצר' המשתמרת לדעתה <..>הי מגורשת		

[137] כתב-יד תימני, עמ' 279-280.

[138] ראוי לציין שמגיה קטע הגניזה **ג1** השלים בכה"י את מרבית פסקה 2 (לאור מה שניתן לראות לפנינו) על-פי גרסה המשתייכת לאבות הנוסח המשותף ביתר העדים.

ראוי לשאול האם לפנינו שינוי הנעוץ בהתרחשויות של מסירת נוסח על ידי מעתיקים או שמא לפנינו שינוי עריכה מכוון וקדום? מבחינת היותה סוגיא ערוכה ומסודרת, נראה שמקומה הטבעי של פסקה 2 הוא סמוך לפסקה 1. וזאת מחמת עיסוקה של פסקה 2 בשאלה המתבקשת על פסקה 1, אודות הסתירה המצויה בדברי ר' אושעיא (פסקה 1) נגד המשנה, באשר לדבריו הגט חל אף כאשר האישה רחוקה מאד מביתה ומחצרה, ואילו לפי המשנה האישה מתגרשת רק כאשר "היא בתוך ביתה ובתוך חצרה".

רק לאחר יישוב קושי בסיסי זה, הסוגיא מתקדמת למבוקשה - דיון בסברות שבבסיס המחלוקת שבין עולה לר' אושעיא. ואכן בסדר זה מתהלכת הסוגיא על-פי הנוסח המשותף בענפי **טש - מו**. ואם כן היה צורך לומר שמשום מה הועברה פסקה 2 לאחר פסקה 3 בנוסח קטע הגניזה **ג1**.

מאידך גיסא ניתן להציע שדווקא עריכתו המוקשית של נוסח קטע הגניזה **ג1** עשויה ללמדנו על ראשוניותו. וכן הפיכתו על ידי הנוסח המשותף על מנת לאזנו מבחינת שכלול עריכה הכולל שיפור הבנת המעיין המתקדמת מהבסיס והקל אל הכבד. זאת ועוד, נפוץ בתלמוד הבבלי שמובאת מחלוקת אמוראים מתוך מגמה לדון בסברתם, ובדרך כלל הדבר נעשה בדרך של שאלת "לימא בהא קמיפלגי דמר סבר" וכו', הבאה **בסמוך** להבאת המחלוקת. בדרך דומה סביר שנעשה בסוגייתנו. לאמור, ראשית הובאה המחלוקת בין עולה לבין ר' אושעיא שסופה מובא בפסקה 1. מיד לאחריה באה פסקה 3 ובה השאלה "לימא בהא קמיפלגי דמר סבר" וכו', אחריה התשובה לכך עד סוף הסוגיא. אפשר שכך היה בנוי שלדה של הסוגיא ברובד קדום, ורק בשלב מאוחר יותר נתקשו בשאלה אודות הסתירה אל מול המשנה (פסקה 2), שהיא עסוקה בפרט נקודתי הטעון הסבר. קושי זה צורף אפוא בתחילה לאחר סוף הסוגיא המקורית (סוף פסקה 3). ואכן דרך זו לתיאור התהוות הסוגיא, משתקפת בנוסח קטע הגניזה **ג1** באשר בו פסקה 2 אכן באה לאחר פסקה 3.

ראוי לציין שהמינוח בתחילת פסקה 2 מתפלג אף הוא. קטע הגניזה **ג1**: "ואילא הא קא תני"; נוסח משותף: "והא". גרסת השאלה "והא" הקצרה מתאימה לבוא מייד בסמוך לאזכור דברי רבי אושעיה, באשר בולט הקושי עליהם מהמשנה, ואכן כך הגרסה בנוסח המשותף. גרסת השאלה "ואילא הא קא תני" מתאימה להופיע כשאלה המחזירה את המעיין לנושא הרחוק, באשר הדיון בינתיים עסק בשאלות אחרות. אכן ניסוח זה בא בגרסת **ג1** בהתאמה מלאה לריחוקה של פסקה 2 מהמימרות עליהן היא שואלת.

אפשרות נוספת להעלות על הדעת היא שחיסור פסקה 2 בקטע הגניזה **ג1** נובע מדילוג לאחור מחמת הדומות - "מגורשת" שבסוף פסקה 1, ובסוף פסקה 2. אם כך יש לומר שלאחר הדילוג, המעתיק השלים כדרכו את בפסקה 2 לאחר פסקה 3. יש לבחון את דחיית האפשרות הזאת מכמה סיבות. ראשית, רק בענף **מו** גורסים את התוספת "הרי זו מגורשת" ואפשר שהיא מאוחרת. מכל מקום אין גרסה זו קיימת בקטע הגניזה **ג1** כדי לבסס עליה דילוג של סופר. יתירה מזאת, פסקה זו לא חסרה לגמרי בקטע הגניזה אלא מופיעה בהמשך בסוף הסוגיא. ואף זאת, בפתיח שלה בא מינוח שונה (ראה בסמוך בדיון עצמו), מה שמצביע גם כן על מקוריותה. מאידך אפשר שבמקור היה אף בנוסח קטע **ג1** את הגרסה "הרי זו מגורשת" ונוצר דילוג הדומות.

מהאמור עולה שניתן לפרש בדרכים הפוכות את השתלשלות הנוסחים. על ידי טעות מעתיקים מחמת דילוג הדומות או מעין "איכא דאמרי". ברם כשיש אפשרות להסביר את התהוות השינוי על ידי דילוג מחמת הדומות, קשה יותר להניח את האפשרות האחרת.

ו. שינויים במינוח ובלשון

בסעיף זה, בציון חילופי הגרסאות, מובא הקטע עם טקסט החילוף המודגש, על-פי דפוס וילנא אלא אם צוין אחרת. גרסת קטע הגניזה **ג1** היא המופיעה בכל חילוף ראשונה ומודגשת, ולאחריה באה גרסת הנוסח המשותף ביתר העדים, אלא אם כן מפורט אחרת.

1. פ ע"א שורה 8, 11

וצריכא דאי **אשמועינן** מלכות שאינה הוגנת משום דמליכא

ואי **אשמעי'** מלכות מדי ומלכות יון משום דמלכותא הוו

"**תנא** / אשמעינן", בשני החילופים.

בדומה למה שהוסבר לעיל אודות החילוף "איתמר / אשמעינן" (עח ע"א שורות 41, 44),[139] אף בנדון שלפנינו ניתן להעלות שתי אפשרויות לבאר את היווצרות החילוף. מצד אחד מתקבל הרושם שקטע הגניזה **ג1** שומר על הניסוח העממי- פשטני. הנוסח המשותף משכללו ומוסיף מתח של חידוש בסגנונו, באשר אין מדובר רק בשאלה אם למדנו כך, אלא אם היינו מחדשים כך, שהאחרון נראה הפעיל, הבא לחדש להבדיל מהמונחים "איתמר" או "תנא". חילוף זה בא בשתי היקרויות ובשתיהן מוגה קטע הגניזה **ג1** כנוסח המשותף, סממן לתהליך שינוי הגרסה.

מצד שני העלינו בנוגע לחילוף הנזכר לעיל בסמוך, שגרסני הבבלי עשו שימוש בשני הלשונות הללו ללא שיטה סדורה, וכן יתכן שמדובר בהעברות של מעתיקים, על כן נראה שלא ניתן להעלות הערכה של מוקדם או מאוחר אודות ליחס ביניהם. זאת ועוד, הרי בנוסח קטע ג1 עצמו באים שני הלשונות שכביכול מלמדים אותנו דבר והיפוכו! רוצה לומר, בחילוף הנדון קטע ג1 הוא הגורס "תנא", גרסה שעשויה ללמד על ראשוניות הגרסה, לעומת גרסת "אשמעינן" הבאה בנוסח יתר העדים הנראית המשנית. ואילו בחילוף הנזכר לעיל (עח ע"א שורות 41, 44) דווקא קטע ג1 יחד עם ענף מו גורסים את המונח "אשמעינן" הנראה משכלל ותנייני לעומת גרסת ענף טש "איתמר" הנראית ראשונית. מעתה לפנינו אותו נוסח, במקרה זה קטע ג1, בשני חילופים שונים גרסאותיו הפוכות במה שניתן ללמוד מהן אם הן המקוריות או המשניות. מכאן שאין ללמוד מחילופים אלו אודות ראשוניות הגרסהוכפי שהסברנו למעלה.

2. פ ע"ב שורה 2

אמר רב יהודה אמר שמואל זו דברי ר"מ אבל חכמים אומרים אפילו לא כתב אלא לשם סנטר שבעיר **הרי זו מגורשת**

"**כשר** / הרי זו מגורשת".

---

[139] פרק ראשון: ה, 2; ה, 3.

לפנינו מימרת רב יהודה בשם שמואל המציעה שחכמים חלוקים על רבי מאיר במשנה במה שקובע שהאישה "תצא מזה ומזה וצריכה גט מזה ומזה ... והולד ממזר" (פ ע"א). סגנון המימרא מובן לפי הנוסח המשותף והמכוון הוא שלדעת חכמים האישה כן מגורשת. לגרסת קטע הגניזה **ג1** "כשר" צריך להסביר שלדעת חכמים הולד כשר בניגוד לרבי מאיר, ברם העיקר חסר מן הספר: "**הוולד** כשר". עולה על הדעת שמקורה של הגרסה "כשר" בהמשך: "אמר רב הונא אמר רב זו דברי ר"מ אבל חכמים אומרים הולד כשר" (פ ע"ב שורה 11), ועל-פי המימרא ההיא הוגה כאן "כשר" שלא במקום.

3. פ ע"ב שורה 38, 39

ורב אדא בר אהבה אמר לא **נישאת** זהו לאלתר **נישאת** זהו לאחר זמן

א. "**נישאו** / נישאת / ניסת"; הגרסאות מופיעות על-פי הסדר הבא: **ג1** / ענף **טש** / ענף **מו**.

ב. "**עמדו** / **נשאו** / נישאת / ניסת"; הגרסאות מופיעות על-פי הסדר הבא: **ג1** / **ב** / ענף **טש** / ענף **מו**.

לאחר דברי שמואל: "כל זמן **שיושבין** ועסוקין באותו ענין זהו לאלתר **עמדו** זהו לאחר זמן", באים דברי רב אדא בר אהבה "לא **נישאת** זהו לאלתר **נישאת** זהו לאחר זמן" החולק על שמואל בדין. לפי גרסת קטע **ג1** בלשון דברי רב אדא: "שלא **נישאו** זהו [לאלתר] **נשאו** זה הוא לאחר זמן",[140] יש המשכיות לסגנון דברי שמואל "עמדו", באשר הם באים בלשון רבים ובזמן עבר, ואילו לגרסת יתר העדים "כל זמן שלא [**נישאת/ ניסת**]" ובהמשך "[**נשאת / ניסת**] זה הוא לאחר זמן" בלשון יחיד בינוני, נראה שהסגנון קצת צורם לעומת הסגנון העקבי והזורם של קטע **ג1**.

אפשרות אחרת היא להציע ביחס לשתי מימרות האמוראים, שמקורן עצמאי זו מזו ועל כן לשונן שונה. ובעוד שמואל נקט לשון "עמדו", רב אדא בר אהבה אמר בדור אחר שלא בסמיכות לקודם "נישאת" בלשון יחיד בינוני. השונות מצביעה בהחלט על המקורות השונים, ואם כן אפשר שמנסח קטע הגניזה **ג1** מאוחר יותר סגנן כך שיתאימו הלשונות ותקל הקריאה בהם.

4. פ ע"ב שורה 43, 44

בשלמא **לרב אדא בר אהבה** היינו **דקתני** שני אלא **לשמואל** מאי שני זכות הראויה לשני

א. "**למאן דאמ' נישאו** / לרב אדא בר אהבה".

ב. " **דאיכא** /דקתני".

ג. " **למאן דאמ' לא נישאו** / לשמואל".

חילוף א. גרסת קטע הגניזה **ג1**: "בשלמא למאן דאמ' נישאו". נראה שגרסת יתר העדים: "בשלמא לרב אדא בר אהבה" באה להסביר מי הוא אותו הדובר ("למאן דאמ'").

בחילוף ג. גרסת קטע **ג1** היא "אלא למאן דאמ' לא נישאו". אף בה לא פורש מי הוא ה-"מאן דאמר", ואילו גרסת יתר העדים מבהירה במדויק במי מדובר: "אלא **לשמואל**".

חילוף ב. גרסת קטע הגניזה **ג1**: "הינו **דאיכא** שני" כלומר, מובן **שישנו** בעל שני. אולם נשאל היכן מצוי אותו הבעל השני? גרסת "דאיכא" נושאת אמירה כוללנית. והנה שוב בא הנוסח האחר ומבהיר

[140] עיון מדוקדק אודות המחיקות והתיקונים של הסופר עצמו ושל המגיה בגרסת קטע ג1, תמצא לעיל, במבוא, ב, 2, ב.

במדויק "היינו **דקתני** שני", כלומר מובן שהמשנה שונה בעל שני. אמור מעתה, בחילופים אלה נוסח קטע הגניזה **ג1** מראה סממנים של קדימות לעומת הנוסח המשותף ביתר העדים, בכך שהוא פשטני ופחות ברור וממוקד, ואילו בנוסח השני ניכרת מגמת הבהרה ופירוש.

נעלה אפשרות הפוכה להסביר את השינויים.

חילוף א. אם במקור היה קיים הלשון הבא בגרסת הנוסח המשותף של יתר העדים "בשלמא לרב אדא בר אהבה", הרי גרסת קטע הגניזה **ג1** מסבירה מדוע מובנת המשנה לרב אדא, על כן גורס "בשלמא למאן דאמ' נישאו" כדי להדגיש את טעם המשנה שמדובר ב-"נישאו". רוצה לומר, רב אדא סובר ש"לאחר זמן" פירושו- "נישאו" כאמור מקודם בסוגיא, ואם כך מובן שיש כאן בעל שני **שנשא** את האישה ואין לתת לראשון לפסול נישואיו.

חילוף ג. באותה דרך תובן החלפת גרסת יתר העדים "אלא לשמואל" בגרסת "אלא למאן דאמ' לא נישאו" הבאה בקטע הגניזה **ג1**. בעל הגמרא לא מציין את שם האמורא "שמואל" ואף לא את לשונו "עמדו", אלא את הבעייתיות המשתמעת מדבריו. הווי אומר, המציאות שהתגרשו ו-"עמדו" מלדבר על הגירושין, יכולה להתרחש הרבה לפני נישואי האישה עם בעל שני. כלומר מדובר ש-"לא נישאו" האישה והבעל השני. על כן מודגש הלשון "לא נישאו" על מנת להקשות על שמואל, בכך שעדיין לא אמור להיות בעל שני בדין זה במשנה, ואם כן מדוע ישנו?. ההסבר הראשון לשני החילופים האלה פשוט וטבעי יותר.

חילוף ב. דומה ש"עקב אכילס" בגישה השנייה מונח בחילוף זה: גרסת "היינו **דקתני**" ביתר העדים תמורת "היינו **דאיכא**" בקטע **ג1**. לו יצויר שגרסת "**דקתני**" היא הראשונית, קשה יהיה להסביר מדוע מנסח קטע **ג1** ימירה בלשון "**דאיכא**" שהוא פחות ברור ולא מבואר, באשר אינו מבהיר היכן מצוי הבעל השני, אולם לשון "**דקתני**" מחדד שמדובר במשנה.

לאור כל מערכת השיקולים שפירטנו, מתקבל הרושם שקטע הגניזה **ג1**, לכל הפחות בחילוף ב, וסביר שאף בחילופים א, ג, קרוב לשקף את הנוסח הראשוני.

5. עז ע"ב שורה 8

יד דאשה קא קשיא ליה נהי **דקני ליה** למעשה ידיה ידה גופה מי קני ליה

"**דקנו ליה** / דקני ליה / דקנייא ליה / דקני ל' / דקני לה"; הגרסאות מופיעות על-פי הסדר הבא: **ג1** / ענף **מו** / **פ** / **ט** / **ש**.

מדובר בתיאור שהקנו חכמים לבעל מעשה ידיה של האישה, על כן טבעי הפועל עבר ברבים "דקנו", וכן היות והקנו זאת לבעל - לשון זכר - ההמשך צריך להיות "ליה", לאמור "דקנו ליה" כפי שגורס קטע הגניזה **ג1**. עדי הנוסח האחרים גורסים "דקני ליה / דקנייא ליה" בלשון יחיד אף-על-פי שכאמור חכמים הם שהקנו לו. דפוס שונצינו גורס "דקני לה", לא רק "דקני" בלשון יחיד אלא אף "לה" בלשון נקבה למרות בבעל עסקינן שהקנו לו מעשה ידיה. ושמא דפוס שונצינו פיתח לא נכון את גרסת כי"ט "דקני ל'", ולעומתו דפוס וילנא כבר תיקן וגרס "דקני ליה".

6. עז ע"ב שורה 25

אמר עולא והוא **שעומדת** בצד ביתה ובצד חצרה

"**שיושבת** / ששומרתו / שעומדת"; הגרסאות מופיעות על-פי הסדר הבא: **ג1** / **ב** / משותף.

ניתן להציע שגרסת "שעומדת" הועברה על ידי הנוסח המשותף על-פי ההיקריות הלא מעטות בהן היא מופיעה בפרקנו. למשל, במשניות: "היתה עומדת ברשות הרבים וזרקו לה"; "היתה עומדת על ראש הגג וזרקו לה". בתלמוד: "שהיו שניהן עומדין בארבע אמות"; "בעומדת על גב הנהר"; "א"ל מתני' היא הייתה עומדת על ראש הגג".

מאידך אפשר לפרש שנוסח קטע הגניזה **ג1** שינה לגרסת "שיושבת" כדי להסביר יותר טוב את סיבת חלות הקניין של הגט באשר האישה יושבת ולא עומדת, ועל כן דעתה מיושבת יותר, קרובה יותר אל הגט ומובן היטב שהגט משתמר לדעתה, חרף היותו בחצר ולא ניתן בידה. ומוסיף על כך המגיה של נוסח קטע הגניזה **ג1** -"ששומרתו", להמחיש ביותר את שמירתה כסיבה לחלות הגט. גרסתו עושה רושם שהיא כבר פירוש ולא גרסה. ברם, הסבר זה לגרסת "שיושבת" עשוי לתת טעם אף לסיבה האפשרית לבחירת לשון זה לכתחילה על ידי מנסח המימרא טרם הוגהה על ידי הנוסח האחר, ואם כן יש בכך חיזוק לדרך הראשונה האמורה בה גרסת קטע **ג1** נראית הראשונית.

7. עט ע"א שורה 31

כיון שהגיע גט לאויר הגג הרי זו מגורשת **במאי עסקינן** אילימא בגג דידה וחצר דידה

"**היכי**[141] **דאמי** / במאי עסקינן".

לפנינו חילוף בין שני לשונות הצעה הנפוצים בבבלי הרגילים לבוא בעדי הנוסח השונים לפני המונח "אילימא".[142] היה מקום להסביר שלפנינו שתי מסורות שהתפלגו בלשון ההצעה, מעין "איכא דאמרי בזעיר אנפין".

פרידמן מתייחס לחילוף בין שני המונחים האלו המצוי אף בבבלי בבא מציעא פרק שישי, ואף שם באים לפני המונח "אילימא".[143] לדעתו ניתן להסביר בשתי דרכים הפוכות שגרסני נוסח אחד שינו מהנוסח האחר שעמד בפניהם, בעיקר על-פי גרסאות החוזרות על עצמן במקומות אחרים בפרק. אולם מדבריו נראה שנוטה לבכר את האפשרות שגרסת "היכי דאמי / דמי" היא הקמאית. ראוי לציין שענף **פמ** שם הוא הגורס "במאי עסקינן" לעומת ענף **גה** הכולל את קטע **ג1** שם. וכן בפרקנו קטע הגניזה **ג1** הוא הגורס "היכי דאמי" להבדיל מיתר עדי הנוסח הגורסים "במאי עסקינן". זהות זו בין קטעי גניזה שונים ביחס לעדים אחרים בשני בפרקים מרוחקים, עשויה לסמן מגמה של זהות בנוסח קטעי הגניזה לעומת נוסחים אחרים.

---

[141] בצילום הדיגיטלי באתר ספריית הבודליאנה באוקספורד

(http://genizah.bodleian.ox.ac.uk/fragment/MS_Heb_d_68/5a), נראה כאן קרע; השלמתי ע"פ ההקשר.

[142] על-פי בדיקה במאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן.

[143] הנוסח, עמ' 198.

נוסיף על כך שהגהת המגיה "במאי עסקינן" על גרסת קטע הגניזה **ג1** בפרקנו, מהווה מעין הד לפעילות יתר העדים בהחלפת גרסת "היכי דאמי". חיזוק לדעה זו ראה בחילוף הסמוך להלן.

8. עז ע"ב שורות 44-45

ואי לא חדא רשותא היא **במאי עסקינן** אילימא בחצר דידה

"**היכי דאמי**" / במאי עסקינן / בחצר דמאי"; הגרסאות מופיעות על-פי הסדר הבא: **ג1** / ענף **מו** / **ט**.

בחילוף זה שוב ישנו פילוג בלשון הצעת השאלה "אילימא..."., מאותו סוג כבחילוף הקודם בו ההצעה באה לפני לשון "אילימא". קטע הגניזה **ג1** שומר על אותה גרסה כבחילוף הקודם, ואילו ביתר העדים ישנו פילוג. גרסת כי"ט "בחצר דמאי", היא המותאמת ביותר להמשך הטקסט "אילימא בחצר דידה", ולא מן הנמנע שהוגהה על פיו. בשונה ממנה, הגרסאות האחרות מציגות לשון הצעה כללי יותר שאינו מכוון למקרה הספציפי המדובר. לסיכום שני החילופים האחרונים, מתקבל הרושם שקטע הגניזה **ג1** משקף את גרסת השורש, אשר שונתה בענף **מו**[144] לגרסת "במאי עסקינן", ובחילוף הנדון הוגהה בכי"ט לגרסה המבוארת יותר: "בחצר דמאי". מעתה, חילוף זה מהדהד באוזנינו שמא הגרסה המקורית המשתקפת בגרסת קטע הגניזה **ג1** התפצלה לשני ענפי נוסח: ענף **מו** וענף **טש**- שהתבאר לאורך העבודה עובדת היות כי"ט נציגו המובהק.

בנוסף כדאי לציין ששני החילופים הכמעט זהים הללו באים בשתי סוגיות שונות, שביארנו לעיל[145] לא רק את מידת הדמיון ביניהן, אלא אף את העובדה שהסוגיא הסתמאית בו מצוי חילוף זה, נראית נשאבת מן הדיון האמוראי בו מצוי החילוף הסמוך הקודם. לא נרחיק לכת אם נאמר שעובדת היותם החילופים חלוקים באותם עדי הנוסח, מגבירה את הסברה שאכן סוגיא אחת נלקחה ואפילו תוך שמירת נוסחה מן השנייה! אם כך הוא הדבר, היה עולה על הדעת שהעברת הסוגיא למקום החדש נעשתה **לאחר** פילוג הנוסח בדיון האמוראי, אשר על כן בכל עד נוסח מועברת החומר על פי גרסתו בסוגיא המקורית. מאידך גיסא שמא נאמר שפילוג הנוסח התבצע לאחר ההעברה, והענף המפלג פעל בעקביות בשני החילופים.

9. עח ע"א שורה 8

כליו של לוקח ברשות מוכר קנה לוקח **לא צריכא** דגבוה עשרה

"**הכא במאי עסיקנן** / לא צריכא".

אף בזה התפלגו הנוסחים בלשון הצעת התשובה "דגבוה עשרה". המגיה של קטע **ג1** "מתקן" לגרסת "לא צריכא" כגרסת יתר העדים. אשר על כן עולה על הדעת שאף גרסת יתר העדים מקורה בהגהה מן הגרסה העומדת בפניהם המשתקפת בגרסת קטע **ג1**. ברם, אין לשלול את האפשרות שמדובר בשתי מסורות / שני לשונות, וכן את האפשרות שהתהליך הפוך והשינוי נעשה דווקא בקטע הגניזה.

---

[144] ובחילוף הקודם אף ביתר העדים.

[145] ג, 7.

10. עט ע"א שורות 47-48, 52-53, עט ע"ב שורות 5-6, 10-12

א. הא דאמר רבי קלוטה כמי שהונחה ופליגי רבנן עליה **הני מילי** לענין שבת "**לא שנו ?א?לא** / הני מילי".

ב. וזרק ונח על גביו אפילו גבוה מאה אמה חייב לפי שרשות היחיד עולה עד לרקיע **הני מילי** לענין שבת "**לא שנו אילא** / הני מילי".

ג. שכשם שדיורין חלוקין מלמטה כך דיורין חלוקין מלמעלה **הני מילי** לענין שבת "**הני מילי** / הני מילי".[146]

הביטוי "הני מילי לענין שבת אבל הכא" המוצג בשלושת הפסקאות דלעיל נשנה שלוש פעמים בווריאציות שונות בסוגיא. ניתן להבחין בנקל שלפי הנוסח המשותף, בשלושת הפסקאות (א, ב, ג) הלשון פותח ב"הני מילי"; לעומת זאת קטע הגניזה **ג1** בפסקאות א ו-ב[147] גורס "**לא שנו**" ורק בפסקה ג הגרסה היא "הני מילי". אפשר שתהליך הסטנדרטיזציה גרם לנוסח המשותף להשוות את הלשונות ל-"הני מילי". למרות שאין בה חילוף גרסה, הפסקה השלישית הובאה כאן להמחיש את התהליך האמור. הווי אומר, מפסקה ג נראה שאף בקטע ג1 החל להתרחש השינוי לגרסה הנפוצה "הני מילי".

יתירה מזאת, תחילת פסקה א: "הא דאמר רבי קלוטה כמי שהונחה ופליגי רבנן עליה" מזכירה את המחלוקת בין רבי לרבנן שנשנתה פעמיים לעיל (עט ע"א שורות 11-14 , 18-20):[148] "כמאן כרבי דאמר קלוטה כמי שהונחה דמיא א"ל אפילו תימא רבנן **עד כאן לא פליגי רבנן עליה דרבי אלא** לענין שבת אבל הכא משום אינטורי הוא והא קא מינטר". לפי התשובה שם לא נחלקו רבי ורבנן אלא ביחס להלכות שבת אבל לא בנוגע להלכות גיטין. סביר שסיבת הפילוג בין הנוסחים נעוצה בעובדה שבעל הגמרא בהמשך פסקה א מפנה לנאמר בסוגיא דלעיל שהייתה קיימת כבר לפניו, אולם היות ואינו מצטט אלא מקצר, שינוי זה מביא עמו פילוג נוסח. רוצה לומר, את הנאמר לעיל "עד כאן לא פליגי רבנן עליה דרבי אלא", מביא בלשון קצר ובו הגרסה מפולגת: "**לא שנו אלא** / הני מילי". ברי שגרסת קטע הגניזה **ג1** היא הקרובה לדברי התלמוד ממנו נשאב קיצור ההפניה, באשר שומרת על אותו מטבע לשון שלילי וכן על אותם המילים העיקריות: "עד כאן **לא** פליגי רבנן עליה דרבי **אלא**", ובדומה לכך בקטע הגניזה **ג1**: "**לא** שנו **אלא**". לעומת זאת דרך אחרת, חיובית ובמילים אחרות באה בנוסח האחר: "הני מילי". לפיכך נראה שקטע הגניזה **ג1** שומר על גרסה קמאית והנוסח האחר שינה לסגנון נפוץ חיובי "הני מילי" והשווה את הלשונות בשלושת השמועות ואף בקטע ג1 נעשה השינוי בפסקה ג.

---

[146] לתמונה מלאה (בצורה טבלאית) של לשונות הסוגיא הנושאים את הפילוגים, ראה לעיל, ה, 1.

[147] אמנם במאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן, לשון פסקה ב' אינו ברור עקב הקרעים וחוסר הבהירות של הדף המקורי. הגרסה שם כך (עט ע"ב שורות 10-12): "(לא <..>ו)[הני ...] אילא <..>עינין שבת [דכיון דנח ליה ... ..חייב ליה] אבל ל(עיניין)[גבי] גטין משום ?אינט?ורי והא לא מי?נט?ר "וקשה לשחזר ממנה את הנוסח המקורי. בנוסף, הגהות המגיה אינן מקילות על המלאכה. אולם מתוך עיון בתצלום הדיגיטלי של כה"י באתר ספריית הבודליאנה באוקספורד (http://genizah.bodleian.ox.ac.uk/fragment/MS_Heb_d_68/5a), נראה ברור לשחזר כך: "לא שנו אילא לענין שב' אבל לעינ' גטין משום אינטורי והא לא מינטר".

[148] פרט לכי"ו שמצויה בו השמטה.

11. עט ע"א שורות 48, 53, עט ע"ב שורות 6, 12

א. קלוטה כמי שהונחה ופליגי רבנן עליה הני מילי לענין שבת אבל **הכא** משום אינטורי **לעינ' גטין** / הכא".

ב. אפילו גבוה מאה אמה חייב לפי שרשות היחיד עולה עד לרקיע הני מילי לענין שבת אבל **הכא** משום אינטורי "**לעינ' גטין** / הכא".

ג.שכשם שדיורין חלוקין מלמטה כך דיורין חלוקין מלמעלה הני מילי לענין שבת אבל **לענין גט** משום קפידא הוא "**לעינ' גטין** / לעיניין גיטא / הכא". הגרסאות מופיעות על-פי הסדר הבא: **ג1**, ענף **טש** (ע"פ דפוס שונצינו), ענף **מו**.

בהמשך שלושת הלשונות שהובאו בדוגמה הקודמת ישנו חילוף נוסף. קטע הגניזה **ג1** גורס בשלושתם "**לענייין גטין**", ואילו בנוסח המשותף הגרסאות מתפלגות. בפסקה א ו-ב גורסות "הכא", ובפסקה ג ישנו פילוג בין הענפים בו ענף **טש** גורס "לעיניין גיטא" וענף **מו**- "הכא". אפשר שלפנינו שיקוף של תהליך שינוי גרסה הדרגתי. לאמור שבשלושת הפסקאות חל השינוי לסגנון הנפוץ בתלמוד "הכא" במגמה של האחדת סגנון התלמוד הרווי במטבע לשון זה. זאת ועוד, לא מן הנמנע ששלושת הפסקאות נאמרו במקורן בפני עצמן, על כן היחס זהה הן לעניין שבת והן לעניין גיטין. אולם לאחר שהפסקאות הובאו וקובצו בסוגייתנו, אף הלשון שונה מ-"לענין גטין" ל-"הכא" שהרי "גיטין" הוא הנושא הנדון בפרק .

בפסקה ג בנוסח המשותף הגרסה מתפלגת ובענף **טש**- כי"ר ודפוס שונצינו גורסים "לעניין גיטא" (עט ע"ב שורה 6).[149] דומה שגרסה זו מבטאת הד אודות הגרסה הקמאית המשתקפת בגרסה של קטע **ג1**. דוגמה זו עשויה ללמדנו על תהליך הגהת הגרסה, אשר בשני החילופים האחרים לא נותר עוד זכר לגרסה הראשונית פרט לזו של קטע הגניזה **ג1**, ואילו בחילוף זה טרם טושטשה לגמרי הגרסה "לעניין גיטא" הניכרת עוד בענף **טש**. אילו היינו דנים בחילוף "לעניין גיטא / הכא" לחוד, מקום דיונו היה ראוי להימצא בפילוג הענפים אשר בפרק ראשון, ואף שם העלינו לרוב את ראשוניותו של נוסח ענף **טש**.

12. עט ע"א שורה 13, 19

עד כאן לא פליגי רבנן עליה דרבי אלא לענין שבת אבל **הכא** משום אינטורי הוא "**לענין גטין** / הכא".

בשתי ההיקרויות שבחילוף זה, הנוסחים מתפלגים באופן עקבי באותה הדרך שהתפצלו בשלושת ההיקרויות שבדוגמה הקודמת. מבין חמשת היקרויות הנ"ל, הכמעט זהות של החילוף הנדון, רק בהיקרות הראשונה כאן (עט ע"א שורה 13) מתערב מגיה קטע הגניזה **ג1** לגרוס כנוסח האחר. עובדה זו עשויה לתרום, להערכה שהעלינו בדוגמה הקודמת לגבי תהליך שינוי הגרסה, אשר נראה כי מגיה קטע הגניזה **ג1** מהווה חלק ממנו. לאמור, קטע **ג1** נראה משקף את גרסת היסוד "לענין גטין", והנוסח המשותף משנה לסגנון הנפוץ "הכא" במגמת האחדת סגנון התלמוד על ידי מינוח רגיל, וכן מפני העדפת מינוח קצר, חד וחלק, ואף משום ההתאמה לסוגייתנו העוסקת בגיטין וכפי שהוסבר בחילוף הקודם.

---

[149] ואילו כי"ט בחילוף זה באופן די חריג קלט את גרסת ענף **מו** "הכא", ואף זה סממן של תהליך המעבר מהגרסה הקמאית הבאה בקטע **ג1** לגרסת ענף **מו**.

החילוף הנדון מצוי בסוגיא אשר ממנה שאבו את החומר התלמודי לסוגיא שלאחריה (עט ע"א שורה 46): "הא דאמר רבי קלוטה כמי שהונחה ופליגי רבנן עליה הני מילי לענין שבת אבל הכא משום אינטורי הוא" בה מצויות שלוש היקרויות נוספות של החילוף הנדון כמוצג בדוגמה הקודמת. אודות שתי הסוגיות הללו נראה שלאחר עריכתן ובהיקבען, גרסני הנוסח המשותף שינו הדרגתית את הגרסה למתאימה בעיניהם כאמור.

למען השלמות ראוי להעלות את האפשרות שהגרסה הפשוטה הבלתי מפורשת "הכא" הוחלפה בברורה ומבהירה ממנה "לעניין גיטין" על ידי הנוסח המשתקף בקטע הגניזה **ג1**.

13. עח ע"א שורה 49

ישן ומשמרתו הרי זה גט **אמאי** חצר מהלכת היא

"**והא** / ואמאי / אמאי"; הגרסאות מופיעות על-פי הסדר הבא: **ג1** / **ט** / ענף **מו**.

השאלה בסגנון "אמאי" שפירושה כעין "מדוע", משקפת שכלול סגנון שהוא מבואר יותר מהצורה המחוספסת "והא" הבאה בקטע **ג1**. ובכי"ט תוספת ו' המלכדת יותר בדומה ל-ד' (שורה 48) "דהוי" וראינו עוד מקומות שסגנון ענף **טש** מוסיף אות קישור בין המילים.[150]

14. עט ע"א שורה 38

נמחק או נשרף הרי זו מגורשת ואי בגג דידה וחצר דידיה אמאי **מגורשת**

"**מיגרשה** / מגורשת".

הגרסה "מגורשת" באה בפרקנו עשרים ושבע פעמים,[151] ובכולן - פרט לזו הנדונה - הקשר הטקסט בו היא נתונה, הוא מקור תנאי או אמוראי הבא בעברית כגון: "הרי זו מגורשת", "אינה מגורשת", "במטה שלה מגורשת", "לתוך קלתה מגורשת", "קרוב לה מגורשת" וכד'. במקרה הנדון בלבד באה שאלה בארמית ובמהלכה הגרסה העברית הצורמת מעט: "מגורשת" הבאה ביתר העדים, אולם בקטע הגניזה **ג1** הגרסה "מיגרשה" מתאימה בטבעיות לקונטקסט הארמי בו מצויה. לא נרחיק לכת אם נאמר שגרסת הנוסח המשותף הוגהה על-פי גרסת "מגורשת" הבאה בסמיכות אליה לפניה במשנה: "נמחק או נשרף הרי זו מגורשת", ועליה מובאת השאלה "אמאי מגורשת", על כן סביר שנעשה שימוש בלשונה. כמו כן אין לבטל את ההשפעה על הגרסן מכל המקרים הרבים בפרק בהם נאמר "מגורשת", ואם כן לפנינו עוד דוגמה של אשגרה. לאור האמור גרסת קטע **ג1** משקפת את הגרסה הראשונית.

האפשרות ההפוכה היא להעריך שהגרסה "מגורשת" הוגהה ל-"מיגרשה" במגמה להשוות את לשון הנאמר לאותה שפה - במקרה זה ארמית - ודווקא המורכבות של המשפט בלשון עברית וארמית גם יחד

[150] ראה על כך אודות החילוף "דהוי / הויא לה", בפרק ראשון, ז, 10.

[151] על-פי הנדפס.

הבאה בנוסח המשותף, עשויה ללמד על קמאיותו.[152] לאור זאת גרסת קטע **ג1** משקפת דווקא את הגרסה המאוחרת.

15. עז ע"ב שורה 12

ההוא שכיב מרע **דכתב** לה גיטא לדביתהו

"**דזרק** / דכתב".

על מנת להתחקות אחר תהליך היווצרותו של החילוף: "זרק / כתב", ראשית נבאר את ההבדל בין תוכנם של מושגים אלה ביחס לנושא בו הם מצויים. ברי שאיש אשר רק "כתב" גט לאשתו, טרם ביצע את פעולת מסירת הגט המקיימת את הציווי "ונתן בידה", על כן האישה עדיין אינה מגורשת. לעומת זאת אם זרק גט לאשתו, וודאי שמדובר שמעשה זה נעשה לאחר כתיבת הגט, ומבואר לאורך פרקנו שזריקת הגט, בדרך כלל לחצר, נחשבת כנתינתו בהתקיימם התנאים לכך.

החילוף הנדון "כתב / זרק", קשור ללשון הבא לאחר מיכן: "לא הספיק למיתביה לה". [= לא הספיק **לתת** לה]. רוצה לומר שהשכיב מרע לאחר פעולת "כתב / זרק" לא הספיק לתת לאישה את הגט לפני כניסת השבת. אי לכך, למחרת נטרפה דעתו באשר סבור היה שאסור לו לתת את הגט בשבת. לפי תיאור זה ברור שהגרסה בחילוף הנדון צריכה להיות "דכתב", לפיה מובן שלא הספיק לתת לה את הגט. אילו הגרסה הייתה "דזרק", הרי ביארנו לעיל שזריקה היינו נתינה, אם כן הרי פעולת הנתינה בוצעה ולא מתאים הלשון "לא הספיק למיתביה לה". זאת ועוד, לכאורה על ידי זריקת הגט בתנאים מסוימים יכולה כבר להיות מגורשת.

ברם, בקטע הגניזה **ג1** יש קרע בקטע זה ועל פניו אין לדעת בוודאות אם גרס או לא את הלשון "לא הספיק למיתביה לה". אולם ביארנו לעיל[153] שכנראה הגרסה "ולא הספיק למיתביה לה" לא הייתה קיימת מעיקרה בנוסח קטע הגניזה **ג1**. מעתה נשמטת ההוכחה שטרם בוצעה נתינה או זריקה אלא כתיבה בלבד, וזאת משום שאין גרסה זו קיימת בקטע **ג1**.

האפשרות להניח שגרסת "דזרק" היא הראשונית מתאימה לכך שמשנתנו עוסקת ב-"הזורק גט" וטבעי שסיפור זה היה מונח בסוגיא עקב הקשרו המיידי למשנה ("הזורק גט לאשתו...זרקו לה בתוך ביתו..."). אולם הקושי בגרסה זו כאמור, גרם למגיה למחוק ולגרוס "דכתב" ולהעדיף את גרסת שאר הנוסחים.[154] ישוב הנוסח ייתכן על יסוד האמור שאכן לא הייתה קיימת הגרסה "לא הספיק למיתביה לה", ובדומה לסיפור המקביל בהמשך העמוד,[155] מדובר שזרק את הגט ונפל במקום שמתברר לו שהאישה אינה יכולה

---

[152] השווה לדברי פרידמן, בנוביץ ועמית, לעיל, פרק ראשון, ג, 6..

[153] ג, 3.

[154] שמא בחילוף זה מגיה קטע הגניזה **ג1** ושאר עדי הנוסח אב משותף להם ובעקבותיו העתיקו.

[155] "ההוא גברא דזרק לה גיטא לדביתהו הוה קיימא בחצר אזל גיטא נפל בפיסלא" וכו' (שורה 40). גם בגירסת תוספות רי"ד מצאנו שגורס כאן במקור - לפני הסיפור "ההוא שכיב מרע" - את הסיפור המובא בסוף העמוד. שני הסיפורים חולקים מקרה של זריקת הגט על ידי הבעל לאשתו ובשניהם הגט נופל בבעלות הבעל ונדון כיצד האישה תזכה בו. שמא בשלד הסוגיא היו כאן שני הסיפורים ולאחר מיכן נפרדו.

להתגרש בו, כגון שלא הצליח להגיע לחצרה אלא נפל בביתו, מקום שאין האישה מתגרשת כפי שצוין במשנה. משהבין הבעל שאשתו טרם התגרשה, למחרת בשבת נטרפת דעתו באשר חושב שבשבת אסור לו להקנות לה הגט, עד שמתירים לבצע זאת על ידי חזקה.[156] לאור זאת בעוד שלפי יתר העדים מדובר שכלל לא הייתה נתינה, הרי שלפי קטע הגניזה אכן הייתה זריקה אלא שלמקום שאינו קונה, על כן הפתרון לשתי הנוסחים זהה: להקנות לה על ידי חזקה.

לאחר פיענוח גרסת קטע הגניזה **ג1** התברר שנוסחו הקצר משקף סיפור שונה במקצת; הוסבר שאף הוא מובן כשלעצמו, ושדומה לתבנית של הסיפור המקביל בהמשך העמוד. שמא ישוער שתוספות ושינויים באו בנוסח יתר העדים ויצרו משמעות אחרת. מאידך גיסא, אפשר שהנוסח המלא ביתר העדים משקף את הקמאי דווקא, ואילו השינויים וההשמטות התרחשו בגרסאות קטע הגניזה.

להלם מוצגת טבלת עדים בחלוף זה.

	דקא'	**מ**		
	דכת'	**ו**		
(דזרק)	[דכתב]	**ג1**		
	דכתב	**פ ש ט**	*ק3, ק4 ("דכתיב")*	
דהוה	*כתיב*	*ה"ג*[157]		

אשר לגרסת כי"מ הגורס "דקא"' במקום "דכתב" כנראה מדובר בקיצור תיבת "דקאתי". וכן בסמוך "לכותבי"' במקום "למיתבה". שני חילופי גרסה אלה תלויים זה בזה. הגרסה המשותפת של יתר העדים היא שכתב ביום שישי ולא הספיק לתת עד שבת. לפי כי"מ הבעל הביא לה את הגט ביום שישי ולא הספיק לכתבו עד שנכנסה השבת. הגרסה תמוהה שכן אם הגט אינו כתוב בשבת, כיצד נפטרת הבעיה בהקניית הגט אגב המקום, הרי אין כאן גט כתוב?! דומה שגרסאות כי"מ כאן משניות ואף משובשות. לא מן הנמנע שיש כאן שימוש מוטעה במילה אחת במקום בחברתה, בגלל דמיונן בצליל ובכתיב (heterophemy) בתחילת המילה "דכ / דק" והוחלפו זו בזו. התופעה הולמת את כי"מ הידוע בחפזו,

[156] עצם זריקת הגט אינה מספקת לעשותה מגורשת. מעשה הזריקה מגלה את הכעס שהבעל שרוי בו ולא מן הנמנע שאשתו כלל לא זכתה בגט או לא הייתה שם. על כן יש דיונים לאורך הפרק במצבים שונים של זריקת הגט אם וכיצד התגרשה האישה. הסבר נוסף הוא שנטרפה דעתו ולא ידע כיצד היא תתגרש כאשר הוא במיטת חוליו ואינו מסוגל לקום ולמוסרו לה. על כך אמרו לו שיכול להשאיל או להקנות את המקום ממיטת חוליו בזה שהיא תעשה קניין חזקה. לפי הסבר זה, אין מקום לקושיות הראשונים בכאן כדלקמן. הראשונים סברו שהבעיה במקרה הנ"ל היא שאין אפשרות לתת הגט בשבת מטעם איסור מוקצה ובעל הגמרא פתר בעיה זו על ידי קניין חזקה בלא טלטול הגט. הסבר זה גורם קושי גדול מדוע איסור מוקצה בשבת על הגט יש, אך איסור קניין בשבת אין. לדברינו הבעיה בסוגיא במקור הייתה שונה לחלוטין, ולא הייתה קשורה להלכות שבת, שגם לא הוזכרו ולו ברמז בסיפור וגם הן לא מעניין נושא הפרק. אלא כפי שצוין, היותו של הגט בבית הבעל לא מאפשר קניין לאישה, ועל פתרון לכך נסבו כמה סוגיות בפרק (כאן שהאישה תעשה קניין חזקה, בסוף העמוד מקום אחד משאיל האדם לאשתו להקנות ולא שניים, המשנה שלתוך חיקה וכלתה כן מועיל למרות שנמצא ברשותו כי משאיל לה את המקום וכדו').

מציאות זריקת גט לאישה שנראית נפוצה בזמן חז"ל ומובאת במשנה ובסיפורי התלמוד, חדלה מלהתקיים לאחר מכן, כאשר מעשה הגט נעשה בדרך מסודרת בפני דיינים. אולי היא לא הייתה נראית דבר מכובד דיו. שמא היא הנותנת, הסיבה האפולוגטית במקצת להעדיף את החלפת הביטוי "דזרק" לטובת "דכתב".

[157] סימן לט, עמ' תה.

קיצורו והשמטותיו.[158]

16. עז ע"ב שורה 14

ולא הספיק למיתביה לה **למחר** תקף ליה עלמא

"**בשבת** / למחר".

לפי קטע הגניזה **ג1** בערב שבת ובשבת אירעו שתי ההתרחשויות המנוגדות אחת לשנייה. דווקא ביום שבת האמור להיות יום מנוחה, השכיב מרע יוצא מדעתו שלא הצליחה לו זריקת הגט ביום חול. שני הניגודים הללו[159] מעוררים השראה של מתח והפתעה בסיפור, מה שעשוי להראות על היות הסיפור טוב ומקורי. תיקון מגיה קטע הגניזה **ג1** "(בשבת) / [למחר]" אולי בעקבות יתר הנוסחים, יוצר קשר בין שתי ההתרחשויות, דהיינו שזה אירע למחרת המקרה הראשון, ולשון "לא הספיק..." מקשרם עוד. הלכך אפשר שהגרסה הקדומה הייתה: "בשבת", ואם כך גרסת קטע הגניזה **ג1** משקפת כאן את הנוסח הראשוני.

ז. גרסאות ארוכות בקטע ג1 כנגד גרסאות יתר העדים

1. עז ע"ב שורה 43 - עח ע"א שורה 2

	קטע **ג1**	נוסח משותף
1	אמר רב יוסף חזינן אי הויא ארבע אמות על ארבע אמות פלג ליה רשותא לנפשיה	אמר רב יוסף חזינן אי הויא ארבע אמות על ארבע אמות פלג ליה רשותא לנפשיה
2	**והוו להו שני מקומות**	
3	ואילא חד מקום הוא	ואי לא חדא רשותא היא
4	**<..>?ל?א פליג רשות' לנפשי'**	
5	היכי דאמי אילימא בחצר דידה כי הוי ד' אמות מאי הוי אלא בחצר דידיה כי לא הוי ארבע אמות מאי הוי לא צריכא דאושלה מקום דחד מקום מושלי אינשי תרי מקומות לא מושלי אינאשי	במאי עסקינן אילימא בחצר דידה כי הוי ד' אמות מאי הוי אלא בחצר דידיה כי לא הוי ארבע אמות מאי הוי לא צריכא דאושלה מקום דחד מקום מושלי אינשי תרי מקומות לא מושלי אינשי
6	**והא איכא ד' אמ' על ד' <...> לנפשיה והוו להו שני מקומ' ואילא חד מקום הוא**	
7	ולא אמרן שאין גבוה עשרה אבל גבוה עשרה אע"ג דלא הוי ארבע אמות	ולא אמרן **אלא** דלא גבוה עשרה אבל גבוה עשרה אע"ג דלא הוי ארבע אמות
8	**וכי אין גבה עשרה נמי**	
9	לא אמרן אלא דלית לווי אבל אית ליה שם לווי דלית ביה ארבע	ולא אמרן אלא דלית **שם** לווי אבל אית ליה שם לווי **אע"ג דלא גבוה עשרה ואע"ג** דלא הוי ארבע **אמות**

[158] ראה פרידמן, הנוסח, עמ' 66. וראה לעיל, עמ' 6, בתיאור כי"מ.

[159] א] זריקת גט אל מול "תקף ליה עלמא" על שלא הצליחה; ב] שבת מנוחה אל מול חוסר יישוב דעת בה.

ברצף זה קרוב לומר שפשר החילופים נעוץ בתוספות פירוש והשמטות הבאות בנוסח קטע הגניזה **ג1**. פסקה 2 מסבירה את הנאמר בפסקה 1 "פלג ליה רשותא לנפשיה". פסקה 4 יש להשלים גרסתה כך: **"ולא פליג רשותא לנפשיה"** והיא מסבירה את הנאמר בפסקה 3 "חד מקום הוא". פסקה 6 מסבירה את הנאמר בפסקה 5 "דחד מקום מושלי אינשי תרי מקומות לא מושלי אינאשי" לאמור שאם יש מקום ד' על ד' הוא נחשב מקום בפני עצמו ומותירו הבעל לעצמו ("לנפשיה") והוא נחשב מקום נוסף שאותו אין משאילו, ואם לאו הכול מקום אחד. בפסקה 7 הושמטה תיבת "אלא" בקטע **ג1** שהרי נחוצה היא להבנת המשפט הרגיל בבלי לפתוח בסגנון "ולא אמרן אלא" וכו'. בפסקה 9 נשמטה בקטע **ג1** תיבת "שם" מתוך הלשון "אלא דלית **שם** לווי" שאין להבינו ללא תיבת "שם", שאם לא כן על מה מוסבת התיבה "לווי"? וכן נשמט בפסקה 9 בקטע **ג1** הלשון "אע"ג דלא גבוה עשרה ואע"ג" בדילוג מפני הדומות. ונראה שלאחר מכן היות והיה חסר קטע זה, הוא נוסף בפסקה 8 "וכי אין גבה עשרה נמי" ,כהקדמה לפסקה 9. אפשר שבתחילה הוא נוסף בין השיטין באבות גרסת קטע **ג1** ולאחר מיכן נכנס לתוך הנוסח. לאור זאת יובן שגם תחילת פסקה 9 שונתה ל-"לא" והוסרה ה-ו' של "ולא" כדי להתאים הגרסה להיותה בתוך משפט ולא בתחילתו. וכן נשמטה גרסת "אמות" בסוף פסקה 9 בקטע **ג1**, שהרי מדובר על "ארבע אמות", ואף בפרקנו מופיע צמד זה יחד כשמדובר עליו ואף בסוגיא זו הופיע כמה פעמים ותמיד בצורה שלמה: "[ארבע / ד'] אמות" (עז ע"ב שורה 42, 43, 46, 47),[160] פרט להיקרות הנדונה (עח ע"א שורה 2) החסר בה גרסת "אמות".

נמצאנו למדים, שבקטע זה נראה נוסח קטע הגניזה **ג1** מאוחר ביחס לנוסח המשותף, באשר נראה שמוסיף פירושים והבהרות, משמיט מילים וכן מדלג מחמת הדומות. אמנם ניתן להעלות את הדרך ההפוכה באשר ליחס לתוספות מעין אלה, שעשויות לשקף מעין "לישנא רוויחא"[161] מתקופת הגאונים, לאמור תוספות פירוש קדומות שהתהלכו על-פה ושובצו בתלמוד בזמן הגאונים. אולם גם אם נאמר כך, הרי שהנוסח הקצר הבא ביתר העדים, משקף נוסח קדום עוד יותר, טרם נוספו לשונות אלו. סביר שלשונות פירוש נוספו במרוצת הזמן על מנת לבאר מה שלא היה נצרך פירוש בתחילה, מאשר להניח שהיו מונחות בטקסט והוסרו משום שלא ראו בהם צורך.

2. פ ע"א שורה 14

ואי אשמעינן בנין הבית דאמרי קמדכרי שבחייהו אבל חורבן הבית **דצערא הוא** אימא לא

ג1: "דצעריהו קא מדכרי".

משותף: "דצערא הוא".

אפשר שקטע הגניזה **ג1** משקף את הגרסה המקורית שהיא המשך הדיבור המתאים באותו סגנון, בלשון רבים, נסתר, ובאזכור חוזר של "קא מדכרי" בהלימה לאזכור הקודם. אם כן, הנוסח המשותף מסגנן לשון קצרה ומהוקצעת. מאידך גיסא אפשר שהגרסה הקצרה הבאה בנוסח המשותף המספקת למי

[160] ובשורה 53 באה השמטת "אמות" בענף **מו** ובקטע **ג1**.

[161] בדומה לתיאור סבתו, שהובא לעיל, בסעיף ב.

שאמרה, משקפת את הגרסה הקמאית, ואילו קטע הגניזה **ג1** מרחיב את הגרסה, מפרש ומבהיר יותר את המכוון ואת הניגודיות לתחילת הדיבור : "דצעריהו קא מדכרי" בניגוד ל-"קמדכרי שבחייהו".

ח. דרכי שילוב המשנה בתלמוד

דרכי שילוב המשנה בתלמוד נחקרו רבות.[162] אפשטיין[163] תיאר שברוב כה"י הקדומים המנהג להקדים המשנה בפני עצמה בתחילת הפרק, ואח"כ שולבה בו כבדפוסים. לדעת פרידמן[164] שילוב המשנה בתוך הפרקים נועד להקל על הלומדים, ונעשה דווקא בפרקים הקצרים ובתוך המסכת כתהליך הדרגתי, אולם בתחילתה הותירו את המשנה בפני עצמה.

ממצאי פרק "הזורק" העולים מעדי הנוסח מצביעים על שתי הדרכים המוכרות בהן משולבות המשניות: א] המשנה בראש הפרק; ב] המשניות משולבות בקרבו. ברם, עיון בקטע הגניזה **ג1** מעלה דרך אחרת בה משולבות המשניות בפרק, ושמא ניצבים אנו בפני ממצא חדש בו תופעה שאינה מוכרת דיה. המשניות משולבות אמנם בתוך הפרק, אולם שלא כפי יתר כה"י והדפוסים, יש והמשניות מתפצלות והבבות או יחידות קטנות מתוכן, מופיעות בנפרד ממוקמות ליד תחילת דיוני התלמוד עליהן.

לנוחיות המעיין מוצגת בסמוך טבלה המראה הבדלים בין קטע הגניזה **ג1** לבין נוסח הדפוס, בשילוב משניות פרקנו בתוך נוסח התלמוד.

	קטע **ג1**	דפוס וילנא
		עז ע"א:
		/מתני'/. הזורק גט לאשתו, ...לתוך חיקה או לתוך קלתה - הרי זו מגורשת.
	עח ע"א:	עח ע"א:
א	מ' זרקו לה לת' ב' א' ל' חצ' [אפילו עמה במט' אינה מג'] אמ' ראבא לא שנו אילא" וכו'	
ב	[מ'] לתוך חיקה או לתוך קלתה הרי זו מגורש' [קלתה] אמאי הא כליו שללוקח ברש' מוכר	
א	הית' עומדת ברש' הרב' וזרקו לה קרוב לה מגורש' קרוב לו אינה מגורש' מחצה על מחצה מגורש' ואינה מגורשת היכי דאמי קרוב לה	מתני'. היתה עומדת ברשות הרבים וזרקו לה, קרוב לה - מגורשת, קרוב לו - אינה מגורשת, מחצה על מחצה - מגורשת ואינה מגורשת. וכן לענין קדושין. וכן לענין החוב, ... שניהם יחלוקו. גמ'. היכי דמי קרוב לה,
	עח ע"ב:	

[162] ראה ספרות ב-פרידמן, הנוסח, עמ' 77-88, ומה שכתב בנושא הדומה לעיסוקינו. וראה בדק"ס השלם, גיטין, א, עמ' רמג, טבלאות של סידור משניות לפי כה"י השונים.

[163] מבוא, עמ' 921-922.

[164] הנוסח, עמ' 79. ועיין בדברי פרידמן, הנוסח, עמ' 83-84, 87-88, ובייחוד בעמ' 83 אודות "נוסחאי דיקי ועתיקי" ו"נוסחאי דרבואתא קשישי", בהם כתובה משנה שלמה במקומה בתוך הפרק. ועיין שם בהערה 77 בנוגע להתייחסותו לדברי אפשטיין.

: מת' וכן לעניין קידושין ולעניין החוב אמ' לו זרוק לי

ב חובי ... כיון שיצא מרשות הגג נמחק או נשרף הרי זו מגורשת גמ' אמ' ר' (אסי)[אמי]

עט ע"א:

א היתה עומדת (ב)[על]ראש הגג וזרקו לה כיון שהגיע לאויר הגג הרי זו מגורש' והא לא (נח)[מינטר]

ב מ' הוא מלמעלה והיא מלמטה וזרקו לה כיון שיצא מרשות הגג ונמחק או נשרף הרי זו מגורש' אמאי והא

מתני'. היתה עומדת על ראש הגג וזרקו לה, כיון שהגיע לאויר הגג - הרי זו מגורשת; הוא מלמעלה והיא מלמטה וזרקו לה, כיון שיצא מרשות הגג, נמחק או נשרף - הרי זו מגורשת.

גמ'. והא לא מינטר

עט ע"ב:

מת' בית שמאי אומ' פוטר אדם את אשתו...

א כתב לשם מלכות שאינה הוגנת לשם מלכ' מדי לשם מלכ' יון ... שלז' חולצ' לא מיבמ' שינה שמו ושמה ושם עירו ושם עירה תצא מז' ומז' כל הדרכ' האילו בה

מתני'. כתב לשום מלכות שאינה הוגנת, ... היתה בת ישראל - נפסלת מן הכהונה,... בת לוי - מן המעשר, בת כהן - מן התרומה; ... וכל הדרכים האלו בה; רבי אלעזר אומר: אם לאלתר יצא - אין זה גט, אם לאחר זמן יצא - הרי זה גט, לא כל הימנו מן הראשון לאבד זכותו של שני.

פ ע"ב:

מת' כל עריות שאמרו צרותיהן מותרות הלכו הצרות

ב האילו ונשאו ו[אחר כך]נמצאו אילו אילוניו?ת?<..>א מזה ומזה [ו]כל הדרכים האילו בה ?גמ'?<..>שאו אי

גמ'. מאי מלכות שאינה הוגנת?

מת' הכונס את יבמתו (והלכ' צרת' ונשאת)

ג והלכ' צרת' ונשאת לאחר ונמצא' זו שהיא אילונ' תצא מזה

ומזה וכל הדרכ' הא' בה:

מת' כתב סופר וטעה ונתן גט לאשה ושובר לאישה

ד ונתנו זה לזה לאחר זמן הרי הגט יוצא מיד האיש והשובר מיד האשה תצ<..> מזה ומזה וכל הדרכ' האילו בה: ר' אלעזר אמ' אם לאלתר יצא (הרי זה)[אינו] גט אם לאחר זמן יצא (אינו)[הרי זה] גט שלא הכל מן הראשון לאבד זכותו של שני: גמ' היכי דאמי לאלתר

ניתן להבחין אשר המשנה הראשונה בנדפס מצויה בדף עז ע"א, ואילו בקטע הגניזה **ג1** שתי בבות ממנה באות בדף עח ע"א כשתי משניות שונות במקום המדויק שמופיע הדיון התלמודי עליהן.[165] וכן המשנה "היתה עומדת ברשות הרבים וזרקו לה" וכו' הבאה בנדפס בדף עח ע"א, מפולגת בקטע הגניזה **ג1** בדף עח ע"א -ע"ב לשתי משניות שונות הממוקמות בהלימה לדיון התלמוד. כך אף המשנה "היתה עומדת על

[165] אין לנו תיעוד בקטע הגניזה **ג1** על דף עז ע"א.

ראש הגג" וכו' הבאה בנדפס בדף עט ע"א, מתפצלת בקטע הגניזה **ג1** באותו עמוד לשתי משניות שונות באותה הדרך. ויתירה מאלה, המשנה הארוכה המשתרעת בנדפס בדף עט ע"ב -פ ע"א, מתחלקת בקטע הגניזה **ג1** לארבע משניות![166] וזאת לאורך הדפים עט ע"ב -פ ע"ב[167] כאשר כל אחת מצויה בסמיכות לדיון התלמודי עליה.

אמור מעתה, בנוסח קטע הגניזה **ג1** מצויה התופעה שהמשניות המוכרות לנו מתחלקות ליחידות תוכן קטנות ועצמאיות, המופיעות לפנינו כמשניות בפני עצמן מעט זעירות. הן ממוקמות בסמיכות לדיוני התלמוד שעליהן. מתקבל הרושם שתפרוסת זו משקפת צורת לימוד בה משננים בבא מן המשנה ומיד דנים עליה. אף הופעת הצורה הזאת בכתב עשויה להקל על הלומד המוצא את המשנה שהתלמוד דן עליה בנקל ובסמיכות למיקוד עיסוקו.

יומרני מדי לשער מסקנות לכל התלמוד רק מתוך פרק אחד, אולם אין אנו פטורים מלהתייחס לתופעה כפי שמתגלית לפנינו ולנסות להבין את פשרה. העובדות מובילות אל הצעה לתיאור תהליך בו בתקופה בתר אמוראית- תקופת הגאונים, שולבו המשניות בתלמוד ונכתב כל התלמוד בדרך הקרובה לצורתו על-פה שהייתה לפני כן. כשלמדו בעל פה, היו מביאים פסקאות מהמשניות ודנים עליהן. בקטע הגניזה **ג1** ניכרת דרך זו ומשולבות פסקאות בתוך התלמוד סמוך לדיונים התלמודיים, ונראה מתוכם האורגניזם החי והלומד כבתחילה.

שמא לאחר זמן, בתקופת כה"י הקדומים פחות, הניתוק מהלימוד החי גבר. הצורך בחיזוק לימוד המשנה בפני עצמה התחזק ועל כן נכתבה המשנה בפני עצמה בראשי הפרקים. סיבות החיזוק ניתן לשער, היסטוריות - צרות, רדיפות; רוחניות- הנתק מלשון הארמית והקושי בעקבות זאת בלימוד התלמוד, נימוקי הרמב"ם לכתיבת היד החזקה ונימוקי המאירי לכתיבת בית הבחירה בעברית שהתורה לא תאבד. כחלק ממהלך זה כנראה המשנה קנתה שביתה מכובדת במקומה בראשית המסכתות והפרקים.

לפי דרך זאת ייתכן שבתהליך מתמשך, משהוטמע הלימוד ועל מנת לייעלו ולהקל עליו, שוב הוחל בשילוב המשניות בתוך התלמוד, אולם כיחידות סגורות ומסודרות ולאו דווקא קרובות לסוגיות המתייחסות אליהן, וכפי שזה נראה על ידי הדפוסים. לעיתים יש צורך לחזור אחורה כמה דפים לראות את המשנה שהתלמוד דן סביבה ומביאה כביכול, רק שכבר לא מופיעה במקום המקורי.

---

[166] בדומה לחלוקת המשניות בפרק כמופיעה במהדורת וילנא, על פי ששה סדרי משנה ע"ג פירושים.

[167] כעין דברינו מציין פלדבלום (דקדוקי סופרים, עמ' 160, שורה 25 בהערות) שכנראה בקטע הגניזה **ג1** הייתה כל בבא משנה לעצמה (אולם דבריו מוסבים רק על המשנה בדף פ ע"ב "הכונס את יבמתו").

ניתוח הממצאים ומסקנות

א. היחס בין ענפי טש – מו

בפרק ראשון הוצגו חילופים מובהקים רבים בין ענפי **טש** – **מו**, מסודרים לפי איפיונים שונים המתייחסים לדרך הופעתם בנוסח. נוסף על כך התבארו הגורמים השונים להיווצרות החילופים האמורים. כמו כן תואר אופי הענפים ויחסם ההדדי.

להערכת היחס בין הענפים, מעבר למה שהועלה בנוגע לכל חילוף בודד לגופו, שקלנו מספר הערכות כלליות אודות החילופים, העשויות להצביע על ראשוניות הענף כדלקמן: כמות החילופים בהם נראה ענף אחד ראשוני ביחס לזולתו; העובדה שאינו דומה המשקל של כל חילוף לצורך ההערכה הכוללת, הווי אומר אינו דומה משקלו של חילוף מועט למשל בן מילה אחת, לעומת חילוף הנפרש על פני כמה מילים או משפטים; הערכת איכות החילוף מבחינת המשמעות והתוכן שבו, שמשקלה עשוי להשתנות מחילוף לחילוף. לאור כל זאת, בחינת כל החילופים העלתה שענף **טש** משקף את הנוסח הראשוני הן בכמות והן באיכות הפילוגים, ואילו ענף **מו** נראה קמאי בחלקם.

ב. היחס בין נוסח קטע ג1 לבין הנוסח המשותף ביתר העדים

עד כה בדקנו חילופי גרסה רבים, כל אחד בפני עצמו ועל פי הקשריו בסוגיא ובכלל. בבואנו לנסות ולהעלות מסקנות כלליות אודות הנוסח, יש צורך להביא בחשבון שיקולים נוספים שעשויים להיות ניכרים רק במבט כולל המשקיף על תופעות נוסח החוזרות ונשנות בעקביות בחילופים רבים ובכך הן מייצרות מגמות שעל ידן ניתן לאפיין את טיב הנוסח. כאשר נתנו דעתנו לבחון כל חילוף גרסה בודד, ניסינו להעלות את כל האפשרויות השונות וההפוכות באם הגרסה הנדונה משקפת את הנוסח המקורי או המשני או שמדובר במסורות מקבילות. איננו עסוקים במדע מדויק[1] על כן קשה להגיע לכלל הכרעה בשאלות אלו, אלא נבקש להשיג את ההערכה הסבירה ביותר. ישנם חילופים בהם הסבירות גבוהה שאחת הגרסאות הינה המקורית ואחרים בהם הסבירות מועטה. ואילו בחילופים אחרים קשה להכריע ונותר הספק בידנו. אולם כאשר באים לדון בחילופים במבט כולל, אם ניכרת מגמה מסוימת בחילופים רבים, ניתן להסתייע בה כדי להכריע את הספקות שנותרו בעסקנו בחילוף הבודד, ולהעריך שסביר שאף הם פעלו כך כחלק מהמגמה שנראתה בחילופים אחרים.

לדוגמה, מצאנו תופעה שחוזרת על עצמה, בה תיבה בודדת חסרה בגרסאות רבות בקטע **ג1**. ראוי לשאול על כך, האם מדובר בהשמטה או בלשון קצר מקורי? ככל שבודקים יותר גרסאות כאלה ניתן להעריך אם לפנינו מגמת השמטות של מילים בודדות או שמא מדובר בלשונות קצרים. בבדיקת גרסה

[1] וכדברי הרמב"ן בהקדמה לפירוש הרי"ף על בבלי ברכות: "שאין בחכמה זאת מופת ברור כגון חשבוני התשבורת ונסיוני התכונה" וכו', ראה דבריו שם.

בודדת קשה להעריך אם חלה השמטה או מדובר בלשון קצר, אולם כשבודקים גרסאות רבות חסרות, אם נניח שבהשמטות עסקינן, הרי שמדובר בפעילות בלתי מודעת, ואם כן ההשמטה עשויה להופיע אף במקומות שהחיסור מקשה על הבנת הטקסט או שאין זה סביר שהטקסט היה חסר שם מלכתחילה. אולם אם החיסור מופיע במקומות שניתן לוותר על הנוסח הארוך ללא קושי בסוגיא, ויתירה מזאת נראה להעריך שהנוסח הקצר הוא המקורי ואילו הארוך משקף תוספת פרשנית או אחרת מאוחרת, הרי סביר שבלשון קצר מלכתחילה עסקינן. אם תופעה זו נשנית רבות, הרי ניתן להעריך שהנוסח הנדון הקצר, אכן משקף את הנוסח הראשוני. וכן ניתן להעריך גרסאות חסרות אחרות שמקונן הספק אודות טיבן, שאף הן חלק ממגמה זו ומשקפות את הנוסח הקמאי.

מצאנו תופעה בה גרסאות רבות בקטע **ג1** הן הקצרות ביחס לנוסח המוכר,[2] והן נראות משקפות את הנוסח הראשוני. אמנם מצאנו גם גרסאות חסרות הנובעות מטעויות מעתיקים, תופעה המתרחשת אף ביתר עדי הנוסח, כגון דילוגם מחמת הדומות וכדומה. תופעת שיבושים זו, תלויה במידה רבה באיכות המעתיקים, ואינה עשויה ללמד על טיב הנוסח של הלשונות הקצרים האחרים. במילים אחרות, אפשר שישנם לשונות מקוריים קצרים מלכתחילה ואין נוסחם פרי עיבודים וקיצורים, ומאידך מצויות השמטות הנובעות מטעויות מעתיקים, אשר אין לעשות בהן שימוש כדי להעריך שאף לשונות קצרים אחרים נובעים מעיבודים וקיצורים. זאת משום שהטעויות מעידות על איכות המעתיקים ולא על טיב הנוסח שעמד בפניהם. אי לכך, ראוי להפריד ולבודד את הלשונות הקצרים הבאים מחמת שיבושים, ועל ידי כך להעריך בפני עצמם את טיב הנוסח של הלשונות הקצרים האחרים.

כמו כן מצאנו אמנם במידה מועטה יותר, גרסאות ארוכות בקטע **ג1** הנראות מאוחרות ביחס לנוסח המוכר. ניתן לחלקן לשני סוגים: אלו הבאות על ידי שיבושים כגון כפילויות ואשגרות, ואלו המשקפות תוספות פירוש והבהרה. אשר לשיבושים, אף בגרסאות הארוכות אין ללמוד מכך שכל הנוסח הוא תנייני ומאוחר. יש להפריד בין הגרסאות בהם המעתיק עצמו שגה לבין אלה שהעתיקן כהלכה ונותרו מקוריות ואף עשויות לשקף את הנוסח הראשוני. ביחס לתוספות פירוש, לא מן הנמנע שבפני מעתיק קטע **ג1** או בפני המעתיק של אחד מאבות הנוסח שלו, היו כמה כתבי-יד מהם העתיק את הנוסח. ובעוד שכתב-יד אחד היה בו נוסח מקורי וקצר, הרי שבכתב-יד אחר היו בו כבר תוספות וגרסאות משניות, והוא העתיק מכולם בחשבו שעדיף להשלים את הטקסטים ובכך להבהיר את כוונת התלמוד. אפשר שהיו לפניו אף נוסחים שונים על חלקים שונים של הפרק, שהרי מצאנו תופעה בה נראה שחלקים אחדים בנוסח קטע **ג1** משקפים טיב נוסח שונה, ועל כך נפרט בהמשך.

לפתרון התופעות המנוגדות המצויות בנוסח קטע **ג1** ראוי להסתייע אף בתובנות שהעלנו ביחס לאופיים של קטעי גניזה אחרים, וכן במה שידוע על דרכם של מעתיקים באותם זמנים. לדוגמה לעיל[3] הובאו דברי הגאון רבי נתן אבי הישיבה אודות דרכם של הסבוראים לאחר רב אשי להוסיף לשונות

---

[2] במילים אחרות- הנוסח המשותף הבא ביתר העדים כנגד גרסת קטע **ג1**, וניתן אף לכנותו- הנוסח הרווח, באשר הוא הנוסח שנפוץ, להבדיל מקטע **ג1** שנותר טמון בגניזה הקהירית.

[3] פרק שני, ב.

פירוש בין השיטין או בגיליון, ויש שלאחר מיכן הוכנסו לתוך הנוסח עצמו, לעיתים עם תוספת הסימן "פ"' להורות שבתוספת פירוש עסקינן. אולם במרוצת הזמן אף תוספת זו נעלמה ולשונות אלו הפכו לחלק מובנה מהנוסח. על מנת להבדילן מהנוסח המקורי, היות ולשם כך לא נותרו סימנים ויזואליים, ראוי להשתמש בדרכים אחרות כגון השוואת הטקסט לנוסחים אחרים, וכן ניתוח הסוגיא שעל ידו ניתן לנפות מתוכה את הלשונות שנראים תוספות פירוש. במקרה שלנו, דרך הטיפול בנוסח על ידי מגיה קטע **ג1** עצמו, משקף עבורנו כיצד טיפלו בזמנם בנוסח, ואפשר שכמוהו פעלו אף לפניו מעתיקי אבות נוסח קטע **ג1**. הגע עצמך, בקטע **ג1** מתגלית לפנינו מציאות שקפאה בזמן מסוים, ועינינו רואות כיצד המגיה מוסיף לשונות על פי הנוסח המוכר, וכן הוא מפרש כנראה מדעתו חלקים אחרים, והוא אף מתקן טעויות שנראות לו, ואף ממיר גרסאות באחרות על-פי כתבי-יד אחרים שהיו ברשותו. אילו התהליך לא היה נעצר על ידי גניזת קטע **ג1**, יש להניח שהמעתיק הבא שהיה מטפל בקטע זה, היה משבץ לתוך הנוסח החדש שלו את הגהות המגיה עד שלא היה נודע כי באו אל קרבו. או אז, החוקר שהיה בא לבחון את מקוריות הנוסח, היה סובר שמדובר בנוסח מאוחר, אם כי כמה גרסאות שמשום מה לא הוגהו, נותרו שומרות נוסח קמאי. אפשר שאף נוסח קטע **ג1** עצמו עבר תהליכים כאלו, ולפנינו משובצות בקרבו תוספות של מגיהים קודמים שאינן ניכרות בהשקפה ראשונה. ולעומתן נותרו מקומות שיד המגיהים פסחה עליהם ומשקפים את הנוסח הקמאי.

לאור ההתוויות האמורות, נסכם ונסווג את החילופים עם הערכותיהם על מנת לקבל תמונה נרחבת של יחסי הנוסחים. להלן מוצגות מסקנות הדיונים אודות יחס הקדימות בין נוסח קטע **ג1** לבין הנוסח המשותף ביתר העדים.

בהמשך הפרק תוצגנה רשימות שונות עם דוגמאות של חילופים. לשם קיצור נציין את החילופים בדרך הבאה. לדוגמה: פרק ראשון יא1, הכוונה לפרק ראשון, סעיף יא, דוגמה 1; יג2ג, הכוונה לסעיף יג, דוגמה 2, חילוף ג המוזכר בה. ד9-4, פירושה סעיף ד, דוגמה 9, חילוף המוזכר בה בפסקה 4. ניתן למצוא כל דוגמה בנקל בעזרת תוכן העניינים המפורט המצוי בתחילת העבודה.

ראוי להעיר כעת שמסגרת עבודה זו אינה מאפשרת להרחיב עוד ולדון בכל החילופים, אולם מידת הנכונות של המסקנות מדויקת יותר כאשר הן מתבססות על כלל החילופים. על כן הוספנו לדוגמאות שבהמשך מקצת חילופים שלא נדונו בעבודה, אולם אף הם נבדקו ועשויים לחזק את המגמות המוערכות. להלן מקראת החילופים הנוספים, לדוגמה: עח-ב38ע5, פירושה דף עח ע"ב שורה 38 עמודה 5 מימין לשמאל בתוך אותה שורה. העמודה מציינת את המקום בו מתחיל החילוף אולם הוא עשוי להימשך כמה עמודות. במהדורה הסינופטית החילופים מסומנים לכל אורכם וניתן שם לצפות בהם ביתר דיוק. ההפניות דלהלן מתייחסות לסעיפים המצויים בפרק שני, אלא אם כן צוין אחרת.

גרסאות קצרות בקטע ג1 כנגד גרסאות יתר העדים

- סביר שגרסת קטע **ג1** הינה הראשונית: פרק שני ד1, ד2, ד3, ד4, ד7, ד9-8, ג5-3, ג6-1; להלן בהמשך הפרק ד5, ד6, ד7, ד8; עח-א42ע6, עט-ב14ע6, עט-ב15ע7, עט-ב16ע1, פ-ב14ע10, פא-א28ע2.
- ספק אם גרסת קטע **ג1** הינה הראשונית: פרק שני ד5, ד6, ד8.

- סביר שגרסת קטע **ג1** הינה התניינית: פ-ב26ע8.
- סביר שגרסת קטע **ג1** נובעת מטעות מעתיק: ד10, ז1-7, ז1-9; עט-א5ע3, עט-א24ע7, עט-ב26ע5, פ-ב4ע8, פ-ב30ע3, פ-ב30ע9.

גרסאות ארוכות בקטע ג1 כנגד גרסאות יתר העדים

- סביר שגרסת קטע **ג1** הינה הראשונית: ד9-4.
- ספק אם גרסת קטע **ג1** הינה הראשונית: ז2, ד6, עח-ב17ע10.
- סביר שגרסת קטע **ג1** הינה התניינית: ז1-2, ז1-4, ז1-6, ז1-8, עט-ב16ע6, עט-ב17ע7, פא-ב30ע7.
- סביר שגרסת קטע **ג1** נובעת מטעות מעתיק: עח-א12ע9 (כפילות), פא-ב22ע6, פא-ב49ע3.

גרסאות חלופיות בין קטע ג1 לבין יתר העדים

- סביר שגרסת קטע **ג1** הינה הראשונית: ו4א, ו4ב, ו4ג, ו5, ו6, ו7, ו8, ו9, ו10א, ו10ב, ו11א, ו11ב, ו11ג, ו12, ו13, ו16, ג3-6, פ-ב7ע4, פ-ב17ע5, פ-ב18ע4.
- ספק אם גרסת קטע **ג1** הינה הראשונית: ה1, ה2, ו1, ו3א, ו3ב, ו14, ו15.
- סביר שגרסת קטע **ג1** נובעת מטעות מעתיק: ו2, פ-ב20ע8, פ-ב26ע1.

לאור הסיכומים המוצגים לעיל, עולה שיסודו של נוסח קטע **ג1** קדום מנוסח יתר העדים, אולם מצויות הגהות ותוספות השקועות בו שהן מאוחרות מהנוסח המוכר.

יש להוסיף לכך את ההבחנה שברצפים אחדים של נוסח פרקנו, קטע **ג1** משקף גרסאות ראשוניות וברצפים אחרים להיפך ויש אשר הערבוביה שוררת. להלן מוצגות דוגמאות מהתופעות האלו:

רצפים של נוסח הפרק בהם גרסת קטע ג1 נראית קמאית[4]

עז ע"ב שורות 13-16; עח ע"א שורות 30-31; עח ע"ב שורות 28-30 (פרק שני ג6), שורות 35-42 (להלן סוגיית "קטפרס"); עט ע"א שורות 2-5, שורות 22-26, שורות 29-31; עט ע"ב שורות 14-16, שורות 19-21; פ ע"ב שורות 2-7, שורות 13-19; פא ע"א שורות 3-17 (וראה להלן סעיף ו אודות נוסח השאילתות), שורות 25-30; פא ע"ב שורות 51-53.

רצפים של נוסח הפרק בהם גרסת קטע ג1 נראית תניינית

עז ע"ב שורה 43 - עח ע"א שורה 2 (פרק שני, ז2). עט ע"ב שורות 16-17.

מבדיקת הממצאים עולה שבמרבית הרצפים של הפרק, נוסח קטע **ג1** משקף את הנוסח הראשוני בעיקר באשר הוא נושא גרסאות רבות קצרות מלכתחילה, ואילו במיעוט רצפים מצויות בנוסח קטע **ג1** תוספות פירוש או תוספות הנובעות מטעויות מעתיקים כגון כפילות או אשגרה. וכאמור ישנם חלקים אשר הערבוביה שוררת בין גרסאות ראשוניות ומשניות הבאות בקטע **ג1**.

תופעות אלו ניתן להסביר בכך שמעתיק קטע **ג1** או קודמיו, החזיקו ברשותם כמה כתבי-יד המשקפים נוסחים שונים, ואפשר שכתב-יד הנושא נוסח מאוחר ובו תוספות וגרסאות משניות, השתרע על חלק מסוים של הפרק, לכן רק בו מצויות גרסאות אלה ואין ללמוד מהן על תנייניות הפרק כולו. אפשר עוד

[4] חלקם פורטו בעיקר בפרק שני סעיפים ג, ד.

שהמגיהים לא שלחו יד בכל הגרסאות בעקביות, וכן ייתכן שהמעתיקים לא העתיקו את כל ההגהות שהיו מצויות לעיניהם, על כן אינן ניכרות באחידות בנוסח קטע **ג1**.

לאור האמור עולה שקטע **ג1** משקף ביסודו את הנוסח הראשוני של פרקנו, אשר חלקים ממנו נותרו ללא מגע יד המגיהים בדומה לאבי הנוסח. משאין כן חלקים אחרים בהם שוקעה בתוך הנוסח פעילות המגיהים וכן טעויות המעתיקים.

ג. היחס בין נוסח קטע ג1 לבין הענפים בהוספות וחיסורים בין הענפים

בפרק ראשון ערכנו דיון אודות פילוג הענפים בכל חילוף לגופו על מנת להתחקות אחר הענף הראשוני, ולא התייחסנו לגרסת קטע **ג1** אלא כאל עד נוסח נוסף, מעורב בין הענפים באשר גרסתו חצויה ביניהם. ברם, לאור השינויים הבולטים בגרסאותיו הן ביחס לנוסח המוכר והן ביחס לענפים, בחנו את מידת ראשוניותו בפרק שני בחילופים שנדונו. מעתה מתבקשת השאלה היסודית, האם עובדת היות נוסח קטע **ג1** חצוי בגרסאותיו בין הענפים, משקפת את עירובו, איחורו ותלותו בהם, או להיפך את ראשוניותו ביחס לגרסאות הענפים המאוחרות לו והתלויות בנוסחו.

להלן נעלה את תוצאות הדיונים שהעלנו בפרק ראשון, בהם נבחנו כל האפשרויות בפילוגי הענפים שהובאו, ובחלקם הגדול מצויה גרסת קטע **ג1**. לאמור, אם גרסת קטע **ג1** הזהה עם גרסת אחד הענפים הינה התניינית או הקמאית או מסורת שונה מקבילה. ישנן חילופים שהסברה נוטה לצד מסוים אולם בדרך כלל אי אפשר להשיג הכרעה על סמך סברה בלבד כאשר ישנה האפשרות להעלות את היפוכה, אלא רק להציע את מה שנראה סביר יותר בחילוף המסוים הנדון. נוסף על כך, אמנם ביארנו את ההערכות על כל חילוף בודד, אולם כבר העלינו לעיל שבדיקת חילופים רבים עשויה ללמד על מגמה בדבר קדימות נוסח מסוים, והיא גופה עשויה להוות שיקול להערכת קדמותה של גרסה בחילוף בודד.

היה אפשר לסכם את כל ההערכות על החילופים ולהעלות כמה מהן מצביעות על ראשוניות או תניינות נוסח קטע **ג1**. ברם, על מנת להתחקות אחר חקר האמת בצורה מיטבית יותר, עלה על דעתנו לקבץ את ההערכות על פי סוג החילופים כדלקמן, ועל ידי כך לנתח בצורה שיטתית את פשר ההיווצרות של אותן גרסאות. הפרדנו בין חילופי הענפים בהוספות וחיסורים, לבין אלו בפילוגי גרסת היסוד, באשר נקל יותר בראשונים להבחין בגרסאות המאוחרות המשתקפות רבות בתוספות לשון.

ראשית, מתוך כל פילוגי ענפי **טש - מו** בהם מצויה גרסת קטע **ג1** כאחד הענפים, נתמקד בחילופים בהם באחד מן הענפים הגרסה "ליתא" כאמור.[5] כתוצאה מכך ימצא בידינו ריכוז חילופי ענפי **טש - מו** בפרק, אשר גרסת קטע **ג1** מצויה בהם, הנושאים גרסאות "ליתא". מעתה נוכל לבדוק, אם גרסת הענף בו מצויה גרסת קטע **ג1** בדרך כלל מוערכת כראשונית, בין אם מדובר בענף **טש** ובין בענף **מו**, בין אם

[5] כמובן לא נעסוק בהשמטות הנובעות מטעויות ברורות כגון דילוג מפני הדומות וכדומה, שהרי הן רק מעידות על איכות המעתיק ולא על טיב הנוסח שעמד לפניו.

מדובר בגרסת "ליתא" ובין בגרסת "איתא", יסתבר אפוא שנוסח קטע **ג1** משקף את הנוסח המקורי שעל בסיסו הוסיפו או החסירו הענפים גרסאות כל אחד כדרכו.

אולם אם נמצא להיפך, שהגרסאות הבאות בנוסח קטע **ג1** הן התנייניות, בין על ידי הרחבה ובין על ידי קיצור, יסתבר שהן משקפות את איחורו של נוסח קטע **ג1** הניזון מענפי **טש** - **מו**. ואם הממצאים יעלו תמונה שאין בה אחידות ונראה בה שקטע **ג1** מתנהל כראשוני בחילופים אחדים וכמשני באחרים, לא מן הנמנע יהיה לשער שנוסחו מורכב אף מגרסאות שבאו על ידי מגיהים קדומים על-פי אחד הענפים שטשטשו את מקוריות קטע **ג1** המשתקפת בגרסאות אחרות.

יתרון מחקרי נוסף ימצא בבדיקה זו, כאשר מרוכזים החילופים לפי קבוצות מובדלות על פי קריטריונים ברורים הן לפי גרסת קטע **ג1** "ליתא" או "איתא", והן לפי שיוכה לענף **טש** או **מו**. לדוגמה כל החילופים בין עפי **טש** - **מו** כאשר גרסת ענף **טש** הינה החסרה וגרסת קטע **ג1** זהה לה. שמא בבדיקת כל החלופות נוכל להיווכח לפשר הגרסאות הקצרות או הארוכות של קטע **ג1** בכל קבוצת שיוך כדלקמן.

להלן מוצגות מסקנות הדיונים אודות יחס הקדימות בין נוסח קטע **ג1** לבין נוסח ענפי **טש** – **מו**, כאשר מדובר בתוספת או חיסור באחד הענפים. ההפניות דלהלן מתייחסות לסעיפים המצויים בפרק ראשון, אלא אם כן צוין אחרת.

גרסאות "איתא" בענף מו, וכנגדן גרסת ענף טש וקטע ג1 – "ליתא"

- קרוב לוודאי שגרסת קטע **ג1** ראשונית- יא1, יא3, יא8, יא9, יא10, יא11, יא12; להלן ד2; עח-א35ע2, עח-א39ע1, עח-ב32ע5, עט-א26ע5, פ-ב6ע5.
- ספק אם גרסת קטע **ג1** ראשונית- יא2.

גרסאות "איתא" בענף טש, וכנגדן גרסת ענף מו וקטע ג1 – "ליתא"

- קרוב לוודאי שגרסת קטע **ג1** ראשונית- יג1, יג2א, יג2ב, יג2ג, יג2ד, יג2ה, יג3, יג5; להלן ד1, ד4; עז-ב8ע5, עח-א31ע3, עח-ב11ע3, עט-א23ע8, עט-א30ע10.

גרסאות "איתא" בענף מו ובקטע ג1, וכנגדן גרסת ענף טש– "ליתא"

- ספק אם גרסת קטע **ג1** ראשונית- יא4, יא5, יא7; להלן ד3.

גרסאות "איתא" בענף טש ובקטע ג1, וכנגדן גרסת ענף מו– "ליתא"

- קרוב לוודאי שגרסת קטע **ג1** ראשונית- יב1, יב2, יב3, יב4.
- ספק אם גרסת קטע **ג1** ראשונית- יג6.

לאור הממצאים הנזכרים עולה תמונה די ברורה כמענה למבוקש. בלשונות שהוסיפו בענף **מו** על הנוסח הראשוני שעמד בפניהם, גרסת קטע **ג1** שומרת על גרסת "ליתא" המקורית וזהה לגרסת ענף **טש**. וכן להיפך! הווי אומר, בלשונות שהוסיפו בענף **טש** על הנוסח הראשוני שעמד בפניהם, גרסת קטע **ג1** שומרת על גרסת "ליתא" המקורית וזהה לגרסת ענף **מו**.

אף הגרסאות המלאות הבאות בנוסח ענף **טש** וקטע **ג1**, קרוב לוודאי שהן משקפות את הנוסח הראשוני לעומת נוסח ענף **מו** בו נראה שנשמטה הגרסה. ואילו במקרים המועטים בהם באה הגרסה המלאה בנוסח ענף **מו** ובקטע **ג1**, יש להסתפק אודות ראשוניות הגרסה.

מעתה לאור מגמת הראשוניות של קטע **ג1** הנחשפת בחילופים אלו, אפשר לבאר מחדש את הפילוגים שהסתפקנו בהם כאשר נדונו לגופם בלבד, וניתן להטות בהם את הכף לטובת קמאיות גרסת קטע **ג1**, במיוחד מאחר שביארנו את האפשרות לכך בדיוני החילופים עצמם. ואכן אם נדייק היטב נמצא שבדוגמאות שהובאו, בהם קטע **ג1** גורס כענף **מו** וגרסתם הינה הארוכה, אין מדובר בתוספות פירוש שהיה ניתן לוותר עליהן, אלא ביחידות תלמוד הנדרשות והמשקפות את היותן חלק מובנה מהסוגיא. לגבי דוגמה יא5 הסברנו בדיונים את הסבירות שהיא הגרסה המלאה המקורית באשר החוליה המופיעה בה וחסרה בענף **טש** נראית נצרכת להבנת המכוון ולהמשך הסוגיא שמתייחסת אליה. יתירה מזאת, בדוגמאות יא4, יא7, כלל לא מדובר בלשונות סתם התלמוד - בהם בדרך כלל עשויים להופיע לשונות פירוש - אלא במימרות אמוראיות, ואף מתקבל הרושם שקטע **ג1** שומר על הגרסאות השלמות של המימרות ולא מקצר אותן.

וכן בדוגמאות שהובאו בהם קטע **ג1** גורס כענף **טש** וגרסתם הינה הארוכה. דוגמאות יב1, יב2 מתייחסות לשמות האמוראים וגרסת קטע **ג1** שומרת על שרשרת המסירה הנשמטת בענף **מו**. בדוגמה יב3 מדובר בלשון המימרא הנשמר במלואו בגרסת קטע **ג1** וחסר בענף **מו**. בדוגמה יב4 מדובר בציטוט מלא מהפסוק בגרסת קטע **ג1** לעומת ציטוט חלקי בענף **מו**.

הערכות אלה עשויות ללמדנו שנוסח קטע **ג1** נראה משקף בחילופים אלו את הגרסה המקורית באופן הבא. מצד אחד נראה שאין דרכו של נוסח קטע **ג1** ביסודו לקצר גרסאות ולהחסיר תיבות, אלא הלשונות הקצרים הרבים שבו הינם המקוריים בטרם נוספו לשונות הפירוש. מאידך עולה שהלשונות הארוכים שבו אינם נובעים מתוספות לשון, אלא משקפים את שמירת הנוסח של הגרסה המלאה המקורית הן בהקפדה על גרסאות נדרשות ומובנות בסוגיא, הן בשמירה על הגרסאות השלמות של המימרות, הן בשמירה על שרשרת המסירה של שמות האמוראים והן בהבאת ציטוט מלא מהפסוק.

ד. היחס בין נוסח קטע ג1 לבין הענפים בפילוגים בין הענפים בגרסת היסוד

להלן מוצגות גרסאות חלופיות (אלטרנטיביות) בגרסת היסוד בין ענפי **טש** – **מו**, מקובצות לפי שיוך קטע **ג1** לאחד הענפים ומקוטלגות על פי מידת ראשוניותו של קטע **ג1**. ההפניות דלהלן מתייחסות לסעיפים המצויים בפרק ראשון.

קטע ג1 כענף טש

- קרוב עד וודאי שגרסת קטע **ג1** ראשונית- ו1, ו3, ז2, ז11, ז12, ז13, ח3, ח4, י3.
- ספק אם גרסת קטע **ג1** ראשונית- ז3, ט3א, ט3ב, ט3ג, ט3ד, י1.

קטע ג1 כענף מו

- קרוב עד וודאי שגרסת קטע **ג1** ראשונית- ז14, ז15, ז19, ח2.
- ספק אם גרסת קטע **ג1** ראשונית- ה2, ה3, ז8, ז9, ז16, ז17, ז22, ח1, ט1, ט2, ט4, ט5.

- גרסת קטע **ג1** נראית תניינית- ז4, ז5, ז6.

מניתוח הממצאים בנוגע לגרסאות חלופיות בין הענפים עולה, שקטע **ג1** מתגלה בדרך כלל כנוסח הראשוני הן כנגד ענף **מו** והן כנגד ענף **טש**. אף המקרים הרבים שנותרו מסופקים עשויים להיות מוטים לאור המגמה המשתקפת בחילופים האחרים. מאידך, החילופים בהם גרסת קטע **ג1** נראית תניינית עשויים להצביע על ראשוניות ענפי **טש** – **מו** ביחס לנוסח קטע **ג1** חרף מיעוטן, באשר דומה שגרסאות אלה הנתלות בענף **מו** משניות הן לענף **טש** וכפי שהתבאר בדיונים.

לאור ההצעה שקטע **ג1** משקף את הנוסח הראשוני, ניתן לפתור קושי זה בשני אופנים. ראשית, הראינו בדיונים אודות החילופים הללו: ז4, ז5, ז6, את שני הצדדים, רוצה לומר שהובא אף הסבר לפיו גרסת ענף **מו** וקטע **ג1** בחילופים אלו היא הראשונית. הסבר זה מקבל כעת יתר תוקף במיוחד לאור הנטייה לראשוניות המשתקפת בקטע **ג1** במקומות אחרים שעשויה לחזק אף הערכה שנראתה פחות סבירה בדיון אודות החילוף הבודד. אפשרות נוספת לבאר את היווצרות הגרסאות הללו נעוצה בכך שאף אם ההערכה היא שגרסת קטע **ג1** הינה התניינית, אין לשלול שמדובר בהגהה על-פי נוסח ענף **מו** בידי מעתיק, שהשתקעה בנוסח קטע **ג1** בטרם הגיע למעתיק שלפנינו, או אף בהגהה שעמדה לפני המעתיק קטע **ג1** והוא אשר שיבצה בתוך הנוסח ולא נודע לנו כי באה אל קרבו. אם כך, ניתן להעלות שהגהות מעין אלו טשטשו את מקוריות קטע **ג1** המשתקפת בגרסאות האחרות. אף מגיה קטע **ג1** פעל והגיה כפי שניתן לראות בכ"י עצמו והגהותיו היו משתקעות בתוך הנוסח על ידי המעתיקים הבאים אם הקטע לא היה נגנז, ולא היו ניכרות על פני הנוסח כלל.

נעלה את ההצעה ההפוכה: ההערכה שגרסאות מועטות של קטע **ג1** וענף **מו** נראות מאוחרות לגרסת ענף **טש**, וכן מצב הגרסאות האחרות של קטע **ג1** שספק נתלות בענפי **טש** - **מו**, עשויות להצביע על משניות נוסח קטע **ג1**. הווי אומר שקיבל גרסאותיו מאלו של ענפי **טש** - **מו** שקדמו לו. אמנם לפי דרך זו צריך להניח שכל אותן הגרסאות המוערכות מקוריות בקטע **ג1**, בין שהוא גורס כענף **טש** ובין כענף **מו**, אינן מעידות על היותו הנוסח הראשוני אלא שהוא שאב אותן מענפי **טש** - **מו** שהתמזגו במשך הזמן על ידי פעולות המעתיקים לנוסח מעורב. או אז, יש צורך להניח **שבמקרה** התרחש שדווקא הגרסאות הראשוניות הן אלו ששוקעו בנוסח המעורב, עובדה שסבירותה נמוכה. הגע עצמך, אם הגרסנים ומאוחר יותר המעתיקים היו מגיהים ומוסיפים לשונות פירוש או לחלופין משמיטים ומקצרים, הרי שאת הגרסאות התניינות האלו היינו מצפים לפגוש בקטע **ג1**. ולכל הפחות ערבוביה של גרסאות חלקן משניות וחלקן מקוריות. אך לא כאשר מוצג בפנינו- מידה רבה כל כך של גרסאות ראשוניות בקטע **ג1** הנפרשות בשני הענפים.

להמחשת אופיו של נוסח קטע **ג1**, נציג להלן דוגמה של רצף תלמודי בו ישנם שינויים מסוגים שונים: חילופים בגרסת היסוד, הוספות בנוסח המשותף, הוספות בענף **מו** והוספות בענף **טש**. קטע **ג1** בחילופים אלו נושא את הלשון הקצר והנראה משקף את הנוסח המקורי שהיה מונח בפני מעצבי הנוסח המוכר ובפני יוצרי ענפי **טש** – **מו**.

עח ע"ב שורות 35-42

קטע הגניזה ג1	יתר הנוסחים
אמר רב יהודה היתה ידה עשויה כקטפרס וזרקו לה	אמר רב יהודה היתה ידה עשויה כקטפרס וזרקו לה
אינה מגורשת	**אף על פי שהגיע גט לידה**[6] אינה מגורשת
ותיקינייה בארבע אמות דידה	**אמאי הא כי נפיל** בארבע אמות דידה **קא נפיל**
דלא נח	**ב**דלא נח
	וכי לא נח מאי הוה[7]
ותיקינייה מאוירא	ותיגרש מאוירא **דארבע אמות**
תפשוט הא דבאעי רבי אלעזר ד' אמות יש להן אויר אין להן	תפשוט (ליתא) / מינה[8] דבעי רבי אלעזר ארבע אמות
אויר תפשיט דאין להן אויר	**שאמרו** יש להן אויר **או** אין להן אויר תפשוט דאין להן אויר
בעומדת על גב הנהר	**הכא במאי עסקינן** בעומדת על גב הנהר **דמעיקרא לאיבוד קאי**[9]

קטע זה משמעותי הוא בנוגע להערכת נוסח קצר כראשוני, באשר יש בו תוספות לא מעטות, ובכולם פרט לאחת,[10] גרסת קטע הגניזה **ג1** "ליתא". עיון בכל השינויים מעלה שניתן לוותר כמעט על כל התוספות ללא שינוי משמעותי במכוון, מחמת שמדובר בתוספות פירוש או קישור לשונות. לפיכך קרוב לומר שנוסח קטע הגניזה **ג1** משקף בקטע הנוכחי את הנוסח השורשי טרם צמחו בו גזעו וענפיו. לא סביר להניח שבמקרה התרחשו השמטות בקטע **ג1** שלא פגעו בהבנת הסוגיא, אלא כולם באות במקומות שנראים לשונות הוספה שניתן לוותר עליהם. אף לא סביר להניח שנוסח קטע **ג1** משקף פעילות של תלמיד חכם שקיצר והשמיט את המקומות שהיה נראה לו שאינם הכרחיים להבנת הסוגיא. זאת משום שמצאנו בכתבי-היד ובייחוד בקטע הגניזה **ג1** בעצמו, שפעילות הגרסנים והמעתיקים הייתה להוסיף לשונות פירוש, הבהרות וגרסאות על-פי מקורות אחרים, על מנת להבהיר יותר את לשון התלמוד ולא להיפך! יתר על כן, הטעויות הבאות בקטע **ג1** ואף בכתבי-יד נוספים מלמדות שאין מדובר במעתיק תלמיד חכם ודייקן ובוודאי לא במי שיעז לקצר על דעתו את לשון התלמוד, וכן נראה שזאת הייתה הנורמה אצל מעתיקים. להלן נדון תחילה בהיווצרות החילופים בהם ענפי **טש** – **מו** נוטלים חלק, ולאחריהם החילופים כנגד גרסת הנוסח המשותף.

---

[6] על פי ענף **טש**.

[7] על פי ענף **מו**.

[8] ענף טש: ליתא; ענף **מו**: "מינה".

[9] על פי ענף **טש**.

[10] "הא", שורה 39.

1. עח ע"ב שורה 36

"אף על פי שהגיע גט לידה"- תוספת זו באה רק בענף **טש** ואילו בענף **מו** ובקטע **ג1** "ליתא". אף בראשונים מצאנו אותה רק בחידושי הרשב"א. אכן היא נראית לשון הבהרה הבא להדגיש את מה שמובן מאליו, שאף אם הגיע הגט לידה אינה מגורשת, משום שטעם הדין מתייחס לעובדת היותה היד עשויה "קטפרס", כלומר בצורה של מדרון (רש"י) ובכך הגט אף אם מגיע לידה, הרי שמתגלגל ונופל לרצפה.

2. עח ע"ב שורה 38

"וכי לא נח מאי הוה"- תוספת זו באה רק בענף **מו** ואילו בענף **טש** ובקטע **ג1** "ליתא". מדובר בשאלה מקדימה, שעושה שימוש בביטוי הסמוך לפניה: "לא נח", ונוספה במקום זה כרקע לשאלה המקורית הסמוכה לאחריה להבהרתה. על כן ניתן לוותר עליה ללא שינוי במשמעות הסוגיא.

3. עח ע"ב שורה 39

"תפשוט..."- מבדיקה במאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי עולה שהביטוי "ת(י)פשוט מינה דבעי" איננו מופיע בבבלי פרט לגרסה שלפנינו בענף **מו**. לעומת זאת הביטוי הבא בגרסת ענף **טש** "ת(י)פשוט דבעי" נפוץ בבבלי ואילו "ת(י)פשוט הא דבעי" נדיר יותר. אפשר שזה האחרון הבא בגרסת קטע **ג1** הוא אשר היה מונח בפני הענפים, ובענף **טש** השוו לביטוי הנפוץ בהחסירם את התיבה "הא", ואילו בענף **מו** דווקא שינו תיבת "הא" לתיבה מפרשת יותר- "מינה". מאידך, אפשר שגרסת "ליתא" הבאה בענף **טש** הינה המקורית ותוספת הבהרה "הא" באה בקטע **ג1** המוסברת יותר בגרסת ענף **מו** "מינה".

4. עח ע"ב שורה 42

דמעיקרא לאיבוד קאי- תוספת פירוש זו באה רק בענף **טש** ואילו בענף **מו** ובקטע **ג1** "ליתא". אפשר שהגרסה המקורית לא כללה תוספת זו משום שטעם זה היה מובן בכך שהעמידו "בעומדת על גב הנהר", רוצה לומר במקום שהגט הולך לאיבוד כשנופל שם. אי לכך בענף **טש** הסבירו את המכוון בלשון התלמוד שעמד בפניהם.

5. עח ע"ב שורות 37-38

לפי גרסת קטע **ג1**, השאלה "ותיקינייה בארבע אמות דידה" הינה פשוטה ומובנת למנסחים המקוריים. הווי אומר, שואלים שהאישה תזכה בגט שהרי הוא מצוי בתוך ד' אמות ממנה והיא יכולה לקנות בהן. בעלי הנוסח המשותף מרחיבים את הלשון כך: "אמאי הא כי נפיל בארבע אמות דידה קא נפיל", כופלים את הלשון: "כי נפיל" "קא נפיל", ומשנים אותו לקושיה הדורשת הסבר והשואלת **מדוע** אינה מתגרשת למרות שהוא נפל בד' אמותיה.

6. עח ע"ב שורה 38

אפילו אות בודדת עשויה לשקף תנייניות הגרסה כאשר מתווספת על מנת לקשר את התשובה לשאלה ולחבר את חלקי הדיון לטובת הלומד. וכך הוא לפנינו תוספת אות ב' על ידי הנוסח המשותף: "**ב**דלא נח".

7. עח ע"ב שורה 39

בשאלה "ותיקינייה מאוירא", ברור מתוך הקשר השאלה הקודמת: "ותיקינייה בארבע אמות דידה", שמדובר שהאישה תקנה מאוויר ד' אמותיה. למרות זאת, בעלי הנוסח המשותף חשו צורך לבאר זאת למעיין, והוסיפו על השאלה "ותיגרש מאוירא" את הגרסה "דארבע אמות".

8. עח ע"ב שורה 41

"הכא במאי עסקינן"- לפנינו לשון הצעת התשובה של התלמוד המתווסף בסוגיא על ידי בעלי הנוסח המשותף. זאת, על מנת לקשר את חוליית התשובה לשאלה, ולהקל על הקורא בהבנה שמתחילה מכאן התשובה, וכן כדי ליצור בעיני המעיין תחושה של דיון פעיל יותר.

ה. היחס בין נוסח קטע ג1 לבין הענפים בגרסאות "ליתא" בקטע ג1 בהן מצויה התפלגות הענפים

מצאנו גרסאות "ליתא" בקטע **ג1** שכנגדן באה גרסה המתפלגת בין ענפי **טש** – **מו**. אמנם מדובר בגרסאות קצרות ולא נרחבות, וכן אין מדובר בחילופים רבים, אולם נראה לפי טיב הנוסח, שבגרסאות "ליתא" קמאיות עסקינן ולא בהשמטות. אפשר שבמקור היו גרסאות "ליתא" נוספות כאלה, אולם טושטשו על ידי פעילות המגיהים של אבות נוסח קטע **ג1**.

בפרק שני, סעיף ג, פירטנו חילופים בהם מתפלגים ענפי **טש** – **מו**, וגרסת קטע הגניזה **ג1** באותם מקומות "ליתא" ומוערכת כדלהלן:

- קרוב לומר שגרסת קטע **ג1** ראשונית- ג1, ג2, ג3, ג4, ג5, ג6, ג7, ג10, ג11, לא הובא בעבודה- פ ע"א שורה 2 עמודה 8.
- ספק אם גרסת קטע **ג1** ראשונית- ג8, ג9.

בחילופים אלה נראה שמוסיפים הענפים במקביל את גרסאותיהם על הנוסח החסר שעמד בפניהם המשתקף בנוסח קטע **ג1**. נראה שתופעות אלו באות מתוך מגמת הבהרה ופירוש, וכך מתפתח לו הנוסח על ידי כל ענף בדרך משלו. ממצאים אלה מחזקים את ההצעה שהובאה לעיל אודות ראשוניותו של נוסח קטע **ג1** ביחס לענפים, הבאה לידי ביטוי בחילופים רבים מסוגים שונים כאשר פירטנו.

ו. היחס בין נוסח קטע ג1 הן לנוסח יתר העדים והן לנוסח ענפי טש – מו

מצאנו גרסאות "ליתא" בקטע **ג1** הנראות ראשוניות, כנגד גרסאות יתר העדים הנושאות לשונות ארוכים בהם ישנם פילוגים בין ענפי **טש** – **מו**. להלן מוצגות דוגמאות לכך מתוך פרק שני אלא אם כן צוין אחרת:

- קרוב לוודאי שהתופעה מתקיימת: ג4, ג6, ג4-7, דוגמאות שלא הובאו בעבודה: עט-א30ע7, עט-א30ע10.
- סביר שהתופעה מתקיימת, אך שמא החיסור בקטע **ג1** אינו גרסת "ליתא" אלא דילוג מחמת הדומות: ג3, ג5.

בחילופים אלו מתקבל הרושם שגרסת "ליתא" הבאה בקטע **ג1** הינה המקורית. על יסודה הגיהו והוסיפו תיבות בנוסח יתר העדים. על בסיסו הוסיפו ענפי **טש** – **מו** לשונות כל אחד כדרכו. מעתה מסתבר שענפי **טש** – **מו** התפלגו על יסוד לשון הנוסח המוכר המונח בפניהם, שהוא עצמו פחות יציב בהיותו תוספת מאוחרת, על כן מובנת העובדה שענפי **טש** – **מו** התפלגו בלשון התוספת. אמור מעתה, יש וקטע **ג1** משקף את הנוסח המקורי, ובנוסח המוכר באה תוספת פירוש, וענפי **טש** – **מו** התפלגו בחלק מגרסאותיה. הווי אומר, נוסח קטע **ג1** הינו בבחינת נוסח השורש שממנו התפתח הגזע המשתקף בנוסח המוכר, וממנו התפצלו הענפים הניכרים בענפי **טש** – **מו**.

ז. היחס בין נוסח השאילתות לבין נוסח הפרק

תובנה נוספת ניתן להעלות ביחס לנוסח השאילתות שבדיונים שונים בעבודה אודותיו, נראה שומר על הנוסח הקמאי.[11] כדאי לציין שהערכה זו מתאימה לדעת אפשטיין על השאילתות בבבלי סוכה שהובאה בדיונים האמורים. להמחשה, נציג להלן קטע בדף פא ע"א אשר נוסח השאילתות עליו מצוי בידינו.

3	מ	רבנו				איש	פלו׳	כהן	כת׳		לגרש
	ו	רבינו				איש	פלו׳	כהן	כתב		לגרש
	א	רבינו	[יצא		[קול]	איש	פלוני	כהן	כתב		לגרש
	כ2										
	ג1	רבינו	יצא	עליה	קול	איש	פל׳	כהן	כתב	[גט]	לגרש
	ג2	רבנו	<...	...>					כתב	גט	
	ר										
	פ		יצא	עליו	קול	איש	פלו׳		כתב	גט	
	ש	רבינו	יצא	עליו	קול	איש	פלו׳	כהן	כתב	גט	
	ט	רבינו	יצא	עליו	קול	איש	פלוני	כהן	כתב	גט	
4	מ	את	אשתו	והרי	הי׳	יושב׳	תחתיו	ומשמשתו	מהו	שלח	ליה
	ו	את	אשתו	והרי	היא	יושבת	תחתיו	ומשמשתו	מהו	שלח	ליה
	א	את	אשתו	והרי	היא	יושבת	תחתיו	ומשמשתו	מהו	שלח	ליה
	כ2										
	ג1	את	אשתו	והרי	היא		תחתיו	ומשַמְשַתו	מהו	שלח	להו
	ג2		לאשתו			וישבת	תחתיו	<...	...>	שלח	ליה
	ר										
	פ		לאשתו			ויושבת	תחתיו	ומשמשתו	מהו	שלח	להו
	ש		לאשתו			ויושבת	תחתיו	ומשמשתו	מהו	שלח	ליה
	ט		לאשתו			ויושבת	תחתיו	ומשמשתו	מהו	שלח	ליה

[11] ראה בפרק ראשון, סעיף ב, הערה 38, וכן בפרק שני, תחילת סעיף ה.

הוסבר בדיונים וכעת לאור מה שהעלנו, שבחילוף הראשון (שורה 3) "יצא עליו קול" גרסת קטע **ג1** והשאילתות נראית שומרת את הגרסה המלאה במימרא לעומת ענף **מו** המחסיר. אף בחילוף (שורה 4) "והרי היא" קטע **ג1** והשאילתות עשויות לשמור על הגרסה המלאה ואילו ענף **טש** נראה המחסיר. אולם תיבת "יושבת" חסרה בקטע **ג1**, ואילו בשאילתות (שורה 13 שם) העדים מתפצלים בגרסאות "יושבת / עומדת / (ליתא)", שמא מדובר בהשמטה בקטע **ג1**. בחילוף (שורה 3) "גט לגרש את" אפשר שגרסת השאילתות היא המלאה וכל ענף קיצר אחרת את הלשון. אף גרסת קטע **ג1** מקוצרת כגרסת ענף **מו** והמגיה משלים על-פי נוסח כשל השאילתות. ישנן גרסאות בהמשך בשאילתות שונות מנוסח תלמודנו, חלקן נדונו בעבודה. נראה שביסוד אף השאילתות קיבל נוסח הנושא אותו התוכן כשל הנוסח של התלמוד המוכר, אולם השינויים ביניהם בולטים בכמות ובאיכות במידה רבה, ובחלק מהם נראה שנוסח השאילתות משקף את הנוסח הקמאי. ברם, מיעוט הדוגמאות המצויות בידינו אודות נוסח השאילתות, אינן מאפשרות להעריך את טיב נוסחו, משום שניתן לבאר בדרך הפוכה את החילופים המועטים, ואין די בהן על מנת לקבוע מסמרות אודות מגמה נרחבת העשויה להשתקף בנוסח השאילתות המלא.

רשימה ביבליוגרפית

א. עדי הנוסח[1]

1. עדי נוסח ישירים

א. כתבי-יד ודפוס ראשון

סימון

מ= כתב-יד מינכן Munich 95. קישור ישיר לכ"י באתר הספריה: Babylonischer Talmud - BSB Cod.hebr. 95, [S.l.] Frankreich, 1342 [BSB-Hss Cod.hebr. 95]; http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/bsb00003409/images/index.html

ו= כתב-יד וטיקן Vatican 140

א= כתב-יד אוקספורד ספריית הבודליאנה, לפי נייבויאר, קטלוג (368) Oxford Opp. 38

ר= כתב-יד אראס (צרפת) Arras 889

פ= כתב-יד לנינגרד-פרקוביץ St. Petersburg - RNL Evr. I 187

ש= דפוס שונצינו רמ"ח Soncino Print (1488)

ט= כתב-יד וטיקן Vatican 130

ב. קטעי הגניזה

ג1= טופס 1

אוקספורד ספריית הבודליאנה (לפי ניבויאר) 2836,3 (5-14) Oxford - Bodl. heb. d. 68,. קישור ישיר לתצלום כה"י באתר הספריה: http://genizah.bodleian.ox.ac.uk/fragment/MS_Heb_d_68/5a

ג2= טופס 2. קישור ישיר לתצלום כה"י מקמבריג' באתר הגניזה: http://www.genizah.org

קמבריג', ספריית האוניברסיטה Cambridge T-S AS 77, 236

קמבריג', ספריית האוניברסיטה Cambridge T-S AS 77, 236

קמבריג', ספריית האוניברסיטה Cambridge T-S AS 79, 59

---

[1] איסוף המקורות התאפשר בעזרת זוסמן, אוצר, מבואות ומפתחות, עמ' 222, 224, ושם בהפניות אל כל כתבי היד המשויכים לדפים של פרקנו; דק"ס השלם, גיטין, א, עמ' 19-65; המכון לתצלומי כתבי-יד בבית הספרים הלאומי בירושלים. יתר עדי הנוסח שהוזכרו בעבודה, נבדקו במאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן.

קמבריג', ספריית האוניברסיטה Cambridge T-S AS 75, 27

ג3= טופס 3

קמבריג', ספריית האוניברסיטה Cambridge T-S F2(1), 10

ג. קטעי כריכה

כ1= קטע כריכה 1

בלוניה, ארכיון המדינה Bologna - Archivio di Stato Fr. ebr. 7

המכון לתצלומי כתבי-היד העבריים, סיגנטורה 18346.

כ2= קטע כריכה 2

טריאר, הספריה העירונית ס2 Inc 524. המכון לתצלומי כתבי-היד העבריים, סיגנטורה 42625 .

טריאר, הספריה העירנית ס2 Inc 526. המכון לתצלומי כתבי-היד העבריים, סיגנטורה 41756

טריאר, הספריה העירנית ס8 Inc 526. המכון לתצלומי כתבי-היד העבריים, סיגנטורה 41756

2. עדי נוסח עקיפים

א. כתבי-יד של האלפסי על פרק "הזורק"

רי"ף= כל הגרסאות

ף1= כתב יד ניו יורק ביהמ"ל Rab. 695

ף2= דפוס ראשון (קושטא רס"ט)

ף3= כתב יד ניו יורק ביהמ"ל Rab. 692

ף4= כתב יד פטרסבורג RNL Evr. II A295.6/1

ב. כתבי-יד של רש"י על פרק "הזורק"

רומא - אנג'ליקה OR2/57 . Roma - Biblioteca Angelica Or. 5 7

וטיקן 135. Vatican - Biblioteca Apostolica ebr. 13

ניו יורק - בהמ"ל RAB832 . New York - Jewish Theological Seminary Rab. 832

סיאו די אורגיל ארכיון הכנסיה . Seu d'Urgell - Arxiu Capitular

ב. ספרות חז"ל

אבות דרבי נתן, מהדורת שכטר, ניו-יורק תשכ"ז.

ילקוט שמעוני לתורה, ירושלים תש"ך, דפוס צילום, ורשא תרל"ח.

ילקוט שמעוני לתורה, ויניציאה שכ"ג.

ירושלמי, על-פי כתב-יד סקליגר 3 (Or. 4720) שבספריית האוניברסיטה של ליידן, מהדורת האקדמיה ללשון העברית, ירושלים תשס"א.

מדרש תנאים לספר דברים, מהדורת הופמן, תל אביב תשכ"ג (ציליום של המהדורה הראשונה ברלין תרס"ח).

ספרי דברים, מהדורת א"א פינקלשטין, ניו-יורק תשכ"ט (ציליום של המהדורה הראשונה ברלין ת"ש).

תוספתא, מהדורת ש' ליברמן, ניו יורק תשט"ו-תשמ"ח.

ג. ספרות גאונים, ראשונים ואחרונים

אגרת רב שרירא גאון — אגרת רב שרירא גאון : נוסח ספרד ונוסח צרפת, מהדורת ב"מ לוין, חיפה תרפ"א.

אוצר הגאונים — תשובות גאוני בבל ופירושיהם על-פי סדר התלמוד, מהדורת ב"מ לוין, א-יב, חיפה – ירושלים תרפ"ח -תש"ג.

הלכות גדולות — ר' שמעון קיירא, הלכות גדולות, הוצאת מכון ירושלים, ירושלים תשנ"ב.

מהרש"ל — ר' שלמה לוריא, חכמת שלמה, קראקא, דפוס ראשון שמ"ז.

ערוך — ר' נתן בן יחיאל מרומא, ספר הערוך, דפוס ונציא רצ"א.

ערוך השלם — הנ"ל, ספר ערוך השלם, מהדורת א' קאהוט, א-ח, וינה תרל"ח - תרנ"ב.

פסקי רי"ד — פסקי רי"ד, מהדורת "יד הרב הרצוג", ירושלים, תשכ"ד-תשע"ב.

ר' יצחק קנפאנטון — ר' יצחק קנפאנטון, דרכי התלמוד, ירושלים תשמ"א.

רמב"ם — ר' משה בן מיימון, משנה תורה, ספר נשים, מהדורת פרנקל, ירושלים - בני ברק תשל"ז.

שאילתות — שאילתות דרב אחאי גאון, מהדורת ש"ק מירסקי, א-ה, ירושלים תש"כ - תשל"ז.

תשובות הגאונים - הרכבי — תשובות הגאונים - הרכבי, ברלין תרמ"ז

ד. מחקרים, ספרים וכלי עזר

אברמסון, כתאב אלטלאק — ש' אברמסון, "מספרי רב שמואל בן חפני: א. כתאב אלטלאק", תרביץ, יז (תש"ו), עמ' 138-164.

אוצר לשון התלמוד — ח' קוסובסקי -ב' קוסובסקי, אוצר לשון התלמוד : ספר המתאימות (קונקורדנציא) לתלמוד בבלי, כרכים א-מא, ירושלים תשי"ד-תשמ"ב.

אלבק, מבוא למשנה — ח' אלבק, מבוא למשנה, ירושלים - תל אביב תשי"ט.

אלבק, מבוא לתלמודים — ח' אלבק, מבוא לתלמודים, תל אביב, תשכ"ט.

אלבק, מחקרים — ח' אלבק, מחקרים בברייתא ובתוספתא ויחסן לתלמוד, ירושלים תש"ל.

אלבק, פירוש למשנה — ח' אלבק, שישה סדרי משנה, מפורשים בידי חנוך אלבק, ירושלים - תל אביב תשי"ב - תשי"ט.

אסף, תקופת הגאונים וספרותה	ש' אסף, תקופת הגאונים וספרותה, ירושלים תשט"ז.
אפשטיין, אמוראים	י"נ אפשטיין, מבואות לספרות האמוראים: בבלי וירושלמי (ערוך בידי ע"צ מלמד), ירושלים תשכ"ג.
אפשטיין, דקדוק	י"נ אפשטיין, דקדוק ארמית בבלית (ערוך בידי ע"צ מלמד), ירושלים תשכ"א.
אפשטיין, מבוא	י"נ אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, ירושלים תש"ס.
אפשטיין, שרידי שאילתות	י"נ אפשטיין, "שרידי שאילתות", תרביץ, ו (תרצ"ה), עמ' 460-497.
אפשטיין, שרידי שאילתות ב	י"נ אפשטיין, "שרידי שאילתות ב, קטע לנינגרד", תרביץ, ז (תרצ"ו), עמ' 69-39.
אפשטיין, תנאים	י"נ אפשטיין, מבואות לספרות התנאים: משנה, תוספתא ומדרשי הלכה (ערוך בידי ע"צ מלמד), ירושלים תשי"ז.
בירנבאום, לשון המשנה בגניזת קהיר	ג' בירנבאום, לשון המשנה בגניזת קהיר, ירושלים 2008.
בית אריה, פליאוגרפיה	M. Beit Arie, *"Paleographic Identification of Hebrew Manuscripts: Methodology and Practice"*, *Jewish Art*, 12/13 (1987).
בית אריה, קודיקולוגיה	M. Beit Arie, *Hebrew Codicology*: *Tentative Typology of Technical Practices Employed in Hebrew Dated Medieval Manuscripts*, Jerusalem 1981.
בית אריה, תיאור פלאוגרפי	M. Beit Arie, *"Paleographic Description of the Manuscript"*, מסכת פסחים, פקסימיליה של כתב יד ששון-לונצר, לונדון תשמ"ה.
בית-אריה, מקורות	מ' בית-אריה, מקורות לקודיקולוגיה ופאליאוגראפיה עברית (עורכת: תמר ליטר), ירושלים תשנ"ד.
בנוביץ, נוסח	מ' בנוביץ, נוסח פרק שבועות שתים בתרא בבבלי: מהדורה ביקורתית של בבלי שבועות פרק ג' עם מבוא, עבודה לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשמ"ז.
בנוביץ, ענפי	מ' בנוביץ, "שני ענפי הנוסח של פרק שבועות שתים בתרא בבבלי", סידרא י' (תשנ"ד), עמ' 5-38.
בעדני, נוסח	נ' בעדני, נוסח פרק "היו בודקין", תלמוד בבלי סנהדרין פרק חמישי בצירוף מבוא והערות, עבודה לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשנ"ט.

ברודי, גיבוש	י' ברודי, "גיבוש נוסח טקסט בספרים להם עדי נוסח רבים", ספר בית הוועד לעריכת כתבי רבותינו, קובץ מאמרים בסוגיות הספר התורני- עריכה, ההדרה, כתיבה והגהה (בעריכת: יואל קטן ואליהו סולוביצ'יק), ירושלים תשס"ג, עמ' 75-85.
ברודי, ספרות הגאונים	י' ברודי, "ספרות הגאונים והטקסט התלמודי", מחקרי תלמוד, א (בעריכת: יעקב זוסמן, דוד רוזנטל), ירושלים תש"ן, עמ' 237-303.
ברנר, יומא	א' ברנר, מסורות הנוסח של פרק ראשון של מסכת יומא (בבלי), עבודה לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשע"ג.
גולדברג, צורה ועריכה בספרות חז"ל	א' גולדברג, צורה ועריכה בספרות חז"ל: מחקרים ספרותיים במשנה, תוספתא, מדרשי הלכה, מדרשי אגדה ותלמוד, ירושלים תשע"ב.
גולינקין, יום טוב	ד' גולינקין, פרק יום טוב של ראש השנה בבבלי (חלק ב): מהדורה מדעית עם פירוש, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו-יורק תשמ"ח.
גפני, הישיבה הבבלית	י' גפני, "הישיבה הבבלית לאור סוגיית ב"ק קיז ע"א", תרביץ, מט (תש"ם), עמ' 292-301. [= יהודי בבל בתקופת התלמוד- חיי החברה והרוח, ירושלים תשנ"א, עמ' 194-197].
דק"ס השלם	תלמוד בבלי עם שינויי נוסחאות מתוך כתבי-היד של התלמוד כולל קטעי הגניזה הקהירית והאירופית, ודפוסים ראשונים בשם "דקדוקי-סופרים-השלם", הוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם על יד "יד הרב הרצוג", ירושלים תשל"ב-תשע"ג.
הליבני, מדרש משנה וגמרא	D. Halivni, *Midrash, Mishnah, and Gemara : the Jewish predilection for justified law*, Cambridge 1986.
הנשקה, משנה ראשונה	ד' הנשקה, משנה ראשונה בתלמודם של תנאים אחרונים: סוגיות בדיני שומרים, רמת גן תשנ"ז.
וולד, אלו עוברין	ש' וולד, פרק אלו עוברין בבלי פסחים פרק שלישי, מהדורה ביקורתית עם ביאור מקיף, ניו-יורק וירושלים תש"ס.
וייס, התהוות	א' וייס, התהוות התלמוד בשלמותו, ורשא תשל"ט.
וייס, לחקר התלמוד	א' וייס, לחקר התלמוד, חלק א, ניו-יורק תשט"ו.
וייס, מחקרים בתלמוד	א' וייס, מחקרים בתלמוד, ירושלים תשל"ה.
ויס, נוסח	א' ויס, נוסח פרק "ראוהו בית דין בבבלי": מהדורה סינופטית של פרק שלישי ממסכת ראש השנה על-פי כתבי-היד וקטעי הגניזה, בצרוף מבוא ופירוש בעניני נוסח, עבודה לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשס"ד.

זוסמן, אוצר	י' זוסמן, אוצר כתבי-היד התלמודיים (בהשתתפות: יואב רוזנטל ואהרן שויקה), ירושלים תשע"ב.
זוסמן, ושוב לירושלמי נזיקין	י' זוסמן, "ושוב לירושלמי נזיקין", מחקרי תלמוד א, כרך א (בעריכת: יעקב זוסמן, דוד רוזנטל), ירושלים תש"ן, עמ' 55-133.
זוסמן, כתב יד אשכנזי	י' זוסמן, "ירושלמי כתב יד אשכנזי וספר ירושלמי", תרביץ, סה (תשנ"ו), עמ' 37-64.
זוסמן, כתבי-יד	י' זוסמן, "כתבי-יד תלמודיים", http://jnul.huji.ac.il/dl/talmud/sussmann.htm
יורב, נורמה	א' יורב, נורמה סידרתית להשוואת גרסאות, צעד ראשון לקראת מתודה פילולוגית-פילוגנטית-ממוכנת, http://www.daat.ac.il/daat/toshba/mechkar/norma-2.htm
כהן, ברייתות אמוראיות	B. Cohen, *"Amoraic Baraitot Reconsidered", AJS Review* 39 (2015).
כהן, משנה ותוספתא שבת	B. Cohen, *Mishnah and Tosefta: a comparative study, v.1. Shabbat,* New York 1935.
ליברמן, תוספתא כפשוטה	ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה: באור ארוך לתוספתא, חלק ח: סדר נשים, ניו יורק תשל"ג.
ליברמן, תימן	ש' ליברמן, מדרשי תימן, ירושלים תש"ל.
לנדאו, נוסח	ג' לנדאו, נוסח פרק 'עגלה ערופה' בבבלי: מהדורה סינופטית של פרק תשיעי ממסכת סוטה, על-פי כתבי-היד, קטעי הגניזה ודפוסים ראשונים, בצירוף מבוא ופירוש בעניני נוסח, עבודה לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשע"א.
מאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן	מאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי, המכון לחקר התלמוד ע"ש שאול ליברמן של בית המדרש לרבנים באמריקה, http://www.lieberman-institute.com.
מארכס, סקירה	A. Marx, *"Review of Pereferkowitsch's Edition of Bavli Berakot", JQR,* I (1910), pp. 279-285.
מוסקוביץ, מסורת-נוסח	ל' מוסקוביץ, "סוגיות מקבילות ומסורת-נוסח הירושלמי", תרביץ, ס (תשנ"א), עמ' 523-550.
מוסקוביץ', על מובאה אחת	ל' מוסקוביץ', "על מובאה אחת מן הירושלמי בפירוש רש"י לתלמוד", תרביץ, סד (תשנ"ה), עמ' 381-387.

מיליקובסקי, החיפוש — ח' מיליקובסקי, "החיפוש אחר 'הטקסט המקורי': עיונים בענייני נוסח וההדרה בסדר עולם ובויקרא רבה", מחקרים בתלמוד ובמדרש, ספר זיכרון לתרצה ליפשיץ (בעריכת: א' אדרעי ואחרים), ירושלים תשס"ה, עמ' 349-385.

מיליקובסקי, עריכה — C. Milikowsky, *"Further on Editing Rabbinic Texts"*, *JQR*, 90 (1999), pp 137-149.

סבתו, כתב-יד תימני — מ' סבתו, כתב יד תימני למסכת סנהדרין (בבלי) ומקומו במסורת הנוסח, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשנ"ו.

סבתו, כתבי-יד — מ' סבתו, "בבלי סנהדרין, כתבי-יד וענפי נוסח", סוגיות במחקר התלמוד, יום עיון לציון חמש שנים לפטירתו של אפרים א' אורבך, ירושלים תשס"א, עמ' 99-80.

סבתו, סנהדרין — מ' סבתו, כתב יד תימני למסכת סנהדרין (בבלי) ומקומו במסורת הנוסח, ירושלים תשנ"ח.

סבתו, על מוקדם — מ' סבתו, "על מוקדם ומאוחר בעדי הנוסח של התלמוד הבבלי", סדרא, כא (תשס"ו), עמ' 145-155.

סגל, מגילה — א' סגל, מסורות הנוסח של בבלי מגילה, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"ב.

סוקולוב, מילון — M. Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic of the Talmudic and Geonic Periods*, Ramat-Gan 1990.

עמית, "טעה" בדבר משנה — א' עמית, '"טעה' בדבר משנה: עיון במשנה ברכות ב, ד", סדרא יט (תשס"ד), עמ' 117-135.

עמית, מקומם — א' עמית, "מקומם של כתבי-היד התימניים במסורת הנוסח של בבלי פסחים", *HUCA*, 73 (2002), עמ' לא-עז.

עמית, נוסח — א' עמית, נוסח פרק מקום שנהגו בבבלי: מהדורה ביקורתית של פרק רביעי ממסכת פסחים על-פי כתבי-היד וקטעי הגניזה, בצרוף מבוא ופרוש קצר בעניני נוסח, עבודה לשם קבלת התואר מוסמך, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תשנ"ה.

עמית, על גרסת — א' עמית, "על גרסת רבנו חננאל בבבלי פסחים ח ע"ב", סדרא, כא (תשס"ו), עמ' 133-144.

עמית, ענפי — א' עמית, "שני ענפי הנוסח של פרק 'היה קורא' בבבלי ברכות", תורה לשמה, מחקרים במדעי היהדות לכבוד פרופ' שמא יהודה פרידמן (בעריכת: ד' גולינקין, מ' בנוביץ, מ"ע פרידמן, מ' שמלצר, ד' שפרבר), עמ' 223-267, ירושלים תשס"ח.

פוקס, דרך ההכרעה	ע' פוקס, "דרך ההכרעה, סמכות של טקסטים ומודעות עצמית - הרהורים על דרכי הפסיקה בשלהי תקופת הגאונים, סוגיות במחקר התלמוד, יום עיון לציון חמש שנים לפטירתו של אפרים א' אורבך, ירושלים תשס"א, עמ' 100-125.
פיינטוך, סידורם	י"צ פיינטוך, "הצעה לדרך סידורם של שינויי נוסחאות בהוצאה ביקורתית", בתוך: הנ"ל, מסורות ונוסחאות תלמוד, רמת גן תשמ"ה.
פלדבלום, דקדוקי סופרים	מ' פלדבלום, דקדוקי סופרים: מסכת גיטין, כולל שינויי גרסאות והערות לכל המסכת על-פי כתבי-יד של המשנה והגמרא וקטעי כ"י מגניזת מצרים וספרי הגאונים והראשונים, ניו-יורק תשכ"ו.
פלדבלום, הערכת דרכו	מ' פלדבלום, פרופ' אברהם ווייס - הערכת דרכו בחקר התלמוד וסיכום מסקנותיו, ניו-יורק תשכ"ד.
פלדבלום, מחקרים	מ' פלדבלום, פירושים ומחקרים בתלמוד : מסכת גיטין, עם מבוא כללי על המשנה, התוספתא, ושני התלמודים, ניו-יורק תשכ"ט.
פרוייקט השו"ת	פרוייקט השו"ת של אוניברסיטת בר-אילן, 1967-2013, http://www.responsa.co.il/home.he.aspx.
פרידמן, גיטין	ש' פרידמן, גיטין, עבודתו בהכנה.
פרידמן, הנוסח	ש"י פרידמן, תלמוד ערוך, השוכר את האומנין: הנוסח, ניו יורק וירושלים תשנ"ז.
פרידמן, הפירושים	ש"י פרידמן, תלמוד ערוך, פרק השוכר את האומנין: הפירושים, ניו יורק וירושלים תשנ"א.
פרידמן, טיפולוגיה	ש"י פרידמן, "כתבי-היד של התלמוד הבבלי - טיפולוגיה של כתיב", מחקרים בלשון העברית ובלשונות היהודים, מוגשים לשלמה מורג, (בעריכת מ' בר-אשר), ירושלים תשנ"ו, עמ' 163-190.
פרידמן, כיצד מדקדקין	ש"י פרידמן, "כיצד מדקדקין? עיון בשינויי גרסות של התלמוד הבבלי לרגל הופעת י"ג כרכים של דקדוקי סופרים השלם", תרביץ, סח (תשנ"ט), עמ' 129-162.
פרידמן, לאילן	ש"י פרידמן, "לאילן היוחסין של נוסחי בבא מציעא -פרק בחקר נוסח הבבלי", מחקרים בספרות התלמודית, יום עיון לרגל מלאת שמונים שנה לשאול ליברמן, ירושלים תשמ"ג, עמ' 93-147.
פרידמן, להתהוות	ש"י פרידמן, "להתהוות שינויי הגרסאות בתלמוד הבבלי", סידרא, ז (תשנ"א), עמ' 67-102.
פרידמן, לתורתם של תנאים	ש"י פרידמן, לתורתם של תנאים: אסופת מחקרים מתודולוגיים ועיוניים, ירושלים תשע"ג.

פרידמן, סוגיות בחקר התלמוד	ש"י פרידמן, סוגיות בחקר התלמוד הבבלי: אסופת מחקרים בעניני מבנה, הרכב ונוסח, ניו-יורק וירושלים תש"ע.
פרידמן, ענף נוסח חדש	ש"י פרידמן, "ענף נוסח חדש במסכת שבת בתלמוד הבבלי, שלושה חכמים ומעשיהם: עיון במלאכת היצירה ומסורות הנוסח", אוקימתא א (תשע"ג), עמ' 1-61, http://www.oqimta.org.il/oqimta/5773/friedman1.pdf.
פרידמן, רב כהנא	ש"י פרידמן, "סיפור רב כהנא ור' יוחנן (ב"ק קיז ע"א-ע"ב) וענף נוסח גניזה-המבורג", מוקדש לזכרו של פרופ' מאיר שמחה פלדבלום, בר אילן, ל-לא (תשס"ו), עמ' 409-490.
פרידמן, שיירי	ש"י פרידמן, "שיירי כתבי-יד קדומים למסכת בבא מציעא", עלי ספר, ט (תשל"א), עמ' 5-55.
פרידמן, שלושה חכמים	ש"י פרידמן, "שלושה חכמים ומעשיהם: עיון במלאכת היצירה ומסורות הנוסח: ענף-נוסח חדש במסכת שבת בתלמוד הבבלי", הכנס השנתי של המחלקה לתלמוד, מוקדש לכבודו של פרופ' צבי אריה שטיינפלד, רמת גן תשע"ב, http://www.atranet.co.il/sf/articles.html
פרידמן, תוספתא עתיקתא	ש"י פרידמן, תוספתא עתיקתא, רמת-גן, תשס"ג.
קארה, כתבי-יד	י' קארה, כתבי-יד התימניים של התלמוד הבבלי מחקרים בלשונם הארמית (עדה ולשון י'), ירושלים תשמ"ד.
קוטשר, מחקרים	י' קוטשר, מחקרים בעברית ובארמית, ירושלים תשל"ז.
רבינוביץ, דק"ס	רנ"נ רבינוביץ, דקדוקי סופרים, מינכן תרכ"ח-תרפ"ו (מהדורת צילום ירושלים תשס"ב[3]).
רבינוביץ, מאמר	ר' רבינוביץ, מאמר על הדפסת התלמוד: תולדות הדפסת התלמוד (בעריכת: א"מ הברמן), ירושלים תשכ"ה.
רוזנטל, המורה	א"ש רוזנטל, "המורה", *PAAJR*, 31 (1963), עמ' א-עא.
רוזנטל, כריתות	י' רוזנטל, מסכת כריתות (בבלי): לחקר מסורותיה, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשס"ד.
רוזנטל, משנת עבודה זרה	ד' רוזנטל, משנת עבודה זרה: מהדורה בקורתית (בצירוף מבוא), ירושלים תשמ"א.
רוזנטל, תולדות הנוסח	א"ש רוזנטל, "תולדות הנוסח ובעיות-עריכה בחקר התלמוד הבבלי", תרביץ, נז (תשמ"ח), עמ' 1-36.
רוזנטל, תמורה	א"ש רוזנטל, "ללשונותיה של מסכת תמורה", תרביץ, נח (תשמ"ט), עמ' 317-356.
רוזנטל, תרומתם	ד' רוזנטל, "תרומתם של כתבי-היד לחקר התלמוד", http://jnul.huji.ac.il/dl/talmud/rosenthal.htm.

שבט	ע' שבט, גילוי מילתא בעלמא, המילה האחרונה של הרמב"ם, ס' אישות חלק ב', http://imhm.blogspot.co.il/
שושטרי, סוכה	ר' שושטרי, מסורות הנוסח של מסכת סוכה בבבלי, עבודה לשם קבלת התואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן תש"ע.
שפיגל, עמודים	י' שפיגל, עמודים בתולדות הספר העברי: הגהות ומגיהים, רמת-גן תשנ"ו.
שרמר, בין מסורת	ע' שרמר,"בין מסורת-עריכה למסורת-נוסח: מהדורה אחרת של בבלי מועד קטן מן הגניזה", תרביץ, סא (תשנ"ב), עמ' 375-399.
שרמר, לישנא אחרינא	ע' שרמר, "לישנא אחרינא למסכת מועד קטן מן הגניזה", סידרא, ט (תשנ"ג), עמ' 117-161.
שרמר, משפחות	ע' שרמר, "משפחות כתבי-יד ומסורת נוסח של מועד קטן", סידרא ו (תש"ן), עמ' 121-150.
שרמר, נוסח התוספתא	ע' שרמר, "למסורת נוסח התוספתא: עיון ראשוני בעקבות שאול ליברמן", http://www.biu.ac.il/JS/JSIJ/1-2002/Schremer.doc.
תא שמע, ספרייתם	י' תא שמע, "ספרייתם של חכמי אשכנז בני המאה הי"א - הי"ב", קרית ספר, ס (תשמ"ה), עמ' 298-309.

נספח- המהדורה הסינופטית

הצגת עדי הנוסח לפי קרבתם לאבות ענפי הנוסח

עצם הצגת העדים במהדורה הסינופטית מאפשרת למתבונן להבחין בפילוג ענפי הנוסח. סידורם במהדורה לפי שיוכם לענפי הנוסח, מבליט עוד יותר את הפילוגים לפי ענפיהם. לפיכך סידרתי את עדי הנוסח בדרך הבאה: בשתי קצוות הסינופסיס, משובצים עדי הנוסח משני הענפים לפי מידת מובהקותם. בתחתית שורת העדים מופיע ענף **טש** באשר העלנו את היותו הקרוב יותר לנוסח היסוד, וסמלית הוא מבטא יותר את שיוכו לשורש אשר ממנו מתפתח הגזע וענפיו. בתוך ענף **טש** סידרתי את כי"ט בתחתית, עקב היותו הנציג המובהק ביותר של הענף. מעליו הנציג השני דפוס שונצינו שיתרונו בכך שאף הוא כולל את כל הפרק. מעליו עדי הנוסח לפי קרבתם לענף. בקצה העליון מופיע ענף **מו**. בשורה ראשונה בא כי"מ הקצר ביותר. מצטרף אליו כי"ו ואחריו כי"א השייך על-פי רוב לענף זה אולם חסרים בו חלקים מהפרק.

נוסף על כך, על מנת להקל על המעיין למצוא את מבוקשו, סומנו במהדורה בצבע רקע כהה, חילופים רבים בין הענפים, ובין קטע **ג1** לשאר. כמו כן סומנו חיסורים, הוספות, ותיבות העשויות למצוא עניין מסיבות של כתיב או אחרות. הדילוגים מפני הדומות צוינו בצבע רקע בהיר.

סימני ההדרה

מוסמכות ששימשו להצגת הטקסט לפי שיטת הסימון במאגר עדי הנוסח של התלמוד הבבלי על שם שאול ליברמן (שוכתב משם).

1. ( ) מחיקה במסירה. טקסט מוקף בסוגריים עגולים מצביע על כך שממנו נמחק.

2. [ ] תוספת בגיליון או בין השיטין. טקסט מוקף בסוגריים מרובעים מצביע על תוספת בגיליון או בין השיטין.

[ ] כשנוסף חלק של תיבה או תיבה שלמה ואי אפשר לקרוא, משאירים המקום ריק בין הסוגריים המרובעים. הסימן הזה בא גם לציין נוסח אחר במסירה.

3. ( ) [ ] תיקון במסירה. תוקנה תיבה או תיבות אחדות -מקיפים בסוגריים את צורת התיבה קודם תיקונה, ובסוגריים מרובעים את צורת התיבה לאחר תיקונה.

4. <...> ליקוי במסירה מחמת קרע או טשטוש. לקתה תיבה אחת או תיבות אחדות -נותנים סוגריים זוויתיים ובתוכם שלוש נקודות רצופות. אם לקה חלק של תיבה נותנים סוגריים זוויתיים סמוכים לשאר התיבה ובתוכם שתי נקודות. אם לקו תיבות וחלקי תיבות בהמשך אחד נותנים זוג סוגריים בלבד.

5. ? תיבה שיש ספק בקריאתה במסירה. תיבות או חלקי תיבות שאפשר לקראן בשתי דרכים, שתי דרכי הקריאה מובאות כשביניהן לוכסן וסימן שאלה מקיף אותן.

6. ' " גרש לקיצורים; גרשים לראשי תיבות, גימטריאות, סימנים. אין משלימים קיצורים וראשי תיבות. הסימן (') בא באותו מקום שיש בו גרש, כלומר לפני רווח, כגון: ר'. הגרש בלי יוצא מן הכלל בא רק בסוף התיבה. גרשיים באים בראשי תיבות, אפילו אם הסופר לא השתמש בגרשיים. כגון אם הסופר כתב: א' ע' פ'; בהתקנת הטקסט יבוא: אע"פ. גם לציון גימטריאות וסימנים משתמשים בגרשיים.

7. ! מצביע על שגיאה בתיבה.

8. שומר שורה (או שומר דף), כלומר תחילת מילה הבאה בסוף שורה, כאשר המלה כולה נמצאת בשורה הבאה, אינה מובאת בטקסט. ישנו רק מקרה אחד יוצא מן הכלל והוא אם תחילת המלה בסוף השורה שונה מהתיבה בשורה הבאה. במקרים אלו מוביאת התיבה בתוך סוגריים עגולים.

9. הוספות בגיליון שהן נוסחאות התלמוד (ואין זה משנה אם הסופר ביסס את עצמו על כתב-יד אחד או על טקסט התלמוד שברש"י) מוכנסות בסוגריים מרובעים. מלות הפתיחה, כגון נ"א, ס"א, רש"י גרס, כלולות בהוספה. הוספות בגיליון שהן פרשנות אינן נכנסות לטקסט המותקן.

11. כאשר יש בכתב-יד סימן של סופר או מגיה המחייב שינוי סדר האיברים בכתב-יד. אם האיברים הם ארוכים, יש [2] לפני האיבר שהוא הראשון בכתב-יד ושיש עליו סימן שצריך להיות השני, ו-[1] לפני האיבר שהוא השני ושיש עליו הסימן שצריך להיות הראשון.

1	מ			מנהני		מילי	דת"ר			ידה	אין
	ו		גמר'	מנהני		מילי	דתנו	רבנ'		ידה	אין
	פ		גמ'	מנא	הני	מילי	דת"ר			ידה	אין
	ר		גמרא	מנא	הני	מילי	דתנו	רבנן	ונתן	בידה	אין
	ש	הזורק	גט	מנהני		מילי	דתנו	רבנן	ונתן	בידה	אין
	ט			מנהני		מילי	דתנו	רבנן		בידה	אין
2	מ	לי	אל'	יד'	גגה	וחציר'	וקרפיפ'	מנין	ת"ל		ונתן
	ו	לי	אלא	ידה	גגה	חצירה	וקרפיפה	מניין	ת"ל		ונתן
	פ	לי	אלא	ידה	גגה	חצרה	וקרפפה	מניין	ת"ל		ונתן
	ר	לי	אלא	ידה	גגה	חצרה	וקרפיפה	מניין	ת"ל		ונתן
	ש	לי	אלא	ידה	גגה	חצרה	וקרפיפה	מניין	תלמוד	לומר	ונתן
	ט	לי	אלא	ידה	גגה	חצירה	וקרפי'	מניין	ת'ל		ונתן
3	מ		מ"מ		ותני'	נמי		גבי	גנב	כי	האי
	ו		מכל	מקום	ונתן	נמי		גבי	גנב	כי	האי
	פ	בידה	מכל	מקום	ותניא	נמי		גבי	גנב	כי	האי
	ר	בידה	מכל	מקום	תניא	אידך					
	ש	בידה	מכל	מקום	ותניא	נמי	הכי	גבי	גנב		
	ט		מכל	מקום	תניא	אידך					
4	מ	גונ'		ידו	אין	לי	אל'	ידו	גגו	וחצרו	וקרפיפו
	ו	גוונא		ידו	אין	לי	אלא	ידו	גגו	חצירו	וקרפיפו
	פ	גוונא	דתניא	ידו	אין	לי	אלא	ידו	גגו	חצרו	וקרפיפו
	ר			ידו	אין	לי	אלא	ידו	גגו	חצרו	וקרפיפו
	ש			ידו	אין	לי	אלא	ידו	גגו	חצרו	וקרפיפו
	ט			ידו	אין	לי	אלא	ידו	גגו	חצירו	וקרפיפו
5	מ	מנין	ת"ל			המצ'	תמצ'		מ"מ		וצריכ'
	ו	מניין	ת"ל		אם	המצא	תמצא		מכל	מקום	וצריכ'
	פ	מניין	ת"ל			המצא	תמצא	בידו	מכל	מקום	וצריכא
	ר	מניין	ת"ל		אם	המצא	תמצא		מכל	מקום	וצריכא
	ש	מניין	תלמוד	לומר		המצא	תמצא		מכל	מקום	וצריכא
	ט	מניין	ת'ל		אם	המצא	תמצא		מכל	מקום	וצריכא
6	מ	דאי	אשמעי'	גבי	גט	משו'		דבעל	כרח'		אבל
	ו	דאי	אשמעינן	גבי	גט	משום		דבעל	כרחה		אבל
	פ	דאי	אשמעינ'	גבי	גט	מש'		דבעל	כרחה		אבל
	ר	דאי	אשמועינן		גט	משום		דבעל	כרחה		אבל
	ש	דאי	אשמועינן		גט	משום		דבעל	כרחיה	מגרשה	אבל
	ט	דאי	אשמעינן		גט	משום	(ה)	דבעל	כרחה	מיגרשה	אבל
7	מ	גבי	גנב	דליתי'	בעל	כרח'	אימ'	לא	ואי	אשמעי'	גבי
	ו	גבי	גנב				אימ'	לא	ואי	אשמעינ'	גבי
	פ		גנב	דליתיה	בעל	כורחיה	אימ'	לא	ואי	אשמעינ'	
	ר		גנב				אימ'	לא	ואי	אשמועינן	
	ש		גנב	דליתיה	בעל	כורחיה	אימ'	לא	ואי	אשמעי'	
	ט		גנב				אימא	לא	ואי	אשמעינן	
8	מ	גנב	משו'	דקנס'		קנסי'	רחמ'	אבל	גבי	גט	דלא
	ו	גנב	משום	דקנסה		קנסיה	רחמנ'	אבל		גט	דלא
	פ	גנב	מש'	דקנסה	הוא	דקנסיה	רחמ'	אבל		גט	דלא
	ר	גנב	משום	דקא		קנסיה	רחמנא	אבל		גט	
	ש	גנב	משו'			דקנסיה	רחמנ'	אבל		גט	
	ט	גנב	משו'			דקנסיה	רחמ'	אבל		גט	

9	מ	קנסי׳	רחמ׳	אימ׳	לא	צריכ׳	חצר׳	מה	שקנת׳	אש׳	קנה
	ו	קנסיה	רחמנ׳	אימ׳	לא	צריכ׳	חצירה	מה	שקנתה	אשה	קנה
	פ	קנסיה	רחמ׳	אימ׳	לא	צריכא	חצרה	מה	שקנתה	אשה	קנת
	ר			אימ׳	לא	צריכ׳	חצרה	מה	שקנת׳	אשה	קנה
	ש			אימ׳	לא	צריכ׳	חצר׳	מה	שקנתה	אשה	קנה
	ט			אימ׳	לא	צריכא	חצרה	מה	שקנתה	אשה	קנ(ת)ה
10	מ	בעלה	א״ר		אלע׳	דכת׳	לה	דין	ודברי׳	אין	לי
	ו	בעלה	א״ר		אלעז׳	דכתב	לה	דין	ודברים	אין	לי
	פ	בעלה	א״ר		אלעז׳	בכותב	לה	דין	ודברים	אין	לי
	ר	בעלה	א״ר		אלעזר	בכותב	לה	דין	ודברים	אין	לי
	ש	בעלה	אמ׳	ר׳	אלעזר	בכותב	לה	דין	ודברים	אין	לי
	ט	בעלה	א׳ר		אלעזר	בכותב	לה	דין	ודברים	אין	לי
11	מ	בנכסיך	וכי	כת׳	לה				מי		הוי
	ו	בנכסייך	וכי	כתב	לה				מאי		הוי
	פ	בנכסייך	וכי	כתיב	לה	הכי		מ(אוי)	[מאי]	(הוא)	האוי
	ר	בנכסך	וכי	כתב	לה				מאי		הוי
	ש	בנכסייך	וכי	כתב	לה	הכי			מאי		הוי
	ט	בנכסיך	וכי	כתב	לה	וכי	כתב		מאי		הוי
12	מ	והתני׳	האו׳	לחבי׳	דין	ודברי׳	אין	לי	על	שד׳	זו
	ו	והתניא	האו׳	לחבירו	דין	ודברי׳	אין	לי	על	שדה	זו
	פ	והתניא	האומ׳	לחבירו	דין	ודברי׳	אין	לי	על	שדה	זו
	ר	והתניא	הכותב	לחבירו	דין	ודברים	אין	לי	על	שדה	זו
	ש	והתני׳	האומ׳	לחבירו	דין	ודברי׳	אין	לי	על	שדה	זו
	ט	והתניא	האומ׳	לחבירו	דין	ודברים	אין	לי	על	שדה	זו
13	מ		ואין	לי	עסק	בה	וידיי	מסולקו׳	הימנ׳	לא	א׳
	ו	וידיי	אין	לי	עסק	בה	וידיי	מסולקות	הימנה	לא	אמ׳
	פ		ואין	לי	עסק	בה	וידיי	מסולקות	ממנה	לא	אמ׳
	ר		ואין	לי	עסק	בה	וידי	מסולקות	הימנה	לא	אמ׳
	ש		ואי׳	לי	עסק	בה	וידי	מסולקת	הימנה	לא	אמ׳
	ט		ואין	לי	עסק	בה	וידי	מסולקות	הימנה	לא	אמ׳
14	מ	כלום	אמרי	דבי	ר׳	ינאי	בכות׳	לה	ועוד׳	ארוס׳	וכדרב
	ו	כלום	אמרי	דבי		ינאי	בכותב	לה	בעודה	ארוסה	וכדרב
	פ	כלום	אמרי	דבי	ר׳	ינאי	בכותב	לה	ועודה	ארוסה	וכדרב
	ר	כלום	אמרי	דבי	ר	ינאי	בכותב	לה	בעודה	ארוסה	וכדרב
	ש	כלו׳	אמרי	דבי	ר׳	ינאי	בכות׳	לה	ועודה	ארוסה	וכדרב
	ט	כלום	אמרי	דבי	ר׳	ינאי	בכותב	לה	ועודה	ארוס׳	כדרב
15	מ	כהנ׳	דא׳	רב	כהנ׳		נחל׳	הבא׳	לו	לאד׳	ממקו׳
	ו	הונא	דא׳	רב	כהנא		נחלה	הבאה	לו	לאדם	מקום
	פ	כהנא	דאמ׳	רב	כהנא	(ה)	נחלה	הבאה	לו	לאדם	ממקום
	ר	כהנא	דאמ׳	רב	כהנא		נחלה	הבאה		לאדם	ממקום
	ש	כהנא	דא׳	רב	כהנא		נחלה	הבאה	לו	לאדם	ממקום
	ט	כהנא	דאמ׳	רב	כהנא		נחלה	הבאה	לו	לאדם	ממקום
16	מ	אחר	אד׳	מתנ׳	עלי׳	שלא	ירשנ׳	כדרבא	דא׳	רבא	כל
	ו	אחר	אדם	מתנה	עליה	שלא	יירשנה	וכדרבא	דאמ׳	רבא	כל
	פ	אחר	אדם	מתנה	עליה	שלא	יירשה	וכדרבה	דאמ׳	רבה	כל
	ר	אחר		מתנה	עליה	שלא	ירשנה	וכדרבא	דאמ׳	רבא	כל
	ש	אחר	אד׳	מתנה	עליה	שלא	ירשנה	וכדרבא	דאמ׳	רבא	
	ט	אחר	אדם	מתנה	עליו	שלא	ירשנה	וכדרב׳	דאמ׳	רבא	

17	מ	האו׳
	ו	האו׳
	פ	האומ׳
	ר	האומ׳
	ש	האומ׳
	ט	האו׳

1	מ	אי	אפשי	בתקנ׳	חכ׳	כגון	זו	שומעין	לו	מאי	כגון
	ו	אי	אפשי	בתקנת	חכמי׳	כגון	זאת	שמעין	לו	מאי	כגון
	ג1			בתקנת	חכמ׳	כגון	זו	שומע׳	לו	מא<..	...
	ר	אי	אפשי	בתקנת	חכמ׳	כגון	זאת	שומעין	לו	מאי	כגון
	פ	אי	אפשי	בתקנת	חכמים	כגון	זאת	שומעין			כגון
	ש	אי	איפשי	בתקנת	חכמים	כגון	זו	שומעין	לו	מאי	כגון
	ט	אי	איפשי	בתקנת	חכמ׳	כגון	זו	שומעין	לו	מאי	כגון
2	מ	זו	כדרב	הונ׳			דא׳	רב	הונ׳	א׳	רב
	ו	זאת	כדרב	הונא	א׳	רב	דאמ׳	רב	הונא	א׳	רב
	ג1					<...	[ד]אמ׳	רב	חונא	אמ׳	רב
	ר	זאת	כדרב	הונא			דאמ׳	רב	הונא	אמ׳	רב
	פ	זאת	כדרב	הונא	אמ׳	רב	דאמ׳	רב	הונא	אמ׳	רב
	ש	זו	כדרב	הונא	אמ׳	רב	דאמ׳	רב	הונ׳	אמ׳	רב
	ט	זאת	כדרב	הונא	אמ׳	רב					
3	מ	יכול׳	אש׳	שתאמ׳	לבעל׳	איני	ניזונית	ואיני	עוש׳	א׳	רבא
	ו	יכולה	אשה	שתאמר	לבעלה	אינה	ניזונת	ואיני	עושה	אמ׳	רבא
	ג1	יכולה	אשה	ש<..			<...	ואיני	עושה	אמ׳	ראבא
	ר	יכולה	אשה	שתאמ׳	לבעלה	איני	ניזונת	ואיני	עושה		
	פ	יכולה	אשה	שתאמ׳	לבעלה	איני	נזונת	ואיני	עושה	אמ׳	רבא
	ש	יכולה	אשה	שתאמ׳	לבעלה	איני	ניזונת	ואיני	עושה	אמ׳	רבא
	ט	יכול׳	אשה	שתאמר	לבעלה	איני	ניזונת	ואיני	עושה	רבא	אמ׳
4	מ	אטו		ידה	מי						
	ו	אטו		ידה	מאי						
	ג1	אטו		ידה	מ<..	<...	[מה	שקנתה	אשה	קנה	בעלה]
	ר										
	פ	אטו		ירית	מי						
	ש	אטו		ידה	מי						
	ט	אטו	(מעשה)	ידיה							
5	מ	לא	קני	לה	לבעל	אל׳	גיט׳	וי״ד	באין		כאחד
	ו	לא	קני	ליה	לבעל	אלא	גטה	וידה	באין	(כאין)	כאחד
	ג1	<...			<...	אילא	ידה	וגטה	באין		כאחד
	ר										
	פ	לא	קנייא	ליה	לבעל	אלא	גיטה	וידה	באין		כאחד
	ש	לא	קניא	ליה	לבעל	אלא	גיטה	וידה	באין		כאחד
	ט	לא	קניא	ליה	לבעל	אלא	גיטה	וידה	באין		כאחד
6	מ	הכ׳	נמי	גיטה	וחציר׳	באין	כאחד	א״ל		רבינ׳	לרב
	ו	הכא	נמי	גטה	וחצירה	באין	כאח׳	א״ל		רבינא	לרב
	ג1	הכא	נמי	י<..		<...	כאחד	אמ׳	ליה	רבינא	לרב
	ר										
	פ	הכא	נמי	גיטה	וחצרה	באין	כאחד	א״ל		רבינא	לרב
	ש	הכא	נמי	גיטה	וחצרה	באין	כאחד	אמ׳	ליה	רבינא	לרב
	ט	הכא	נמי	גיטה	וחצירה	באין	כאחד	א׳ל		רבינא	לרב
7	מ	אשי	ורבא	יד	דאש׳		מיקני׳			ליה	נהי
	ו	אשי	לרבא	(ל)יד	אשה	מאי	קש[י]א			ליה	נהי
	ג1	אשי	ראבא	<...>			קשיא			ליה	נהי
	ר										
	פ	אשי	רבא	יד	דאשה	קא	קשיא			ליה	
	ש	אשי	רבא	יד	דאש׳	קא	קשי׳			ליה	נהי
	ט	אשי	ולרב׳[א]	יד	דאשה		(קשיא)	[מי	קניא]	ל׳	נהי

8	מ	דקני	ליה	מעש׳	ידיה			גופ׳	מי	קני	ליה
	ו	דקני	ליה	מעשה	ידיה			גופא	מי	קניא	ליה
	ג1	דקנו	ליה	מעשה	ידיה			גופה	<...>		
	ר										
	פ	דקנייא	ליה	למעשה	ידיה		ידה	גופה	מי	קנייא	ליה
	ש	דקני	לה	למעש׳	ידיה		ידא	גופה	מי	קני	לי׳
	ט	דקני	ל׳	מעשה	ידיה	(ד)	ידה	גופה	מי	קני	ליה
9	מ	אל׳	א׳	רבא	יד		דעבד	קשי׳	ליה	יד	למ״ד
	ו	אלא	א׳	רבא	יד		דעבד	קשיא	ליה		
	ג1	אמ׳	ליה	ראבא	יד		[?ד?]עבד	קשיא	ליה		למ?א?ן
	ר										
	פ	א״ל		רבא	יד		דעבד	קשיא	ליה		למאן
	ש	אמר	ליה	רבא	יד			קשיא	ליה		למאן
	ט	א׳ל		רבא	יד		דעבד	קשיא	ליה		למאן
10	מ		בשטר	על	ידי	עצמו	יד	עבד	יד	רבו	הו׳
	ו						יד	עבד	של	רבו	הוא
	ג1	<...>		על	ידי	עצמו	יד	עבד	יד	רבו	היא
	ר										
	פ	דאמ׳	בשטר	על	יד	עצמו	יד	עבד	כיד	רבו	הוא
	ש	דאמ׳	בשטר	על	ידי	עצמו	יד	עבד	כיד	רבו	דמיא
	ט	דאמ׳	בשטר	על	ידי	עצמו	יד	עבד	כיד	רבו	הוא
11	מ	אל׳	גטו	וידו	באין	כאחד	הכ׳	נמי	גיט׳	וחצר׳	באין
	ו	אלא	גט	וידו	באין	כאחד	הכא	נמי	גטא	וחצירה	באין
	ג1	אילא	ידו	וגטו	<...>	כאחד	הכא	נמי	גטה	וחצרה	באין
	ר										
	פ	אלא	גטו	וידו	באין	כאחד	הכא	נמי	גיטה	וחצרה	באין
	ש	אלא	גטו	וידו	באין	כאחד	הכא	נמי	גיטה	וחצירה	באין
	ט	אלא	גיטו	וידו	באין	כאחד	הכא	נמי	גיטה	וחצירה	באין
12	מ	כאחד	ההו׳	שכיב	מרע		דקא׳	לה	לדביתהו		גיט׳
	ו	כאחד	ההוא	שכיב	מרע		דכת׳	לה	גטא		לדביתהו
	ג1	כאחד	<...>	שכב	מרע	(דזרק)	[דכתב]	לה	גיטא		לדבֵיתיה
	ר										
	פ	כאחד	ההוא	שכיב	מרע		דכתב	לה	גטא		לדביתהו
	ש	כאחד	ההוא	שכיב	מרע		דכתב	לה	גיטא		לדביתהו
	ט	כאחד	ההוא	שכיב	מרע		דכתב	לה	גיטא	(בהדי)	לדביתהו
13	מ	בהדי	פני׳	דמעלי	שבת׳	(?ח?)	הוה	ולא	אספיק	לכותבי׳	
	ו	בהדי	פניא	דמעלי	שבתא		הוה	ולא	אספיק	למיתבה	ביה
	ג1	<...>	[פניא]	ד<..>	ל<..						
	ר										
	פ	ובהדי	פניא	דמעלי	שבתא		הוה	ולא	אספיק	למיתביה	
	ש	בהדי	פניא	דמעלי	שבתא			ולא	הספיק	למיתביה	
	ט	בהדי	פני׳	דמעלי	שבתא			ולא	הספיק	למיתב	
14	מ	ניהלי׳			למחר		תקי׳	ליה	עלמ׳	טובא	אתו
	ו	ליה			למחר	(ק)	תקף	ליה	עלמ׳		אתו
	ג1		...>	(בשבת)	[למחר]		תקוף	ליה	עלמא		אתו
	ר										
	פ	ניהלה			למחר		תקף	ליה	עלמ׳		אתו
	ש	לה			למחר		תקף	ליה	עלמ׳		אתו
	ט	לה	במעלי	שבתא	למחר		תקף	ל׳	עלמא		אתו

15	מ	לקמי׳	דרבא	א׳	להו	זילו	ואמרו	ליה		ליקנייה	ניהליה
	ו	לקמיה	דרבא	א׳	להו	זילו	אמרו	ליה		ניקנייה	ניהל׳
	ג1						אמרו	ל<.. >	(ניקינהו)	[ניקנייה]	ניהלה
	ר										
	פ	לקמיה	דרבא	אמ׳	להו	זילו	אימרו	ליה		ליקנייה	ניהלה
	ש	לקמיה	דרבא	אמ׳	להו	זילו	אמרו	ליה		ליקנייה	ניהלה
	ט	לקמיה	דרבא	אמ׳	להו					לקנייה	לה
16	מ	להה׳	דוכת׳	דאית	בי׳	גיט׳	ותיזיל	איהי	ותפתח	ותיחוד	
	ו	להה׳	דוכתא	דאית	ביה	גיטא	ותיזיל	איהי	ותיחוד	ותפתח	
	ג1	להה׳	דוכת?ה?	[דיתיב	בה	גיטא]			ותיחוד	ו<..	
	ר										
	פ	להה׳	דוכתא	דיתיב	ביה	גיטא	ותיזיל	איהי	ותיחוד	ותפתח	ותחזיק
	ש	להה׳	דוכתא	דיתיב	ביה	גיט׳	ותיזיל	איהי	ותיחוד	ותפתח	ותחזיק
	ט	(ה)[ל]ההוא	דוכתא	דיתיב	ביה	גיטא	ותיזיל	איהי	ותיחוד	ותפתח	
17	מ	ביה	דתנן	נעל	וגדר	ופרץ		כל	שהו	הרי	זה
	ו	ביה	דתנן	נעל	וגדר	ופרץ	לפניי	כל	שהוא	הרי	זה
	ג1		<...>	נעל	[ו]גדר	ופרץ		כל	שהוא	הרי	זו
	ר										
	פ	ביה	כדתנן	נעל	וגדר	ופרץ		כל	שהוא	הרי	זו
	ש	ביה	דתנן	נעל	גדר	פרץ		כל	שהו	הרי	זו
	ט		דתנן	נעל	וגדר			כל	שהו	הרי	זו
18	מ	חזק׳					א״ל		רב	עיליש	לרבא
	ו	חזקה					א״ל		רב	עילי׳	לרבא
	ג1	חזקה	<...>				אמ׳	ליה	רב	?ע?<..>ליש	לרבא
	ר										
	פ	חזקה	וליקנייה	לבייתיה	וליקנייה	לגיטא	א״ל		רב	עיליש	לרבא
	ש	חזקה					א״ל		רב	עיליש	לרבא
	ט	חזקה					א׳ל		רב	עיליש	
19	מ		מה	שקנת׳	אש׳	קנה	בעל׳	איכסיף	לסוף	אגלאי	מילת׳
	ו		מה	שקנתה	אשה	קנה	בעלה	איכסיף	לסוף	איגלאי	מילת׳
	ג1	(מי)	[מה]	ש?קנ?<..		<...	בעלה	א?כס?יף		א?ג?ליי	מיל<..>
	ר										
	פ		מה	שקנתה	אשה	קנה	בעלה	איכסיף	לסוף	איגלאי	מילתא
	ש		מה	שקנתה	אשה	קנה	בעלה	איכסיף	לסוף	איגלי	מילתא
	ט		מה	שקנתה	אשה	קנה	בעלה	איכסיף	לסוף	איגלאי	מילתא
20	מ	דארוס	הואי	א׳	רבא			בנשוא׳	יאמרו	בארוס׳	הדר
	ו	דארו׳	הוא	א׳	רבא	אם	אמרו	בנשואה	יאמרו	בארוסה	הרי
	ג1	?ד?אר<..		<...	ראבא	אם	יאמרו	ב?נשו?<..			<...
	ר										
	פ	דארוסה	הואי	אמ׳	רבא	אם	אמרו	בנשואה	יאמרו	בארוסה	הדר
	ש	דארוסה	הואי	אמ׳	רבא	אם	אמרו	בנשוא׳	יאמרו	בארוסה	הרי
	ט	דארוסה	היא	אמ׳	רבא	אם	אמרו	בנשו׳	יאמרו	בארוסה	הדר
21	מ	א׳	רבא	לא	שנ׳	ארוס׳	ולא	שנ׳	נשוא׳	גיט׳	וחצר׳
	ו	א׳	רבא	לא	שנא	ארוסה	ולא	שנא	נשואה	גטה	וחצרה
	ג1	אמ׳	ראבא	לא	שנא	ארוסה	<...				
	ר										
	פ	אמ׳	רבא	לא	שנא	ארוסה	ולא	שנא	נשואה	גטה	וחצרה
	ש	אמ׳	רבא	לא	שנא	ארוסה	ולא	שנא	נשואה	גיטה	וחצירה
	ט	אמ׳	רבא	לא	שנא	ארוסה	ולא	שנא	נשואה	גיטה	וחצירה

22	מ	באין	כאחד	והאמר׳		רב		מעיקר׳	מעיקר׳	כי
	ו	באין	כאחד	והא׳		רבא		מעיקר׳		כי
	ג1		<...>	<..מ?א?>	[אמרה]	ראבא	חדא	זמנא	[מיעיקרה	כי
	ר									
	פ	באין	כאחד	והא	אמרה	רבא			מעיקרא	כי
	ש	באין	כאחד	והא	אמרה	רבא			מעיקרא	כי
	ט	באין	כאחד	והא	אמרה	רבא			מעיקרא	כי
23	מ	אמר׳		אהאי	מעש׳	אמרה			והי׳	בתוך	בית׳
	ו	אמרה		אהאי	מעשה	אמרה			היא	בתוך	ביתה
	ג1	אמרה]	ראבא	אהאיי	מעשה	אמרה	[פיס׳	מתניתן	היא	בתוך	ביתה
	ר										
	פ	אמרה		אהאי	מעשה	אמרה	פיס׳		היא	בתוך	ביתה
	ש	אמרה	רבא	אהאי	מעשה	אמרה			והיא	בתוך	ביתה
	ט	אמרה	רבא	אהאי	מעשה	אמרה			והיא	בתוך	ביתה
24	מ							א׳	עול׳	והו׳	
	ו		בתוך	חצירה				אמ׳	עולא	והיא	
	ג1	או	בתוך	חצרה	הרי	זו	מגו?..?ת]	א׳	עולא	והיא	
	ר										
	פ							א׳	עולא	והיא	
	ש							אמ׳	עולא	והוא	
	ט							אמ׳	עולא	והיא	
25	מ			שעומד׳		בצד	בית׳	או	בצד	חצר׳	ור׳
	ו			שעומדת		בצד	ביתה	או	בצד	חצירה	ור׳
	ג1			שיושבת	[ששומרתו]	בצד	ביתה	[או]	ובצד	חצרה	ור׳
	ר										
	פ			שעומדת		בצד	ביתה	או	בתוך	חצירה	ור׳
	ש			שעומדת		בצד	ביתה		ובצד	חצרה	ר׳
	ט			שעומדת		בצד	ביתה	או	בצד	חצירה	ר׳
26	מ	אושעי׳	א׳	אפי׳	היתי׳	בטברי׳	וחצר׳	בצפרי			
	ו	אושעיא	אמ׳	אפי׳	היא	בטבריא	וחצירה	בציפורי			
	ג1	אושעיה	אמ׳	אפילו	[היא]	בטבריה	וחצרה	בצפורי	היא	בצפו׳	וחצר׳
	ר										
	פ	אושעיא	א״ר	אפי׳	היא	בטבריה	וחצרה	בציפורי	היא	בציפורי	וחצר
	ש	אושעיא	אמ׳	אפי׳	היא	בטבריא	וחצרה	בציפורי	היא	בציפורי	וחצרה
	ט	אושעיא	אמ׳	אפילו	היא	בטבריא	וחצירה	בציפורי	היא	בציפורי	וחצירה
27	מ		הרי	זו	מגורש׳	והא	הי׳	בתוך		בית׳	או
	ו		הרי	זו	מגורשת	והא	היא	בתוך		ביתה	או
	ג1	בטבר׳				[והא	היא	בתוך		ביתה	או
	ר										
	פ	בטבריה				והא	היא	בתוך	בתוך	ביתה	היא
	ש	בטבריא			מגורשת	והא	היא	בתוך		ביתה	
	ט	בטבריא				והא	היא	בתוך		ביתה	או
28	מ	בתו׳	חצר׳	קתני				והי׳	כמ׳	שבתוך	
	ו	בתוך	חצירה	קתני	הכא		קאמ׳	היא	כמי	שבתוך	(חצירה)
	ג1	בתוך	חצרה	...						בתוך	
	ר										
	פ	בתוך	חצרה	קתני	הכי		קאמ׳	היא	כמה	שבתוך	
	ש	ובתוך	חצרה	קתני	הכי	(נ)	קאמ׳	והיא	כמי	שבתוך	
	ט	בתוך	חצירה	קתני	הכי		קא׳		כמי	שבתוך	

29	מ	בית׳			כמ׳	שבתו׳	חצר׳	והויא	לה	חצר	המשתמ׳	לדעת׳
	ו	ביתה			כמו	שבתוך	חצירה	והויא	לה	חצר	המשתמרת	לדעתה
	ג1	ביתה	היא		...						משתמרת	לדעתא
	ר											
	פ	ביתה	היא		כמה	שבתוך	חצרה			דחצר	משתמרת	לדעתה
	ש	ביתה	והיא		כמי	שבתוך	חצרה	דכיון		דחצר	משתמרת	לדעתה
	ט	ביתה]			?כ?מי	שבתוך	חצירה	דכיון		דחצרה	משתמרת	לדעתה
30	מ		הי׳	דמגורש׳	לימ׳	בהא		קמפלגי	דמר			סבר
	ו	והרי	היא	מגורשת	לימא	בהא		קמפלגי	דמר			סבר
	ג1	...]			נימא	בהא	קא	מפלגי	דמר		[עולא]	סבר
	ר											
	פ		היא	ומגורש	לימא	בהא		קמיפלגי	דמר			סבר
	ש		היא	מתגרשת	לימ׳	בה׳		קמיפלגי	דמר			סבר
	ט		היא	מתגרשת	לימא	בהא		קמיפלגי	מר			סבר
31	מ	חצר	משו׳	יד׳	אתרבי	ומר	סבר	חצר	משו׳			שליח
	ו	חצר	משום	ידה	איתרבאי	ומר	סבר		משו׳			שליחו׳
	ג1	חצר	משום	ידה	איתרבאי	ומר	סב׳	חצ׳	מש׳	(ידה)		[שליחות]
	ר											
	פ	חצר	משום	ידה	אתרביי	ומר	סבר	חצר	משום			שליחות
	ש	חצר	משום	ידה	איתרבאי	ומר	סבר	חצר	משום			שליחות
	ט	חצר	משום	ידה	איתרבאי	ומר	סבר	חצר	משום			שלי׳
32	מ	אתרבי	לא	דכ״ע		חצר			מיד׳		אתרבאי	
	ו	איתרבאי	לא	דכול׳	על׳		משו׳		ידה		איתרבאי	
	ג1	איתרבאי	לא	<..>כו׳	עלמ׳	חצר	מש׳		ידה		איתרבאי	
	ר											
	פ	איתרביי	לא	דכולי	עלמ׳	חצר	משום		ידה		אתרביי	
	ש	איתרבאי	לא	דכול׳	עלמ׳	חצר	משום		ידה		איתרבאי	
	ט	איתרבאי	לא	דכולי	עלמ׳	חצר	משום	(שליחות)	[ידה]		איתרבאי	והכא
33	מ			ומר	סבר	חצר		כידה	מה		יד׳	הסמוכ׳
	ו			ומר				כידה	מה		ידה	נסמוכה
	ג1			ומר	סבר		כי	ידה	מה		יד[ה]	בסמיכה
	ר											
	פ			ועולא	סבר		כי	ידה	מה		ידה	בסמוכה
	ש			מר	סבר			כידה	מה		יד?ה?	בסמוכה
	ט	בהא	קמיפלגי	מר	סבר			כידה	מה		ידה	בסמוכה
34	מ	לה	אף	חצר׳	הסמוכ׳	לה	ור׳	אושעי׳			א׳	מה
	ו	לה	אף	חצר	בסמוכה	לה	ור׳	אושעי׳			אי	מה
	ג1		אף	חצ׳[רה]	בסמיכ׳		ואידך				או	מה
	ר											
	פ	לה	אף	חצרה	בסמוכה	לה	ור׳	אושעיא	סבר		או	מה
	ש		אף	חצרה	בסמוכה		ואידך				אי	מה
	ט	לה	אף	חצר	בסמוכה	לה	ואידך				אי	מה
35	מ	יד׳	בדבוק׳	לה	אף		חצר׳	נמי	בדבוק׳	לה		אל׳
	ו	ידה	בדבוקה	לה	אף		חצירה		בדבוקה	לה		אלא
	ג1	יד	בדביקה		אף		חצר[ה]	נמי	בדביקה			אילא
	ר											
	פ	ידה	בדבוקה	לה	אף		חצרה		בדבוקה	לה		אלא
	ש	ידה	בדבוקה		אף	(נ)	חצרה		בדבוקה			אלא
	ט	ידה	בדבוקה		אף		חצר		בדבוקה	לה		אלא

36	מ						כיד׳		המשתמר׳	לדעת׳
	ו						כידה	מה	ידה	המשתמרת	לדעתה
	ג1					[כי	ידה]	מה	ידה	משתמרת	בדעתה
	ר										
	פ					כי	ידה	מה	ידה	המשתמרת	לדעתה
	ש						כידה	מה	ידה	משתמרת	לדעתה
	ט	ודאי	להכי	איתקש	דדינה		כידה	מה	ידה	המשתמ׳	לדעתה
37	מ						לאפוקי	חצר׳	המשתמר׳	שלא	לדעת׳
	ו	אף	חצירה	המשתמרת	[שלא]	לדעתה					
	ג1	אף	חצר	מש?ת?מ׳		לדעת׳	לאפוקי	חצר	המשתמרת	שלא	לדעתה
	ר										
	פ	אף	חצרה	המשתמרת		לדעתה	לאפוקי	חצר	המשתמרת	שלא	לדעתה
	ש	אף	חצרה	המשתמר׳		לדעתה	לאפוקי	חצר	המשתמרת	שלא	(מ)לדעתה
	ט	אף	חצר	המשתמרת		לדעתה					
38	מ										
	ו										
	ג1	[ההוא...]	(ואילא)	הא	קא	תני	היא	בתוך	ביתה	ובתוך	חצרה
	ר										
	פ										
	ש										
	ט										
39	מ										
	ו										
	ג1	הכי	קא	תני	היא	כמשבתוך	ביתה	והיא	כשמבתוך	חצר׳	[ד]חצר׳
	ר										
	פ										
	ש										
	ט										
40	מ						ההו׳	גבר׳	דזרק		גיט׳	לדביתהו
	ו						ההוא	גברא	דזרק		גטא	לדביההו
	ג1	המשתמרת	לדעתה	<..>הי	(מגורשת)		ההוא	גברא	דזרק	לה	גיטא	לדביתיהו
	ר											
	פ						ההוא	גברא	דזרק	לה	גיטא	לדביתהו
	ש						ההוא	גברא	דזרק	לה	גיטא	לדביתהו
	ט						ההוא	גברא	דזרק		גיטא	לדביתהו
41	מ	הא	קיימ׳	בחצר	איגנדר		גיט׳	ונפל	?ב?פיסל׳	א׳	רב
	ו	והוה	קיימא	בחצר	איגנדר		גטא	ונפל	בפיסלה	א׳	רב
	ג1	[הוה	קימא	בחצר]		[ו]אזא	[גיטא]	<..>א	בפיסלא	אמ׳	רב
	ר										
	פ	הוה	קיימ׳	בחצר	אגנדר	ואזל	גיטא	ונפל	בפסלא	א׳	רב
	ש	הוה	קיימא	בחצר		אזל	גיטא	נפל	בפיסלא	אמ׳	רב
	ט	הוה	קיימא	בחצר		אזל	גיטא	נפל	בפיסלא	אמ׳	רב
42	מ	יוסף	חזינ׳	אי		הואי		ארב׳	אמו׳		אארב׳
	ו	יוסף	חזינן	אי		הואי		ארבע	אמות	על	ארבע
	ג1	יוסף	(הו)[חז]ָנָן	או	אית	[האוי]	ביה	ד׳	אמות	על	ד׳
	ר										
	פ	יוסף	חזינן	אי		הוי		ד׳	אמות	על	ארבע
	ש	יוסף	חזינן	אי		הויא		ארבע	אמות	על	ארבע
	ט	יוסף		אי		הויא		ארבע	אמות	על	ארבע

43	מ	אמו׳	פלג	לה	רשות׳	לנפשי׳				ואי
	ו	אמות	פלג	לה	רשותא	לנפשיה				ואי
	ג1	אמות	<..> ?ל ?יג		רשותא	לנפשיה	והוו	להו	שני	מקומות	ואילא
	ר									
	פ	אמות	פלג	ליה	רשותא	לנפשיה				ואי
	ש	אמות	פלג	ליה	רשותא	לנפשיה				ואי
	ט	אמות	פלג		רשותא	לנפשיה				ואי
44	מ	לא	חד׳	רשות׳	הוא					
	ו	לא	חדא	רשותא	היא					
	ג1		חד	מקום	הוא	<..> ?ל ?א	פליג	רשות׳	לנפש׳	היכי	דאמי
	ר									
	פ	לא	חדא	רשותא	היא					
	ש	לא	חדא	רשותא	היא					
	ט	לא	חדא	רשותא	היא					
45	מ		במאי	עסי׳		אילימ׳				
	ו		במאי	עסיק׳		אילימ׳	בחצר	דידה	כי	הואי
	ג1	[הכ׳	במ׳	עס׳]	או	נימא	בחצר	דידה	כי	אית	[האוי]
	ר									
	פ		במאי	עסקינ׳		אילימא	בחצר	דידה	כי	הוי
	ש		במאי	עסיק׳		אילימא	בחצר	דידה	כי	הוי
	ט		בחצר	דמאי		אילימא	בחצר	דידה	כי	הויא
46	מ									בחצר	דידי׳
	ו	ארבע	אמות				מאי	הוי		
	ג1	ד׳<...>	אמות				מאי	הוי	ואילא	בחצר	דידיה
	ר									
	פ	ד׳	אמות	על	ד׳	אמות	מאי	הוי	ואלא	בחצר	דידיה
	ש	ארבע	אמות				מאי	הוי	אלא	בחצר	דידיה
	ט	ארבע	אמו׳				מאי	הוי	אלא	בחצר	דידיה
47	מ	כי	לא	הוי	ארב׳	אמו׳	מאי	הוי	אל׳	בחצר	דיד׳
	ו									
	ג1	כי	ליתביה		ד׳	אמ׳	<...>			
	ר									
	פ	כי	לא	הוי	ד׳	אמות	מאי	הוי	ואלא	בחצר	דידיה
	ש	כי	לא	הוי	ארבע	אמות	מאי	הוי		
	ט	כי	לא	הויא	ארבע	אמות	מאי	הוי		
48	מ	כי		הוי	ארב׳	אמו׳	מאי	הוי		לא	צריכ׳
	ו									לא	צריכ׳
	ג1									ל?א?	צריכ׳
	ר									
	פ	כי	לא	הוי	ד׳	אמות	מאי	הוי		לא	צריכא
	ש									לא	צריכא
	ט									לא	צריכא
49	מ				דאו()[ש]לי	מקום	דחד		מקו׳	מושלי	אינשי
	ו				דאושלה	מקום	דחד		מקום	אושלי	אניש
	ג1	[לעולם	בחצר	דידיה]	דאושליה	מקום	וחד		מקום	מושלי	<...
	ר									
	פ				דאושלה	מקום	דחד		מקום	מושלי	אינשי
	ש				דאושלה	מקום	דחד		מקום	מושלי	אינשי
	ט				דאושלה	מקום	דחד	דחד	מקום	מושלי	אינשי

50	מ	תרי	מקומו׳	לא	מושלי	אינשי				
	ו	תרי	מקומו׳	לא	מושלי					
	ג1		..<?ו?מ׳	לא	מושלי	אינאשי	והא	איכ׳	ד׳	אמ׳	על
	ר									
	פ	שני	מקומות	לא	מושלי	אינשי				
	ש	תרי	מקומות	לא	מושלי	אינשי				
	ט	תרי	מקומות	לא	מושלי	אינשי				
51	מ									
	ו									
	ג1	ד׳	<...>	לנפשיה	והוו	להו	שני	מקומ׳	ואילא	חד	מקום
	ר									
	פ									
	ש									
	ט									
52	מ		ולא	אמרן	אל׳	דלא	גבי	עשר׳		אבל	גבי
	ו		ולא	אמרן	אלא	דלא	גביה	עשרה		אבל	גביה
	ג1	הוא	ולא	אמרן	[אל]	שאין	גב[ו]ה	עשרה	[טפחים]	אבל	גבה
	ר									
	פ		ולא	אמרן	אלא	דלא	גבוהה	עשרה		אבל	גבוהה
	ש		ולא	אמרן	אלא	דלא	גבוה	עשרה		אבל	גבוה
	ט		ולא	אמרן	אלא	דלא	גבוה	עש׳		אבל	גבוה
53	מ	עשר׳		אע״ג	דלא		הוי	ארבע			
	ו	עשרה		אע״ג	דלא		הוי	ארבע			
	ג1	עשרה	[טפחים]	אע״ג	דלית		ביה	ארבע	[אמות]	וכי	אין
	ר										
	פ	עשרה		אע״ג	דלא		הוי	ד׳	אמות		
	ש	עשרה		אעג	דלא		הוי	ד׳	אמות		
	ט	עשרה		אע׳ג	דלא	(גביהה)	[הויא]	ארבע	אמות		
54	מ				ולא	אמרן	אל׳	דלית	ליה		
	ו				ולא	אמרן		דלית	ליה		
	ג1	גב[ו]ה	עשרה	נמי	לא	אמרן	אלא	דלית	ליה		
	ר										
	פ				ולא	אמרן	אלא	דלית	ליה		
	ש				ולא	אמרן	אלא	דלית	ליה		
	ט				ולא	אמרן	אלא	דלית	ל׳		

1	מ	שם	לווי	אבל	יש	לו	שם	לווי	אע"ג	דלא	גבי'
	ו	שם	לווי	אבל	אית	ליה	שם	לווי	אע"ג	דלא	
	כ1										
	כ2										
	ג1	[שם]	לווי	אבל	אית	ליה	שם	לווי	אע"ג	[דלא	גבוה
	ג2										
	פ	שם	ליווי	אבל	אית	לה	שם	ליווי	אע"ג	דלא	גבוה
	ש	שם	לווי	אבל	אית	ליה	שם	לווי	אע"ג	דלא	גבוה
	ט	שם	לווי	אבל	אית	ל'	שם	לווי	אע'ג	דלא	גבוהה
2	מ	עשר'		ואע"ג	דלא	הוי'	ארב'	אמו'		אפי'	
	ו	עשרה		ואע"ג	דלא	הוי	ארבע	אמות		אפי'	
	כ1										
	כ2										
	ג1	עשרה	טפחים	ואע"ג]	דלית	ביה	ארבע	[אמות]		[אפילו	
	ג2										
	פ	עשרה		ואע"ג	דלא	הוי	ארבע	אמות	פיס'	אפי'	
	ש	עשרה		ואע"ג	דלא	הוי	ארבע	אמות		אפילו	הוא
	ט	עשרה		ואע'ג	דלא	הוי	ארב'	אמות		אפילו	היא
3	מ	עמ'				א'	רבא	לא	שנו	אל'	במטה
	ו	עמו	במטה	אינה	מגורשת	אמ'	רבא	לא	שני	אלא	
	כ1										
	כ2										
	ג1	עמה	במט'	אינה	מג']	אמ'	ראבא	לא	שנו	אילא	בְּמִטָּה
	ג2										
	פ	עמה	במ?ט?ה	אינה	מגורשת	אמ'	רבא	לא	שאנו	אלא	במטה
	ש	כול<..	...>			אמ'	רבא	לא	שנו	אלא	במטה
	ט	עמה	במיט'			אמ'	רבא	לא	שנו	אלא	במיטה
4	מ	שלו	אבל	ב?מ?ט'	שלה	מגורש'	תני'	נמי	הכי	ר'	אליע'
	ו	שלו	אבל	במטה	של(ו)[ה]	מגורשת	תניא	נמי	הכי	ר'	אלעזר
	כ1										
	כ2										
	ג1	שלו	אב'	[ב]מטה	שלה	מגורש'	תניא	נמי	הכי	ר'	אלעזר
	ג2										
	פ	שלו	אבל	במטה	שלה	מגורשת	תניא	נמי	הכי	ר'	אלעז'
	ש	שלו	אבל	במיטה	שלה	מגורשת	תניא	נמי	הכי	ר'	אליעזר
	ט	שלו	אבל	במיטה	שלה	מגור'	תניא	נמי	הכי	ר'	אליע'
5	מ	או'	במט'	שלו	אינ'	מגורש'	במטה	שלה		מגורש'	
	ו	או'	במטה	שלו	אינה	מגורשת	במטה	שלה		מגורשת	במטה
	כ1										
	כ2			שלו	אינה	מגורשת	במיטה	שלה	אינה	מגורשת	
	ג1	אומ'	[ב]מִטָּה	שלו	אינה	מגורש'	[ב]מטה	שלה		מגורש'	[ובמטה
	ג2										
	פ	אומ'	במטה	שלו	אינה	מגורשת	במטה	שלה		מגורשת	ובמטה
	ש	אומ'	במיטה	שלו	אינה	מגורשת	במיטה	שלה		מגורשת	ובמיטה
	ט	או'	במיטה	שלו	אינה	מגורשת	במיטה	שלה		מגורשת	ובמיטה

6	מ						כליו	של	לוק׳	ברשו׳	מוכר
	ו	שלה			מגורשת		כליו	של	לוקח	ברשות	מוכר
	כ1										
	כ2										
	ג1	שלה			מגורש׳]	אמאי	כיליו	שללוקח		ברש׳	מוכר
	ג2										
	פ	שלה			מגורשת		כיליו	של	לוקח	ברשות	מוכר
	ש	שלה			מגורשת		כליו	של	לוקח	ברשות	מוכר
	ט	שלה	נמי	אמאי	מגורשת		כליו	של	לוקח	ברשות	מוכר
7	מ	הו׳	ש״מ		כליו	של	לוקח	ברשו׳	מוכר	קנה	לוק׳
	ו	היא	ושמעת	מינה	כליו	של	לוקח	ברשו׳	מוכר	קנה	לוקח
	כ1										
	כ2		שמ	מי	כליו	של	לוקח	ברשות	מוכר	קנה	לוקח
	ג1	הוא	שמעת	מינה	כליו	שללוקח		ברש׳	מוכ׳	קנה	לוקח
	ג2										
	פ	הוא	שמעת	מינה	כליו	שללוקח		ברשות	מוכר	קנה	לוקח
	ש	הוא	שמעת	מינה	כליו	של	לוקח	ברשות	מוכר	קנה	לוקח
	ט									קנה	לוקח
8	מ				לא	צריכ׳		דגבי׳		עשר׳	האיכ׳
	ו				לא	צריכא		דגביה		עשרה	(והכ)
	כ1										
	כ2				לא	צרי׳	במטה	דגביהא		עשרה	והא
	ג1	(הכא	במאי	עסיקינן)	[לא	צריכא]		דיגביהא	(טובא)	[עשרה]	והא
	ג2										
	פ				לא	צריכה		דגבוהה		עשרה	הא
	ש				לא	צריכ׳		דגבוה		עשרה	והאיכא
	ט				לא	צריכא	במיטה	גבוה		עשרה	והא
9	מ			מקו׳	כרעיה		אמק׳	צר	לא	קפדי	אינשי
	ו	והאיכ׳		מקום	כרעיה		אמקום	כרעי׳	לא	הפרי	אינשי
	כ1										
	כ2	איכא		מקום	כרעי		אמקום	כרעי	לא	קפדי	אינשי
	ג1	איכא	(ביכראעי)	[מקום	כראעי]		כוליה	האיי	לא	קפדי	אינשי
	ג2										
	פ	איכא		מקום	כרעי		אמקום	כרעי	לא	קפדי	אינאשי
	ש			מקום	כרעי׳		אמקום	כרעי	לא	קפדי	אינשי
	ט	איכא		מקום	כרעי	המיטה	אמקום	כרעי	לא	קפדי	אינשי
10	מ		לתוך	חיקה		לתוך	קלת׳				
	ו		לתוך	חיקה	או	לתוך	קלתה				לתוך
	כ1										
	כ2					לתוך	קלתה				
	ג1	[מ׳]	לתוך	חיקה	או	לתוך	קלתה	הרי	זו	מגורש׳	
	ג2										
	פ	פיס׳	לתוך	חיקה	או	לתוך	קלתה	הרי	זו	מגורשות	לתוך
	ש		לתוך	חיקה	או	לתוך	קלת׳			מגורשת	
	ט		לתוך	חיקה	או	לתוך	קלתה				לתוך

11	מ			מגורש׳		כליו	של	לוק׳	ברשו׳	מוכר	הו׳
	ו	קלתה		מגורשת		כליו	של	לוקח	ברשות	מוכר	הוא
	כ1										
	כ2		[מידי]	מגרשת		כליו	של	לוקח	בר<..>	וכר	הוא
	ג1	[קלתה]	אמאי		הא	כליו		שללוקח	ברש׳	מוכר	
	ג2										
	פ	קלתה		מגורשת		כליו	של	לוקח	ברשות	מוכר	הוא
	ש		אמאי			כליו	של	לוקח	ברשות	מוכר	הוא
	ט	קלתה	אמאי	מגורשת		כליו	של	לוקח	ברשות	מוכר	הו׳
12	מ										
	ו										
	כ1										
	כ2										
	ג1	(שמע	מינה	כליו		שללוקח		ברש׳	מוכר)		שמע	מינה
	ג2										
	פ										
	ש										
	ט	שמעת	מינה	כליו	של	לוקח	ברשות	מוכר			
13	מ								א׳	רב	יהוד׳	א׳
	ו								אמ׳	רב	יהוד׳	אמ׳
	כ1											
	כ2								א׳	רב	יהוד׳	
	ג1	כליו	שללוקח	ברש׳	מוכר	קנה	לוקח	אמ׳	רב	יהוד׳	אמ׳
	ג2											
	פ								אמ׳	רב	יהודה	אמ׳
	ש								אמ׳	רב	יהודה	אמ׳
	ט					קנה	לוקח	אמ׳	רב	יהודה	אמ׳
14	מ	שמו׳	כגון	שהית׳	קלת׳		תלויה	בה			
	ו	שמו׳	כגון	שהיתה	קלתה		תלויה	בה	וכן	א״ר	
	כ1										
	כ2		כגון	שהיתה	קלתה		תלויה	בה	וכן	א׳	ר׳
	ג1	שמו׳	כגון	שהית׳	קלת׳		תלויה	בה	וכן	אמ׳	ר׳
	ג2										
	פ	שמואל	כגון	שהיתה	קלתה		תלויה	בה	וכן	א״ר	
	ש	שמואל	כגון	שהיתה	קלתה		תלויה	בה	וכן	אמ׳	ר׳
	ט	שמואל	כגון	שהיתה	קלתה	(מונח)	תלוייה	בה	וכן	א׳ר	
15	מ										
	ו	אלעז׳	א״ר		אושעי׳		כגון	שהיתה	קלתה	תלוי׳	בה
	כ1										
	כ2	אלעזר		א׳	ר<..>ע		כגון	שהיתה	קלתה	תלויה	בה
	ג1	אלעזר	אמ׳	ר׳	אושעיה	(והוא)	[כגון]	שהית׳	קלת׳	תלו׳	בה
	ג2										
	פ	אלעז׳	א״ר		אושעיה		כגון	שהיתה	קלתה	תלויה	בה
	ש	אלעזר	אמ׳	ר׳	אושעיא		כגון	שהיתה	קלתה	תלויה	בה
	ט	אלעז׳	א׳ר		אושעי׳		כגון	שהיתה	קלתה	תלוייה	

16	מ		ריש		לקי׳	א׳			קשור׳		אע״פ
	ו		ריש		לקי׳	א׳			קשורה		אע״פ
	כ1										
	כ2	א׳	ריש		לקיש				קשורה		אע״פ
	ג1	ור׳	שמ׳	בן	לק׳	אמ׳			קשורה		אע״פ
	ג2										
	פ		ריש		לקיש	אמ׳	כגון	שהיתה	קשורה	בה	ואע״פ
	ש	ור׳	שמעון	בן	לקיש	אמ׳			קשורה		אע״פ
	ט		ריש		לקיש	אמ׳			קשור׳		אע׳פ
17	מ	שאינ׳	תלוי׳								
	ו	שאינה	תלוי׳		תלוי׳	אע״פ	שאינ׳	תלוי׳		אע״פ	שאינה
	כ1										
	כ2	שאינה	תלויה								
	ג1	ש?א?<..>	תלויה	[מגורשת]							
	ג2										
	פ	שאינה	תלויה					תלויה	בה	ואע״פ	שאינה
	ש	שאינ׳	תלויה								
	ט	שאינה	תלוייה						בה		
18	מ		רב	אד׳	בר	אהב׳	א׳	כגון	שהית׳	קלת׳	מונח׳
	ו	קשורה	רב	אדא	בר	אהבה	א׳	כגון	שהיתה	קלתה	מונחת
	כ1										
	כ2		רב	אדא	בר	אהבה		כגון	שהיתה	קלתה	מונחת
	ג1		ורב	אדה	בר	אהבה	אמ׳	כגון	שהית׳	קלת׳	מונח׳
	ג2										
	פ	קשורה	רב	אדא	בר	אהבה	א׳	כגון	שהיתה	קלתה	מונחת
	ש		רב	אדא	בר	אהבה	אמ׳	כגון	שהיתה	קלתה	מונחת
	ט		רב	אדא	בר	אהבה	אמ׳	כגון	שהיתה	קלתה:	מונח
19	מ	לה	בין	?יר?כותי׳	רב	משרשי׳	דבי	ר׳	אמי	א׳	כגון
	ו	לה	בין	ירכותיה	רב	משרשיא	דבי	ר׳	אמי	א׳	כגון
	כ1										
	כ2	לה	בין	יריכותיה	רב	משרישיא	דבי	ר׳	אמי	א׳	כגון
	ג1	לה	<...>	יְרֵכותיה		משרשיה	דבי	ר׳	אמי	אמ׳	כג?ו?ן
	ג2										
	פ	לה	בין	יריכותיה		משרשיה	דבי	ר׳	אמי		כגון
	ש	לה	בין	יריכותיה	רב	משרישיא	בר	רב	דימי	אמ׳	כגון
	ט	לה	בין	יריכותיה	רב	משרשיא	בר	רב	אמי	אמ׳	כגון
20	מ	שהיה	בעל׳	מוכר	קלתו׳	ור׳	יוחנן	א׳	מקו׳	חיק׳	קנוי
	ו		בעלה	מוכר	קלתות	ר׳	יוחנ׳	א׳	מקום	חיקה	קנוי
	כ1										
	כ2	שהיה	בעלה	מוכר	קלתות	ר׳	יוח׳	א׳	מקום	חיקה	קנוי
	ג1	שהיה	ב<..	...>	קלתות	ור׳	יוחנן	אמ׳	מקום	חיקה	[קנוי]
	ג2										
	פ	שהיה	בעלה	מוכר	קלתות	ר׳	יוחנן	אמ׳	מקום	חיקה	קנוי
	ש	שהיה	בעלה	מוכר	קלתות	ר׳	יוחנן	אמ׳	מקום	חיקה	קנוי
	ט	שהיתה	בעלה	מוכר	קלתות	ר׳	יוחנן	אמ׳	מקום	חיקה	קנוי

21	מ	לה	ומקו׳	קלת׳	קנוי	לה	א׳		רבא		מאי
	ו	לה	[מקום	קלתה	קנוי	לה]	א׳		רבא		מא׳
	כ1										
	כ2	לה	מקום	קלתה	קנוי	לה	א׳		רבא		מאי
	ג1	(ה ?מ ?..)	<...>			לה	אמ׳		ראבא	[?ה ?]	מאי
	ג2										
	פ	לה	מקום	קלתה	קנוי	לה	אמ׳		רבא		מאי
	ש	לה	מקום	קלתה	קנוי	לה	אמ׳		רבא		מאי
	ט	לה	מקום	קלתה	קנוי	לה	אמ׳	(ר׳...)	רבא		מאי
22	מ	טע׳	דר׳	יוחנן	לפי	שאין	אד׳	מקפיד	לא	על	מקום
	ו	טעם	דר׳	יוחנ׳	לפי	שאי׳	אדם	מקפיד	לא	על	מקום
	כ1										
	כ2	טע׳	דר	יוח׳	לפי	שאין	אדם	מקפיד	לא	על	מקום
	ג1	טעמ׳	דר׳	יוחנן	לפי	<...>					מקום
	ג2										
	פ	טעמ׳	דר׳	יוחנן	לפי	שאין	אדם	מקפיד	לא	על	מקום
	ש	טעמ׳	דר׳	יוחנן	לפי	שאין	אדם	מקפיד	לא	על	מקום
	ט	טעמא	דר׳	יוח׳	לפי	שאין	אדם	מקפיד	לא	על	מקום
23	מ	חיק׳	ולא	על	מקו׳	קלת׳	תני׳	נמי	הכי	זרקו	לה
	ו	חיקה	ולא	על	מקום	קלתה	תניא	נמי	הכי	זרקו	לה
	כ1										
	כ2	חיקה	ולא	על	מקום	קלתה	תניא	נמי	הכי	זרקו	
	ג1	חיקה	ולא	על	מקום	קלתה	<...>		יוחנן	זרקו	לה
	ג2										
	פ	חיקה	ולא	על	מקום	קלתה	תניא	נמי	הכי	<..> ?ר ?קו	לה
	ש	חיקה	ולא	על	מקום	קלתה	תניא	נמי	הכי	זרקו	לה
	ט	חיקה	ולא	על	מקום	קלתה	תניא	נמי	הכי	זרקו	לה
24	מ	לתוך	חיק׳	או	לתוך	קלת׳	או		לכל	דבר	שהו׳
	ו	בתוך	חיקה	או	לתוך	קלתה	או		לכל	דבר	שהוא
	כ1										
	כ2	לתוך	קלתה	או	לתוך	חיקה	או		לכל	דבר	שהוא
	ג1	לתוך	חיקה	או	לתוך	קלתה			ולכל	דבר	
	ג2										
	פ	לתוך	חיקה	או	לתוך	קלתה	או	(לתוך)	[לכל]	דבר	שהוא
	ש	לתוך	חיקה	או	לתוך	קלתה	או		לתו׳	דבר	שהוא
	ט	לתוך	חיקה	או	לתוך	קלתה	או		לכל	דבר	שהיא
25	מ	כקלת׳	הרי	ז	מגורש׳	כל	דבר	שהוא	כקלת׳	לאתויי	מאי
	ו	בקלתה	הרי	זו	מגורש׳	לכל	דבר	שהוא	בקלתה	לאיתויי	מאי
	כ1										
	כ2	כקלתה	הרי	זה	מגורשת	כל	דבר	שהוא	כקלתה	לאתויי	מאי
	ג1	שכקלתה	הרי	זו	מגורשת	לכל	דבר		שכקלתה	לאיתויי	מאי
	ג2										
	פ	כקלתה	הרי	זו	מגורשת	כל	דבר	שהוא	כקלתה	לאיתויי	מאי
	ש	כקלת׳	הרי	זו	מגורשת	כל	דבר	שהוא	כקלתה	לאיתויי	מאי
	ט	כקלתה	הרי	זו	מגורשת	כל	דבר	שהיא	כקלתה	לאתויי	מאי

26	מ	לאתויי		טסק׳	דאכל׳	בי׳	תמרי		א׳	לה	כנסי
	ו	לאיתויי	(כ)	טאסקה	דאכלה	ביה	תמרי				
	כ1										
	כ2	לאתויי		טסקא	דאכלה	ביה	תמרי		א׳	לה	כנסי
	ג1	לאיתויי	טְ(?ר?)וָסְקָא	[ט?י?סקא]	דאכלא	ביה	תמרי:				
	ג2	<..>תויי		?טיס?קא	דאכלה	בה	תמרי				
	פ	לאיתויי		טסקא	דאכלה	ביה	תמרי	גמ׳	אמ׳	לה	כנסי
	ש	לאיתויי		טסקא	דאכלה	בה	תמרי	גמר׳			
	ט	לאתויי		טסקא	דאכלה	בה	תמרי		אמ׳	לה	כינסי
27	מ	וגו׳					וכי	א׳	לה	הי	
	ו						וכי	אמ׳	לה	הרי	זה
	כ1										
	כ2	שטר	חוב				כי	א׳	לה	הא	
	ג1			[גמ׳]		מצאתו	[כי	אמ׳	לה	הא	
	ג2										
	פ	שטר	חוב	זה	וכו׳	מצאתו	כי	אמ׳	לה	הא	
	ש						כי	אמ׳	לה	הי	
	ט						כי	אמ׳	לה	הי	
28	מ	גיטך	מאי	הוי	הוה	ליה	טלי	גיטך	מעל	גבי	קרק׳
	ו	גיטך	מאי	הוי	הוה	ליה	טלי	גטיך	מעל	גבי	קרקע
	כ1										
	כ2	גיטיך	מאי	הוי	הוה	ליה	טלי	גיטיך	מעל	גבי	קרקע
	ג1	גיטך	מאי	האוי]	הוה	ליה	טלי	גטיך	מעל	גבי	קרקע
	ג2										
	פ	גיטיך	מאי	הוי	הוה	ליה	טולי	גיטיך	מעל	גבי	קרקע
	ש	גיטיך	מאי	הוי	הוה	ליה	טלי	גיטיך	מעל	גבי	קרקע
	ט	גיטיך	מאי	הוי	הוה		טלי	גיטיך	מעל	גבי	קרקע
29	מ	דא׳	רבא	טלי	גיטיך	מעל	גבי	קרק׳	לא	א׳	כלו׳
	ו	ואמ׳	רבא	טלי	גיטך	מעל	גבי	קרקע	לא	אמ׳	כלום
	כ1										
	כ2	וא׳	רבא	טלי	גיטיך	מעל	גבי	קרקע	לא	א׳	כלום
	ג1	ואמ׳	ראבא	טלי	גטך	מעל	גבי	קרקע	לא	אמ׳	כלום
	ג2										
	פ	ואמ׳	רבא	טולי	גיטיך	מעל	גבי	קרקע	לא	אמ׳	כלום
	ש	ואמ׳	רבא	טלי	גיטיך	מעל	גבי	קרקע	לא	אמ׳	כלום
	ט	ואמ׳	רבא	טלי	גיטיך	מעל	גבי	קרקע	לא	אמ׳	כלום
30	מ	אימ׳	שלפתו					והא	בענן	ונתן	
	ו	אימ׳	שלפתו		שלפתו			והא	בענן	ונתן	
	כ1										
	כ2	אימא			שלפתו			והא	בעינא	ונתן	בידה
	ג1	אימא	שלַפַתו	[מאחוריו]				והא	בעינ?ן?	ונתן	בידה
	ג2										
	פ	אימ׳	שלפתו					והא	בעינא	ונתן	בידה
	ש	אימ׳	ששלפתו	מאחוריו	שלפתו		נמי	הא	בעינא	ונתן	בידה
	ט	אימ׳	שלפתו	מאח׳	שלפתו	מאחוריו	נמי	הא	בעינא	ונתן	בידה

31	מ	וליכ׳				דא(ד)[ר]יק	ליה	חרציה	ושקלתי׳	תני׳	נמי
	ו	וליכא				עריה	ליה	חרציה	ושקלתיה	תניא	נמי
	כ1										
	כ2	וליכא	(לוב״א)	לא	צריכא	דאויק	לה	ח[ר]ציה	ושקלתיה	תניא	נמי
	ג1	וליכא		[לא	צריכא]	דְאַוִיק	לה	(חַצֵיה)[חרציה	ושקלתיה]	תניא	נמי
	ג2										
	פ	וליכא		ולא	צריכא	דאריק	ליה	אחרציה	ושקלתיה	תניא	נמי
	ש	וליכא		לא	צריכא	דערק	לה	חרציה	ושלפתיה	תניא	נמי
	ט	וליכא		לא	צריכא	ד(ע?(יי)[מ]?ק)[עמיק]	ליה	חרציה	ושלפתיה	תניא	נמי
32	מ	הכי	א׳	לה	כנסי		שטר	חו׳	זה	או	ששלפתו
	ו	הכי	א׳	לה	כנסי	לי	שטר	חוב	זה	או	ששלפתו
	כ1		א׳	לה	<..>נסי		שטר	חוב	זה	או	ששלפה
	כ2	הכי	אמר	לה	כנסי		שטר	חוב	[זה]	או	ששלפתו
	ג1	הכי	אמ׳	לה	כנסי		שטר	(זה)[חו]ב	זה	או	ששלפתו
	ג2										
	פ	הכי	אמ׳	לה	כנסי		שטר	חוב	זה	או	ששלפתו
	ש	הכי	אמ׳	לה	כינסי		שטר	חוב	זה	או	ששלפתו
	ט	הכי	אמ׳	לה	כינסי		שטר	חוב	זה	או	ששלפתו
33	מ	מאחריו				והרי	גיט׳	אינו	גט	עד	שיאמ׳
	ו	מאחוריו	קוראה			והרי	גטה	אינו	גט	עד	שיאמר
	כ1	מאחור׳	קראתו			והרי	גיטא	אינו	גט	עד	שיאמר
	כ2	מאחוריו	וקורא	לה		והרי	גיטה	אינו	גט	עד	שיאמר
	ג1	מאחריו	קורא			והרי	גִטָה	אינו	גט	עד	שיאמ׳
	ג2										
	פ	מאחוריו	קורא			והרי	גיטה	אינו	גט	עד	שיאמ׳
	ש	מאחוריו	קראתו			והרי	גיטה	אינו	גט	עד	שיאמר
	ט	מאחוריו	קראתו			והרי	גיטה	אינו	גט	עד	שיאמר
34	מ	לה	הי	גיטיך	דברי	ר׳		ר׳	שמע׳	בן	אלע׳
	ו	לה	הי	גטיך	דברי	ר׳	יהוד׳	ר׳	שמעו׳	בן	אלעז׳
	כ1	לה	הי	גיט?<..>ך?	דברי	ר׳		ר׳	שמע׳	בן	אלעז׳
	כ2	לה	הא	גיטיך	דברי	ר׳		ר׳	שמע׳	בן	אלע׳
	ג1	לה	(הוא)[הא]	גִטֶך	דברי	רבי		ר׳	שמע׳	בן	אלעז׳
	ג2										
	פ	לה	הוא	גיטיך	דברי	ר׳		ר׳	שמעו׳	בן	אלעזר
	ש	לה	הא	גיטיך	דברי	ר׳		ר׳	שמעון	בן	אלעזר
	ט	לה	הא	גיטיך	דברי	[ר׳]		ר׳	שמע׳	בן	אלעזר
35	מ	או׳	לעול׳	אינו	גט	עד	שיטלנו	הימנ׳		ויחזור	ויתננו
	ו	או׳	לעולם	אינו	גט	עד	שיטלנו	הימנה	עד	שיחזור	ויתננה
	כ1	או׳	לעולם	אינו	גט	עד	שיטלינו	הימינה		ויח<..>	ויתנינו
	כ2	או׳				עד	שיטלנו	הימנה		ויחזור	ויתננו
	ג1	או׳	[לעולם	אינו	גט]	עד	שיטלנו	ממנה			ויתננו
	ג2										
	פ	אומ׳	לעול׳	אינו	גט	עד	שיטלנ[ו]ה	הימינה		ויחזור	ויתננו
	ש	אומ׳	לעולם	אינו	גט	עד	שיטלנו	הימנה		ויחזור	ויתננו
	ט	או׳	לעולם	אינו	גט	עד	שיטלינו	הימנה		ויחזור	ויתננו

36	מ	לה	ויאמ׳	לה	הי	גיטיך	נתן	ביד׳	והרי	הי׳	ישינ׳
	ו		ויאמר	לה	הי	גיטך	נתן	בידה		והיא	ישינה
	כ1	לה	ויאמר	לה	הי	?ג<..> ?טיך	נתן	בידה		והוא	ישינה
	כ2	לה	ויאמר	לה	הא	גיטיך	נתן	בידה		והיא	ישינה
	ג1	לה	ויאמר	לה	(הוא)[הא]	גטך	נתן	בידה		והיא	ישנה
	ג2										
	פ	לה	ויאמ׳	לה	הוא	גיטיך	נתן	בידה		והיא	ישינה
	ש	לה	ויאמר	לה	הא	גיטיך	נתנו	בידה		והיא	ישינה
	ט	לה	ויאמר	לה	הא	גיטיך	נתן	בידה		והיא	ישינה
37	מ	ניער׳	וקורא׳				אינו	גט	עד	שיאמ׳	לה
	ו	ניעורה	דקוראה	בה	והוא	גטה	אינו	גט	עד	שיאמר	לה
	כ1	ניערה	וקורא	והרי	הוא	גיטה	אינו	גט	עד	שיאמר	
	כ2	ניע[ו]רה	וקורא	והרי	הוא	גיטה	אינה	גט	עד	שיאמר	לה
	ג1	נְעָוָרה	<..> ?רא ?	והרי	הוא	גטה	אינו	גט	עד	שיאמ׳	לה
	ג2										
	פ	ונעורה	קורא	והרי	הוא	גיטה	אינו	גט	עד	שיאמ׳	לה
	ש	ניעור׳	וקורא	והרי	הוא	גיטה	אינו	גט	עד	שיאמ׳	לה
	ט	ניעורה	קוראה	והרי	היא	גיטה	אינו	גט	עד	שיאמר	לה
38	מ	הי	גיטך	דב׳	ר׳	מאיר	ר׳	שמע׳	בן	אלע׳	או׳
	ו	הי	גיטך	דברי	ר׳			שמעו׳	בן	אלעזר	או׳
	כ1	הי	גיט׳	דברי	ר׳		<...>	שמע׳	בן	אלע׳	אומ׳
	כ2	הא	גיטיך								
	ג1	הֵא	גטך	דב׳	<...					..>לעז׳	או׳
	ג2										
	פ	הוא	גיטיך	דברי	ר׳			שמעו׳	בן	אלעז׳	אומ׳
	ש	הא	גיטיך	דברי	ר׳		ר׳	שמעו׳	בן	אלעזר	אומ׳
	ט	הא	גיטיך	דברי	[ר׳]		ר׳	שמעון	בן	אלעזר	או׳
39	מ	לעול׳	אינו	גט	עד	שיטלנו	הימנ׳	ויחזור	ויתננו	לה	ויאמ׳
	ו	לעול׳	[אינו]	גט	עד	שיטלנו	הימנה	ויחזור	ויתנו	לה	ויאמר
	כ1	לעולם	אינו	גט	עד	שיטלינו	הימינ׳	ויחזור	ויתנינו	לה	ויאמר
	כ2										
	ג1				עד	שיטלנו	ממנה	ויחזור	ויתננו		
	ג2										
	פ	לעולם	אינו	גט	עד	שיטלנו	הימינה	ויחזור	ויתננו	לה	ויאמ׳
	ש				עד	שיטלנו	הימינה	ויחזור	ויתננו	לה	ויאמ׳
	ט	לעולם	אינו	גט	עד	שיטלנו		ויחזור	וי(טל)[ת]ננו	לה	ויאמר
40	מ	לה	הי	גיטיך							
	ו	לה	הי	גיטך							
	כ1	לה	הי	גיט ?י ?ך							
	כ2										
	ג1	<...>	(הוא)[הא]	גטך							
	ג2										
	פ	לה	הוא	גיטיך							
	ש	לה	הא	גיטיך							
	ט	לה	הא	גיטיך	(דברי	ר׳	(ש)	ר׳	שמע׳	בן	אלעזר

41	מ		וצריכ׳	דאי	אשמעי׳		קמיית׳	בהך	קא״ר	
	ו		וצריכ׳	דאי	אשמעינ׳	בהא	קמיית׳	בהדיא	קאמ׳	ר׳
	כ1		וצריכ׳	דאי	איתמר	בהך	קמיתא	בהא	קאמ׳	ר׳
	כ2		וצריכא	דאי	איתמר	בהא	קמיתא	בהא	קא	א׳
	ג1		וצריכה	דאו	אשמעינן	[בהך]	קמיתא	בְּהַהִיא	דקא	אמ׳ רבי
	ג2									
	פ		וצריכא	דאי	איתמ׳	בהך	קמיית׳	בההיא	קאמ׳	ר׳
	ש		וצריכא	דאי	איתמר	בהך	קמיתא	בההיא	קאמ׳	ר׳
	ט	או׳)	וצריכא	דאי	איתמר	בהך	קמייתא	בהה׳	קאמ׳	ר׳
42	מ	משו׳	דבת	איגרושי	היא	אבל	נתן	ביד׳	והי׳	ישינ׳ דלאו
	ו	משום	דבת	איגרושי	היא	אבל	נתן	בידה	והיא	ישינה דלאו
	כ1	משום	דבת	איגרושי	היא	אבל	נתן	בידה	והיא	ישינה דלאו
	כ2	משום	דבת	איגרושי	הוא	[אבל	נתן	בידה	והיא	ישינה דלאו
	ג1	משום	דבת	גירושין	היא	אבל	הכא			דלאו
	ג2									
	פ	משום	דבת	איגרושי	היא	אבל	נתן	בידה	והיא	ישינה דלאו
	ש	משום	דבת	איגרושי	היא	אבל	נתן	בידה	והיא	ישינה דלאו
	ט		דבת	איגרושי	היא	אבל	נתן	בידה	והיא	[ישינה] דלא
43	מ	בת	איגרושי	היא			אימ׳	מוד׳	ליה	לר׳ שמע׳
	ו	בת	איגרושי				אימ׳	מודי	ליה	לר׳ שמעו׳
	כ1	בת	איגרושי	הוא			אימ׳	מודי	(ב)[ל]יה	לר׳ שמע׳
	כ2	בת	איגרושי	היא	אימא	וכו׳]	אימא	מודה	ליה	לר׳ שמע
	ג1	בת	גירושין	היא			[אימ׳]	מודי	ליה	לר׳ שמע׳
	ג2									
	פ	בת	איגרושי	היא			אימ׳	מודי	ליה	לר׳ שמעון
	ש	בת	איגרושי	היא			אימא	מודי	ליה	לר׳ שמעון
	ט	בת	איגרושי	היא				מודה	ל׳	לר׳ שמעון
44	מ	בן	אלע׳	ואי	איתמ׳	בהך	בהך	קא׳		ר׳ שמע׳
	ו	בן	אלעזר	ואי	אשמעינ׳	בהא	בהא	קא״ר		שמעו׳
	כ1	בן	אלעד׳	ואי	איתמ׳	בהא	בהא	<..>אמ׳		ר׳ שמע׳
	כ2	בן	אלע׳	ואי	איתמר	בהא	בהא	קא	א׳	ר׳ שמע׳
	ג1	בן	אלעד׳	ואו	אשמע׳	הא	בהא	קא	אמ׳	ר׳ שמע׳
	ג2									
	פ	בן	אלעד׳	ואי	איתמ׳	בהא	בהא	קא׳		ר׳ שמ׳
	ש	בן	אלעזר	ואי	איתמר	בהא	בהא	קאמ׳		ר׳ שמעון
	ט	בן	אלע׳	ואי	איתמר	בהא	בהא	קאמ׳		ר׳ שמעון
45	מ	בן	אלעזר	אבל	בהך	אימ׳	מודי	ליה	לר׳	צריכא א׳
	ו	בן	אלעזר	אבל	בהך	אימ׳	מודי	לי׳	לר׳	צריכ׳ א׳
	כ1	ב?ן?	אלעד׳	אבל	בהא	אימ׳	מודי	ליה	לר׳	צריכ׳ אמ׳
	כ2	בן	אלע׳	אבל	בהך	אימא	מודה	ליה	לר׳	צרי׳ א׳
	ג1	בן	אלעזר	אבל	בהך	[אימ׳]	מודי	ליה	לרבי	?צ?ריכה אמ׳
	ג2									
	פ	בן	אלעד׳	אבל	בהך	אימ׳	מודי	ליה	לר׳	צריכה א׳
	ש	בן	אלעזר	אבל	בחד	אימ׳	מודי	ליה	לר׳	צריכא אמ׳
	ט	בן	אלעד׳	אב׳	בהך	אימא	מודי	ל׳	לר׳	צריכא אמ׳

46	מ	רבא	כתב	לה	גט	ונתנו			ביד	עבד׳	ישן
	ו	רבא	כתב	לה	גט	ונתנו			ביד	עבדה	ישן
	כ1	רבא	כתב	לה	גט	ונתנו			ביד	עבדה	ישן
	כ2	רבא	כתב	לה	גט	ונתנו	?מר/מ	ר/מ	ו/בו/בר?	עבדה	ישן
	ג1	ראבא	כתב	[לה]	גט	ונתנו			ביד	עבדה	ישן
	ג2										
	פ	רבא	כתב	לה	גט	ונתנו			ביד	עבדה	ישן
	ש	רבא	כתב	לה	גט	ונתנו			ביד	עבדה	ישן
	ט	רבא	כתב	לה	גט	ונתנו			ביד	עבדה	ישן
47	מ	ומשמרתו	הרי	זה	גט	נעור	ומשמרתו	אינו	גט		
	ו	ומשמרתו	הרי	זה	גט	ניעור	ומשמרתו	אינו	גט		
	כ1	ומשמרתו	הרי	זה	גט						
	כ2	ומשמרתו	הרי	זה	גט	ניער׳		אינו	גט		
	ג1	ומשמרתו	הרי	זה	גט	נוער	ומשמרתו	אינו	גט		
	ג2										
	פ	ומשמרתו	הרי	זה	גט	ניעור	ומשמרתו	אינו	גט	ניעור	ומשמרתו
	ש	ומשמרתו	הרי	זה	גט	ניעור		אינו	גט		
	ט	ומשמרתו	הרי	זה	גט	ניעור		אינו	גט		
48	מ				הויא	לה	חצר	המשתמרת	שלא	לדעת׳	ישן
	ו				הויא	לה	חצר	המשתמר	שלא	לדעת׳	ישן
	כ1										
	כ2				דהוה	ליה	חצר	המשתמ׳	שלא	לדעתה	ישן
	ג1										
	ג2										
	פ	אמאי	אינו	גט	דהווייא	לה	חצר	המשתמרת	שלא	לדעתה	ישן
	ש				דהויא	ליה	חצר	המשתמרת	שלא	לדעתה	ישן
	ט				דהוי		חצר	המשתמרת	שלא	לדע׳	ישן
49	מ	ומשמרתו	הרי	זה	גט	אמאי	חצר	המהלכ׳	היא	וחצר	המהלכ׳
	ו	ומשמרתו	הרי	זה	גט	אמאי	חצר	מהלכת	היא	וחצר	מהלכת
	כ1					אמאי	חצר	מהלכת	היא	וחצר	מהלכת
	כ2	ומשמרתו	הרי	זה	גט	אמאי	חצר	המהלכת	הוא	וחצר	מהלכת
	ג1					(והא)[דהויא]	חצר	המהלכת	היא		
	ג2										
	פ	ומשמרתו	הרי	זה	גט	אמאי	חצר	המהלכת	היא	וחצר	המהלכת
	ש	ומשמרתו	הרי	זה	גט	אמאי	חצר	מהלכת	היא	וחצר	מהלכת
	ט	ומשמרת	הרי	זה	גט	ואמאי	חצר	מהלכת	היא	וחצר	מהלכת
50	מ	לא	קנה	וכי	תימ׳	ישן	שני	והא׳		רבא	כל
	ו	לא	קנה	וכי	תימ׳	ישן	שני	והא׳		רבא	כל
	כ1	לא	קנה	וכי	תימ׳	ישן	שני	והאמ׳		רבא	כל
	כ2	לא	קנה	וכי	תימא	ישן	שני	והא	א׳	רבא	כל
	ג1			וכו	תימא	ישן	שאני	והא	אמ׳	רבא	כל
	ג2										
	פ	לא	קנה	וכי	תימ׳	ישן	שאני	והא		רבא	כל
	ש	לא	קנה	וכי	תימ׳	ישן	שאני	והאמ׳		רבא	כל
	ט	לא	קנה	וכי	תימ׳	ישן	שאני	והאמ׳		רבא	כל

51	מ	שאילו	מהלך	לא	קנה	עומד	ויושב		לא	קנה	
	ו	שאילו	מהלך	לא	קנה	עומד	ויושב		לא	קנה	
	כ1	שאילו	מהלך	לא	קנה	עומד	ויושב		לא	קנה	
	כ2	שאילו	מהלך	לא	קנה	עומד	ויושב		לא	קנה	
	ג1	שאילו	מהלך	לא	קנה	עומד	ויושב	[נמי]	לא	קנה	
	ג2										
	פ	שאילו	מהלך	לא	קנה	<...>					
	ש	שאילו	מהלך	לא	קנ׳	עומד	ויושב		לא	קנה	
	ט	שאילו	מהלך	לא	קנה	עומד	ויוש׳		לא	קנה	אלא
52	מ		והלכתא	בכפות	היתי׳	עומ׳	בר״ה			היכי	דמי
	ו		והילכתא	בכפות						היכי	דמי
	כ1		והילכת׳	בכפות	היתה	עומד׳	ברש׳	הרב׳	כו׳	היכי	דמי
	כ2		והילכתא	בכפות	היתה	עומדת	ברשות	הרבים		היכי	דמי
	ג1		והלכתא	בכפות						היכי	דאמי
	ג2										
	פ										
	ש		והילכת׳	בכפות					גמ׳	היכי	דמי
	ט	בכפות	והילכתא	בכפות	היתה	עומדת	ברש׳			היכי	דמי
53	מ	קרוב	לה	והיכי	דמי	קרוב	לו	א׳	רב		
	ו	קרוב	לה	והיכי	דמי	קרוב	לו	אמ׳	רב		
	כ1	קרוב	לה	היכי	דמי	קרוב	לו	אמ׳	רב		
	כ2	קרוב	לה	היכי	דמי	קרוב	לו	א׳	רב		
	ג1	קרוב	לה	היכי	דאמי	קרוב	לו	אמ׳	רב	[סימ׳	?א ?זאו
	ג2										
	פ										
	ש	קרוב	לה	והיכי	דמי	קרו׳	לו	א׳	רב		
	ט	קרוב	לה	והיכי	דמי	קרוב	לו	אמ׳	רב		
54	מ		ארבע	אמו׳	שלה	זהו		קרוב	לה	ארב׳	אמו׳
	ו		ארבע	אמות	שלה			קרוב	לה	ארבע	אמות
	כ1		ארבע	אמות	שלה	זהו		קרוב	לה	ארבע	אמות
	כ2		ארבע	אמות	שלה	זהו		קרוב	לה	[ד׳	אמות
	ג1	?לב ?ס]	ארבע	אמות	שלה	זה	הוא	קרוב	לה	ארבע	אמות
	ג2										
	פ										
	ש		ד׳	אמות	שלה	זהו		קרוב	לה	ד׳	אמות
	ט		ארבע	אמות	שלה	זהו		קרוב	לה	ארבע	אמות
55	מ	שלו	זהו		קרו׳	לו	היכי	דמי	מחצ׳	על	מחצ׳
	ו	שלו	זהו		קרוב	לו	היכי	דמי	מחצה	על	מחצה
	כ1	שלו	זהו		קרוב	לו	היכי	דמי	מחצה	על	מחצה
	כ2	שלו	זהו		קרוב	לו]	היכי	דמי	מחצה	על	מחצה
	ג1	שלו	זה	הוא	קרוב	לו	והיכי	דאמי	מחצ׳	על	מחצה
	ג2										
	פ										
	ש	שלו	זה	הוא	קרוב	לו	היכי	דמי	מחצה	על	מחצה
	ט	שלו	זהו		קרוב	לו	היכי	דמי	מחצה	על	מחצה

56	מ	א״ר		שמו׳	בר		יצח׳	כגון	שהיו	שניה׳	עומדי׳
	ו	א״ר		שמואל	בר	רב	יצחק	כגון	שהיו	שניהם	עומדין
	כ1	א״ר		שמואל	בר	רב	יצחק	כגון	שהיו	שניהם	עומדים
	כ2	א׳	ר׳	שמו׳	בר	רב	יצחק	כגון	שהיו	שניהם	עומדים
	ג1	אמ׳	ר׳	שמו׳	בר	רב	יצחק	כגון	שהיו	שניהם	עומ׳
	ג2										
	פ										
	ש	אמ׳	ר׳	שמו׳	בר	רב	יצחק	כגו׳	שהיו	שניהן	עומדין
	ט	אמ׳	ר׳	שמוא׳	בר	רב	יצחק	כגון	שהיו	שניהם	עומדים
57	מ		בארב׳	אמו׳	מצומצמות	וליחזי	הי	מיניהו	קדים	וכי	תימ׳
	ו		בארבע	אמות	מצומצמות	וליחזי		הימינייהו	קדים	וכי	תימ׳
	כ1		בארבע	אמות	מצומצמו׳	וליחזי	הי	מיניהו	קדים	וכי	תימ׳
	כ2		בארבע	אמות	מצומצמות	וליחזי	הי	מניהו	קדים	וכי	תימא
	ג1	ב<..>	ארבע	אמ׳	[מצומצמות]	וניחזי		הימיניהו	קדים	וכו	תימא
	ג2										
	פ										
	ש		בד׳	אמות		וליחזי	הי	מינייהו	קדים	וכי	תימ׳
	ט		בארבע	אמות		וליחזי	הי	מיני׳	קדים	וכי	תימא
58	מ	דאתו	תרויהו	בהדי	הדדי	והא	אי	אפשר	לצמצם	אל׳	א׳
	ו	דאתו	תרוייהו	בהדי	הדדי	והא	אי	איפשר	לצמצם		אמ׳
	כ1	דאתו	תרויהו	בהדי	?ה?דדי	והא		איפשר	לצמצם	אלא	אמ׳
	כ2	דאתו	תרויהו	בהדי	הדדי	והא	אי	איפשר	לצמצם	אלא	א׳
	ג1	דא<..>	תרויהו	בהדי	הדדי	והא	אי	אפשר	לצמ?צ?ם	<...>	
	ג2										
	פ										
	ש	דאתו	תרווייהו	בהדי	הדדי	והא	אי	איפשר	לצמצם	אלא	אמ׳
	ט	דאתו	תרוויהו	בהדי	הדדי	והא	אי	איפשר	לצמצם	אלא	אמ׳
59	מ	רבא					הכ׳	בארב׳		אמו׳	מצומצ׳
	ו	רב	כהנא				הכא	בשמונה		אמות	מצומצמות
	כ1	רב	כהנא				הכא	בשמונה		אמות	מצומצמות
	כ2	רב	כהנא				הכא	< ?ב..	נ?>ה	אמות	מצומצמות
	ג1	רב	כהנא	אמ׳	(כגון | דאיכא)	[הכא	בשמנה	ו?מ?..]	שמו<..	..>מ<..
	ג2										
	פ										
	ש	רב	כהנא				הכא	בח׳		אמות	מצומצמות
	ט	רב	כהנא				הכא	בשמונה		אמות	מצומצמות
60	מ	עסי׳									
	ו	עסיק׳									
	כ1	עסיק׳									
	כ2	[עסיקינן]									
	ג1	...>									
	ג2										
	פ										
	ש	עסיקינן									
	ט	עסיקי׳									

1	מ	וגט	יוצ׳	מארב׳	אמו׳	שלו	לארב׳	אמו׳	שלה	והא	אגיד
	ו	וגט	יוצא	מארב׳	אמות	שלו	לארבע	אמות	שלה	והא	אגיד
	א										
	כ1	וגט	י<..>צא	מארבע	אמות	שלו	לארבע	אמות	שלה	והא	אגיד
	כ2	וגט	יוצא	מארבע	אמות	שלו	לארבע׳	אמ׳	<...>		
	ג1	וגט	יוצא	מד׳	אמו׳	שלה	לד׳	אמ׳	ש<..	<...>	בארבע
	ר										
	ש	וגט	יוצא	מד׳	אמות	שלו	לד׳	אמות	שלה	והא	אגיד
	ט	וגט	יוצא	מארבע	אמות	שלו	לארבע	אמות	שלה	והא	אגיד
2	מ	גבי׳	אל׳	רב׳	ורב	יוסף	דא׳	תרויהו	הכ׳	בשתי	כתי
	ו	גביה	אלא	רבה	ורב	יוסף	דאמרי	תרוייהו	הכא	בשתי	כיתי
	א										
	כ1	ביה	אלא	רבה	ורב	יוסף	דאמרי	תרויהו	הכא	בשתי	כיתי
	כ2		אלא	רבה	ורב	יוסף	דאמ׳	תרויהו	הכא	בשתי	כיתי
	ג1	אמות	דידיה	ראבה	ורב	יוסף	דאמ׳	תרויהו	הכא	בשתי	כתי
	ר										
	ש	גביה	אלא	רבה	ורב	יוסף	דאמרי	תרוייהו	הכא	בשתי	כיתי
	ט	גביה	אלא	רבה	ורב	יוסף	דאמרי	תרוויהו	הכא	בשתי	כיתי
3	מ	עדים	עסי׳	כת	אח׳	או׳	( )	[ק]רוב	לו	וכת	אח׳
	ו	עדים	עסיק׳	כת	אחת	אומרת	לו	קרוב	לו	וכת	אחת
	א										
	כ1	עדים			אחת	[אומר׳]		קרוב	לו		ואחת
	כ2	עדים	עסיק׳	כת	אחת	אומרת	לו	קרוב	לו		ואחת
	ג1	עדים	עסיקינן		אחת	אומ׳		קרוב	לה		ואחת
	ר										
	ש	עדים	עסיק׳		אחת	אומ׳		קרוב	לו		ואחת
	ט	עדים	עסיקינן		אחת	אומרת		קרוב	לו		ואחת
4	מ	או׳	קרוב	לה	ר׳	יוחנן	או׳	קרוב	לה	שנינו	אפי׳
	ו	אומרת	קרוב	לה	ר׳	יוחנ׳	או׳	קרוב	לה	שנינו	אפי׳
	א										
	כ1	אומר׳	קרוב	לה	ר׳	יוחנן	אמ׳	קרוב	לה	שנינו	אפילו
	כ2	אומרת	קרוב	לה	ר׳	י?ח/הו?דא		קרוב	לו	שנינו	אפילו
	ג1	אומ׳	קרוב	לו	ר׳	יוחנן	אמ׳	קרוב	לו	שנינו	ואפילו
	ר										
	ש	אומ׳	קרוב	לה	ר׳	יוחנן	אומ׳	קרוב	לה	שנינו	אפי׳
	ט	אומרת	קרוב	לה	ר׳	יוח׳	אמ׳	קרוב	לה	שנינו	אפילו
5	מ	מא׳	אמ׳							היכי	דמי
	ו	ביאת	אביה								
	א										
	כ1	מאה	אמה	קרוב	לו	שנינו	אפילו	מאה	אמה	היכי	דמי
	כ2	מאה	אמה	קרוב	לה	שנינו	אפילו	מאה	אמה	היכי	דמי
	ג1	מאה	אמה	קרוב	לה	שנינו	ואפילו	ק׳	אמה	והיכי	דאמי
	ר										
	ש	מאה	אמה	וקרוב	לו	שנינו	אפי׳	מאה	אמה	היכי	דמי
	ט	מאה	אמה	קרוב	לו	שנינו	אפילו	מאה	אמ׳	היכי	דמי

6	מ	מחצה	על	מחצ׳	א׳	רב	שמן	בר	אב׳	לדידי	מפרש׳
	ו				אמ׳	רב	שמו׳	בר	אבא	לדידיה	מיפרשא
	א										
	כ1	מחצה	על	מחצה	אמ׳	רב	שמו׳	בר	אבא	לדידי	מיפרשא
	כ2	מחצה	על	מחצה	א׳	רב	שמן	בר	אבא	לדידי	מפרשא
	ג1	מחצה	על	מחצה	אמ׳	רב	שמן	בר	אבא	לדידי	מפרשא
	ר										
	ש	מחצה	על	מחצה	אמר	רב	שמן	בר	אבא	לדידי	מיפרש׳
	ט	מחצה	על	מחצה	אמ׳	רב	שמן	בר	אבא	לדידי	מיפרשא
7	מ	לי	מיני׳	דר׳	יוחנן	הו׳	יכול	לשומרו	והי׳	אינ׳	יכול׳
	ו	לי	מיניה	דר׳	יוחנ׳	הוא	יכול	לשומרו	והיא	אינה	יכולה
	א										
	כ1	לי	מיניה	דר׳	יוחנן	הוא	יכול	לשומרו	והיא	אינה	יכולה
	כ2	לי	מיניה	דר׳	יוח׳	הוא	יכול	לשומרו	והיא	אינה	יכולה
	ג1	לי	מניה	דר׳	יוחנן	הוא	יכול	לשמרו	והיא	אינה	יכולה
	ר										
	ש	לי	מיניה	דר׳	יוחנ׳	הוא	יכו׳	לשומרו	והיא	אינ׳	יכולה
	ט	לי	מיניה	דר׳	יוח׳	הוא	יכו׳	לשומרו	והיא	אינה	יכולה
8	מ	לשומר׳	זהו		קרוב	לו	היא	יכול׳	לשומר׳		
	ו	לשומרו	זו	היא	קרוב	לו	היא	יכולה	לשומרו	והוא	אינו
	א										
	כ1	לשומרה		<..>הו	קרוב	לו	היא	יכולה	לשמרו	והוא	אינו
	כ2	לשומרו	זהו		קרוב	לו	היא	יכולה	לשומרו	והוא	אינו
	ג1	לשמרו	זה	הוא	קרוב	לו	היא	יכולה	לשמרו	והוא	אינו
	ר										
	ש	לשומרו	זהו		קרוב	לו	היא	יכול׳	לשומרו	והוא	אינו
	ט	לשומרו	זהו		קרוב	לו	היא	יכולה	לשומרו	והוא	אינו
9	מ			זהו		קרוב	לה		שניה׳	אינן	יכולין
	ו	יכול	לשומרו	זהו		קרוב	לה		שניהם		יכולין
	א										
	כ1	יכול	לשמרו	זה	הוא	קרוב	לה		שניהם		יכולין
	כ2	יכול	לשומרו	זהו		קרוב	לה	לא	שניהם		יכולין
	ג1	יכול	לשמרו	זה	הוא	קרוב	לה		שניהם		יכולים
	ר										
	ש	יכו׳	לשומרו	זהו		קרוב	לה		שניהם		יכולי׳
	ט	יכול	לשומרו	זהו		קרוב	לה		שניהם		יכולין
10	מ	לשומרו						זהו		מחצ׳	על
	ו	לשומרו		ושניהן	אינן	יכולין		זהו		מחצה	על
	א										
	כ1	לשמרן		שניהם	אין	יכולין		זהו		מחצה	על
	כ2	לשומרו	או	שניהן		יכולין	לשומרו	זהו		מחצה	על
	ג1			שני׳	אינ׳	יכול׳	לשמרו	זה	הוא	מחצה	על
	ר										
	ש	לשומרו		שניהם	אין	יכולין		זהו		מחצה	על
	ט	לשומרו						זהו		מחצה	על

11	מ	מחצ׳	אמרוה	[?רבנן?]	קמי׳	דר׳	יוחנן	משמי׳	דר׳	יונתן
	ו	מחצה	אמרוה		קמיה	דר׳	יוחנ׳	משמיה	דר׳	יונת׳	א׳
	א									
	כ1	מחצה	אמרוה	רבנן	קמיה	דר׳	יוחנן	משמיה	דר׳	יונתן	א׳
	כ2	מחצה	אמרוה		קמיה	דר׳	יוחנן	משמיה	דר׳	יונתן	א׳
	ג1	מחצה	אמרוה		קמיה	דר׳	יוחנן	משמ׳	דרבי	נתן	אמ׳
	ר										
	ש	מחצ׳	אמרוה	רבנן	קמיה	דר׳	יוחנן	משמיה	דר׳	יונתן	אמ׳
	ט	מחצה	אמרוה	רבנן	קמיה	דר׳	יוחנן	משמיה	דר׳	יונתן	אמ׳
12	מ		ידעין	חברי	בבלאי		לפרושי	כי	האי	טע׳	תני׳
	ו		ידעין	חברין	בכלל	אי	לפרושי	כי	האי	טעמ׳	תניא
	א										
	כ1		ידעין	חברין	בבלא?י?		לפרושי	כי	האי	טעמ׳	תניא
	כ2		ידעין	חברין	בבלאי		לפרושי	כי	האי	טע׳	תניא
	ג1	להו	ידעי	חברן	בבלאי		לפרושי	כי	האיי	טעמ׳	תניא
	ר										
	ש		ידעין	חברין	בבלאי		לפרושי	כי	הא	טעמ׳	תניא
	ט		ידעין	חברין	בבלאי		לפרושי	כי	האי	טע׳	תניא
13	מ	נמי	הכי	ר׳	אליע׳	או׳	כל		שקרו׳	לה	מלו
	ו	נמי	הכי	ר׳	אליעז׳	או׳	כל		שקרוב	לה	מלו
	א										
	כ1	נמי	הכי	ר׳	אליעז׳	או׳	כל	שהוא	קרוב	לה	מלו
	כ2	נמי	הכי	ר׳	אליע׳	או׳	כל		שקרוב	לה	מלו
	ג1	נמי	הכי	ר׳	אלעז׳	או׳	כל		שקרוב	לה	מילו
	ר										
	ש	נמי	הכי	ר׳	אליעז׳	אומ׳	כל	שהוא	קרוב	לה	מלו
	ט	נמי	הכי	ר׳	אליעזר	או׳	כל	שהוא	קרוב	לה	מלו
14	מ	ובא	כלב	ונטלו	אינה	מגורשת				כל	
	ו	ובא	כלב	ונטלו	אינה	מגורש׳				כל	
	א										
	כ1	ובא	כלב	ונטלו	אינה	מגורשת				כל	
	כ2	ובא	כלב	ונטלו	אינה	מגור<ץ.>			אמאי	כל	כי
	ג1	ובא	כלב	ונטלו	אינ׳	מגורש׳				כל	
	ר										
	ש	ובא	כלב	ונטלו	אינה	מגורשת	אינה	מגורשת		כל	
	ט	ובא	כלב	ונטלו	אינה	מגורשת				כל	
15	מ	היכי	תינטר	ותיזיל	אל׳	לאו	ה״ק			אע״פ	
	ו	היכי	תינטר	ותיזיל	אלא	לאו	הכי	קא׳		אע״פ	
	א										
	כ1	היכי	תינטר	ותיזל	אלא	לאו	הכי	קאמ׳		כל	
	כ2	היכי	תנטר	ותיזיל	אלא		הכי	קא	א׳	כל	
	ג1	הכי	תינטריה	ותיזי	אילא	לאו	הכי	קאמ׳		אע״פ	
	ר										
	ש	הכי	תינטרי׳	ותיזיל	אלא	לאו	הכי	קאמ׳		כל	
	ט	היכי	תינטר	ותיזיל	אלא	לאו	הכי	קאמ׳		כל	שהוא

16	מ	שקרוב	לה	מלו			ובא	כלב	ונטלו	והו׳	יכול
	ו	שקרוב	לה	מלו			ובא	כלב	ונטלו	והוא	יכול
	א										
	כ1	שקרוב	לה	מלו		ואילו	בא	כלב	ונטלו	הוא	יכול
	כ2	שקרוב	לה		אפלו	ו[אילו]	בא	כלב	ונטלו	והוא	יכול
	ג1	שקרוב	לה	מילו			ובא	כלב	ונטלו	והוא	יכול
	ר										
	ש	שקרוב	לה	מלו		ואילו	בא	כלב	ונטלו	והוא	יכו׳
	ט	קרוב	לה	מלו		ואילו	בא	כלב	ונטלו	הוא	יכול
17	מ	לשומרו	והי׳	אינ׳		יכול׳	לשומרו	אינ׳	מגורש׳	א״ל	
	ו	לשומרו	והיא	אינה		יכולה	לשומרו	אינה	מגורש׳	א״ל	
	א										
	כ1	לשמרו	והיא	אינ׳		יכולה	לשמרו	אינה	מגורשת	א״ל	
	כ2	לשומרו	והיא	אינה		יכולה	לשומרו	אינה	מגורשת	א׳	
	ג1	לשמרו	והיא	אינה	(וקאתני)	יכולה	לשמרו	אינ׳	מגורשת		שמ׳
	ר									א״ל	
	ש	לשומרו	והיא	אינה		יכולה	לשומרו	אינה	מגורשת	א״ל	
	ט	לשומרו	והיא	אינה		יכולה	לשומרה	אינה	מגורשת	א׳ל	
18	מ					שמו׳	לרב	יהוד׳	שיננ׳		
	ו					שמואל	לרב	יהוד׳	(ת)[ש]יננ׳		
	א										
	כ1					שמואל	לרב	יהוד׳	שיננא		
	כ2			ליה					שיננא		
	ג1	מי׳	<..>מ׳	ליה		שמו׳	לרב	יהודה	שינאנא		
	ר					שמואל	לרב	יהודה	שיננא		
	ש					שמואל	לרב	יהודה	שיננא		
	ט					שמואל	לרב	יהודה	שיננא	(לא | תיתיב | אכרעיך)
19	מ	כדי	שתשוח	ותטלנו		ואת	לא	תעביד	עובד׳	עד		דמטי
	ו	כדי	שתשוח	ותטלנו		זאת	לא	תעבי׳	עובדא	עד		דמטי
	א											
	כ1	כדי	שתשוח	ותיטלינו		ואת	לא	תעביד	עובד׳	עד		דמטא
	כ2	כדי	שתשוח	ותטלנו		ואת	לא	תעביד	עובדא	עד		דמטי
	ג1	כדי	שתשֵוו(ה)[ח]	[ותיטל?י?נו]			<..>לא	תיבי	עובד?א?	עד		דמטי
	ר	כדי	שתשוח	ותטלנו		ואת	לא	תעביד	עובדא	עד	דקא	מטי
	ש	כדי	שתשוח	ותטלנו		ואת	לא	תעביד	עובדא	עד		דמטי
	ט	כדי	שתשוח	ותטלנו		ואת	לא	תעביד	עובד׳	עד		דמטי
20	מ	גיט׳	לי׳ד	א״ל			רב	מרדכי	לרב	אשי	הוה	עובד׳
	ו	גטא	לידה	א״ל			רב	מרדכי	לרב	אשי	הוה	עובדא
	א											
	כ1		לידא	א״ל			רב	מרדכי	לרב		הוה	עובדא
	כ2	גיטא	לידה	א׳		ליה	רב	מרדכי	לרב	אשי	הוה	עובדא
	ג1	גיטא	לידה	<...>				מרדכי	לרב	אשי	הוה	עובד׳
	ר	גיטא	לידה	א״ל			רב	מרדכי	לרב	אשי	הוה	עובדא
	ש	גיטא	לידה	א״ל			רב	מרדכי	לרב	אשי	הוה	עובדא
	ט	גיטא	לידה	א׳ל			רב	מרדכי	לרב	[אשי]	הוה	עובד׳

21	מ		ואצרכוה		חליצ׳		וכן	לעניין	קדושין		א״ר
	ו		ואצרכיה		חליצה		וכן	לעניין	קידושי׳		א״ר
	א										
	כ1	הכי	ואצרכיה	<..>נן	חליצה		וכן	לעינין	קידושין		א״ר
	כ2		ואצרכוה		חליצה		וכן	לעניין	קידוש׳		א״ר
	ג1	[במידרשה]	ואצרכה		חליצה	מת׳	וכן	לעניין	קידושין	גמ׳	אמ׳
	ר		ואצרכוה		חליצה		וכן	לעניין	קידושין	כו׳	א״ר
	ש	הכי	ואצרכוה		חליצה		וכן	לעיניין	קידושין		אמ׳
	ט	הכי	ואצרכוה		חליצה		וכן	לעיניין	קידוש׳		אמ׳
22	מ		אסי	א״ר		יוחנן		לעניין	גיטין	אמרו	ולא
	ו		אסי	א״ר		יוחנ׳			לגטין	אמרו	ולא
	א										
	כ1		אסי	א״ר					לגיטין	אמרו	ולא
	כ2		אסי	א״ר		יוח׳			לגיטין	אמרו	ולא
	ג1	ר׳	(אסי)[אמי]	אמ׳	ר׳	יוח׳		(לגרושין)	[לגיטין]	אמרו	ולא
	ר		אסי	א״ר		יוחנן			לגיטין	אמרו	ולא
	ש	ר׳	אסי	אמר	ר׳	יוחנן			לגיטין	אמרו	ולא
	ט	ר׳	יוסי	אמ׳	ר׳	יוח׳			לגיטין	אמרו	ולא
23	מ	לדבר	אחר	איתיבי׳		רבה	לר׳	אסי	וכן	לענין	
	ו	לדבר	אחר	איתיביה	ר׳	אבא	לר׳	אסי	וכן	לעניין	
	א										
	כ1	לדבר	אחר	איתיביה	ר׳	אבא	לר׳	אסי	וכן	לעינין	
	כ2	לדבר	אחר	איתיביה	ר׳	אבא	לר׳	אסי	וכן	לעניין	
	ג1	לדבר	אחר	אותיביה	ר	אבא	לר׳	אסי	וכן	לעניין	(שתי)
	ר	לדבר	אחר	איתיבי	ר׳	אמי	לר׳	אסי	וכן	לעניין	
	ש	לדבר	אחר	איתיביה	ר׳	אבא	לר׳	אסי	וכן	לעיניין	
	ט	לדבר	אחר	איתיביה	ר׳	אבא	לר׳	אסי	וכן	לעינ׳	
24	מ	קדושין	שאני		הת׳	דא׳	קר׳	ויצא׳	והית׳	איתיבי׳	וכן
	ו	קידושי׳	שני		התם	דכת׳		ויצאה	והיתה	איתיבי׳	וכן
	א										
	כ1	קידושין	שני		התם	דכת׳		ויצא׳	והיתה	איתיבי׳	
	כ2	קידושין	שני		התם	דכת׳		ויצאה	והיתה	איתיביה	
	ג1	קדוש׳	שאני	(הכא)	[התם]	דכת׳		ויצאה	והיתה	אותיביה	
	ר	קידושין	שאני		הת׳	דכתי׳		ויצאה	והייתה	איתיבי	וכן
	ש	קידושין	שני		התם	דכת׳		ויצאה	והיתה	איתיביה	וכן
	ט	קידוש׳	שאני		התם	דכת׳		ויצאה	והיתה	איתיביה	וכן
25	מ		לעניין	החוב		א״ל			זרוק		חובי
	ו		לענין	החוב		א׳		לו	זרוק	לי	חובי
	א										
	כ1		ולעיני?ן?			א׳		לו	זרוק	לי	חובי
	כ2		ולענין	החוב		א׳		לו	זרוק	לי	חובי
	ג1		ולעניין	החוב		אמ׳		לו	זרוק	לי	חובי
	ר		לעניין	החוב		א״ל	בעל	חובו	זרוק	לי	חובי
	ש	(מע)	לעיניין	החוב					זרוק	לי	חובי
	ט		לעיניין	החוב	אם	אמ׳		לו	זרוק	לי	חובי

26	מ	לי	וזרקו	לה		קרוב	למלו׳	זכה	הלוה	קרוב	ללוה
	ו		וזרקו	לו		קרוב	למלו׳	זכה	המלוה	קרוב	ללוה
	א										
	כ1		וזרקו	לו		קרוב	למלוה	זכה	לוה	קרוב	ללוה
	כ2		וזרק	לה	חובו	קרוב	למלוה	כו׳			
	ג1		וזרקו	לו		קרוב	למלוה	זכה	הלווה	קרוב	ללווה
	ר		וזרקו	לה		קרוב	למלוה	זכה	מלוה	קרוב	ללווה
	ש		וזרקו	לו		קרוב	למלוה	זכה	הלוה	קרוב	ללוה
	ט		וזרקו	לו		קרוב	למלוה	זכה	המלוה	קרוב	ללוה
27	מ	הלוה	חייב	מחצ׳	על	מחצ׳	שניה׳	יחלוקו	הכ׳	במאי	עסי׳
	ו		חייב	מחצה	על	מחצה	יחלוקו	שניהם	הכא	במאי	עסיקנ׳
	א										
	כ1	הלוה	חייב	מחצה	על	מחצ׳	שניהם	יחלוקו	הכא	במאי	עסיקי׳
	כ2								הכא	במאי	עסיק׳
	ג1	הלווה	חייב	מחצ׳	על	מחצ׳	שניהם	יחלוקו	הכא	במאי	עסיקינן
	ר	הלווה	חייב	מחצה	ע״מ		שניהם	יחלוקו	הכא	במאי	עסקינן
	ש	הלוה	חייב	מחצה	על	מחצה	שניהם	יחלוקו	הכא	במאי	עסיק׳
	ט	חייב	הלוה	מחצה	על	מחצה	שניהם	יחלוקו	הכא	במאי	עסיקי׳
28	מ	דא״ל		זרוק	לי	חובי	והפטר	אי	ה()[כ]י	מאי	למימר׳
	ו	דא״ל		זרוק	לי	חובי	ותיפטר	אי	הכי	מאי	למימר׳
	א										
	כ1	דאמ׳	לו	זרוק	לי	חובי	ותיפטר	אי	הכי	מאי	למימרא
	כ2	דא׳	לו	זרוק	לי	חובי	ותפטר	אי	הכי	מאי	למימרא
	ג1	דאמ׳	ליה	זרוק	לי	חבי	והיפטר		[והכי	מאי	למימרה]
	ר	דא״ל		זרוק	לי	חובי	ותיפטר	אי	הכי	מאי	למימרא
	ש	דא׳	ליה	זרוק	לי	חובי	ותיפטר	אי	הכי	מאי	למימ׳
	ט	דאמ׳	ל׳	זרוק	לי	חובי	ותיפטר	אי	הכי	מאי	למימרא
29	מ		לא	צריכ׳	דא״ל		זרוק	לי	חובי	בתור׳	גיטין
	ו		[לא]	צריכ׳	דאמ׳	לו	זרוק	לי	חובי	בתורת	גטין
	א										
	כ1		א״ל		דא״ל		זרוק	לי	חובי	בתורת	גיטין
	כ2				דא׳	ליה	זרוק	לי		בתורת	גיטין
	ג1	פשיט׳			דאמ׳	ליה	זרו<..	...>		בתו׳	גטין
	ר				דא״ל		זרוק	לי	חובי	בתורת	גיטין
	ש		לא	צריכא	דא״ל		זרוק	לי	חובי	בתורת	גיטין
	ט		אלא		דא׳ל		זרוק	לי	חובי	בתורת	גיטין
30	מ				ואכתי	מאי	למימר׳	מהו	דתי׳	מצי	א״ל
	ו				ואכתי	מאי	למימר׳	מהו	דתימ׳		
	א										
	כ1				ואכתי	מאי	למימר׳	מהו	דתימ׳	מצי	א״ל
	כ2				ואכתי	מאי	למימרא			מימ׳	א׳
	ג1	(והא	נמי	פשיטא)	[ואכתי	מאי	למימרה]	מהו	דת<..	...>[מצי	א..
	ר				ואכתי	מאי	למימר׳	מהו	דתימ׳	מצי	אמ׳
	ש				ואכתי	מאי	למימרא	מהו	דתימ׳	מצי	אמ׳
	ט				אכתי	מאי	למימרא	מהו	דתימ׳	מצי	א׳ל

31	מ		משט?׳?	אני	בך	קמ״ל		א׳	רב	חסד׳	נתן
	ו		משט׳	אני	בך	קמ״לן		אמ׳	רב	חסדא	נתן
	א										
	כ1		משטה	אני	ב?(ה)[ך]?	קמ״ל		אמ׳	רב	חיסדא	
	כ2	ליה	משטה	אני	בך	קמ״ל		א׳	רב	חסדא	
	ג1	...]			בך	קא	משמעלן	אמ׳	רב	חיסדא	<...>
	ר	לה	משטה	אני	בך	קמל״ן		אמ׳	רב	חסד׳	
	ש	ליה	משטה	אני	בך	קמ״ל		אמ׳	רב	חסדא	
	ט		משטה	אני	בך	קמ׳ל		אמ׳	רב	חסדא	
32	מ	גט	ביד׳	ומשיח׳	בידו	רואין	אותו	כל	שאילו	יכול	לנתקו
	ו	גט	בידה	ומשיח׳	בידו	רואין	אותו	כל	שאילו	יכול	לנתקו
	א										
	כ1	גט	בידה	ומשיחה	בידו			אם		יכול	לנתקו
	כ2	גט	בידה	ומשיח<.>	בידו			אם		יכול	לנתקו
	ג1				בידו			כל	שאילו	יכול	לנתקו
	ר	גט	בידה	ומשיח׳	בידו			אם		יכול	מק
	ש	גט	בידה	ומשיחה	בידו			אם		יכול	לנתקו
	ט	גט	בידה	ומשיחה	בידו			אם		יכול	לנתקו
33	מ	[ו]להביאו	אצלו	אינ׳	מגורש׳	ואם	לאו	מגורש׳			
	ו	ולהביאו	אצלו	אינה	מגורש׳	ואם	לאו	מגורש׳			
	א										
	כ1	ולהביאו		אינה	מגורשת	ואם	לאו	מגורשת			
	כ2	ולהביאו	אצלה	אינה	מגורשת	ואם	לאו	מגורשת			
	ג1	ולהביאו	אצלו	אינה	מגורשת	אם	לאו	מגורשת			
	ר	ולהביאו	אצלו	אינה	מגורשת	ואם	לאו	מגורשת	רבא	אמ׳	אפי׳
	ש	ולהביאו	אצלו	אינ׳	מגורשת	ואם	לאו	מגורשת			
	ט	ולהביאו	אצלו	אינה	מגורשת	ואם	לאו	מגורשת			
34	מ								מאי	טע׳	
	ו								מאי	טעמ׳	
	א										
	כ1										
	כ2										
	ג1								מאי	טעמ׳	(דכת׳)
	ר	אינו	יכול	לנתקו	ולהביאו	אצ[לו]	אינה	מגורש׳	מאי	טעמ׳	
	ש								מאי	טעמא	
	ט										
35	מ	דבענן	כריתו׳	וליכא	א׳	רב	יהוד׳			הית׳	יד׳
	ו	דבעי׳	כריתות	וליכ׳	א׳	רב	יהוד׳			היתה	ידה
	א									היתה	ידה
	כ1	בענן	כריתות	וליכא	א׳	רבא				היתה	ידה
	כ2	כריתות	בעינן	וליכא	א׳	רב	יהוד׳			היתה	ידה
	ג1	[בענן]	כריתות	[וליכא]:	אמ׳	רב	יהודה			היתה	ידה
	ר	בעינן	כריתה	וליכא	אמ׳	רבא	רבא			היית׳	ידה
	ש	בענן	כריתות	וליכא	אמ׳	רב	יהודה			היתה	ידה
	ט	בענן	כריתות	וליכא	אמ׳	רב	יהודה	אמ׳	שמואל	היתה	ידה

36	מ	עשויה	?ב/כ ?קטפרס						אינ׳	מגורש׳
	ו	עשויה	כקטפרס	וזרקו	לה				אינה	מגורשת
	א	עשויה	בקטפרס	וזרקו	לה				אינה	מגורשת
	כ1	עשויה	כקטפרס	וזרקו	לה	אע״ג	שהגיע	גט	לידה	אינה	מגורש׳
	כ2	עשויה	כקטפרס	וזרקו	לה					אינה	מגורשת
	ג1	עשויה	[כ]קְטַפְרֵיס	וזרקו	לה					אינה	מגורשת
	ר	עשויה	כקטפרס	וזרקו	לה	אפי׳	הגיע		לידה	אינה	מגורשת
	ש	עשוייה	כקטפרש	וזרקו	לה	אע״פ	שהגיע	גט	לידה	אינה	מגורש׳
	ט	עשו׳	כקטפרס	וזרקו	לה	אע׳פ	שהיגיע	גט	לידה	אינה	מגורשת
37	מ			האי	כי		נפיל		לארב׳	אמו׳	דיד׳
	ו			הא	כי	קא	נפיל	(א״ר)	לארבע	אמות	דידה
	א			והא	כי		נפיל		לארבע	אמו׳	דידה
	כ1		אמאי		כי		נפיל		בארבע	אמות	דידה
	כ2			הא	כי		נפיל		בארבע	אמות	[דידה]
	ג1	(ותיקינייה)	[אמאי	הא		קא	נאפיל]		בארבע	אמות	דידה
	ר		אמאי	והא			נפל		בד׳	אמות	דידה
	ש		אמאי	הא	כי		נפיל		בארבע	אמות	דידה
	ט		ואמאי	הא	כי		נפיל		בארבע	אמות	דיד(י)ה
38	מ		קנפיל	?ב/נ ?דלא	חובי		לא	נח	מאי	הוי	
	ו	קא	נפיל	בדלא	נח	וכי	לא	נח	מאי	הוי	
	א		נפיל	בדלא	נח	וכי	לא	נח	מאי	הוי	
	כ1	קא	נפיל	בדלא	נח						
	כ2	קא	נפיל	בדלא	נח						
	ג1			דלא	נח						(ותיקינייה)
	ר			בדלא	נח	וכי	לא	נח			
	ש	קא	נפיל	בדלא	נח						
	ט		נפיל	בדלא	נח						
39	מ	ותיגרש	מאויר׳	דארב׳	אמו׳	ותפשו׳	מינה		דבעי	ר׳	אלע׳
	ו	תגרש	מאוירא	דארבע	אמו׳	תיפשוט	מינה		דבעי	ר׳	אלעזר
	א	ותיגריש	מאוירא	דארבע	אמות	תיפשוט	מינה		דבעי	ר׳	אלע׳
	כ1	ותיגרש	מאוירה	דארבע	אמות	תיפשוט			דבעי	ר׳	אלעז׳
	כ2	ותיגרש	מאוירא			תיפשוט			דבעי	ר׳	אלע׳
	ג1	[ותיגרש]	מאוירא	[דארבע	אמות]	תיפשיט		הא	דבאעי	ר׳	אלעזר
	ר	תיגרש	מאוירא	דארבע	אמות	תיפשוט			דבעי	ר׳	אלעזר
	ש	ותיגרש	מאוירא	דארבע	אמות	תיפשוט			דבעי	ר׳	אלעזר
	ט	ותיגרש	מאוירא	דארבע	אמות	תיפש׳			דבעי	ר׳	אלעזר
40	מ	ארב׳	אמו׳	שאמרו	יש	להן	אויר		או	אין	להן
	ו	ארבע	אמות	שאמרו	יש	להן	אויר		או	אין	להן
	א	ארבע	אמות	שאמרו	יש	להן	אויר		או	אין	להן
	כ1	ארבע	אמות	שאמרו	יש	להן	אויר		או	אין	להן
	כ2	ארבע	אמות	שאמרו	יש	להן	אויר		או	אין	להן
	ג1	ד׳	אמות	[שאמרו]	יש	להן	אויר		[או]	אין	להן
	ר	ארבע	אמות	שאמרו	יש	להן	אויר		או	אין	להן
	ש	ארבע	אמות	שאמרו	יש	להן	אויר		או	אין	להן
	ט	ארבע	אמות	שאמרו	יש	להן	אויר	אויר	או	אין	להן

41	מ	אויר	תפשוט	מינ׳			דאין	להן	אויר	הכ׳	?ב/כ ?מאי
	ו	אויר	ותיפשו׳				דאי׳	להן	אויר	הכא	במאי
	א	אויר	ותיפשוט				דאין	להן	אויר	הכא	במאי
	כ1	אויר	ת?י?פשוט		ר׳	אלעז׳	דאין	להן	אויר	הכא	במאי
	כ2	אויר	ותיפשות				דאין	להן	אויר	הכא	במאי
	ג1	אויר	תיפשיט				דאין	להן	אויר	[הכ׳	במ׳
	ר	אויר	תיפשוט				שאין	להן	אויר	הכא	במאי
	ש	אויר	תיפשוט				דאין	להן	אויר	הכא	במאי
	ט	אויר	תיפשוט				דאין	להן	אויר	הכא	במאי
42	מ	עסי׳	בעומד׳	על	גב	הנהר					
	ו	עסיקנן	בעומדת	על	גב	הנהר					
	א	עסיקי׳	בשעדת	על	גב	הנהר	[דמעיקרא	לאיבוד		קאי]
	כ1	עסיקי׳	בעומדת	על	גב	הנהר	דמעיקרא	לאיבוד		קאי
	כ2	עסיק׳	בעומדת	על	גב	הנהר	[ומעיקרא	לאיבוד		קאי]
	ג1	עס׳]	בעומדת	על	גב	הנהר				
	ר	עסקינן	בעומדת	על	גב	הנהר	דמעיקרא	לאיבוד׳		קאי
	ש	עסיק׳	בעומדת	על	גב	הנהר	דמעיקר׳	לאיבוד	(נ)	קאי
	ט	עסיק׳	בעומדת	על	גב	הנהר	דמעיקרא	לאיבוד		קאי

1	מ	היתׄ	עומדׄ					והא	לא	מינטר	אמׄ
	ו							והא	לא	מינטר	אמׄ
	א	היתה	עומדת	על	ראש	הגג		והא	לא	מינטר	אמׄ
	ג1							והא	לא	(נח)[מינטר]	אמׄ
	כ1	היתה	עומדת					והא	לא	מינטר	אמׄ
	כ2	היתה	עומדת	על	ראש	הגג		והא	לא	מינטר	אׄ
	ר						גמרא	והא	לא	מנטר	אמׄ
	ש						גמׄ	והא	לא	מינטר	אמׄ
	ט	היתה	עומדת	על	ראש			והא	לא	מינטר	אמׄ
2	מ	רב	יהודׄ	אׄ	שמוׄ	בגג	שיש	לו	מעקׄ		עולׄ
	ו	רב	יהודׄ	אמׄ	שמואל	בגג	שיש	לה	מעקה	עסיקׄ	עולא
	א	רב	יהודה	אמׄ	שמוׄ	בגג	שיש	לו	מעקה	עסיקי	עולא
	ג1	רב	יהודׄ	אמׄ	שמוׄ	בגג	שיש	לו	מעקה		עולא
	כ1	רב	יהודׄ	אמׄ	שמואׄ	בגג	שיש	לו	מעקה		עולא
	כ2	רב	יהודׄ	אׄ	שמו	כגון	שיש	לה	מעקה	עסיקׄ	עולא
	ר	רב	יהודה	אמׄ	שמואל	בגג	שיש	לה	מעקה	עסקינן	עולא
	ש	רב	יהודה	אמׄ	שמואל	בגג	שיש	לו	מעקה	עסיקׄ	עולא
	ט	רב	יהודה	אמׄ	שמואל	בגג	שיש	עליו	מעקה	עסיקׄ	עולא
3	מ					אׄ	משמׄ	דאבימי			הכׄ
	ו		בר	מנשיא			משמיׄ	דאבימי		אׄ	הכא
	א		בר	מנשיא			משמיה	דאבימי		אמׄ	בא
	ג1		בר	(מניישי)	[מנישא]		משמא	(דאבימי)	[דרב]	אמׄ	[הכא]
	כ1		בר	מנשיא			משמיה	דאבימי		אׄ	הכא
	כ2		בר	מנ<..>			משמיה	דאבימי		אׄ	הכא
	ר		בר	מנשיא			משמׄ	דאבימי		אמׄ	הכא
	ש		בר	מנשיא			משמיה	דאבימי		אמׄ	הכא
	ט		בר	מנשיא			משמיה	דאבימי		אמׄ	הכא
4	מ	בפחוׄ	משלשׄ	סמוך	לגג	עסיׄ	דכל	פחוׄ	משלשׄ	סמוך	לגג
	ו	בפחות	משלשה	סמוך	לגג	עסיקׄ	דכל	פחות	משלשה		לגג
	א	בפחות	משלשה	סמוך	לגג	עסיקיׄ	אבל	פחות	משלשה		
	ג1	בפחות	משלשה	הסמוך	לגג	[עסיקׄ]	דכל	פחות	משלשה		
	כ1		בשלשה	הסמוך	לגג	עסיקינן	דכל	פחות	משלשה	הסמוך	לגג
	כ2	בפחות	משלשה	הסמוך	לגג	עסיקׄ	וכל	פחות	משל<..>	סמוך	לגג
	ר	בפחות	משלשה	סמוך	לגג	עסקינן	דכל	פחות	משלשה	סמוך	לגג
	ש	בפחות	משלשה	סמוך	לגג	עסיקׄ	דכל	פחות	משלשה	סמוך	לגג
	ט	בפחות	משלשה	הסמוך	לגג	עסיקינן	דכל	פחות	משלשה	הסמוך	לגג
5	מ	כלבוד	דמי	הוׄ	מלמעלׄ				והא	לא	
	ו	כלבור	דמי	הוא	מלמעלה	והיא	מלמטׄ		והא	לא	
	א	כלבוד	דמי	הוא	למלעלה	והיא	מלמטה		והא	לא	
	ג1	כלָבוּד	דאמי					אמאי	והא	לא	(נח)
	כ1	כלבור	דמי	הוא	למעלה				והא	לא	
	כ2	[כלבוד]	דמי	הוא	מלמעלה	והיא	מלמטה		[והא	לא	
	ר	כלבוד	דמי	הוא	למעלה	וכוׄ			והא	לא	
	ש	כגג	דמי	הוא	מלמעלה				והא	לא	
	ט	כלבוד	דמי	ה(א)[]	מלמעלן	והיׄ	מלמטן		והא	לא	

6	מ	מינטר	א׳	רב	יהוד׳			כגון	שהיו	המחיצו׳	התחתו׳
	ו	מינטר	א׳	רב	יהוד׳	אמ׳	רב	כגון	שהיו	מחיצות	התחתונות
	א	מינטר	אמ׳	רב	יהודה	אמ׳	רב	כגון	שהיו	מחיצות	התחתונות
	ג1	[מינטר]	אמ׳	רב	יהוד׳	אמ׳	שמו׳	כגון	שהיו	מחצות	התחתונות
	כ1	מינטר	אמ׳	רב	יהוד׳	אמ׳	שמואל	כגון	שהיו	מחיצות	התחתונות
	כ2	מנטר]	א׳	רב	יהוד׳	א׳	שמו׳	כגון	שהיו	מחיצות	התחתונות
	ר	מינטר	אמ׳	רב	יהודה	אמ׳	שמואל	כגון	שהיו	מחיצות	התחתונות
	ש	מינטר	אמ׳	רב	יהודה	אמ׳	שמואל	כגון	שהיו	מחיצות	התחתונות
	ט	מינטר	אמ׳	רב	יהודה	אמ׳	שמו׳	כגון	שהיו	מחיצות	התחתונות
7	מ	עודפו׳	על	העליונו׳	וכן	א״ר		אלע׳	א״ר		אושעי׳
	ו	עודפות	על	העליונות							
	א	עודפות	על	העליונות	ובן	אמ׳	ר׳	אלע׳	א״ר		אושיעיא
	ג1	<..>פות	על	ה?ע?<..>נות	וכן	אמ׳	ר׳	אלעזר	אמ׳	ר׳	אושעיה
	כ1	עדיפות	על	העליונות							
	כ2	עודפות	על	העליונות							
	ר	עודפות	על	העליונות	וכן	אמ׳					
	ש	עודפות	על	העליונות	וכן	אמ׳	ר׳	אלעזר	אמ׳	ר׳	אושעיא
	ט	עודפות	על	העיליו׳	וכן	אמ׳	ר׳	אלעזר	א׳ר		אושעיא
8	מ	כגון	שהיו	מחיצו׳	התחתו׳	עודפו׳	על	העליונו׳	וכן	א׳	עול׳
	ו										
	א	כגון	שהיו	מחיצות	התחתונות	עודפות	על	העליונות			
	ג1	כגון	שהיו	<...>	ה?תחתנו?ת	עודפות	על	העליונות	וכן	אמ׳	עולא
	כ1										
	כ2										
	ר										עולא
	ש	כגון	שהיו	מחיצות	התחתונות	עודפות	על	העליונות	וכן	אמ׳	עולא
	ט	כגון	שהיו	מחיצו׳	התחתונות	עודפות	על	העיליונות			
9	מ	א״ר		יוחנן	כגון	שהיו	המחיצו׳	התחתו׳	עודפו׳	על	העליונו׳
	ו										
	א										
	ג1	אמ׳	ר׳	<...>			מחצות	התחת׳	עודפ׳	על	העליונ׳
	כ1										
	כ2										
	ר	א״ר		יוחנן	כגון	שהיו	מחיצות	התחתונות	עודפות	על	העליונות
	ש	אמ׳	ר׳	יוחנן	כגון	שהיו	מחיצות	התחתונות	עודפות	על	העליונות
	ט										
10	מ	א״ל		ר׳	אב׳	לעול׳	כמאן	כר׳		דא׳	
	ו	א״ל		ר׳	אבא	לעולא	כמאן	כר׳		דא׳	
	א	א״ל			אביי	לעולא	כמאן	כר׳		דא׳	
	ג1	אמ׳	ליה	ר׳	אבא	לעו?לא	כמ?אן	כרבי		דאמ׳	
	כ1	א״ל		ר׳	אבא	לעולה	כמאן	כר׳		דאמ׳	
	כ2	א׳	ליה	ר׳	אחא	לעולא	כמאן	כר׳		דא׳	?לי?
	ר	א״ל		ר׳	אחא	לעולא	כמאן	כר׳		דאמ׳	
	ש	אמ׳	ליה	ר׳	אבא	לעולא	כמאן	כר׳		דאמ׳	
	ט	א׳ל		ר׳	אבא	לעול׳	כמן	כר׳	עקיבא	דאמ׳	

11	מ	קלוט׳	כמי	שהונח׳	דמי׳	א״ל		אפי׳	תימ׳	רבנן	ע״כ
	ו	קלוטה	כמי	שהונחה	דמיא	א״ל		אפי׳	תימא	רבנן	עד
	א	קלוטה	כמי	שהונחא	רמיא	א״ל		אפילו	תימ׳	רבנן	עד
	ג1	קלוטה		כמשהונחה	דמי?א?			אפיל<..	...>	רבנן	(..)[עד
	כ1	קלוטה	כמי	שהונחה	דמיא	א״ל		אפילו	תימ׳	רבנן	עד
	כ2	קלוטה	כמי	שהונחה		א׳	ליה	אפילו	תימא	רבנן	עד
	ר	קלוטה	כמי	שהונחה	דמיא	א״ל		אפי׳	תימ׳	רבנן	עד
	ש	קלוטה	כמי	שהונחה	דמי	אמ׳	ליה	אפי׳	תימא	רבנן	עד
	ט	קלוטה	כמה	שהונחה	דמיא	אלא		אפילו	תימ׳	רבנן	עד
12	מ		לא		קאמ׳	רבנן				אל׳	לעניין
	ו	כאן	לא		פליגי	רבנן	עליה	דר׳		אלא	לעניין
	א	כאן	לא		פליגי	רבנן	עליה	דר׳		אלא	לעניין
	ג1	]כן	לא		פליגי	רבנן	עליה	דרבי		אילא	ל<..>?ן
	כ1	כאן	לא		פליגי	רבנן	עליה	דרב?(	)?	אלא	לעינין
	כ2	כאן	לא	קא{א}	פליגי	רבנן	עליה	דר׳		אלא	לעניין
	ר	כאן	לא		פליגי	רבנ׳	עליה	דר׳		אלא	לעניין
	ש	כאן	לא		פליגי	רבנן	עליה	דר׳		אלא	לעניין
	ט	כאן	לא		פליגי	רבנן	עליה	דר׳	עקיב׳	אלא	לעיניין
13	מ	שבת				אבל			הכ׳	משו׳	דמינטר
	ו	שבת				אבל			הכא	משום	אינטורי
	א	שבת				אבל			הכא	משום	אינטורי
	ג1	ש?בת	[דבעינא	הנחה	וליכא]	אבל	(לעינין	גטין)	[הכא]	משום	אינטורי
	כ1	שבת				אבל			הכא	משום	אינטורי
	כ2	שבת				אבל			הכא	משום	אינטורי
	ר	שבת				אבל			הכא	משום	אינטורי
	ש	שבת				אבל			הכא	משום	אינטורי
	ט	שבת				אבל			הכא	משום	אינטור׳
14	מ		והא		מינטר	וכן	א״ר		אסי	א״ר	
	ו	הוא	והא		מינטר	וכן	א״ר		אסי	א״ר	
	א	הוא	והא		מינטר	ובן	אמ׳	רב	אסי	א״ר	
	ג1	הוא	והא		מינטר	וכן	אמ׳	ר׳	אסי	אמ׳	ר׳
	כ1	הוא	והא		מינטר	וכן	א״ר		אסי	א״ר	
	כ2	הוא	והא		מנטר	וכן	א׳	ר׳	אמי	א׳	ר׳
	ר	הוא	והא	קא	מינטר	וכן	א״ר		אסי	א״ר	
	ש	הוא	והא		מינטר	וכן	אמ׳	ר׳	אסי	אמ׳	ר׳
	ט	הוא	והא	קא	מינטר	והא׳ר			אסי	א׳ר	(א)
15	מ	יוחנן	כגון	שהיו	מחיצו׳		התחתו׳	עודפו׳	על		
	ו	יוחנ׳	כגון	שהיו	מחיצות		התחתונות	עודפות	על		
	א	יוחנן	כגון	שהיו	מחיצות	(העליונות)	[התחת..ת]	עודפות	על	(התחתונות)	
	ג1	יוחנן	כגון	שהיו	מחצות		תחתונות	עודפ׳	על		
	כ1	יוחנן	כגון	שהיו	מחיצות		התחתונות	עודפות	על		
	כ2	יוח׳	כגון	שהיו	מחיצות		התחתונות	עודפות	על		
	ר	יוחנן	כגון	שהיו	מחיצות		התחתונות	עודפות	על		
	ש	יוחנן	כגון	שהיו	מחיצות		התחתונות	עודפות	על		
	ט	יוח׳	כגון	שהיו	מחיצות		התחתונות	עודפות	על		

16	מ	העליונו׳	א״ל			ר׳	זירא	לר׳	אסי	כמאן	כר׳	
	ו	העליונות	א״ל			לר׳	זירא	לר׳	אסי	כמאן	כו׳	
	א	[העליונות]	[א״ל			ר׳	זירא	לר׳	אסי	כמאן	כרבי	
	ג1	העליונ׳	אמ׳	ליה		ר׳	אדא	לר׳	אסי	כמאן	כרבי	
	כ1	העליונות	א״ל			ר׳	זירא	לר׳	אסי	כמאן	כר׳	
	כ2	העליונות	א׳	ליה		ר׳	זירא	לר׳	[אסי]	כמ<..>	כר׳	
	ר	העליונות	א״ל			ר׳	זירא	לר׳	אסי	כמאן	כר׳	
	ש	העליונות	אמ׳	ליה		ר׳	זירא	לרבי	אסי	כמאן	כר׳	
	ט	העיליונות	א״ל			ר׳	זיר׳	לר׳	אסי	כמן	כר׳	עקיבא
17	מ									אפי׳	תימ׳	רבנן
	ו											
	א	דאמר	קלוטה	כמי	שהונחה		דמי	א״ל		אפילו	תימא	רבנן
	ג1	דאמ׳	קלוטה		כמשהונחה		דמיא			אפילו	תימא	רבנן
	כ1	דאמ׳	קלוטה	כמי	שהונחה		דמיא	א״ל		אפילו	תימא	רבנן
	כ2	דא׳	קלוטה	כמי	שהונחה			א׳	ליה	אפילו	תימא	רבנן
	ר	דאמ׳	קלוטה	כמי	שהונח׳		דמיא			אפילו	תימא	רבנן
	ש	דאמ׳	קלוטה	כמי	שהונחה		דמי	אמ׳	ליה	אפי׳	תימא	רבנן
	ט	דאמ׳	קלוטה	כמי	שהונחה		דמיא			אפילו	תימא	רבנן
18	מ		ע״כ			לא		פליגי	רבנן	עלי׳	דר׳	
	ו											
	א	עד		כאן		לא		פליגי	רבנן	עליה	דר׳	
	ג1	(את)	[עד]	כן		לא	(קא)	פליגי	רבנן	עליה	דרבי	
	כ1	עד		כאן		לא		פליג׳	רבנן	עליה	דר׳	
	כ2	עד		כאן		לא		<...>י	רבנן	עליה	דר׳	
	ר	עד		כאן		לא		פליגי	רבנן	עליה	דר׳	
	ש	עד		כאן		לא		פליגי	רבנן	עלי׳	דר׳	
	ט	עד		כאן		לא		פליגי	(ע)[ר]בנן	עליה	דר׳	עקיבא
19	מ	אל׳	לענין	שב׳					אבל		הכ׳	משו׳
	ו											
	א	אלא	לענין	שבת					אבל		הכי	...
	ג1	אילא	לעיניין	שבת		[דבעינא	הנחה	וליכא]	אבל	לעיניין	גטין	משום
	כ1	אלא	לעינין	שבת					אבל		הכא	משום
	כ2	אלא	לעניין	שבת					אבל		הכא	משום
	ר	אלא	לעניין	שבת					אבל		הכא	משום
	ש	אלא	לעיניין	שבת					אבל		הכא	משום
	ט	אלא	לעיניין	שבת					אבל		הכא	משום
20	מ	אינטורי	הוא					נמחק		א׳	רב	נחמן
	ו							נימחק		אמ׳	רב	נחמ׳
	א	אינטורי	הוא	והא		קא	מינ..ר	נמחק]		אמ׳	רב	נחמן
	ג1	אינטורי	הוא	והא			מינטר	נמחק		אמ׳	רב	נחמן
	כ1	אינטורי	הוא	והא			מינטר	ונימחק		א׳	רב	נחמן
	כ2	אינטורי	הוא	והא			מ<..>	נמחק		א׳	רב	נחמן
	ר	אינטורי	הוא	והא			מינטר	נמחק		אמ׳	רב	נחמן
	ש	אינטורי	הוא	והא		קא	מינטר	נמחק		אמ׳	רב	נחמן
	ט	אינטורי	הוא	והא		קא	מינטר	נמחק	(א׳?ר?)	אמ׳	רב	נחמן

21	מ	א׳	רב׳	בר	אבו׳	לא	שנו	אל׳	שנמחק	דרך	יריד׳
	ו	אמ׳	רבה	בר	אבוה	לא	שנו	אלא	שנמחק	דרך	ירידה
	א	אמ׳	רבה	בר	אבוה	לא	שנו	אלא	שנמחק	דרך	ירידה
	ג1	אמ׳	ראבה	בר	אבוה	לא	שנו	אלא	שנמחק	דרך	ירידה
	כ1	אמ׳	רבה	בר	אבוה	לא	שנו	אלא	שנמחק	דרך	ירידה
	כ2	א׳	רבה	בר	אבוה	לא	שנו	אלא	שנמחק	דרך	ירידה
	ר					לא	שנו	אלא	שנמחק	דרך	ירידה
	ש	אמ׳	רבה	בר	אבוה	לא	שנו	אלא	שנמח׳	דרך	ירידה
	ט	אמ׳	רבה	בר	אבוה	לא	שנו	אלא	שנמחק	דרך	ירידה
22	מ		אבל	נמחק	דרך	עליה		אינ׳	מגורשת	מאי	טע׳
	ו		אבל	נמחק	דרך	עלייה		אינה	מגורשת	מאי	טעמ׳
	א		אבל	נמחק	דרך	עלייה		אינה	מגורשת		
	ג1	[לחצר]	אבל	נמחק	דרך	עלייה	[לגג]	לא		(מאיקב?ה?)	
	כ1		אבל	נמחק	דרך	עלייה		לא		מאי	
	כ2		אבל	נמ<..>							
	ר		אבל	נמחק	דרך	עלייה		לא		מאי	טעמא
	ש		אב׳	נמח׳	דרך	עליי׳		לא		מאי	טעמ׳
	ט		אבל		דרך	עלייה		לא		מאי	טע׳
23	מ								מעיקר׳	לאו	למינח
	ו									לאו	למינח
	א								מעיקרא	לאו	למינחא
	ג1	[כי	קא	נפיל	?ל?מחיק..	קא	נפיל]			(לאו	למינח
	כ1								מעיקרא	לאו	למינח
	כ2										
	ר								מעיקרא	לא	למינח
	ש								מעיקר׳	לא	למינ׳
	ט							(לא)	מעיק׳	לא	למינח
24	מ	קאי		נשרף	א׳	רב	נחמ׳	א׳	רב׳	בר	אבו׳
	ו	קאי	או	נשרף	אמ׳	רב		אמ׳	רבה	בר	אבוה
	א	קאי	או	נשרף	אמ׳	רב	נחמן	אמ׳	רבה	בר	אבוה
	ג1	קאיי)		נשרף	אמ׳	רב	נחמן			בר	?י?צחק
	כ1	קאי		נשרף	א׳	רב	נחמן	א׳	רבה	בר	אבוה
	כ2										
	ר	קאי	או	נשרף	אמ׳	רב	נחמן	אמ׳	רבה	בר	אבוה
	ש	קאי		נשרף	אמ׳	רב	נחמן	אמ׳	רבה	בר	אבוה
	ט	קאי	או	נשרף	אמ׳	רב	נחמן	אמ׳	רבה	בר	אבוה
25	מ	לא	שנו	אל׳	קדם	גט	לדליק׳	אבל	דליק׳	קודמ׳	לגט
	ו	לא	שנו	אלא	שקדם	גט	לדליקה	אבל	דליקה	קודם	לגט
	א	לא	שנו	אלא	שקדם	גט	לדליקה	אבל	קדם	דליקה	לגט
	ג1	לא	שנו	אלא	שקדם	גט	לדליקה	אבל	קדמה	דליקה	לגט
	כ1	לא	שנו	אלא	שקדם	גט	לדליקה	אבל	דליקה		לגט
	כ2										
	ר	לא	שנו	אלא	שקדם	גט	לדליקה	אבל	דליקה	קודם	לגט
	ש	לא	שנו	אלא	שקדם	גט	לדליקה	אבל	קדמה	דליקה	לגט
	ט	לא	שנו	אלא	שקדם	גט	לדליקה	אבל	קדמה	דליקה	לגט

26	מ	אינ׳	מגורש׳	מאי	טעמ׳	מעיקר׳				לשריפ׳
	ו	אינה	מגורשת	מאי	טעמ׳	מעיקר				לשריפה
	א	אינה	מגורשת	מאי	טע׳	מעיקרא				לשריפה
	ג1	לא		(מאיקבה)		[כי	שאדי	ליה	לדלק..	..אדי] לשריפה
	כ1	לא		מאי	טעמ׳	מעיקרא				לשריפה
	כ2									
	ר	לא		מאי	טעמא	מעיקרא				לשריפה
	ש	לא		מאי	טעמא	מעיקרא				לשריפה
	ט	לא		מאי	טעמ׳					לשריפה
27	מ		קאי			א׳	רב	חסד׳		רשויו׳ חלוקו׳
	ו		קאזיל			א׳	רב	חסד׳		דשויו חלוקות
	א		קאזיל			אמ׳	רב	חסדא		רשויות חלוקות
	ג1		(קאיי)	[קא	נפיל]	אמ׳	רב	חיסדא		רשיות חלוקות
	כ1		קאזיל			א׳	רב	חסדא		רשוית חלוקות
	כ2									
	ר	קא	אזיל			אמ׳	רב	חסדא		רשויות חלוקות
	ש		קאזיל			אמ׳	רב	חסדא	(ג)	רשויות חלוקות
	ט		קאזיל			אמ׳	רב	חסדא		רשויות חלוקות
28	מ	לגיטין	א״ל		רמי	בר	חמ׳	לרבא		מנלי׳
	ו	לגטין	א״ל		רמי	בר	חמא	לרבה		מנליה
	א	לגוטין	א״ל		רמי	בר	חמא	לרבה		מנא ליה
	ג1	לגטין	?א?<..>	ליה	ראמי	בר	חמא	לראבא		מנא ליה
	כ1	בגיטין	א״ל		רמי	בר	חמא	לרבא		מנא ליה
	כ2									
	ר	בגיטין	אמ׳	ליה	רמי	בר	חמא	לרבא		מנא ליה
	ש	בגיטין	אמ׳	ליה	רמי	בר	חמא	לרבא		מנא ליה
	ט	בגיטין	א׳ל		רמי	בר	חמא	לרבא	(א׳ל)	מנא ל׳
29	מ	לסב׳		א״ל		מתנית׳	הי׳		היתה	עומד׳ על
	ו	לסבא	הא	א״ל		מתני׳	היא			עומד׳ על
	א	לסבא	הא	א״ל		מתניתי׳	היא		היתה	עומדת על
	ג1	ל?סא?בא	הא	א?מי?<...>		מתנית׳	היא	[דתנן]	היתה	עומדת
	כ1	לסבא	הא	א״ל		מתניתין	היא		היתה	עומדת על
	כ2									
	ר	לסבא	הא	אמ׳	ליה	מתניתין	היא		הייתה	עומדת על
	ש	לסבא	הא	אמ׳	ליה	מתניתין	היא		היתה	עומדת על
	ט	לסבא	הא	א׳ל		מתני׳	היא		היתה	עומדת על
30	מ		הגג	וזרקו	לה	כיון	שהגיע		לאויר	הגג
	ו	ראש	הגג	וזרקו	לה	כיון	שהגיע		לאויר	הגג
	א	ראש	הגג	וזרקו	לה	כיון	שהגיע		לאויר	הגג
	ג1	ב?רא?ש	<...	..>רקו	לה					
	כ1	ראש	הגג	וזרקו	לה	כיון	שהגיע	הגט	לאויר	הגג הרי
	כ2									
	ר	ראש	הגג	וזרקו	לה	כיון	שהגיע		לאויר	הגג הרי
	ש	ראש	הגג	וזרקו	לה	כיון	שהגיע	גט	לאויר	הגג הרי
	ט	ראש	הגג	וזרקו	לה	כיון	שהיגיע		לאויר	הגג הרי

31	מ		מגורש׳			במאי	עסי׳		אילימ׳	בגג	דיד׳
	ו		מגורש׳			במאי	עסיק׳		אילימ׳	בגג	דידיה
	א		מגורשת			מבאי	עסיקי׳		אילימא	בגג	דידה
	ג1			(הי<..> | דאמי)	[במאי	עסיק׳]	או	נימא	בגג	?ד?ידה
	כ1	זו	מגורשת			במאי	עסיק׳		אילימ׳	בגג	דידה
	כ2										
	ר	זו	מגורשת			במאי	עסקינן		אלימא	בגג	דידה
	ש	זו	מגורשת			במאי	עסיקנן		אילימ׳	בגג	דידה
	ט	זו	מגורשת			במאי	עסיק׳		אלימא	בגג	דידה
32	מ	וחצר	דיד׳	למ׳	לי	אויר	הגג			אל׳	
	ו	וחצר	דידיה	כי	הגיע	לאויר	הגג	מאי	הוי	ואלא	
	א	וחצר	דירה	למה	לי	אויר	הגג			אלא	
	ג1	ובח?צ?<..	...>	הכי	[...	?אויר?]	ולא	כלום	הוא	אילא	בחצר
	כ1	וחצר	דידה	למה	לי	אויר	הגג			אלא	
	כ2										
	ר	וחצר	דידה	למה	לי	אויר	הגג			אלא	
	ש	וחצר	דידה	למה	לי	אויר	הגג			אלא	
	ט	וחצר	דידה	למה	לי	אויר	הגג			אלא	
33	מ		בגג	דידי׳	וחצר	דידי׳	כיון	שהגיע		לאויר	הגג
	ו		בגג	דידה	וחצר	דידיה					
	א		בגג	דידה	וחצר	דידיה	כי	הגיע		לאויר	הגג
	ג1	<...>[..א	?ב?גג	דיליה	וחצר	די?לי?ה	כי	הגיע		לאויר	הגג
	כ1		בגג	דידיה	וחצר	דידיה	כי	היגיע		לאויר	הגג
	כ2										
	ר		בגג	דידיה	וחצר	דידיה	כי	הגיע	גט	לאויר	הגג
	ש		בגג	דידיה	וחצר	דידיה	כי	הגיע		לאויר	הגג
	ט		בגג	דידה	וחצר	דידיה					
34	מ	מאי	הוי				אל׳	פשי׳	בגג	דיד׳	וחצר
	ו										
	א	מאי	הוי	הלא	הרשות	דידיה	אלא		בגג	דידה	וחצר
	ג1	מאי	אהני				אלא	פשיטי	בגג	דילה	וחצר
	כ1	מאי	הוי				אלא	פשיט׳	בגג	דידה	וחצר
	כ2										
	ר	מאי	הוי				אלא	פשיטא	(בגג | די)	בחצר
	ש	מאי	הוי				אלא	פשיט׳	בגג	דידה	וחצר
	ט										
35	מ	דידי׳			אימ׳	סיפ׳	הו׳	מלמעל׳	והי׳	מלמט׳	וזרקו
	ו				אימ׳	סיפא	הוא	מלמעלה	והיא	מלמטה	וזרקו
	א	דידיה			אימא	סיפא	הוא	מלמעלה	והיא	מלמטה	וזרקו
	ג1	דיליה]			אימא	סופה	הוא	מלמע׳	והיא	מלמ<..>	זרקו
	כ1	דידיה			אימ׳	סיפא	הוא	מלמעלה	והיא	מלמטה	וזרקו
	כ2										
	ר	דידיה	וגג	דידה	אימא	סיפא	הוא	למעלה	והיא	למטה	וזרקו
	ש	דידיה			אימ׳	סיפא	הוא	מלמעלה	והיא	מלמטה	וזרקו
	ט				אימ׳	סיפא	הוא	מלמעלן	והיא	מלמטן	וזרקו

36	מ	לה	כיון	שיצ׳	מרשו׳	הגג	נמחק	או	נשרף	הרי	זו
	ו	לה	כיון	שיצא	מרשות	הגג	נמחק	או	נשרף	הרי	זו
	א	לה	כיון	שיצא	מרשות	הגג	ונמחק	או	נשרף	הרי	זו
	ג1	<...>		שיצ׳	מרש׳	הגג	נמחק	או	נשרף	הרי	זו
	כ1	לה	כיון	שיצא	מרשות	הגג	נמחק	או	נשרף	הרי	זו
	כ2										
	ר	לה	כיון	שיצא	מרשות	הגג	נמחק	או	נשרף	הרי	זו
	ש	לה	כיון	שיצא	מרשות	הגג	נמחק	או	נשרף	הרי	זו
	ט	לה	כיון	שיצא	מרשות	הגג	נמחק	או	נשרף	הרי	זו
37	מ	מגורש׳	ואי					בגג		דיד׳	וחצר
	ו	מגורש׳	ואי					בגג		דידה	וחצר
	א	מגורשת	ואי					בגג		דידה	וחצר
	ג1	מגורשת	?וא?ו	חצר	דידיה	[או	(ב?מ?)	בגג	(...)	דידה]	חצר
	כ1	מגורשת	ואי					בגג		דידה	וחצר
	כ2										
	ר	מגורשת	ואי					בגג		דידה	וחצר
	ש	מגורשת	ואי					בגג		דידה	וחצר
	ט	מגורשת	ואי					בגג		דידה	וחצר
38	מ	דידי׳	אמאי								
	ו	דידיה	אמאי	מגורשת				ואלא	בגג	דידיה	וחצר
	א	דידיה	אמאי	מגורשת				ואלא	בגג	דידיה	וחצר
	ג1	דידיה	אמאי	מיגרשה	[..שה	תיגרש	...	אלא	בגג		וחצר
	כ1	דידיה	אמאי								
	כ2										
	ר	דידיה	אמאי	מגורשת				אלא	בגג	דידיה	וחצר
	ש	דידיה	אמאי	מגורשת				אלא	בגג	דידיה	וחצר
	ט	דידיה	אמאי								
39	מ										
	ו	דידה									
	א	דידה									
	ג1	דידיה	כי	מאטי	גט	..אויר	לא	תיגרש	עד	דנפיל	לתוך
	כ1										
	כ2										
	ר	דידה									
	ש	דידה									
	ט										
40	מ										
	ו		רישא	בגג	דידיה	וחצר	דידיה	וסיפ׳	בגג	דידיה	וחצר
	א		ריש׳	בגג	דידה	וחצר	דידיה	וסיפא	בגג	דידיה	וחצר
	ג1	חיקה]									
	כ1										
	כ2										
	ר		רישא	בגג	דידה	וחצר	דידיה	וסיפא	בגג	דידיה	וחצר
	ש		רישא	בגג	דידה	וחצר	דידיה	סיפא	בגג	דידיה	וחצר
	ט										

41	מ		אל׳	לאו							דאושל׳
	ו	דידה	אלא	לאו							דאושלה
	א	דידה	אלא	אלא	לעולם	בגג	דידיה	וחצר	דידיה	או	שלה
	ג1		אילא	לא[ו]							דאשילוה
	כ1		אלא	לאו							דאושלא
	כ2										
	ר	דידה	אלא	לאו							דאושלה
	ש	דידה	אלא	לאו							דאושלה
	ט		אלא	(א)לאו							דאושלה
42	מ	במקו׳	דחד	מקו׳		מושלי	אינשי	תרי	מקומו׳	לא	מושלי
	ו	מקום									
	א	מקום	דחד	מקום		מושלי	אינשי	תרי	מקומו׳	לא	מושלי
	ג1	מקום	וחד	מקום		מושלי	אינשי	שני	מקומ׳	לא	מושלי
	כ1	מקום	דחד	מקום	מקום	מושל׳		תרי	מקומות	לא	מושלי
	כ2										
	ר		דחד	מקום		מושלי	אינשי	תרי	מקומות	לא	מושלי
	ש	מקום	דחד	מקום		מושלי	אינשי	תרי	מקומות	לא	מושלי
	ט	מקום	דחד	מקום		מושלי	אינשי	תרי	מקומות	לא	מושלי
43	מ	אינשי	א״ל		מידי	אירי׳	דילמ׳	הא		כדאית׳	והא
	ו						דילמ׳	הא		כדאית׳	והא
	א	אינשי	א״ל		מידי	אירי		הא		כדאית׳	והא
	ג1	אינשי	[אמ״ל		מידי	אריא		הא	כי	דאיתיה	והא
	כ1	אינשי	א״ל		מ[י]די	אירי׳	דילמ׳	הא		כדאיתה	והא
	כ2										
	ר	אינשי	אמ׳	ליה	מידי	אריא		הא		כדאיתא	והא
	ש	אינשי	אמ׳	ליה	מידי	איריא	דילמ׳	הא		כדאיתה	והא
	ט	אינשי	א׳ל		מידי	איריא		הא		כדאיתה	והא
44	מ		כדאית׳								
	ו		כדאית׳								
	א		כדאיתה	רישא	בגג	דידה	וחצר			דידיה	סיפא
	ג1	כי	דאי..	רישה	בגג	דידה	וחצר			דידיה	סופה
	כ1		כדאיתה	רישא	בגג	דידה	וחצר	(..גג..	...)	דידיה	סיפא
	כ2										
	ר		כדאיתא	רישא	בגג	דידה	וחצר			דידיה	סיפא
	ש		כדאיתה	רישא	בגג	דידה	וחצר			דידיה	סיפא
	ט		כדאיתה	רישא	בגג	דידה	וחצר			דידיה	וסיפא
45	מ									א׳	רבא
	ו									אמ׳	רב׳
	א	בגג	דידיה	וחצר	דידה					אמר	רבא
	ג1	בגג	דידיה	וחצר	דידה	...	רבא]	שמ׳	מי׳	אמ׳	ראבא
	כ1	בגג	דידיה	וחצר	דידה					אמ׳	רבא
	כ2										
	ר	בגג	דידיה	וחצר	דידה					אמ׳	רבא
	ש	בגג	דידי׳	וחצר	דידה					אמ׳	רבא
	ט	בגג	דידיה	וחצר	דידה					אמ׳	רבא

46	מ	שלש	מדו׳	בגטין	הא	דא״ר			קלוט׳	כמ׳
	ו	שלש	מידות	בגטין		דא״ר			קלוט׳	כמי
	א	שלש	מדות	בגיטין	הא	דא״ר			קלוטה	כמי
	ג1	שלוש	מדות	בגטין	הא	דאמ׳	רבי		קלוטה	(כמי)	[כמה]
	כ1	שלש	מידות	בגיטין	הא	דאמ׳	ר׳		קלוטה	כמי
	כ2									
	ר	שלש	מידות	בגיטין	הא	דאמ׳	ר׳		קלוטה	כמי
	ש	שלש	מידות	בגיטין	הא	דאמ׳	ר׳		קלוטה	כמי
	ט	שלש	מדות	בגיטין	הא	דאמ׳	ר׳	עקיב׳	קלוטה	כמי
47	מ	שהונח׳	דמי	ופליגי	רבנן	עלי׳	דר׳				ה״מ
	ו	שהונח׳	דמיא	ופליגי	רבנן	עליה	דר׳				הני
	א	שהונחה	דמיא	ופליגי	רבנן	עליה	דר׳				הני
	ג1	שהונחה		ופליגי	רבנן	עליה		(לא	שנו	?א ?לא)	[הני
	כ1	שהונחה	דמיא	ופליגי	רבנן	עליה					הני
	כ2										
	ר	שהונחה	דמיא	ופליגי	רבנן	עילויה					הני
	ש	שהונחה		ופליגי	רבנן	עליה					הני
	ט	שהונחה	דמיא	ופליגי	רבנן	עליה					הני
48	מ		לעניין		שבת				אבל	הכ׳	
	ו	מילי	לעניין		שבת				אבל	הכא	
	א	מילי	לעיניין		שבת				אבל	הכא	
	ג1	מילי ?א ?]	ל(עניין)	[גבי]	שב׳	[דבעינא	הנחה	וליכא]	אבל	לעינ׳	גטין
	כ1	מילי	לעינין		שבת				אבל	הכא	
	כ2										
	ר	מילי	לעניין		שבת				אבל	הכא	
	ש	מילי	לעיניין		שבת				אבל	הכא	
	ט	מילי	לעיניין		שבת				אבל	הכא	
49	מ	משו׳	אינטורי	הו׳	והא		מינטר	והא	דא׳	רב	חסד׳
	ו	משום	אינטורי	הוא	והא		מינטר	והא	דא׳	רב	חסד׳
	א	משום	אינטורי	הוא	והא		מינטר		אמ׳	רב	חסדא
	ג1	משום	אינטורי	הוא	והא		מינטר	<...>			
	כ1	משום	אינטורי	הוא	והא		מינטר		והאמ׳	רב	חסדא
	כ2										
	ר	משום	אינטורי	הוא	והא	קא	מינטר	והא	דאמ׳	רב	חסדא
	ש	משום	אינטורי	הוא	והא		מינטר	והא	דאמ׳	רב	חסדא
	ט	משום	אינטורי	הוא	והא		מינטר	והא	דאמ׳	רב	חסדא
50	מ	נעץ	קנ׳	ברה״י				וזרק	ונח	על	גביו
	ו	נעץ	קנה	ברשו׳	היחיד	ובראש	טרסקל	וזרק	ונח	על	גביו
	א	נעץ	קנה	ברשות	היחיד	[וטרסקל	בראשו]	וזרק	ונח	על	גביו
	ג1										
	כ1	נעץ	קנה	בח ?[צר] ?	הרבים	ובראשו	טרסקל	וזרק	ונח	על	גביו
	כ2										
	ר	נעץ	קנה	ברשות	היחיד			וזרק	ונח	על	גביו
	ש	נעץ	קנה	ברשות	היחיד	ובראשו	טרסקל	וזרק	ונח	על	גביו
	ט	נעץ	קנה	בחצר				וזרק	ונח	על	גביו

51	מ		אפי׳		מאה	אמ׳	חייב	לפי	שרה״י		עול׳
	ו		אפי׳	גבוה	מאה	אמה	חייב	לפי	שרשות	היחיד	עולה
	א		אפילו	גבוה	מאה	אמה	חייב	לפי	שרשות	היחיד	עולה
	ג1										
	כ1	חייב	אפילו	גבוה	מאה	אמה			שרשות	היחיד	עולה
	כ2										
	ר		אפילו	גבוה	מאה	אמה	חייב	לפי	שרשות	היחיד	עולה
	ש		אפי׳	גבוה	מאה	אמה	חייב	לפי	שרשות	היחיד	עולה
	ט	חייב	ואפילו	גבוה	מאה	אמה			שרשות	היחיד	עולה
52	מ	עד	לרקי׳					ה״מ		לעניין	שב׳
	ו	עד	לרבוע	ופליגי	רבנ׳	עליה	דר׳	הני	מילי	לעניין	שבת
	א	עד	לרקיע	ופליגי	רבנן	עליה	ור׳	והני	מילי	לעניין	שבת
	ג1										
	כ1	עד	לרקיע					הני	מילי	לעינין	שבת
	כ2										
	ר	עד	לרקיע					הני	מילי	לעניין	שבת
	ש	עד	לרקיע					הני	מילי	לעניין	שבת
	ט	עד	לרקיע					הני	מילי	לעיניין	שבת
53	מ	אבל	הכ׳	משו׳	אינטורי	הו׳	והא	לא		מינטר	
	ו	אבל	הכא	משו׳	אינטורי	הוא	והא	לא		מינטר	
	א	אבל	הכא	משום	אינטורי	הוא	והא	לא		מינטר	
	ג1										
	כ1	אבל	הכא	משום	אינטורי		והא	[לא]		מינטר	
	כ2										
	ר	אבל	הכא	משום	אינטורי	הוא	והא	לא	קא	מינטר	
	ש	אבל	הכא	משו׳	אינטורי	הוא	והא	לא		מינטר	
	ט	אבל	הכא	משום	אינטורי	הוא	והא	[לא]		מינטר	

1	מ	והא	דא׳	רב	יהוד׳	א׳	שמו׳	לא	יעמ׳	אד׳	
	ו	והא	דא׳	רב	יהוד׳	אמ׳	שמואל	לא	יעמד	אדם	
	א	והא	דאמר	רב	יהודה	אמ׳	שמו׳	לא	יעמוד	אדם	
	כ1	והא	דאמ׳	רב	יהוד׳	אמ׳	שמואל	לא	יעמוד	אדם	
	ג1	<...>	דאמ׳	רב	יהודה	אמ׳	שמו׳	לא	יעמוד	אדם	
	ר	והא	דאמ׳	רב	יהודה	אמ׳	שמואל	לא	יעמוד	אדם	
	ש	והא	דאמ׳	רב	יהודה	אמ׳	שמוא׳	לא	יעמוד	אדם	
	ט	והא	דאמ׳	רב	יהודה	אמ׳	שמו׳	לא	יעמוד	אדם	על
2	מ	בגג	זה	ויקלוט		גשמי׳		מגגו	של	חבירו	
	ו	בגג	זה	ויקלוט	מי	גשמים		מגגו	של	חבירו	
	א	בגג	זה	וילקוט	מי	גשמים		מגג	של	זה	
	כ1	בגגו		ויקלוט	מי	גשמים		מגג[ו]	של	חבירו	
	ג1	בג<..	..>ה	ויקלוט	מי	גשמים		(מיגגו	של	חב׳)	[מגג
	ר	בגג	זה	ויקלוט	מי	גשמים		מגגו	של	חברו	
	ש	בגג	זה	ויקלוט	מי	גשמים		מגגו	של	חבירו	
	ט	גגו		ויקלוט	מי	גשמים	מן	גגו	של	חבירו	
3	מ				שכשם	שדיורין	חלוקין	(מלמעל׳)	[מ]למט׳	כך	דיורין
	ו				שכשם	שדיירין	חלוקין		למטה	כך	דיורין
	א				שכשם	דיורין	שחלוקין		למטה	כך	דיורין
	כ1				שכשם	שדיורין	חלוקין		מלמטה	כך	דיורין
	ג1	אחר	מאי	טע׳]	כשם	שדיורין	חלוקין		למטה	כך	דיורין
	ר				שכשם	שדיורין	חלוקין		למטה	כך	דיורין
	ש				שכשם	שדיורין	חלוקין		מלמטה	כך	דיורין
	ט				שכשם	שדיורין	חלוקין		מלמטה	כך	דיורין
4	מ	חלוקין		מלמעלה							
	ו	חלוקין		למעלה	ועד	כאן	לא	פליגי	רבנן	עליה	דר׳
	א	חלוקין		למעלה	ועד	כאן	לא	פליגי	רבנן	עליה	
	כ1	חלוקין		למעלה	הני	מילי					
	ג1	חלוקין		למעלה	הני	מלי					
	ר	חלוקין		למעלה	הני	מילי					
	ש	חלוקי׳		מלמעלה	הני	מילי					
	ט	חלוקין		מלמ(ט)[ע]לה	הני	מילי					
5	מ	אל׳		לענין		שב׳					אבל
	ו	אלא		לעניין		שבת					אבל
	א	והניה									
	כ1			לעינין		שבת					אבל
	ג1			ל(עניין)	[גבי]	שבת	[דקא	מיתי	מרשות	לרשות]	אבל
	ר			לעניין		שבת					אבל
	ש			לעיניין		שבת					אבל
	ט			לעיניין		שבת					אבל
6	מ		הכ׳	משו׳	קפיד׳		וכוליהאי		לא	קפדי	אינשי
	ו		הכא	משו׳	קפידא	היא	וכולי	האי	לא	קפדי	אינשי
	א										
	כ1		הכא	משום	קפידא	הוא	וכולי	האי	לא	קפדי	אינשי
	ג1	לעניין	גטין	[מישקל	גיטה	ממקום	אחד		לא	קפדי	אינשי
	ר	לעניין	גיטא	משום	קפידא	היא	וכולי	האי	לא	קפדי	אינשי
	ש	לעיניין	גיטא	משום	קפיד׳	הוא	וכו׳	האי	לא	קפדי	אינשי
	ט		הכא	משום	קפידה	הוא	וכולי	האי	לא	קפדי	אינשי

7	מ												
	ו												
	א												
	כ1												
	ג1	והא	..א..]		משום	?קפ?ידא	הוא	והכי	לא	קפדי	[אינש..]	(והאמ׳)	
	ר												
	ש												
	ט												
8	מ												
	ו												
	א												
	כ1												
	ג1	[והא	דאמ׳]		רב	חיס<..	..>?עץ?	קנה	ברש׳	היחיד	[ובראשו	טריסקל]	
	ר												
	ש												
	ט												
9	מ												
	ו												
	א												
	כ1												
	ג1	וזרק	ונח		על	גביו	<...>?מ?אה	אמה	חייב	[מאי	טע׳]		
	ר												
	ש												
	ט												
10	מ												
	ו												
	א												
	כ1												
	ג1	שרשות	היחיד		עולה	עד	לרקיע	(לא	<..>ו)	[הני	...]		
	ר												
	ש												
	ט												
11	מ												
	ו												
	א												
	כ1												
	ג1	אילא	<..>עינין		שבת	[דכיון	דנח	ליה	...	..חייב	ליה]	אבל	
	ר												
	ש												
	ט												
12	מ												
	ו												
	א												
	כ1												
	ג1	ל(עיניין)	[גבי]		גטין	משום	?אינט?ורי	והא	לא	מי?נט?ר	אמ׳	אביי	
	ר												
	ש												
	ט												

אביי	א׳	
אביי	אמ׳	
אביי	אמ׳	
אביי	אמ׳	
רבא	אמ׳	
אביי	אמ׳	
אביי	אמ׳	

13	מ	שתי	חצירו׳	זו	לפני׳	מזו	פנימית	שלה	וחיצונ׳	שלו	
	ו	שתי	חצרות	זו	לפנים	מזו	פנימית	שלה	וחיצונה	שלו	
	א										
	כ1	שתי	חצירות	זו	בתוך	זו	פנימית	שלה	וחיצונה	שלו	
	ג1	שתי	חצרות	זו	לפנים	מזו	הפנימית	שלה	וההיצונה	שלו	ו[היו
	ר	שתי	חצרות	זו	לפנים	מזו	פנימית	שלה	וחיצונה	שלו	
	ש	שתי	חצרות	זו	לפנים	מזו	פנימית	שלה	וחיצונה	שלו	
	ט	שתי	חצרות	זו	בתוך	זו	פנימית	שלה	וחיצ׳	שלו	
14	מ	ומחיצו׳	החיצונ׳	עודפו׳	על	הפנימיו׳	וזרקו	לה	כיון	שהגיע	
	ו						וזרקו	לה	כיון	שהגיע	
	א										
	כ1	ומחיצת	החיצונות	עודפת	על	הפנימית	וזרקו	לה	כיון	שהגיע	
	ג1	]מחיצות	החיצונ׳	עודפ׳	על	הפני?מ?׳			כיון	שהגיע	גט
	ר	ומחיצות	החיצונות	עודפות	על	הפנימיות	וזרקו	לה	כיון	שהגיע	
	ש	ומחיצ׳	החיצונו׳	עודפו׳	על	הפנימיות	וזרקו	לה	כיון	שהגיע	
	ט	ומחיצות	החיצונות	עודפות	על	הפנימית	וזרקו	לה	כיון	שהיגיע	
15	מ	לאויר		החיצונ׳	הרי	זו	מגורש׳	מאי	טע׳	פנימי׳	גופ׳
	ו	לאויר		החיצונה	הרי	זו	מגורשת	מאי	טעמ׳	פנימית	גופה
	א										
	כ1	לאויר	מחיצות	החיצונת	הרי	זו	מגורשת	מאי	טעמ׳	פנימית	גופה
	ג1	לאויר	מחיצה	החיצו׳			מגורש׳	[מאי	טע׳]	דפנימ׳	גופה
	ר	לאויר	מחיצות	החיצונות	הרי	זו	מגורשת	מאי	טעמ׳	פנימית	גופא
	ש	לאויר	מחיצות	החיצונה	הרי	זו	מגורשת	מאי	טעמ׳	פנימית	גופה
	ט	לאויר	מחיצות	החיצונה	הרי	זו	מגורשת	מאי	טע׳	פנימית	גופה
16	מ		כמחיצ׳	דחיצונ׳		קמינטר׳					
	ו		במחיצות	דחיצונה	קמי	נטרא					
	א										
	כ1		כמחיצה	כחיצונה		מינטרא					
	ג1	(בחיצונ׳)	[..צות	החיצונה]		מינטרא	ומחיצות	החיצונה	כיד	ידה	דמיאן
	ר		במחיצה	דחיצונה	קא	מינטרא					
	ש		במחיצות	החיצונה	קא	מינטרא					
	ט		?ב?מחיצות	החיצונה		מינטרא					
17	מ		מש״כ				בקופו׳		שתי	קופו׳	זו
	ו		מה		שאין	כן	בקופות		שתי	קופות	זו
	א										
	כ1		מה		שאין	כן	בקופת		שתי	קופות	זו
	ג1	(מ)	[מה	]	שאין	כן	בקופות	דתניא	שתי	קופ׳	זו
	ר		מה		שאין	כן	בקופות		שתי	קופות	זו
	ש		מה		שאין	כן	בקופות		שתי	קופות	זו
	ט		מה		שאין	כן	בקופות		שתי	קופות	זו
18	מ	בתוך	זו	פנימי׳	שלה	וחיצונ׳	שלו				
	ו	בתוך	זו	פנימית	שלה	וחיצונה	שלו				
	א										
	כ1	בתוך	זו	פנימית	שלה	וחיצונה	שלו				
	ג1	בתוך	זו	הפנימית	שלה	וההיצונה	שלו	[ו?הגט	..חיצות	ה?..	]
	ר	בתוך	זו	פנימית	שלה	וחיצונה	שלו				
	ש	בתוך	זו	פנימית	שלה	וחיצונה	שלו				
	ט	בתוך	זו	פנימית	שלה	וחיצונה	שלו				

19	מ	וזרקו	לה	אפי׳	הגיע		לאויר		פנימי׳	אינ׳	מגורש׳
	ו	וזרקו	לה	אפי׳	הגיע		לאויר		הפנימית	אינה	מגורשת
	א										
	כ1	וזרקו	לה	אפילו	הגיע		לאויר		הפנימית	אינה	מגורש׳
	ג1			אע״פ	שהגיע	גט	לאויר	מחיצ׳	הפנימות	אינה	מגורשת
	ר	וזרקו	לה	אפילו	הגיע		לאויר		הפנימית	אינה	מגורשת
	ש	וזרקו	לה	אפילו	הגיע		לאויר		פנימי׳	אינה	מגורשת
	ט	וזרקו	לה	אפילו	היגיע		לאויר		הפנימית	אינה	מגורשת
20	מ	מאי	טע׳	דהא	לא	נח	וכי	נח	מאי	הוי	כליו
	ו	מאי	טעמ׳	דהא	לא	נח	וכי	נח	מאי	הוי	כליו
	א										
	כ1	מאי	טעמ׳	דהא	לא	נח	וכי	נח	מאי	הוי	כליו
	ג1			עד	[ש..	...]			ואמאי		כליו
	ר	מאי	טעמ׳	דהא	לא	נח	וכי	נח	מאי	הוי	כליו
	ש	מאי	טעמ׳	דהא	לא	נח	וכי	נח	מאי	הוי	כליו
	ט	מאי	טע׳	דהא	לא	נח	וכי	נח	מאי	הוי	כליו
21	מ	של	לוק׳	ברשו׳	מוכר	הו׳	הכ׳		במאי	עסי׳	
	ו	של	לוקח	ברשות	מוכר	הוא	הכא	(בא)	במאי	עסיק׳	
	א										
	כ1	של	לוקח	ברשות	מוכר	הוא			במאי	עסיקינן	
	ג1	של	ל<..> ?קח ?	ברש׳	מוכר	הוא	[הכ׳		במ׳	עס׳	בקופות
	ר	של	לוקח	ברשות	מוכר	הוא	הכא		במ׳	עסקינ׳	
	ש	של	לוקח	ברשות	מוכר	הוא	הכא		במאי	עסיקינן	
	ט		שללוק׳	ברשות	מוכר	הוא	הכא		במאי	עסיק׳	
22	מ										
	ו										
	א										
	כ1										
	ג1	?וג׳ ?]	שמעת	מינה	כליו	של	לוקח	ברש׳	מוכר	קנה	לוקח
	ר										
	ש										
	ט										
23	מ			בקופ׳		שאין	לה	שולים	ב״ש		או׳
	ו			בקופה	שלה	שאי׳	לה	שוליים			
	א										
	כ1			בקופה		שאין	לה	שולים	בית	שמיי	פוטר׳
	ג1	[לא	צריכא]	בקופ׳		שאין	לה[ן]	שולים:			
	ר			בקופה		שאין	לה	שוליים			
	ש			בקופה		שאין	לה	שוליים			
	ט			בקופה		שאין	בה	שוליים	בית	שמאי	או׳
24	מ		במאי		קמפלגי		ב״ש		סברי	לא	אמרי׳
	ו		במאי		קמפלגי		בית	שמי	סברי	לא	אמרי׳
	א										
	כ1		במאי		קמיפלגי		בית	שמיי	סברי	לא	אמרינ׳
	ג1	גמ׳	במאי	(קא | מיפלגי)	[פליגי]	בית	שמאי	סברי	לא	אמרי׳
	ר	גמרא	במאי	קא	מיפלגי		ב״ש		סברי	לא	אמרי׳
	ש	גמ׳	במאי		קמיפלגי		בית	שמאי	סברי	לא	אמרינן
	ט	כו׳	במאי		קמיפלגי		בית	שמאי	סברי	לא	אמ׳

25	מ		גזיר׳	שמ׳	יאמרו		גיט׳	קוד׳		לבנה	וב״ה
	ו	דילמ׳	גזירה	שמא	יאמרו		גטה	קודם		לבנה	ובית
	א										
	כ1		גזיר׳	שמא	יאמרו	(?ב?תה)	[גיטה]	קודם		לבנה	ובית
	ג1		גזירה	שמה	יא?מ?רו		גטה	קודם	את	בנה	ובית
	ר		גזירה	שמא	יאמ׳		גיטה	קודם		לבנה	ובית
	ש		גזירה	שמא	יאמרו		גיטה	קודם		לבנה	ובית
	ט		גזירה	שמא	יאמרו		גיטה	קודם		לבנה	ובית
26	מ		סברי	אמרינן		גזיר׳	שמ׳	יאמרו	גיט׳	קוד׳	
	ו	הילל	סברי	אמרי׳	דילמ׳	גזיר׳	שמא	יאמרו	גטה	קודם	
	א										
	כ1	הילל	סברי	אמרינן							
	ג1	הלל	סברי	אמרי׳		[גזירה	שמה	יאמרו]	גטה	קודם	את
	ר	הילל	סברי	אמרי׳		גזיר׳	שמ׳	יאמ׳	גיטה	קודם	
	ש	הילל	סברי	אמרי׳		גזירה	שמא	יאמרו	גיטה	קודם	
	ט	הילל	סברי	אמרי׳		גזירה	שמא	יאמרו	גיטה	קודם	
27	מ	לבנה	א״ר		אב׳	א׳	שמו׳			אם	נסת
	ו	לבנה	א״ר		אבא	בר׳	שמואל			אם	ניסת
	א										
	כ1		א״ר		אבא	אמ׳	שמואל			אם	נישאת
	ג1	בנה	אמ׳	ר׳	אבא	אמ׳	שמו׳	[הכל	מודים	ש]אם	נשאת
	ר	לבנה	א״ר		אבא	אמ׳	שמו׳			אם	נשאת
	ש	לבנה	אמ׳	ר׳	אבא	אמ׳	שמואל			אם	נישאת
	ט	לבנה	אמ׳	ר׳	אבא	אמ׳	שמואל			אם	נשאת
28	מ	לא	תצא	ואיכ׳	דא׳	א״ר		אב׳	א׳	שמו׳	
	ו	לא	תצא	ואיכ׳	דא׳	א״ר			בר׳	שמואל	
	א										
	כ1	לא	תצא	ואיכ׳	דאמ׳	א״ר		אבא	אמ׳	שמואל	
	ג1	לא	תצא	ואיכ׳	דאמ׳	אמ׳	ר׳	אבא	אמ׳	שמו׳	[הכל
	ר	לא	תצא	ואיכ׳	דאמ׳	א״ר		אבא	אמ׳	שמו׳	
	ש	לא	תצא	ואיכא	דאמ׳	אמ׳	ר׳	אבא	אמ׳	שמואל	
	ט	לא	תצא	איכא	דאמ׳	א׳ר		אבא	אמ׳	שמו׳	
29	מ		אם	נתגרש׳			תנש׳	לכתחל׳		כת׳	לשם
	ו		אם	נתגרשה			תינסי	לכתחילה			
	א										
	כ1		אם	נתגרשה			תינשא	לכתחילה		כתב	לשום
	ג1	מודים	ש]אם	נתגרש׳		[בגט	ישן]	תנשא	לכתחלה: מ׳	כתב	לש׳
	ר		אם	נתגרשה				תינשא	לכתחילה		
	ש		אם	נתגרשה				תינשא	לכתחילה		
	ט		אם	נתגרש׳				תינשא	לכתחילה	כתב	לשם
30	מ	מלכות									
	ו										
	א										
	כ1	מלכות	(ל)	כו׳							
	ג1	מל׳									
	ר										
	ש										
	ט	מלכות									

1	מ					מאי	מלכו׳	שאינ׳	הוגנ׳	רומי
	ו					מאי	מלכות	שאינה	הוגנת	רומי
	כ1					מאי	מלכות	שאינה	הוגנת	
	כ2									
	ג1					מאי	מלכ׳	שאינה	הוגנת	רומי
	ר				גמרא	מאי	מלכות	שאינה	הוגנת	רומי
	ש				גמ׳	מאי	מלכות	שאין	הוגנת	
	ט					מאי	מלכות	שאינה	הוגנת	רומי
2	מ	ואמאי	קרי	לה	מלכו׳	שאינ׳	הוגנ׳	לפי	שאין	לה
	ו	ואמאי	קרי	ליה	מלכות	שאינה	הוגנת	לפי	שאין	לה
	כ1	אמאי	קרו	לה	מלכות	שאינה	הוגנת	משום	דאין	לה
	כ2									
	ג1	ומאי	קרי	לה	מלכות	ש<..	..>גנ׳		שאין	להן
	ר	ואמאי	קרי	לה	מלכות	שאינה	הוגנת	לפי	שאין	לה
	ש	ואמאי	קרי	לה	מלכות	שאינה	הוגנת	משום	דאין	לה
	ט	ואמאי	קרי	ל׳	מלכות	שאינה	הוגנת	משום	שאין	לה
3	מ	לא	כתב	ולא	לשון	א׳	עול׳	מפני	מה	תקנו
	ו	לא	כתב		לשון	אמ׳	עולא	מפני	מה	תקינו
	כ1	לא	כתב	ולא	לשון	אמ׳	עולא	מפני	מה	תיקנו
	כ2									
	ג1	לא	כתב	ולא	לשון:	אמ׳	עולא	מפני	מה	תיקנו
	ר	לא	כתב	ולא	לשון	אמ׳	עולא	מפני	מה	תקנו חכמים
	ש	לא	כת׳	ולא	לשו׳	אמ׳	עולא	מפני	מה	תיקנו
	ט	לא	כתב	ולא	לשון			ומפני	מה	תקינו
4	מ	מלכו׳	בגיטין	מפני	שלו׳	מלכות	ומשו׳	שלו׳		מלכו׳ תצ׳
	ו	מלכות	בגטין	משום	שלום	מלכות	ומשום	שלו׳		מלכות תצא
	כ1	מלכות	בגיטין	משום	שלום	מלכות				
	כ2									
	ג1	מלכ׳	בגטין	מפני	שלום	מלכ׳	ומשום	שלום		מלכ׳ [יוציא
	ר	מלכות	בגיטין	מפני	שלום	מלכות	ומפני	שלום	(ת)	מלכות תצא
	ש	מלכות	בגיטין	משו׳	שלום	מלכות	ומשום	שלום		מלכו׳ תצא
	ט	מלכות	בגיטין	משום	שלום	מלכות	ומשום	שלום		מלכות תצא
5	מ	והולד	ממזר	אין	ר׳	מאיר	לטע׳	דא׳	רב	המנונ׳
	ו	והולד	ממזר	אין	ר׳	מאי׳	[ל]טעמ׳	דאמ׳	רב	המנונא משמיה
	כ1									
	כ2	(והולד	ממזר	אין	ר׳	מאיר	לטע׳)	דא׳	רב	המנונא משמיה
	ג1	ו]הולד	ממזר	אין	ר׳	מא׳	לטעמ׳	דאמ׳	רב	המנונא משמ׳
	ר	והוולד	ממזר	אין	ר׳	מאיר	לטעמיה	דאמ׳	רב	המנונא משמיה
	ש	והולד	ממזר	אין	ר׳	מאיר	לטעמ׳	דאמ׳	רב	המנונא משמיה
	ט	והולד	ממזר	אין	ר׳	מאיר	לטע׳	דא׳ר		אבא משמיה
6	מ		או׳	היה	ר׳	מאיר	כל	המשנה		ממטבע שטבעו
	ו	דעולא	או׳	היה	ר׳	מאיר	כל	המשנה		ממטבע שטבעו
	כ1									
	כ2	דעולא	או׳	היה	ר׳	מאיר	כל	המשנה		ממטבע שטבעו
	ג1	דעולא	אומ׳	היה	ר׳	מאיר	כל	המשנה	מן	המטבע שטבעו
	ר	דעולא	אומר	היה	ר׳	מאיר	כל	המשנה		ממטבע שטבעו
	ש	דעולא	אומר	היה	ר׳	מאיר	כל	המשנה		ממטבע שטבעו
	ט	דעולא	אומ׳	היה	ר׳	מאיר	כל	המשנה		ממטבע שטבעו

7	מ	חכמי׳	בגיטין	יוצי׳	והולד	ממזר	לשם	מלכו׳	מדי	
	ו	חכמי׳	בגטין	יוציא	והולד	ממזר	לשום	מלכות	מדי	לשום	מלכות
	כ1										
	כ2	חכמ׳	בגיטין		הולד	ממזר	לשום	מלכות	מדי		
	ג1	חכמ׳	בגטין		הולד	ממז׳:	[לשום	מלכ׳	?מ?די]		
	ר	חכמים	בגיטין	תצא	והוולד	ממזר	לשום	מלכות	מדי		
	ש	חכמי׳	בגיטין		הוולד	ממזר				לשום	מלכות
	ט	חכמי׳	בגיטין	יוציא	והוולד	ממזר				לשם	מלכות
8	מ		וצריכ׳	דאי		אשמעי׳	מלכו׳	שאינ׳	הוגנ׳	משו׳	
	ו	יון	וצריכא	דאי		אשמעינן	מלכות	שאינה	הוגנת	משום	
	כ1										
	כ2		וצרי׳	דאי		אשמעי׳	מלכות	שאינה	הוגנת	משום	
	ג1		וצריכ׳	דאו	(תנא)	[אשמעינן]	מלכ׳	(שאינ׳	הוגנ׳	משום	דהא
	ר		וצריכא	דאי		אשמועינן	מלכות	שאינה	הוגנת	משום	
	ש	יון:	וצריכא	דאי		אשמעי׳	מלכות	שאינ׳	הוגנת	משום	
	ט	יון	וצריכא	דאי		אשמע׳	מלכות	שאינה	הוגנת	משום	
9	מ	דמליכ׳								אבל	מלכו׳
	ו	דמליכא								אבל	מלכות
	כ1										
	כ2	דמליכא								אבל	מלכות
	ג1	מליכא)	[רומי	ושתק	הוה	אמנא	משום	דשליטא	בעולם]	אבל	מלכ׳
	ר	דמליכא								אבל	מלכות
	ש	דמליכא								אבל	מלכות
	ט	דמליכא								אבל	מלכות
10	מ	מדי	ומלכו׳	יון	מאי	דהוה	הוה	ואי			
	ו	מדי	מלכות	יוון	מאי	דהוה	הוה	ואי			
	כ1										
	כ2	מדי	ומלכות	ו׳יון	מאי	דהוה	הוה	ואי			
	ג1	מדי	ומלכ׳	יון	מאי	דהוה	הו(ה)	[א]	[אימ׳	לא]	ואו
	ר	מדי	ומלכות	יון	מאי	דהוה	הוה	ואי			
	ש	מדי	ומלכות	יון	מאי	דהוה	הוה	ואי			
	ט	מדי	ומלכות	יוון	מאי	דהוה	הוה	ואי			
11	מ		אשמעי׳	מלכו׳	מדי	ומלכו׳	יון	משו׳	דאיכ׳	שם	מלכו׳
	ו		אשמעינן	מלכות	מדי	ומלכות	יוון	משום		שם	מלכות
	כ1										
	כ2		אשמעי׳	מלכות	מדי	ומלכות	יון	משום	דמלכותא		
	ג1	(תנא)	[אשמעי׳]	מלכ׳	מדי	ומלכ׳	יון	משום	דקא	<...	..>ו
	ר		אשמועינן	מלכות	מדי	ומלכות	יון	משום	דמלכותא		
	ש		אשמעי׳	מלכות	מדי	ומלכות	יון	משום	דמלכותא	הוו	
	ט		אשמע׳			מלכות	יוון	משום	[ד]מלכו׳	הוי	
12	מ	בעול׳	אבל	בנין	הבי׳	מאי	דהוה	הוה			ואי
	ו	בעולם	אבל	בניין	הבית	מאי	דהוה	הוה			ואי
	כ1										
	כ2		אבל	בניין	הבית	מאי	דהוה	הוה			ואי
	ג1	בעולם	אבל	בניין	הבית	מאי	דהוה	הוה	[אימ׳	לא]	
	ר		אבל	בניין	הבית	מאי	דהוה	הוה			ואי
	ש		אבל	ביניין	הבית	מאי	דהוה	הוה			ואי
	ט		אבל	ביניין	הבית	מאי	דהוה	הוה			ואי

13	מ	אשמעי׳	בניין	הבי׳	משו׳	דאמרי		קמזכרי	שבחיהו	אבל	חורבן
	ו	אשמעינ׳	בניין	הבית		דאמרי		קאמכדי	שבחייהו	אבל	חורבן
	כ1										
	כ2	אשמעי׳	בנין	הבית		דאמרי	קא	מדכרי	שבחיהו	אבל	חורבן
	ג1						<...> ?דק ?א	מדכרי	שבחיהו	אבל	חורבן
	ר	אשמועינן	בניין	הבית	משום		דקא	מדכרי	שבחייהו	אבל	חורבן
	ש	אשמעי׳	בניין	הבית		דאמרי	קא	מדכרי	שבחייהו	אבל	חורבן
	ט	אשמעי׳	ביניין	הבית		אמרי		מדברי	שבחייהו	אבל	חורבן
14	מ	הבי׳									אימ׳
	ו	הבית	דצערא		הוא						אימ׳
	כ1										
	כ2	הבית	דצערא		הוא						אימא
	ג1	הבית	דצעריהו	קא	מדכרי	[אימ׳	והא	גיטא	מעליא	צריכ׳]	אימא
	ר	הבית	דצערא								אימא
	ש	הבי׳	דצער׳		הוא						אימ׳
	ט	הבית	דצערא		הוא						אימ׳
15	מ	לא	צריכ׳		היה				במערב		
	ו	לא	צריכא			במזרח	וכת׳		במער׳		
	כ1										
	כ2	לא	צרי׳		היה	במזרח	וכתב		במערב		
	ג1	לא	צריכ׳	מ׳	היה	במז׳	וכתב		במע׳	במע׳	וכת׳
	ר	לא	צריכא		היה	במזרח					
	ש	לא	צריכא		היה	במזרח	וכתב		במערב		
	ט	לא	צריכא		היה	במזר׳	וכת׳	לו	במערב		
16	מ		מאן		אילימ׳	בעל		היינו	שנה	שמו	
	ו		מאן		אילימ׳	בעל		היינו	שינה	שמו	ושמה
	כ1										
	כ2		מאן		אילימ׳	בעל		היינו	שינה	שמו	ושמה
	ג1	במז׳	מנו	או	נימא	בעל		הינו		שמו	ושמה
	ר		מאן		אילימא	בעל		היינו	שינה	שמו	ושמה
	ש		מאן		אילימא	בעל		היינו	שינה	שמו	ושמה
	ט		מאן		אילימ׳	בעל	(הואי)	היינו	שינה	שמו	ושמה
17	מ	ושם	עירו	שמ׳	ושם	עיר׳	אל׳		סופר		כדאמ׳
	ו	שם	עירו		ושם	עירה	אלא		סופר		כדאמ׳
	כ1										
	כ2	שם	עירה				אלא		סופר		כדא׳
	ג1	ושם	עירו		ושם	עירה	אילא		סופר	כי	דאמ׳
	ר	שם	עירו		ושם	עירה	אלא		סופר		וכדאמ׳
	ש	שם	עירו		ושם	עירה	אלא	לאו	סופר		כדאמ׳
	ט	שם	עירו		ושם	עירה	אלא	לאו	סופר		כדאמ׳
18	מ		רב	לספרי׳							כי
	ו	להו	רב	לספריה							כי
	כ1										
	כ2	להו	רב	לספריה	וכן	אמ׳	להו	רב	הונא	לספריה	כי
	ג1	להו	רב	לספר[יה]		ואמרי	לה	רב	חונ׳	לספרֵי׳[יה]	כי
	ר	ליה	רב	לספריה							כי
	ש	להו	רב	לספריה	וכן	אמר	להו	רב	הונא	לספריה	כי
	ט		רב	לספריה		ואמרי	לה	רב	הונא	לספריה	כי

19	מ	יתביתו	בשילי		כתבו		אע״ג	דמסרן	לכו	מילי	בהיני
	ו	יתביתו	בשילי		בתוכו	בשילי	ואע״ג	דמסרו	לכו	מ[י]לי	היני
	כ1										
	כ2	יתביתו	ב?ע?ו	בשילי	כתובו	בשילי	ואע״ג	דמסירן	לכו		בחיני
	ג1	יתביתו	בהינו		כתבו	בהינו	ואע״ג	דימסרא	לכו	מילי	בשילו
	ר	יתביתו	בשילי		כתובו	בשילי	ואע״ג	דמימסרן	לכו	מילי	בהיני
	ש	יתביתו	בשילי	בשילי	כתובו	בשילי	ואע״ג	דמימסרן	לכו	מילי	בהיני
	ט	יתביתו	בשילי		כתיבו	בשילי	ואע׳ג	דמסרי	לכו	מילי	בהיני
20	מ	וכי	יתביתו	בהיני	כתיבו	בהיני	ואע״ג	דמסרן	לכו	מילי	בשילי
	ו										בשילי
	כ1										
	כ2	וכי	יתביתו	בחיני	כתובו	בחיני	ואע״ג	דמימסרן	לכו	מילי	בשילי
	ג1	כי	יתביתו	בשילו	כתבו	בשילו	ואע״ג	דימסרא	לכו	מילי	בהינו
	ר	וכי	יתביתו	בהיני	כתובו	בהיני	ואע״ג	דמימסרן	לכו	מילי	בשילי
	ש	וכי	יתביתו	בהיני	כתובו	בהיני	ואע״ג	דמימסרן	לכו	מילי	בשילי
	ט	וכי	יתביתו	בהיני	כתביתו	בהיני	אע׳ג	דמסרי	לכו	מילי	בשילי
21	מ				א׳	רב	יהוד׳	א׳	רב		
	ו				א׳	רב	יהוד׳	א׳	רב		
	כ1										
	כ2				א׳	רב	יהוד׳	א׳	שמו׳		
	ג1	[משום	דמחזי	כשיקרא]:	אמ׳	רב	יהוד׳	אמ׳	שמו׳		
	ר										
	ש				אמ׳	רב	יהודה	אומ׳	שמואל		
	ט				אמ׳	רב	יהודה	אמ׳	שמו׳		

1	מ	זו	דברי	ר׳	מאיר	אבל	חכ׳	או׳	אפי׳	לא	כת׳
	ו	זו	דברי	ר׳	מאיר	אבל	חכמי׳	או׳	אפי׳	לא	כתב
	א										
	כ2	זו	דברי	ר׳	מאיר	אבל	חכמ׳	או׳	אפילו	לא	כתב
	ג1	זו	דב׳	ר׳	מא׳	אבל	חכמ׳	אומ׳	אפילו	לא	כתב
	ג2										
	פ										
	ש	זו	דברי	ר׳	מאיר	אבל	חכמים	אומרים	אפילו	לא	כתב
	ט	זו	דברי	ר׳	מאיר	אבל	חכמ׳	או׳	אפילו	לא	כתב
2	מ	אל׳	לשם	סנטר	שבעיר	הרי	זו	מגורשת		ההו׳	
	ו	אלא	לשום	סנטר	שבעיר	הרי	זו	מגורשת		ההוא	
	א										
	כ2	אלא	לשום	סנטר	שבעיר	הרי	זו	מגורשת		ההוא	
	ג1	אילא	שם	סַנְטֵר	שבעיר	[הרי		...רשת]	כשר	ההוא	(דכת׳)
	ג2										
	פ										
	ש	אלא	לשם	סנטר	שבעיר	הרי	זו	מגורשת		ההוא	
	ט	אלא	לשם	סנטר	שבעיר	הרי	זו	מגורשת		ההוא	
3	מ	גיט׳	דהוה	כתי׳	ביה	לשום	אסטנדר׳			דבש?כר?	שלח׳
	ו	גטא	דהוה	כתי׳	ביה	לשום	איסטנדר׳			דבשכר	שלח׳
	א										
	כ2	גיטא	דהוה	כתיב	ביה	לשום	איסטדרא			דכשכר	שלחה
	ג1	[גיטא		ד..כתיב]		לשום	(אוסתן | דרא)	[אוסנדנא]	דבשכר	שלחה
	ג2										
	פ										
	ש	גיטא	דהוה	כתב	ביה	לשום	איסטנדרא			דבשכר	שלחה
	ט		דהוה	כת׳	ביה	לשו(ן)[ם]	איסנטרא			דנשכר	שלחה
4	מ	רב	נחמ׳	בררב		חסד׳	לקמי׳	דרבא	כי	האי	גונ׳
	ו	רב	נחמ׳	בר	רב	חסדא			כי	האי	דרבא
	א										
	כ2	רב	נחמן	בר	רב	חסדא	לקמיה	דרבא	כי	האי	גונא
	ג1	רב	נחמן	בר	[רב]	חסדא	לקמיה	דר<..>א			
	ג2										
	פ										
	ש	רב	נחמן	בר	רב	חסדא	לקמיה	דרבה	כי	האי	גוונא
	ט	רב	נחמן	בר	רב	(יצ)חסדא	לקמיה	דרבה	כי	האי	גוונא
5	מ	מאי									
	ו	מאי	בר	רב	חסדא	לקמיה	דרבה	כי	האי	(ה)	גוונא
	א										
	כ2	מאי									
	ג1										
	ג2										
	פ										
	ש	מאי									
	ט	מאי									

6	מ			שלח	ליה	רב	חסד׳		אפי׳	( ) ר׳	מאיר
	ו	מאי		שלח	ליה	רב	חסדא		אפי׳	ר׳	מאיר
	א										
	כ2			שלח	ליה			בהא	אפילו	ר׳	מאיר
	ג1		(אמ׳)	[שלח]	ליה			בהא	אפילו	ר׳	מא׳
	ג2										
	פ										
	ש			שלח	ליה			בהא	אפילו	ר׳	מאיר
	ט			שלח	ל׳				אפילו	ר׳	מאיר
7	מ	מוד׳	מאי	טע׳		מאות׳	מלכו׳	הי׳			
	ו	מודי	מאי	טעמ׳		מאותה	מלכות	היא			
	א										
	כ2	מודה	מאי	[טע׳]		מאותה	מלכות	הוה			
	ג1	מודי			משום	דמאותה	מלכות	הוא	[לשם	מלכ׳	שאינה
	ג2										
	פ										
	ש	מודי	מאי	טעמא		מאותה	מלכות	הוא			
	ט	מודה	מאי	טע׳		מאותה	מלכות	הוא			
8	מ										
	ו										
	א										
	כ2										
	ג1	הוגנת	עד	כן	לא	פליג	ר׳	מאיר	עיהו	דרבנן	אלא
	ג2										
	פ										
	ש										
	ט										
9	מ									ומאי	שנ׳
	ו									ומאי	שנא
	א										
	כ2									מאי	שנא
	ג1	בסנטר	אבל	באסנדרא	מודי	דהא	מאותה	מלכות	הוא]	ומאי	שנא
	ג2										
	פ										
	ש									ומאי	שנא
	ט									ומאי	שנא
10	מ	מסנטר	שבעיר	סנטר	קיל׳	להו	מלת׳	מאסטנדרא	שכיח׳		להו
	ו	מסנטר	שבעיר	סנטר	קילא	להו	מילת׳	איסטדר׳	שכיחא		לה
	א										
	כ2	מסנטר	שבעיר	התם	זילא	להו	מילתא	הכא	שביחא		
	ג1	מְסָנְטֵר	שבעיר	התם	זילא	בהו	מילתא	הכא	(שביחא)	[חשיבא]	להו
	ג2										
	פ										
	ש	מסנטר	שבעיר	התם	זילא	להו	מילתא	הכא	שביחא		להו
	ט	מסנטר	שבעיר	התם	זילא	להו	מילתא	הכא	שביחא		להו

11	מ	מילת׳	א״ר		אב׳	א׳	רב	הונ׳	א׳	רב	זו
	ו	מילתא	א״ר		אבא	אמ׳	רב				זו
	א										
	כ2	מילתא	א׳	רב	אבא	א׳	רב	הונא	א׳	רב	זו
	ג1	מלתא:	אמ׳	ר׳	אבא	אמ׳	רב	חונא	אמ׳	רב	זו
	ג2										
	פ										
	ש	מילתא	א״ר		אבא	אמ׳	רב	הונא	אמ׳	רב	זו
	ט	מילתא	אמ׳	ר׳	אבא	אמ׳	רב	הונא	אמ׳	רב	זו
12	מ	דב׳	ר׳	מאיר	אבל	חכ׳	או׳			הולד	כשר
	ו	דברי	ר׳	מאיר	אבל	חכמים	או׳			הוולד	כשר
	א										
	כ2	דברי	ר׳	מאיר	אבל	חכמ׳	או׳			הולד	כשר
	ג1	דב׳	ר׳	מא׳	אבל	חכמ׳	אומ׳	[אם	ניס..ת]	הולד	כשר
	ג2										
	פ										
	ש	דברי	ר׳	מאיר	אבל	חכמים	אומרי׳			הולד	כשר
	ט	דברי	ר׳	מאיר	אבל	חכמ׳	או׳			הוולד	כשר
13	מ	ומודי׳	חכ׳	לר׳	מאיר	שאם	שנ׳	שמו		ושם	עירו
	ו	ומודים	חכמים	לר׳	מאיר	שאם	שינה	שמו	ושמה	שם	עירו
	א										
	כ2	ומודים	חכמ׳	לר׳	מאיר	שאם	שינה	שמו	ושמה	שם	עירו
	ג1	ומודים	חכמ׳	לר׳	מא׳		במשנה	שמו	ושמה	ושם	עירו
	ג2										
	פ										
	ש	ומודים	חכמים	לר׳	מאיר	שאם	שינה	שמו	ושמה	שם	עירו
	ט	ומודים	חכמ׳	לר׳	מאי׳	שאם	שינה	שמו	ושמה	שם	עירו
14	מ	שמ׳	ושם	עיר׳	שהולד	ממזר	א׳	רב	אשי	אף	אנן
	ו		ושם	עירה	שהוולד	ממזר	א׳	רב	אשי	אף	אנן
	א										
	כ2		ושם	עירה	שהולד	ממזר	א׳	רב	אשי	אף	אנן
	ג1		ושם	עירה	שהולד	ממזר	אמ׳	רב	אשי	[מתנית׳]	דיקא
	ג2										
	פ										
	ש		ושם	עירה	שהולד	ממזר	אמ׳	רב	אשי	אף	אנן
	ט		ושם	עירה	שהולד	ממזר	אמ׳	רב	אשי	אף	אנן
15	מ	נמי	תנינ׳							שנ׳	שמו
	ו	נמי	תניינא								שמו
	א										
	כ2	נמי	תנינא					דתנן		שינה	שמו
	ג1	נמי			מדקא	פליג	לה	ותאני	לה		
	ג2										
	פ										
	ש	נמי	תנינא							שינה	שמו
	ט	נמי	תניינא							שינה	שמו

16	מ	וש?מ׳?	שם	עיר׳	שם	עיר׳	ושם	עירו	תצ׳	מזו	ומזו
	ו	ושמה	שם	עירו	ושם	עירה			תצא	מזה	ומזה
	א									מזה	ומזה
	כ2	ושמה	שם	עירו	ושם	עירה			תצא	מזה	ומזה
	ג1										
	ג2										
	פ										
	ש	ושמה	שם	עירו	ושם	עירה			תצא	מזה	ומזה
	ט	ושמה	שם	עירו	ושם	עירה			תצא	מזה	ומזה
17	מ	וכל	הדרכי׳	האלו	בה	הא	מאן	קתני		לה	
	ו	וכל	הדרכי׳	האילו	בה	הא	מאן	קתני		לה	
	א	וכל	הרכים	האילו	בה	הא	מאן	קתני		לה	
	כ2	וכל	הדרכים	האילו	בה	הא	מאן	קא	תני	לה	
	ג1					משום	מאן	קא	פליג	לה	או
	ג2										
	פ										
	ש	וכל	הדרכים	האילו	בה	הא	מאן	קתני		לה	
	ט	וכל	הדרכים	האילו	בה	האי	מאן	קתני		לה	
18	מ	אילימ׳		ר׳	מאיר	ליערבינהו		וליתנינהו		אל׳	לאו
	ו	אילימ׳		ר׳	מאיר	ליערבינהי		וליתנינהי		אלא	
	א	אילימ׳		ר׳	מאיר	לי	ערבינהי	וליתנינהו		אלא	לאו
	כ2	אילימא		ר׳	מאיר	ליערבינהו		וליתנינהו		אלא	לאו
	ג1	נימא	משום	ר׳	מאיר	כולהי	נמי	הולד	ממזר	אילא	לאו
	ג2										
	פ										
	ש	אילימ׳		ר׳	מאי׳	ליערבינהו		וליתנינהו		אלא	
	ט	אילימא		ר׳	מאיר	ליערבינהו		וליתנינהו		אלא	לאו
19	מ			רבנן	הי׳	ש״מ		כל	עריו׳	שבתור׳	
	ו			רבנן		ש״מ		כל	עריות	שאמרו	צרותיהן
	א			רבנן	היא	שמ׳		כל	העריות	שאמרו	וכו׳
	כ2	שמ׳	מי׳	רבנן	הוא	שמ׳	מי׳	כל	עריות	שאמרו	
	ג1	משום		רבנן		שמע	מינה:				
	ג2										
	פ										
	ש	ש״מ		רבנן		ש״מ		כל	עריות	שאמרו	כו׳
	ט	ש׳מ		רבנן	היא	ש׳מ		כל	העריות	שאמרו	
20	מ		נשאו	אין		זנו	לא	לימ׳		תהוי	תיובת׳
	ו	מותרות	נישאו	אין		זינו	לא	לימא		תיהוי	תיובתיה
	א		נישאו	אין		זינו	לא	לימא		תיהוי	תיובתיה
	כ2		נשאו	אין		זינו	לא	לימא		תיהוי	תיובתא
	ג1	?גמ׳?	<..>שאו	אין	אבל	זינו	לא	נימא	(מסיעא)	[תיהוי	תיובתיה
	ג2	גמ׳	נשאו	אין		זינו	לא	לימא		תיהוי	תיובתיה
	פ										
	ש		נישאו	אין		זינו	לא	לימא		תיהוי	תיובת׳
	ט		נישאו	אין		זינו	לא	לימא		תהוי	תיובתיה

21	מ	דרב		המנונ׳	דא׳	רב	המנונ׳	שומר׳	יבם	שזינת׳	
	ו	[דרב		המנונ׳]	דאמ׳	רב	המנונא	שומרת	יבם	שזינתה	
	א	דרב		המנונ׳	דאמ׳	רב	המנונא	שומרת	יבם	שזינתה	אמר
	כ2	דרב		המנונא	דא׳	רב	המנונא	שומרת	יבם	שזינתה	
	ג1	דרב]	לרב	המנונא	דאמ׳	רב	המנונא	שומ׳	יבם	שזנתה	
	ג2	דרב		המנו<..	...>		המנונא	שומרת	יבם	שזינתה	
	פ										
	ש	דרב		המנונא	דאמ׳	רב	המנונ׳	שומרת	יבם	שזינתה	
	ט	דרב		המנונא	דאמ׳	רב	המנונא	שומרת	יבם	שזינתה	
22	מ	אסור׳							נישאו	וה״ה	
	ו	אסורה	ליבמה					לא	נישאו	והוא	הדין
	א	אסורה	ליבמא						נישאו	והוא	הדין
	כ2	אסורה	ליבמה						נישאו	והוא	הדין
	ג1	אסורה	ליבמה		[אמ׳	לך	רב	המנונא		הוא	הדין
	ג2	אס<.>רה	ליבמה					לא	נשאו	והוא	הדין
	פ										
	ש	אסור׳	ליבמה					לא	נישאו	והוא	הדין
	ט	אסורה	ליבמ׳					לא	נישאו	והוא	הדין
23	מ			לזינו							
	ו		לא	זינו							
	א			לזינו							
	כ2			לזינו							
	ג1	דאפילו		זינו	נמי	אסירה]	נשאו	והוא	הדין	זינו	[דילמ׳
	ג2			לזנו							
	פ										
	ש			לזינו							
	ט			לזינו							
24	מ			והא	דקתני		נישאו	לישנ׳	מעלי׳		
	ו			והא	דקתני		נישאו	לישנא	מעליא	הוא	
	א			והאי	דקתני		נישאו	לישנא	מעליא		
	כ2			והאי	דקתני		נשאו	לישנא	מעליא		
	ג1	זינו	דוקא]:	והאיי	דקא	תני	נשאו	(לשנא	מעליא)		[אורחא
	ג2			והאי	דקאתני		נשאו	לישאנא	מעליא		
	פ										
	ש			והאי	דקתני		נישאו	לישנ׳	מעליא	נקט	
	ט			והא	דקתני		(זי)נ(ו)[ש]או	לישנא	מעליא		
25	מ										לימ׳
	ו				ואיכ׳	דאמרי	נישאו	והוא	הדין	לזינו	לימא
	א				ואיכא	דאמ׳	נישאו	והוא	הדין	לזינו	לימא
	כ2				איכא	דאמ׳	נשאו	והוא	הדין	לזינו	לימא
	ג1	דמילתא	קא	תני]	איכ׳	דאמ׳	נישאו	והוא	הדין	זינו	נימא
	ג2				ואיכא	דאמרי	נש<..	..>וא	הדין	לזינו	לימא
	פ										
	ש				ואיכ	דאמ׳	נישאו	והוא	הדין	לזינו	לימא
	ט				איכא	דאמ׳	נישאו	והוא	הדין	לזינו	לימא

26	מ			מסייע	לי׳		לרב	המנונ׳		
	ו			מסייע	ליה		לרב	המנונא	דאמ׳	רב	המנונ׳
	א			מסייע	ליה		לרב	המנונא	דאמ׳	רב	המנונא
	כ2			מסייעא	ליה		לרב	המנונא	דא׳	רב	המנונא
	ג1	(תיהוי | תיובת׳)	[מסיעא	ליה]	(דרב)	[לרב]	המנונא	[דאמ׳		
	ג2			מסיעא	ליה		לרב	המנו<..>	דאמ׳	רב	המנונא
	פ										
	ש			מסייעא	ליה		לרב	המנונא	דאמ׳	רב	המנונא
	ט			מסייע	ליה		לרב	המנונא	דאמ׳	רב	המנונא
27	מ		שומר׳	יבם	שזינתה	אסור׳	ליבם	לא		נישאו	
	ו		שומרת	שיבם	שזינתה	אסורה	ליבמה	לא		נישאו	
	א		שומר׳	יבם	שזינתה	אסורה	ליבמה	לא		נישאו	
	כ2		שומרת	יבם	שזינתה	אסורה	ליבם	לא		נשאו	
	ג1		שומרת	יבם	שזינתא	אסורא	ליבם	לא]	לא	נישאו	(שאני)
	ג2		שומרת	יבם	שזינתה	אסורה	ליבמה	לא		נשאו	
	פ										
	ש		שומרת	יבם	שזינתה	אסורה	ליבמה	לא		נישאו	
	ט	אסורה	שומרת	יבם	שזינתה	[אסור]	ליבמה	לא		נישאו	
28	מ	דוק׳		דמיחלפ׳	באש׳	שהלך	בעל׳	למדינ׳	הים	הכונס	
	ו	דווקא	דמשו׳	דמיחלפא	לאשה	שהלך	בעלה	למדינת	הים	הכונס	את
	א	דווקא	ומשום	דמיחלפא	באשה	שהלך	בעלה	למדינת	הים	הכונס	את
	כ2	דוקא	דקא	מחלפא	באשה	שהלך	בעלה	למדינת	הים	הכונס	את
	ג1	[דוקא	ומישום]	דמיחלפא	באשה	שהלך	בעלה	למדינ׳	הים		
	ג2	דוקא		דמיחלפא	באשה	שהלך	בעלה	למדינת	הים		
	פ						<...>	למדינת	הים		
	ש	דווקא	משום	דמחלפא	באשה	שהלך	בעלה	למדינת	הים	הכונס	את
	ט	דווקא		דמיחלפא	באשה	שהלך	בעלה	במדינת	הים	הכונס	את
29	מ			וצריכ׳	דאי	אשמעי׳	בהך	קמיית׳		משו׳	דלא
	ו	יבמתו		וצריכ׳	אי	אשמעי׳	בהך	קמיית׳		משום	דלא
	א	יבמתו		וצריכה	דאי	אשמעי׳	בהך	קמייתא		משום	דלא
	כ2	יבמתו		וצרי׳	דאי	אשמע<..>	בהך	קמיתא		משום	דלא
	ג1		גמ׳	וצריכ׳	דאו	אשמעינן		(קמיתא)	[התם]	משום	דלא
	ג2		גמ׳	<...>	דאי	אשמע<..>	בהך	קמיתא	<...>	י<..>ם	
	פ			וצריכ׳	דאי	אשמעינן	הך	קמייתא		משום	דלא
	ש	יבמתו	כו׳	וצריכא	דאי	אשמע׳	בהך	קמיתא		משום	דלא
	ט			וצריכא	דאי	אשמע׳	בהך	קמייתא		משום	דלא
30	מ	אקיים	מצות	ייבום		אבל	בהא	דאקיים	מצו׳	יבום	אימ׳
	ו	איקיים	מצות	ייבום		אבל	בהך	דאיקיים	מצו׳	ייבום	אימ׳
	א	איקיים	מצות	יבום		אבל	בהא	דאיקיים	מצות	ייבום	אימא
	כ2	איקיים	מצות	יבום		אבל	בהא	דאיקיים	מצות	יבום	אימא
	ג1	קיים	מצות	[ייבום]		אבל	הכא	דקיים	מצות	[ייבום	אימ׳]
	ג2				כלל	אבל	<...>				אימא
	פ	אקיים	מצות	ייבום		אבל	בהא	דאיקיים	מצות	ייבום	אימ׳
	ש	איקיים	מצות	יבום		אבל	הכ׳	דאיקיים	מצות	יבום	אימא
	ט	איקיים	מצות	ייבום		אבל	הכא	דאיקיים	מצות	ייבום	אימ׳

31	מ	לא		ואי	אשמעי׳	הא	משו׳		דרמי׳	קמי׳	ליבום
	ו	לא		דאי	אשמעינ׳	הכא	משום		דרמיא	קמיה	לייבום
	א	לא		ואי	אשמעי׳	הא	משום		דרמיא	קמיה	לייבום
	כ2	לא		ואי	אשמעי׳	הכא	משום	(דלא)	רמיא	קמיה	
	ג1	לא		ואו	אשמעינן	הכא	משום		(דרמיא | קמיה)	
	ג2	לא		ואי	אשמע<..				<...	ק<.>יה	
	פ	לא	צריכא	ואי	אשמעינן	הכא	משום	דמעיקרא	רמיא	קמיה	
	ש	לא		ואי	אשמעינן	הכא	משו׳	דקא	רמיא	קמי׳	
	ט	לא		ואי	אשמעינן	הכא	משום	דמעיקרא	רמיא	קמיה	
32	מ			אבל	ריש׳			דלא	רמי׳	קמי׳	לייבום
	ו			אבל	הת׳			דלא	רמיא	קמיה	לייבם
	א			אבל	התם			דלא	דמיא	קמיה	לייבום
	כ2			אבל	התם			[דלא]	דרמיא	קמיה	
	ג1	[דחזיא	ליה]	אבל	(התם)	[רישא]			ד(רמיא | קמיה)	
	ג2										
	פ			אבל	הכא		דמעיקרא	לא	רמיא	קמיה	
	ש			אבל	התם			דלא	רמיא	קמיה	
	ט			אבל	התם			דלא	רמיא	קמיה	
33	מ				אימ׳	לא	צריכ׳				
	ו				אימ׳	לא	צריכא				
	א				אימ׳	לא	צריכא				
	כ2				אימא	לא	צריכא	מתני׳	כתב	סופר	וטעה
	ג1	[לא	חזיא	ליה]	[אימ׳]	לא	צריכא:				
	ג2				אימא	לא	צריכי				
	פ				אימא	לא	צריכא				
	ש				אימ׳	לא	צריכ׳		כתב	הסופר	וטעה
	ט				[אימ׳]	לא	צריכא		כתב	הסופר	
34	מ										
	ו										
	א										
	כ2	ונתן	גט	לאשה	ושובר	לאיש					
	ג1										
	ג2										
	פ										
	ש	ונתן	גט	לאשה	ושובר	וכו׳	ר׳	אלעזר	אומ׳	אם	לאלתר
	ט										
35	מ			היכי	דמי	לאלתר	היכי	דמי	לאחר	זמן	
	ו			הכי	דמי	לאלתר	והיכי	דמי	לאחר	זמן	
	א			היכי	דמי	לאלתר	והיכי	דמי	לאחר	זמן	
	כ2			היכי	דמי	לאלתר	והיכי	דמי	לאחר	זמן	
	ג1		גמ׳	היכי	דאמי	לאלתר	היכי	דאמי	לאחר	זמן	
	ג2										
	פ			היכי	דמי	לאלתר	היכי	דמי	לאחר	זמן	
	ש	יצ׳	וכו׳	היכי	דמי	לאלתר	והיכי	דמי	לאחר	זמן	
	ט			היכי	דמי	לאלתר	והיכי	דמי	לאחר	זמן	

36	מ					א׳	שמו׳	כל	זמן	שעסוקין	באותו
	ו										
	א										
	כ2		א׳	רב	יהוד	א׳	שמו׳	כל	זמן	שיושבין	
	ג1		אמ׳	רב	יהוד׳	<..>מ׳	שמו׳	כל	זמן	שיושבין	
	ג2										
	פ		אמ׳	רב	יהודה	אמ׳	שמואל	כל	זמן	שיושבין	
	ש		אמ׳	רב	יהודה	א׳	שמואל	כל	זמן	שיושבין	
	ט		אמ׳	רב	יהוד׳	אמ׳	שמואל	כל	זמן	שיושבין	
37	מ	עניין	זהו		לאלת׳	עמדו		זהו	לאחר	זמן	ורב
	ו										רב
	א										רב
	כ2		זהו		לאלתר	עמדו		זהו	לאחר	זמן	ורב
	ג1		זה	הוא	לאלתר	עמדו	זה	הוא	לאח<..	..>ן	ורב
	ג2										
	פ		זה	הוא	לאלתר	עמדו	זה	הוא	לאחר	זמן	ורב
	ש		זהו		לאלתר	עמדו		זהו	לאח׳	זמן	ורב
	ט		זהו		לאל?ת?ר	עמדו		זהו	לאחר	זמן	ורב
38	מ	אד׳			א׳	כל	זמן		שלא	ניס׳	זהו
	ו	אדא	בר	אהבה	א׳	כל	זמן		שלא	ניסת	זהו
	א	אדא	בר	אהבה	אמ׳	כל	זמן		שלא	נישאת	זהו
	כ2	אדא	בר	אהבא	א׳	כל	זמן		שלא	נשאת	זהו
	ג1	אדה	בר	אהבא	אמ׳	כל	זמן	[ושבין]	שלא	נישאו	זה
	ג2										
	פ	אדא	בר	אהבה	אמ׳	כל	זמן		שלא	נשאת	זה
	ש	אדא	בר	אהבה	אמר				לא	נישאת	זהו
	ט	אדא	בר	אהבה	אמ׳	כל	זמן		שלא	נישאת	זהו
39	מ		לאלתר		ניסת		זהו		לאחר	זמן	
	ו		לאלתר		ניסת		זהו		לאחר	זמן	
	א		לאלתר		נישאת				לאחר	זמן	
	כ2		לאלתר		נשאת		זהו		לאחר	זמן	
	ג1	הוא	[לאלתר]	(עמדו)	[נשאו]	[עמדו]	זה	הוא	לאחר	זמן:	
	ג2										
	פ	הוא	לאלתר		נישאת		זה	הוא	לאחר	זמן	
	ש		לאלתר		נישאת		זהו		לאחר	זמן	
	ט		לאלתר		נישאת				לאחר	זמן	
40	מ										
	ו			ושמואל	אמ׳	כל	זמן	שעסוקי׳	באותו	עניין	זהו
	א			ושמו׳	א׳	כל	זמן	שעסוקין	באותו	עניין	זהו
	כ2										
	ג1										
	ג2										
	פ										
	ש										
	ט										

41	מ										
	ו	לאלתר	עמדו	זהו	לאחר	זמן	כוותי׳	דרב	אדא	בר	אהבה
	א	לאלתר	עמדו	זהו	לאחר	זמן					
	כ2										
	ג1										
	ג2										
	פ										
	ש										
	ט										
42	מ		תנן		לא	כל	ה[י]מנו		לראשון	לאבד	את
	ו	מסתברא	דתנן		לא	כל	הימנו	מן	הראשון	לאבד	
	א		תנן		לא	כל	הימנו		לראשון	לאבד	
	כ2		תנן	כ׳	לא	כל		מן	הראשון	לאבד	
	ג1		תנן		לא	הכל		מן	הראש׳	לאבד	
	ג2										
	פ		תנן		לא	כל	הימינו	מן	הראשון	לאבד	
	ש		תנן		לא	כל	הימנו	מן	הראשון	לאבד	
	ט		תנן		לא	כל		מן	הראשון	לאבד	
43	מ	זכותו	של	שני	בשלמ׳			לרב	אד׳	בר	אהב׳
	ו	זכותו	של	שיני	בשלמא			לרב	אדא	בר	אהבה
	א	זכותו	של	שיני	בשלמ׳			לרב	אדא	בר	אהבה
	כ2	זכותו	של	שני	בשלמ׳			לרב	אדא	בר	אהבא
	ג1	זכותו		שלשני	בשלמא	למאן	דאמ׳	[לרב	אדה	בר	אהבה]
	ג2										
	פ	זכותו	של	שני	בשלמ׳			לרב	אדא	בר	אהבה
	ש	זכותו	של	שיני	בשלמ׳			לרב	אדא	בר	אהבה
	ט	זכותו	של	שיני	בשל׳			לרב	אדא	בר	אהבה
44	מ		היינו	דקתני				שני	אל׳	לשמואל	
	ו		היינו	דקתני				שיני	אלא	לשמואל	
	א		היינו	דקתני				שיני	אלא	לשמו׳	
	כ2		היינו	[ד]קא	תני		ש׳מ׳?צ?׳	שני	אלא	לשמו׳	
	ג1	נישאו	הינו	דאיכא		(שני)	[ראשון	ושני]	אלא	[לשמואל]	למאן
	ג2										
	פ		היינו	דקתני				שני	אלא	לשמואל	
	ש		היינו	דקתני				שיני	אלא	לשמואל	
	ט		היינו	דקתני				שיני	אלא	לשמואל	
45	מ				מאי	שני					
	ו				מאי	שיני					
	א				מאי	שיני					
	כ2				מאי	שני					
	ג1	דאמ׳	לא	נישאו	מאי	שני					
	ג2										
	פ				מאי	שני					
	ש				מאי	שיני					
	ט				מאי	שי׳					

1	מ	זכות	הראוי		לשני		כתב	לגרש			
	ו	זכות	הראויי׳		לשיני						
	א	זכות	הראוי	לבא	לשיני		כתב	לגרש	את	כו׳	
	כ2	זכות	הראויה		לשני	מתני׳	כתב	לגרש	את	אשתו	
	ג1	זכות	הראויה		לשני						גמ׳
	ג2										
	ר										
	פ	זכות	הראויה		לשני						
	ש	זכות	הראויה		לשיני						גמ׳
	ט	זכות	הראוי		לשיני		כת׳	לגרש	את		
2	מ	שלח	ליה	רב	יוסף	ברי׳	דרב	מנשי׳	מדויל	לשמו׳	ילמדנו
	ו	שלח	ליה	רב	יוסף	בריה	דרב	מנשיא	מדויל	לשמואל	ילמדנו
	א	שלח	ליה	רב	יוסף	בריה	דרב	מנשיא	מדויל	לשמו׳	ילמדינו
	כ2	שלח	ליה	רב	יוסף						
	ג1	שלח	ליה	רב	יוסף	בריה	דרב	מְנַיְיִשָׁא	מדייויל	לשמו׳	ילמדנו
	ג2	שלח	ליה	<...>	יוסף	בריה	דרב	מנישא	מדויל	לשמואל	<...>
	ר										
	פ	שלח	ליה	רב	יוסף	בריה	דרב	מנשיא	מדויל	לשמואל	
	ש	שלח	ליה	רב	יוסף	בריה	דרב	מנשיא	מדויל	לשמואל	ילמדנו
	ט	שלח	ליה	רב	יוסף	בריה	דרב	מנשיא	מדויל	לשמואל	ילמדינו
3	מ	רבנו				איש	פלו׳	כהן	כת׳		לגרש
	ו	רבינו				איש	פלו׳	כהן	כתב		לגרש
	א	רבינו	[יצא		קול]	איש	פלוני	כהן	כתב		לגרש
	כ2										
	ג1	רבינו	יצא	עליה	קול	איש	פל׳	כהן	כתב	[גט]	לגרש
	ג2	רבנו	<...	...>					כתב	גט	
	ר										
	פ		יצא	עליו	קול	איש	פלו׳		כתב	גט	
	ש	רבינו	יצא	עליו	קול	איש	פלו׳	כהן	כתב	גט	
	ט	רבינו	יצא	עליו	קול	איש	פלוני	כהן	כתב	גט	
4	מ	את	אשתו	והרי	הי׳	יושב׳	תחתיו	ומשמשתו	מהו	שלח	ליה
	ו	את	אשתו	והרי	היא	יושבת	תחתיו	ומשמשתו	מהו	שלח	ליה
	א	את	אשתו	והרי	היא	יושבת	תחתיו	ומשמשתו	מהו	שלח	ליה
	כ2										
	ג1	את	אשתו	והרי	היא		תחתיו	ומשַמְשַתו	מהו	שלח	להו
	ג2		לאשתו			ויושבת	תחתיו	<...	...>	שלח	ליה
	ר										
	פ		לאשתו			ויושבת	תחתיו	ומשמשתו	מהו	שלח	להו
	ש		לאשתו			ויושבת	תחתיו	ומשמשתו	מהו	שלח	ליה
	ט		לאשתו			ויושבת	תחתיו	ומשמשתו	מהו	שלח	ליה

5	מ		תצ׳	והדבר	צריך	בדיק׳	מאי		צרי׳	בדיק׳	אילימ׳
	ו	רבינא	[תצא]	והדבר	צריך	בדיקה	מאי		צריך	בדיקה	אילמ׳
	א		תצא	והדבר	צריך	בדיקה	מאי		צריך	בדיקה	אילי׳
	כ2										
	ג1		תצא	והדבר	צריך	בדיקה	מאי	הדבר	צריך	בדיקה	או
	ג2		תצא	והדבר		<...	...		<...		
	ר										
	פ		תצא	והדבר	צריך	בדיקה	מאי		צריך	בדיקה	אלימ׳
	ש		תצא	והדבר	צריך	בדיקה	מאי		היא		אילימ׳
	ט		תצא	והדבר	צריך	בדיקה	מאי		היא		אילימא
6	מ		דאי	מבטלינן	קל׳	ואי	לא	מבטלינן	קל׳	והא	נהרדע׳
	ו			דמבטלינן	קלא	ואי	לא	מבטלינן	קלא	והא	נהרדעא
	א		אי	מבטלינן	קלא	אי	לא	מבטלינן	קלא	והא	נהרדעא
	כ2										
	ג1	נימא	אי	מבטלינן	קלא	או	לא			והא	נהרדעא
	ג2				קלא	אי	לא	מבטלינן	<...	<...	נהרדעא
	ר										
	פ		אי	בטלינן	קלא	אי	לא	בטלינן		והא	נהרדעא
	ש		דאי	מבטלינן	קלא	או	לא	מבטלינן		והא	נהרדעא
	ט		אי	בטלינן	קלא	אי	לא	בטלינן	קלא	והא	נהרדעא
7	מ	אתרי׳	דשמואל	הו׳	ובנהרדע׳		מבטלינן	קל׳	אל׳		
	ו	אתריה	דשמואל	הוא	ובנהרדעא	לא	מבטלינן	קלא	אלא		
	א	אתרא	דשמו׳	הוא	ובנהרדיעא	לא	מבטלי	קלא	אלא		
	כ2										
	ג1	אתריה	דשמו׳	הוא		ולא	מבטלי	קלא	ואילא	[מאי	והדבר
	ג2					לא	מבטלי	קלא	<...		
	ר										
	פ	אתריה	דשמואל	הוה	ובנהרדעא	לא	בטלי	קלא	אלא		
	ש	אתריה	דשמואל	היא	ובנהרדעא	לא	מבטלי	קלא	אלא		
	ט	אתריה	דשמ׳	הוא	ובנהרדעא	לא	מבטלי	קלא	אלא		
8	מ				דאיקרו		לנתינה	כתיב׳	אי	לא	קרו
	ו			דאי	קרו		לנתינה	כתיבה	אי	לא	קרו
	א				דאיקרי		לנתינה	כתיבה	אי	לא	קרו
	כ2										
	ג1	צריך	בדיקה	ד]או	קרו		לנתינה	כתיב׳	או	לא	קארו
	ג2			<...	קארו						
	ר										
	פ			דאי	קרו	לה	לנתינה	כתיבה			
	ש			דאי	קרו		לנתינה	כתיבה			
	ט			דאי	קרו		לנתי׳	כתיבה	או	לא	
9	מ	לנתינ׳	כתיב׳		וכי	קרו	לנתינ׳	כתיב׳			
	ו				וכי	קרו	לנתינה	כתיבה			
	א	לנתינה	כתיבה	והא	כי	קרו	לנתינה	כתיבה			
	כ2										
	ג1	לנתינ׳	כתיב׳		וכי	קרו	לנתינ׳	כתיב׳			
	ג2										
	ר										
	פ								מאי	הוי	
	ש				וכי	קרו	לנתינ׳	כתיבה			
	ט				ואי	קרו	לנתינה	כתיבה	אמאי		יוציא

10	מ		כתיב׳		גופ׳	מי	לא	קרו	לה	כתיבה	
	ו		לכתיב׳		גופא	מי	לא	קרו	לה	כתיבה	
	א		לכתיבה		גופה	מי	לא	קרו	לה	כתיבה	אלא
	כ2										
	ג1		לכתיבה	(כתיבה)	[גופה]	מי	לא	קארו	[לה	כתיבה	אלא]
	ג2										
	ר										
	פ		(לכתובה)	לכתיבה	גופא	מי	לא	קרו		כתיבה	אין
	ש		לכתיב׳		גופה	מי	לא	קרו	לה	כתיבה	אין
	ט	וכי	לכתיבה		גופה	מי	לא	קרו	לה	כתיבה	
11	מ		אי	מיגלי׳	מילת׳	דמיקו!		לנתינ׳	כתיב׳		דילמ׳
	ו		דכי	גליא	מילתא	דאיקרו		לנתינה	כתיבה		דילמ׳
	א	נתינה	אי	מיגליא	מילתא	דאי	קרו	לנתינה	כתיבה		דילמ׳
	כ2										
	ג1					או	קארו	לנתינה	כתיבה		אימור
	ג2										
	ר										
	פ		דאי	מגלייא	מילתא	דקרו		לנתינה	כתיבה		דילמ׳
	ש		דאי	מיגליא	מילתא	דקרו		לנתינה	כתיבה		דילמ׳
	ט		אי	מיגליא	מילתא	דקרו		לנתינה	כתיבה	יוציא	דדיל׳
12	מ	כתב	ונתן		קאמרי	תצא	הא׳		רב	שימי	בר
	ו	וכתב	ונתן		קאמרו	תצא	והא׳		רב	אשי	
	א	וכתב	ונתן		קאמ׳	תצא	והאמ׳		רב	אשי	
	כ2										
	ג1	(וכתב)	[נתינה]	קא	אמרי	[ותצא]	והא	אמ׳	רב	אשי	
	ג2										
	ר						והאמ׳		רב	אשי	
	פ		נתן	הוא	דקאמ׳	ותצא	והא	אמ׳	רב	אשי	
	ש		נתן		קאמרי	תצא	והאמ׳		רב	אשי	
	ט	כתב	ונתן		קאמרי	תצא	ו[הא]אמ׳		רב	אשי	
13	מ	אשי	כל	קל׳	דבתר	נשואין	לא	חיישי׳	ליה	מאי	תצא
	ו		כל	קלא	דבתר	נישואין	לא	חיישינן		מאי	תצא
	א		כל	קלא	דבתר	נישואין	לא	חיישינן		מאי	תצא
	כ2										
	ג1		כל	קלא	דבתר	נישוא׳	לא	חישינן	ליה	מאי	תצא
	ג2										
	ר		כל	קלא	דבתר	נישואין	לא	חיישינן	ליה	מאי	תצא
	פ		כל	קלא	דבתר	נשואין	לא	חיישינן	לא	מאי	תצא
	ש		כל	קלא	דבתר	נישואין	לא	חיישינן	ליה	מאי	תצא
	ט		כל	קלא	דבתר	נישואין	לא	חיישינן		מאי	תצא
14	מ			תצא		נמי	משני			א״כ	
	ו						משיני			אם	כן
	א						משיני			אם	כן
	כ2										
	ג1	(מזה	ומזה)	נמי		תצא	(משני)	[מכהן	שני	אם	כן]
	ג2										
	ר			נמי	דקאמ׳	תצא	משיני			אם	כן
	פ					תצא	משני			א״כ	
	ש			נמי		תצא	משיני			אם	כן
	ט			נמי		תצא	משיני			אם	כן

15	מ	את׳	מוצי׳	לעז	על	בניו	של	רא?שו?ן		כיון
	ו	אתה	מוציא	לעז	על	בניו	של	ראשון		וכיון
	א	אתה	מוצי׳	לעז	על	בניו	של	ראשון		כיון
	כ2									
	ג1	אתה	מוציא	לעז	על	בניו		שלראשון	[שהן	ממזרין] כיון
	ג2									
	ר	אתה	מוציא	לעז	על	בניו	של	ראשון		כיון
	פ	אתה	מוציא	לעז	על	בניו	של	ראשון		כיון
	ש	אתה	מוציא	לעז	על	בניו	של	ראשון		כיון
	ט	אתה	מוציא	לעז	על	בניו	של	ראשון		דכיון
16	מ	דמשני			נפק׳	לה	ומראשון	לא		מפקינן לה
	ו	דמשיני	הוא		דמפקינן	לה	ומראשון	לא		מפקינן לה
	א	דמשיני	הוא		דמפקי׳	לה	מראשון	לא		מפקינן לה
	כ2									
	ג1	דמשני	הוא	דקא	מפק<..>	לה	מראשון	לא	קא	מפקת לה
	ג2									
	ר	דמשיני	קא		מפקינן	לה	ומראשון	לא		מפקינן לה
	פ	דמשני	הוא		דמפקינן		ומראשון	לא		(מפקינן
	ש	דמשיני	הוא		דמפקינן	לה	ומראשון	לא		מפקינן לה
	ט	דמשני	הוא		(ו)[ד]מפקינן	לה	מראשון	לא		מפקינן
17	מ	אתי	למימ׳				סמוך	למית׳	גרש׳	א׳ רב׳
	ו	אתי	למימר				סמוך	למיתה	גירשה	אמ׳ רבה
	א	אתי	למימר				סמוך	למיתה	גירשה	אמ׳ רבה
	כ2									
	ג1		אמרי				סמך	למיתה	גרשה	אמ׳ ראבה
	ג2									
	ר	אתי	למימ׳				סמוך	למיתה	גרשה	אמ׳ רבה
	פ	אתי	למ?ימר?)	מפקינן	אתי	למימר	סמוך	למיתה	גרשינן	אמ׳ רבה
	ש	אתי	למימר				סמוך	למיתה	גרשה	אמ׳ רבה
	ט	אתי	למימר				סמוך	למיתה	גירשה	אמ׳ רבה
18	מ	בר	בר	חנ׳	א״ר		יוחנן	משו׳	ר׳	יהוד׳
	ו	בר	בר	חנה	א״ר		יוחנ׳	משו׳	ר׳	יהודה
	א	בר	בר	חנה	אמ׳	ר׳	יוחנן	משום	ר׳	יהודה
	כ2									
	ג1	בר	בר	<..>נה	אמ׳	ר׳	יוחנן	משום	ר׳	יהודה
	ג2									
	ר	בר	בר	חנה	א״ר		יוחנן	משום	ר׳	יהודה
	פ	בר	בר	חנה	א״ר		יוחנן	משום	ר׳	יהודה
	ש	בר	בר	חנה	אמ׳	רבי	יוחנן	משום	ר׳	יהודה
	ט	בר	בר	חנה	[א׳ר		יוחנן]	משום	ר׳	יהודה (נשיאה)
19	מ	ב״ר		אלעאי	בא	ורא׳	שלא	כדורו׳	הראשני׳	דורו׳
	ו	בן		אילעי	בא	וראה	[שלא]	כדורות	הראשוני׳	דורות
	א	בר		אילעאי	בא	וראה	שלא	כדורות	הראשונים	דורות
	כ2									
	ג1	בר	ר׳	אלעאי	בא	וראה	שלא	כדורות	הראשונים	דורות
	ג2									
	ר	ב״ר		אילעאי	בא	וראה	שלא	כדורות	הראשוני׳	דורות
	פ	בר׳		אלעאי	בוא	וראה	שלא	כדורות	הראשונים	דורות
	ש	בר		אילעאי	בא	וראה	שלא	כדורות	הראשונים	דורות
	ט	בר		אילעאי	בוא	וראה	שלא	כדורות	[הראשוני׳]	הראשונים [דורות

20	מ	האחרוני׳	דורו׳	הראשני׳	ב״ש		דורו׳	האחרוני׳	ר׳	דוס׳	דתני׳
	ו	האחרוני׳	דורות	הראשוני׳	בית	שמאי	דורות	האחרוני׳	ר׳	דוסא	דתניא
	א	האחרונים	דורות	הראשונים	בית	שמי	דורות	האחרונים	ר׳	דוסא	דתניא
	כ2										
	ג1	האחרונים	מאן	ראשונים	בית	שמאי		אחרונים	רבי	דוסא	דתניא
	ג2										
	ר	האחרוני׳	דורות	הראשוני׳	בית	שמאי	דורות	האחרוני׳	ר׳	דוסא	דתניא
	פ	אחרונים	דורות	הראשוני׳	ב״ש		דורות	אחרונים	ר׳	דוסא	דתניא
	ש	האחרונים	דורות	הראשונים	בית	שמאי	דורות	האחרונים	רבי	דוסא	דתניא
	ט	האחרוני׳]	דורות	האחרונים	ר׳	דוסא	דורות	הראש׳	בית	שמאי	דתניא
21	מ	שבויה	אוכל׳	בתרומ׳	דברי	ר׳	דוס׳				וכי
	ו	שבויה	אוכלת	בתרומה	דברי	ר׳	דוסא	א״ר		דוסא	וכי
	א	שבוייה	אוכלת	בתרומה	דברי	ר׳	דוסא	א״ר		דוסא	וכי
	כ2										
	ג1	השבויה	אוכ׳	בתרומ׳	דב׳	ר׳	דוסא	אמ׳	ר׳	דוסא	
	ג2										
	ר	שבויה	אוכלת	בתרומ׳	דברי	ר׳	דוס׳	א״ר		דוסא	וכי
	פ	שבויה	אוכלת	בתרומה	דברי	ר׳	דוסא	א״ר		דוסא	וכי
	ש	שבוייה	אוכלת	בתרומה	דברי	רבי	דוסא	אמר	רבי	דוסא	וכי
	ט	שבוייה	אוכלת	בתרומה	דברי	ר׳	דוסא	א׳ר		דוסא	וכי
22	מ	מה	עש׳		ערבי	זה	מפני	שמיעך	לך	בן	דדיה
	ו	מה	עשה	לה	ערבי	זה	מפני	שמיעיך	לה	בין	דדיה
	א	מה	עשה		ערבי	זה	בשביל	שמיע׳	לה	בין	דדיה
	כ2										
	ג1	מה	עשה	לה	ערבי	הזה	מפני	שמעך	לה	בי׳	דדיה
	ג2										
	ר	מה	עשה	לה	ערבי	זה	מפני	שמיעך	לה	בין	דדיה
	פ	מה	עשה	ל<..>	ערבי	זה	מפני	שמיעך	לה	בין	דדיה
	ש	מה	עשה	לה	ערבי	זה	מפני	שמיעך	לה	בין	דדיה
	ט	מה	עשה	לה	ערבי	זה	מפני	שמיעך	לה	בין	דדיה
23	מ	פסלה				א׳	רב׳	בר	בר	חנ׳	א״ר
	ו	פסלה	מן		הכהונה	אמ׳	רבה	בר	בר	חנה	א״ר
	א	פסלה	מן		הכהונה	ואמ׳	רבה	בר	בר	חנה	א״ר
	כ2										
	ג1	פסל׳	מן	(התרומ׳)	[הכהנה]	ואמ׳	ראבה	בר	בר	חנא	אמ׳
	ג2										
	ר	פסלה	מן		הכהונה	ואמ׳	רבה	בר	בר	חנה	
	פ	פסלה	מן		הכהונה	ואמ׳	רבה	בר	בר	חנה	א״ר
	ש	פסלה	מן		הכהונה	ואמ׳	רבה	בר	בר	חנה	אמ׳
	ט	פסלה	מן		הכהונה	ואמ׳	רבה	בר	בר	חנה	אמ׳
24	מ		יוחנן	משו׳	ר׳	יהוד׳	ב״ר	אלעאי	בא	ורא׳	שלא
	ו		יוחנ׳	משום	ר׳	יהוד׳	בר׳	אילעי	בא	וראה	שלא
	א		יוחנן	משום	ר׳			אילעזר	בוא	וראה	מה
	כ2										
	ג1	ר׳	יוחנן	משום	ר׳	יהוד׳	בר׳	אלעאי	בא	וראה	שלא
	ג2										
	ר								בא	וראה	שלא
	פ		יוחנן						בוא	וראה	שלא
	ש	ר׳	יוחנן	משום	ר׳	יהוד׳	בר׳	אילעאי	בוא	וראה	שלא
	ט	ר׳	יוח׳	משום	ר׳	יהוד׳	בר׳	אלעאי	בוא	וראה	שלא

25	מ			כדורות	הראשני׳		דורו׳	האחרוני׳		
	ו			כדורות	הראשוני׳		דורות	האחרוני׳	דורות	הראשוני׳	היו
	א	בין		דורות	הראשונים		לדורות	האחרונים	דורות	הראשונים	היו
	כ2										
	ג1		כ[מידת	]דור׳	הראש׳	[מידת]	דורו׳	האחרונ׳	דור׳	הראש׳	
	ג2										
	ר			כדורות	הראשוני׳		דורות	האחרוני׳	דורות	הראשוני׳	היו
	פ			כדורות	הראשוני׳		דורות	אחרונים	דורות	הראשונים	
	ש			כדורו׳	הראשונים		דורות	האחרונים	דורות	הראשוני׳	
	ט			כדורות	הראשונים		דורות	האחרונים	דורות	הראשונים	
26	מ								דורו׳	האחרוני׳	
	ו	מכניסי׳	פירותיהן	דרך	טרסקמון	כדי	לחייב׳	במעשר	דורות	האחרוני׳	היו
	א	מכניסין	פירותיהן	דרך	טרסקמון	כדי	לחייבן	במעשר	דורות	האחרונים	היו
	כ2										
	ג1	הכניסו	פירות	דרך	טְרַכְסִימון	כדי	לחייבן	במעשר		אחרונים	
	ג2										
	ר	מכניסין	פירותיהן	דרך	טרסקמון	כדי	לחייבם	במעשר	דורות	האחרונים	
	פ	מכניסין	פרותיהן	דרך	טרסקון	כדי	לחייבו	במעשר	דורות	אחרונים	
	ש	מכניסין	פירותיה׳	דרך	טרכסמו׳	כדי	לחייב׳	במעש׳	דורות	האחרונים	
	ט	מכניסין	פירות	דרך	טרכסמון	כדי	לחייבו	במעשר	דורות	האחרו׳	
27	מ	הכניסו	פירותיהן	דרך	גגו׳			וקרפיפו׳	כדי	לפוטרן	מן
	ו	מכניסין	פירותיהן	דרך	גגות	ודרך		קרפיפות	כדין	לפוטרן	מן
	א	מכניסין	אותו	דרך	גגות			וקרפיפות	כדי	לפוטרן	מן
	כ2										
	ג1	הכניסו	פירותיהן	דרך	גגות	ודרך		קרפיפות	כדי	לפוטרן	מן
	ג2										
	ר	מכניסין	פירותי׳	דרך	גגות			וקרפיפו׳	כדי	לפוטרן	מן
	פ	מכניסין	פרותיהן	דרך	גנות			וקרפפות	כדי	לפוטרו	מן
	ש	מכניסין	פירותיהן	דרך	גגו׳	ודרך		קרפיפות	כדי	לפוטרן	מן
	ט	מכניסין	אותן	דרך	גגות	ודרך	חציר׳	וקרפיפות	כדי	לפוטרן	מן
28	מ	המעשר	דא״ר	ינאי	אין	הטבל	מתחייב	במעשר	עד	שירא׳	פני
	ו	המעשר	דא״ר	ינאי	אין	הטבל	מתחייב	במעשר	עד	שיראה	פני
	א	המעשר	דא״ר	ינאי	אין	הטבל	מתחייב	במעשר	עד	שיראה	פני
	כ2										
	ג1	המעשר									
	ג2										
	ר	המעשר	דא״ר	ינאי	אין	הטבל	מתחייב	במעשר	עד	שיראה	פני
	פ	המעשר	דא״ר	ינאי	אין	ה(ש)[ט]בל	מתחייב	במעשר	עד	שיראה	פני
	ש	המעש׳	דא״ר	ינאי	אין	הטבל	מתחייב	במעשר	עד	שיראה	פני
	ט	המעשר	דא׳ר	ינאי	אין	הטבל	חייב	במעשר	עד	שיראה	פני
29	מ	הבי׳	נינ׳	בערתי	הקד׳	מן	הבי׳	ור׳	יוחנן	א׳	
	ו	הבית	שנ׳	בערתי	הקודש	מן	הבית	ור׳	יוחנ׳	אמ׳	(מהכא)
	א										
	כ2										
	ג1										
	ג2										
	ר	הבית	שנאמ׳	בערתי	הקדש	מן	הבית	ור׳	יוחנן	אמ׳	
	פ	הבית	שנאמ׳	בערתי	הקדש	מן	הבית	ור׳	יוחנן	אמ׳	
	ש	הבית	שנ׳	בערתי	הקדש	מן	הבית	ור׳	יוחנ׳	אמ׳	
	ט	הבית	שנ׳	בערתי	הקודש	מן	הבי׳	ור׳	יוח׳	אמ׳	

30	מ		אפי׳		חצר	קובע׳		שנ׳	ואכלו	בשעריך	
	ו	אמ׳	אפי׳	[אם	חצר]	קובעת	למעשר	מהכא	ואכלו	בשעריך	ושבעו
	א										
	כ2										
	ג1										
	ג2										
	ר		אפי׳		חצר	קובעת	[במעשר]	שנאמ׳	ואכלו	בשעריך	ושבעו
	פ		אפי׳		חצר	קובעת		שנ׳	ואכלו	בשעריך	ושבעו
	ש		אפי׳		חצר	קובעת		שנאמ׳	ואכלו	בשעריך	ושבעו
	ט		אפילו		חצר	קובעת		שנ׳	ואכלו	בשערי׳	ושבעו
31	מ	ודורו׳	הראשני׳	היו	מכניסין	פירותיהן	דרך	טרסקמון	כדי	לחייבו	במעשר
	ו										
	א										
	כ2										
	ג1										
	ג2										
	ר										
	פ										
	ש										
	ט										
32	מ	המגרש	את	א׳		רבה	בר	בר	חנ׳		א״ר
	ו				אמ׳	רבה	בר		חנה		א״ר
	א										
	כ2										
	ג1			גמ׳	אמ׳	<..>בה	בר	בר	חנה	אמ׳	ר׳
	ג2										
	ר			גמרא	אמ׳	רבה	בר	בר	חנה		א״ר
	פ				אמ׳	רבה	בר	בר	חנה		א״ר
	ש			גמ׳	אמ׳	רבה	בר	בר	חנה		א״ר
	ט	המגרש	את	אשתו	אמ׳	רבה	בר	בר	חנה	אמ׳	ר׳
33	מ	יוחנן	מחלוק׳	בשראוה	שנבעל׳						
	ו	יוחנ׳	מחלוקת	()כשראוה	שנבעלה						
	א										
	כ2										
	ג1	יוחנן	מחלוקת	[ב]שראוה	שנבעלה						
	ג2										
	ר	יוחנן	מחלוקת	בשראוה	שנבעלה						
	פ	יוחנן	מחלוקת	כשראוה	שנבעלה						
	ש	יוחנן	מחלוקת	בשראוה	שנבעלה						
	ט	יוח׳	מחלוקת	שראוה	שנבעלה						

1	מ	שב״ש			או׳		עוש׳	בעילתו	בעיל׳	זנו׳	וב״ה
	ו	שבית	שמאי	או׳	אד׳	עושה	בעילתו	בעילת	זנות		
	ג1	דבית	שמאי	סברי	אדם	עושה	בעילתו	בעילת	[זנות	ובית	הלל
	ג2	<...>									
	ג2										
	ג3										
	ר	דבית	שמאי	סברי	אדם	עושה	בעילתו	בעילת	זנות	ובית	הילל
	פ	דב״ש		סברי	אדם	עושה	בעילתו	בעילת	זנות	וב״ה	
	ש	דבית	שמאי	סברי	אדם	עושה	בעילתו	בעילת	זנות	ובית	הילל
	ט	דבית	שמאי	סברי	אדם	עושה	בעילתו	בעילת	זנות	ובית	הילל
2	מ	סברי	אין	אדם	עושה	בעילתו	בעיל׳	זנות		אבל	לא
	ו									אבל	לא
	ג1	סבר	אין	אדם	עוש..	...]		זנות		אבל	לא
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	סברי	אין	אדם	עושה	בעילתו	בעילת	זנות		אבל	לא
	פ	סברי	אין	אדם	עושה	בעילתו	בעילת	זנות		אבל	לא
	ש	סברי	אין	אדם	עושה	בעילתו	בעילת	זנות		אבל	לא
	ט	סברי	אין	אדם	עושה	בעילתו	בעילת	זנות	(ובית)	אבל	לא
3	מ	ראוה	שנבעל׳	דברי	הכל	אינה	צריכ׳	הימנו	גט	שני	
	ו	ראוה	שנבעלה	דברי׳	הכל	אינה	צריכה	הימנו	גט	שיני	ובית
	ג1	ראוה	שנבעלה	דב׳	הכל	אינ׳	צריכ׳	ממנו	גט	שני	
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	ראוה	ש()[נ]בעלה	דברי	הכל	אין	צריכה	הימנו	גט	שיני	
	פ	ראוה	שנבעלה	דברי	הכל	אינה	צריכה	המינו	גט	שני	
	ש	ראוה	שנבעלה	דברי	הכל	אינה	צריכה	הימנו	גט	שיני	
	ט	ראוה	שנבעלה	דברי	הכל	אינה	צריכא	הימ׳	גט	שיני	
4	מ									תנן	
	ו	הילל	אומ׳	אין	אדם	עושה	בעילתו	בעילת	זנות	תנן	
	ג1									(תנן)	[מיתיבי
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר									תנן	
	פ									תנן	
	ש									תנן	
	ט									תנן	
5	מ						ומודי׳	בנתגרש׳	מן	הארוסין	שאינ׳
	ו						ומודים	בנתגרשה	מן	האירוסי׳	שאינה
	ג1	אימתי	בזמן	שנתגר׳	מן	הנישוא׳]	ומודים	שנתגרש׳	מן	האירוס׳	שאינ׳
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר						ומודים	בנתגרשה	מן	האירוסין	שאינה
	פ						ומודים	בנתגרשה	מן	הארוסין	שאינה
	ש						ומודי׳	בנתגרשה	מן	האירוסין	שאינה
	ט						ומודים	בנתגרשה	מן	האירוסין	שאינה

6	מ	צריכ׳	הימנו	גט	שני	לפי	שאין	לבו	גס	בה	ואי
	ו	צריכה	הימנו	גט	שיני	לפי	שאין	לבו	גס	בה	ואי
	ג1	צריכ׳	ממ׳	גט	שני	מפני	ש[אין	]לבו	גס	בה	ואו
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	צריכה	הימנו	גט	שיני	מפני	שאין	לבו	גס	בה	ואי
	פ	צריכה	המינו	גט	שני		שאין	לבו	גס	בה	ואי
	ש	צריכה	הימינו	גט	שיני		שאין	לבו	גס	בה	ואי
	ט	צריכא	הימנו	גט	שיני	מפני	שאין	לבו	גס	בה	ואי
7	מ			בשראוה	שנבעל׳	מה	לי	מן	הארוסין	ומה	לי
	ו			בשראוה	שנבעלה	מה	לי	מן	האירוסין	מה	לי
	ג1	סל׳	דע׳	שראוה	שנבעלה	מה	לי	מן	האירוס׳	מה	לי
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר			בראוה	שנבעלה	מה	לי	מן	האירוסין	מה	לי
	פ			בשראוה	שנבעלה	מה	לי	מן	האירוסין	מה	לי
	ש			בשראוה	שנבעלה	מה	לי	מן	האירוסין	ומה	לי
	ט			בשראוה	שנבעלה	מה	לי	מן	האירוסין	ומה	לי
8	מ	מן	הנשואין	אל׳	מתני׳	בשלא	ראוה	שנבעל׳	ור׳	יוחנן	הו׳
	ו	מן	הנישואין	אלא	מתני׳	בשלא	ראוה	שנבעלה	ור׳	יוחנ׳	היא
	ג1	מן	הנשוא׳	אילא	מתני׳	בלא	ראוה	שנבעל׳	[ור׳	יוחנן]	הוא
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	מן	הנישואין	אלא	מתניתין	בשלא	ראוה	שנבעלה	ור׳	יוחנן	
	פ	מן	הנשואין	אלא	מתניתין	בשלא	ראוה	שנבעלה	ור׳	יוחנן	
	ש	מן	הנישואין	אלא	מתני׳	בשלא	ראוה	שנבעלה	ור׳	יוחנ׳	
	ט	מן	הנישואין	אלא	מתני׳	בשלא	ראוה	שנבעלה	ור׳	יוח׳	
9	מ	דא׳	כי	האי	תנ׳	דתני׳	א״ר		שמע׳	בן	אלע׳
	ו	דאמ׳	כי	האי	תנא	דתניא	א״ר		שמעו׳	בן	אלעז׳
	ג1	דאמ׳	כי	האיי	תנא	דתניא	אמ׳	ר׳	שמע׳	בן	אלעזר
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	דאמ׳	כי	האי	תנא	דתניא	א״ר		שמעון	בן	אלעזר
	פ	דאמ׳		כהאי	תנא	דתניא	א״ר		שמעון	בן	אלעזר
	ש	דאמ׳	כי	האי	תנא	דתניא	א״ר		שמעו׳	בן	אלעז׳
	ט	דאמ׳	כי	האי	תנא	דתניא	א׳ר		שמעו׳	בן	אלעזר
10	מ	לא	נחלקו	ב״ש		וב״ה		על	שלא	ראוה	שנבעל׳
	ו	לא	נחלקו	בית	שמאי	ובית	הילל	על	שלא	ראוה	שנבעלה
	ג1	לא	נחלקו	בית	שמאי	ובית	הלל	על	שלא	ראוה	שנבעל׳
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	לא	נחלקו	בית	שמאי	ובית	הילל	על	שלא	ראוה	שנבעלה
	פ	לא	נחלקו	ב״ש		וב״ה		על	לא	ראוה	שנבעלה
	ש	לא	נחלקו	ב״ש		ובי׳	הילל	על	שלא	ראו׳	שנבעלה
	ט	לא	נחלקו	בית	שמאי	ובית	הילל	על	לא	ראוה	שנבעלה

11	מ	שאינ׳	צריכ׳	הימנו	גט	שני	על	מה		נחלקו	על
	ו	שאינה	צריכה	הימנו	גט	שיני	על	מה		נחלקו	על
	ג1	שא׳	צריכ׳	הימנו	גט	שני	ועל	<...>	?מה?<..>	?ח?ל<..>	על
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	שאינה	צריכה	הימנו	גט	שיני	על	מה		נחלקו	על
	פ	שאינה	צריכ׳	המינו	גט	שני	על	מה		נחלקו	על
	ש	שאינה	צריכה	הימנו	גט	שיני	על	מה		נחלקו	על
	ט	שאינה	צריכא	הימנו	גט	שיני	על	על	מה	נחלקו	על
12	מ		שראוה	שנבעל׳	שב״ש		או׳	אד׳	עוש׳	בעילתו	בעיל׳
	ו		שראוה	שנבעלה	שבית	שמאי	או׳	אדם	עושה	בעילתו	בעילת
	ג1	שלא	ראוה	שנבעל׳	שבית	שמאי	<...>			בעילתו	בעילת
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר		שראוה	שנבעלה	שבית	שמ׳	אומ׳	אדם	עושה	בעילתו	ב״ז
	פ		שראוה	שנבעלה	שב״ש		אומ׳	אדם	עושה	בעילתו	בעילת
	ש		שראוה	שנבעלה	שבית	שמאי	אומ׳	אדם	עושה	בעילתו	בעילת
	ט		שראוה	שנבעלה	שבית	שמאי	או׳	אדם	עושה	בעילתו	בעילת
13	מ	זנו׳	וב״ה		או׳	אין	אד׳	עוש׳	בעילתו	בעיל׳	זנות
	ו	זנות	ובית	הילל	או׳	אין	אדם	עושה	בעילתו	בעילת	זנות
	ג1	זנות	[ובית	הלל	או..	אין	א?ד?ם	ע..	...]		
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר		ובית	היל	אומ׳	אין	אדם	עושה	בעילתו	ב״ז	
	פ	זנות	וב״ה		אומ׳	אין	אדם	עושה	בעילתו	בעילת	זנות
	ש	זנות	ובית	הילל	אומ׳	אין	אדם	עושה	בעילתו	בעילת	זנות
	ט	זנות	ובית	הילל	או׳	אין	אדם	עושה	בעילתו	בעילת	זנות
14	מ	ומתני׳	דאוקימנ׳	בשלא	ראוה	שנבעל׳	במאי	קמפלגי		דאיכ׳	עדי
	ו	ומתני׳	דאוקימנ׳	בשלא	ראוה	שנבעלה	במאי	קמפלגי		דאיכא	עידי
	ג1	ומתני׳	<..>וק<..	...>			במאי	פליגי	כיון	דאיכא	עדי
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	ומתניתין	דאוקימנא	בלא	ראוה	שנבעלה	במאי	פליגי		דאיכא	עידי
	פ	ומתניתין	דאוקימנא	בלא	ראוה	שנבעלה	במאי	קמיפלגי		דאיכא	עידי
	ש	ומתניתין	דאוקימנא	בלא	ראוה	שנבעלה	במאי	פליגי		דאיכא	עידי
	ט	ומתני׳	דאוקי׳	בשלא	ראוה	שנבעלה	במאי	פליגי		דאיכא	עידי
15	מ	יחוד			הן	הן	עידי	ביא׳	ב״ש		
	ו	ייחוד	וליכא				עידי	ביאה	שבית	שמאי	או׳
	ג1	יחוד	ו?ל?<..				...>		בית	שמאי	
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	ייחוד	וליכא				עידי	ביאה	בית	שמאי	
	פ	ייחוד	וליכא				עידי	ביאה	ב״ש		
	ש	ייחוד	וליכא				עידי	ביאה	בית	שמאי	
	ט	יחוד	ולא	איכא			עידי	ביאה	בית	שמאי	

16	מ	סברי		לא	אמרי׳			עדי	יחוד		
	ו	סברי		לא	אמרי׳	הן	הן	עידי	ייחוד		
	ג1	סברי		לא	אמרי׳	הן	הן	עדי	יחוד	<...>	[עדי
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	סברי		לא	אמרינן	הן	הן	עידי	ייחוד		
	פ	סברי		לא	אמרינן	הן	הן	עידי	ייחוד		
	ש	סברי		לא	אמרי׳	הן	הן	עידי	ייחוד		
	ט	סברי		לא	אמרי׳	הן	הן	עידי	יחוד		
17	מ		הן	הן	עידי	ביא׳	וב״ה		סברי		הן
	ו		הן	הן	עידי	ביאה					
	ג1	ייחוד	הן	הן]	עדי	ביאה					
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר		הן	הן	עידי	ביאה	ובית	הילל	סברי		הן
	פ		הן	הן	עידי	ביאה					
	ש		והן	הן	עידי	ביאה	ובית	הילל	סברי	אמרינן	הן
	ט		הן	הן	עידי	ביאה	ובית	הילי׳	סברי	אמ׳	הן
18	מ	הן	עידי	יחוד	הן	הן	עידי	ביאה			
	ו								ומודים		בנתגרש׳
	ג1								ומודים	[ודאי]	בשנתגרשה
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	הן	עידי	ייחוד	הן	הן	עידי	ביאה	ומודים		בנתגרשה
	פ								ומודים		בנתגרשה
	ש	הן	עידי	ייחוד	והן	הן	עידי	ביאה	ומודים		בנתגרשה
	ט	הן	עידי	יחוד	הן	הן	עידי	ביאה	ומודי׳	ודאי	בנתגרשה
19	מ										
	ו	מן	האירוסין						דלא	אמרי׳	הן
	ג1	מן	האיר<..	...>	צריכ׳	?ה ?מנ(ר)[ו]	גט	שני			
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	מן	האירוסין	שאינה	צריכה	הימנו	גט	שיני			
	פ	מן	הארוסין	שאינה	צריכא	המינו	גט	שני			
	ש	מן	האירוסין	שאינה	צריכ׳	הימנו	גט	שיני			
	ט	מן	האירוסין	שאינה	צריכא	הימ׳	גט	שיני			
20	מ										
	ו	הן	עידי	ייחוד	הן	הן	עידי	ביאה	מפני	שאין	לבו
	ג1								כיון	דאין	לבו
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר								דכיון	דאין	לבו
	פ								כיון	שאין	לבו
	ש								דכיון	דאין	לבו
	ט								דכיון	דאין	לבו

21	מ										
	ו	גס	בה								
	ג1	גס	<...>			הן	הן	עדי		ייחוד	הן
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	גס	בה	לא	אמרינן	הן	הן	עידי	(ב)	ייחוד	הן
	פ	גס	בה	לא	אמרינן	הן	הן	עידי		ייחוד	הן
	ש	גס	בה	לא	אמרינן	הן	הן	עידי			
	ט	גס	בה	לא	אמרי׳	הן	הן	עידי		יחוד	הן
22	מ										
	ו										
	ג1	(	)[ה]ן	עידי	ביאה	<...>	(מן	האירוס׳	שאינ׳	צריכ׳	המנו
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	הן		עידי	ביאה						
	פ	הן		עידי	ביאה						
	ש				ביאה						
	ט	הן		עידי	ביאה						
23	מ		ומי	א״ר		יוחנ׳	הכי	והא״ר			יוחנן
	ו		[ומי]	א״ר		[יוחנן]	הכי	והא״ר			יוחנ׳
	ג1	גט):	ומי	אמ׳	ר׳	יוחנן	הכי	והא	אמ׳	ר׳	יוחנן
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר		ומי	א״ר		יוחנן	הכי	והא״ר			
	פ		ומי	א״ר	ר׳	יוחנן	הכי	והא״ר			יוחנן
	ש		ומי	א״ר		יוחנן	הכי	והאמ׳		ר׳	יוחנן
	ט		ומי	א׳ר		יוח׳	הכי	והא׳ר			יוח׳
24	מ	הלכ׳	כסתם	משנ׳	ואוקימנ׳	למתני׳			בשלא	ראוה	שנבעל׳
	ו	הלכה	כסתם		משנה	ואוקימנ׳	(למנ)	למתני׳	בלא	ראוה	שנבעלה
	ג1	הל׳	כסת׳	משנ׳	ואוקונ׳	למתני׳			[ב]שלא	ראוה	שנבעל׳
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	הלכה	כסתם	משנה	ואוקימנא	למתני׳			בלא	ראוה	שנבעלה
	פ	הלכה	כסתם	משנה	ואוקימנא	למתניתין			בלא	ראוה	שנבעלה
	ש	הלכה	כסתם	משנה	ואוקימנא	למתני׳			בשלא	ראוה	שנבעלה
	ט	הלכה	כסתם	משנה	ואוקימנא	למתני׳			בשלא	ראוה	שנבעלה
25	מ	אמוראי	נינהו	ואליב׳	דר׳	יוחנן	כנסה	בגט			
	ו	אמוראי	נינהו	ואליב׳	דר׳	יוחנ׳	כנסה	בגט	קרח	תצא	ומזה
	ג1	אמורי	נינהו	ואליבא	דר׳	יוחנן	כנס[ה]	בגט	קרח	?ת?צא	מזה
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	אמוראי	ננהו	ואליבא	דר׳	יוחנן					
	פ	אמוראי	נינהו	ואליבא	דר׳	יוחנן					
	ש	אמורי	נינהו	ואליבא	דרבי	יוחנן					
	ט	אמוראי	נינהו	ואליבא	דר׳	יוחנן	כנסה	בגט	קרח		

26	מ		מאי	טע׳	דגט	קרח	גזיר׳	משו׳	כולכם	וגט	קרח
	ו		מאי	טעמ׳	דגט	קרח	גזירה	משום	כולכם	גט	קרח
	ג1	וכו׳	מאי	טעמ׳	דגט	קֶרֶח	גזירה	משום	?כ?לכם		
	ג2										
	ג2										
	ג3										
	ר	גמרא	מאי	טעמא	גט	קרח	גזירה	משום	כולכם	גט	קרח
	פ										
	ש	גמ׳	מאי	טעמ׳	דגט	קרח	גזיר׳	משום	כולכם	גט	קרח
	ט		מאי	טע׳	גט	קרח	גזירה	משום	כולכם	גט	קרח
27	מ			וגו׳	ור׳	עקי׳			עבד	מאי	טע׳
	ו	הכל	משלים	עליו	ור׳	עקיב׳			עבד	מאי	טעם
	ג1			גמ׳	ור׳	עקי׳	מאי	שנא	עבד		
	ג2										
	ג2						<...	..>ה	עבד	מאי	
	ג3										
	ר	הכל	משלימין	עליו	ור׳	עקיבא			עבד	מאי	טעמא
	פ				ור׳	עקיבא			עבד	מ״ט	
	ש	הכל	משלימין		ור׳	עקיבא			עבד	מאי	טעמ׳
	ט				ור׳	עקיב׳			עבד	מאי	טע׳
28	מ	לא	משו׳			דאתי׳			למימ׳	כשר	לעדו׳
	ו	לא	משום			דאתי			למימ׳	כשר	לעדות
	ג1	[דלא		דילמא		אתי	למי<.>ר]		דאמר?י?	<...	..>ת
	ג2										
	ג2	<...				..>תו			למימר	כשר	ל<..
	ג3										
	ר	לא	משום	(דילמא)	דקא	אתו			למימר	כשר	לעדות
	פ	לא				דאתי			למימ׳	כשר	לעדות
	ש	לא				דאתו			למימר	כשר	לעדות
	ט	לא				דאתו			למימר	כשר	לעדות
29	מ							אל׳	עבד		היינו
	ו	קרוב	נמי	אתי	למימר	כשר	לעדות	אלא	עבד		היינו
	ג1	קרוב	נמי	[אתו	למימר]	כשר	לעדות	אילא	עבד	מאי	[הינו]
	ג2										
	ג2	...>	<...	..>תו	למימר	כשר	לעדות	<...			..>ינו
	ג3										
	ר	קרוב	נמי	אתו	למימר	כשר	לעדות	אלא	עבד	מאי	
	פ	קרוב	נמי	אתי	למימר	כשר	לעדות	אלא	עבד		היינו
	ש	קרוב	נמי	אתו	למימ׳	כשר	לעדות	אלא	עבד		היינו
	ט	קרוב	נמי	אתי	למימר	כשר	לעדות	אלא	עבד		היינו
30	מ	טע׳		דילמ׳	אתי	לאסוקי	ליו?ח?סין			גזלן	דבר
	ו	טעמ׳		דילמ׳	אתי	לאסוקי	ליוחסין			גזלן	דבר
	ג1	טעמ׳	<...>			אסוקיה	ליוחסין	אילא	מעתה	גזלן	דבר
	ג2										
	ג2	טעמ׳		דדילמא		א<..			<...	גזלן	דבר
	ג3										
	ר	טעמא	משום	דילמא	אתי	לאסוקי	ליוחסין			גזלן	דבר
	פ	טעמ׳		דדילמ׳	אתי	לאסוקי	ליוחסין			גזלן	דבר
	ש	טעמ׳		דדילמ׳	אתו	לאסוקיה	ליוחסין			גזלן	דבר
	ט	טע׳			אתי	לאסוקיה	ליוחסין			גזלן	דבר

31	מ	יוחסין	הו׳	ליתכשר	אלמ׳	תנן	ר׳	עקי׳	או׳	אין	משלימין
	ו	יוחסין	הוא	ליתכשר	אלמ׳	תנן	ר׳	עקיב׳	או׳	אין	משלימין
	ג1	<...>[..ש		..ת..]<..>כשר	?א ?למה	תנן				אין	משלימין
	ג2										
	ג2	יוחסן	<...	..>כשר	אלמא	תנן	ר׳	עקיבה	<...>	אין	משלימין
	ג3						<...> ?ר׳ ?	ע<..	...>	אין	משלימין
	ר	יוחסין	הוא	לתכשר	אלמא	תנן	ר׳	עקיבא	אומר	אין	משלימין
	פ	יוחסין	הוא	ליתכשר	אלמ׳	תנן	ר׳	עקיבא	אומ׳	אין	משלים
	ש	יוחסין	הוא	להתכשר	אלמ׳	תנן	ר׳	עקיב׳	אומ׳	אין	משלימין
	ט	יוחסין	הוא	ליתכשר	אלמ׳	תנן	ר׳	עקיב׳	או׳	אין	משלמין
32	מ	עליו	אל׳	קרובים	הראויין	להעד			קרוב	אין	גזלן
	ו	עליו	אלא	קרובים	הראויין	להעיד			קרוב	אין	גזלן
	ג1	עליו	אלא	<...	..>א<..>ן	להעד	במקום	אחר	[קרוב	אין	גזלן
	ג2										
	ג2	עליו	אילא	<..>ובים	<..>ין	להעד			קרוב	אין	גזלן
	ג3	<...>									
	ר	עליו	אלא	קרוביו	הראויין	להעיד			קרוב	אין	גזלן
	פ	עליו	אלא	קרובי׳	הראויין	להעיד			קרוב	אין	גזלן
	ש	עליו	אלא	קרובין	הראויין	להעיד	במקו׳	אחר	קרוב	אין	גזלן
	ט	עליו	אלא	קרובין	הראוין	להעד			קרוב	אין	גזלן
33	מ	לא	אל׳	עבד	היינו	טע׳					
	ו	לא	אלא	עבד	היינו						
	ג1	לא	אלא	ע..	הינו	טעמ׳	דאמרי]	אילא	עבד	אמרי	<...>
	ג2										
	ג2	<..>א	אילא	<...	..>ינו	טעמ׳					
	ג3										
	ר	לא	אלא	עבד	היינו	טעמא					
	פ	לא	אלא	עבד	היינו	טעמ׳					
	ש	לא	אלא	עבד	היינו	טעמ׳					
	ט	לא	אלא	עבד	היינו	טעמ׳					
34	מ	דאתי	למימ׳								
	ו	דאתי	למימר	שחרורי	שחרריה	גזלן	נמי	אתי	למימ׳	תשובה	עבד
	ג1				שחרריה	גזלן	נמי		אמרי	תשובה	אבא
	ג2									<...>	עבד
	ג2	דאתו	למימר	שחרורי	<...>		נמי	אתו	למימר	<...	
	ג3	<...>	למימר	<...>	שח ?ר ?ריה	גזלן	<...>				
	ר	דאתי	למימר	שחרורי	שחרריה	גזלן	נמי	אתו	למימר	תשובה	עבד
	פ	דאתי	למימ׳		שחרורין	גזלן	נמי	אתי	למימ׳	תשובה	עבד
	ש	דאתו	למימר	שחרורי	שחרריה	גזלן	נמי	אתו	למימר	תשובה	עבד
	ט	דאתי	למימר		שחרריה	גזלן	נמי	אתי	למימר	תשובה	עבד
35	מ						דכ״ע			מיד׳	ידעי
	ו	אלא	קרוב	מאי	איכ׳	למימ׳		דכולי	עלמ׳	מידע	ידעי
	ג1		<...	..>אי		אמרי					
	ג2	אילא					<...>		<...>	מידע	ידעו
	ג2		..>רוב	מאי	איכא	<...					
	ג3										
	ר		קרוב	מאי	איכא	למימר	קרוב	כולי	עלמא	ידעי	
	פ		קרוב	מאי	איכא	למימ׳					
	ש		קרוב	מאי	איכא	למימר	קרוב	כו׳	עלמ׳	ידעי	
	ט		קרוב	מאי	איכא	למימר					

36	מ		דקרוב		א״ר		זיר׳	א׳	רב׳		בר
	ו	כי	קרוב	הוא	א״ר		זירא	אמ׳	רבה		בר
	ג1				אמ׳	רב	זורא	אמ׳	ראבא		בר
	ג2		ד?ק?<..	...>	אמ׳	רב	זירא	אמ׳	רב<..	...>	
	ג2		..>קרוב	הוא	<...>						
	ג3										
	ר		דקרוב	הוא	אמ׳	ר׳	זירא	אמ׳	(ר׳ אבא)	[רבה]	בר
	פ				א״ר		זירא	אמ׳	רבה		בר
	ש		דקרוב	הוא	אמ׳	ר׳	זירא	אמר	רבה		בר
	ט				א׳ר		זירא	אמ׳	רבה		בר
37	מ	אבו׳	א׳	רב	המנונ׳		א׳		רב	אד׳	בר
	ו	שילא	אמ׳	רב	המנונא		אמ׳		רב	אדא	בר
	ג1		<...>	רב	המנונא		אמ׳		רב	אדה	בר
	ג2		אמ׳	רב	המ<..>נא	סבא	אמ<..	<...	בר	א?ה<..	...> ?רב
	ג2	שילתא	<...>							אדא	<...
	ג3	שאלתא	א<..		..>נונא		א׳		רב	אדא	<...>
	ר	שילתא	אמ׳	רב	המנונא	סבא	אמ׳		רב	אדא	בר
	פ	שאילתא	אמ׳	רב	המנונא		אמ׳		רב	אדא	בר
	ש	שאילתא	אמ׳	רב	המנונא	סבא	אמ׳		רב	אדא	בר
	ט	שאילתא	אמ׳	רב	המנונא	סבא	אמ׳		רב	אדא	[בר
38	מ	אהב׳	גט	קרח	קשריו	שבע׳	עדיו	שש׳		שש׳	עדיו
	ו	אהבה	גט	קרח	(ק)כשריה	שבעה	ועידיו	ששה		ששה	ועידיו
	ג1	אהבה	גט	קרח	קשריו	שבעה	עדיו	ששה	קשריו	ששה	עדיו
	ג2		גט	קרח?	קש<..>	שבעה	ועדיו	ששה			ועדיו
	ג2						..>דיו	<...		..>שה	
	ג3						ועדיו				
	ר	אהבה	גט	קרח	קשריו	שבעה	ועדיו	ששה	קשריו	ששה	ועדיו
	פ	אהבה	גט	קרח	קשריו	שבעה	ועדיו	ששה		ששה	ועדיו
	ש	אהבה	גט	קרח	קשריו	שבעה	ועדיו	ששה		ששה	ועדיו
	ט	אהבה]	גט	קרח	קשריו	שבעה	ועדיו	ששה	קשריו	ששה	ועדיו
39	מ	חמש׳		חמש׳	עדיו	ארבע׳		ארבע׳		עדיו	שלש׳
	ו	חמשה		חמשה	ועידיו	ארבעה		ארבע׳		ועידיו	שלשה
	ג1	חמשה	קשריו	חמשה	עדיו	ארבעה	קשריו	ארבע׳		עדיו	שלשה
	ג2	חמ<..>		חמשה	ועדיו	ארבעה		ארבעה	<...>	ועדיו	שלשה
	ג2	<...>									
	ג3					אר<..		..>רבעה		ועדיו	שלשה
	ר	חמשה	קשריו	חמשה	ועדיו	ארבעה	קשריו	ארבעה		ועדיו	שלשה
	פ	חמשה		חמשה	ועדיו	ארבעה		ארבע׳		ועדיו	שלשה
	ש	חמשה		חמשה	ועדיו	ארבעה		ארבעה		ועדיו	שלשה
	ט	חמשה		חמש׳	ועדיו	ארבעה		ארבעה		ועדיו	שלשה
40	מ	(שלש׳)	ע״כ		מחלוק׳	בן	ננס	ור׳	עקי׳	אבל	קשריו
	ו		עד	כאן	מחלוקת	בן	ננס	ור׳	עקיב׳	אבל	קשריו
	ג1		עד	כן	מחלוקת	בן	ננס	ור׳	עקי׳	[אבל	קשריו
	ג2		עד	כאן	מחלוקת	ב<..>		ור׳	עקיבה	אבל	קשריו
	ג2						ננס	<...			..>יו
	ג3	<...>									
	ר		עד	כאן	מחלוקת	בר	ננס	ור׳	עקיבא	אבל	קשריו
	פ	שלשה	ע״כ		מחלוקת	בן	ננס	ור׳	עקיבא	אבל	קשריו
	ש		עד	כאן	מחלוקת	בן	ננס	ור׳	עקיב׳	אבל	קשריו
	ט		עד	כאן	מחלוקת	בן	ננס	ור׳	עקיבא	אבל	קשריו

41	מ	שלש׳	ועדיו	שני׳	דברי	הכל	אין	משלי׳	עליו	אל׳	קרוב
	ו	שלשה	ועידיו	שנים	דברי	הכל	אין	משלימין	עליו	אלא	קרוב
	ג1	שלשה	ועידיו	שנים	דברי	הכל	אין	משלים	עליו	..לא	קרוב
	ג2	שלשה	וע<..>			<...>	<...	..>לשה	ע<..	<...>	<...>
	ג2			שנים	דברי	<...>				אילא	קרוב
	ג3					הכל	אין	?מ?שלימין	עליו	אלא	קרוב
	ר	שלשה	ועדיו	שנים	דברי	הכל	אין	משלימין	עליו	אלא	קרוב
	פ	שלשה	ועדיו	שנים	דברי	הכל	אין	משלימין	עליו	אלא	קרוב
	ש	שלשה	ועדיו	שנים	דברי	הכל	אין	משלימין	עליו	אלא	קרוב
	ט	שלשה	ועדי׳	[שנים]	דברי	הכל	אין	משלמין	עליו	אלא	קרוב
42	מ										
	ו										
	ג1	...	]	השלים	על<..>	עבד				ר׳	עקי׳
	ג2		עקיבה	השלים	<...>	<...>	אומ׳	הולד	כשר	ר׳	עקיבה
	ג2										
	ג3										
	ר										
	פ										
	ש										
	ט										
43	מ										
	ו										
	ג1	אומ׳	הולד	ממזר	ובן	ננס	אומ׳	הולד	כ<..>	אבל	קשריו
	ג2	<...							..> ?ר?	אבל	קשר<..>
	ג2										
	ג3										
	ר										
	פ										
	ש										
	ט										
44	מ										
	ו										
	ג1	שלשה	ועדיו	שנים	דב׳	הכל	אין	משלימין	עליו	אילא	קרוב
	ג2	שלשה	<...>	שנ<..	...	..>ן		משלימין	<...>	אילא	קרוב
	ג2										
	ג3										
	ר										
	פ										
	ש										
	ט										
45	מ	א״ל		ר׳	זיר׳	לרב׳	בר	שיל׳	מכדי		שלש׳
	ו	א״ל		ר׳	זירא	לרבה	בר	שילא	מכדי	כל	שלשה
	ג1	אמ׳	ליה	רב	זורא	לראבא	ב?ר?<..>	?לת?א<..>	מיכדי		שלשה
	ג2										
	ג2	אמ׳	<...>					שילתא	מיכדי	כל	שלשה
	ג3	א<..									
	ר	אמ׳	ליה	ר׳	זירא	לרבה	בר	שילתא	מכדי	כל	שלשה
	פ	א״ל		ר׳	זירא	לרבה	בר	שאילתא	מכדי	כל	שלשה
	ש	אמ׳	ליה	ר׳	זירא	לרבה	בר	שאילתא	מכדי	כל	שלש׳
	ט	א׳ל		ר׳	זירא	לרבה	בר	שאילתה	מכדי	כל	שלשה

46	מ	במקושר	כשני׳	בפשוט	דמי	מה	הת׳	קרוב	לא	אף	הכ׳
	ו	כמקושר	כשנים	כפשוט	דמי	מה	התם	קרוב	לא	אף	הכא
	ג1	במקושר	כשנים	בפשוט	ד?א?מי	מה	התם	קרוב	לא	אף	הכא
	ג2										
	ג2	<...>	כשנים	בפשוט	דאמי	<...>			?לא?	אף	כאן
	ג3				<...>	?ו?מה	התם	קרוב	לא	אף	הכא
	ר	במקושר	כשנים	בפשוט		מה	התם	קרוב	לא		הכא
	פ	במקושר	כשנים	בפשוט		מה	התם	קרוב	לא	אף	הכא
	ש	במקושר	כשנים	בפשוט	דמי	מה	התם	קרוב	לא	אף	הכ׳
	ט	במקושר	כשנים	בפשוט	דמי	מה	התם	קרוב	לא	אף	הכא
47	מ		קרוב	לא	א״ל		אף	לדידי	קשי׳		לי
	ו		קרוב	לא	א״ל		אף	לדידי	קשיא		לי
	ג1	נמי	קרוב	לא	אמ׳	ליה	אף	לדידי	קְשִׁיַא		לי
	ג2										
	ג2	נמי	קרוב	<...>				לי	קשיא		לי
	ג3		קרוב		א׳	ליה	אף	?לי?	קשיא	<...>	
	ר	נמי	קרוב	ל()[א]	אמ׳	ליה	אף	לדידי	קא	קשיא	לי
	פ	נמי	קרוב	לא	א״ל		אף	לדידי	קשיא		לי
	ש	נמי	קרוב	לא	אמ׳	ליה	אף	לדידי	קשיא		לי
	ט		קרוב	לא	א׳ל		אף	לדידי	קשיא		לי
48	מ	ושאליתי׳		לרב	המנונ׳		ורב	המנו׳		לרב	אד׳
	ו	ושאילתיה		לרב	המנונא		ורב	המנו׳		לרב	אדא
	ג1	(ושיילתיה)	[ואקשיתיה]	לרב	המנונא		ורב	המנונ?א		לרב?	אדה
	ג2										
	ג2	ושאיל<..>יה		לרב	<...>		ורב	<..>מנונא		לרב	אדא
	ג3										
	ר	ושאילתיה		לרב	המנונא	סבא	ורב	המנונא	סבא	לרב	אדא
	פ	ושאילתיה		לרב	המנונא		ורב	המנונא		לרב	אדא
	ש	ושאילתיה		לרב	המנונא		ורב	המנונא		לרב	אדא
	ט	שאילתיה		לרב	המנונא		ורב	המנונא		לרב	אדא
49	מ									וא״ל	
	ו	בר	אהבה							וא״ל	
	ג1	בר	אהבה	(ורב	המנונא	לרב	אדה	בר	אהבה)	ואמ׳	ליה
	ג2										
	ג2	בר	אה<..	...>							ליה
	ג3										ליה
	ר	בר	אהבה							ואמ׳	ליה
	פ	בר	אהבה							וא״ל	
	ש	בר	אהבה							ואמר	ליה
	ט	בר	אה[ב]א							וא׳ל	
50	מ	הנח	לשלש׳		במקושר						דמדרבנן
	ו	הנח	שלש׳		כמקושר						דמדרבנן
	ג1	הנח	לשלשה		במקושר	[לגט	קירח	שאינו	מן	התור..]	
	ג2										
	ג2	<..>ח	לשלשה	(דלא)	במקוש<..		<...>				
	ג3	הנח	לשלשה		במקושר						
	ר	הנח	לשלשה		במקושר						
	פ	הנח	במקושר		שלשה						
	ש	הנח	לג׳		במקושר						
	ט	הנח	לשלשה		במקושר						

51	מ	ולא	מדאורית׳		תני׳	נמי	הכי	גט	קרח	הכל	משלימין
	ו	ולא	דמדאוריית׳		תניא	נמי	הכי	גט	קרח	הכל	משלי׳
	ג1	<.>א	דאוריתא:		?תנ?יא	נמי	הכי	גט	קר(?כ?)[ח]		
	ג2										
	ג2		דאור<..>תא		תניא	נמי	ה<..	...			
	ג3	לא	דאוריתא		תניא	נמי	הכי	<...>			
	ר	דלאו	דאורייתא		תניא	נמי	הכי	גט	קרח		
	פ	דלאו	דאורייתא	הוא	תניא	נמי	הכי	גט	קרח		
	ש	דלאו	דאורית׳		תניא	נמי	הכי	גט	קרח		
	ט	דלאו	דאורייתא		תניא	נמי	הכי	גט	קרח		
52	מ	עליו	קשריו	שבע׳	ועדיו	שש׳		שש׳	עדיו	חמש׳	
	ו	עליו	קשריו	שבעה	ועדיו	ששה		ששה	ועידיו	חמשה	
	ג1		קשריו	שבעה	עדיו	ששה	[קשריו]	ששה	עדיו	חמשה	[קשריו]
	ג2										
	ג2			..>עה	ועדיו	ששה	ש<..>		ועדיו	חמשה	ח<..
	ג3									חמשה	
	ר		קשריו	שבעה	ועדיו	ששה	קשריו	ששה	ועדיו	חמשה	קשריו
	פ		קשריו	שבעה	ועדיו	ששה	קשריו	ששה	ועידיו	חמשה	קשריו
	ש		קשריו	שבעה	ועדיו	ששה		ששה	ועדיו	חמשה	
	ט		קשריו	שבעה	ועדיו	ששה	קשריו	שש׳			
53	מ	חמש׳	עדיו	ארבע׳		ארבע׳	עדיו	שלש׳	ע״כ		מחלוק׳
	ו	חמשה	ועדיו	ארבעה		ארבע׳	ועדיו	שלש׳	עד	כאן	מחלוקת
	ג1	חמשה	עדיו	ארבעה	[קש..]	ארבעה	?עד?יו	שלשה			
	ג2										
	ג2	<...>		ארבעה			ועדיו	<...>			
	ג3	חמשה	ועדיו	ארבעה		ארבעה	ועדיו	שלשה	עד	<...>	
	ר	חמשה	ועדיו	ארבעה	קשריו	ארבעה	ועדיו	שלשה	עד	כאן	מחלוקת
	פ	חמשה	ועידיו	ארבעה	קשריו	ארבעה	ועידיו	שלשה	ע״כ		מחלוקת
	ש	חמשה	ועדיו	ארבעה		ארבע׳	ועדיו	שלשה	עד	כאן	מחלוקת
	ט	חמשה	ועדיו	ארבעה		ארבעה	ועדיו	שלשה	עד	כאן	מחלוקת
54	מ	בן	ננס	ור׳	עקי׳		השלים	עליו	עבד		בן
	ו	בן	ננס	ור׳	עקיבא		השלים	עליו	עבד		בן
	ג1						השלים	עבד	עליו		ר׳
	ג2										
	ג2	בן	נאנס	ור׳	<...>			עבד			
	ג3										
	ר	בן	ננס	ור׳	עקיבא		השלים	עליו	עבד		בן
	פ	בן	ננס	ור׳	עקיב׳		השלים	עליו	עבד		בן
	ש	בן	ננס	ור׳	עקיב׳		השלים	עליו	עבד		בן
	ט	בן	ננס	ור׳	עקיב׳	שאם	השלים	עליו	עד	פסול	בן
55	מ	ננס	או׳	הולד	כשר	ור׳	עקי׳	או׳	הולד	ממזר	אבל
	ו	ננס	או׳	הולד	כשר	ור׳	עקיב׳	או׳	הולד	ממזר	אבל
	ג1	עקיבא	אומ׳	הולד	<..>מזר	בן	ננס	אומ׳	הולד	כשר	אבל
	ג2										
	ג2					ב?ן?	ננס	<...>	הולד	מ<..	<...
	ג3	ננס	או׳	הוולד	כשר	ר׳	עקיבא	או׳	הוולד	ממזר	אבל
	ר	ננס	אומר	הוולד	כשר	ור׳	עקיבא	אומר	הוולד	ממזר	אבל
	פ	ננס	אומ׳	הוולד	כשר	ור׳	עקיב׳	אומ׳	הולד	ממזר	אבל
	ש	ננס	אומר	הולד	כשר	ור׳	עקיבא	אומר	הולד	ממזר	אבל
	ט	ננס	או׳	הוולד	כשר	ור׳	עקיב׳	או׳	הוולד	ממזר	אבל

56	מ	קשריו		שלשה	ועדיו		שני׳	דב׳	הכל	אין	משלימין
	ו	קשריו		שלשה	ועדיו		שנים	דברי	הכל	אין	משלימין
	ג1	קשריו		שלשה		<...>					
	ג2										
	ג2				ועדי<..	...>					
	ג3	קשר<..	...>								
	ר	קשריו		שלשה	ועדיו		שנים	דברי	הכל	אין	משלימין
	פ	קשריו		ג׳	ועדיו		שנים	דברי	הכל	אין	משלימין
	ש	קשריו		שלשה	ועדיו		שנים	דברי	הכל	אין	משלימין
	ט	קשריו	[2]	שנים	ועדיו	[1]	שלשה	דברי	הכל	אין	משלמין
57	מ	עליו	אל	קרוב	רב	יוסף	מתני			כשר	והתני׳
	ו	עליו	אלא	קרוב	רב	יוסף	מתני	(קרוב)		כשר	והתניא
	ג1			קרוב	ורב	<...>	קתני	<...			
	ג2				רב	יוסף	מתני			כשר	<..>תניא
	ג2	עליו	<...>	וה<..	...>						א<..
	ג3		אלא	קרוב	רב	יוסף	מתני			כשר	והתניא
	ר	עליו	אלא	קרוב	רב	יוסף	מתני			כשר	והתניא
	פ	עליו	אלא	קרוב	רב	יוסף	מתני			כשר	והתניא
	ש	עליו	אלא	קרוב	רב	יוסף	מתני			כשר	והתניא
	ט	עליו	אלא	קרוב	רב	יוסף	מתני		אלא	כשר	והתניא
58	מ	קרוב	א׳	רב	פפ׳	תני	כשר	א״ר		יוחנן	לא
	ו	קרוב	אמ׳	רב	פפא	תני	כשר	א״ר		יוחנ׳	לא
	ג1										
	ג2	קרוב	אמ׳	רב	פפא	תני	כשר	אמ׳	ר׳	יוחנן	לא
	ג2	...>									
	ג3	קרוב	א׳	רב	?פפ?<..						
	ר	קרוב	אמ׳	רב	פפא	תני	כשר	אמ׳	ר׳	יוחנן	לא
	פ	קרוב	אמ׳	רב	פפא	תני	כשר	א״ר			לא
	ש	קרוב	אמ׳	רב	פפ׳	תני	כשר	אמ׳	ר׳	יוחנ׳	לא
	ט	קרוב	אמ׳	רב	פפא	תני	כשר	א׳ר		יוחנן	לא
59	מ	הכשירו	בו	אל׳	עד		קרוב	בלבד	אבל	תרי	לא
	ו	הכשירו	בו	אלא	עד	אחד	קרוב	בלבד	אבל	תרתי	לא
	ג1	..> ?ש ?ירו	בו								
	ג2	הוכשרו	בו	אילא	עד	<..>חד	קרוב	בלבד	אבל	תרי	לא
	ג2										
	ג3						<...	בלבד	אבל	תרי	לא
	ר	הכשירו	בו	אלא	עד	אחד	קרוב		אבל	תרי	לא
	פ	הוכשרו	בו	אלא	עד	אחד	קרוב	בלבד	אבל	תרי	לא
	ש	הוכשרו	בו	אלא	עד	אחד	קרו׳	בלב׳	אב׳	תרי	לא
	ט	הכשירו	בו	אלא	עד	אחד	קרוב	בלבד	אבל	תרי	לא
60	מ	מאי	טע׳		דילמ׳		אתי	לקיומי׳	בשני	קרובי׳	וחד
	ו	מאי	טעמ׳	לא	דילמ׳		אתי	לקיומי	בשני	קרובי׳	וחד
	ג1			<...>	דלמא	<...>					
	ג2				דילמא						
	ג2										
	ג3				דילמא		אתי	לקיומי	בשני	ק<..	...>
	ר				דילמא		אתי	לקיומיה	בתרי	קרובים	וחד
	פ				דילמ׳		אתי	לקיומיה	בתרי	קרובים	וחד
	ש				דיל׳		אתי	לקיומי	בתרי	קרובי׳	וחד
	ט				דיל׳	דיל׳	אתי	לקייומא	בתרי	קרובים	וחד

61	מ	כשר	א׳	רב	אשי	מתנית׳	נמי	דיק׳
	ו	כשר	אמ׳	רב	אשי	מתני׳	נמי	דווקא
	ג1		אמ׳	רב				
	ג2							
	ג2							
	ג3							
	ר	כשר	אמ׳	רב	אשי	מתניתא	נמי	דייקא
	פ	כשר						דייקא נמי
	ש	כשר	א׳	רב	אשי			דיקא נמי
	ט	?כ?שר	אמ׳	רב	אשי	מתני׳	נמי	דיקא

1	מ		דקמדלג	ותני	חד	חד	ש״מ		א׳	אביי	ש״מ
	ו	דקא	מדלג	ותני	חד	חד	ש״מ		אמ׳	אביי	וש״מ
	ג1	<...>				חד	[שמ׳	מי׳]	<...>		
	ג3						שמע	מינה	א׳	אביי	שמע
	ר	דקא	מדלג	ותני	חד	חד	שמע	מינה	אמ׳	אביי	ש״מ
	פ	דקא	מדלג	ותני	חד	חד			אמ׳	אביי	ש״מ
	ש	דקא	מדליג	ותני	חד	חד	שמע	מינה	א׳	אביי	ש״מ
	ט	דקא	מדלג	ותני	חד	חד	ש׳מ		אמ׳	אביי	ש׳מ
2	מ		האי	קרוב	חתים			בין	בתחל׳	בין	באמצ׳
	ו		האי	קרוב	חתים			בין	בתחילה	בין	באמצע
	ג1								בתחלה		
	ג3	מינה	האי	קרוב	חתים			ב<..	...>		
	ר		האי	קרוב	חתים	אי	בעי	בין	בתחילה	בין	באמצע
	פ		האי	קרוב	חתים	אי	בעי	בין	בתחילה	בין	באמצע
	ש		האי	קרוב	חתים	אי	בעי	בין	בתחילה	בין	באמצע
	ט		האי	קרוב	חתים	אי	בעי	בין	בתחילה	בין	בסוף
3	מ	בין	בסוף	ממאי	מדלא	קבע	לה	מקו׳	וש״מ		כל
	ו	ובין	בסוף	ממאי	מדלא	קבע	ליה	מקום	וש״מ		מכל
	ג1										
	ג3								ושמע	מינה	מכל
	ר	בין	בסוף	ממאי	מדלא	קבע	ליה	מקום	וש״מ		כל
	פ	בין	בסוף	ממאי	מדלא	קבע	ליה	מקום	וש״מ		מכל
	ש	בין	בסוף	ממאי	מדלא	קבע	ליה	מקום	וש״מ		מכל
	ט	בין	באמצע	ממאי	מדלא	קבע	ל׳	מקום	וש׳מ		מכל
4	מ		תלת׳	מקיימינן	ולא		בענן	רצופין	ואי	ס״ד	
	ו	כי	תלתא	מקיימינא	ולא		בענן	רצופין			
	ג1	<...>	לשלשה			<...>	בענן				
	ג3		תלתא	מקיימינן	[ו]לא		בענן	רצו<..			
	ר		תלתא	מקיימינן	ולא	קא	בעינן	רצופין	דאי	ס״ד	
	פ		תלתא	מקיימינן	ולא		בעינן	רצופין		דאס״ד	
	ש		תלתא	מקיימינן	ולא		בעינן	רצופין	דאי	סלק׳	דע׳
	ט		תלתא	מקיימינן	ולא		בענן	רצופין	דאי	ס׳ד	
5	מ	בענן	רצופין	יקבע	ליה	מקו׳	להאי	קרוב	בין	בתחל׳	בן
	ו			ליקבע	ליה	מקום	להאי	קרוב	בין	בתחילה	בי
	ג1								<...>	בתחלה	<...>
	ג3								...>	בתחילה	א<..
	ר	רצופין	בעינן	ליקבע	ליה	מקום	להאי	קרוב	בין	בתחילה	בין
	פ	רצופין	בענן	ליקבע	ליה	מקום	להאי	קרוב	בין	בתחלה	בין
	ש	בעינן	רצופין	לקבע	ליה	מקום	להאי	קרוב		בתחילה	או
	ט	רצופין	בענן	ליקבע	ל׳	מקום	להאי	קרוב	בין	בתחילה	בין
6	מ		באמצע	בין	בסוף	ולכשר	בי׳		טוב׳	כי	אתו
	ו		באמצע	ובין	בסוף	ולכשר	ביה		טובא	כי	אתו
	ג1							אפילו	טובא		
	ג3		..>מצע	או	בסוף	ולכשר	ביה		טובא	כ<..	
	ר	(בסוף)	באמצע	בין	בסוף	ולכשר	ביה		טובא	כי	אתו
	פ		בסוף	בין	באמצע	ולכשר	בה		טובא	כי	אתו
	ש		באמצע	או	בסוף	ולכשר	ביה		טובא	כי	אתו
	ט		באמצע	בין	בסוף	ולכשר	ביה		טובא	כי	אתו

7	מ	לקמי׳	דר׳	אמי	א״ל		צא	והשלם	עליו	עבד	מן
	ו	לקמיה	דר׳	אמי	א״ל		צא	והשלים		עבד	מן
	ג1										
	ג3										
	ר	לקמיה	דר׳	יוחנן	אמ׳	ליה		והשלם	עליו	עבד	מן
	פ	לקמיה	דר׳	יוחנן	א״ל		צא	והשלם	עליו	עבד	מן
	ש	לקמיה	דר׳	אמי	א״ל		צא	והשלים	עליו	עבד	מן
	ט	לקמי׳	דר׳	יוח׳	א׳ל		צא	והשלם	עליו	עבד	מן
8	מ	השוק	הדרן	עלך	הזורק						
	ו	השוק	הדרן	עלך	הזורק						
	ג1										
	ג3	...>	הדרן	עלך	<...>						
	ר	השוק	הדרן	עלך	הזורק						
	פ	השוק	הדרן	עלך	הזורק	גט					
	ש	השוק	הדרך	עלך	הזורק						
	ט	השוק									

Abstract

There is great importance in the critical textual study of all of rabbinic literature and particularly that of the Babylonian Talmud. Understanding the processes by which the texts were transmitted advances our knowledge of the history of the redaction of the text and the development of textual variants. Insights from the careful study of manuscript variants can enable us to identify original readings in the Bavli and opens a window into tracing the process by which the Talmudic *sugya* developed and took on its current written form.

Despite the great amount of recent research on the text of the Babylonian Talmud, only a small portion of the Talmud has been systematically studied. In the last century, Bavli Gittin was the subject of research on the part of the late Prof. Meir Simcha Feldblum and recently the ninth chapter of the Tractate has been addressed in an important comprehensive commentary by Prof. Shamma Friedman [*Talmud Ha-Igud: BT Gittin Chapter IX*, Forthcoming]. However, there is no in-depth study of the eighth chapter, *Ha'zoreq*. Our research on this chapter is based on a synoptic edition we compiled which presents all known primary textual witnesses to the text of the chapter, enabling precise analysis of the manuscript versions that have survived. Many hitherto unknown phenomena regarding the text of the chapter are described in the course of our study which contribute to our understanding of the history of the text of the chapter. Of these, we present two central findings:

A. The textual witnesses of Bavli Gittin chapter VIII can be divided into two separate manuscript branches.

Methodological categorization of the textual variants of the text of *pereq Ha'zoreq* reveals a fundamental and consistent division between two separate branches, illustrated in approximately two hundred points of variance.

The first branch includes the first printed edition [Soncino 1488] and the following witnesses: **ט**= Vatican 130; **פ**= St. Petersburg, Antonin B 187; **ר**= Arras 889; **כ1**= Bologna - Archivio di Stato MS Ebr. 7 (bookbinding fragment); **כ2**= Trier - Stadtbibliothek Inc. Qu. 524, 526-2, 528-8 (bookbinding fragments).

For the sake of clarity, we call this branch **טש**, referring to ms. Vatican 130 and the Soncino edition. We selected these two textual witnesses because the division of the branch is most pronounced in them and they cover the entire chapter. In addition, the study has revealed the unique character of the Vatican manuscript, some of whose textual variants appear to stem from an early recension. Thus, it was selected as the prime representative of this branch. The text of the Soncino edition, while on the whole representing branch **טש**, appears to have been contaminated by the text of the other branch in about 20% of the variants in our chapter.

The second branch includes the Ashkenazi manuscripts: **מ**= Munich 95; **ו**= Vatican 140; **א**= Oxford Bod. MS Opp. 38 (Neu. 368). We refer to this branch as **מו**, referring to the Munich and Vatican manuscripts, which cover the entire chapter.

The typology of Geniza fragments **2ג** and **3ג** was not ascertained regarding their relationship to the two branches due to the small amount of text in these fragments. On the other hand, Geniza fragment **1ג** [Oxford – Bodl. Heb. d. 68] which covers almost the entire chapter was also not assigned to a specific branch because its readings are evenly split between the two branches.

Results of the study indicate that branch **טש** is the more conservative of the two branches. This conclusion is based on its consistently shorter and simpler formulations which do not appear to be abbreviated readings. On the other hand, the text of branch **מו** appears to be the product of more active editorial hands over the course of the textual transmission. The differences in the nature of the transmission find expression in the presentation of the basic text of the Talmud, in expansions and additions, and in abbreviated readings. Regarding the basic text, the branches vary regarding use of Talmudic terminology, grammar, segment order, morphology and word order.

The determination of the division into two branches is the product of numerous criteria. Branch **מו** tends to simplify the text. It selects more descriptive terminology, explains additional factors of Talmudic reasoning and generally rounds out the Talmudic text. This tendency also finds expression in the textual additions present in this branch.

It appears likely that redactors of branch **מו** "corrected" the text of *Baraitot* in accordance with their formulations in Palestinian sources such as Tosefta and Yerushalmi. They also "corrected" passages which exhibited interpretive difficulty or appeared to contradict legal principles of the *sugya*. Comparison with other textual sources, contamination from external sources and tangential additions are present both in the base text of the chapter and in supplements. This effect is more pronounced in branch **מו** but is also present in branch **טש**.

Regarding linguistic variants, most examples indicate that branch **טש** is the conservative branch, including more Hebrew, whereas the active branch **מו** adapted and translated into Aramaic. Regarding word and segment order, the examples show that variance is the result of rote scribal activity except for one case in which the variant is most likely explained as the result of an active decision by early transmitters of the text. It is worth mentioning that all of the textual witnesses of each branch exhibit numerous scribal errors common only to other witnesses of that particular branch.

Editorial processes of expansion and abbreviation are more commonly recognizable in branch **מו**. It contains about 120 additions as opposed to about 20 in branch **טש**. Branch **מו** exhibits about 20 editorial abbreviations as opposed to only 2 in branch **טש**. Other products of editorial activity such as contamination are present in branch **טש**, but are less frequent.

It is worth mentioning that the editorial activity was "cosmetic," serving to enhance the text of the Talmud and sharpen it. In no cases did we observe that the editorial alteration of the Talmudic text intended to significantly change interpretation of the *sugya* itself. However, these textual variants could at times effect interpretations, even regarding legal conclusions.

We refer to the groups of textual witnesses as "Transmission Branches" because the numerous variants cannot be explained either as isolated results of scribal correction and error or as an alternate edition of the text of the Talmud itself. It appears that the branches are the result of the process of transmission of the Talmudic text through two different channels.

This connection between witnesses of a branch is not necessarily geographic. The source of the two branches is not localized to one region among the textual witnesses, and appears to have taken place in Babylonia several generations before the text arrived in Europe. Evidence of the branches can be found in the literature of the Geonim, both branch **מו** and **טש** can be identified in Geonic works such as *Sheiltot* and *Hilkhot Gedolot.* This observation holds true

for the literature of the early *Rishonim*, such as *Alfasi,* Rashi and *Sefer HaArukh* of R. Nathan of Rome.

Thus, branch **מו** is not an "Ashkenazi" branch, but is a product of a split that took place in Babylonia preceding its reception by Geonim there. However, the textual evolution of branch **מו** continued with later scribal activity. As shown by Israel Meir Ta-Shma, the creative editorial activity of Ashkenazi scribes is capable of creating independent textual branches. Thus, a later editorial layer is present. Branch **מו**, consisting mostly of Ashkenazi manuscripts, exhibits products of activity of Ashkenazi scribes, whereas branch **טש** exhibits influence of the activity of Spanish scribes.

Textual versions found in the literature of the *Rishonim*, often display texts mixed between the versions of the two branches. However, some of these tend towards one of the branches. Talmudic texts cited by Rashi tend to resemble branch **מו**, and results of this study indicate that it is the text of this branch to which Rashi composed his commentary. However, it does appear that at times the text of **מו** itself may have been "corrected" by a scribe in order to correspond with the versions found in the commentary of Rashi. On the other hand, the text of *Alfasi* tends to resemble branch **טש**. This phenomenon appears to be the result of natural historic and geographic proximity resulting in superimposed later layers of textual development. However, this process has not been systematically examined in the context of this research and remains a potentially fruitful topic for future study.

Prior to our study, Shamma Friedman had already shown that the textual witnesses of chapter IX of Bavli Gittin, *HaMegaresh,* exhibit a split into the same two manuscript Branches as those found in this chapter. Also, in that chapter branch **מו** exhibits more active editorial activity according to the aforementioned criteria. It remains to be seen if additional chapters of Bavli Gittin follow the same pattern.

B. The role of Geniza fragment 1ג in the textual transmission of chapter *Ha'zoreq.*

Geniza fragment **1ג** is of great importance for understanding the formation and development of the textual traditions of the eighth chapter of Bavli Gittin. There is no question that the fragment exhibits unique characteristics that are worthy of careful study and therefore this was presented in a separate chapter of our work.

From the script, the fragment appears to be a remnant of an early Eastern manuscript, which dates to the Geonic period before the text of the Talmud was standardized as is found in the other textual witnesses. However, that characteristic is not enough for us to decide on the main question: the level of originality of the text of the Talmud contained in fragment **1ג**.

There is no question that the text of fragment **1ג** is unique and markedly different from all other witnesses of the chapter. Systematic examination of all of the variants between fragment **1ג** and the other textual witnesses, showed many differences in numerous categories. We divided the study of fragment **1ג** into three types of classifications:

1. The relationship between the version of **1ג** and the common version of the remaining witnesses.

We found many sections in which the majority of the textual witnesses had a common reading which was absent in **1ג**. This likely represents later additions in the majority of the witnesses. On the other hand, there are some truncated readings in the text of **1ג** which are probably a result of scribal errors.

In addition, there are examples in which the text of **1ג** represents an expansive reading from the one found in the other witnesses. In some cases, fragment **1ג** represents secondary readings, while in others it is once again possible that the readings of fragment **1ג** are the result of scribal errors.

There are also examples in which the base text of the Talmud is ordered differently in fragment **1ג**. At times the version of **1ג** appears to predate the other witnesses whose linguistic features and precise wording indicate secondary readings and explanation of a text similar to that found in **1ג**. In other cases, the textual versions of the other witnesses appear to be the result of changes due to standardization of the text of the Babylonian Talmud.

According to our findings fragment **1ג** reflects the most original version in numerous readings, but also contains scribal errors and later additions.

2. The relationship between **1ג** and the two manuscript branches.

As far as the basic readings preserved in this fragment – they are split almost evenly between the two manuscript branches. Therefore, apparently this fragment represents a mixture of the two manuscript branches. However, it is worthy of note that there are also unique phenomena in this fragment that are not attested in other witnesses that attracted our attention.

There are several loci in which the texts of the two manuscript branches vary and we find a shorter version in fragment **1ג**. In these cases, it is likely that **1ג** preserves a more original reading of the text, which the two branches expanded upon each in their own way.

In our study, we attempted to consider the readings in fragment **1ג** as possibly representing a common precursor to both branches **טש** and **מו**, which they developed in their own way. If that were the case, fragment **1ג** would have represented the original reading in all cases of deviation between the two branches. A systematic and thorough analysis of the variants reveals that variants shared by branch **טש** and fragment **1ג**, as well as variants shared by branch **מו** and fragment **1ג**, indeed appear to be early versions, especially when fragment **1ג** contains the shorter version. There are only two or three cases in which a common reading of fragment **1ג** and the **מו** branch probably represent a later version. These cases are explained in the body of the work.

In light of the above, it is likely that branches **טש** and **מו** represent a later derivative of Geniza fragment **1ג** that seems to reflect the most original version.

3. A complex relationship between **1ג** with the other textual witnesses and with the two manuscript branches: **טש** and **מו**.

We found some examples in which the text of **1ג** reflects the original version of the Bavli since it represents a *girsat leita* or *lectio brevior*. In some cases this *lectio brevior* was filled in by later versions (represented by the other textual witnesses) and yet inside of these longer additions we find a further split between the manuscript branches **טש** and **מו**. This phenomenon is discussed and analyzed.

This work was carried out under the supervision of Dr. Aaron Amit

Department of Talmud, Bar-Ilan University.

Bar-Ilan University

The Text of Tractate Gittin Chapter VIII in the Babylonian Talmud

With Variant Readings from all Extant Manuscripts, Genizah Fragments, Bookbinding Fragments, and First Edition, Including an Introduction and Analysis on Issues of Textual Transmission.

Menashe Pniel

Submitted in partial fulfillment of the requirements for the Master's Degree in the Department of Talmud, Bar-Ilan University

Ramat Gan Israel 2014